

Наукові перспективи
Видавнича група

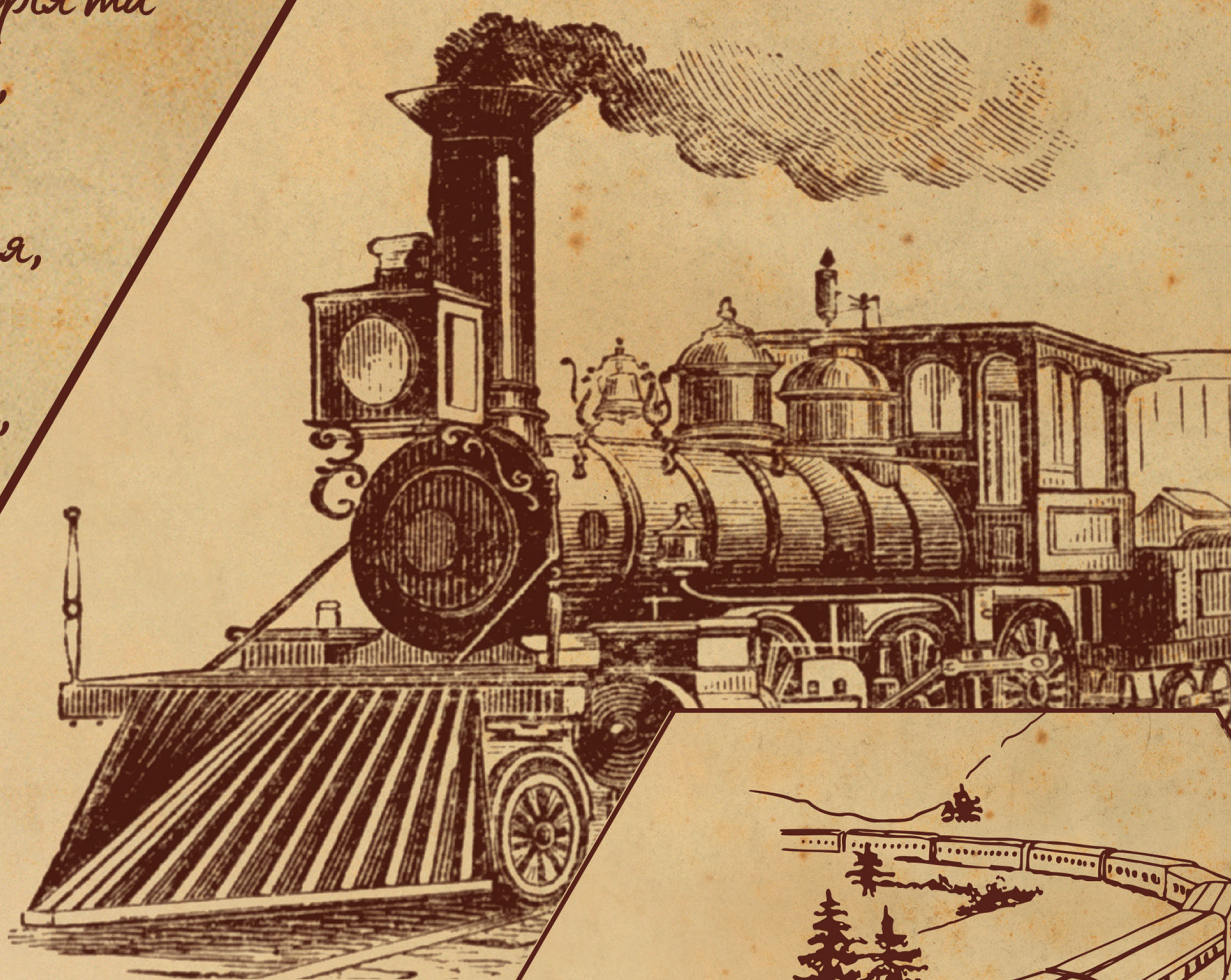

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ
НАУЦІ

№ 3(9)

2023

*Серія: історія та
археологія,
державне
управління,
економіка,
педагогіка,
техніка,
право*

*Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея
докторів наук з державного управління»*

*Громадська організація «Асоціація науковців України»
Науковий парк Національного Авіаційного Університету*

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне
управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 3(9) 2023

Київ – 2023

*Public Scientific Organization «Ukrainian Assembly
of Doctors of Sciences in Public Administration»
Public Organization «Association of Scientists of Ukraine»
Scientific Park of the National Aviation University*

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

*("Pedagogy" Series, "Law" Series, Economy Series, "Public Administration"
Series, "Technology" Series, "History and Archeology" Series)*

Issue № 3(9) 2023

Kyiv – 2023

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2023. № 3(9) 2023. С. 519.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 051 Економіка), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 13.03.2023, № 6/3-23).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної сілльді інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор: Дачій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Балаласва (Дорошенко) Катерина Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Пупика (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Закієв Іслам Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ігнатович Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ільбіна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)

- Кардаш Оксана Любомірівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Карусевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.А.Шушика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- Марушева Олександра Анатолівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)
- Маслак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатолівна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмайльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Ніколас Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методику її навчання Ізмайльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огіснюк Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)

- Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського" (Одеса, Україна)
- Сапожников Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сидоренко Вікторія Миколаївна —асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)
- Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Хохлячова Юлія Євгенівна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Аврята А.В. <i>РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ</i>	12
Галан Л.В., Борисевич Є.Г. <i>ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ CRM- СИСТЕМ В ДІЯЛЬНОСТІ ЛОКАЛЬНИХ ПРОВАЙДЕРІВ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ</i>	26
Копилова О.В., Пічугіна Ю.В., Залецька І.О. <i>БАНКІВСЬКІ РИЗИКИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ</i>	39
Краус К.М., Краус Н.М., Манжура ОВ. <i>СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ</i>	50
Малишкін О.І., Гаврик І. <i>ЩОДО ВИТРАТ НА ЕКОЛОГІЧНІ ПОДАТКИ УКРАЇНСЬКІ АТОМНИХ СТАНЦІЙ (на прикладі ДП "НАЕК "ЕНЕРГОАТОМ")</i>	63
Малишкін О.І., Єлизаров Д. <i>ЕКОПОДАТКИ ЯК СТИМУЛЯТОР ЗМЕНШЕННЯ ШКІДЛИВИХ ВИКИДІВ ВІД ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ (на прикладі Комунального підприємства «КИЇВТЕПЛОЕНЕРГО»)</i>	75
Малишкін О.І., Шатний М. <i>ТЕХНІЧНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВІТРОВИХ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ (на прикладі м. Києва)</i>	89
Мікуліна М.О., Поливаний А.Д. <i>ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО СЕРВІСУ В АПК</i>	97

Статівка Н.В. 107
*ВАЖЛИВІ ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ МЕНЕДЖЕРА З ПЕРСОНАЛУ
ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ*

Статівка Н.В., Бублій М.П. 120
*НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА*

Турчіна С.Г. 131
*ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК БАЗА ДЛЯ УПРАВЛІННЯ
ЗМІНАМИ ТА ПРОЕКТАМИ ПРИ ОЦІНЦІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-
ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ПІДПРИЄМСТВА*

СЕРІЯ «Державне управління»

Gruzd M.V., Yermolenko O.O. 142
*ANALYSIS OF EFFECTIVENESS OF ELECTRONIC GOVERNANCE
OF ADMINISTRATIVE SERVICES PROVISION SYSTEM*

Бурик З.М. 183
ПУБЛІЧНИЙ МАРКЕТИНГ КРАЇН З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Гончарук Н.Т. 194
*УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЖИТЛОВО-
КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКИХ МІСТ В
УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ*

Дідківський В.М. 208
*МЕТОДИЧНА ОСНОВА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ
КОМЕРЦІЙНОГО АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ*

Довгань В.І., Коцман І.І. 220
*ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОТИТІДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ*

Єманов В.В. 230
*МЕХАНІЗМИ ВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУ-
ВАННЯ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ*

Іськів І.Я. ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК КЛЮЧОВОГО ЕЛЕМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	238
Лапичак Н.І. ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТА СЕРТИФІКАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ	245
Майстренко К.М. ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	252
Світлик М.Г. ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	260
Якимець М.М., Карковська В.Я. ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ	266

СЕРІЯ «Право»

Lysenko O.V., Lunhol O.M., Haborets O.A. LAW ENFORCEMENT INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT	281
Вільчик Т.Б. УЧАСТЬ АДВОКАТА У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ	292
Зінченко С.О. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ	310
Казанчук І.Д. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ДОТРИМАННЯ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	319
Кідалов С.О., Кідалова Н.О. ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОРЕНДИ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	332

- Мартиновський В.В.** 342
*ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО СУМІСНИЦТВА ТА СУМІЩЕННЯ З
ІНШИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ
КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Lypchanko-Kovachyk O.V., Kravchenko T.M.** 352
*USE OF ICT AT THE LESSONS OF “PRACTICAL ENGLISH
COURSE” AS A FACTOR OF READINESS FOR PROFESSIONAL
SELF-DETERMINATION OF FUTURE TEACHERS*

- Бенера В.Є.** 363
*ІНФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК РЕСУРС ПРОФЕСІЙНОГО
РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ*

- Гончарук О.В., Дикан О.В.** 376
*ОВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ЯК ДОМІНАНТА
МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ*

- Демідова Ю.Є., Мовмига Н.Є.** 385
*ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ
ВИКЛАДАННІ БЕЗПЕКОВИХ ДИСЦИПЛІН*

- Коваль В.О., Григоренко Т.В.** 398
*МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ*

- Кравченко Л.В.** 412
*МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У
ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ*

- Леженко Г.О., Пашкова О.Є., Погрібна А.О.** 422
*ОСОБЛИВОСТІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІВ УМОВАХ
ВОЄННОГО ЧАСУ*

- Литвин А.Ф., Великдан Ю.В., Хищенко О.О., Кролівець Н.І.** 440
*ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ*

Луцан Н.І., Бойчук Н.Р. <i>ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ</i>	454
Павловський Ю.В., Лузгінов О.В. <i>АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНІКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ</i>	464
Сахненко А.В., Євтушенко Є.Г. <i>РОЗВИТОК СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЗВО АГРАРНОГО ПРОФІЛЮ ЗАСОБАМИ І МЕТОДАМИ КРОСФІТУ</i>	474
Семенова Л.С., Соколова Л.О., Клименко І.М., Романюта І.А. <i>ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ</i>	488
Тимошук С.В., Попович С.І., Федина Л.О. <i>РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕЧНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА</i>	496
Трофайла Н.Д. <i>ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ</i>	511

Шановні колеги!
Слава Україні! Героям Слава!

Вітаю із виходом чергового числа фахового журналу категорії Б “Актуальні питання у сучасній науці”!

Фаховий аналіз інноваційних розробок, проєктів у сфері публічного управління, актуальних питань права, розвитку науково-технічного потенціалу економічної, педагогічної галузей — все це знаходить належне місце на сторінках поважного видання.

Також приємно відзначити, що, сьогодні, журнал отримав визнання широкого кола читачів, науковців, дослідників. Має свій добре пізнаваний сучасний стиль подачі матеріалу.

Переконана, що журнал “Актуальні питання у сучасній науці”, відповідаючи вимогам часу, залишатиметься поважним, авторитетним фаховим виданням та не вичерпає свій науковий потенціал.

Здобутків та творчої наснаги!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 338.467.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-12-25](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-12-25)

Аврята Андрій Вікторович аспірант кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-5100-2298>

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті висвітлено основні тенденції розвитку міжнародного ринку туристичних послуг, досліджено вплив інтеграційних процесів та глобалізаційних перетворень на розвиток туристичної індустрії. Проведений аналіз динаміки розвитку міжнародного туристичного ринку продемонстрував його зв'язок із сучасними тенденціями, оскільки туристична галузь є невід'ємною частиною світової економіки. Окрема увага була приділена оцінці впливу пандемії COVID-19 на розвиток міжнародного туризму. Було виявлено тенденції, пов'язані зі зменшенням кількості туристських потоків, негативним впливом пандемії на рівень зайнятості та доходів від туристичної діяльності. Розглянуто вплив інформаційних технологій на розвиток міжнародного туризму, який стимулюється Інтернет технологіями, Інтернет спільнотами як в режимі оф-лайн, так і в режимі он-лайн. У роботі розглядаються галузі інформаційних технологій, які пов'язані з туризмом і доступні для розширення існуючої інфраструктури індустрії туризму. Інформаційні технології у туризмі мають особливе значення. Вони використовуються для сектору транспорту та сектору житла. Ці технології застосовуються для того, щоб дізнатися та задовольнити постійно мінливі вимоги до туризму. При грамотному використанні інформаційних технологій у туризмі нинішня ситуація на ринку туристичних послуг може бути значно покращена.

Результати роботи полягають в обґрунтуванні нового погляду на міжнародний туризм як одного з основних ресурсів економічного розвитку країни з позицій застосування технологічних та економічних трансформацій. Виявлено групи факторів, що впливають на розвиток міжнародного туризму, серед яких є економічні, політичні, природні, терористичні, епідеміологічні та

трансформаційні. Цікавим питанням для подальшого вивчення є розгляд впливу інформаційних технологій на туристичний бізнес, а також наслідки впровадження тих чи інших інформаційних сервісів у практику компаній туристичної галузі.

Ключові слова: міжнародний туризм, глобалізація, пандемія COVID-19, статистика міжнародного туризму, тренди розвитку туризму, туристичний ринок, туристські потоки, економіка туризму.

Avryata Andriy Viktorovich Graduate student of the Department of Tourism, State Biotechnology University, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-5100-2298>

DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL MARKET OF TOURIST SERVICES IN THE MODERN CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND INFORMATIZATION OF THE WORLD ECONOMY

Abstract. The article highlights the main trends in the development of the international market of tourist services, examines the influence of integration processes and globalization transformations on the development of tourism. The conducted analysis of the dynamics of the development of the international tourism market demonstrated its connection with modern trends, since the tourism industry is an integral part of the world economy. Special attention was paid to the assessment of the impact of the COVID-19 pandemic on the development of international tourism. The coronavirus infection has affected the whole world, the economies of all countries, including the tourism industry, have been affected. Trends related to the decrease in the number of tourist flows, the negative impact of the pandemic on the level of employment and income from tourism activities were revealed. The influence of information technologies on the development of international tourism, which is stimulated by Internet technologies, Internet communities both in off-line and on-line modes, is considered. This paper examines the information technology industries related to tourism and the available expansion of the existing infrastructure of the tourism industry. Information technologies in tourism are of particular importance. They are used for the transport sector and the housing sector. These technologies are used to understand and meet the ever-changing demands of tourism. With the competent use of information technologies in tourism, the current situation on the market of tourist services can be significantly improved.

The results of the work consist in substantiating a new view of international tourism as one of the main resources of the country's economic development from the standpoint of the application of technological and economic transformations.

Groups of factors affecting the development of international tourism have been identified, including economic, political, natural, terrorist, epidemiological and transformational factors. An interesting issue for further study is the consideration of the impact of information technologies on the tourism business, as well as the consequences of the implementation of certain information services in the practice of companies in the tourism industry.

Keywords: international tourism, globalization, COVID-19 pandemic, international tourism statistics, tourism development trends, tourist market, tourist flows, tourism economy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах туризм є однією з основних форм міжнародної торгівлі послугами. Сфера туризму має значний вплив на різні сектори економіки, зокрема, такі як готельно-ресторанну, транспортну, будівельну галузі, торгівлю, зв'язок. Туризм сприяє формуванню ринкового механізму господарювання, акумулює кошти до державного бюджету, сприяє раціональному використанню вільного часу та дозвілля, залучає населення до вивчення історичної та культурної спадщини країн. Розвиток туризму є важливим та пріоритетним завданням. Туризм - одна з найбільш високо прибуткових і інтенсивно розвиваючихся галузей світової економіки. На туристичну галузь припадає близько 7% загального обсягу інвестицій, 10% світових споживчих витрат і третина світової торгівлі послугами. За даними Всесвітньої ради з подорожей та туризму (World Travel and Tourism Council), світова індустрія подорожей нині виробляє товарів та послуг на загальну суму близько 7 трлн. дол. на рік і, за наявними прогнозами, у найближчі 10 років приріст обсягів виробництва у галузі становитиме не менше 4,6% щорічно. У більшості країн світу на долю туризму припадає близько 10 % ВВП, світових інвестицій, всіх робочих місць і споживчих витрат [1]. Його розвиток надає стимулюючий вплив на багато секторів економіки: транспорт, зв'язок, торгівлю, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання [2].

Загальний внесок подорожей та туризму до валового внутрішнього продукту (ВВП) провідних світових туристичних ринків збільшився у 2021 році, порівняно з попереднім роком, після різкого падіння у 2020 році через пандемію коронавірусу (COVID-19). У 2021 році Сполучені Штати повідомили про найвищий загальний внесок подорожей та туризму у ВВП, при цьому ці галузі прямо чи опосередковано принесли приблизно 1,27 трильйона доларів США. У тому ж році Китай та Німеччина посіли друге місце у рейтингу, а загальний внесок подорожей та туризму у ВВП становив 814 млрд. і 251 млрд. доларів США відповідно. Загалом загальний внесок подорожей і туризму у ВВП у всьому світі збільшився майже на 22 відсотки у 2021 році

порівняно з 2020 роком, але залишився нижчим за допандемійний рівень [2] (табл. 1).

Таблиця 1

Загальний внесок подорожей та туризму у ВВП на провідних туристичних ринках світу з 2019 до 2021 року (у мільярдах доларів США)

Країни	2019	2020	2021
США	1979,1	1042,3	1271,2
Китай	1856,6	696,3	814,3
Німеччина	391,2	239,1	251
Японія	371,1	167,9	206,3
Італія	214,5	113	179
Індія	212,8	124	178
Франція	233,3	126,5	177,9
Мексика	199,6	136,6	168,8
Великобританія	280,8	112,3	157,5
Іспанія	198,3	74,2	113,1

**Джерело: складено за даними [2]*

Розвиток тенденцій глобалізації світової економіки породив низку нових явищ і процесів у туристичній сфері: виник глобальний ринок туристичних послуг, зросла інтенсивність процесів інтеграції між підприємствами та організаціями туристичної сфери, що належать різним країнам світу і, нарешті, найбільш динамічною сферою розвитку туристичних послуг став міжнародний туризм. Названі обставини актуалізували проблеми розвитку вітчизняної туристичної сфери та ефективної інтеграції їх у систему світогосподарських зв'язків. Вже в 1990-х роках Україна розпочала формування національного туристичного ринку, який активно стає частиною міжнародного. Проте, порівняно з іншими країнами вітчизняна туристична сфера поки не стала високоприбутковою індустрією і помітним джерелом надходжень у бюджеті країни. Більше того, на тлі скорочення загальних обсягів в'їзного туризму наші співвітчизники, як і раніше, віддають перевагу відпочинку за кордоном. Ситуація, що склалася, пояснюється неконкурентоспроможністю більшості вітчизняних підприємств і організацій туристичної сфери. У той час, український ринок туристичних послуг стає дедалі доступнішим для зарубіжних виробників, представлених великими інтегрованими структурами - міжнародними ланцюгами готелів, мережами ресторанів, ТНК у туроператорському бізнесі. Завдяки ефектам інтеграції ці структури успішно контролюють світовий ринок туристичних послуг, залишаючи далеко позаду вітчизняних виробників за якісними та ціновими параметрами та за способами їх просування [3].

У цьому контексті, дуже актуальним є аналіз стану та тенденцій розвитку глобального ринку туристичних послуг, дослідження адаптивних йому форм інтеграційних об'єднань у туристичній сфері, а також об'єктивна оцінка потенціалу та місця вітчизняної туристичної галузі в якості повноправного учасника цього ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження теорії та практики розвитку міжнародного та загалом туризму присвячено значну кількість робіт учених різних шкіл та напрямів. Питанням розвитку міжнародного туризму у системі світогосподарських зв'язків, економіки туризму, організації туристичного бізнесу присвячені роботи Е. Атаманчука З. А., Макогіна З. Я., Ціхановської В. М., Ковальчук С. Я. та ін. [3,6,10]. Разом з тим, проблеми функціонування туристичної сфери в умовах глобалізації, принципи і закономірності інтеграційних процесів туристичної галузі вивчені недостатньо, що не дозволяє сформувати теоретико-методичну базу розробки та реалізації обґрунтованої стратегії функціонування та розвитку підприємств туристичної індустрії в глобальному економічному просторі. Також мало вивчено питання формування системи наддержавного та державного регулювання туристичної сфери. Недостатньо досліджено у вітчизняній літературі міжнародний досвід розвитку туризму у контексті розробки стратегії та політики розвитку аналізованої сфери діяльності та вибору моделі інтеграції у світовий ринок туристичних послуг.

Мета статті. Актуальність проблеми, ступінь її наукової розробленості та практична значимість визначили цілі та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування нових концептуальних підходів та практичних механізмів формування стратегії розвитку туристської сфери в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Сучасний туризм охоплює та впливає на світові економічні, гуманітарні та політичні процеси. Будучи тісно пов'язаним із тенденціями економічного розвитку, туристичний ринок дуже активно реагує на зміни у світовій економіці на різних рівнях. В даний час обсяг туристичного бізнесу дорівнює або навіть перевершує експорт нафти, продуктів харчування або автомобілів. Туризм став одним із провідних гравців у міжнародній торгівлі та одним з основних ресурсів доходу для багатьох країн [4].

У Манільській декларації зі світового туризму говориться, що «туризм розуміється як діяльність, що має важливе значення в житті народів через безпосередній вплив на соціальну, культурну, освітню та економічну галузі життя держав та їх міжнародних відносин» [5]. Прийняття міжнародних нормативних документів з туризму має низку базових цілей, серед яких можна відзначити координування планів міжнародних туристичних потоків, здійснення обміну інформацією про міжнародні неурядові організації, зв'язки

та стан туристичного ринку як у рамках світової, так і регіональної економіки, уточнення правил умов взаємодії та ін. Крім внутрішньодержавних соціально-гуманітарних функцій (підвищення рівня життя населення, пізнавальна, освітня, оздоровчо-рекреаційна та ін.) туризм займає одне з провідних місць у світовій економіці. У низці країн він став основною статтею національного доходу, що часто робить його вагомим важелем впливу міжнародних відносин.

В результаті розвитку надання туристичних послуг виникла величезна індустрія туризму, базис якої складають комерційні організації, що реалізують туристичні поїздки та продаж путівок і турів, що надають послуги з розміщення та харчування туристів, їх пересування по країні, а також органи управління, інформації, реклами, підприємства з виробництва та продажу товарів туристичного попиту, що у свою чергу передбачає активний розвиток міжнародних відносин. Міжнародний туристичний бізнес, з одного боку, надає значну частину споживаних населенням послуг, які мають специфічний соціально-рекреаційний характер, тобто відпочинок, можливість розвитку особистості, вивчення історичних та культурних цінностей, участь у культурних заходах, заняття спортом та ін. З іншого боку, він забезпечує платформу для міжнародних відносин у сфері бізнесу з урахуванням не тільки економічної, а й соціальної та гуманітарної складових. Таким чином, туризм поєднує у собі соціальну, гуманітарну, економічну, виховну та естетичну сторони, в основі яких лежить міжкультурна взаємодія. До сучасних факторів глобалізації міжнародного туризму відносяться мирне політичне співіснування населення на більшій частині планети, зростання суспільного добробуту, вдосконалення рівня суспільної свідомості, економічний розвиток, покращення демографічної ситуації за рахунок підвищення якості життя. В даний час міжнародний туризм у глобальному суспільстві фактично стає основою глобального способу життя [6].

Глобалізація вплинула на процеси, що відбуваються в туризмі, так само, як і на інші сфери економіки. Однією з її характерних рис є кооперація держав та соціальних організацій в економічній, політичній, культурній та інших сферах. Глобалізаційні процеси у сфері міжнародного туризму проявляються у розширенні міжнародних економічних зв'язків у туристичному виробництві, зростанні інтернаціоналізації факторів туристичного виробництва, поширенні транснаціональних корпорацій у туристичному бізнесі, а також супроводжуються загостренням конкурентної боротьби, зростанням кількості поглинань і об'єднання компаній, втручанням сторонніх компаній та об'єднань.

Під дією процесів глобалізації міжнародний туризм переживає суттєві трансформації: виникає та розвивається глобальний ринок туристичних

послуг, посилюються та ускладнюються взаємозв'язки підприємств туристичної індустрії різних країн світу, збільшується обсяг транскордонного руху товарів та послуг галузі, поглиблюється міжнародний поділ праці, ширше використовуються нові інформаційні та телекомунікаційні технології. Компанії туристичної галузі все більшою мірою орієнтуються на міжнародні стандарти діяльності, створення міжнародних систем інформації та комунікацій, нові організаційні форми інтеграції та співробітництва у вигляді транснаціональних корпорацій та міжнародних мережових об'єднань. Перші десятиліття XXI ст. продемонстрували впевнене зростання міжнародного туризму. За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), міжнародні туристичні потоки стабільно зростають [7] (табл. 2). Позитивна динаміка дає змогу спеціалістам ЮНВТО будувати прогнози на довгострокову перспективу. Так, вони вважають, що з 2025 р. міжнародні туристичні прибуття становитимуть не менше 1734,06 млн. осіб. Це спричинить зростання ролі міжнародного туризму.

Таблиця 2

Кількість міжнародних туристичних прибуттів по всьому світу з 2005 по 2021 рр. по регіонах (у мільйонах)

Роки	Америка	Азіатсько-Тихоокеанський регіон	Середній Схід	Африка	Європа
2009	141	183,6	49	46,2	477,3
2010	151,8	207,5	56,1	50,5	490,8
2011	157,3	221,2	50,6	50,8	524
2012	163,8	237,4	56,7	52,5	544,5
2013	170,6	253,5	58,3	54,9	569,7
2014	183,6	269	63	55,2	580,8
2015	194,1	283,7	64,5	53,9	612,1
2016	201,3	305,6	62,6	58,2	622
2017	210,8	323,8	64,2	62,9	677,2
2018	216	345,6	67,6	66,9	716,6
2019	219,3	359,6	73	68,1	746
2020	69,8	59,2	19,8	18,4	241,9
2021	81,6	21,1	24,6	19,1	301,3

**Джерело: складено за даними [8]*

Кількість міжнародних прибуттів туристів у всьому світі зросла приблизно на дев'ять відсотків у 2021 році порівняно з попереднім роком після різкого зниження у 2020 році через пандемію коронавірусу (COVID-19). Загалом Європа повідомила про найбільшу кількість мандрівників, що прибувають у 2021 році: приблизно 301 мільйон прибуття. Хоча ця цифра

означає 25-відсотковий щорічний приріст, кількість міжнародних прибуттів в цей регіон залишалася набагато нижчою за допандемійний рівень. Пандемія COVID-19 створила безпрецедентні проблеми для світового ринку подорожей та туризму у 2020 та 2021 роках, оскільки країни у всьому світі запровадили обмеження та заборони на поїздки для стримування кількості інфекцій. Внаслідок впливу COVID-19 передбачувана кількість робочих місць, втрачених в індустрії подорожей та туризму в усьому світі, у 2020 році становила 62 мільйони осіб. Тим часом частка загального валового внутрішнього продукту, створюваного світовою індустрією подорожей та туризму, скоротилася майже вдвічі у 2020 році порівняно з попереднім роком через пандемію, потім трохи виріс у 2021 році. Згідно зі звітом, опублікованим Європейською комісією з подорожей, прогнозується, що глобальний обсяг в'їзних мандрівників спочатку зазнає невеликого щорічного зростання у 2021 році, а потім відновиться у 2022 році., за прогнозами, Азіатсько-Тихоокеанський регіон повідомить про найбільш значний річний приріст туристів, що прибувають [8].

Питання про перспективи розвитку міжнародного туризму піднімається практично на всіх міжнародних конференціях і знаходить відображення у відповідних документах провідних міжнародних та національних туристичних організацій. Сьогодні туристські послуги пропонують близько 150 країн світу, кожна з яких має свій національний колорит і прагне створити привабливий туристський імідж, але по-справжньому позиціонуватися на міжнародному ринку міжнародного туризму держави можуть лише об'єднаними зусиллями [9].

Протягом останніх десятиліть міжнародний туризм проявив себе як сфера міжкультурних відносин, як спосіб спілкування людей зі світом. Метою міжнародного співробітництва є рух туристичного продукту на світовому ринку та формування загального туристичного простору. Розвиток туризму передбачає дедалі більшу активізацію та впровадження нових форм співробітництва держав та громадських організацій різного рівня. Це породило необхідність взаємодії різних держав у сфері туризму на міжнародному рівні, розвитку співробітництва між державами з метою покращення міжнародної обстановки в цілому [10]. Оскільки для розвитку міжнародного туризму необхідні мирне співіснування, підтримка міжнародних та національних організацій, то з'являється можливість використовувати туризм як інструмент політичного впливу.

Туристичний продукт має ряд особливостей: в якості головного ресурсу виробництва виступає різноманіття світу, процес виробництва та споживання носить багатогалузевий характер, відрізняється безперервністю, мінливістю якості, нездатністю до зберігання, внаслідок чого, з метою розширення ринку

потрібно залучення до нього населення різних країн світу, присутність у країнах філій, дочірніх компаній туристичної промисловості, створення на території цих країн відповідної інфраструктури. Багатогалузевий характер турпродукту накладає свій відбиток на форми міжнародної інтеграції та співробітництва підприємств туристичної індустрії. Більшість інтеграційних та партнерських об'єднань створюються за галузевим принципом – ТНК у туроператорському бізнесі, міжнародні асоціації перевізників на транспорті, міжнародні ланцюги готелів у готельному бізнесі, міжнародні мережі ресторанів – у ресторанному. Разом з тим, необхідність координації діяльності учасників відносин, прагнення до розширення ринку та встановлення сталого контролю над ринковим простором сприяє виникненню міжгалузевих інтеграційних та партнерських об'єднань під егідою керуючої компанії. В основі інтеграційних процесів лежить об'єднання брендів, створення чи купівля нових компаній за межами країни базування. Це виявляється можливим на основі вироблення загальних правил та стандартів, які забезпечують підтримку фірмового рівня обслуговування клієнтів по всьому світу, широкого використання передових ІТ-технологій, централізації управління [11].

У сучасному економічному просторі значну роль відіграють інформаційні технології, що сприяють зростанню національних економік та всього світового господарства. Технологічна та економічна трансформація розвитку на сучасному етапі пов'язана з новою точкою зору на міжнародний туризм як одного з основних ресурсів економічного розвитку країни. Цей підхід визначає важливу роль туристичного потенціалу, що відображає пряму залежність всіх ресурсів, які взаємодіють як взаємопов'язана і взаємозамінна система. За останні два десятиліття цифровізація дедалі частіше спостерігається у більшості галузей по всьому світу. Індустрія подорожей та туризму не є винятком з появою ринку онлайн-подорожей та зростанням споживчого попиту на цифрові туристичні послуги. Ринок онлайн-подорожей включає такі компанії, як онлайн-туристичні агенції (ОТА), які дозволяють туристам самостійно бронювати туристичні послуги в Інтернеті та веб-сайти з оглядами подорожей. Тим часом споживачі також шукають більше цифрових вражень під час подорожей. Вони можуть включати такі опції, як віртуальні тури за бажаним місцем призначення або місцем проживання, а також рішення для мобільної інтеграції, такі як використання програми для відкриття нових туристичних пам'яток або реєстрації в готельному номері [12]. За оцінками Statista's Digital Market Outlook, глобальний роцмір виручки від мобільних додатків у туристичному сегменті зріс у 2021 році на 38 відсотків порівняно з попереднім роком і склав 296 мільйонів доларів США. Пандемія коронавірусу (COVID-19) також може відіграти ключову роль у прискоренні цифровізації

цього сектора, оскільки проблеми соціального дистанціювання та гігієни змушують споживачів активніше використовувати цифрові послуги. У зв'язку з цим дослідження, проведене у вересні 2021 року, показало, що приблизно четверо з десяти опитаних мандрівників по всьому світу вказали безконтактні мобільні платежі серед основних технологій, що підвищують довіру у мандрівників [13].

В даний час веб-сайти соціальних мереж відіграють важливу роль в індустрії туризму, оскільки туристи використовують ці платформи для обміну онлайн-контентом, пов'язаним з їх поїздками, а компанії та впливові особи використовують їх як маркетинговий інструмент, пропонуючи місця для відпочинку та рекламуючи туристичні продукти. Згідно з дослідженням, опублікованим у четвертому кварталі 2021 року, 21 відсоток опитаних споживачів у США у віці від 18 до 29 років використовували соціальні мережі як джерело святкового натхнення, і 18 відсотків іспанців у віці від 30 до 44 років зробили те саме. Тим часом, приблизно двоє з десяти опитаних інтернет-користувачів із глобального дослідження, проведеного в серпні 2021 року, вірили в ефективність маркетингу впливу в індустрії туризму [13].

Станом на грудень 2022 року Booking.com із ринковою капіталізацією близько 78,2 млрд. доларів США посідала перше місце серед провідних онлайн-туристичних компаній світу. За ними пішли конкуренти Airbnb, Trip.com та Expedia. Ринкова капіталізація Airbnb, що посідає друге місце, склала приблизно 54,1 мільярда доларів США (табл. 3)[14].

Таблиця 3

Ринкова капіталізація провідних онлайн-туристичних компаній світу станом на грудень 2022 р. (у мільйонах доларів США)

Провідні онлайн-туристичні компанії світу	Ринкова капіталізація (у мільйонах доларів США)
Booking.com (США)	78 171
Airbnb (США)	54 137
Trip.com (Китай)	22 076
Експедіа (США)	13 674
MakeMyTrip (Індія)	2902
Вебджет (Австралія)	1606
Едрімс Одігео (Іспанія)	514
Триваго (Німеччина)	487
Despegar.com (Аргентина)	340
На пляжі (Велика Британія)	313
Холідейчек (Німеччина)	264
Lastminute.Com (Нідерланди)	242
Hostelworld (Ірландія)	163
Travelzoo (США)	55

*Джерело: складено за даними [14]

Швидка переорієнтація туризму в цифру призводить до глобальної зміни споживчої поведінки туристів, включаючи і іноземних. Аналіз, наприклад, європейських країн виявив різну ступінь розвитку онлайн-послуг: в Англії цифровізація туризму ринку становить понад 92%, а в Румунії – на рівні 31% [15].

Міжнародний туризм, як було зазначено, це іноземний туризм. Він має два найважливіші сектори: в'їзний і виїзний. Виїзний сектор міжнародного туризму передбачає поїздки людей до іншої країни з країни постійного проживання і пов'язаний з перетином державного кордону. Виїзд супроводжується проходженням митного, валютного та медичного контролю. В'їзний сектор міжнародного туризму заснований на подорожах в межах країни туристів, які не проживають постійно в ній. Темпи зростання міжнародного туризму, як правило, знаходяться у прямій залежності від низки факторів. Дія економічних чинників, зазвичай, пов'язані з світовими економічними кризами, вплив яких негативно позначається на платоспроможності туристів. Політичні фактори проявляються, перш за все, в ослабленні туристичних потоків внаслідок військових конфліктів, що виникають у тій чи іншій країні. Дія природних факторів також може негативно позначитися на динаміці туристських потоків, якщо природні явища призводять до руйнувань і природних катаклізмів: виверження вулканів, землетрусу, цунамі. Зниження туристичних поїздок може відбуватися і внаслідок терористичних актів, що супроводжуються жертвами у окремих країнах і мають міжнародний резонанс. Що стосується епідеміологічних факторів, то в першу чергу йдеться про пандемію коронавірусу, що стала справжнім лихом не тільки для міжнародного туризму, але і практично всіх сфер економіки. 2020 рік приніс світові важкі випробування і змусив людство заплатити дуже велику ціну. Зарубіжні тури скоротилися в середньому на 77,5% [4].

Перспективи відновлення міжнародного туризму пов'язані в першу чергу з тим, коли коронавірусна інфекція буде взята під контроль. Важливо й те, наскільки повною буде перемога над вірусом. Якщо щеплення дасть тривалий імунітет і неминучі мутації вірусу не викликатимуть нових спалахів епідемії, життя повернеться в колишнє русло, наскільки це буде можливо з економічної точки зору. Якщо ж щороку люди стикатимуться з новим штамом, для якого доведеться заново розробляти вакцину, – колишній спосіб життя, що передбачає подорожі по всьому світу, може значно видозмінитися. Але і за сприятливого сценарію міжнародний туризм чекають масштабні зміни, які пов'язані у значній мірі з технологічними трансформаціями, які є одним із трендів розвитку світового туристичного простору, що дозволяє здійснювати взаємодії у сфері туризму в різних країнах, особливо в умовах цифровізації.

Таким чином, технологічні трансформації - це ще один важливий фактор, що надає прямий вплив на глобалізацію туристичного ринку, отже, і на розвиток міжнародного туризму в цілому.

Перспективним напрямом розвитку міжнародного туризму виступає туристичне районування, що дозволяє детально дослідити туристичну специфікацію того чи іншого регіону, розробити та реалізувати національні та міжнародні проекти щодо її використання. Розробка та розвиток наукових принципів туристичного районування дозволяють виявляти нові рекреаційні ресурси та інші передумови для розвитку туризму на недостатньо освоєних територіях; виділяти та створювати нові туристські райони; визначати їхню туристичну спеціалізацію (національну, міжнародну), переносити передовий міжнародний досвід розвитку туризму з одних районів до інших з аналогічними умовами. Туристичне районування сприяє також розширенню та розвитку транзитної інфраструктури як невід'ємної частини загальної міжнародної інфраструктури туризму.

Висновки. Міжнародні туристичні зв'язки є однією з форм міжнародних відносин, активно впливають на політику держав світу. Туризм має потенціал впливу на міжнародний престиж окремих держав, на їхній зовнішньополітичний імідж. Загалом можна дійти висновку у тому, що, попри те що держави контролюють туристські потоки і використовують свій вплив як важіль міжнародного впливу, туризм і туристична діяльність позитивно впливають попри всі сфери соціального життя й міжнародні відносини усім рівнях. Основними завданнями держави є розвиток та підтримка в'їзного туризму на своїй території, для чого необхідно розробити чіткі принципи політики в галузі туризму, сформулювати сприятливі умови та дружнє довкілля для туризму, створити привабливий образ країни з урахуванням історичних, регіональних, культурних особливостей. Практичний досвід країн з розвиненим туризмом доводить необхідність надання державної підтримки розвитку туризму, зокрема фінансування міжнародної діяльності як одного з основних напрямків реалізації державної політики у сфері туризму, є передумовою розвитку міжнародного туризму, формування галузі як високоприбуткового сектора економіки, фактора соціального розвитку та культурного піднесення країни при збереженні її самобутності, гармонійної інтеграції до європейських та світових глобалізаційних туристичних процесів. Міжнародне співробітництво має будуватися на забезпеченні доступності участі кожної країни у туристичних заходах. Практика міжнародних відносин свідчить про те, що туризм є стимулом розвитку зовнішньоекономічних, політичних, соціально-гуманітарних та культурних відносин, тому більшість країн зацікавлена у розвитку міжнародного співробітництва у сфері туризму.

Література:

1. World Travel & Tourism Council. URL: <https://www.wttc.org/>
2. Top travel markets by tourism GDP worldwide 2021 _ Statista. Оpubліковано дослідницьким відділом Statista, 22.11. 2022. URL: <https://www.statista.com/aboutus/our-research-commitment>
3. Атаманчук З. А., Макогін З. Я. Глобалізація світових ринків товарів та послуг. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія: «Економіка»*. 2019. Вип. 314. URL: <https://dsum.edu.ua/fahove-vydannya-zbirnyk-naukovyh-prats/>
4. World Tourism Organization UNWTO. URL: <http://www2.unwto.org/content/why-tourism>
5. Манільська декларація по світовому туризму. URL: http://www.rostourunion.ru/proekty_v_rst/megdunarodnye_pravovye_akty/manil_skaya_deklaraciya_po_mirovomu_turizmu_izvlecheniya.html
6. Ціхановська В. М., Ковальчук С. Я. Тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг в умовах посилення глобалізаційних процесів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2019. Вип. 7. С. 86–89.
7. World Trade Organization. URL: <https://www.wto.org/>
8. Кількість міжнародних туристичних прибуттів по всьому світу у 2005-2021 pp., по регіонах. Оpubліковано дослідницьким відділом Statista, 13.01.2023. URL: <https://www.statista.com/aboutus/our-research-commitment>
9. World Trade Report 2022. The Future of Services Trade. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/01_wtr22_0_e.pdf
10. Атаманчук З. А. Глобальні тенденції розвитку міжнародного туризму в структурі світового ринку послуг. *Бізнес Інформ*. 2020. №4. С. 21–27. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-21-27>
11. Tsifrovization turistika. (Digi-talization of Tourism: Who Did Not Have Time, He Was Late). URL: <https://www.tourprom.ru/articles/42/>
12. Найкращі світові практики цифрової трансформації туристичної діяльності. URL: <http://digitalbusinessmodel/page7181064.html>
13. Digitalization of the travel industry - statistics & facts _ Statista. URL: <https://www.statista.com/>
14. Провідні онлайн-туристичні компанії світу у 2022 р. з ринкової капіталізації. Оpubліковано дослідницьким відділом Statista, 26.01.2023. URL: <https://www.statista.com/aboutus/our-research-commitment>
15. Цифровізація туризму: хто не встиг, той запізнився. URL: <https://www.tourprom/articles/42/>

References:

1. World Travel & Tourism Council. Retrieved from: <https://www.wttc.org/> [in English].
2. Top travel markets by tourism GDP worldwide 2021 _ Statista. Opublikovano doslidnyts'kym viddilom Statista, 22.11. 2022. Retrieved from: <https://www.statista.com/aboutus/our-research-commitment> [in English].
3. Atamanchuk, Z. A., Makohin, Z. Ya. (2019). Hlobalizatsiia svitovykh rynkiv tovariv ta posluh [Globalization of world markets of goods and services]. *Zbirnyk naukovykh prats' Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnia. Serii: «Ekononika»* [Collection of scientific works of the Donetsk State University of Management. Series: "Economics"]. Vyp. 314. URL: Retrieved from: <https://dsum.edu.ua/fahove-vydannya-zbirnyk-naukovyh-prats/> [in Ukrainian].
4. World Tourism Organization UNWTO. Retrieved from: <http://www2.unwto.org/content/why-tourism> [in English].

5. Manil's'ka deklaratsiia po svitovomu turyzmu (Vyluchennia) [Manila Declaration on World Tourism (Withdrawal)]. Retrieved from: http://www.rostourunion.ru/proekty_v_rst/megdunarodnye_pravovye_akty/manil_skaya_deklaraciya_po_mirovomu_turizmu_izvlecheniya.html [in Ukrainian].
6. Tsikhanovs'ka, V. M., Koval'chuk, S. Ya. (2019). Tendentsii rozvytku svitovoho rynku turystychnykh posluh v umovakh posylennia hlobalizatsijnykh protsesiv [Trends in the development of the world market of tourist services in the conditions of strengthening globalization processes]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky [Global and national economic problems]*. Vyp. 7. С. 86–89. [in Ukrainian].
7. World Trade Organization. Retrieved from: <https://www.wto.org/> [in English].
8. Kil'kist' mizhnarodnykh turystychnykh prybuttiv po vs'omu svitu u 2005-2021 rr., po rehionakh [Number of international tourist arrivals worldwide in 2005-2021, by region]. *Opublikovano doslidnyts'kym viddilom Statista [Published by Statista Research]*, 13.01.2023. Retrieved from: <https://www.statista.com/aboutus/our-research-commitment> [in English].
9. World Trade Report 2022. The Future of Services Trade. Retrieved from: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/01_wtr22_0_e.pdf [in English].
10. Atamanchuk, Z. A. (2020). Hlobal'ni tendentsii rozvytku mizhnarodnoho turyzmu v strukturi svitovoho rynku posluh [Global trends in the development of international tourism in the structure of the world market of services]. *Biznes Inform [Business Inform]*. № 4. С. 21–27. Retrieved from: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-21-27> [in Ukrainian].
11. Tsifrovizatsiia turistika. (Digi-talization of Tourism: Who Did Not Have Time, He Was Late). Retrieved from: <https://www.tourprom.ru/articles/42/> [in English].
12. Najkraschi svitovi praktyky tsyfrovoy transformatsii turystychnoi diial'nosti [Best global practices of digital transformation of tourism activities]. URL: <http://digitalbusinessmodel/page7181064.html> [in Ukrainian].
13. Digitalization of the travel industry - statistics & facts _ Statista. Retrieved from: <https://www.statista.com/> [in English].
14. Providni onlajn-turystychni kompanii svitu u 2022 r. z rynkovoi kapitalizatsii [The world's leading online travel companies in 2022 by market capitalization]. *Opublikovano doslidnyts'kym viddilom Statista [Published by Statista Research]*, 26.01.2023. Retrieved from: <https://www.statista.com/aboutus/our-research-commitment> [in English].
15. Tsyfrovizatsiia turyzmu: khto ne vstyh, toj zapiznyvsia [Digitization of tourism: whoever didn't make it, is late]. Retrieved from: <https://www.tourprom.ru/articles/42/> [in Ukrainian].

УДК 330.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-26-38](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-26-38)

Галан Людмила Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування. Факультет бізнесу та соціальних комунікацій, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, вул. Кузнечна, 1, м. Одеса, 65023, тел.: (097) 439-06-23, <https://orcid.org/0000-0002-4118-9255>

Борисевич Євгенія Георгіївна старший викладач кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування, Факультет бізнесу та соціальних комунікацій, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, вул. Кузнечна, 1, м. Одеса, 65023, тел.: (095) 750-64-01, <https://orcid.org/0000-0002-4678-116X>

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ CRM- СИСТЕМ В ДІЯЛЬНОСТІ ЛОКАЛЬНИХ ПРОВАЙДЕРІВ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Анотація. Основа статті полягає в дослідженні ефективності інвестицій щодо впровадження системи управління взаємовідносинами - CRM (Customer Relationship Management) з споживачами в діяльність локального провайдера телекомунікацій за допомогою метода поточної вартості.

В ході проведених авторами досліджень визначено, що сьогодні в розрізі концепції CRM доцільно розглядати надання телекомунікаційних послуг не як окрему дію, здійснену конкретним провайдером з конкретним споживачем, а як безперервний процес, у який залучений кожний співробітник, як мистецтво й наука використання інформації про споживача для отримання його лояльності й підвищення цінності для провайдера. Зараз помітно змістилися акценти: якщо раніше споживач одержував подання про провайдера телекомунікацій на підставі його конкретних послуг, то тепер він будує своє відношення до провайдера в цілому - як до партнера, з яким він взаємодіє по різних каналах комунікацій. При цьому запити споживачів стали значно більше диференційованими, а форми взаємодії - персоналізованими.

В процесі дослідження авторами виділена мета використання CRM - систем в діяльності локальних провайдерів телекомунікацій: оперативна (швидкий доступ до інформації в ході контакту із споживачем у процесі продажів послуг і подальшого обслуговування); аналітична (спільний аналіз

даних, щодо діяльності і споживача, і провайдера телекомунікацій); колабораційна (споживач безпосередньо бере участь у діяльності провайдера телекомунікацій й впливає на процес розробки послуги та обслуговування).

Зроблені авторами розрахунки показників ефективності впровадження CRM - системи в діяльність локальних провайдерів телекомунікацій показали, що позитивним є привабливий період окупності, що для інформаційних технологій є дуже важливим показником, так як вони удосконалюються з великою швидкістю.

Ключові слова: локальний провайдер телекомунікацій, телекомунікаційні послуги, CRM - система, інвестиції, ефективність.

Halan Liudmyla Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor Department of Marketing, Management, Public Management and Administration, Faculty of Business and Social Communications, State University of Intelligent Technologies and Telecommunications, Kuznechna St., 1, Odessa, 65023, tel.: (097) 439-06-23, <https://orcid.org/0000-0002-4118-9255>

Borysevych Evgeniya Georgiivna Senior lecturer Department of Marketing, Management, Public Management and Administration, Faculty of Business and Social Communications, State University of Intelligent Technologies and Telecommunications, Kuznechna St., 1, Odessa, 65023, tel.: (095) 750-64-01, <https://orcid.org/0000-0002-4678-116X>

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF INVESTMENTS REGARDING THE IMPLEMENTATION AND APPLICATION OF CRM SYSTEMS IN THE ACTIVITIES OF LOCAL TELECOMMUNICATIONS PROVIDERS

Abstract. The basis of the article is the study of the effectiveness of investments in the implementation of a relationship management system - CRM (Customer Relationship Management) with consumers in the activities of a local telecommunications provider using the current value method.

In the course of research carried out by the authors, it was determined that today, in terms of the CRM concept, it is appropriate to consider the provision of telecommunication services not as a separate action performed by a specific provider with a specific consumer, but as a continuous process in which every employee is involved, as the art and science of using information about the consumer for obtaining his loyalty and increasing the value for the provider. Now the emphasis has noticeably shifted: if earlier the consumer received a presentation about the telecommunications provider on the basis of its specific services, now he builds his

relationship with the provider as a whole - as a partner with whom he interacts through various communication channels. At the same time, customer requests have become much more differentiated, and forms of interaction have become personalized.

In the process of research, the authors highlighted the purpose of using CRM systems in the activities of local telecommunications providers: operational (quick access to information during contact with the consumer in the process of sales of services and subsequent service); analytical (joint analysis of data, regarding the activities of both the consumer and the telecommunications provider); collaborative (the consumer directly participates in the activities of the telecommunications provider and influences the process of service and service development).

Calculations made by the authors of the indicators of the effectiveness of the implementation of the CRM - system in the activities of local telecommunications providers showed that the positive is an attractive payback period, which is a very important indicator for information technologies, as they are being improved at a high speed.

Keywords: local telecommunications provider, telecommunications services, CRM - system, investments, efficiency.

Постановка проблеми. Конкуренція між провайдерами телекомунікацій, істотні зміни кон'юнктури ринків телекомунікаційних послуг є найважливішими факторами сучасного зовнішнього середовища цих провайдерів. Сьогодні діяльність провайдера телекомунікацій успішною на ринку робить перш за все орієнтація на споживача, якісна організація баз даних про споживачів і тісні контакти з ними, уміння довести інформацію про себе й послуги до користувачів, що в підсумку приводить до росту обсягів продажу телекомунікаційних послуг. Зараз у користувачів став набагато більший вибір і доступ до інформації про ринок телекомунікаційних послуг. Тому провайдерам телекомунікацій необхідно накопичувати інформацію про фактори, які цікавлять споживача, і враховувати їх у своїх рішеннях, як тактичних, так і стратегічних, і це можливо ефективно здійснювати за допомогою застосування в їх діяльності CRM - систем [1].

Актуальність розгляду питань полягає в тому, що сьогодні існує невизначеність щодо оцінки ефективності впровадження та застосування таких CRM - систем в діяльність провайдерів телекомунікацій, особливо невеликих, які є локальними з точки зору території, на якій вони надають свої послуги, та кількості їх споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у питання дослідження ефективності інвестицій та впровадження сучасних CRM-систем в сферу телекомунікацій зробили такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як

Г.В. Мозгова, А.О. Морозов, О.Д. Фомін, Т.В. Майорова, А.А. Пересада, Ю.М. Коваленко, С.В. Онікієнко, О. Євстратова, Л. Ліщинська, Р. Мунасіпов, О.Є. Бавико, Е. Пейн, П. Харріс, М. Чайковська, І. Ушакова. та ін. Проте залишається актуальним питання - дослідження ефективності інвестицій необхідних для впровадження сучасних CRM - систем в сферу телекомунікацій.

Мета статті полягає у дослідженні ефективності інвестицій щодо впровадження сучасних недорогих CRM - систем в діяльність локальних провайдерів телекомунікацій з метою отримання економічного ефекту від їх подальшого застосування.

Виклад основного матеріалу. Сучасна концепція CRM розглядає продажі послуг не як окрему взаємодію, здійснену конкретним провайдером телекомунікацій з конкретним споживачем, а як безперервний процес, у який залучений кожний співробітник, як мистецтво й науку використання інформації про споживача для завоювання його лояльності й підвищення цінності для провайдера телекомунікацій. Ціль - будувати персональні взаємини із споживачем, незалежно від того, яку посаду займає співробітник провайдера, у якому відділі він працює [1].

При цьому з'явилося поняття життєвого циклу споживача, який починається з поінформованості споживача і закінчується формуванням його лояльності (рис. 1).

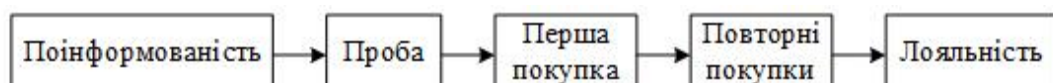

Рис. 1. Складові життєвого циклу споживача
Джерело: узагальнено авторами за [1]

Провайдер телекомунікацій повинен в першу чергу відповісти на п'ять основних питань:

- хто мій споживач (його відношення, сприйняття, поведіння, потреби)?
- де, у якому місці відбувається зв'язок споживача з провайдером?
- наскільки ефективно будуються взаємини між ними?
- коли й чому ці взаємини перериваються?
- у що обходиться провайдеру телекомунікацій придбання або втрата таких взаємин?

Вся інформація, що стосується відповідей на ці питання (а це можуть бути текстові, цифрові й інші дані), повинна зберігатися в єдиній базі, доступ

до якої мають всі менеджери, що беруть участь у процесі взаємодії із споживачами, причому така інформація використовується для оптимізації бізнес-процесів.

Таким чином, зараз помітно змістилися акценти. Якщо раніше споживач одержував подання про провайдера телекомунікацій на підставі його конкретних послуг, то тепер він будує своє відношення до провайдера в цілому - як до партнера, з яким він взаємодіє по різних каналах комунікацій. При цьому запити споживачів стали значно більш диференційованими, а форми взаємодії - персоналізованими.

Для одержання ефективних результатів у рамках застосування CRM - систем застосовується весь сучасний арсенал методів математичного аналізу даних. Наприклад, щоб вирішити завдання втримання споживача, необхідно:

- побудувати моделі переваг споживачів, що дозволяє знизити відсоток їхнього відтоку;
- провести аналіз життєвого циклу споживача, його поведінки на всіх стадіях (від залучення уваги до появи лояльності);
- проаналізувати життєві цінності споживачів на всіх етапах взаємодії.

Отже, можна виділити три основні цілі використання CRM - систем:

- оперативне (оперативний доступ до інформації в ході взаємодії із споживачем у процесі продажів послуг і подальшого обслуговування);
- аналітичне (спільний аналіз даних, що характеризують діяльність як споживача, так і провайдера телекомунікацій, одержання нових знань, висновків, рекомендацій);
- колабораційне, тобто споживач безпосередньо бере участь у діяльності провайдера телекомунікацій й впливає на процеси розробки послуги та сервісного обслуговування.

Менеджер з продажу завдяки можливостям CRM - системи, може персонально пропонувати цю послугу не тільки постійним споживачам, а і особливо потенційним споживачам, формуючи їх лояльність до провайдера телекомунікацій [2].

Авторами досліджене питання впровадження CRM - системи на прикладі діяльності локального провайдера телекомунікацій - Incomtraffic, який надає послугу фіксованого ШСД – Інтернет (ШСД- широкосмуговий доступ) [3].

В прикладі вихідними даними (таблиця 1) є середній квартальний обсяг продажів, причому дані на 2022-2023 роки спрогнозовані керівництвом в 4 кварталі 2021 року при ухваленні питання про впровадження CRM - системи в діяльність провайдера, та кількість споживачів, тобто менеджерів з продажу, обслуговуванню, які безпосередньо приймають участь в цих бізнес-процесах.

Після впровадження CRM - системи керівництво очікує, що кожен менеджер буде заощаджувати 1 годину в день, причому безпосередньо на продажі відводиться тільки 50% цього часу. При восьмигодинному робочому

дні збільшення продуктивного часу на одного менеджера складатиме $0,5:8 \cdot 100\% = 6,25\%$. При умові, що середньо квартальний дохід у перерахуванні на одного менеджера складає для 1 кварталу, наприклад $1224,0:10 = 122,4$ тис. грн, можна визначити додатковий середньо квартальний дохід на одного менеджера: $122,4 \cdot 0,0625 = 7,65$ тис. грн, а потім і додатковий квартальний дохід за рахунок підвищення продуктивності продажів, тобто $7,65 \cdot 10 = 76,5$ тис. грн.

Збільшення доходу за рахунок збільшення кількості угод можна визначити, допустивши, що кількість угод зросте на 5%. Тоді за перший квартал дохід збільшиться на $1224,0 \cdot 0,05 = 61,20$ тис. грн.

Вище було зазначено, що CRM - система повинна не тільки спростити спілкування і роботу менеджерів з споживачами, а і формувати лояльність споживача до провайдера, а точніше до тих послуг, які надаються споживачеві або якими споживач може зацікавитися. Лояльний споживач готовий збільшити розмір угоди, якщо провайдер телекомунікацій надає якісні послуги та обслуговування [4]. В прикладі розрахований такий вид доходів з міркувань, що розмір угоди збільшиться на 1 %. Тоді додатковий квартальний дохід складатиме: $1224,0 \cdot 0,01 = 12,24$ тис. грн.

Таким чином, сумарне збільшення доходності дорівнює (таблиця 1):
 $76,5 + 61,2 + 12,24 = 149,94$ тис. грн. за перший квартал 2022 р.

Таблиця 1

Визначення додаткового доходу телекомунікаційного провайдера від впровадження CRM- системи

Показники	2022 рік				2023 рік	
	1 кв.	2 кв.	3 кв.	4 кв.	1 кв.	2 кв.
Квартальний обсяг продажів (тис. грн.)	1224,0	1305,6	1346,4	1387,2	1428,0	1468,8
Кількість користувачів (менеджерів), чол.	10	10	10	10	10	10
Продуктивність продажів: більше часу з споживачами						
Очікуване заощадження часу 1 менеджера (год.)	1	1	1	1	1	1
Час відведений на продажі (год.)	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Збільшення продуктивного часу на 1 менеджера, %	6,25	6,25	6,25	6,25	6,25	6,25
Середньо квартальний дохід у перерахуванні на 1 менеджера, тис. грн.	122,4	130,56	134,64	138,72	142,80	146,88
Додатковий середньо квартальний дохід на 1 менеджера, тис. грн.	7,65	8,16	8,41	8,67	8,92	9,18
Додатковий квартальний дохід, тис. грн.	76,50	81,60	84,15	86,70	89,25	91,80

Ефективність продажів: клієнтоорієнтовані продажі						
<i>Збільшення середнього доходу на 1 менеджера за рахунок збільшення кількості угод</i>						
Передбачуваний приріст кількості угод	5%	5%	5%	5%	5%	5%
Додатковий квартальний дохід, тис. грн.	61,20	65,28	67,32	69,36	71,40	73,44
<i>Лояльні споживачі, які не очікують знижки, в обмін на високу якість обслуговування</i>						
Передбачуване збільшення розміру угоди	1%	1%	1%	1%	1%	1%
Додатковий квартальний дохід, тис. грн.	12,24	13,06	13,46	13,87	14,28	14,68
Сумарне збільшення доходу, тис. грн.	149,94	159,93	164,93	169,93	174,93	179,92

Джерело: складено авторами за [5]

Для того, щоб вияснити наскільки ефективною буде застосування CRM -системи в діяльності провайдера, був розглянутий склад типових витрат та їх відсотковий розподіл (рис. 2). Як видно з рисунку, найбільший відсоток витрат припадає на вартість ліцензійного програмного забезпечення (ПЗ) CRM -системи.

ТИПОВИЙ СКЛАД ВИТРАТ НА ВПРОВАДЖЕННЯ CRM-СИСТЕМИ

Джерело: складено авторами за [2,5]

Рис. 2. Типовий склад витрат на впровадження CRM - системи

Узагальнені інвестиції на впровадження CRM - системи по даним керівництва локального провайдера Incomtraffic склали 407,63 тис. грн (на 4 квартал 2021 року), при чому, як і очікувалось найбільший відсоток (63%) склали витрати на модернізацію корпоративної мережі та робочих місць споживачів системи, а також вартість пакетів ліцензійного програмного забезпечення.

Для оцінки ефективності майбутніх доходів від впровадження CRM - системи у діяльність провайдерів телекомунікацій необхідно обов'язково враховувати вплив зовнішнього середовища, що, насамперед, проявляється у вигляді інфляційних процесів як на внутрішньому ринку, так і на зовнішньому ринку телекомунікаційних послуг. Такий вплив доцільно враховувати з використанням методу поточної вартості [6].

Чистий грошовий потік CF_i (Cash Ffow) - це балансова сума всіх прогнозованих грошових потоків CRM - системи, що у кожному i -ому періоді прогнозу дорівнює:

$$CF_i = P + A, \quad (1)$$

причому

$$P = P_{\text{опер}} - \Pi_{\text{под}} \quad (2),$$

$$P_{\text{опер}} = D - C \quad (3)$$

де P -збільшення прибутку від впровадження CRM (чистий прибуток);

D - збільшення доходів від впровадження CRM;

C - всього витрат ;

A - амортизаційні відрахування (в випадку розрахунків ефективності впровадження CRM - системи вважалося, що $A=0$)

$P_{\text{опер}}$ – операційний дохід

$\Pi_{\text{под}}$ - податок на прибуток

Поточна вартість (PV-Present value) – це дисконтований чистий грошовий потік, породжений інвестицією. Поточна вартість показує, яку вигоду в результаті інвестицій одержить підприємство з урахуванням інфляції гривні в періоді прогнозування експлуатації проекту [7]. Поточна вартість PV_i розраховується по формулі:

$$PV_i = CF_i \cdot K_{di}, \quad (4)$$

$$K_{di} = \frac{1}{(1 + t_x)^i} \quad (5)$$

де PV_i – величина поточної вартості в i -ому році (кварталі) прогнозу;

CF_i (Cash Ffow) - величина чистого грошового потоку в i -ому періоді;

K_{di} - величина коефіцієнта дисконтування в i -ому періоді

t_x - ставка дисконтування, що може бути прийнята рівній бар'єрній ставці ризику для інвестицій;

i - індекс періоду прогнозу (розрахунку) поточної вартості.

Бар'єрна ставка ризику для інвестицій може скласти 10 %, якщо підприємство встановило, наприклад, вартість свого капіталу (середньо зважену вартість) у розмірі 12 %. Звичайно вважається, що вартість капіталу - це альтернативна вартість, інакше кажучи дохід, що очікують одержати інвестори від альтернативних можливостей вкладення капіталу при незмінній величині ризику. Справді, якщо компанія хоче дістати кошти, то вона повинна забезпечити дохід на них, який як мінімум дорівнює величині доходу, що можуть принести інвесторам альтернативні можливості вкладення капіталу [8].

Таким чином, основна область застосування вартості капіталу - оцінка економічної ефективності інвестицій. Ставка дисконту, що використовується в методах оцінки ефективності інвестицій, тобто за допомогою якої всі грошові потоки, що з'являються в процесі інвестиційного проекту, приводяться на цей момент часу, - це і є вартість капіталу, що вкладається в компанію [6].

Результати розрахунків показників ефективності показані в таблиці 2.

Таблиця 2

**Розрахунок показників ефективності впровадження CRM-системи
для локального провайдера телекомунікацій**

Показники	Значення по кварталах, тис, грн.						
	2021р	2022р				2023р	
	4	1	2	3	4	5	6
1. Інвестиції, I	407,63						
2 Збільшення доходу від впровадження CRM-системи		149,94	159,93	164,93	169,93	174,93	179,92
3. Витрати на підтримку ліцензійного ПЗ		16,644	16,64	16,64	16,64	16,64	16,64
4. Операційний дохід ($P_{\text{опер}}$)		133,29	143,29	148,29	153,28	158,28	163,28
5. Податок на прибуток ($P_{\text{од}}$)		39,98	42,98	44,48	45,98	47,48	48,98
6. Чистий грошовий потік (CF)		93,3	100,3	103,8	107,3	110,8	114,29
7. Коефіцієнт дисконту K_d		0,9756	0,9518	0,9285	0,9059	0,8838	0,8622
8. Поточна вартість PV_i		91,03	95,47	96,39	97,20	97,93	98,55
9. Чиста поточна вартість, NPV_i		-316,6	-221,12	-124,73	-27,52	70,4	168,96

Джерело: складено авторами [1,2,5]

З таблиці 2 видно, що відшкодування інвестицій по поточній вартості стане за 5 кварталів.

Чиста поточна вартість ЧПВ(NPV - net present value)

Цей показник дорівнює перевищенню сумарної поточної вартості за період окупності над обсягом інвестицій. Чиста поточна вартість згідно з даними таблиці 2 дорівнює:

$$NPV = 91,03 + 95,47 + 96,39 + 97,20 + 97,93 - 407,63 = 70,4 \text{ тис. грн.}$$

Внутрішня норма окупності ВНО (IRR – Internal Rate of Return)

Внутрішня норма окупності IRR інвестицій є ставкою дисконтування, при якій чиста поточна вартість у періоді окупності дорівнює нулю, тобто встановлюється рівність:

$$\sum_{i=1}^{t_{ок}} PV_i = I \quad (6)$$

Розрахунок IRR – це ітеративний алгоритм [7]. Він починається з наближеного завдання ставки дисконтування, при якій розраховуються чисті грошові потоки. (в таблиці 2 $t_x = 2,5\%$). Потім задається ставка t_x іншої величини, більше первісної, наприклад, $t_x = 4\%$ і розраховується нова чиста поточна вартість NPV_1 . Розрахунок триває до того, як величина різниці між поточною вартістю за період та інвестиціями (I) не буде дорівнювати 0 (або буде близько до 0), тобто

$$\sum_{i=1}^{t_{ок}} PV_i - I = 0 \quad (7)$$

Період окупності $T_{ок}$, розрахований по поточній вартості – PVP (Present Value Payback)

Це розрахунок періоду окупності з використанням дисконтованих грошових потоків. Як видно з даних таблиці 2, повне відшкодування інвестицій по поточній вартості наступить через 5 кварталів, отже, період окупності $T_{ок} = 5$ кварталів.

Індекс окупності - $I_{ок}$ (Present Value Index)

Метод використання індексу поточної вартості є також інструментом аналізу ефективності проекту й особливо необхідний, якщо необхідно зробити вибір серед проектів з однаковими строками окупності [7].

Розрахунок PI - індексу можна виконати по формулі:

$$PI = \frac{\sum_{i=1}^{T_{ок}} PV_i}{I} \quad (8)$$

Чим вище значення PI – індексу при альтернативних проектах, тим вище його привабливість.

Таким чином, показники ефективності впровадження CRM-системи при кварталній ставці дисконтування майбутніх грошових потоків $t_x = 2,5\%$:

- період окупності по поточній вартості $T_{ок}$ (PVP) дорівнює 5 кварталам;
- чиста поточна вартість, ЧПВ (NPV) складає 70,4 тис. грн;
- внутрішня норма окупності, ВНО (IRR) – 8,12 %;
- індекс окупності, $I_{ок}$ (PI) – 1,17.

Аналізуючи показники ефективності впровадження CRM - системи для локальних провайдерів телекомунікацій можна відмітити, що позитивним є привабливий період окупності. Для інформаційних технологій це дуже важливий показник, так як вони удосконалюються з великою швидкістю [9].

Можна виділити також певні економічні ефекти від впровадження CRM - системи на основі змін в діяльності локального провайдера телекомунікацій, які впливають на його прибутковість (таблиця 3).

Якщо казати про бізнес локальних провайдерів телекомунікацій, то отримання економічних ефектів від впровадження CRM - системи є звісно привабливе, і це є головним.

Таблиця 3

Економічні ефекти від клієнтоорієнтованого підходу на основі застосування CRM-системи

Зміни	Ефекти після впровадження CRM-системи
Детальна сегментація споживачів	Підвищення доходів за рахунок виявлення найбільш прибуткових сегментів і пропозиції їм гнучких умов щодо надання послуг
Підвищення кваліфікації персоналу	Підвищення швидкості і якості обслуговування споживачів, загальне підвищення продуктивності праці
Оптимізація бізнес-процесів	Підвищення доходів за рахунок зниження витрат часу на операції з споживачами
Ведення єдиної клієнтської бази	Підвищення доходів за рахунок можливості обслуговування більшої кількості споживачів

Джерело: складено авторами

Також дуже важливим є те, що взаємодія з споживачами виходить на новий, якісно вищий рівень, завдяки застосуванню CRM - системи, яка спроможна будувати і підтримувати ефективні зв'язки з споживачами, як існуючими, так і потенційними. CRM - системи забезпечують ефективний, інноваційний розвиток сфери телекомунікацій в сучасних умовах. [10].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи результати дослідження, вважаємо, що інвестиції щодо впровадження та застосування CRM - систем в діяльність локальних провайдерів телекомунікацій, які надають послуги фіксованого ШСД – Інтернет, сьогодні є достатньо ефективними. Крім того, в своїй діяльності такі провайдери телекомунікацій спроможні досягнути позитивних змін в майбутні перспективі, тому що ці зміни базуються на отриманні ефектів від удосконаленого клієнтоорієнтованого підходу, що приводить до зниження таких ризиків: втрати певної частини найбільш дохідних споживачів, невиконання планів стосовно доходів, погіршення відносин із споживачами завдяки підготовці персоналу та автоматизації

бізнес-процесів. Важливо відзначити, що CRM - системи є потужним поштовхом для інноваційного розвитку сфери телекомунікацій України.

Література:

1. Галан Л.В., Борисевич Є.Г. Підвищення клієнтоорієнтованості локальних провайдерів телекомунікацій на основі застосування CRM - систем «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Економіка»): журнал. 2023. № 2(16). С. 57-70. DOI: [https://doi.org/ 10.52058/2786-6025-2023-2\(16\)-57-69](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-2(16)-57-69)
2. Результати дослідження ринку CRM в Україні / Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://auspex.ua/articles/biznes-sovety/rezultaty-doslidzhennya-rynku-crm-v-ukrayini/>
3. Дубов Д. В. Широкосмуговий доступ до мережі Інтернет як важлива передумова інноваційного розвитку України: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван. – К. : НІСД, 2013. – 108 с.
4. Мозгова Г.В., Морозов А.О., Фомін О.Д. Використання CRM-систем на українському ринку: особливості та перспективи / Г.В. Мозгова, // Проблеми системного підходу в економіці. 2017. Вип. 2. С. 89-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_2_17
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 03.03.2023)
6. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність. Київ : ЦУЛ, 2009. - 472 с.
7. Дука А.П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2007. 424 с.
8. Liudmyla Halan. / Assessment Of Investment Attractiveness Of Industrial Enterprises. / Jacek Binda, Maryna Prokopenko, Andrii Ramskyi, Olena Shuplat, Liudmyla Halan And Dmytro Mykhaylenko. // International Journal of Management (IJM) / Volume 11, Issue 2, February 2020, pp. 27–35, Article. – Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31198/8/A_Ramskyi_J_Binda_M_Prokopenko_IJM_11_FITU.pdf
9. Романова Т.В., Кучер Я.В. Напрямки підвищення ефективності інвестиційної діяльності підприємства. Ефективна економіка. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?or=1&z=3538> (дата звернення: 10.11.2020).
10. Дудар Т.Г., Мельниченко В.В. Інноваційний менеджмент : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 256 с.

References:

1. Galan, L.V., Borisevich, Є.G. (2023). Pidvishhennja klientoorientovanosti lokal'nih provajderiv telekomunikacij na osnovi zastosuvannja CRM – sistem [Increasing the customer orientation of local telecommunications providers based on the application of CRM - systems]. «*Nauka i tehnika s'ogodni*» (Serija «*Ekonomika*» - "Science and Technology Today" (Series "Economy"), 2(16), 57-70. DOI: [https://doi.org/ 10.52058/2786-6025-2023-2\(16\)-57-69](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-2(16)-57-69) [in Ukrainian].
2. Rezul'tati doslidzhennja rinku CRM v Ukraїni [Results of CRM market research in Ukraine]. *auspex.ua* Retrieved from <https://auspex.ua/articles/biznes-sovety/rezultaty-doslidzhennya-rynku-crm-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
3. Dubov, D. V. (2013). *Shirokosmugovij dostup do merezhi Internet jak vazhлива peredumova innovacijnogo rozvitku Ukraїni* [Broadband access to the Internet as an important prerequisite for the innovative development of Ukraine]. K. : NISD [in Ukrainian].
4. Mozgova, G.V., Morozov, A.O., Fomin, O.D. (2017). Viktoristannja CRM-sistem na Ukraїns'komu rinku: osoblivosti ta perspektivi [The use of CRM systems on the Ukrainian market: features and prospects]. *Problemi sistemnogo pidhodu v ekonomici - Problems of the system approach in economics*, 2, 89-94. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_2_17 [in Ukrainian].

5. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraïni [State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Majorova, T.V. (2009). *Investicijna dijal'nist'* [Investment activity]. Kïiv : CUL [in Ukrainian].
7. Duka, A.P. (2007). *Teorija ta praktika investicijnoï dijal'nosti. Investuvannja* [Theory and practice of investment activity. Investing]. Kïiv : Karavela [in Ukrainian].
8. Halan, Liudmyla (2020). Assessment Of Investment Attractiveness Of Industrial Enterprises. *International Journal of Management (IJM)*, 11, 2, February 2020, 27–35. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31198/8/A_Ramskyi_J_Binda_M_Prokopenko_IJM_11_FITU.pdf [in English].
9. Romanova, T.V., Kucher, Ja.V. (2014). Naprjamki pidvishhennja efektyvnosti investicijnoï dijal'nosti pidpriemstva [Directions for improving the efficiency of the enterprise's investment activities]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 11. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3538> ([in Ukrainian]).
10. Dudar, T.G., Mel'nichenko, V.V. (2009). *Innovacijnij menedzhment* [Innovative management]. Kïiv : CUL [in Ukrainian].

УДК 336.71

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-39-49](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-39-49)

Копилова Ольга Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри Економіки і фінансів, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова 34, м. Одеса, 65029, тел.: (050) 336-98-03, <https://orcid.org/0000-0002-9163-3369>

Пічугіна Юлія Валеріївна кандидат економічних наук, доцент кафедри Світового господарства і міжнародних економічних відносин, ОНУ імені І.І.Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, тел.: (050) 336-98-03, <https://orcid.org/0000-0002-7862-8274>

Залецька Інна Олександрівна старший викладач кафедри Економіки та підприємництва Економіко-правового факультету, ОНУ імені І.І.Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, тел.: (063) 123-19-43

БАНКІВСЬКІ РИЗИКИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті висвітлено основні фактори та ризики для банківської системи в Україні під час воєнного стану. Зазначено, що реалізація ризиків, реалізованих під час повномасштабного російського військового вторгнення в Україну, призвела до погіршення основних результативних показників ефективності діяльності банків, тобто спроможність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань перед клієнтами. Виділено чотири підкатегорії ризиків для банків, що актуалізувалися під час дії воєнного стану в Україні, а саме: геополітичні, макроекономічні, зовнішньобанківські та внутрішньобанківські; акцентовано увагу на тому, що дані підкатегорії ризиків є похідними від операційного ризику та основного дестабілізуючого чинника – російської військової агресії. Детально розглянуто банківські ризики, які створюють найбільшу загрозу для фінансової стабільності банківської системи та негативно впливають на фінансовий стан окремих банків. Зокрема це валютний, який стосується клієнтів банків та їх валютних заощаджень, які, в разі банкрутства банку, будуть повернуті Фондом гарантування вкладів фізичних осіб в повному обсязі. Також регуляторний, полягає в зміні регулятором норм та правил ведення банківського бізнесу в період воєнного стану, застосування заходів впливу до банків, що частково або повністю обмежує можливість отримувати дохід та займатися певним напрямком діяльності. У зв'язку з погіршенням якості кредитного портфелю

банків розглянуті питання кредитного, репутаційного, операційного, ризику відсоткових ставок та ризику фондування. Також у зв'язку з процесами, за допомогою яких ідентифікуються ризики, оцінюється їх величина та враховується взаємозв'язки між різними їх категоріями. Зроблено висновок, що в цілому по банківській системі ризики знаходяться на контрольованому рівні та не несуть серйозної загрози для стабільності банківського сектору, про що свідчать ряд показників діяльності банків, розглянутих у цій статті.

Ключові слова: ризик, банк, банківська система, банківський ризик, валютний, регуляторний, кредитний, репутаційний, операційний, ризик відсоткових ставок, ризик фондування, воєнний стан.

Kopylova Olga Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Finance, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (050) 336-98-03, <https://orcid.org/0000-0002-9163-3369>

Pichugina Yulia Valeryivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, I.I. Mechnikov National University, Dvoryanska St., 2, Odessa, 65082, tel.: (050) 336-98-03, <https://orcid.org/0000-0002-7862-8274>

Zaletska Inna Oleksandrivna Senior lecturer of the Department of Economics and Entrepreneurship, Faculty of Economics and Law, I.I. Mechnikov National University, Dvoryanska St., 2, Odessa, 65082, tel.: (063) 123-19-43

BANK RISKS DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. The article highlights the main factors and risks of the Ukrainian banking system during martial law. It is noted that the realization of the risks realized during the full-scale Russian military invasion of Ukraine led to the deterioration of the main performance indicators of the banks' activity, i.e. the bank's ability to ensure timely fulfillment of its monetary obligations to clients. There are four subcategories of risks for banks that were actualized during the martial law in Ukraine: geopolitical, macroeconomic, external banking and internal banking; attention is focused on the fact that these risk subcategories are derived from operational risk and the main destabilizing factor - Russian military aggression. Bank risks that pose the greatest threat to the financial stability of the banking system and negatively affect the financial condition of individual banks are considered in details, including currency (which concerns bank clients and their foreign currency savings, in the event of bank bankruptcy, will be returned in full by the Individual

Deposit Guarantee Fund), regulatory (consists in the change by the regulator of the norms and rules of conducting banking business during the period of martial law, the application of measures of influence on banks, which partially or completely limits the possibility of receiving income and engaging in a certain line of activity). In connection with the deterioration of the quality of the credit portfolio of banks, the issues of credit, reputational, operational, interest rate, and funding risks were considered. Also considered are the processes by which risks are identified, their value is estimated, and the interrelationships between different categories of risks are taken into account. It was concluded that the risks in the banking system as a whole are at a controlled level and do not pose a serious threat to the stability of the banking sector, as evidenced by a number of indicators of the banks' activity considered in this article.

Keywords: risk, bank, banking system, banking risk, currency, regulatory, credit, reputational, operational, interest rate risk, funding risk, martial law.

Постановка проблеми. Фінансовий сектор України останніми роками зазнає радикальних трансформаційних змін внаслідок впливу ряду негативних факторів – це обмеження, пов’язані з пандемією, а також російська військова агресія проти України. Так як банківська система країни є найголовнішою ланкою у забезпеченні стабільності усього фінансового сектору, вона потребує особливої уваги в дослідженні наслідків впливу негативних дестабілізуючих, передусім зовнішніх, а також внутрішніх чинників. Завдяки виваженим крокам вітчизняних банків та регулятору пандемія Covid-19 не стала критичним моментом для існування банків та не поставила питання щодо їх ліквідації. До повномасштабної війни банки України підійшли максимально готовими та спроможними протистояти її викликам.

Однак навіть підготовлені та відпрацьовані плани відновлення безперервної діяльності не зменшують негативного впливу та не знижують масштаб втрат від ризиків, спричинених збройною агресією.

Варто відмітити, що ризик для банку - це «ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку» [1]. Тобто реалізація банківських ризиків означатиме недоотримання банками доходів, або отримання збитків, чи зменшення вартості капіталу, що обов’язково призводить до репутаційних втрат, зменшення довіри з боку клієнтів і кредиторів, а також навіть до банкрутства та ліквідації. Однак, якщо банківські ризики є виправданими (такими, приймаючи які, банк досягає своїх цілей, отримує більший ефект в порівнянні із затратами) та контрольованими, то їх виникнення та реалізація є абсолютно природним явищем, що притаманно для будь-якого бізнесу, ціллю якого є отримати прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження банківських ризиків для економіки країни є дуже важливою та викликає увагу багатьох зарубіжних вчених, таких як Дж. Торнтон та Ю. Уймаз. Взаємозв'язок ризиків банківської діяльності та розвитку української національної економіки досліджувався такими вченими, як Г.С. Панова, Ю.С. Маслаченкова, Г.Г. Коробова А.І. Ольшанов, Н.Є. Соколинській, В.Т. Севрук та інші.

В останні роки, в період активного впровадження в економічні процеси комп'ютерних та інформаційних технологій, значно зросло число наукових робіт, у яких завдання управління ризиками банківських операцій вирішуються шляхом використання економіко-математичних методів моделювання та висвітлюються у вітчизняній науково-економічній літературі завдяки роботам таких вчених-економістів та практиків, як Вітлінський В. В., Пернарівський О. В., Наконечний Я. С., Великоіваненко Г. І. Малиш Н.А., Хованов Н.А. та інші.

Мета статті – аналіз причин активізації банківських ризиків та дослідження напрямків їх впливу на механізми реакції на надзвичайні ситуації банків та державних установ України під час російської агресії.

Виклад основного матеріалу. Кожна фінансова установа є неймовірно чутливою до політичних, економічних та соціальних змін у країні. Тому розуміння сутності ризиків та ефективне управління ними дає змогу уникнути великих втрат.

Що стосується подій останніх місяців, то ризики, яких зазнають вітчизняні банки, навряд чи можна назвати виправданими. Основним завданням для керівництва та ризик-менеджерів українських банків є адаптація існуючих підходів до управління ризиками, модернізація бізнес-процесів, збільшення капіталу банку та максимальне пом'якшення ризиків.

Одночасна реалізація комплексу банківських ризиків під час воєнного стану призвела до висвітлення «слабких місць» у банківських бізнес-процесах. Підтвердженням цього є той факт, що кількість діючих банків за час дії воєнного стану скоротилась з 71 до 67, а також у I півріччі 2022 року банківський сектор зазнав збитку у розмірі 4,6 млрд. грн., основною причиною чого стало формування резервів на суму 57,9 млрд. грн., що становило 37,9% від загальних витрат банків України за I півріччя 2022 року. Порівняно з січнем 2022 р. у серпні відрахування в резерви банків в абсолютному вимірі зросли на 87,8 млрд. грн. [2]. Як відомо, збільшення резервів банків означає прямо пропорційне зростання ймовірності реалізації ризиків.

Також банківські ризики спровокували значне погіршення значень таких результативних показників як рентабельність активів (ROA) та рентабельність капіталу (ROE) – ROA за період дії воєнного стану зменшився з 4,20% до 0,25% (при нормативному значенні 0,75-1,5%), а значення ROE погіршилось з

33,31% до 2,21% (при нормативному значенні $>5\%$), що свідчить про майже неокупність чистим прибутком активів та капіталу банків.

Проведене Національним банком України серед керівників найбільших банків та небанківських установ Опитування про системні ризики фінансового сектору [3] також засвідчило погіршення оцінок стану фінансового сектору, а саме 88% респондентів повідомили про дуже високий рівень ризику фінансового сектору, при чому до найбільш значущих факторів ризику було віднесено російську військову агресію, інфляцію, вартість активів та якість застави, динаміку припливу іноземного капіталу в Україну, динаміку та волатильність обмінного курсу, а також шахрайство та кібернетичні загрози. Вважаємо за необхідне відмітити, що доцільно було б виділити переважну більшість факторів ризику не в окремі категорії, а зазначити їх як похідні підкатегорії операційного ризику та основного дестабілізуючого чинника – військової агресії Росії.

Тому розглянемо більш детально ризики, які особливо актуалізувалися під час дії воєнного стану в Україні (рис.1).

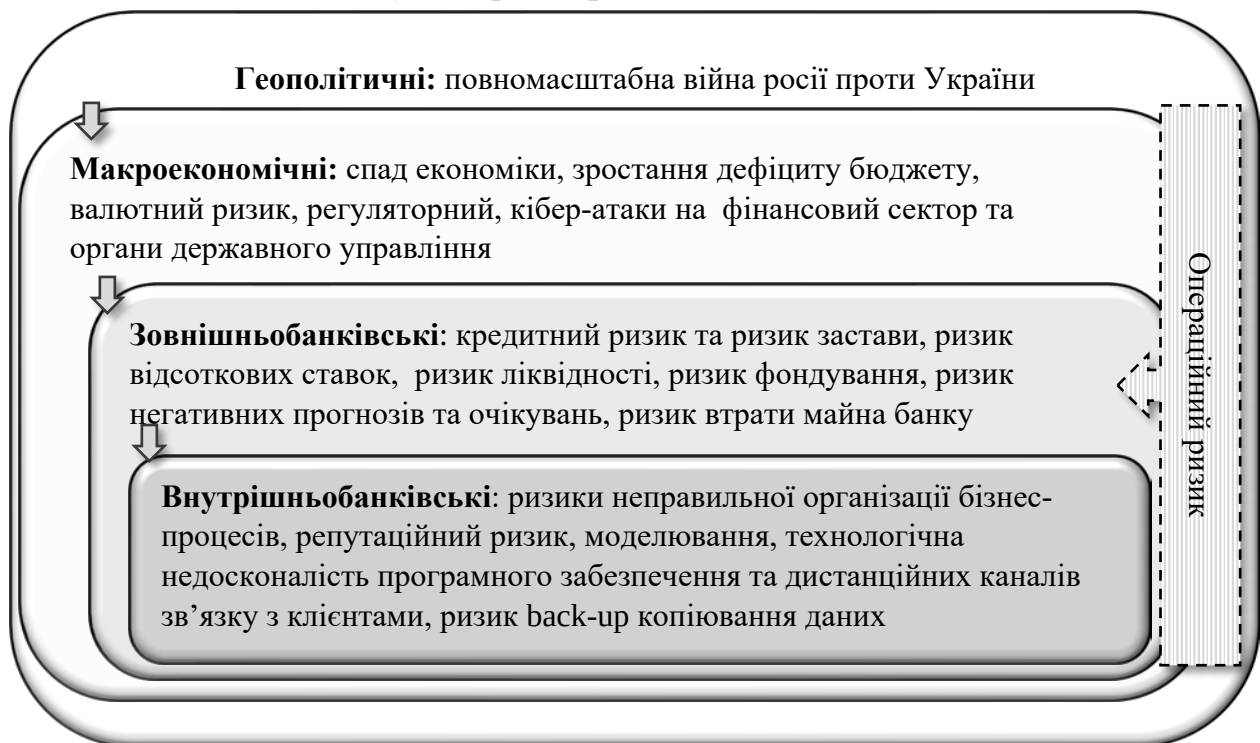

Рис. 1 Актуальна мапа банківських ризиків під час воєнного стану в Україні
Джерело: розроблено автором

З рисунку 1 бачимо прямий вплив геополітичних, макроекономічних та зовнішньобанківських ризиків безпосередньо на ризики конкретної банківської установи.

Значна девальвація національної валюти посилила дисбаланси на валютному ризику. Обмеження Національного банку України на валютному ринку щодо переказу та купівлі валюти створюють незручності та ризики для функціонування бізнесу, особливо це стосується розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, така ситуація ще більше підвищує спекулятивний попит на валюту. Валютний ризик також стосується клієнтів банків та їх валютних заощаджень, які, в разі банкрутства банку, будуть повернуті Фондом гарантування вкладів фізичних осіб в повному обсязі (проте в гривневому еквіваленті за офіційним курсом НБУ) в період дії воєнного стану та протягом трьох місяців після його завершення чи скасування [4]. Також банки наразі періодично зазнають нестачі готівкової іноземної валюти, однак НБУ частково вирішує цю проблему та здійснює операції з підкріплення кас банків готівковою іноземною валютою, проводячи операції з обміну безготівкової валюти банків на готівкову, при цьому не використовуючи міжнародні резерви України [5].

Регуляторний ризик полягає в зміні регулятором норм та правил ведення банківського бізнесу в період воєнного стану, застосування заходів впливу до банків, що частково або повністю обмежує можливість отримувати дохід та займатися певним напрямком діяльності. Яскравим прикладом реалізації такого ризику можна вважати підвищення Національним банком України облікової ставки та, відповідно, здорожчання кредитів рефінансування, внаслідок чого банки почали повертати такі кредити, однак АТ «Банк Січ» виявився неспроможним виконати у встановлений строк свої зобов'язання за кредитами рефінансування перед НБУ, за що був ліквідований регулятором [6]. Також регуляторний ризик в умовах воєнного стану може реалізуватися внаслідок доповнення Національним банком (відповідно до змін, внесених постановою Правління Національного банку України від 06.10.2022 № 215 «Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу» [7]) підстав віднесення банку до категорії проблемних, що, в свою чергу, може призвести до репутаційних втрат.

Під час кризових явищ особливо чутливими банки є до репутаційного ризику. Це підтверджується відкликанням банківської ліцензії у двох банків з російським капіталом – АТ «Міжнародний резервний банк» (ПАТ «Сбербанк») та ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» [8]. Тому негативна репутація банку, а також його акціонерів та менеджерів, є важливим фактором ризику, який може призвести до найгіршого сценарію – ліквідації банку.

Ймовірно, одним з найбільш актуальних під час воєнного стану є питання реалізації кредитного ризику. Як ми зазначали, у I півріччі 2022 року банківський сектор зазнав збитку у розмірі 4,6 млрд. грн., передусім це є

наслідком формування резервів під очікувані кредитні збитки. Якість раніше виданих кредитів погіршилась внаслідок неможливості позичальників через бойові дії вчасно і в повному обсязі розрахуватися за позичками, внаслідок втрати позичальниками значної частки або усього джерела доходу, а також майна, що було заставою кредитної угоди. В результаті погіршення якості кредитного портфелю банків збільшується обсяг непрацюючих кредитів (NPL), (рис.2).

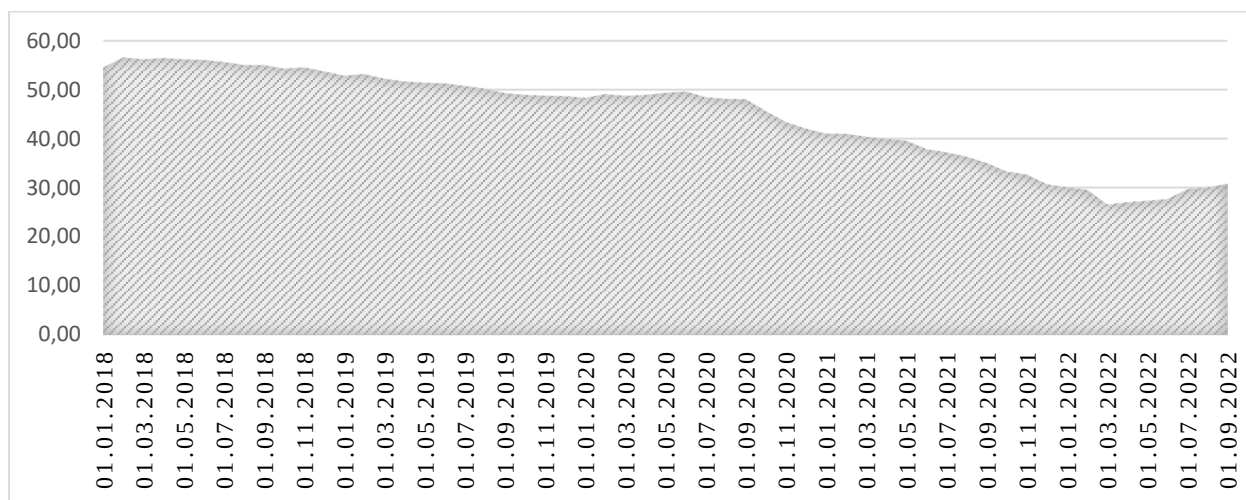

Рис. 2 Динаміка частки непрацюючих кредитів (NPL) серед усіх наданих кредитів в цілому по банківській системі, у %
Джерело: побудовано автором на основі [2]

З рисунку 2 очевидно, що до 01.03.2022 спостерігався чіткий тренд на зменшення частки непрацюючих кредитів серед усіх кредитів, виданих банківським сектором. Однак, починаючи з 01.03.2022 почалось поступове зростання NPL з 26,6% станом на 01.03.2022 до 30,8% станом на 01.09.2022.

Також банки недоотримують процентні доходи через зменшення попиту на кредити з боку домогосподарств та внаслідок зростання процентних ставок через збільшення вартості залучених коштів, проте така тенденція збалансовує кількість позичальників та не призводить до різкого та суттєвого погіршення якості кредитного портфелю [9].

Ризик відсоткових ставок для банків під час воєнного стану реалізується передусім внаслідок підвищення облікової ставки Національним банком України до 25%. Також відсотковий ризик наразі проявляється в межах державних програм кредитування певних секторів економіки з фіксованими ставками, тобто процента ставка за кредитом не відповідає ринковому рівню та в межах деяких програм може бути нижчою за ставку за депозитом чи за облігаціями внутрішньої державної позики.

Операційний ризик, враховуючи воєнні виклики, ймовірно, наразі є найбільш значущим для банків, адже він поєднує в собі ряд факторів ризику, які спричиняють появу інших банківських ризиків – це втрата частини працівників банків через активні військові дії, втрата або пошкодження майна банків, недосконалість бізнес-процесів банків, деякі з них навіть після пандемії Covid-19 виявилися неспроможними до швидких трансформацій та адаптації до нових умов ведення банківського бізнесу, також це, звичайно, зростання випадків зовнішнього шахрайства та кібер-атак на банківські сервіси та сховища даних з боку країни-агресора. Мінімальний розмір операційного ризику банків України, який вони зобов'язані розраховувати з 31 грудня 2021 р. з коефіцієнтом 0,5 відповідно до нових вимог НБУ [10], станом на 01.10.2022 становить 12,2 млрд. грн., з яких найбільшою часткою операційного ризику в системі володіє АТ КБ «ПриватБанк» (33,7%), а також АТ «Райффайзен Банк» (8,2%), АТ «Альфа-Банк» (5,9%), АТ «ПУМБ» (4,9%), АТ «Укрсиббанк» (4,1%), усі ці банки є системно важливими, тому реалізація операційного ризику в цих банках може викликати значні системні проблеми в усій банківській системі [2].

Абсолютно виваженим та правильним стало рішення Національного банку України щодо приєднання до міжнародної Телеконференції щодо ситуативної обізнаності з питань операційної безпеки (Operational Security Situational Awareness Teleconference), що дасть можливість регулярного обміну з іншими учасниками інформацією щодо кібер-злочинів, технологічних викликів та інших питань безпеки фінансових сервісів, що є особливо актуальним під час воєнного стану [11].

Також керівники деяких банків констатують актуалізацію питань щодо ризику ліквідності, передусім внаслідок підвищення облікової ставки до 25% [12]. Проте, як зазначає заступник голови НБУ, станом на початок липня 2022 року загальною ліквідністю банків є дуже високою [13]. Таке твердження підтверджується значенням нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу банків (H2), значення якого у середньому по системі банків України навіть під час воєнного стану не виходило за межі нормативного значення та коливалось від 16,6% станом на 01.06.2022 до 18,8% станом на 01.10.2022 [2].

Ризик фондування для банківської системи особливо гостро проявився на початку введення режиму воєнного стану. Строковість депозитів зменшилась, також спостерігався незначний відтік депозитів, особливо в іноземній валюті через надзвичайно низький рівень дохідності. Однак внаслідок суттєвого здорожчання ресурсів обсяги банківського фондування (переважно кошти домогосподарств у гривні) поступово зростають, проте залучення коштів від НБУ скорочується через здорожчання кредитів

рефінансування, тобто процентні витрати банків, що фондуються за рахунок рефінансування, значно зросли.

Зазначимо, що негативні очікування керівників основних банківських установ та фінансових компаній щодо покращення стану справ у фінансовому секторі (83% респондентів очікують погіршення), що висвітлені в Опитуванні про системні ризики фінансового сектору [3], самі по собі є фактором ризику, передусім для інвесторів, кредиторів та вкладників.

Висновки. Більшість банківських ризиків, які найбільш гостро актуалізувалися під час дії режиму воєнного стану в Україні, залишаються на контрольованому банками та регулятором рівні, про що свідчать ряд показників діяльності банків, розглянутих у цій статті. Досягти максимально можливої стабільності за таких волатильних умов банкам вдалось передусім завдяки напрацьованим під час пандемії механізмам реакції на надзвичайні ситуації, спільним діям Національного банку, самих банків, державних установ, а також завдяки високому рівню транспарентності та комунікації з клієнтами.

Проте виклики, які постають перед банківською системою України, породжують ряд неочікуваних та невинуватених ризиків, мінімізувати негативний вплив яких, на нашу думку, можна тільки завдяки підвищенню стійкості банківського сектору, адаптації банківських бізнес-моделей до умов воєнного часу, розробці стратегії скорочення NPL та підвищенні якості активів, а також за допомогою надання переваги інструментам віддаленої взаємодії з клієнтами.

Література:

1. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04#Text>.
2. Наглядова статистика Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1>.
3. Опитування про системні ризики фінансового сектору. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Risk_Survey_2022-H1.pdf?v=4.
4. Закон України №2180-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» від 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text>.
5. Національний банк забезпечить каси банків готівковою іноземною валютою. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zabezpechit-kasi-bankiv-gotivkovoyu-inozemnoyu-valyutoyu>.
6. Національний банк ухвалив рішення відкликати банківську ліцензію та ліквідувати АТ «Банк Січ». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-uhvaliv-rishennya-vidklikati-bankivsku-litsenziyu-ta-likviduvati-at-bank-sich>.
7. Постанова Правління НБУ №215 від 06.10.2022 «Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу». URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_06102022_215.

8. Постанова Правління НБУ №19 від 24.02.2022 «Про особливості припинення діяльності банків в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0019500-22#Text>.

9. Звіт про фінансову стабільність, червень 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4.

10. Постанова Правління НБУ №121 від 18.11.2021 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України». URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_18112021_121.

11. НБУ приєднався до Телеконференції щодо ситуативної обізнаності з питань операційної безпеки. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-priyednavsya-do-telekonferentsiyi-schodo-situativnoyi-obiznanosti--z-pitan-operatsiynoyi-bezpeki?fbclid=IwAR1kJRnXdENo8yI2qWEmpnLYSZ7Duf4x8IxfSNTgdWrkHNdR5JzteD_JPY.

12. Банкіри назвали головні виклики та ризики для банківської системи. URL: <https://finclub.net/ua/news/bankiry-nazvaly-holovni-vyklyky-ta-ryzyky-dlia-bankivskoi-systemy.html>.

13. НБУ не вбачає ризиків для ліквідності банківської системи. URL: <https://finbalance.com.ua/news/nbu-ne-vbacha-rizikiv-dlya-likvidnosti-bankivsko-sistemi>.

References:

1. Metodichni vkazivki z inspektuvannja bankiv "Sistema ocinki rizikiv" [Methodological guidelines for bank inspection "Risk assessment system"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04#Text>. [in Ukrainian].

2. Nagljadova statistika Nacional'nogo banku Ukraïni [Supervisory statistics of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua* Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1>. [in Ukrainian].

3. Obituvannja pro sistemni riziki finansvogo sektoru [Survey on systemic risks of the financial sector.]. *bank.gov.ua* Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Risk_Survey_2022-H1.pdf?v=4. [in Ukrainian].

4. Zakon Ukraïni «Pro vnesennja zmin do dejakih zakoniv Ukraïni shhodo zabezpechennja stabil'nosti sistemi garantuvannja vkladiv fizichnih osib» [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Ensuring the Stability of the Deposit Guarantee System of Individuals"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text>. [in Ukrainian].

5. Nacional'nij bank zabezpechit' kasi bankiv gotivkovoju inozemnoju valjutoju [The National Bank will provide bank cashiers with cash foreign currency]. *bank.gov.ua* Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalnij-bank-zabezpechit-kasi-bankiv-gotivkovoyu-inozemnoyu-valyutoju>. [in Ukrainian].

6. Nacional'nij bank uhvaliv rishennja vidklikati bankivs'ku licenziju ta likviduvati AT «Bank Sich» [The National Bank decided to revoke the banking license and liquidate Bank Sich JSC]. *bank.gov.ua* Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalnij-bank-uhvaliv-rishennja-vidklikati-bankivsku-litsenziyu-ta-likviduvati-at-bank-sich>. [in Ukrainian].

7. Postanova Pravlinnja NBU «Pro zatverdzhennja Zmin do Polozhennja pro zastosuvannja Nacional'nim bankom Ukraïni zahodiv vplivu» [Resolution of the Board of the NBU "On Approval of Amendments to the Regulation on the Application of Influence Measures by the National Bank of Ukraine"]. *bank.gov.ua* Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_06102022_215. [in Ukrainian].

8. Postanova Pravlinnja NBU «Pro osoblivosti pripinennja dijal'nosti bankiv v umovah voennogo stanu» [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine "On the peculiarities of the termination of the activities of banks in the conditions of martial law."]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0019500-22#Text>. [in Ukrainian].

9. Zvit pro finansovu stabil'nist', cherven' 2022 roku [Report on financial stability, June 2022]. *bank.gov.ua* Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4. [in Ukrainian].

10. Postanova Pravlinnja NBU «Pro vnesennja zmin do dejakih normativno-pravovih aktiv Nacional'nogo banku Ukraïni» [Resolution of the Board of the NBU "On Amendments to Certain Regulations acts of the National Bank of Ukraine"]. *bank.gov.ua* Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_18112021_121. [in Ukrainian].

11. NBU priєднаvsja do Telekonferencii shhodo situativnoi obiznanosti z pitan' operacijnoi bezpeki [The National Bank of Ukraine joined the teleconference on situational awareness of operational security issues]. *bank.gov.ua* Retrieved from

https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-priyednavsya-do-telekonferentsiyi-schodo-situativnoyi-obiznanosti--z-pitan-operatsiynoyi-bezpeki?fbclid=IwAR1kJRnXdENo8yI2qWEmpnLYSZ7Duf4x8IxjfSNTgdWrkHNdR5JzteD_JPY. [in Ukrainian].

12. Bankiri nazvali golovni vikliki ta riziki dlja bankivs'koï sistemi [Bankers named the main challenges and risks for the banking system]. *finclub.net* Retrieved from <https://finclub.net/ua/news/bankiry-nazvaly-holovni-vyklyky-ta-ryzyky-dlia-bankivskoi-systemy.html>. [in Ukrainian].

13. NBU ne vbachae rizikiv dlja likvidnosti bankivs'koï sistemi [The NBU does not see any risks for the liquidity of the banking system]. *finbalance.com.ua* Retrieved from <https://finbalance.com.ua/news/nbu-ne-vbacha-rizikiv-dlya-likvidnosti-bankivsko-sistemi>. [in Ukrainian].

УДК 004:620

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-50-62](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-50-62)

Краус Катерина Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, тел.: (044) 272-19-02, <https://orcid.org/0000-0003-4910-8330>

Краус Наталія Миколаївна доктор економічних наук, професор, професор, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, тел.: (044) 272-19-02, <https://orcid.org/0000-0001-8610-3980>

Манжура Олександр Васильович доктор економічних наук, доцент, проректор ВНЗ Укоопспілки, “Полтавський університет економіки і торгівлі”, вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36000, тел.: (053) 25-00-222, <https://orcid.org/0000-0003-4840-9238>

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність трансформаційних змін в галузі енергетики України та поглиблення інноваційних перетворень як результат викликів зовнішнього середовища і прагненню досягти Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року. Надано оцінку позиції України у світовому глобальному рейтингу Doing Business 2021 в категорії “підключення до електромереж”.

Візуалізовано ланцюжок фундаментальних змін суб’єктів господарювання енергетичної галузі відповідно до появи нових можливостей на глобальному ринку та ризиків, які спричинила військова агресія РФ по відношенню до України. Автори представили компоненти пріоритетних стратегічних орієнтирів українських енергетичних компаній, виокремивши серед них: енергетику; клієнтів; ефективність виробництва, інвестицій та управління; персонал; суспільство.

Автори розглянули окремі з передових інноваційних технологій, що вже активно використовуються енергетичними компаніями України у їх діяльності (зокрема, штучний інтелект та безпілотні літальні апарати) з метою покращення стану інфраструктури, підвищення рівня безпеки, ефективності

бізнесу та екологічності виробництва. Наряду із цими пріоритетними цілями, використання досягнень науки та техніки дає змогу паралельно також орієнтуватися на реалізацію соціальних проєктів задля розвитку стійкості енергетики України, серед яких: децентралізація, дезурбанізація, розвиток відновлюваної енергетики.

За останні кілька років в Україні значно зросла кількість кібератак на енергетичні компанії країни і Міністерство енергетики України (за 9 місяців 2022 року – 1,2 млн. кібератак), що ще більше вимагає використання інноваційних засобів не лише фізичного захисту енергетичних об'єктів, а й посилення їх цифрової безпеки.

У статті автори також розглянули вже наявний в Україні цінний досвід практичного використання енергетичними компаніями передових інноваційних рішень та проєктів (система накопичення енергії, зокрема), що орієнтовані на посилення якості надаваних послуг, підвищення ефективності управління та забезпечення надійності енергосистеми України.

Ключові слова: інноваційні рішення, інноваційні технології, енергетична компанія, енергетична безпека, відновлювана енергетика.

Kraus Kateryna Mykolaivna Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Borys Grinchenko Kyiv University, Bulvarno-Kudriavska St., 18/2, Kyiv, 04053, tel.: (044) 272-19-02, <https://orcid.org/0000-0003-4910-8330>

Kraus Nataliia Mykolaivna Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor, Borys Grinchenko Kyiv University, Bulvarno-Kudriavska St., 18/2, Kyiv, 04053, tel.: (044) 272-19-02, <https://orcid.org/0000-0001-8610-3980>

Manzhura Oleksandr Vasylovych Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor, Vice-rector, Poltava University of Economics and Trade, Kovalya St., 3, Poltava, 36000, tel.: (053) 25-00-222, <https://orcid.org/0000-0003-4840-9238>

STRATEGIC GUIDELINES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT AND MANAGEMENT SOLUTIONS IN THE ENERGY INDUSTRY OF UKRAINE

Abstract. The article substantiates the need for transformational changes in the energy sector of Ukraine and the deepening of innovative transformations as a result of the challenges of the external environment and the desire to achieve the Global Goals of Sustainable Development by 2030. An assessment of Ukraine's

position in the global Doing Business 2021 ranking in the “connection to power grids” category has been provided.

The chain of fundamental changes of business entities in the energy industry is visualized in accordance with the emergence of new opportunities on the global market and the risks caused by the military aggression of the Russian Federation in relation to Ukraine. The authors presented the components of priority strategic orientations of Ukrainian energy companies, highlighting among them: energy; customers; production, investment and management efficiency; personnel; society.

The authors considered some of the advanced innovative technologies that are already actively used by energy companies of Ukraine in their activities (in particular, artificial intelligence and unmanned aerial vehicles) with the aim of improving the state of the infrastructure, increasing the level of security, business efficiency and environmental friendliness of production. Along with these priority goals, the use of science and technology achievements makes it possible to simultaneously focus on the implementation of social projects for the development of energy sustainability in Ukraine, including: decentralization, deurbanization, development of renewable energy.

Over the past few years, the number of cyberattacks on the country’s energy companies and the Ministry of Energy of Ukraine has significantly increased in Ukraine (in 9 months of 2022 – 1.2 million cyberattacks), which even more requires the use of innovative means of not only physical protection of energy facilities, but also strengthening their digital security.

In the article, the authors also considered the valuable experience already available in Ukraine of the practical use of advanced innovative solutions and projects by energy companies (energy storage system, in particular) aimed at strengthening the quality of services provided, improving management efficiency and ensuring the reliability of Ukraine’s energy system.

Keywords: innovative solutions, innovative technologies, energy company, energy security, renewable energy.

Постановка проблеми. Глобальний прискорений перехід від викопних до відновлювальних джерел енергії суттєво впливає сьогодні на геополітику, світову економіку і екологію планети. Особливо активно ці перетворення розпочалися з початком повномасштабної війни РФ проти України. Ще до лютого 2022 року, новітні інноваційні розробки та цифрові технології широко сприяли трансформації енергетичного сектора України, забезпечували успішну інтеграцію країни в нові світові економічні процеси.

В ХХІ столітті вже неможливо уявити енергетику без нових технологій та розробок, адже саме вони є драйвером майбутнього розвитку суб’єктів

господарювання, який забезпечує лідерські позиції в енергетичній галузі, чи в країні в цілому. Такий підхід до розвитку формує принципово нову поведінку “гравців” на ринку, модифікує їх продукти та послуги, трансформує бізнес-процеси, переносить на новий рівень їх взаємовідносини з партнерами та споживачами [10]. Все це змінює філософію бізнесу, в основі якої нині інноваційні перетворення – пошук рішень, спрямованих на підвищення рівня безпеки, економічності та екологічності бізнесу, прискорена адаптація до змін в енергетиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інноваційних змін енергетичного комплексу України приділяється значна увага науковців, особливо сьогодні, коли рф намагається знищити високий енергетичний потенціал нашої країни з метою зупинити можливості експорту електроенергії з України до країн Європейського Союзу. Цінними є напрацювання таких дослідників, як М. Білявський [1], Д. Осика [13], А. Павлюк [9], С. Рябова [14] та ін.. В їх роботах розглядаються доступні й ефективні сьогодні альтернативні джерела енергії, особливості цифровізації енергетичного комплексу та новітні інноваційні розробки.

Окремі аспекти, пов’язані із визначенням місця енергетичного сектору в загальнонаціональній інноваційній політиці країни та виокремленням факторів впливу на інтенсивність процесів поширення цифрових технологій в енергетиці, представлені у працях українських вчених: Т. Салашенко [15], Т. Бондар [2], Л. Гораль [5], О. Борисяк [3] та О. Трофименко [16]. Проте, все ще залишаються поза увагою дослідників і потребують поглиблення напрацювання в сфері енергетичних інновацій з урахуванням наявного досвіду та тенденцій до цифрової трансформації.

Метою статті є окреслення та обґрунтування пріоритетних стратегічних орієнтирів інноваційного розвитку і цифрової трансформації суб’єктів господарювання енергетичної галузі України; дослідження досвіду використання новітніх інноваційних технологій українськими енергетичними компаніями.

Виклад основного матеріалу. Однією з дванадцяти Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року, затверджених на саміті ООН з питань сталого розвитку, є Ціль номер 7 “Доступна та чиста енергія”. Для її досягнення до 2030 р. передбачається: збільшення частки енергії з відновлюваних джерел у світовому енергетичному балансі, активізація міжнародного співробітництва з метою полегшення доступу до досліджень і технологій в галузі екологічно чистої енергетики, підвищення енергоефективності, інноваційні та екологічні технології використання викопного палива, заохочення інвестицій в енергетичну інфраструктуру та технології екологічно чистої енергетики тощо [15, с. 626].

Україна, перебуваючи в центрі між Європою та Азією, завжди мала географічну перевагу, з точки зору вигідних логістичних шляхів для ведення торгівлі. Сьогодні цю перевагу значно підсилює стрімкий розвиток інновацій, перетворюючи країну на привабливого, сильного та сталого партнера для європейського бізнесу. Разом з тим, маємо не забувати, ці переваги для нас є саме тими причинами, що породили загарбницькі апетити у наших сусідів – росії та білорусії.

З року в рік Україна займає високе місце в глобальному рейтингу Doing Business в категорії “відкриття бізнесу”, посідаючи 64 місце у 2021 році зі 190 країн, що є найбільш перспективним для майбутнього інфраструктурного та енергетичного секторів України. До речі, в категорії “підключення до електромереж” Україна у 2021 році покращила свою позицію до 128 місця, спростивши умови отримання електроенергії завдяки оптимізації випуску технічних умов і впровадженню системи географічної інформації, підвищивши надійність енергопостачання, запровадивши механізм компенсації за відключення електроенергії [4].

В Україні нині є приклади успішного, системного й ефективного українського бізнесу в галузі енергетики, які не зважаючи на вже досягнуті цілі, продовжують рухатися вперед, ставити перед собою нові амбіційні завдання і цілі у відповідь на глобальні виклики сучасності та можливості, що відкриваються. Це вимагає від енергетичного бізнесу фундаментальних змін за ланцюгом [12]:

*лідерство → трансформація → диверсифікація → міжнародна
експансія → клієнтоцентричність.*

Використання передових рішень і впровадження інновацій компаніями енергетичної галузі дозволить їм ефективно працювати заради загальноукраїнського прогресу й процвітання суспільства країни. Світ продовжує динамічно рухатися в напрямку енергетичної трансформації і Україна не є виключенням, адже попереду інтеграція з європейською енергосистемою, активний розвиток відновлюваних джерел енергії і трейдинг в ЄС. В контексті цього енергетичні компанії країни концентрують зусилля на кількох ключових напрямках (рис. 1).

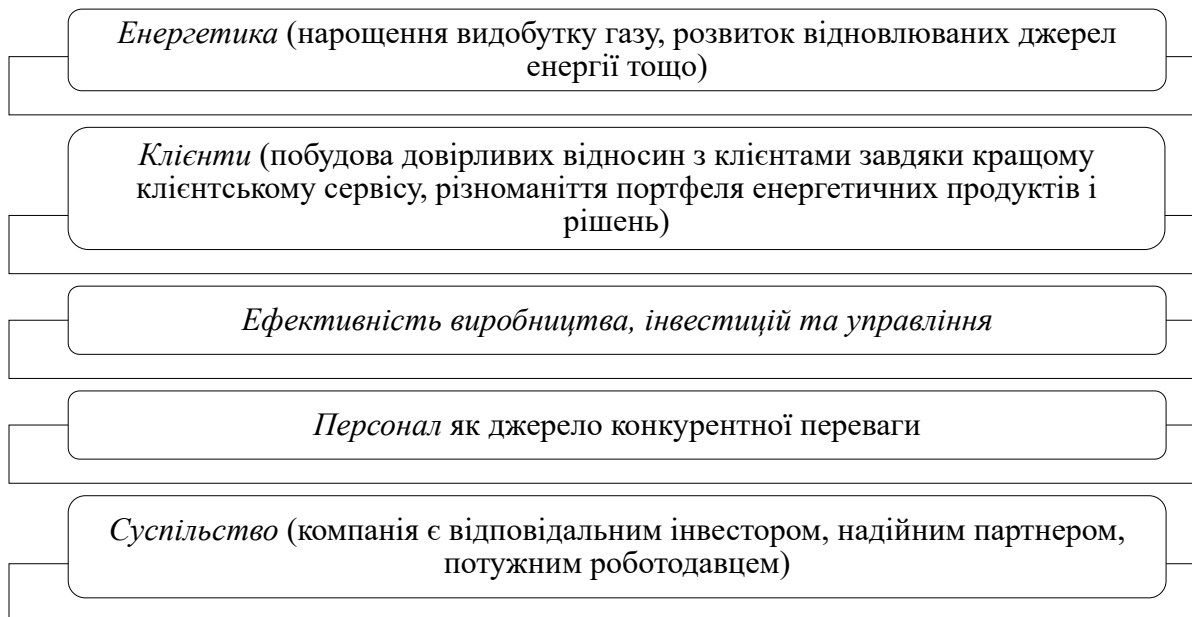

Рис. 1. Компоненти пріоритетних стратегічних орієнтирів енергетичних компаній України (узагальнено авторами на основі джерела 5; 12)

Діяльність енергокомпаній за визначеними напрямками орієнтована на фундаментальну трансформацію енергетичного бізнесу, що дозволить зберегти позицію лідера енергетичної компанії в Україні, забезпечити першість в ринковому конкурентному середовищі, лідерство в нових технологіях та інноваціях.

Разом з тим, діяльність сучасних енергетичних компаній України має бути спрямована на підвищення рівня безпеки, ефективності бізнесу та екологічності виробництва. Допомогти в цьому можуть інновації, які: сприяють адаптації до змін в енергетиці, додатковій монетизації, створенню нових комерційних проєктів; надають технології для утилізації теплових викидів при видобутку газу, для запобігання вивітрювання вугілля зі складів, що негативно впливає на екологічну ситуацію, створюють систему енергоменеджменту для суб'єктів господарювання тощо [17].

Наявні проблеми в енергетичній галузі (високий рівень імпортозалежності, незадовільний стан інфраструктури, низька енергоефективність та інші) створюють дисбаланси в українському суспільстві, для якого викликом є високі ціни на енергоресурси, які не сумісні з доходами споживачів [9]. Задля збалансування енергосистеми та ситуації на ринку енергетичних продуктів варто невідкладно впроваджувати інновації, з допомогою яких можна поступово модернізувати діючу модель енергетичної галузі. Не слід впроваджувати те, що зовсім скоро втратить актуальність, слід впроваджувати передові перевірені технології (рис. 2).

Штучний інтелект задля складання енергетичного балансу; реалізації процедури "зелених" аукціонів; сценарного моделювання функціонування галузі на рівні регіонів, міст та сіл, на загальнодержавному рівні; моніторингу генерації, видобутку і споживання енергоресурсів.

Безпілотні літальні апарати заради оптимізації роботи обладнання різних масштабів та інфраструктурних систем; аналізу інформації з різного роду сенсорних датчиків даних.

Рис. 2. Передові інноваційні технології в енергетиці України (узагальнено авторами на основі джерела 1; 2)

Окрім вище зазначених, серед інноваційних рішень в енергетиці варто також розглядати:

- створення регіональних паливно-енергетичних балансів та нарощення частки альтернативних джерел енергії;
- зменшення частки втрат у електромережах;
- модернізацію основних фондів з тепlopостачання;
- розвиток "розумних" енергомереж (Smart Grids) та "розумного" обліку споживання електроенергії у споживачів (Smart metering).

Інноваційний підхід в енергетиці сприятиме оновленню моделі енергетичної галузі, підтримає інноваційний та креативний людський потенціал України [1]. Так, зокрема, український науковець М. Савицький окреслив головні соціальні процеси, які варто враховувати нині при розвитку стійкої енергетики (рис. 3).

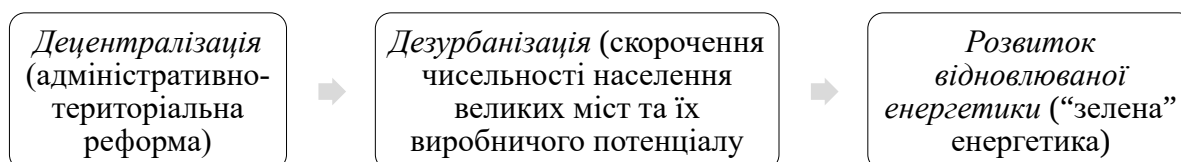

Рис. 3. Пріоритетні соціальні проєкти задля розвитку стійкості енергетики України (за М. Савицьким) [7]

В перспективі задля підвищення енергоефективності варто поглиблювати впровадження заходів з просування сонячної енергетики. Не зважаючи на стрімке збільшення потужностей за останні кілька років, розвиток цього сегмента проходив без будь-яких інновацій з боку України, адже українські компанії повністю повторювали процеси, що відбувалися за межами країни. Інновації та розвиток новітніх технологій по всьому світу сприяють зниженню вартості сонячної енергії і підвищенню її економічної ефективності.

В Україні період окупності сонячних електростанцій для власного споживання вже менший ніж 10 років, при терміні експлуатації 20-25 років. За прогнозами експертів, вартість традиційної електроенергії в подальшому буде

зростати, тому є чимало стимулів для розвитку сонячної енергетики. Головний виконавчий директор “АВЕНСТОН” Д. Лукомський стверджує, що для великих промислових електростанцій цінною інновацією може стати впровадження систем прогнозування, які дозволять робити прогнози за рівнем інсоляції та ефективно регулювати генерацію СЕС, а також впровадження систем по накопиченню електроенергії (energy storage). Щодо останнього рішення, то в Україні воно просувається доволі повільно, і причин тут декілька: висока вартість технологій, тому потрібно чекати або коли вони стануть дешевими, доступними і відповідно ефективними на ринку, або впроваджувати механізми державної підтримки стимулювання реалізації проєктів з накопичення електроенергії [7].

Повертаючись до питання розвитку сонячної енергетики, маємо усвідомлювати, що світ динамічно змінюється і саме сонячна енергетика має шанси зайняти своє почесне місце в енергосистемі майбутнього. Щороку використання сонячної енергії набуває все більшої популярності, стає ефективнішим і підтвердженням цьому є низка практик (табл. 1). Завдяки революційним ідеям і їх недорогому втіленню в життя, частка сонячної енергетики в світі стрімко зростає.

Таблиця 1

Сучасні інноваційні рішення з використання сонячної енергії у світі (узагальнено авторами на основі джерела 19)

Інноваційне рішення з використання сонячної енергії	Сутність використання інноваційного рішення
1	2
Сонячні вікна	Інноваційні сонячні вікна зовсім скоро можуть замінити традиційні вікна, адже вони підходять тим, у кого є проблема обмеженої площі для розміщення звичайних сонячних панелей
Пристрої для обігріву житлових кімнат	Інноваційні домашні предмети, які акумулюють енергію Сонця, мають форму купола розміром з людську руку. Для накопичення енергії батарею варто всього лиш прикріпити до вікна, а потім використовувати як джерело енергії
Панелі для кімнат	Команда вчених з Китаю і Швеції створили новий матеріал, який генерує електроенергію з навколишнього освітлення. Фотоелемент зроблений на основі вуглецю, що дозволяє йому поглинати світлові хвилі, що зазвичай присутні в приміщенні. Молекули суміші компонентів, розчинені в чорнилі, наносяться на пластик, тому ці батареї гнучкі і легкі. Їх можна використовувати всередині будинку, а ККД близький до 26%
Прозорі сонячні батареї	Це тонкі смужки фотоелектричних елементів, що поглинають світло і перетворюють його в електрику. Прозорі сонячні батареї можуть зробити компактну електростанцію на будь-якій площі, їх потенціал досить неймовірний

Сонячні тканини	Сонячні тканини, які можна використати як портативні сонячні панелі, від яких можна зарядити мобільний телефон за допомогою тканинного браслета
Сонячні дороги	Метою таких сонячних доріг є об'єднання населених пунктів і збір енергії Сонця для перетворення її в електричну. Далі згенеровану електроенергію можна направляти на освітлення доріг, прилеглої інфраструктури, робити внесок у вирішення світової енергетичної кризи. Перша така дорога з'явилася у 2016 році у місті Сандпойнт (штат Айдахо) і якщо такий проєкт поширити всі магістралі в 48 штатах США, то країна отримає енергії в 3 рази більше, ніж її потребує
Сонячні батареї з технологією квантових точок	Квантові точки (Quantum Dots) – це штучні атоми, які в перспективі можуть замінити кремній, і зможуть вловлювати інфрачервону енергію Сонця. Перевага їх використання в тому, що потрібно буде менше простору для розміщення таких батарей і значно більша фінансова віддача від них

Задля модифікації енергетики відповідно до викликів, що виникли в результаті військової агресії рф проти України, одним із найдієвіших інструментів подолання труднощів може бути активне впровадження інновацій в енергетичну галузь. Сьогодні Україна, на жаль, перебуває серед країн-лідерів за кількістю кібератак на енергосистему. Вагоме сприяння у боротьбі із кібератаками можуть надати: формування балансуючого ринку електроенергії; запровадження механізму енергетичної децентралізації; створення малої розподіленої генерації, малих енергетичних кооперативів [7].

Заступник Міністра енергетики з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації Ф. Сафаров прозвітував у листопаді на Energy Security Forum 2022, що з лютого по листопад 2022 року на об'єкти енергетичної інфраструктури України було здійснено понад 1,2 млн. кібератак, тоді як за весь 2021 рік їх було зафіксовано 900 тис.. Кількість DDos-атак на сайти ключових енергетичних компаній і Міністерства енергетики України – понад 50, тоді як для порівняння з початку фіксації такого типу атак з 2019 року їх було лише 5. Протягом грудня 2021 та січня-лютого 2022 росіяни багаторазово намагалися здійснити втручання в роботу ключових енергетичних компаній, зламати персональні кабінети клієнтів, а також вивести з ладу в роботу диспетчерських центрів. Проте, високий рівень кіберзахисту української енергетичної галузі не дозволив рф досягнути поставлених цілей [11].

Щоб пом'якшити негативний вплив атак рф на об'єкти критичної енергетичної інфраструктури, уряд України працює у першу чергу в двох напрямках у жовтні 2022 – лютому 2023: ремонт пошкоджених об'єктів та підвищення безпеки постачання; впровадження заходів з енергоефективності, щоб зменшити потребу в енергії при постійних перебоях з електропостачанням, теплопостачанням, холодом та гарячою водою [18].

Цінним за даним напрямом є досвід української енергокомпанії ДТЕК, яка запустила спільний з Honeywell проєкт по будівництву першої в Україні промислової системи накопичення енергії. Ще триває робота над рішеннями в сфері водневих технологій, розробляється воднева стратегія компанії і реалізується локальний пілотний водневий проєкт [8]. Не зважаючи на труднощі в енергетичній галузі, ДТЕК запустила першу в Україні промислову літій-іонну систему накопичення енергії (СНЕ) потужністю 1 МВт і ємністю 2.25 МВт·г, що призначена для накопичення, зберігання й віддачі електроенергії в мережу, а також для надання послуг із забезпечення надійності енергосистеми України. Це пілотний проєкт компанії для пошуку оптимальних моделей роботи СНЕ на різних сегментах енергетичного ринку країни [6].

Українці нині гостро відчують, що сучасна енергетична галузь повинна стати рушійною силою для стабілізації економіки країни і добробуту кожного, тому запуск першої промислової системи накопичення енергії – це крок у майбутнє енергетики країни та відкриття в Україні ринку систем накопичення енергії, яка є запорукою енергетичної безпеки. За словами генерального директора ДТЕК М. Тімченко, впроваджуючи нові технології, компанія трансформує бізнес і будує нову енергетику – це внесок ДТЕК в майбутнє України як європейської держави, в декарбонізацію, відновлення національної економіки та в забезпечення зайнятості в галузі. Реалізація такого проєкту пов'язана з великою відповідальністю та значним обсягом роботи, але ДТЕК в цьому допомагає міжнародне партнерство і співробітництво з провідними світовими компаніями, які займаються виробництвом систем накопичення енергії, - Honeywell і SunGrid. Промислова система накопичення енергії дозволить вивести енергетику України на новий технологічний рівень і наблизить синхронізацію України з європейською енергетичною системою ENTSO-E [6].

Висновки. Сьогодні можна говорити про використання інноваційних технологій в енергетичному комплексі України не лише в перспективі, але, вже маючи власний цінний досвід в цьому процесі. Серед пріоритетних напрямів енергетики в Україні все ще залишається застосування новітніх водневих технологій та розвиток зеленої енергетики, що сприятиме досягненню вуглецевої нейтральності України. Адже саме інновації та нові технології відіграють сьогодні вагомий роль у трансформації енергетичного сектору нашої країни та економіки в цілому. Не варто забувати й про інтеграцію з глобальною інноваційною екосистемою, а для цього на часі співпраця зі стартапами, клієнтами та постачальниками, різноманітними фондами, науково-дослідними установами й освітніми закладами, корпораціями-партнерами. Поглиблення залучення та проникнення цифрових

інновацій в енергетичну галузь може суттєво покращити інфраструктуру енергетичного комплексу країни та її логістики. Інновації сьогодні – це, в першу чергу, підвищення безпеки на робочому місці та зростання ефективності.

Література:

1. Білявський М. (2019). Про роль інновацій в енергетичній галузі. *Разумков Центр*, 03 жовтня 2019. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/pro-rol-innovatsiy-v-energetychniy-galuzi> (дата звернення: 17.02.2023).
2. Бондар Т.В., Сагер Л.Ю., Тимошенко В.Ю. (2022). Дослідження факторів впливу на інтенсивність поширення інноваційних технологій в енергетичному секторі. *Вісник СумДУ. Серія “Економіка”*, № 3. 67–72.
3. Борисяк О. (2022). Розбудова кліматичної політики на енергетичному ринку: передумови, виклики і переваги. *Економічний аналіз*, Т. 32, 2. 22–32.
4. Виконання у I півріччі 2021 року Плану дій щодо підвищення позиції України в рейтингу Світового банку “Ведення бізнесу”. *Gov.ua*. URL: <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=f0912b40-f8f0-40d2-8de5-35b0a8cf1eca> (дата звернення: 21.02.2023).
5. Гораль Л., Брич Б., Клименко К. (2021). Стратегічне управління інноваційними процесами підприємств енергетики. *Економічний аналіз*, Т. 31, 1. 271–278.
6. Жиренко Х. (2021). ДТЕК запустив першу в Україні систему накопичення енергії. *ГЛАВКОМ*, 20 травня 2021. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/dtek-zapustiv-pershu-v-ukrajini-sistemu-nakopichennya-energiji-757434.html> (дата звернення: 18.02.2023).
7. Інновації в енергетичній галузі України (2020). *AVENSTON*, 05 May 2020. URL: <https://avenston.com/articles/innovation/> (дата звернення: 20.02.2023).
8. Інновації та цифрова трансформація стануть для ДТЕК пріоритетними напрямками розвитку в найближче десятиліття (2021). *DTEK*, 24 грудня 2021. URL: <https://dtek.com/media-center/news/innovation-and-digital-transformation-will-become-dteks-priority-development-areas-in-the-next-decade/> (дата звернення: 22.02.2023).
9. Краус К.М., Краус Н.М., Павлюк А.В. (2021). Енергоефективність відновлюваних джерел енергії: модернізаційні інструменти забезпечення екологічної безпеки та інноваційно-інвестиційної активності. *Інфраструктура ринку*, Вип. 57. 87-93. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/57_2021/15.pdf (дата звернення: 28.01.2023).
10. Краус К.М., Краус Н.М., Штепа О.В. (2021). Індустрія X.0 і Індустрія 4.0 в умовах цифрової трансформації та інноваційної стратегії розвитку національної економіки. *Ефективна економіка*, 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8901> (дата звернення: 27.01.2023).
11. Лотоцька Н. (2022). З початку війни на енергосектор України було здійснено 1,2 млн кібератак. *LB.ua*, 22 листопада 2022. URL: https://lb.ua/society/2022/11/22/536658_z_pochatku_viyuni_energosektor.html (дата звернення: 20.02.2023).
12. Нова стратегія 2030 (2021). *DTEK*. URL: <https://dtek.com/about/new-strategy/> (дата звернення: 22.02.2023).
13. Осика Д. (2019). Цифрова трансформація великого бізнесу: з чого почати. *НВ БІЗНЕС*, 12 листопада 2019. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/cifrovaya-transformaciya-bolshogo-biznesa-s-chego-nachat-50053063.html> (дата звернення: 17.02.2023).
14. Рябова С. (2020). Стрибок у майбутнє: як бізнес розвиває інновації в Україні (2020). *REACTOR.UA*, 29 грудня 2020. URL: <https://mind.ua/publications/20220294-stribok-u-majbutne-yak-biznes-rozvivae-innovaciyi-v-ukrayini> (дата звернення: 22.02.2023).

15. Салашенко Т.І., Шпілевський О.В. (2016). Інноваційна політика в енергетичному секторі: досвід України і Польщі. *Економіка і суспільство*, Вип. 7. 626–633.
16. Трофименко О. (2020). Тенденції розвитку інновацій в енергетичній сфері в сучасних умовах. *Економіка та суспільство*, 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/142/136> (дата звернення: 19.02.2023).
17. Innovation DTEK запустив платформу зі збору інноваційних ідей для компанії (2021). *DTEK*, 30 червня 2021. URL: <https://dtek.com/media-center/news/innovation-dtek-zapustil-platformu-po-sboru-innovatsionnykh-idey-dlya-kompanii/> (дата звернення: 12.02.2023).
18. Ukrainian energy sector evaluation and damage assessment – V (as of December 20, 2022). *International Energy Charter*. 20 p. URL: https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Occasional/2022_12_20_UA_sectoral_evaluation_and_damage_assessment_Version_V.pdf (дата звернення: 11.02.2023).
19. Світові інновації в сонячній енергетиці за 2019 рік (2019). *SUNSAYENERGY*, 27 грудня 2019. URL: <https://sunsayenergy.com/technology/svitovi-innovatsiyi-v-sonyachniy-energetici-za-2019-rik> (дата звернення: 15.02.2023).

References:

1. Biliavskiy, M. (2019). Pro rol innovatsii v energetychnii galyzi [About the role of innovations in the energy industry]. *Razumkov Tsentrl – Razumkov Center*, October 3, 2019. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/statti/pro-rol-innovatsiy-v-energetychniy-galuzi> [in Ukrainian].
2. Bondar, T.V., Sager, L.Yu., Tymoshchenko, V.Yu. (2022). Doslidzhennia faktoriv vplyvu na intensyvniost poshyrennia innovatsiinykh tekhnologii v energetychnomu sektori [Study of influencing factors on the intensity of the spread of innovative technologies in the energy sector]. *Visnyk SumDU. Seriya “Ekonomika” – Bulletin of Sumy State University. “Economy” series*, no. 3, 67–72. [in Ukrainian].
3. Borysiak, O. (2022). Rozbudova klimatychnoi polityky na energetychnomu rynku: peredumovy, vyklyky i oerevagy [Development of climate policy in the energy market: prerequisites, challenges and advantages]. *Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis*, no. 32(2), 22–32. [in Ukrainian].
4. Vykonannya u I pivrichchi 2021 roku Planu dii shchodo pidvyshchennia pozytsii Ukrainy u reityngu Svitovogo banku “Vedennia biznesu” [Implementation in the first half of 2021 of the Action Plan to improve Ukraine’s position in the World Bank’s “Doing Business” rating]. *Gov.ua*. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=f0912b40-f8f0-40d2-8de5-35b0a8cf1eca> [in Ukrainian].
5. Goral, L., Brych, B., Klymenko, K. (2021). Strategichne upravlinnia innovatsiinykh protsesamy pidpriemstv energetyky [Strategic management of innovative processes of energy enterprises]. *Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis*, no. 31(1), 271–278. [in Ukrainian].
6. Zhyrenko, Kh. (2021). DTEK zapustyv pershu v Ukraini systemu nakopychennia energii [DTEK launched the first energy storage system in Ukraine]. *GLAVKOM*, May 20, 2021. Retrieved from: <https://glavcom.ua/economics/finances/dtek-zapustiv-pershu-v-ukrajini-sistemu-nakopichennya-energiji-757434.html> [in Ukrainian].
7. Innovatsii v energetychnii galuzi Ukrainy [Innovations in the energy industry of Ukraine] (2020). *AVENSTONE*, May 05, 2020. Retrieved from: <https://avenston.com/articles/innovation/> [in Ukrainian].
8. Innovatsii ta tsyfrova transformatsiia stanut dlia DTEK priorytetnymi napriamkami rozvytku v naiblyzhche desiatyllittia [Innovations and digital transformation will become priority areas of development for DTEK in the coming decade] (2021). *DTEK*, December 24, 2021. Retrieved from: <https://dtek.com/media-center/news/innovation-and-digital-transformation-will-become-dteks-priority-development-areas-in-the-next-decade/> [in Ukrainian].

9. Kraus, K.M., Kraus, N.M., Pavliuk, A.V. (2021). Energoefektyvnist vidnovliuvanykh dzherel energii: modernizatsiini instrumenty zabezpechennia ekologichnoi bezpeky ta innovatsiino-investytsiinoi aktyvnosti [Energy efficiency of renewable energy sources: modernization tools for ensuring environmental safety and innovation and investment activity]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, Vol. 57, 87-93. Retrieved from: http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/57_2021/15.pdf [in Ukrainian].
10. Kraus, K.M., Kraus, N.M., Shtepa, O.V. (2021). Industriia X.0 i Industriia 4.0 v umovakh tsyfrovoy transformatsii ta innovatsiinoi strategii rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Industry X.0 and Industry 4.0 in the conditions of digital transformation and innovative strategy for the development of the national economy]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, no. 5. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8901> [in Ukrainian].
11. Lototska, N. (2022). Z pochatku viiny na energosektor Ukrainy bulo zdiisнено 1,2 mln kiberatak [Since the beginning of the war, 1.2 million cyberattacks have been carried out on Ukraine's energy sector]. *LB.ua*, November 22, 2022. Retrieved from: https://lb.ua/society/2022/11/22/536658_z_pochatku_viyi_energosektor.html [in Ukrainian].
12. Nova strategiiia 2030 [The new 2030 strategy] (2021). *DTEK*. Retrieved from: <https://dtek.com/about/new-strategy/> [in Ukrainian].
13. Osyka, D. (2019). Tsyfrova transformatsiia velykogo biznesu: z chogo pochaty [Digital transformation of large business: where to start]. *NV BIZNES*, November 12, 2019. Retrieved from: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/cifrovaya-transformaciya-bolshogo-biznesa-s-chego-nachat-50053063.html> [in Ukrainian].
14. Riabova, S. (2020). Strybok u maibutnie: iak biznes rozvyvaie innovatsii v Ukraini [Leap into the future: how business develops innovation in Ukraine] (2020). *REACTOR.UA*, December 29, 2020. Retrieved from: <https://mind.ua/publications/20220294-stribok-u-majbutne-yak-biznes-rozvivae-innovatsiyi-v-ukrayini> [in Ukrainian].
15. Salashenko, T.I., Shpilievskiy O.V. (2016). Innovatsiina polityka v energetychnomu sektori: dosvid Ukrainy i Polshchi [Innovative policy in the energy sector: the experience of Ukraine and Poland]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, Vol. 7, 626–633. [in Ukrainian].
16. Trofymenko, O. (2020). Tendentsii rozvytku innovatsii v energetychnii sferi v suchasnykh umovakh [Trends in the development of innovations in the energy sector in modern conditions]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, Vol. 22. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/142/136> [in Ukrainian].
17. Innovation DTEK zapustyv platformy zi zboru innovatsiinykh idei dlia kompanii [Innovation DTEK has launched a platform for collecting innovative ideas for the company] (2021). *DTEK*, June 30, 2021. Retrieved from: <https://dtek.com/media-center/news/innovation-dtek-zapustil-platformu-po-sboru-innovatsionnykh-idey-dlya-kompanii/> [in Ukrainian].
18. Ukrainian energy sector evaluation and damage assessment – V (as of December 20, 2022). *International Energy Charter*. 20 p. Retrieved from: https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Occasional/2022_12_20_UA_sectoral_evaluation_and_damage_assessment_Version_V.pdf [in English].
19. Svitovi innovatsii v soniachnii energetytsi za 2019 rik [Global innovations in solar energy for 2019] (2019). *SUNSAYENERGY*, December 27, 2019. Retrieved from: <https://sunsayenergy.com/technology/svitovi-innovatsiyi-v-sonyachnyi-energetici-za-2019-rik> [in Ukrainian].

УДК - 336.620

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-63-74](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-63-74)

Малишкін Олександр Іванович доктор економічних наук, професор, Київський електромеханічний фаховий коледж, пр. Повітрофлотський, 45, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2443-0254>

Гаврик Іванна здобувачка освіти відділення бакалаврату, Київський електромеханічний фаховий коледж, пр. Повітрофлотський, 45, м. Київ

ЩОДО ВИТРАТ НА ЕКОЛОГІЧНІ ПОДАТКИ УКРАЇНСЬКИХ АТОМНИХ СТАНЦІЙ (на прикладі ДП "НАЕК "ЕНЕРГОАТОМ")

Анотація. Мета статті – визначити суттєвість екологічних витрат українських атомних станцій, їхню частку в структурі собівартості реалізації і доходу та вплив на зменшення забруднюючих викидів. В Німеччині та Польщі (які є близькими по значенням викидів забруднюючих речовин та утворенню відходів) надходження екологічного податку більше ніж в Україні у 330 та 65 разів відповідно.

Частка екологічного податку у податкових надходженнях бюджетів країн Європи коливається у межах 4 – 12%, що є більшим, ніж в Україні. В Україні до складу екологічних витрат атомних станцій включають: екологічний податок, рентну плату за спецводокористування, програми природоохоронної діяльності, штрафи за порушення нормативів природоохоронної діяльності. Усі ці витрати є частиною операційних витрат станцій, які зменшують прибуток компанії.

Частка витрат екологічного характеру в доходах компанії протягом 2018-2021 рр. знаходиться в діапазоні 1,35 – 2,46 %%, а відносно собівартості – від 2,43 до 3,12 %. У порівнянні з показниками європейських компаній це - невисокий рівень.

Враховуючі зростання ставок екоподатків згідно змін до Податкового кодексу України, можна передбачити абсолютне їхнє зростання у 2023 р порівняно з 2020 р у два рази. Відносно собівартості частка може зрости у 1,5-2,0 рази і вийти на позначку 4-5 %. За умови, що зростання собівартості реалізації продукції не буде стрімким. Отже, відсоток ековитрат в доходах і собівартості АЕС є доволі незначним, що вписується у логіку атомної енергетики, технологія якої має бути чистішою за технологію теплових станцій.

Стимулюючу роль екологічного податку важко піддавати оцінці. Проте одним з індикаторів може бути співвідношення тієї суми, яку підприємства витрачають на сплату екологічного податку з обсягами коштів, які необхідні для модернізації обладнання, що зменшить обсяги та щільність забруднення навколишнього природного середовища. Відповідно, може бути зменшені витрати на сплату і екологічних податків.

Ключові слова: атомна енергетика, витрати зі сплати екологічних податків, екологічний податок, АЕС.

Malyshkin Oleksandr Ivanovych Doctor of Economics, Professor, Kyiv Electromechanical College, Povitroflotskyi Ave., 45, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2443-0254>

Havryk Ivanna Student of the undergraduate department, Kyiv Electromechanical Vocational College, Povitroflotskyi Ave., 45, Kyiv

CONCERNING COSTS ON ENVIRONMENTAL TAXES OF UKRAINIAN NUCLEAR PLANTS (on the example of SE "NAEK "ENERGOATOM")

Abstract. The purpose of the article is to determine the significance of the environmental costs of Ukrainian nuclear power plants, their share in the structure of the cost of implementation and income, and the impact on the reduction of polluting emissions. In Germany and Poland (which are close in terms of pollutant emissions and waste generation), the receipt of environmental tax is 330 and 65 times more than in Ukraine, respectively.

The share of the environmental tax in the tax revenues of the budgets of European countries ranges from 4 to 12%, which is higher than in Ukraine. In Ukraine, the environmental costs of nuclear power plants include: environmental tax, rent for special water use, environmental protection programs, fines for violations of environmental protection regulations. All these costs are part of the operating costs of the stations, which reduce the company's profit.

The share of environmental expenses in the company's revenues during 2018-2021 is in the range of 1.35 - 2.46%, and relative to the cost price - from 2.43 to 3.12%. Compared to the indicators of European companies, this is a low level.

Taking into account the growth of eco-tax rates in accordance with the changes to the Tax Code of Ukraine, it is possible to predict their absolute growth in 2023 compared to 2020 by two times. Relative to the cost price, the share may increase by 1.5-2.0 times and reach the mark of 4-5%. Provided that the increase in

the cost of sales of products will not be rapid. Therefore, the percentage of eco-costs in the revenues and cost of nuclear power plants is quite insignificant, which fits into the logic of nuclear energy, the technology of which must be cleaner than the technology of thermal plants.

The stimulating role of environmental tax is difficult to assess. However, one of the indicators can be the ratio of the amount that enterprises spend on paying environmental tax with the amount of funds that are needed for the modernization of equipment that will reduce the volume and density of environmental pollution. Accordingly, the costs of paying environmental taxes can be reduced.

Keywords: nuclear energy, costs of paying environmental taxes, environmental tax, NPP.

Постановка проблеми. У ядерної енергетики у світі досить неоднозначний статус. Екологи виступають проти, окремі країни, на зразок Німеччини, планують остаточно від неї відмовитися. Крім того, війна в Україні та окупація росією Запорізької АЕС показала, як подібні об'єкти можна використовувати для шантажу країни та цілого регіону. Проте в окремих країнах, зокрема в Україні, ядерні реактори виробляють вагомую частку електроенергії. Крім того, експерти вважають, що Європа за допомогою ядерної енергетики зможе знизити залежність від російських енергоресурсів.

Атомна енергетика є найбільш поширеною на території України. Це пов'язано з тим що на початку будівництва АЕС (70-і роки XX ст.), вважали що даний вид енергетики є безпечним для людини, але після аварії на Чорнобильській АЕС (1986 р.), стало зрозуміло, що це не так. Сьогодні, в умовах значних руйнувань теплостанцій від ракетних атак РФ і захоплення агресором-РФ вітрових станцій, атомна енергетика знову стає основним джерелом електричної енергії країни.

У світі налічується 411 енергоблоків потужністю 368 тисяч 835 МВт. Вони виробляють трохи менше 10% усієї електроенергії. У Євросоюзі енергоблоків 104 потужністю 101 тисяча 958 МВт. Частка ядерної енергетики у виробництві електроенергії перевищує 25%. Україна має 15 реакторів загальною потужністю 13 тисяч 107 МВт. АЕС у нашій країні генерують 55% електроенергії. І ця частка далі буде збільшуватися. [1]

Всі ці фактори, попри небезпеку від радіоактивних матеріалів, вказують на необхідність продовження досліджень економічних і екологічних аспектів діяльності АЕС.

Об'єктом дослідження обрано ДП "НАЕК "ЕНЕРГОАТОМ" як найбільшого платника екологічних податків до бюджету країни, що становить 19-20 % від загальної суми сплачених екоподатків в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У відкритому доступі практично не зустріти наукових публікацій з проблематики екоподатку у сфері

атомної енергетики. Частково це можна пояснити певною закритістю теми атомної енергетики. Публікуються результати дослідження щодо ставлення українців до атомної енергетики. Так, 40% опитаних українців вважають, що ядерні атомні електростанції мають бути поступово закриті, а 44% - проти такого закриття [2].

Експерти Професійної асоціації екологів України запропонували 10 головних кроків до створення держави із зеленою економікою. Одним з них є фінансова політика та екологічний податок, які мають стимулювати закриття атомних і особливо теплових станцій [3].

Експерт О. Колтик вказує на стимулюючу роль екоподатку на нову галузь з переробки відходів. Так, для порівняння, податок за захоронення відходів у Великобританії – 75 євро за тонну, в Україні - 12 євроцентів. Це спонукає британців, які продукують відходи, вивезти їх в Африку, ніж заховати на своїй землі. Щоб привернути інвестора в галузь, потрібно створити йому відповідні умови. Один з перших – це є коли наші відходи буде дешевше переробляти, ніж захоронювати в землю. Поки все навпаки, ніхто їх переробляти не буде. На думку експерта, екологічний податок - це податок на захоронення” [4].

Тамара Оводенко аналізує зростання ставок податку у 2022 році і приходить до висновку про їхню недостатню ефективність [5].

Мета статті – визначити суттєвість екологічних витрат українських атомних станцій, їхню частку в структурі собівартості реалізації і доходу та вплив на зменшення забруднюючих викидів.

Виклад основного матеріалу. В Україні до складу екологічних витрат атомних станцій включають: екологічний податок, рентну плату за спецводокористування, програми природоохоронної діяльності, штрафи за порушення нормативів природоохоронної діяльності. Усі ці витрати є частиною операційних витрат станцій, які зменшують прибуток компанії [6, с. 73].

Екологічний податок - загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року (п.п 14.1.57 Податкового кодексу України) [7]. Обсяги надходжень екоподатку до зведеного бюджету України - табл. 1.

Таблиця 1

**Надходження екоподатків до зведеного бюджету України
за 2016-2021 рр., млрд.грн.**

Назва податку	Роки:				
	2017	2018	2019	2020	2021
1. За викиди в атмосферне повітря	2,41	2,40	2,47	1,92	2,07
2. За викиди у водні об'єкти	0,14	0,15	0,15	0,15	0,15
3. За розміщення відходів	0,86	1,06	1,02	1,05	1,13
4. За утворення та/або зберігання радіоактивних відходів	0,98	1,02	1,07	1,02	1,04
5. За викиди в атмосферу двоокису вуглецю	0,00	0,00	0,84	1,04	1,05
Разом:	4,39	4,65	5,54	5,16	5,43

Джерело: на підставі [8].

Отже, зростання платежів відбувалося низькими темпами. За даними Держказначейств а України розподіл надходжень від екоподатків розподіляється за остання 3 роки у пропорції: 55 % - до Держбюджету, 45 % - до місцевих бюджетів [9].

Традиційно, найбільшими платниками цього податку виступають такі компанії:

Компанія	Розмір екоплатежів до бюджету за 2021 рік, тис. грн
ДП "НАЕК "ЕНЕРГОАТОМ"	1 037 006,260
АТ "ДТЕК ЗАХІДЕНЕРГО"	686 689, 900
ПАТ "ЦЕНТРЕНЕРГО"	506 12,1 840
АТ "ДТЕК ДНІПРОЕНЕРГО"	393 511, 400
ПАТ "АРСЕЛОРМІТТАЛ КРИВИЙ РІГ"	339 485, 030

Джерело: [10].

ДП «Енергоатом» традиційно є найбільшим платником екологічного податку до бюджету України, його частка становить 19,2% від загальної суми сплачених екоподатків в країні [10].

Досвід ЄС. Надходження від сплати екологічного податку в Україні є меншими ніж у європейських країнах, а у перерахунку на євро значно зменшуються у динаміці, в той час як в інших країнах Європи – відносно

стабільні. В Німеччині та Польщі (які є близькими по значенням викидів забруднюючих речовин та утворенню відходів) надходження екологічного податку більше ніж в Україні у 330 та 65 разів відповідно.

Частка екологічного податку у податкових надходженнях бюджетів країн Європи коливається у межах 4 – 12%, що є більшим, ніж в Україні [11].

В країнах ЄС екологічний податок є податком, основою якого є фізична одиниця об'єкту, що має доведений, специфічний негативний вплив на навколишнє середовище. Дані про екологічні податки у статистиці ЄС подаються у розрізі надходжень від податків на: енергію; транспорт; забруднення; ресурси.

Також екологічні податки ЄС включають такі види податків, які в Україні існують окремо від екологічного: наприклад, транспортні податки та податки на ресурси в ЄС, рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, води, користування надрами тощо в Україні. Тому коректність порівняння обсягів екологічних податків ЄС та екологічного податку в Україні не забезпечується.

Основну частину надходжень від екологічного оподаткування у ЄС складають податки на енергію – від 50 до 93%, у Німеччині, Франції та Польщі – більше 80%. Забруднення і ресурсні податки складають порівняно невелику частку від загального обсягу надходжень від екологічних податків у ЄС [11].

В Німеччині практикують укладання договорів між державою і великими промисловими енергетичними об'єктами з великими викидами - підприємства здійснюють екомодернізацію в обмін на звільнення від оподаткування щодо викидів CO₂ [11]. Досвід, який вартий уваги українських урядовців.

Практика ДП «Енергоатом». Українська енергетична компанія ДП «Енергоатом» управляє усіма АЕС України. У фінансовій звітності за 2019, 2020 та 2021 рр. компанія стверджує, що в цілому дотримується природоохоронного законодавства, виконує вимоги законодавства стосовно сплати до бюджету екологічного податку, рентної плати за спецводокористування та не має фінансових зобов'язань, пов'язаних із відшкодуванням збитків від забруднення довкілля [12, 13].

Основним забруднювачем вступає Централізоване сховище відпрацьованого ядерного палива для трьох АЕС – Рівненської, Хмельницької та Южно-Української. Сховище розраховане на зберігання такого палива протягом 100 років. У звітності компанії стверджується, що застосована найсучасніша система сухого зберігання ВЯП, яка є безпечніша за технологію зберігання палива під водою [13].

ДП «НАЕК «Енергоатом» стверджує, що здійснює постійний моніторинг впливу атомних електростанцій на стан повітряного басейну.

Контроль викидів від стаціонарних джерел здійснює атестована еколого-хімічна лабораторія служб/відділів охорони навколишнього середовища АЕС у санітарнозахисній зоні та зоні спостереження навколо АЕС.

Важливо, що відповідно Міжнародних стандартів фінансової звітності, в економічних розрахунках та в обліку компанія «ДП Енергоатом» створює і оцінює *забезпечення* (зобов'язання фінансового характеру), пов'язане зі зняттям з експлуатації діючих ядерних установок (ядерні реактори і сховище відпрацьованого ядерного палива). Таке *забезпечення* розраховується на основі приведеної вартості витрат на оплату праці основних працівників та на матеріали, які, як очікується, будуть понесені в процесі зняття з експлуатації ядерних установок. Мета створення *забезпечень* – пом'якшення тягаря витрат у рік зняття з експлуатації діючих ядерних установок. Суми таких *забезпечень* склали у 2020 р. – 30 316512, у 2021 р. – 19 797514 тис. грн. [12]. Такі *забезпечення* збільшують поточні витрати компанії протягом кількох років і, відповідно, зменшують її прибуток.

Склад екологічних витрат АЕС. З метою дотримання екологічних вимог в компанії реалізується Програма природоохоронної діяльності. Основними її напрямками є: розробка документації для отримання документів дозвільного характеру, *забезпечення* виконання умов документів дозвільного характеру, проведення екологічного моніторингу, *забезпечення* укладання договорів зі спеціалізованими організаціями щодо передачі відходів на їх утилізацію або видалення, реалізація інших екологічних ініціатив. На зазначені цілі у 2021 р. компанія витратила 6 500 тис. грн. [12]. В цілому екологічні витрати АЕС складаються з таких частин (табл. 2).

Таблиця 2

Екологічні витрати ДП «Енергоатом» за 2018-2021 рр., тис. грн

№	Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Разом
1	Екологічний податок	1 082 333	1 059 208	971 755	1 098 071	4 211 367
2	Програми природоохоронної діяльності	-	3 594	3 390	6 500	13 484
3	Штрафні санкції за порушення норм природоохоронної діяльності	-	-	-	16 326	16 326
5	Разом:	1 082 333	1 062 802	975 145	1 120 897	4 241 177

Джерело: власна розробка на підставі [12, 13].

Екологічний податок є основним видом ековитрат компанії і обчислюються за квартал платниками податку (АЕС. Розрахунок податків на викиди АЕС проводять відповідно до вимог розділу УПІ ПКУ. Зокрема, цим розділом встановлено окремі ставки податків по таких видах забруднень і одиницях :

Стаття ПКУ	База оподаткування	Од. виміру
стаття 243	викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення	тона
стаття 245	скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти (тони)	тона
стаття 246	розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах (тони)	тона
стаття 247	утворення радіоактивних відходів	кВт*год виробленої електроенергії
стаття 248	тимчасове зберігання радіоактивних відходів понад установлений строк	кум. метр

Кількісні показники таких викидів з метою їх надійності мають чітко фіксуватися приборами, оформлюватися документах в автоматизованих системах і відображатися на рахунках бухгалтерському обліку АЕС. Приклад розрахунку екоподатку за викиди у повітря наведено нижче (табл. 3)

Таблиця 3

Приклад розрахунку екоподатку за викиди у повітря

Найменування і кількість викидів, тон, пункт ПКУ	Ставка податку за тону, грн	Сума податку, грн (умовно)
Парникові гази		
Оксид азоту (NO ₂), умовно 1000 т. (п. 243.1 ПКУ)	1553,79	1 553 000
Діоксид вуглецю (CO ₂), умовно 3000 т. (п. 243.1 ПКУ)	58,54	175 620
Забруднюючі речовини (сполуки), клас небезпечності III		
Механічні утворення стаціонарних джерел, 20 т. (п. 243.2 ПКУ, III клас небезпечності)	379,22	7584

Джерело: власна розробка.

Частка ековитрат у структурі собівартості та доходів компанії. На підставі даних фінансової звітності ДП «Енергоатом» за 2019, 2020, 2022 роки ми розрахували загальну суму витрат екологічного характеру і визначили частку таких витрат у сумі чистого доходу та собівартості реалізованої продукції атомних станцій (табл. 4).

Таблиця 4

**Частка екологічних витрат у собівартості та доходах ДП
«Енергоатом» за 2018-2021 рр., тис. грн**

№	Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Разом
1	Екологічні витрати	1 082 333	1 062 802	975 145	1 120 897	4 241 177
2	Чистий дохід (звіт про сукупний дохід, ряд. 2000)	44 055259	48 846 595	45 648 563	83 118 205	177 613 363
3	Частка ековитрат у складі чистого доходу, %	2,46	2,17	2,14	1,35	2,39
4	Собівартість реалізованої продукції (звіт про сукупний дохід, ряд. 2050)	34 706910	37 277 257	38 811 408	46 051 129	156 846704
5	Частка ековитрат у складі собівартості	3,12	2,85	2,51	2,43	2,72

Джерело: власна розробка на підставі [12, 13].

Отже, частка витрат екологічного характеру в доходах компанії знаходиться в діапазоні 1,35 – 2,46 %%, а відносно собівартості – від 2,43 до 3,12 %. У порівнянні з показниками європейських компаній це - невисокий рівень.

Динаміка ставок і витрат з податку. Враховуючі зростання ставок екоподатків, передбачених статтями 243-248 ПКУ у 2022 на 40 % та у 2023 р на 60 % можна передбачити абсолютне зростання у 2023 р порівняно з 2020 р на 100 %, тобто у два рази (табл. 5).

Таблиця 5

**Прогнозні екологічні витрати ДП «Енергоатом»
на 2022 та 2023 рр., тис. грн**

№	Назва податку, збору	2021 р. (база)	2022 р. (+ 60 % до 2021 р)	2023 р. (+ 100 % до 2021 р)
1	Екологічний податок	1 098 071	1 756 913	2 196 142
2	Програми природоохоронної діяльності	6 500	10 400	13 000
3	Штрафні санкції за порушення норм природоохоронної діяльності	16 326	-	-
5	Разом:	1 120 897	1 793 435	2 510 809

Джерело: власна розробка на підставі [фінзвітн].

Відповідно зростуть абсолютні суми податків. Прогнозна частка екологічних витрат у собівартості та доходах ДП «Енергоатом» на 2023 рік може бути такою (табл. 6).

Таблиця 6

**Прогнозна частка екологічних витрат у собівартості
та доходах ДП «Енергоатом» на 2022 та 2023 рр., тис. грн**

№	Назва податку, збору	2021 р. (база)	2022 р. (+ 60 % до 2021 р)	2023 р. (+ 100 % до 2021 р)
1	Екологічні витрати	1 120 897	1 793 435	2 510 809
2	Чистий дохід (звіт про сукупний дохід, ряд. 2000) (щорічне зростання на 10 %)	83 118 205	91 430 025	100 573 028
3	Частка ековитрат у складі чистого доходу, %	1,35	1,96	2,50
4	Собівартість реалізованої продукції (звіт про сукупний дохід, ряд. 2050) (щорічне зростання на 10 %)	46 051 129	50 656 241	55 721 866
5	Частка ековитрат у складі собівартості	2,43	3,54	4,51

Джерело: власна розробка на підставі [фінзвітн].

Відносно собівартості частка може зрости у 1,5-2,0 рази і вийти на позначку 4-5 %. За умови, що зростання собівартості реалізації продукції не буде стрімким.

Отже, відсоток ековитрат в доходах і собівартості АЕС є доволі незначним, що вписується у логіку атомної енергетики, технологія якої має бути чистішою за технологію теплових ЕС.

Висновки. Стимулюючу роль екологічного податку важко піддавати оцінці, проте одним з індикаторів може бути співвідношення тієї суми, яку підприємства витрачають на сплату екологічного податку з обсягами коштів, які необхідні для модернізації обладнання, що зменшить забруднення навколишнього природного середовища, а відтак, і екологічний податок до сплати.

Література:

1. Ел. ресурс: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/12/infografika/svit/yaderna-enerhetyka-yaku-chastku-vyrobnyctvi-elektroenerhiyi-zajmaye-krayinax-svitu>).
2. Ел. ресурс: https://fes.kiyv.ua/n/cms/25/?tx_news_pi1%5Bnews%5D).
3. Ел. ресурс: <https://svit.kpi.ua/2022/05/31/%>).
4. Колтик О. Ініціатива збільшення екологічного податку може стимулювати абсолютно нову галузь в Україні. Ел. ресурс: <https://prm.ua/initsiativa-zbilshennya-ekologichnogo-podatku>).
5. Оводенко Т. Екологічний податок в Україні-2022: зміни та спроможність виконати майбутні жорсткі вимоги і нормативи. «ECOBUSINESS. Екологія підприємства» №9 2022.
6. Малишкін О.І. Економіка виробництва. Посібник. К.: ТРОПЕА, 2022.- 128 с.
7. Податковий кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
8. Ел. ресурс: <https://www.saveecobot.com/analytics/ecotaxes>
9. Ел. ресурс <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/548675>
10. Ел. ресурс: <https://rubryka.com/2022/11/25/ekologichni-podatky-ukrayiny-2020-proty-2021-statystyka>).
11. Ел. ресурс https://osf.org.ua/data/blog_dwnl/Ecology_Tax_from_A_to_Z_2017.pdf
12. Фінансова звітність Компанії ДП Енергоатом за 2021 рік. <https://www.energoatom.com.ua/app-eng/parts/pdf-file/finreport01-2021.pdf>
13. Фінансова звітність Компанії ДП Енергоатом за 2020 рік. <https://www.energoatom.com.ua/app-eng/parts/pdf-file/finreport01-2020.pdf>

References:

1. [www.slovoidilo.ua](https://www.slovoidilo.ua/2022/12/12/infografika/svit/yaderna-enerhetyka-yaku-chastku-vyrobnyctvi-elektroenerhiyi-zajmaye-krayinax-svitu) Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/12/infografika/svit/yaderna-enerhetyka-yaku-chastku-vyrobnyctvi-elektroenerhiyi-zajmaye-krayinax-svitu>). [in Ukrainian].
2. [fes.kiyv.ua](https://fes.kiyv.ua/n/cms/25/?tx_news_pi1%5Bnews%5D) Retrieved from https://fes.kiyv.ua/n/cms/25/?tx_news_pi1%5Bnews%5D). [in Ukrainian].
3. [svit.kpi.ua](https://svit.kpi.ua/2022/05/31/%) Retrieved from <https://svit.kpi.ua/2022/05/31/%>). [in Ukrainian].
4. Koltik, O. Initsiativa zbil'shennja ekologichnogo podatku mozhe stimuljuvati absoljutno novu galuz' v Ukraїni [The initiative to increase the environmental tax can stimulate a completely new industry in Ukraine]. Retrieved from <https://prm.ua/initsiativa-zbilshennya-ekologichnogo-podatku>) [in Ukrainian].

5. Ovodenko, T. Ekologichnij podatok v Ukraïni-2022: zmini ta spromozhnist' vikonati majbutni zhorstki vimogi i normativi. «ECOBUSINESS [Ecological tax in Ukraine-2022: changes and the ability to fulfill future strict requirements and regulations] «ECOBUSINESS. *Ekologija pidpriemstva - Ecology of the enterprise*, 9 2022 [in Ukrainian].
6. Malishkin, O.I. (2022). *Ekonomika virobnictva [Economy of production]*. K.: TROPEA, 2022 [in Ukrainian].
7. Podatkovij kodeks Ukraïni [Tax Code of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
8. www.saveecobot.com Retrieved from <https://www.saveecobot.com/analytics/ecotaxes> [in Ukrainian].
9. itd.rada.gov.ua Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/548675> [in Ukrainian].
10. rubryka.com Retrieved from <https://rubryka.com/2022/11/25/ekologichni-podatky-ukrayiny-2020-proty-2021-statystyka> [in Ukrainian].
11. osf.org.ua Retrieved from https://osf.org.ua/data/blog_dwnl/Ecology_Tax_from_A_to_Z_2017.pdf [in Ukrainian].
12. Finansova zvitnist' Kompanii DP Energoatom za 2021 rik [Financial statements of SE Energoatom Company for 2021]. www.energoatom.com.ua Retrieved from <https://www.energoatom.com.ua/app-eng/parts/pdf-file/finreport01-2021.pdf> [in Ukrainian].
13. Finansova zvitnist' Kompanii DP Energoatom za 2020 rik [Financial reporting of SE Energoatom Company for 2020]. www.energoatom.com.ua Retrieved from <https://www.energoatom.com.ua/app-eng/parts/pdf-file/finreport01-2020.pdf> [in Ukrainian].

УДК – 336.228

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-75-88](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-75-88)

Малишкін Олександр Іванович доктор економічних наук, професор, Київський електромеханічний фаховий коледж, пр. Повітрофлотський, 45, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2443-0254>

Єлизаров Дмитро здобувач освіти відділення бакалаврату, Київський електромеханічний фаховий коледж, пр. Повітрофлотський, 45, м. Київ

ЕКОПОДАТКИ ЯК СТИМУЛЯТОР ЗМЕНШЕННЯ ШКІДЛИВИХ ВИКИДІВ ВІД ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ (на прикладі Комунального підприємства «КИЇВТЕПЛОЕНЕРГО»)

Анотація. Сучасний тренд економіки суспільства має тенденцію на перехід від економіки споживання до економіки збереження ресурсів. Розмір витрат вітчизняних енергетичних компаній на прикладі КП «Київтеплоенерго», на сплату екоподатку, свідчить про незначну стимулюючу складову існуючої системи оподаткування. Варто запровадити зменшення ставок екоподатку для тих компаній, які реалізують природоохоронні заходи національного масштабу, що призводять до значних зменшень викидів в атмосферу.

Розглянуто вплив екоподатку на діяльність компанії «КП Київтеплоенерго» як основного виробника теплоенергії у м. Києві, так і на прикладі його окремого структурного підрозділу – районної котельні «Веркон».

В періоді, що аналізується, виявлено незначну частку екоподатку у собівартості реалізації (0,11 % та 0,14 %) та до чистого доходу компанії (0,12 % та 0,13), що свідчить про незначне податкове навантаження на собівартість і дохід компанії від екологічного оподаткування. Враховуючі зростання податку в абсолютній сумі у 2022 на 40 % та у 2023 р на 60 % можна передбачити абсолютне зростання у 2023 р порівняно з 2020 р на 100 %, тобто у два рази. Якщо у 2020 р. він становив по компанії 22, 434 млн.грн, то на 2023 рік можна спрогнозувати сумарно 44 млн грн. екоподатку. Відносно собівартості частка може зрости удвічі і вийти на позначку 0,22 - 0,24 %. За умови, що зростання собівартості не буде стрімким.

Згідно з рішенням Кабінету Міністрів України з 2024 року підприємства-забруднювачі мають оприлюднювати дані про викиди в атмосферне повітря та заходи, які вони здійснюють для їх поступового зменшення. Інформація

публікуватиметься на екологічній платформі Міндовкілля «ЕкоСистема» Проте, у складі цієї інформації знову не передбачено даних про суми екоподатку.

Реформа в ЄС передбачає зменшення концентрації забруднюючих речовин у димових газах у середньому у два рази. Якщо вітчизняні котельні станції відповідатимуть таким вимогам, це сприятиме чистоті повітря у містах України та вступу до ЄС на правах члена. Крім того, зменшення викидів у переводі на питому масу призводить до зменшення бази оподаткування і відповідно, суми екоподатку. Таким чином, євронорми екології сприяють одночасно як чистоті повітря, так і економії коштів на сплату податку.

Ключові слова: екологічний податок, забруднення повітря, енергетичні підприємства Києва, вимоги ЄС до екології.

Malyshkin Oleksandr Ivanovych Doctor of economics, professor, Kyiv Electromechanical Vocational College, Povitroflotskyi Ave., 45, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2443-0254>

Yelizarov Dmytro Student of the bachelor's department, Kyiv Electromechanical Vocational College, Povitroflotskyi Ave., 45, Kyiv

ECO TAXES AS A STIMULATOR FOR REDUCING HARMFUL EMISSIONS FROM HEAT ENERGY (on the example of the Municipal Enterprise "KYIVTEPLOENERGO")

Abstract. The modern trend of society's economy tends to transition from a consumption economy to a resource conservation economy. The size of the expenses of domestic energy companies, for example, KP "Kyivpeloenergo", for the payment of eco-tax, shows that the incentive component of the existing taxation system is insignificant. It is worth introducing a reduction in eco-tax rates for those companies that implement environmental protection measures on a national scale, which lead to significant reductions in emissions into the atmosphere.

The impact of the eco-tax on the activities of the company "KP Kyivteploenergo" as the main producer of heat energy in the city of Kyiv, as well as on the example of its separate structural subdivision - district boiler house "Verkon" was considered.

In the analyzed period, an insignificant share of eco-tax was found in the cost of sales (0.11% and 0.14%) and to the net income of the company (0.12% and 0.13), which indicates a small tax burden on the cost and income companies from

environmental taxation. Taking into account the increase of the tax in the absolute amount in 2022 by 40% and in 2023 by 60%, it is possible to predict an absolute increase in 2023 compared to 2020 by 100%, i.e. twice. If in 2020 it amounted to 22,434 million hryvnias for the company, then for 2023 it is possible to forecast a total of 44 million hryvnias. eco tax Relative to the cost price, the share may double and reach the mark of 0.22 - 0.24%. Provided that the increase in the cost price will not be rapid.

According to the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine, from 2024, polluting enterprises must publish data on emissions into the atmosphere and the measures they take to gradually reduce them. The information will be published on the ecological platform of the Ministry of the Environment "EkoSistema". However, this information again does not include data on the amount of eco-tax.

The reform in the EU envisages reducing the concentration of pollutants in flue gases by an average of two times. If domestic boiler plants meet such requirements, it will contribute to clean air in Ukrainian cities and to joining the EU with the rights of a member. In addition, the reduction of emissions in terms of specific mass leads to a reduction of the tax base and, accordingly, the amount of eco-tax. Thus, the European standards of ecology contribute simultaneously to both air cleanliness and tax savings.

Keywords: ecological tax, air pollution, energy enterprises of Kyiv, EU environmental requirements.

Постановка проблеми. Україна прагне входження до Європейського союзу, де питанням екології приділяється значна увага. В напрямку євроінтеграції 2018 року в Україні прийнятий Національний план скорочення викидів від великих паливних установок, за яким частина ТЕС до 2033 року повинна бути модернізована, а частина, яку не можна модернізувати – підлягає закриттю [1].

Якісного палива для ТЕС не завжди вистачає, тому більшість з них змушені працювати на паливі низької якості, при згорянні якого в атмосферу разом з димом надходить ще більша кількість шкідливих для людини і довкілля сполук. При спалюванні палива на ТЕС утворюються продукти згоряння, які містять тверді частинки, летючу золу, газоподібні продукти неповного згоряння палива, оксиди азоту, сірчаний і сірчистий ангідрид, оксид сірки, оксиди металів тощо. Викиди від роботи цієї галузі складають близько 30% усіх твердих частинок, 63% сірчаного ангідриду, 53% оксидів азоту, що надходять в атмосферу внаслідок господарської діяльності людини в Україні. [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина аналізують теплове забруднення - один із видів фізичного забруднення довкілля, що являє собою довгострокове або періодичне збільшення

температури вище звичайного рівня. Для урбанізованих територій характерна поява «теплової шапки» над ними, так званого «острова тепла», який має кулеподібну форму. Основними джерелами теплового забруднення довкілля є викиди в атмосферу нагрітих оброблених газів [3].

Саймон Купер (Simon Kuper) 2011 року у зв'язку з конференцією ООН зі зміни клімату в Дурбані писав, що відсутність готовності до дій світової спільноти навряд чи пов'язана з нечисленними голосами кліматичних скептиків. Було б великою помилкою вважати, що політичні рішення, зокрема й пов'язані зі ставленням до зміни клімату, дійсно пов'язані з науковими уявленнями про цей феномен [4].

Даніель Заревіца (Daniel Sarewitz) пов'язує бажання перетворень в екологічних питаннях з політичними інтересами. У царині кліматичної політики тривалий час (70-і - 2000-і роки ХХ ст.) більш наявними були політичні інтереси, ніж наукові дослідження. Саме тому політичні конфлікти інтересів на той час мали бути винесені на громадське обговорення [5].

Майк Галм також пов'язує ставлення до кліматичних змін і кліматичний скептицизм не стільки з наукою, скільки з різним світоглядом і переконаннями, через що можливість переконати опонентів у таких суперечках обмежена [6].

С. Сучек аналізує роль екоподаткування на рівні місцевих бюджетів України, достатність його ресурсів для фінансування природоохоронних заходів [7]. Разом з тим, недостатньо публікацій щодо впливу екоподатків на діяльність підприємств як стимулятора зменшення викидів.

Метою статті є аналіз впливу розміру екоподатку як стимулятора зменшення викидів на діяльність підприємства системи теплопостачання на прикладі м. Києва.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка теплова машина характеризується величиною ККД, що показує відношення корисної роботи до затраченої енергії. ККД на сучасних АЕС становить приблизно 30-35 %, а на ТЕЦ — 35-40 %. Це означає, що більша частина теплової енергії (60-70 %) викидається в навколишнє середовище [3].

Стан повітря у м. Києві турбує її мешканців. Для оцінки якості повітря екології використовують загальний індекс якості повітря (CAQI, Common Air Quality Index), який прийнятий в розвинутих країнах. Індекс формується автоматично на основі показників кількох основних забруднювачів: частки пилу, діоксид сірки, діоксид азоту, приземний озон та оксид вуглецю. Чим нижчий показник CAQI, тим краща якість повітря. Безпечним для здоров'я людини вважається величина не більше 10 пунктів [8]. Так, за даними пунктів моніторингу у м. Києві вранці 20.01.23 року визначено наступні показники CAQI: лівий берег - Харківське шосе – 26, вул. Архітектора Вербицького – 23.

На правому березі - на вул. Турівській – 21, на вул. Щусева – 23, на пр. Перемоги – 24, на вул. Китайській – 26 пунктів [8].

Отже, стан повітря у м. Києві у двічі перевищує норматив, що можна назвати незадовільним результатом. Вихід з цієї ситуації - зниження теплового забруднення через поступову відмову від викопного палива і перехід на відновлювану енергію сонця, вітру, води.

Разом з тим, місія стимулятора зменшення викидів забруднюючих речовин, відведена екологічному податку. Чим більше підприємство-забруднювач нараховує і сплачує екоподатку, тим більшим має бути стимул до його зменшення. Для цього потрібно впроваджувати засоби зменшення обсягів викидів.

З іншого боку, екоподаток відіграє фіскальну функцію, виступаючи джерелом надходжень до зведеного державного бюджету України (табл. 1).

Таблиця 1

**Надходження екоподатків до зведеного бюджету України
за 2017-2021 рр., млрд.грн.**

Вид екоподатку	Роки:				
	2017	2018	2019	2020	2021
1. За викиди в атмосферне повітря	2,41	2,40	2,47	1,92	2,07
2. За викиди у водні об'єкти	0,14	0,15	0,15	0,15	0,15
3. За розміщення відходів	0,86	1,06	1,02	1,05	1,13
4. За утворення та/або зберігання радіоактивних відходів	0,98	1,02	1,07	1,02	1,04
5. За викиди в атмосферу двоокису вуглецю	0,00	0,00	0,84	1,04	1,05
Разом:	4,39	4,65	5,54	5,16	5,43

Джерело: власна розробка на підставі [9].

При цьому на утримання Міндовкілля на 2022 рік було виділено 11,4 млрд грн [9], що на 360 млн грн більше, ніж 2021 року. Тобто, збір від екоподатку покриває фінансування установи, яка займається екологічними питаннями лише частково (за 2021 рік – на 48 %). Таким чином, в аналізованому періоді екоподаток є доволі стабільним і має тенденцію на невеличке зростання за рахунок, переважно, збільшення ставок податків. За такої ситуації він слабо виконує свою місію – спонукати підприємства до зменшення обсягів викидів.

Розглянемо вплив екоподатку на діяльність компанії «КП Київтеплоенерго» (далі - «КП КТЕ» або компанія), як основного виробника теплоенергії у м. Києві, так і на прикладі його окремого структурного підрозділу – районної котельні «Веркон» (РК «Веркон»).

РК «Веркон» має встановлену потужність водогрійних котлів у 90 Гкал/год (об'єкт першої групи), щорічний обсяг виробленої теплової енергії у середньому становить 35 тис. Гкал. Викиди забруднюючих речовин, що утворюються при спалюванні природного газу в котельних агрегатах відводяться в атмосферу через димар, висотою 58 м над рівнем землі з діаметр гирла – 3,1 м. Обсяг викидів забруднюючих речовин (газів) в атмосферу м. Києва становить: діоксиду вуглецю (CO_2) - 11820 т/рік, оксид азоту (NO_2), метану - 12,796 т/рік, механічні утворення стаціонарних джерел - 1,820 т/рік. [10].

Застосовуючі ставки екоподатку, передбачені ст. 243 Податкового кодексу України (ПКУ) ми визначили розмір екоподатку РК «Веркон» в атмосферу м. Києва за обсяги викидів забруднюючих речовин за 2021 рік у таких розмірах (табл. 2).

Таблиця 2

Розмір екоподатку за викиди забруднюючих речовин РК «Веркон» в атмосферу м. Києва за 2021 рік

Найменування і кількість викидів, тон, пункт ПКУ	Ставка податку за тону, грн	Сума податку, грн
Парникові гази		
Оксид азоту (NO_2), 12,796 т. (п. 243.1 ПКУ)	1553,79	19 882
Діоксид вуглецю (CO_2), 11820 т. (п. 243.4 ПКУ)	0,26	3 073
Забруднюючі речовини (сполуки), клас небезпечності III		
Механічні утворення стаціонарних джерел, 1,820 т. (п. 243.2 ПКУ, III клас небезпечності)	379,22	690
Разом:		23645

Джерело: власна розробка.

Отже, сума екоподатку РК за рік становила 23 645 грн. Для визначення суттєвості такого розміру витрат на зниження викидів необхідно визначити частку екоподатку в доходах компанії. Виходячи з того, що щорічний обсяг виробленої теплової енергії РК у середньому становить 35 тис. Гкал., приймає його за обсяг реалізації послуг споживачам. Ціна (тариф) 1 Гкал тепла у м. Києві у 2021-22 рр. становила 1654,41 грн із ПДВ або 1323,53 без ПДВ. Тоді виручка без ПДВ від продажу теплоенергії за рік - 46 323 480 (35000 кал x 1323,53) грн. Отже, частка екоподатку у чистому доході РК за 2021 р. становить 0,05 % (23 645 / 46 323 480).

Аналогічну методику розрахунків застосовано для компанії в цілому у період 2022 та 2023 років. За базу розрахунків приймаємо інформацію про обсяги викидів в атмосферу з офіційного документу - Схеми теплопостачання м. Києва на період до 2030 р, що затверджена КМДА від 2020 року [11] (табл. 3) та ставок екоподатку відповідно до п. 243.1, п. 243.2, п. 243.4 ПКУ (табл. 4).

Таблиця 3

**Прогнозні обсяги шкідливих викидів в атмосферу
теплоготельнями м. Києва**

Виробник	Наявна потужність, на відпуск теплоенергії Гкал/год	Оксид азоту (NO _x), т	Оксиду вуглецю (CO), т	Діоксид сірки (SO ₂), т	Діоксид вуглецю (CO ₂), т
2022 рік (дод. 3.6 Схеми теплопостачання м. Києва)					
КП Київтеплоенерго	4328	4934	357	4700	4 664 430
Інші виробники	4437	1742	1220	10	789 532
Разом:	8765	6676	1577	4710	5 433 833
2025 рік (дод. 3.8 Схеми теплопостачання м. Києва)					
КП Київтеплоенерго	5330	1419	1590	3	
Інші виробники	4566	5306	203	3265	
Разом:	9896	6725	1793	3268	5 947 738
2030 рік (дод. 3.9 Схеми теплопостачання м. Києва)					
КП Київтеплоенерго			1779		
Інші виробники	4876	3689	1454	1,32	
Разом:	11281	6434	3233	7,53	7 087 336
Після впровадження заходів нової схеми теплопостачання	12623	7550	3782	7,53	8 408 233

Джерело: власна розробка на підставі [11].

Отже, при збільшенні виробничих потужностей теплогенерації у 2030 р проти 2022 р на 128 %, викиди оксид азоту (NO_x) зменшуються на 4 %, діоксиду сірки (SO₂) у 324 рази. Проте, зростатимуть викиди оксиду вуглецю та діоксиду вуглецю. Після впровадження заходів нової схеми

теплопостачання обсяги викидів зростатимуть пропорційно збільшенню потужності генерації – приблизно на 18 %.

Таблиця 4

**Прогнозні витрати з екоподатку за викиди в атмосферне повітря
КП КТЕ за 2022 та 2023 рр.**

Показник	Річні обсяги викидів, тон					
	оксидів азоту (NO _x)	оксиду вуглецю (CO)	діоксиду сірки (SO ₂)	діоксиду вуглецю (CO ₂)	тверді частинки (3 клас небезпеки)	Разом:
Кількість викидів, тон	6676	1577	4710	5 433 833	2 985	5449748
Ставка податку, грн/тону на 2022 р.	1553,79	58,54	1553,79	30,00	379,22	x
Сума податку на 2022 р., грн	10 372501	92317	7 318351	163 014 990	1 131 972	181 930 130
Ставка податку, грн/тону на 2023 р.	2574,43	96,99	2574,43	30,00	628,22	x
Сума податку на 2023 р., грн	17 186694	152953	12 125565	163 014 990	1 875 142	194 355438
Зростання податку, %	170	165	171	-	165	168

Джерело: власна розробка на підставі [11].

Отже, за 2023 рік у порівнянні з 2022 роком відбудеться зростання податку в абсолютній сумі – 12,4 млн.грн або у середньому на 168 %.

Для з'ясування суттєвості впливу екоподатку на діяльність компанії проведено розрахунок частки екоподатку у складі чистого доходу та собівартості реалізації компанії (табл. 5).

Таблиця 5

**Частка екологічного податку у сумі собівартості та чистого доходу
КП КТЕ за 2019 та 2020 рр.**

№	Показник	за 2019 р.	за 2020 р.
1	Екоподаток за викиди, тис. грн	18172	22 434
2	Екоподаток за розміщення відходів, тис. грн	18	32
3	Всього екоподатків, тис. грн	54808	76956
4	Собівартість реалізації	16 025 621	15 960 201
5	Чистий дохід	14 866 617	16 284 533
6	Частка екоподатку у собівартості, %, (p.1+p.2/p.4)	0,11	0,14
7	Частка екоподатку у чистому доході, % (p.1+p.2/p.5)	0,12	0,13

Джерело: власна розробка на підставі [11, 12].

Отже, частка екоподатку у собівартості реалізації (0,11 % та 0,14 %) та чистого доходу компанії (0,12 % та 0,13 %) є незначною. Ці частки є дещо вищими за показник структурного підрозділу компанії (РК «Веркон» – 0,05 %). У будь-якому випадку вона не перевищує 0,2 % пунктів, що свідчить про незначне податкове навантаження на собівартість і дохід компанії від екологічного оподаткування.

Екоподаток входить до складу ресурсних податків підприємства-платника податків, які відображають у фінансовій звітності у складі адміністративних витрат [13, с. 99]. До складу ресурсних податків окрім екоподатку згідно ПКУ включають рентну плату (за використання води, лісових ресурсів, раіочастот тощо), податки на майно (за землю, нерухомість, авторанспорт). У цьому зв'язку важливо проаналізувати частку ресурсних податків у собівартості реалізації компанії (табл. 6).

Таблиця 6

Частка ресурсних податків у собівартості реалізації КП КТЕ

№	Показник	за 2019 р.	за 2020 р.
1	Податки, що включені до собівартості продукції, тис. грн	135 676	130 241
2	Собівартість реалізації, тис. грн	16 025 621	15 960 201
3	Частка податків у собівартості, %, (р.1/р.2)	0,84	0,81

Джерело: власна розробка на підставі [12].

Отримані величини (0,84 % і 0,81 %) корелюють із частками екоподатків та не перевищують 1 %, що свідчить про незначне податкове навантаження на собівартість реалізації компанії від ресурсного оподаткування. На відміну від екоподатку, плати за ресурси виробничому підприємству практично не можливо уникнути. Тому можливим резервом зменшення цієї групи податків може бути лише екоподаток. Незначні частки податків у собівартості КП пояснюються великими сумами витрат, які несе компанія у ході виробничого процесу, левову частку яких складає вартість палива (газу природнього) для виробництва тепла (близько 75-80 % собівартості тепла).

Аналіз динаміки витрат компанії з екоподатку свідчить про незначне його зростання в абсолютних сумах (табл. 7).

Таблиця 7

Динаміка витрат з екоподатку за забруднення повітря КП КТЕ

Показник	2019 р.	2020 р.	2022 р.	2023 р., прогноз за ставками податку	2024 р., прогноз + 40 % від кол. 3	Зростання, %	
						2023 р. проти 2020 р.	2024 р. проти 2020 р.
х		1	2	3	4	5	6
Витрати з екоподатку за забруднення повітря, тис. грн.	18172	22434	22506	31 234	43727	139,3	194,9

Джерело: власна розробка на підставі [12] та прогнозних даних.

Відповідно до змін до Податкового кодексу України (ПКУ), суттєво зростають ставки екоподатку у 2023 та 2024 рр. – відповідно на 40 і 60 %. Тому зростання витрат з екоподатку по КП КТЕ у 2023 р. та 2024 р. проти 2020 р. відповідно 139,3 та 194,9 % мають своє обґрунтування. Податківці плекають надію, що це призведе до збільшення надходжень до бюджету та більше стимулюватиме підприємства до вжиття заходів природоохоронної діяльності [14].

З іншого боку, кожен податок доцільно аналізувати у складі податкових платежів підприємства, які утворюють станом на кінець року певну суму його боргу (кредиторської заборгованості) перед бюджетом (табл. 8).

Таблиця 8

Частка екологічного податку КП КТЕ у сумі боргу за податками до бюджету

№	Показник	за 2019 р.	за 2020 р.
1	Екоподаток за викиди, тис. грн	18172	22434
2	Екоподаток за розміщення відходів, тис. грн	18	32
3	Податок на доходи фізичних осіб, тис. грн	14250	19296
4	Інші податки, тис. грн	22368	35194
5	Всього податків, тис. грн	54808	76956
6	Частка екоподатку у загальній сумі боргу за податків, %, (р.1+р.2/р.5)	33,201	29,158

Джерело: власна розробка на підставі [12].

Отже, наявна значна частка екоподатку у сукупній податковій заборгованості компанії – 29 - 33 %. Аналогічно по 1/3 займають податок на доходи фізичних осіб та інші (переважно, ресурсні) платежі. Така ситуація є характерною для комунальних підприємств, які мають збитки і не нараховують податку на прибуток.

Щодо оприлюднення інформації про екоподатки та природоохоронні заходи. Інформація про екоподатки та природоохоронні заходи наводиться у різних формах звітності, проте, в урізаному вигляді:

Вид звітності	Форми звітності	Показники до відображення
Податкова звітність	Податкова декларація з екоподатку	Обсяги викидів, ставки податку, сума податку до сплати.
Фінансова звітність	Баланс (звіт про фінансовий стан) та інші форми	Відображається заборгованість бюджету у складі загальної заборгованості.
Статистична звітність	ф. № 1-екологічні витрати (річна); ф. № 2-ТП (повітря) (річна) та інші форми	Природоохоронні заходи: витрати на охорону навколишнього природного середовища тощо. Суми податку не наводяться.

Отже, суми нарахованого екоподатку наводять лише у податковій декларації, які не оприлюднюються. Форми статистичної звітності також не є публічними. Жодна форма звіту підприємства не надає інформації про фактичну сплату податку до бюджету. По суми надходжень екоподатків до центрального та місцевих бюджетів можливо дізнатися лише з публікацій Держказначейства України. Як відомо, відкритою за законодавством є лише фінансова звітність підприємства, яка не містить ніякої інформації про екоподатки. Зрозуміло, що на такому інформаційному ґрунті зібрати детальну інформацію з доступних джерел аналітикам дуже важко. Це – одна з причин малої кількості вітчизняних публікацій на тему екоподаткування.

Доречним виявилось рішення Кабінету Міністрів України, згідно з яким вже з 2024 року підприємства-забруднювачі мають оприлюднювати дані про викиди в атмосферне повітря та заходи, які вони здійснюють для їх поступового зменшення. Інформація публікуватиметься на екологічній платформі Міндовкілля «ЕкоСистема» [15]. Проте, у складі цієї інформації знову не передбачено даних про суми екоподатку.

Вимоги ЄС. Згідно з оцінкою Єврокомісії станом на кінець червня 2022 року, законодавство України в питаннях захисту довкілля та клімату

перебуває на початковому рівні відповідності стандартам Євросоюзу [16]. Окрім законодавчого підґрунтя, необхідно забезпечити технічні параметри відходів. Орієнтиром вимог ЄС можуть слугувати наступні граничні величини (норми) концентрації забруднюючих речовин в димових газах, затверджені Директивою ЄС 2015/2193 (табл. 9).

Таблиця 9

Граничні величини (норми) концентрації забруднюючих речовин у димових газах середніх спалювальних установок в ЄС, мг/нм³

Забруднююча речовина	Природний газ		Газоподібне паливо		Вугілля	
	до 2018 р	після 2018 р.	до 2018 р	після 2018 р.	до 2018 р	після 2018р.
NO _x	250	100	250	200	650	300
SO ₂	-	-	35	35	1100	400
тверді частинки	-	-	-	-	30	20

Джерело: дод. 3.7 до Схеми теплопостачання м. Києва на період до 2030 [11].

Отже, реформа в ЄС передбачає зменшення концентрації забруднюючих речовин у димових газах у середньому у два рази. Якщо вітчизняні котельні станції відповідатимуть таким вимогам, це сприятиме чистоті повітря у містах України та вступу до ЄС на правах члена. Крім того, зменшення викидів у переводі на питому масу призводить до зменшення бази оподаткування і відповідно, суми екоподатку. Таким чином, євронорми екології сприяють одночасно як чистоті повітря, так і економії коштів на сплату податку. Більш високими в країнах ЄС є і частки екоподатків у структурі податків до місцевих і центральних бюджетів.

Висновки. Сучасний тренд економіки суспільства має тенденцію на перехід від економіки споживання до економіки збереження ресурсів. Розмір витрат вітчизняних енергетичних компаній на прикладі КП «Київпелюенерго» на екоподаток, свідчить про незначну стимулюючу складову існуючої системи оподаткування. Варто запровадити зменшення ставок екоподатку для тих компаній, які реалізують природоохоронні заходи національного масштабу, що призводять до значних зменшень викидів в атмосферу, землю і водні ресурси.

Література:

1. Ел. ресурс: [<https://mepr.gov.ua/timeline/Nacionalniy-plan-skorochennya-vikidiv-vid-velikih-spalyvalnih-ustanovok-NPSV.htm> ?].
2. Ел. ресурс: <https://ecomonitoring.info/2019/08/15/434/>

3. Теплове забруднення // Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. — Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. — С. 173].
4. Simon Kuper: *Squabbling while the world burns*. [Архівовано 8 березня 2016 у Wayback Machine.] FT, 25. November 2011.
5. Daniel Sarewitz: *The Trouble With Climate Science: More research makes the controversy worse*. [Архівовано 29 серпня 2018 у Wayback Machine.] Slate, 10. März 2010).
6. Mike Hulme: *Why We Disagree About Climate Change, Understanding Controversy, Inaction and Opportunity*. Cambridge University Press, 2009, ISBN 978-0-521-72732-7).
7. Сучек С. Екологічний податок та екологічні видатки місцевих бюджетів України. Економіка та суспільство, № 30/2021.
8. Ел. ресурс: <https://bigkyiv.com.ua/kyyan-poperedzhayut-na-livomu-berezi-stolyczi-perevishhena-konzentracziya-sirkovodnyu-u-povitri/>
9. Ел. ресурс: <https://www.saveecobot.com/analytics/ecotaxes>
10. Ел. ресурс: <https://kte.kmda.gov.ua/ >pidgotovka-do-zymy-kyi-vteploenergo-vidremontuvalo...>
11. Схеми теплопостачання м. Києва на період до 2030 р. <https://dzki.kyivcity.gov.ua/content/shema-teplopostachannya-m-kyieva-do-2030-roku.html>
12. Фінансова звітність КП «Київтеплоенерго» за 2020 рік. https://zvtnist.com/40538421_KOMUNALNE_PIDPRYYEMSTVO_VYKONAVCHOHO_ORHANU_KYYIV#zvit
13. Малишкін О.І. Економіка виробництва. Посібник. К.: ТРОПЕА, 2022.- 128 с.
14. Ел. ресурс: <https://news.dtki.ua/taxation/other/81014-stavki-ekopodatku-za-zabrudnennya>
15. Ел. ресурс: <https://mepr.gov.ua/news/41179.html>
16. Єврокомісія оприлюднила звіт про відповідність України законодавству ЄС. <https://interfax.com.ua/news/political/888902.html>).

References:

1. *mepr.gov.ua* Retrieved from <https://mepr.gov.ua/timeline/Nacionalniy-plan-skorochennya-vikidiv-vid-velikih-spalyvalnih-ustanovok-NPSV.htm> ? [in Ukrainian].
2. *ecomonitoring.info* Retrieved from <https://ecomonitoring.info/2019/08/15/434/> [in Ukrainian].
3. Lanovenko, O. G. , Ostapishina, O. O. (2013). *Teplove zabrudnennja [Thermal pollution]*. Herson : PP Vishemir'skij V. S. [in Ukrainian].
4. Simon, Kuper (2011). *Squabbling while the world burns*. [Arhivovano 8 bereznja 2016 u Wayback Machine.] FT, 25 [in English].
5. Daniel, Sarewitz (2010). *The Trouble With Climate Science: More research makes the controversy worse*. [Arhivovano 29 serpnja 2018 u Wayback Machine.] [in English].
6. Mike, Hulme (2009). *Why We Disagree About Climate Change, Understanding Controversy, Inaction and Opportunity*. Cambridge University Press [in English].
7. Suchek, S. (2021). Ekologichnij podatok ta ekologichni vidatki miscevih bjudzhetiv Ukraïni [Environmental tax and environmental expenditures of local budgets of Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 30/2021 [in Ukrainian].
8. *bigkyiv.com.ua* Retrieved from <https://bigkyiv.com.ua/kyyan-poperedzhayut-na-livomu-berezi-stolyczi-perevishhena-konzentracziya-sirkovodnyu-u-povitri/> [in Ukrainian].
9. *www.saveecobot.com* Retrieved from <https://www.saveecobot.com/analytics/ecotaxes> [in Ukrainian].
10. *kte.kmda.gov.ua* Retrieved from <https://kte.kmda.gov.ua/ >pidgotovka-do-zymy-kyi-vteploenergo-vidremontuvalo...> [in Ukrainian].
11. *Shemi teplopostachannja m. Kieva na period do 2030 r. [Heat supply schemes of the city of Kyiv for the period until 2030]*. Retrieved from <https://dzki.kyivcity.gov.ua/content/shema-teplopostachannya-m-kyieva-do-2030-roku.html> [in Ukrainian].

12. Finansova zvitnist' KP «Kiivteploenergo» za 2020 rik. [Financial reporting of KP "Kyivteploenergo" for 2020]. *zvitnist.com* Retrieved from https://zvitnist.com/40538421_KOMUNALNE_PIDPRYYEMSTVO_VYKONAVCHOHO_ORHANU_KYYIV#zvit [in Ukrainian].
13. Malishkin, O.I. (2022). *Ekonomika virobnictva* [Economy of production]. K.: TROPEA [in Ukrainian].
14. *news.dtk.ua* Retrieved from <https://news.dtk.ua/taxation/other/81014-stavki-ekopodatku-za-zabrudnennya> [in Ukrainian].
15. *mepr.gov.ua* Retrieved from <https://mepr.gov.ua/news/41179.html> [in Ukrainian].
16. Evrokomisija opriljudnila zvit pro vidpovidnist' Ukraïni zakonodavstvu ЄS [The European Commission published a report on Ukraine's compliance with EU legislation]. *interfax.com.ua* Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/political/888902.html> [in Ukrainian].

УДК – 330

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-89-96](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-89-96)

Малишкін Олександр Іванович доктор економічних наук, професор, Київський електромеханічний фаховий коледж, пр. Повітрофлотський, 45, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2443-0254>

Шатний Максим здобувач освіти відділення бакалаврату, Київський електромеханічний фаховий коледж, пр. Повітрофлотський, 45, м. Київ

ТЕХНІЧНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВІТРОВИХ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ (на прикладі м. Києва)

Анотація. За основу розрахунків прийнята встановлена потужність електроенергії у 1200 МВт, що виробляється ТЕЦ м. Києва. У якості замінників традиційним джерелам пропонуються вітрогенератори марки «Vestas V150-4,2 МВт». Сприяє такому вибору той факт, що турбіни марки «Vestas були використані українською компанією «ДТЕК» у 2012-2014 рр. для будівництва найбільшої в країні Ботіївської ВЕС потужністю 200 МВт. Оскільки потужність однієї турбіни становить 4 МВт, а на споживання потрібно 1200 МВт, то кількість турбін для базового розрахунку становить 300 од.

Обмежуючим фактором є і те, що вітрові станції не можуть бути єдиним джерелом подачі електроенергії через непостійність вітру. Приклад Південній Австралії свідчить про необхідність акумуляції енергії за використання батарей-накопичувачів Tesla Powerpack, яку побудувала компанія Ілона Маска «Tesla». Проект реалізувався разом з французькою компанією Neoen. Станцію підключено до вітряної електростанції в місті Джеймстаун. Загальна потужність батареї становить 100 МВт, ємність - 129 МВт на годину. Акумулятор, який пов'язаний з вітрогенератором, здатен забезпечити енергією 30 000 будинків.

До економічної складової спорудження і експлуатації ВЕС входять доходи від продажу електроенергії і ті витрати, які потрібно здійснити для капітальних вкладень (монтажу та запуску вітрових турбін) і поточних витрат на експлуатацію станцій. У даній статті розглянуто лише капітальні витрати - вартість закупки обладнання (турбіна у комплекті), вартість його доставки, монтажу і здачі в експлуатацію. За розрахунками станом на лютий 2023 року первісна вартість однієї одиниці вітряка може становити приблизно 7,3 млн. дол. США.

Заміна виробництва електроенергії з викопного палива на відновлювані джерелами енергії, зокрема, на енергію вітру, є важливим кроком у скороченні викидів парникових газів і в уповільненні глобального потепління. Проблеми достатності фінансування для будівництва ВЕС в Україні, зокрема, у Києві, мають вирішуватися згаданими діями приватного капіталу та уряду країни, який має керуватися Національним планом скорочення викидів. Доцільно для об'єктів «зеленої енергетики» застосовувати пільговий режим фінансування, наприклад, покриття частини відсотків позик банків за рахунок державного бюджету.

Ключові слова: ВЕС, вітряки для міста Києва, технічне обґрунтування ВЕС, економічне обґрунтування ВЕС, зелена енергетика.

Malyskin Oleksandr Ivanovych Doctor of economic sciences, professor, Kyiv Electromechanical College, Povitroflotskyi Ave., 45, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2443-0254>

Shatny Maksym Student of the bachelor's department. Kyiv Electromechanical Vocational College, 45 Povitroflotskyi Ave., 45, Kyiv

TECHNICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF WIND POWER PLANTS (on the example of the city of Kyiv)

Abstract. The basis of the calculations is the established electricity capacity of 1,200 MW, which is produced by the Kyiv thermal power plant. Vestas V150-4.2 MW wind generators are offered as substitutes for traditional sources. This choice is facilitated by the fact that Vestas turbines were used by the Ukrainian company DTEK in 2012-2014 for the construction of the country's largest Botiyiv wind farm with a capacity of 200 MW. Since the power of one turbine is 4 MW, and 1200 MW is required for consumption, the number of turbines for the basic calculation is 300 units.

A limiting factor is the fact that wind farms cannot be the only source of electricity supply due to the inconsistency of the wind. The example of South Australia shows the need for energy storage using Tesla Powerpack storage batteries, which was built by Elon Musk's Tesla company. The project was implemented together with the French company Neoen. The station is connected to a wind farm in the city of Jamestown. The total power of the battery is 100 MW, the capacity is 129 MW per hour. The battery, which is connected to the wind generator, is capable of providing energy to 30,000 houses.

The economic component of the construction and operation of wind power plants includes income from the sale of electricity and those costs that need to be made for capital investments (installation and start-up of wind turbines) and current

costs for operating the stations. In this article, only capital costs are considered - the cost of purchasing equipment (turbine included), the cost of its delivery, installation and commissioning. According to calculations as of February 2023, the initial cost of one unit of the wind turbine may be approximately \$7.3 million. USA.

Switching electricity generation from fossil fuels to renewable energy sources, particularly wind energy, is an important step in reducing greenhouse gas emissions and slowing global warming. The problems of sufficient financing for the construction of wind power plants in Ukraine, in particular, in Kyiv, must be solved by the coordinated actions of private capital and the country's government, which must be guided by the National Emission Reduction Plan. It is advisable for "green energy" facilities to apply a preferential financing regime, for example, covering part of the interest on bank loans at the expense of the state budget.

Keywords: wind power plant, windmills for the city of Kyiv, technical justification of wind power plant, economic justification of wind power plant, green energy.

Постановка проблеми. Альтернативні види виробництва електроенергії («зелена енергетика» - вітрова, сонячна, органічна) складають лише 1 % від загальної потужності станцій України [1]. У зв'язку із окупацією рф частини півдня і сходу країни частка «зеленої енергетики» в енергобалансі країни ще більше скоротилася.

Вітрові електростанції (ВЕС) - це вид відновлюваного джерела енергії, який виробляє електроенергію за допомогою вітру. Практика доводить економічні та екологічні переваги використання вітрових електростанцій, як вектору розвитку «зеленої енергетики».

Актуальність дослідження для умов міста Києва пов'язано з тим, що значна частина електроенергії для потреб міста виробляється на теплових електростанціях/центрах (ТЕЦ) – приблизно 1200 Мвт [3, с. 837] (у довоєнний період). Хоча встановлена потужність є трохи більшою – 1410 Мвт. Одночасно виробляється потужна теплогенерація (табл.).

Таблиця

Встановлена потужність електро та теплогенерації теплових станцій м. Києва на 2022 рік

Станція	Завод "Енергія"	СТ-2 (ТЕЦ-2)	СТ-1 (ТЕЦ-3)	ТЕЦ-4	ТЕЦ-5	ТЕЦ-6	Разом:
Встановлена електрична потужність, МВт	-	-	-	160	750	500	1410
Загальна встановлена теплова потужність, Гкал*год	104	610	570	1228	1874	1740	6126

Джерело: власна розробка на підставі даних КП «Київтеплоенерго» [3, с. 831-837].

За показниками потужності тепло і електрогенерації київський енергетичний район є найбільшим в Україні. В результаті воєнних дій РФ-агресора виробництво електроенергії на ТЕЦ частково припинено і вони зосереджуються на виробництві теплоенергії. Київські ТЕЦ виробляють електро і теплоенергію на спалюванні природного газу, в окремих випадках вугілля або мазуту, що спричиняє викиди забруднюючих речовин в атмосферу у вигляді парникових газів і твердих частинок. Такі традиції шкодять якості повітря міста і спричиняють значні екологічні проблеми. Вихід з ситуації вбачається у переході на відновлювальні джерела енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем і перспектив розвитку відновлювальних джерел енергії займалися закордонні та вітчизняні вчені. Так, Загарій В. К. та Ковальчук Т. Г досліджували тенденції розвитку відновлювальної енергетики у світі і в Україні. [4], Кучерява І.М. і Сорокіна І.Л., аналізують основні тенденції розвитку відновлювальної енергетики на сучасному етапі [5]. Проте, відсутні публічні дослідження прикладного техніко-економічного характеру щодо заміни електрогенерації з теплових станцій на вітряні станції на прикладі великого міста, зокрема, Києва.

Мета статті – визначити технічні параметри та економічну складову встановлення вітряних електростанцій (ВЕС) з метою компенсації обсягу електроенергії, що виробляється на київських ТЕЦ на екологічно чисту.

Виклад основного матеріалу. Економічні вигоди ВЕС полягають у наступних перевагах: вартість виробництва електроенергії з вітру значно знизилася за останні роки, що робить її конкурентоспроможною з іншими джерелами електроенергії; вітрові електростанції вимагають мінімального обслуговування, а значить, мають низькі експлуатаційні витрати; тривалий термін служби турбін (20 і більше років) тощо [6].

Важливим і навіть вирішальним чинником на сьогодні виступає екологічна складова: енергія вітру є чистим і відновлюваним джерелом енергії; виробництво енергії не виділяє парникових газів чи інших шкідливих забруднювачів, що робить його екологічно чистим; енергія вітру зменшує залежність людства від викопного палива, яке є головним джерелом зміни клімату [1, 2].

Українська вітроенергетична асоціація заявляє, що 2023 рік має стати поворотним для галузі «зеленої» енергетики України, особливо, зважаючи на її можливості в посиленні енергетичної безпеки держави та децентралізації генеруючих потужностей [2]. Особливу актуальність ця потреба набула під час війни РФ проти України. Ця війна, напевно, відтермінує такі оптимістичні плани.

Важливим чинником прискорення виступають вимоги ЄС щодо розвитку «зеленої енергетики», які закріплені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС від 2014 року.

Крім того, Україна, як член Енергетичного Співтовариства з 2011 року, прийняла зобов'язання дотримуватися положень Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та додатків до нього. Згідно з Додатком II до Договору всі великі спалювальні установки після 31 грудня 2017 року мають відповідати вимогам Директиви 2001/80/ЄС про обмеження викидів деяких забруднюючих речовин у повітря від великих спалювальних установок. До таких установок відносяться усі великі ТЕЦ м. Києва, які споживають, природний газ (переважно) і навіть вугілля і мазут і потребують заміни на альтернативні джерела енергії, зокрема, можливо і на ВЕС [6].

Такий підхід відповідатиме Національному плану скорочення викидів від великих спалювальних установок до 2033 року. Метою Національного плану є поступове скорочення викидів діоксиду сірки (SO_2), оксидів азоту (NO_x) та речовин у вигляді суспендованих твердих частинок, недиференційованих за складом від існуючих великих спалювальних установок [7].

Технічна складова. За основу розрахунків нами прийнята встановлена потужність електроенергії у 1200 МВт, що виробляється ТЕЦ м. Києва. У якості заміників традиційним джерелам ми використали технічні дані вітрогенератора марки «Vestas V150-4,2 МВт». Сприяє такому вибору той факт, що турбіни марки «Vestas були використані українською компанією «ДТЕК» у 2012-2014 рр. для будівництва найбільшої в країні Ботіївської ВЕС потужністю 200 МВт. У 2012 року було запущено 30 агрегатів, у квітні 2014 року — ще 35, разом, 65 агрегатів. Потужність станції дозволяє забезпечити електроенергією південь Запорізької області, а раніше – частину Криму до анексії. Станція дозволяє знизити шкідливі викиди в атмосферу приблизно на 730 тис. т. вуглекислого газу, що прирівнюється до викидів 365 тисяч автомашин щороку. За 20 років експлуатації електростанції можна буде заощадити 34,8 млн т вугілля. [8].

Оскільки потужність однієї турбіни становить 4 МВт, а на споживання потрібно 1200 МВт, то кількість турбін для базового розрахунку становить 300 од. ($1200/4$). Виходячи з довжини леза турбіни (BLADE DIMENSIONS) у 75 метрів для розміщення 300 од. турбін потрібна площа землі не менше ніж 22500 кв. м. [9]. Важливо також встановити, чи достатньою є швидкість вітру у проектній ділянці землі. Зокрема, можливо встановлювати ВЕС у межах агломерації Києва або на околицях по руслу річки Дніпро, де швидкість вітру коливається у середньому від 2 до 5 м/с, а швидкість врізу турбіни становить 3 м/с, тобто цієї швидкості технічно достатньо для роботи турбін.

Для перевірки цього розрахунку ми спираємося також на заяви керівництва компанії «ДТЕК» проте, що місто Київ у 2019 році спожило 9,9 млрд кВт*год, на 2024 рік заплановано 11,3 млрд кВт*год [10]. Відповідно, визначити скільки МВт місто споживає за 1 годину, поділивши на 8760 годин на рік:

2019 р: $9\,900\,000\,000 / 8760 = 1\,130\,137$ кВт*год або ж 1130 МВт*год.

2024 р (план): $11\,300\,000\,000 / 8760 = 1\,289\,954$ кВт*год або ж 1289 МВт*год.

З цього ми зробимо висновок, що 300 од. турбін по 4 МВт (4000 кВт) кожна задовольняє потребу Києва в енергії - 1 200 000 кВт або 1200 МВт.

В даному розрахунку ми не приймали до уваги втрати електроенергії у процесі виробництва на ВЕС та її транспортування. Для цього потрібні більш детальні технічні характеристики обладнання.

Обмежуючим фактором є і те, що вітрові станції не можуть бути єдиним основним джерелом подачі електроенергії через непостійність вітру. Приклад Південній Австралії свідчить про необхідність акумуляції енергії за використання батарей-накопичувачів Tesla Powerpack, яку побудувала компанія Ілона Маска «Tesla». Проект реалізувався разом з французькою компанією Neoen. Станцію підключено до вітряної електростанції в місті Джеймстаун. Загальна потужність батареї становить 100 МВт, ємність - 129 МВт на годину. Акумулятор, який пов'язаний з вітрогенератором, здатен забезпечити енергією 30 000 будинків. [11].

Враховуючі те, що споживачів не можливо вимкнути з ланцюгу живлення міста, доцільно ВЕС використовувати як додаткові джерела поруч з атомною енергетикою. При цьому ВЕС будуть подавати енергію в об'єднану енергосистему України.

Економічна складова. До економічної складової спорудження і експлуатації ВЕС входять доходи від продажу електроенергії і ті витрати, які потрібно здійснити для капітальних вкладень (монтажу та запуску вітрових турбін) і поточних витрат на експлуатацію станцій. У даній статті розглядаємо лише капітальні витрати - вартість закупки обладнання (турбіна у комплекті), вартість його доставки, монтажу і здачі в експлуатацію. Ці витрати складатимуть суму капітальних інвестицій у спорудження основного засобу і формуватимуть його первісну вартість на балансі компанії-виробника електроенергії [12, с. 42].

Ціни закупки вітряної турбіни коливаються в залежно від таких факторів, як модель, потужність турбіни, конкретні вимоги проекту та місце розташування. Постачальники пропонують ціну у 1500\$ за 1 кВт потужності [13]. З цього виходить що закупівельна ціна турбіни «Vestas V150-4,2 МВт» становить близько 6 млн. дол. США.

Включно з митними витратами на імпорт обладнання в Україну приймаємо у середньому для розрахунку 6,5 млн. дол. США за один комплект турбіни. Витрати з доставки і монтажу можуть становити приблизно 10 % від вартості закупки турбіни. До цих витрат потрібно додати ціну проектування об'єкта і отримання дозволів, це приблизно 2-3 % від вартості закупки турбіни [13].

Отже, загальна вартість одного змонтованого вітряка може становити приблизно 7,3 млн. дол. США. На 300 турбін знадобиться 2 203,500 млн. дол. США. У гривневому еквіваленті станом на 01.02.23 року (курс гривні до долара США (купівля) - 36,6541) ця сума складає 80 767, 310 млн. грн.

Останніми роками виробники підвищують потужність турбін і вартість комплексу має тенденцію на збільшення.

Джерелом фінансування замовленого розміру капітальних витрат може слугувати як державний, так і приватний капітал. Проте, світова практика спорудження об'єктів «зеленої енергетики» свідчить про зацікавленість останнього. За сталою практикою бізнесу, основну частину фінансування забезпечує власник компанії, яка планує експлуатацію ВЕС. Також залучаються позики банків.

Висновки. Досягнення цілей кліматичної нейтральності енергетики та реалізація проектів сталого розвитку мають вирішальне значення для майбутнього нашої планети. Заміна виробництва електроенергії з викопного палива на відновлювані джерелами енергії, такими як енергія вітру, є важливим кроком у скороченні викидів парникових газів і в уповільненні глобального потепління. Проблеми достатності фінансування для будівництва ВЕС в Україні, зокрема, у Києві, мають вирішуватися згаданими діями приватного капіталу та уряду країни, який має керуватися Національним планом скорочення викидів [7]. Доцільно для об'єктів «зеленої енергетики» застосовувати пільговий режим фінансування, наприклад, покриття частини відсотків позик банків за рахунок державного бюджету.

Література:

1. Офіційний сайт Мінрегіон України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/03/Rozvitok-VDE-v-Ukraini.pdf>
2. Офіційний сайт Української вітроенергетичної асоціації. URL: <https://www.facebook.com/ukrwindenergyassociation/>
3. Схема теплопостачання м. Києва до 2030 року. URL: Офіційний сайт КМДА. <https://kyivcity.gov.ua/>
4. Загарій В.К., Ковальчук Т.Г. Відновлювальна енергетика: тенденції розвитку у світі та Україні. Вісник Ужгородського національного університету. Випуск 16/2021 р., с. 70-76.
5. Кучерява І.М., Сорокіна І.Л., Основні тенденції розвитку відновлювальної енергетики на сучасному етапі. Гідроенергетика України, № 1-2/2019 р., с. 19-21.
6. Україна стає членом ЄЕС URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/09/100924_ukraine_eu_energy_az
7. Розпорядження Кабміну України від 08.11.2017 р. № 796 «Про Національний план скорочення викидів від великих спалювальних установок» до 2033 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2017-%D1%80#Text>
8. Офіційний сайт компанії ДТЕК. URL: <https://expro.com.ua/novini/dtek-prognozu-rst-spojivannya-kiva-u-nastupn-5-rokv-na-9-do-113-mlrd-kvt-god->
9. Національна лабораторія відновлюваної енергії. URL: <https://www.nrel.gov/>

10. Дефіцит електроенергії в Києві може сягати 30%, відключення будуть більш масовими. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/27/693124/>
11. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2350301-mask-vstig-za-100-dniv-pobuduvati-najbilsu-v-sviti-batareu-tesla-powerpack.html>
12. Малишкін О.І. Економіка виробництва. Посібник. К.: ТРОПЕА, 2022.- 128 с.
13. Капітальні витрати на енергію вітру. URL: <https://emp.lbl.gov/wind-energy-capital-expenditures-capex>

References:

1. Oficijnij sajt Minregion Ukraïni [Official website of the Ministry of Regions of Ukraine]. www.minregion.gov.ua Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/03/Rozvitok-VDE-v-Ukraïni.pdf> [in Ukrainian].
2. Oficijnij sajt Ukraïns'koï vitroenergetichnoï asociacii [Official website of the Ukrainian Wind Energy Association]. www.facebook.com/ukrwindenergyassociation/ Retrieved from <https://www.facebook.com/ukrwindenergyassociation/> [in Ukrainian].
3. Shema teplopostachannja m. Kieva do 2030 roku [Scheme of heat supply of the city of Kyiv until 2030]. kyivcity.gov.ua Retrieved from Oficijnij sajt KMDA. <https://kyivcity.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Zagarij, V.K., Koval'chuk, T.G. (2021). Vidnovljuval'na energetika: tendencii rozvitku u sviti ta Ukraïni [Renewable energy: development trends in the world and Ukraine]. *Visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu - Bulletin of the Uzhhorod National University*, 16/2021, 70-76. [in Ukrainian].
5. Kucherjava, I.M., Sorokina, I.L., (2019). Osnovni tendencii rozvitku vidnovljuval'noï energetiki na suchasnomu etapi [Main trends in the development of renewable energy at the current stage]. *Gidroenergetika Ukraïni - Hydropower of Ukraine*, 1-2/2019, 19-21 [in Ukrainian].
6. Ukraïna staє chlenom ЄС [Ukraine becomes a member of the EU]. www.bbc.com Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/09/100924_ukraine_eu_energy_az [in Ukrainian].
7. Rozporjadzhennja Kabminu Ukraïni «Pro Nacional'nij plan skorochennja vikidiv vid velikih spaljuval'nih ustanovok» [Decree of the Cabinet of Ukraine "On the National Plan for Reducing Emissions from Large Combustion Plants"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Oficijnij sajt kompanii DTEK [Official website of the DTEK company]. expro.com.ua Retrieved from <https://expro.com.ua/novini/dtek-prognozu-rst-spojivannya-kiva-u-nastupn-5-rokv-na-9-do-113-mlrd-kvt-god-> [in Ukrainian].
9. Nacional'na laboratorija vidnovljuvanoï energii [National Laboratory of Renewable Energy]. www.nrel.gov Retrieved from <https://www.nrel.gov/> [in Ukrainian].
10. Deficit elektroenergii v Kievi mozhe sjagati 30%, vidkljuchennja budut' bil'sh masovimi [Electricity deficit in Kyiv may reach 30%, blackouts will be more massive]. www.epravda.com.ua Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/27/693124/> [in Ukrainian].
11. www.ukrinform.ua Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2350301-mask-vstig-za-100-dniv-pobuduvati-najbilsu-v-sviti-batareu-tesla-powerpack.html> [in Ukrainian].
12. Malishkin, O.I. (2022). *Ekonomika virobnictva [Economy of production]*. K.: TROPEA, 2022 [in Ukrainian].
13. Kapital'ni vitrati na energiju vitru [Capital costs of wind energy]. emp.lbl.gov Retrieved from <https://emp.lbl.gov/wind-energy-capital-expenditures-capex> [in Ukrainian].

УДК 631

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-97-106](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-97-106)

Мікуліна Марина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри транспортних технологій, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, <https://orcid.org/0000-0002-6918-5192>

Поливаний Антон Дмитрович студент, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, <https://orcid.org/0000-0001-8363-7186>

ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО СЕРВІСУ В АПК

Анотація. Розкрито значущості та принципи організації технічного сервісу в ринковій економіці для сільських товаровиробників у нашій країні, проаналізовано досвід та економічну сутність технічного обслуговування за кордоном. Проаналізовано формування системи сервісного обслуговування сільськогосподарських підприємств в АПК.

Ринкові відносини, право виробників машин та устаткування реалізовувати їх споживачеві, відповідальність за якісну роботу техніки істотно змінюють підходи до організації технічного сервісу у сільському господарстві. Підтримка у працездатному стані величезного парку сільськогосподарських машин та обладнання, що використовується у сільській сфері та переробних галузях, потребує збалансованого розвитку та функціонування ремонтно-обслуговуючої бази. Результати проведених досліджень показали, що для вирішення цієї проблеми необхідно створити, а точніше сказати, відновити мережу ремонтно-обслуговуючих підприємств так, щоб вона змогла функціонувати у нових ринкових умовах.

Дефініцію «технічний сервіс АПК» ми розглядаємо як сукупність (групу) конкретних послуг, що надаються аграрним формуванням як: комплексне забезпечення, ефективне використання, підтримка у робочому стані техніки сільськогосподарських товаровиробників на протязі всього періоду її експлуатації; списання, утилізація парку машин, які відпрацювали свій термін служби.

Побудований нами алгоритм управління розвитком технічного сервісу в аграрному виробництві можна вважати універсальним: він може застосовуватися як для управління технічним розвитком аграрної галузі

регіону, так і для управління технічним розвитком конкретного сільськогосподарського підприємства.

Доведено, що значення техніко-технологічного обслуговування аграрної сфери на сучасному етапі зростає через перехід від ощадливого виробництва до інноваційної моделі «швидко реагуючого виробництва».

Ключові слова: технічне обслуговування, технічний сервіс, підприємства АПК

Mikulina Maryna Oleksandrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Transport Technologies, Sumy National Agrarian University, Gerasima Kondratieva St., 160, Sumy, 40000, <https://orcid.org/0000-0002-6918-5192>

Polyvanyi Anton Dmytrovych Student of Sumy National Agrarian University, Gerasima Kondratieva St., 160, Sumy, 40000, <https://orcid.org/0000-0001-8363-7186>

FUNCTIONING OF THE TECHNICAL SERVICE SYSTEM IN AGRICULTURE

Abstract. The significance and principles of organizing technical service in a market economy for rural producers in our country are revealed, the experience and economic essence of technical service abroad are analyzed. The formation of a service system for agricultural enterprises in the agro-industrial complex is analyzed.

Market relations, the right of manufacturers of machinery and equipment to sell them to the consumer, responsibility for the quality work of equipment significantly change approaches to the organization of technical service in agriculture. Maintaining a huge fleet of agricultural machinery and equipment used in agriculture and processing industries in working order requires a balanced development and operation of the repair and maintenance base. The results of the conducted studies showed that in order to solve this problem, it is necessary to create, or rather restore, a network of repair and service centers. enterprises so that it can function in the new market conditions.

The definition of "technical service of the agro-industrial complex" is considered as a collection (group) of specific services that are given to agricultural molding for: integrated security, effective victoria, support at the working station of the technika of agricultural goods commodities for the duration of the entire period of operation; decommissioning, disposal of the fleet of cars, yaki vidpratsyuvali their term of service.

The algorithm for managing the development of technical services in the agricultural industry, which we have inspired, can be considered universal: it can be

used both for managing the technical development of the agricultural industry in the region, and for managing the technical development of a particular agricultural and subsidiary enterprise. It has been proved that the importance of technical and technological maintenance of the agricultural sector at the present stage is increasing due to the transition from lean production to an innovative model of "quickly responsive production"

Keywords: maintenance, technical service, agribusiness enterprises

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс є найважливішою складовою економіки країни, пріоритетною галуззю народного господарства, від стану якої залежить продовольча та економічна безпека держави.

Актуальними завданнями АПК залишаються: формування діючого ринку технічних засобів аграрного виробництва та послуг технічного сервісу як відокремленого сегмента загального ринку, для якого характерні свої певні риси. Посилюється увага до вищевказаних завдань з боку органів влади. Технічний сервіс за умов діючого ринку постає як товар, вартість і ціна якого визначається формою його реалізації. У свою чергу, оцінку технічного сервісу формують мінливі умови виробництва, його організація, напрями вдосконалення, що відповідають закономірностям сталого розвитку виробничої діяльності АПК, концентрація та спеціалізація агропромислової сфери. Ефективність у обслуговуванні сільськогосподарської техніки досягається платоспроможністю аграрного товаровиробника. Тобто спостерігається закономірний процес: концентрація капіталу у спеціалізованих організаційних структурах, які здатні відповідно до замовлень від аграрних підприємств виконати комплекси технологічних дій щодо відновлення та ремонтних операцій сільськогосподарської техніки, а також забезпечити їх у необхідній кількості високоякісними запасними частинами, вузлами, деталями, орієнтуючись на найменші витрати коштів та часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспектами оптимізації технічного обслуговування машинного парку АПК займалися такі відомі українські учені, як: проф. Лудченко О.А., проф. Молодик М.В., проф. Науменко О.А., проф. Сідашенко О.І., В. Більський, Я. Білоуська, М. Кропивка, Г. Підлісецький, П. Музика, П. Саблук, В. Ситник та інші. Проте проблеми ремонтно-технічного обслуговування аграрних підприємств не є новими у сучасній практиці господарювання і потребують подальшого опрацювання.

Мета статті. Метою статті є визначення системи ремонтно-технічного обслуговування аграрних підприємств та обґрунтування тенденцій її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи стан процесу технічного сервісу у країнах із розвиненим фермерським господарюванням, констатуємо,

що технічний сервіс став масштабним напрямом, самостійною галуззю економіки, де зайняті сотні тисяч працівників. У сумі щорічний оборот підприємств техсервісу в 3-5 разів вищий за вартість щорічного випуску парку машин [3]. Затребуваність у послугах ремонту та утримання техніки висока насамперед через те, що землевласник робить значні вкладення капіталу в основні засоби (рис.1).

Економічні показники, що характеризують ремонтно-обслуговуюче виробництво, склалися в систему, яку можна класифікувати наступним чином: (рис. 2) і яка складається з: фондоозброєності; енергоозброєності; фондомісткості; продуктивності праці; трудомісткості; енергоємності; коефіцієнта механізації праці.

Рис. 1. Структура технічного сервісу в АПК (складено автором)

Абсолютні показники характеризуються: обсягом реалізації послуг; кількістю відремонтованої техніки за видами; чистим доходом, прибутком; собівартістю послуг [2].

Слід зазначити: з огляду на особливості ринкової економіки, система технічного сервісу та ремонту машин постає як складова частина системи матеріально-технічного постачання АПК. Приведення ремонтної галузі АПК у відповідність із запитами аграрного виробництва стає основним напрямом розробки та практичної реалізації організаційно – економічних заходів щодо оздоровлення галузі.

Рис. 2. Класифікація економічних показників, що характеризують ремонтно-обслуговуюче виробництво (складено автором)

Якщо знову звернутися до історії розвитку технічного сервісу в країнах Заходу, то бачимо, що загальне падіння фінансового рівня у 80-х роках спонукало фермерів продовжувати термін експлуатації сільськогосподарської техніки. Цей факт призводив до значного збільшення обсягів ремонтних робіт, коли матеріальні витрати на ремонтні роботи у 80-х роках зросли майже вдвічі порівняно з 70-ми роками (0.25-0,3 долари США на 1 долар вартості техніки) [5].

Тому виникає критична необхідність виробити стратегічні шляхи, що сприятимуть розвитку систем технічного сервісу та ремонту сільськогосподарських машин, впровадженню інноваційних форм організації обслуговування аграрних товаровиробників та створенню організаційно-економічного механізму функціонування ринку ремонтних та сервісних послуг.

Ми вважаємо, що необхідною умовою зміцнення позицій технічного сервісу в АПК є розвиток організаційного та економічного блоків, що складаються з:

- формування систем оптових ринків, ринку вживаної техніки;
- створення техцентрів сервісу, дилерських підприємств, обмінних пунктів;
- розвитку лізингових компаній;
- розширення мережі машинно-технологічних станцій та кооперативів щодо спільного придбання та використання техніки тощо [1].

Комплексним вирішенням організаційних та економічних питань, пов'язаних із матеріально-технічним забезпеченням має стати процес взаємодії між виробничими відносинами та продуктивними силами в системі постачання. На практиці це проявляється створенням багатопрофільних

підприємств, які контролюються виробниками та переробниками сільськогосподарської продукції, і головна функція яких полягає у комплексному технічному забезпеченні аграрного виробництва, наданні сільськогосподарських послуг, обслуговуванні, монтажі та ремонті аграрної техніки. (рис. 3).

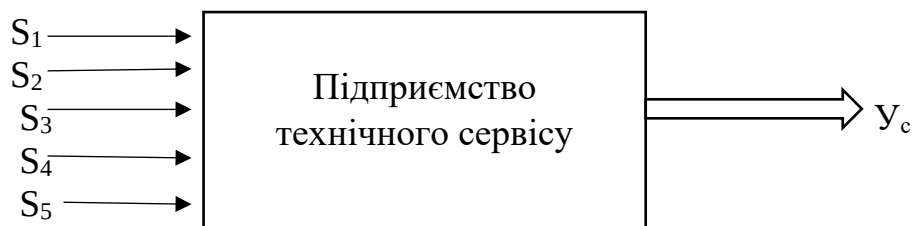

Рис. 3. Модель комплексного технологічного рівня майстерні технічного сервісу

Технологічний рівень таких ремонтних підприємств характеризує сукупність показників щодо досягнення технологічної підготовки виробництва (ТПВ) S_1 , S_2 , S_3 , S_4 , S_5 відповідно: стан обладнання, стан технологічних процесів, стан технологічного забезпечення ТЗР, стан складності робіт з ТЗР, стан та підготовка кадрів.

Важливе значення має також вид виробничої діяльності підприємства, що впливає на стадії життєвого циклу продукції, виробленої ремонтної одиницею. Вищезазначені показники вказують на ступінь стану системи в технологічному аспекті та визначають ступінь якісної та кількісної її працездатності, вихідні показники системи Y_c . [7].

Розглянувши модель комплексного технологічного рівня технічного сервісу можна визначити основні напрями виходу з кризи економіки АПК, зокрема за допомогою технічного сервісу як складової АПК.

По-перше, необхідне вдосконалення технічної оснащеності та існуючих технологій підприємств усіх сфер АПК з метою підвищення їхньої ефективності.

По-друге, актуальним є досягнення цілісності організаційно-управлінського та економічного блоку АПК як виробничої системи [2].

Щоб забезпечити високоефективну роботу сільськогосподарських машин та устаткування необхідно удосконалювати систему технічного сервісу в аграрному секторі через створення спеціалізованих сервісних підприємств та центрів. Стан системи технічного обслуговування в аграрній сфері нині визначає значне зниження ефективності експлуатації основних фондів у зв'язку з високим ступенем фізичного та морального зносу обладнання ремонтно-технічних підприємств (РТП), а також через низький рівень та недостатню кваліфікацію виконавчих кадрів та керівників підприємств

агропромислового. комплексу (АПК). Все це призводить до втрат для АПК більшості РТП та їхнього переозброєння на випуск несільськогосподарської продукції. У обслуговуючих сферах аграрного виробництва відбувається втрата технологічних виробництв [6].

Процес матеріально-технічного забезпечення знаходиться в прямій залежності від факторів ендогенного характеру, які пов'язані з проблемами оптимізації матеріально-технічних ресурсів. Вирішення цих проблем на рівні суб'єкта господарювання можливе на принципах розвинутого маркетингу. Маркетингова діяльність має вивчати коротко- та довгострокові потреби, вимоги до номенклатури та якості залучених ресурсів, у т. ч. технічних, контролювати їх постачання.

У сучасних умовах господарювання актуальним завданням стає своєчасне постачання якісної техніки підприємствам АПК, впровадження інформаційних технологій, складних електронних та гідравлічних систем, які сприяють суттєвому зростанню продуктивності виробництва. Система технічного обслуговування набуває важливого значення для розвитку АПК [4].

Система технічного обслуговування та ремонт техніки представлена сукупністю взаємозалежних засобів, документацією та виконавцями, необхідними для підтримки та відновлення якості машин сільськогосподарського призначення. В даний час під системою технічного обслуговування на практиці широко задіяні визначення «технічний сервіс» та «сервісне обслуговування».

Аграрні компанії шукають напрямки покращення своєчасного технічного обслуговування з мінімальними для себе витратами. Як один з шляхів розглядається оцінювання ефективності функціонування технічних сервісних схем в АПК (рис. 4).

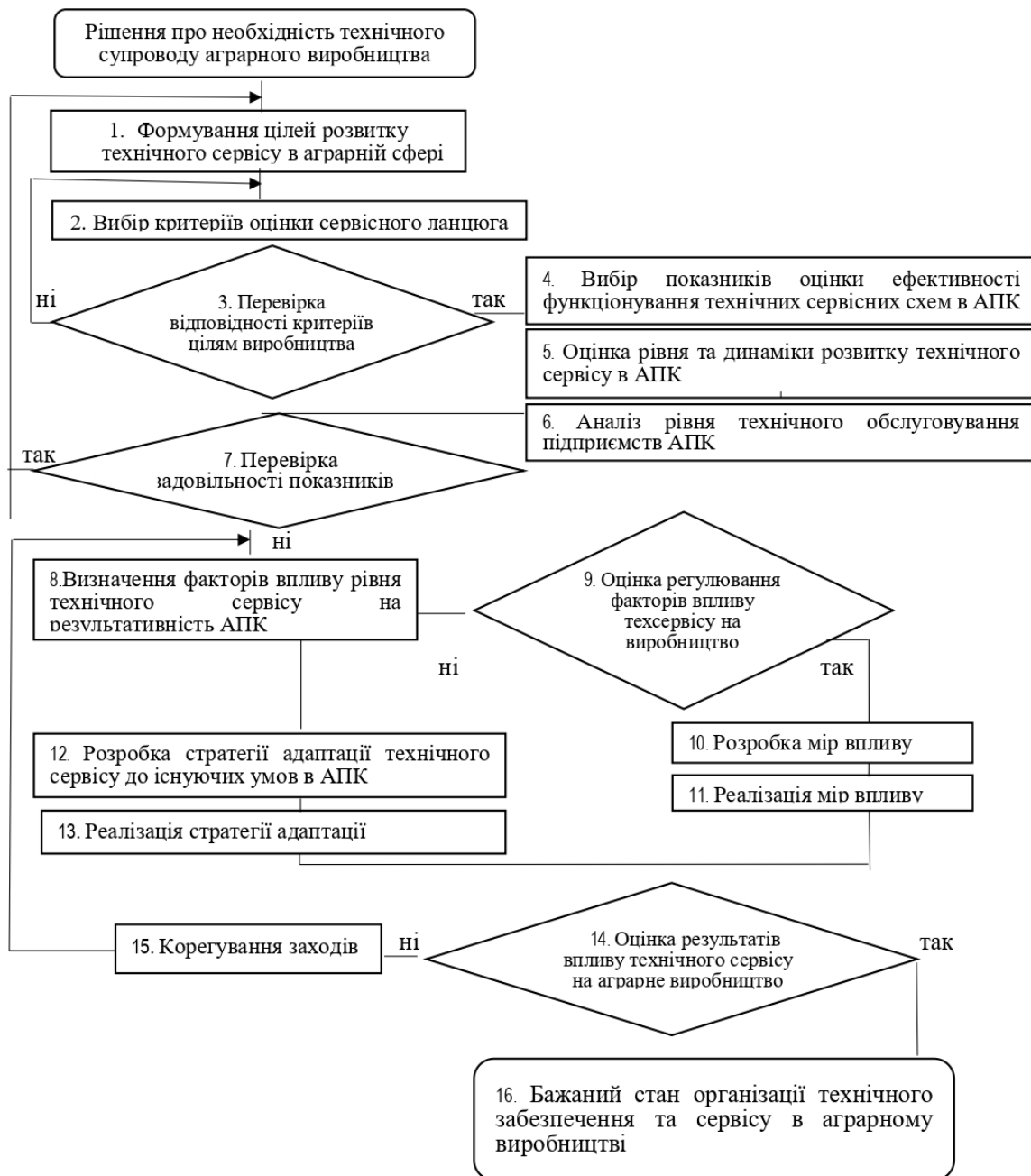

Рис. 4 Блок-схема алгоритму управління розвитком технічного сервісу в аграрному виробництві (розроблено автором)

Кожному розробленому етапу (блоку) відповідають конкретні процедури. Для прикладу: для формування першого етапу запропоновані такі процедури: створення команди спеціалістів, характеристики яких підпадають під спеціальні вимоги (присутність аналітичного складу розуму, досвіду управлінської діяльності, вміння командної роботи тощо);

- ретельна підготовка повного складу команди (приділена увага вивченню методик здійснення аналізу, ознайомленню з результатами оцінювання та рівнем розвитку ланцюгів технічного сервісу в минулі періоди);
- складання дерева цілей при розвитку схем оптимізації технічного сервісу за допомогою командних дій;
- формування стратегії сталого розвитку аграрного виробництва в поєднанні з супроводом технічного обслуговування (регіону, підприємства).

Подібні процедури передбачені для кожного з блоків.

Побудований нами алгоритм можна вважати універсальним: він може застосовуватися як для управління технічним розвитком аграрної галузі регіону, так і для управління технічним розвитком конкретного сільськогосподарського підприємства.

Висновки. Дефініцію «технічний сервіс АПК» ми розглядаємо як сукупність (групу) конкретних послуг, що надаються аграрним формуванням за: комплексного забезпечення, ефективного використання, підтримки у робочому стані техніки сільськогосподарських товаровиробників на протязі всього періоду її експлуатації; списання, утилізації парку машин, які відпрацювали свій термін служби.

Технічний сервіс є основним фактором, що уповільнює старіння машин. Він спрямований на створення умов для реалізації ремонтпридатності (надання певних властивостей об'єкту після технічної підтримки і відновлювання робото здатного стану після проведення технічного обслуговування і ремонтів) сучасної сільськогосподарської техніки.

Значення техніко-технологічного обслуговування аграрної сфери на сучасному етапі зростає через перехід від ощадливого виробництва до інноваційної моделі «швидко реагуючого виробництва».

Література:

1. Вознюк Л.Ф., Іщенко В.В., Михайлович Я.М. Технічне обслуговування і діагностування сільськогосподарських машин. К.: Урожай, 1994. 213 с.
2. Войтюк В.Д., Демко А.А., Надточій О.В. та ін. Структура і загальні положення концепції технічного сервісу енергонасиченої с.г. техніки. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства*. Вип. 15, 2014. 214 с.
3. Головчук А.Ф. Марченко В.І., Орлов В.Ф. Експлуатація та ремонт сільськогосподарської техніки: підручник. Кн. 3: Машини сільськогосподарські. К.: Грамота, 2005. 576 с.
4. Кисликов В.Ф., Луцик В.В. Будова й експлуатація автомобілів: підручник. – 6-те вид. К.: Либідь, 2006. 400 с.
5. Рубльов В.І., Войтюк В.Д. Управління якістю технічного сервісу і сільськогосподарської техніки при постачанні: посібник. 2-е видання доп. К.: Видав НАУ, 2016. – 236 с.

6. Войтюк Д.Г., Іщенко Т.Д. та ін. Сільськогосподарські та меліоративні машини: підручник. К.: Вища освіта, 2014. 544 с.

7. Лауш П.В., Василенко І.Ф., Лесюк Т.П. та ін. Технічне обслуговування та ремонт сільськогосподарської техніки: підручник в 2-х ч. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2017.

References:

1. Vozniuk L.F., Ishchenko V.V., Mykhailovych Ya.M. (1994). *Tekhnichne obsluhovuvannya i diahnostuvannya silskohospodarskykh mashyn [Maintenance and diagnostics of agricultural machines]*. K.: Urozhai. [in Ukrainian].

2. Voitiuk V.D., Demko A.A., Nadtochii O.V. ta in. (2014). *Struktura i zahalni polozhennia kontseptsii tekhnichnoho servisu enerhonasychenoi s.-h. Tekhnyky [The structure and general provisions of the concept of technical service of the energy-rich s.g. techniques]*. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva - Bulletin of Kharkiv National Technical University of Agriculture*, 15, 214. [in Ukrainian].

3. Holovchuk A.F. Marchenko V.I. , Orlov V.F. (2005). *Ekspluatatsiia ta remont silskohospodarskoi tekhniky. Mashyny silskohospodarski [Operation and repair of agricultural machinery. Agricultural machines]*. K.: Hramota [in Ukrainian].

4. Kyslykov V.F., Lutsyk V.V. (2006). *Budova y ekspluatatsiia avtomobiliv [Construction and operation of cars]*. K.: Lybid. [in Ukrainian].

5. Rublov V.I., Voitiuk V.D. (2016). *Upravlinnia yakistiu tekhnichnoho servisu i silskohospodarskoi tekhniky pry postachanni [Management of the quality of technical service and agricultural machinery during delivery]*. K.: Vydav NAU. [in Ukrainian].

6. Voitiuk D.H., Ishchenko T.D. ta in. (2014). *Silskohospodarski ta melioratyvni mashyny [Agricultural and reclamation machines]*. K.: Vyshcha osvita. [in Ukrainian].

7. Laush P.V., Vasylenko I.F., Lesiuk T.P. ta in. (2017) *Tekhnichne obsluhovuvannya ta remont silskohospodarskoi tekhniky [Maintenance and repair of agricultural machinery]*. Kirovohrad: POLIMED-Servis. [in Ukrainian].

УДК 378.096

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-107-119](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-107-119)

Статівка Наталія Валеріївна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри управління персоналом та підприємництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут "Інститут державного управління", проспект Героїв Харкова, 75, м. Харків, 61082, тел.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-0903-6256>

ВАЖЛИВІ ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ МЕНЕДЖЕРА З ПЕРСОНАЛУ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У статті досліджено професійно-важливі особистісні якості менеджера з персоналу як основи професійної компетентності. Виділено основні види діяльності, в яких, на наш погляд, і формуються особистісні якості менеджера з персоналу: навчальна діяльність (основна); самостійна творча діяльність; практична діяльність; громадська діяльність.

Визначено компоненти особистісної або суб'єктивної активності, які можливо розвивати в процесі самоосвітньої діяльності при навчанні: навчальна активність; організаційна активність; пошуково-творча активність; самоаналітична активність; емоційно-ціннісна активність.

З'ясовано, що цілями включення студентів у творчу діяльність є: підвищення інтелектуальної активності; творче освоєння навчального матеріалу; вироблення соціальної позиції та професійної самооцінки; формування професійно важливих і особистісних якостей менеджера.

Метою формування у студентів професійної компетентності є формування в особистості майбутніх менеджерів таких ціннісних орієнтацій, відносин, мотивів, які забезпечили б оцінку і регулювання поведінки відповідно до морально-етичних норм, прийнятих у конкретному соціально-культурному середовищі.

Відповідно до вимог професії діяльність закладів вищої освіти спрямована на різнобічний і гармонійний розвиток особистості, яке передбачає формування різноманітних мотивів, здібностей та інтересів, а так само особистісних якостей студентів, відповідно до вимог соціально – економічної ситуації. Розвиток таких утворень означає появу їх різноманітності, ієрархічності, підвищення ступеня змістовності.

Практика роботи і педагогічна взаємодія дозволяє виділити ряд принципів розвитку особистісних якостей студентів закладів вищої освіти в процесі колективної взаємодії: активності; діяльності; колективності; особистісного підходу.

Ключові слова: особистісні якості, менеджер з персоналу, компетентність, компетенції, педагогічні технології.

Stativka Nataliia Valeriivna Doctor of Public Administration, Professor, Head of Department of Personnel management and entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Heroiv Kharkova Ave., 75, Kharkiv, 61082, tel.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-0903-6256>

IMPORTANT PERSONAL QUALITIES OF AN HR MANAGER AS A BASIS FOR PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract. Abstract: the article examines the professionally important personal qualities of a HR manager as the basis of professional competence. The main types of activities in which, in our opinion, the personal qualities of a HR manager are formed are highlighted: educational activities (main); independent creative activities; practical activities; social activities.

The components of personal or subjective activity that can be developed in the process of self-educational activity during training are determined: educational activity; organizational activity; search and creative activity; self-analytical activity; emotional and value activity.

It was found out that the goals of including students in creative activities are: increasing intellectual activity; creative development of educational material; developing a social position and professional self-esteem; forming professionally important and personal qualities of a manager.

The purpose of forming students' professional competence is to form in the personality of future managers such value orientations, relationships, motives that would ensure the assessment and regulation of behavior in accordance with moral and ethical norms adopted in a particular socio-cultural environment.

According to the requirements of the profession, the activities of higher education institutions are aimed at the versatile and harmonious development of the individual, which involves the formation of various motives, abilities and interests, as well as personal qualities of students, in accordance with the requirements of the socio – economic situation. The development of such formations means the appearance of their diversity, hierarchy, and increasing the degree of content.

The practice of work and pedagogical interaction allows us to identify a number of principles for the development of personal qualities of students of higher educational institutions in the process of collective interaction: activity; activity; collectivity; personal approach.

Keywords: personal qualities, HR manager, competence, competencies, pedagogical technologies.

Постановка проблеми. Людина як особистість починається з усвідомлення навколишнього світу, його оцінки і визначення свого ставлення до цього світу, з усвідомлення потреби в самовираженні і саморозвитку. Саме життєві орієнтації характеризують особистісні якості індивіда.

Головне завдання будь-якого суспільства, якщо воно орієнтоване на гуманність і демократичність – створення умов для розвитку цих «людських якостей» індивіда. Умови – це і конкретний етап природничо-історичного процесу, і певна суспільна система, і соціальна група, до якої належить даний член суспільства, і характер його діяльності, тобто всі зовнішні умови по відношенню до нього і від нього не залежне або майже не залежне в даний момент. Кожна людина в тій чи іншій мірі впливає на зміну навколишнього світу, суспільних відносин або характер праці, так як він, по суті, і результат, і джерело, і рушійна сила суспільного розвитку. У дослідженні співвідношення цих сторін як механізму взаємозв'язку певних умов, їх впливу на становлення особистості, на її самоздійснення та її вплив на зміну зовнішніх умов – головна роль належить закладам вищої освіти, які також вимагають відповідних умов для свого розвитку, в тому числі затребуваності суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільше компетентнісний підхід розроблений по відношенню до вчителів. Не можна не згадати деякі особливо цікаві роботи, які за значимістю виходять за рамки даного напрямку. Серед них слід виділити праці таких вчених, Бородієнко О.В. [1], Горобець С.А. [2], Дибкова Л.М. [4], Дороніна М.С. [3], Загородня А.А. [5], Євтух М.Б. [4], Кокун О.М. [6], Котик О.В. [8], Лугова В.М. [3], Миценко В.І. [7], Серіков Д.О. [3], Скаковська С.С. [8] та ін. Разом з тим не існує спеціальних досліджень, присвячених проблемам організації професійної підготовки менеджерів з персоналу на основі компетентнісного підходу.

Мета статті. Метою статті є дослідження особистісних якостей менеджера з персоналу як основи професійної компетентності та надання пропозицій з їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Питання про прояв особливостей особистості, становлення особистості і формування особистісних якостей майбутніх менеджерів з персоналу – одне з найскладніших теоретичних і найголовніших практичних.

У зв'язку з тим, що суспільству сьогодні потрібен фахівець, що володіє не тільки професійними знаннями і вміннями, а й умінням входити в активні і багаті в соціальному відношенні форми спілкування, в яких задовольняються вищі соціальні потреби, найважливішим завданням є формування соціальної активності особистості [2, С. 107].

Ми переконані, що ідею про регулюючу функцію емоцій у взаєминах

людей необхідно взяти до уваги, тому вважаємо, що завдання формування у менеджера з персоналу таких почуттів, як відповідальність за свою справу і слово, справедливість, повага до себе і оточуючих, любов до своєї справи, стоїть на одному з перших місць. Не випадково результати нашого дослідження показують, що студенти до числа найважливіших якостей якими, на їх погляд, повинен володіти менеджер з персоналу, відносять чуйність, впевненість в собі, доброту, врівноваженість, вміння спілкуватися з людьми, ввічливість, комунікабельність, інтелігентність та ін. причому, ці якості цінуються не нижче інтелектуально-ділових, які гостро необхідні сучасному фахівцеві.

Серед якостей, які також повинні характеризувати менеджера, більшість студентів в першу чергу називають професіоналізм (83%), а так само якості, властиві діловій людині: підприємливість, рішучість, принциповість, сміливість (приблизно 70%). Високо цінують вони інтелектуальні якості (68%): розум, ерудицію, здатність до творчого мислення, прагнення до самовдосконалення, чітку логіку, здатність передбачати результати праці. Тільки, (28%): але також називають всебічний розвиток особистості.

Активність учнів та їх особистісні якості проявляються і формуються в процесі діяльності. Ґрунтуючись на діяльному підході до розвитку психіки, ми вважаємо, що формування особистісних якостей майбутнього фахівця бізнесу здійснюється в процесі провідної діяльності.

Відомо, що діяльність має певну внутрішню структуру, яку складають цілі, мотиви, способи та ін. На її зміст впливають і зовнішні обставини, інші люди, колектив, отже, і якість викладання, керівництво, виховна робота, ідеологія і мораль суспільства.

Ми виділяємо основні види діяльності, в яких, на наш погляд, і формуються особистісні якості менеджера з персоналу:

- навчальна діяльність (основна);
- самостійна творча діяльність;
- практична діяльність;
- громадська діяльність.

Навчальну діяльність, як явище, можна характеризувати цілями, мотивами, пізнавальними процесами, починаючи з сприйняття інформації і закінчуючи функціонуванням найскладніших творчих процесів, різних емоційних проявів і т. д. З досвіду роботи, ми бачимо, якщо навчання перетворити в творчість, то це особливо благотворно вплине на емоційно-вольову сферу студента, загострить його пам'ять і увагу, викличе почуття радості і задоволення, сприятиме підвищенню інтересу до пізнавальної діяльності.

Як нами зазначено вище, провідною діяльністю у процесі навчання є

увага на розвитку активності, тому особливий інтерес, на наш погляд, представляє визначення навчальної активності у процесі навчання, запропоноване О. Кокун [6, с. 82], що вказує на інтенсивність навчальної роботи і розглядається як поведінкова форма вираження мотивації. Її показники – середні оцінки академічної успішності в поєднанні з оцінками навчальних умінь самостійної роботи, в яких знаходять відображення способи і прийоми розумової діяльності і які в сукупності характеризують систему самоорганізації студентів.

У структурі активності важливим компонентом вважається доцільна воля, що виражається в увазі і забезпечує особистості зосередженість і спрямованість її свідомості на об'єкти, які вона сприймає в процесі діяльності і про яку мислить і говорить [3, с. 65]. Воля, яка так необхідна менеджеру з персоналу, за визначенням О. Бородієнко – це властивість людини, що виявляється в його здатності свідомо керувати своєю психікою і вчинками [1, с. 54].

Характерною рисою високого рівня активності учня є її значна стійкість, що проявляється в самоосвітній діяльності щодо прийнятої мети. Слід зазначити, що самоосвіта, це одна з особливостей роботи, спрямована на формування інтелектуальної активності менеджера.

У сучасних умовах, коли обсяг необхідних знань різко і швидко зростає, вже неможливо робити головну ставку на засвоєння певної суми фактів. Важливо прищеплювати вміння самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися у стрімкому потоці інформації [4, с. 35].

Отже, реалізація самоосвітньої діяльності студентів в процесі навчання стає однією з найактуальніших педагогічних проблем, від успішного вирішення якої багато в чому буде залежати правильність самооцінки.

Ми розглядаємо самоосвіту як вид діяльності, провідною функцією якого є самореалізація особистості менеджера. Самоосвіта – це по-справжньому вільний і в той же час найскладніший вид освітньої діяльності, оскільки пов'язаний з процедурами саморефлексії, самооцінки і виробленням умінь і навичок самостійно здобувати актуальні знання і трансформувати їх в практичну діяльність.

Ми вважаємо, що при включенні студентів у процес самоосвіти необхідно враховувати загальну активність, що є характерною рисою прояву темпераменту. У процесі самоосвіти простежується взаємозв'язок пошукової і творчої активності, що виявляється на вищому рівні самоосвітньої діяльності.

Характерними рисами ділової людини є стабільність і надійність. Невід'ємними якостями людини, що прагне до самовдосконалення, є такі якості особистості, як відповідальність, підприємливість, активність, наполегливість, ініціативність, цілеспрямованість, воля, активність мислення, розумова самостійність, самооцінка, самоконтроль, творча активність,

самоаналіз. Саме на розвиток і формування таких якостей менеджера і спрямована діяльність закладів вищої освіти [5, с. 135].

Проаналізувавши ряд досліджень психологів, ми виділяємо кілька компонентів особистісної або суб'єктивної активності, які можливо розвивати в процесі самоосвітньої діяльності при навчанні:

- навчальна активність, що проявляється в навчальному процесі, вказує на інтенсивність навчальної роботи, на активне або пасивне ставлення студента до навчальних занять, прояв ініціативи;

- організаційна активність виражається у прагненні людини організувати свою самоосвітню діяльність. Організаційна активність впливає на формування відповідальності, акуратності, послідовності, цілісності, конструктивності, цілеспрямованості.

- пошуково-творча активність спрямовується особистістю на зміну ситуації або ставлення до неї при відсутності певного прогнозу результатів, але при постійному обліку ступеня ефективності діяльності, будучи важливою складовою частиною процесу планування, прогнозування результатів самоосвітньої діяльності. Формуються такі якості, як самостійність – прагнення до незалежності, очікування активності від інших особистостей, рішучість впевненість в собі, енергійність, наполегливість.

- самоаналітична активність – наявність вміння і навички самооцінки, самопізнання з метою самовиховання активності, а також можливості розвитку адекватного соціального мислення, що має для особистості внутрішній сенс і цінність; схильність до позитивної самоактуалізації – сприйняття життя як процесу постійного вибору можливостей зростання, самовдосконалення. Саме тут формуються сильна воля, адекватна самооцінка, самоконтроль фахівців.

- емоційно-ціннісна активність включає емоційність як позитивний емоційний фактор – реакцію на успіх і невдачу і емотивність – ціннісний показник усвідомленості суб'єктом необхідності самоосвіти, позитивне активне ставлення до самоосвіти, самовдосконалення. Багатство і яскравість емоційних проявів, природність і невимушеність поведінки, готовність до співпраці, відкритість, самовладання – якості, пов'язані з даними аспектом активності.

На основі вищесказаного, суб'єктивну активність ми розглядаємо як інтегративну системну якість особистості, яка проявляється у поведінці, почуттях і формується в діяльності.

Суб'єктивна активність студентів, що проявляється на навчальних заняттях, позитивно оцінюється викладачами і самим студентом, стимулює прояв активності інших членів групи, що на наш погляд, сприяє більш цілеспрямованому формуванню особистісних якостей студентів в процесі

навчання. Проявляючи активність будь-якого виду, людина проявляє її саме в діяльності [7, с. 75].

Будь-яка, що вивчається дисципліна, виконує певні суспільні функції, отже, не може бути нейтральною по відношенню до актуальних проблем суспільства: економічним, науково-технічним, соціально-політичним, культурним. У кожній навчальній дисципліні є можливості для виховання, посилення переконань через систему знань, емоцій, які, закріплюючись в емоційно-вольовій сфері і пройшовши через неї, формуються у вигляді мотивів, що активізують діяльність. У процесі навчальної діяльності, в свою чергу, виробляються вміння і навички, що переростають в життєві переконання. Завдяки світогляду складається суспільно орієнтований спосіб життя людини, її життєва позиція. Тому ми вважаємо, що навчальна діяльність найбільш інтенсивно впливає на формування особистісних якостей студентів, на набуття ними необхідних професійних знань, умінь і навичок.

Багато що у формуванні особистісних якостей менеджера з персоналу залежить від викладача. Викладач повинен знати, від яких психічних процесів, станів і властивостей залежить досягнення головної і другорядних цілей навчання і як використовувати їх для теоретичної і практичної підготовки менеджерів.

Мета участі студентів у самостійній творчій діяльності – формування їх професійної самостійності, здатності до творчого вирішення практичних завдань в ході трудової діяльності. Разом з тим, і ми в цьому впевнені, заняття творчістю – це відоме самовираження особистості, прагнення до життєвого самоствердження. В цьому відношенні мотиви діяльності учня збігаються з мотивами дослідника, серед яких – бажання самоствердитися, тобто довести собі і іншим, що ти можеш довести завдання до кінця, прагнення до самовираження, тобто. до найбільш повного прояву своєї індивідуальності, і, нарешті, цікавість, в хорошому сенсі цього слова.

Студент в ході самостійної роботи розвиває такі важливі якості, як творче мислення, відповідальність і вміння відстоювати свою точку зору. З боку викладача необхідні добре ставлення, увага і підтримка, без яких немає розвитку активності студентів [8].

Таким чином, цілями включення студентів у творчу діяльність є:

- підвищення інтелектуальної активності;
- творче освоєння навчального матеріалу;
- вироблення соціальної позиції та професійної самооцінки;
- формування професійно важливих і особистісних якостей менеджера.

Студент набуває навичок, які знадобляться йому протягом усього життя і практичної діяльності (самостійність суджень, вміння концентруватися, збагачувати власний запас знань, володіти багатостороннім поглядом на

виникаючі проблеми, просто вміти цілеспрямовано і вдумливо працювати).

Особливістю змісту професійно-освітніх програм, є орієнтація на практичну і професійну підготовку.

У процесі навчання студенти отримують не тільки теоретичні знання на лекційних заняттях, а й практичні навички, в ході практики і стажування, організованих в установах, що дозволяє значно поліпшити рівень підготовки випускників і сприяє становленню особистості і розвитку її особистісних і професійних якостей.

Враховуючи ту обставину, що сучасна економіка надзвичайно швидко змінюється, необхідно навчити студентів швидко адаптуватися до змін в реальній обстановці. Особливість роботи закладів вищої освіти в тому, що навчання будується таким чином, що студенти і випускники повинні вміти постійно дотримуватися балансу між інтелектуальними і фізичними, моральними і соціальними, індивідуальними і суспільними властивостями та інтересами, що позитивно впливає на процес формування особистісних якостей менеджера з персоналу.

Навчання не може обмежуватися тільки внутрішнім курсом, навіть маючи в своєму розпорядженні найсучаснішу технологічну базу. Період професійного навчання, тобто проходження практики і стажування є складовою частиною всього навчального процесу в закладах вищої освіти.

Практична підготовка студентів є найважливішою частиною підготовки менеджерів з персоналу і проводиться в закладах вищої освіти на підприємствах і в організаціях.

Особистість людини можна охарактеризувати п'ятьма основними потенціалами: пізнавальним, морально-етичним, творчим, комунікативним і естетичним. Такі потенціали грають роль динамічних домінант, що задають спрямованість процесу розвитку особистості.

Пізнавальний потенціал визначається, перш за все, обсягом і якістю інформації, якою володіє особистість. Він так само включає в себе психологічні якості, що забезпечують продуктивність пізнавальної діяльності людини.

Морально-етичний потенціал обумовлюється набутими особистістю в процесі соціалізації морально-етичними нормами, життєвими цілями, переконаннями, устремліннями.

Творчий потенціал особистості визначається наявним репертуаром умінь і навичок, здібностями до дії і мірою їх реалізації в певній сфері діяльності або спілкування.

З усіх особистісних якостей менеджерів з персоналу, інтегральною властивістю особистості нам представляється її творчий потенціал, що відображає спрямованість взаємозв'язку і напруженість всіх якостей і

здібностей особистості. Творчий потенціал виражає здібності особистості до перетворювальних дій, до самостійного оволодіння необхідними знаннями і навичками, до пошуку нових знань для вирішення навчальних і практичних проблем, до застосування отриманих знань в різних ситуаціях та ін.

Комунікативний потенціал особистості оцінюється ступенем товариськості, характером і міцністю контактів, що встановлюються індивідом з іншими людьми.

Естетичний потенціал особистості обумовлюється рівнем і інтенсивністю її художніх потреб, а також тим, як вона їх задовольняє. Естетична активність особистості реалізується в професійному або самодіяльному творчості або в «споживанні» творів мистецтва [9, С. 53].

Іншими словами, особистість визначається тим: 1) що вона знає, 2) що вона цінує, 3) що і як вона творить, 4) з ким і як вона спілкується, 5) які її естетичні потреби і як вона їх задовольняє.

Для повноцінного формування особистості, розвитку її потенціалу та особистісних якостей менеджера, викладачам закладів вищої освіти важливо знати і вміти направляти і коригувати ряд особистісних утворень. До одним з таких утворень відноситься життєвий план особистості, спрямованість особистості, потреба персоналізації і потреба самореалізації. Потреба самореалізації проявляється в прагненні індивіда реалізувати свій особистісний потенціал (запас життєвої енергії, задатки, здібності). Виходячи з вищесказаного, справжньою суттю хорошої освіти має бути ознайомлення з шляхами, за допомогою яких, фахівець може стати тим, ким він здатний стати, тобто самореалізуватися.

Як вже говорилося вище, важливим регулятором поведінки особистості є Я – концепція – сукупність уявлень людини про себе, взаємопов'язаних з його самооцінкою. Я – концепція виконує потрійну функцію:

- 1) сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості;
- 2) визначає характер і особливості інтерпретації набутого досвіду;
- 3) служить джерелом очікування щодо власної поведінки і самого себе.

Крім цього, Я – концепція здійснює регуляцію соціальної поведінки особистості.

Тому метою формування у студентів професійної компетентності є формування в особистості майбутніх менеджерів таких ціннісних орієнтацій, відносин, мотивів, які забезпечили б оцінку і регулювання поведінки відповідно до морально-етичних норм, прийнятих у конкретному соціально-культурному середовищі.

Відповідно до вимог професії діяльність закладів вищої освіти спрямована на різнобічний і гармонійний розвиток особистості, яке передбачає формування різноманітних мотивів, здібностей та інтересів, а так

само особистісних якостей студентів, відповідно до вимог соціально – економічної ситуації. Розвиток таких утворень означає появу їх різноманіття, ієрархічності, підвищення ступеня змістовності.

Формування особистісних якостей менеджера протікає в системі міжособистісних відносин, адже особистість – це особлива системна якість, що характеризує включеність індивіда в суспільні відносини.

Відповідно до концепції персоналізації, індивід характеризується потребою бути особистістю (тобто потребою бути в максимальному ступені представленим значущими для нього якостями в життєдіяльності інших людей, здійснювати своєю діяльністю перетворення їх смислової сфери) і здатність бути особистістю (тобто сукупністю індивідуальних особливостей і засобів, що дозволяють здійснювати дії і вчинки, що забезпечують задоволення потреби бути особистістю).

Можливість реалізації зазначеної потреби і здатності в закладах вищої освіти створює колектив студентів, де «персоналізація кожного є умовою персоналізації всіх».

Практика роботи і педагогічна взаємодія дозволяє виділити ряд принципів розвитку особистісних якостей студентів закладів вищої освіти в процесі колективної взаємодії.

1. Принцип активності. Всебічний розвиток особистості і особистісних якостей – активний процес самостійного, творчого конструювання власної особистості, її самовиховання і самовдосконалення. Реалізація викладачем принципу активності в цьому контексті передбачає не пасивне засвоєння студентами тієї чи іншої норми, а активне оволодіння цією нормою.

2. Принцип діяльності. Розвиток особистості слід розуміти не тільки як створення комплексної багатопланової діяльності, а й як організацію спільної діяльності студентів в з викладачами.

3. Принцип колективності. Рівень розвитку особистості багато в чому залежить від рівня розвитку міжособистісних відносин групи, в яку вона включена.

4. Принцип особистісного підходу. Згідно з цим принципом слід враховувати індивідуально-психологічні особливості студентів. Тобто з'ясовувати, чим конкретний студент відрізняється від інших і як у зв'язку з цим слід будувати роботу.

Навчальний процес в закладах вищої освіти являє собою керовану систему, головною метою функціонування якої є підготовка висококваліфікованого фахівця. Від того, як ця система управляється, у вирішальній мірі залежить ефективність її функціонування і значимість результатів.

Розвиток особистісних якостей – процес цілісний, як цілісна людська діяльність, що здійснюється в єдності пізнання, спілкування і практики, що виявляється в найрізноманітніших формах в системі людських взаємин. Тому розвиток особистісних якостей менеджера в навчальному процесі сприяє становленню і якостей професійних. В системі підготовки менеджера з персоналу особистість являє собою також певну соціальну систему, а щоб на неї надавати цілеспрямований вплив, необхідно визначити інтегруючу властивість цієї системи, її системоутворюючий елемент, тобто ключова якість особистості, яка, розвиваючись, сприяє включенню в діяльність і розвитку всіх особистісних і професійних здібностей.

Виходячи з вищевикладеного підходу, підлягають певній зміні мета і завдання підготовки менеджера з персоналу. Метою стає не тільки формування професійних знань і навичок, а підготовка висококваліфікованого менеджера з розвиненим творчим потенціалом, високою активністю і сформованими особистісними якостями, відповідно до вимог соціально-економічної ситуації. Ця мета відповідає сучасним вимогам організації економіки і бізнесу, завданням соціального управління, так як творчий потенціал і активність забезпечує швидку адаптацію випускника до нових умов роботи; здатність до використання засвоєних знань і придбання нових; навички творчого пошуку, переорієнтації, вибору певної ситуації; вміння оволодіти новими методами роботи, орієнтуватися в нових напрямках і адекватно оцінювати їх і свою діяльність.

Висновки. Таким чином в рамках розглянутого питання, спираючись на особистісно-орієнтовану технологію навчання, яка спрямована на розвиток активності особистості в навчальному процесі, реалізацію гуманістичного підходу до розвитку особистості студента, можна виділити умови і особливості роботи закладів вищої освіти по формуванню особистісних якостей. До них відносяться:

- Особистісні якості студентів, що формуються в різних видах навчальної, практичної, творчої та самостійної діяльності;
- Організація навчання здійснюється або повинна здійснюватися, спираючись на активний, творчий характер людської психіки. Студент є суб'єктом, а не об'єктом навчально-виховних впливів;
- Зміст і технології навчання здійснюються або повинні здійснюватися з позиції врахування індивідуальних особливостей кожного студента;
- Головна рушійна сила процесу розвитку особистісних якостей – взаємини його з іншими людьми (викладачами, студентами і т. д.). Особистість розвивається в постійній взаємодії, спілкуванні, в динаміці;
- Орієнтація на формування сенсу свого існування, як психологічної

основи розвитку особистісних якостей. Важливо не просто сформувати у студентів знання, головне, щоб вони розуміли, для чого вони йому потрібні і вміли їх застосувати;

- Особистісно орієнтований підхід до організації навчального процесу, який спрямований на цілісний розвиток особистості та її особистісних якостей. Метою освіти є або має бути не тільки і не стільки формування професійних знань, умінь і навичок, а створення умов для цілісного розвитку особистісних якостей студента і його потенціалу;

- Врахування життєвих цілей і цінностей студентів при організації навчально-виховного процесу, як формування або корекція особистісних якостей;

- Технології навчання в центрі переорієнтовані або повинні бути переорієнтовані на технології самоосвіти, оскільки тільки усвідомлене оволодіння знаннями, вміннями і навичками дозволяє сформувати цілісну особистість з повним набором особистісних якостей, необхідних менеджеру з персоналу;

- Створення умов для розвитку механізмів самопізнання, самовдосконалення, самореалізації та самовиховання;

- Повинна бути соціально-культурна організація життя студентів, де б здійснювалося культурний розвиток з урахуванням їх здібностей та інтересів;

- Діяльність у професійній сфері після закінчення навчання реалізується в контексті сформованої професійної компетентності менеджера. З цією метою в навчальний план введені дисципліни, які сприяють більш глибокому вивченню себе та інших (психологія і педагогіка, конфліктологія, соціальна педагогіка і психологія, акмеологія, іміджологія.).

Література:

1. Бородієнко О. В. Теорія і практика розвитку професійної компетентності керівників структурних підрозділів підприємств сфери зв'язку: монографія. Біла Церква: Вид-во Пшонківський О. В., 2017. 422 с.

2. Горобець С.А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2007. Вип. 31 (31). С. 106–109.

3. Дороніна М.С., Лугова В.М., Серіков Д.О., Доронін С.А. Розвиток управлінської компетентності керівників підприємств : монографія. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2019. 182 с.

4. Євтух М.Б., Дибкова Л.М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів: монографія. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. 144 с.

5. Загородня А. А. Професійна підготовка фахівців економічної галузі у закладах вищої освіти Республіки Польщі та України: монографія. Київ: ВП «Едельвейс», 2018. 392 с.

6. Кокун, О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. 214 с.

7. Миценко В.І. Формування професійно важливих якостей спеціалістів економічного профілю в системі вищої освіти. *Вісник Черкаського держ. ун-ту. Серія: Педагогічні науки*. №3. 2012. С. 74–78.

8. Скаковська С.С., Котик О.В. Особливості формування професійної компетентності фінансистів у ЗВО. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. №4 (92). 2020. С. 348-357. <https://doi.org/10.31713/ve4202031>.

9. Черненко Н. Формування професійно важливих якостей як базовий складник підготовки майбутніх фахівців економічної галузі. *Освітологічний дискурс*. №32. 2021. С. 52–68. DOI:<https://doi.org/10.28925/2312-5829.2021.1.4>.

References:

1. Borodiienko, O. V. (2017). *Teoriia i praktyka rozvytku profesiinoi kompetentnosti kerivnykiv struturnykh pidrozdiliv pidpriemstv sfery zviazku*. [Theory and practice of professional competence development of managers of structural divisions of enterprises in the field of communications]. Bila Tserkva: Vyd-vo Pshonkivskyi O. V., [in Ukrainian].

2. Horobets, S. A. (2007). *Teoretychni zasady problemy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho fakhivtsia-ekonomista*. [Theoretical foundations of the problem of forming the professional competence of the future specialist economist]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzh. un-tu im. I. Franka*. – Bulletin of the Zhytomyr state. un-tu them. I. Franko. 31(31). 106–109. [in Ukrainian].

3. Doronina, M.S., Luhova, V.M., Sierikov, D.O., Doronin, S.A. *Rozvytok upravlinskoi kompetentnosti kerivnykiv pidpriemstv* [Development of managerial competence of enterprise managers]. Kharkiv : FOP Liburkina L. M. [in Ukrainian].

4. Ievtukh, M. B., Dybkova, L. M. (2007). *Indyvidualnyi pidkhid u formuvanni profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv*. [Individual approach in the formation of professional competence of future economists]. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, [in Ukrainian].

5. Zahorodnia, A. A. (2018). *Profesiina pidhotovka fakhivtsiv ekonomichnoi haluzi u zakladakh vyshchoi osvity Respubliky Polshchi ta Ukrainy*. [Professional training of specialists in the economic field in higher education institutions of the Republic of Poland and Ukraine]. Kyiv: VP «Edelveis», [in Ukrainian].

6. Kokun, O. M. (2012). *Psykhologhiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia*: [Psychology of professional development of a modern specialist]. Kyiv: DP "Inform.-analit. ahentstvo", [in Ukrainian].

7. Mytsenko, V. I. (2012). *Formuvannia profesiino vazhlyvykh yakoste spetsialistiv ekonomichnoho profilu v systemi vyshchoi osvity*. [Formation of professionally important qualities of economic specialists in the system of higher education]. *Visnyk Cherkaskoho derzh. un-tu. Serii: Pedagogichni nauky* – Bulletin of the Cherkasy state. un-tu. Series: Pedagogical sciences. 3. 74–78. [in Ukrainian].

8. Skakovska, S. S., Kotyk, O. V. (2020). *Osoblyvosti formuvannia profesiinoi kompetentnosti finansystiv u ZVO*. [Peculiarities of formation of professional competence of financiers in ZVO]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*. – Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences. 4 (92). 348-357. [in Ukrainian].

9. Chernenko, N. (2021). *Formuvannia profesiino vazhlyvykh yakoste yak bazovyi skladnyk pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv ekonomichnoi haluzi*. [Formation of professionally important qualities as a basic component of training future professionals in the economic field.]. *Osvitologichnyi dyskurs*. – Educational discourse. 32. 52–68. [in Ukrainian].

УДК 331.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-120-130](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-120-130)

Статівка Наталія Валеріївна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри управління персоналом та підприємництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут "Інститут державного управління", проспект Героїв Харкова, 75, м. Харків, 61082, тел.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-0903-6256>

Бублій Максим Петрович кандидат наук з державного управління, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», проспект Героїв Харкова, 75, м. Харків, 61082, тел.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті розглянуто напрями забезпечення кадрової безпеки в системі управління персоналом державного підприємства. Визначено, основні критичні зони, пов'язані з проблемами кадрової безпеки серед них: негативні вчинки працівників, внаслідок яких припиняється або значно зменшується виробничо-господарська діяльність підприємства, пов'язана з виконанням основних стратегічних функцій, відображених у його статуті; вчинки працівників, спрямовані на підлив іміджу підприємства і нанесення репутаційних втрат його керівництву; нанесення фінансових втрат для державного підприємства; ініціювання перевірок з боку правоохоронних і контрольних органів шляхом організації масової подачі не обґрунтованих скарг у всілякі інстанції; нанесення шкоди матеріальним та не матеріальним активам підприємства; порушення в області економіки праці; помилки працівників, що здійснюються ними не усвідомлено або з корисливою метою, результатом яких стає зниження ефективності роботи підприємства, зменшення продуктивності праці, зрив зобов'язань за укладеними контрактами, зростання додаткових витрат.

Здійснено аналіз основних причин виникнення кадрових ризиків і загроз кадрової безпеки, характерних для державних підприємств. Перша з причин ненавмисних вчинків працівників обумовлена насамперед недостатньою кваліфікацією персоналу. Іншою групою причин слід вважати допущені помилки при розробці або реформуванні організаційної структури

підприємства, які призводять до збоїв в системі управління, до несвоєчасного видання наказів і порушення процедури повноцінного контролю за їх виконанням, до непродуманості при делегуванні владних повноважень, в результаті чого на працівників, які не володіють досвідом і здібностями до прийняття рішення, покладається непосильна відповідальність. Причини, обумовлені низькою відповідальністю працівника за виконання ним своїх службових обов'язків. Також проаналізовано ряд причини, що викликають навмисні вчинки працівників, наслідком яких стає нанесення шкоди.

Ключові слова: управління персоналом, державні підприємства, кадрова політика, кадрова безпека, кадрові ризики.

Stativka Nataliia Valeriivna Doctor of Public Administration, Professor, Head of Department of Personnel management and entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Heroiv Kharkova Ave., 75, Kharkiv, 61082, tel.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-0903-6256>

Bublii Maksym Petrovych PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department of Personnel management and entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Heroiv Kharkova Ave., 75, Kharkiv, 61082, tel.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

DIRECTIONS OF ENSURING PERSONNEL SECURITY IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM OF A STATE-OWNED ENTERPRISE

Abstract. The article considers the directions of ensuring personnel security in the personnel management system of a state-owned enterprise. The main critical zones associated with personnel security problems are identified among them: negative actions of employees, as a result of which the production and economic activities of the enterprise related to the performance of the main strategic functions reflected in its charter are stopped or significantly reduced; actions of employees aimed at undermining the image of the enterprise and causing reputational losses to its management; causing financial losses for the state-owned enterprise; initiation of inspections by law enforcement and control bodies by organizing mass filing of unsubstantiated complaints to various authorities; causing damage to material and non-material assets of the enterprise; violations in the field of labor economics; mistakes of employees committed by them not consciously or with a selfish purpose, which result in a decrease in the efficiency of the enterprise, a decrease in labor

productivity, disruption of obligations under concluded contracts, an increase in additional costs.

The analysis of the main causes of personnel risks and threats to personnel security characteristic of state-owned enterprises is carried out. The first of the reasons for unintentional actions of employees is primarily due to insufficient qualification of personnel. Another group of reasons should be considered mistakes made in the development or reform of the organizational structure of the enterprise, which lead to failures in the management system, to late issuance of orders and violation of the procedure for full control over their implementation, to ill-conceived delegation of power, as a result of which employees who do not have experience and decision-making abilities are subject to excessive responsibility. Reasons due to the employee's low responsibility for performing their official duties. A number of reasons that cause deliberate actions of employees, which result in harm, are also analyzed.

Keywords: personnel management, state-owned enterprises, personnel policy, personnel security, personnel risks.

Постановка проблеми. Проблема кадрової безпеки на сучасному етапі розвитку державних підприємств стає все більш актуальною. Її значимість наростає в міру розвитку протиріч і посилення негативних тенденцій у розвитку вітчизняної економіки, трансформації виробничих відносин в системі державних підприємств і змін, що відбуваються в українському суспільстві. Важливість розробки даної проблеми обумовлена відсутністю в даний час чіткого розуміння того, як побудувати дієву систему кадрової безпеки, не перетворивши при цьому підприємство в деяку подобу надскладного проекту і не витративши на неї надлишковий обсяг коштів.

Світовий досвід розвитку продуктивних сил свідчить про те, що інтенсивність наростання протиріч між роботодавцем і колективом працівників особливо посилюється в двох випадках: коли темпи інноваційних перетворень, що проводяться компанією, істотно випереджають темпи розвитку менталітету працівників, і навпаки, коли суспільна свідомість передової частини працівників усвідомлює застій і відставання від середньостатистичних показників в розвитку свого підприємства, що позбавляє перспектив активну частину колективу. Виникаючі протиріччя стають причиною посилення загальної нелояльності персоналу, зниження рівня виконавської дисципліни і провокують працівників на вчинення негативних вчинків різного виду і мотивацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти забезпечення кадрової безпеки в системі управління персоналом державного підприємства розглянуті в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них слід виділити праці таких вчених, Воронка О.З. [1],

Живко З.Б. [2], Сідака В.С., [3], Калініченко Л.Л. [4], Коптева Г.М. [5], Лашенко О.Ю. [6], Подлужна Н.О. [7], Шуміло О.С. [4], Яременко О.Ф. [8] та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, слід зазначити наявність низки невивчених питань у системі управління персоналом державних підприємств в Україні, що свідчить про актуальність обраної тематики цієї статті.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних напрямів забезпечення кадрової безпеки в системі управління персоналом державного підприємства та надання пропозицій з його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Кадрова безпека – досить нове поняття у вітчизняному словнику термінів теорії управління організацією. Його виділення із загального контексту системи безпеки, що відбулося фактично пару десятиліть тому, пов'язано перш за все з тенденціями прискореного розвитку кадрових служб підприємств і поступового наділення їх функціями управління. У ці ж роки наповнилися фактичним змістом та інші складові безпеки, такі як фінансова, інформаційна, правова, технологічна та інші види.

Можна припустити, що таке реформування стало необхідно в кінці 90-х рр. ХХ ст., коли усталена практика забезпечення безпеки великих компаній, заснована в ті роки майже виключно на розвитку власних служб безпеки, що володіють відомою мірою відособленості та мають методологічне та кадровий вплив силових структур, показала свою неефективність у локалізації і усунення загроз економічного характеру [1, с. 148].

Так, з плином часу стало зрозуміло, що шкода, яка наноситься власними працівниками, за своїми наслідками може істотно перевищувати шкоду від зовнішніх негативних впливів. Справедливість цього правила очевидна щодо великих і середніх державних підприємств, де вплив зовнішнього середовища значною мірою компенсується особливими відносинами з державною владою, а внутрішні проблеми, створювані в силу специфічних рис державних підприємств, стають спонукальним мотивом для негативних вчинків їх працівників.

Способом раціонального виходу з ситуації, що склалася стало виділення проблем кадрової безпеки в окремий напрямок діяльності, яке супроводжувалося одночасним підкресленням самотійної зони відповідальності, причому відповідальності вже колективної – поділеної між службою безпеки підприємства і службою управління персоналом. На сьогоднішній день кадрова безпека входить в систему безпеки сучасного державного підприємства як одна з найважливіших її складових, а загрози, якими вона займається, своїми наслідками можуть зачіпати матеріальну, фінансову, інформаційну та технологічну сфери, так як всі вони створюються безпосередніми діями працівників підприємства [2, с. 159].

Визначимо тепер предмет кадрової безпеки як об'єкт подальшого

дослідження. Під цим поняттям будемо мати на увазі можливі ризики, створювані негативними вчинками або бездіяльністю окремими працівниками підприємства або групами працівників. Перш за все відзначимо, що відносна новизна поняття кадрової безпеки стосовно вітчизняних підприємств пояснює ще не до кінця сформувався перелік загроз, що відноситься до даної категорії. Тому сьогодні до ризиків, пов'язаних з негативними вчинками працівників підприємства, можуть зараховуватися і випадки промислового шпигунства, диверсій, крадіжок інтелектуальної власності, розкрадань і помилкових дій працівників, наприклад, в області реалізації системи стимулювання, організації та ергономіки праці, провокування розпалювання конфліктів у виробничих колективах.

Навряд чи можна вважати подібне розширене поняття кадрової безпеки цілком конструктивним. Для практичних цілей значно корисніше більш чітко розмежувати дане поняття, використавши просте та інтуїтивно зрозуміле правило: негативні дії працівників, що відносяться до категорії проблем кадрової безпеки, повинні чітко ідентифікується, як такі, що завдають шкоди підприємству і мати певне коло осіб, дії яких завдають шкоди. Так, наприклад, масова подача необґрунтованих скарг до органів виконавчої влади та наглядових органів з метою дискредитації керівників підприємства, безсумнівно, відноситься до категорії вчинків, що завдають шкоди кадровій безпеці, а колективне звернення до профспілкової організації для зміни умов трудового договору – ні.

Повний список потенційних загроз кадровій безпеці зазвичай досить великий навіть для відносно невеликого підприємства. Разом з тим для держкомпаній ключове значення має завчасне визначення критичних зон, пов'язаних з проблемами кадрової безпеки. Тому далі визначимо такі зони, типові для більшості державних підприємств, виключивши зі списку режимні питання.

Найбільший пріоритет у загальному переліку критичних зон державного підприємства належить тим негативним вчинкам працівників, внаслідок яких припиняється або значно зменшується виробничо-господарська діяльність підприємства, пов'язана з виконанням основних стратегічних функцій, відображених у його статуті. Важливість цієї зони не викликає сумніву, тому її контроль знаходиться завжди в центрі уваги системи забезпечення кадрової безпеки.

Іншою критичною зоною кадрової безпеки слід вважати вчинки працівників, спрямовані на підлив іміджу підприємства і нанесення репутаційних втрат його керівництву [3, с. 134]. Враховуючи особливий статус підприємств, що становлять державний сектор економіки, де призначення виконавчою владою генеральних директорів, виділення преференцій і різних субсидій здійснюється на основі рішень державних органів, даний вид кадрових

порушень вкрай болісно відбивається на поточному становищі і перспективах підприємства.

Нанесення фінансових втрат для державного підприємства видається досить чутливим ударом, хоча його значення сприймається менш гостро, ніж в комерційних компаніях, так як ніхто на держпідприємстві, як правило, не вважає себе повновладним господарем навіть в середньостроковій перспективі [4, С. 139].

Ініціювання перевірок з боку правоохоронних і контрольних органів шляхом організації масової подачі необґрунтованих скарг у всілякі інстанції, безсумнівно, входить в число критичних зон, так як тягне за собою дестабілізацію внутрішніх бізнес-процесів підприємства, підрив стійкості функціонування і можливу перспективу падіння ділового іміджу підприємства.

До критичних зон також слід віднести нанесення шкоди матеріальним активам підприємства. Відомо, що крадіжка і псування майна становлять значну, а іноді і основну частку порушень, що відносяться до категорії кадрових.

Зауважимо також, що і нематеріальні активи підприємства сьогодні є популярними об'єктами посягань. До них відносяться і порушення принципу конфіденційності інформації, і умисне нанесення шкоди інформаційним масивам і програмним комплексам, крадіжка даних, вчинення працівниками дій, що призводять до втрати прав на нематеріальні активи, до відкликання ліцензій і сертифікатів. Значення цієї критичної зони зростає в міру інноваційного розвитку підприємства, впровадження цифрових технологій і збільшення частки ноу-хау в загальному обсязі використовуваних технологій. Крім названих факторів, на рівень порушень даного типу впливає конкурентна ситуація у зовнішньому середовищі підприємства, що підтверджує історичну вірність істини, що попит народжує пропозицію.

Особливу зону ризику становлять порушення в області економіки праці. Ця тема нечасто стає предметом обговорення керівництвом державних підприємств. Тим часом втрата взаємної довіри між працівником і роботодавцем, що призводить до активізації прихованих форм конфронтації, може становити загрозу стабільності роботи підприємства не меншу, ніж розкрадання матеріальних і нематеріальних активів [5, С. 120]. Контроль за рівнем задоволеності соціальною політикою, що проводиться керівництвом державного підприємства, безсумнівно, повинен бути включений у сферу, що охоплюється системою кадрової безпеки.

Наведений список критичних зон державних підприємств слід доповнити ще однією позицією. Її складають помилки працівників, що здійснюються ними неусвідомлено або з корисливою метою, результатом яких стає зниження ефективності роботи підприємства, зменшення продуктивності праці, зрив зобов'язань за укладеними контрактами, зростання додаткових витрат. Наслідком навмисних і ненавмисних помилок працівників кадрових служб стає

прийом на роботу професійно непридатних працівників, висунення на керівні посади і нагородження працівників, ніяк не проявили себе за попередній період, звільнення ключових кадрових фахівців, невдалі зміни в організаційно-штатній структурі підприємства і непродумана в цілому кадрова політика. На жаль, в останні роки значимість цієї критичної зони для великих і середніх державних підприємств неухильно зростає.

Проведений вище короткий розгляд типових критичних зон, що входять в систему кадрової безпеки, дозволяє перейти далі до аналізу основних причин виникнення кадрових ризиків і загроз кадрової безпеки, характерних для великих і середніх державних підприємств.

При визначенні джерел кадрових порушень має сенс розділити ненавмисні і навмисні негативні вчинки працівників, що завдають шкоди своєму підприємству.

Перша з причин ненавмисних вчинків працівників обумовлена насамперед недостатньою кваліфікацією персоналу. Ця обставина в свою чергу пояснюється недоробками кадрової служби, оцінює придатність кандидата для зайняття вакансії, неефективною організацією та відсутністю належного контролю в період проходження новим працівником випробувального терміну, прорахунками при проведенні професійного навчання, безвідповідальністю безпосередніх начальників і керівників, недоліками в проведенні атестаційних заходів, а також відсутністю у самих працівників стимулів для саморозвитку і підвищення навичок і досвіду. У підсумку працівник, який зайняв відповідальну посаду, у своєму розвитку так і не досягає необхідного їй рівня, підтверджуючи тим самим правильність відомого принципу Лоуренса Дж. Пітера, згідно з яким в будь-якій ієрархічній організації її співробітники мають тенденцію піднятися до рівня своєї некомпетентності.

З іншого боку, якщо низький професіоналізм і некомпетентність більшості працівників державного підприємства перевищує якийсь критичний рівень, то це є вірною ознакою порушення ринкових принципів у залученні і використанні трудових ресурсів і повернення до механізмів управління кадрами соціалістичної епохи. Подальша деградація даного підприємства і його остаточний розвал стає тільки справою часу [6].

Іншою групою причин слід вважати допущені помилки при розробці або реформуванні організаційної структури підприємства, які призводять до збоїв в системі управління, до несвоєчасного видання наказів і порушення процедури повноцінного контролю за їх виконанням, до непродуманості при делегуванні владних повноважень, в результаті чого на працівників, які не володіють досвідом і здібностями до прийняття рішення, покладається непосильна відповідальність.

Взагалі ж недостатньо чітке і повне регламентування, що допускається в

практиці управління державним підприємством, призводить до зростання упередженості і суб'єктивізму при прийнятті рішень, що посилюють проблеми кадрової безпеки. Особливо яскраво ця тенденція проявляється у керівників, які отримали свою посаду на принципі кумівства, і тому не мають у своїх підлеглих стійкого авторитету. Відсутність у таких керівників запасу професійних знань і досвіду часто компенсується ними або підвищеним рівнем консерватизму, який пояснюється «синдромом слухняної дитини», який боїться зламати цінну іграшку і тому зовсім не грає з нею, або навпаки надініціативністю, що проявляється безперервним внесенням змін у виробничий процес, минаючи стадії їх всебічних перевірок і обговорень і всупереч можливим неоднозначним наслідкам.

З розглянутою групою причин, що викликають ненавмисні негативні вчинки, що завдають шкоди підприємству, безпосередньо пов'язані причини, обумовлені низькою відповідальністю працівника за виконання ним своїх службових обов'язків. Ця хвороба особливо характерна для державних підприємств, де шлях від робочого місця і за ворота в більшості випадків буває набагато довше, ніж в аналогічних комерційних компаніях. Треба сказати, що такий стан справ не відповідає одному з головних принципів держпідприємства – «мінімуму ризиків», проте міцно увійшло в менталітет багатьох його працівників. Почуття соціальної захищеності в поєднанні з багаторічним досвідом роботи укупі з втратою звички попередньо обмірковувати свої дії, а не «включати автопілот», в період значних перетворень і змін може стати додатковим джерелом ризиків для підприємства, причому ризиків досить значних.

Описана ситуація особливо характерна для регіональних відділень великих державних підприємств, де внаслідок заниженого рівня обізнаності про зміни, що відбуваються в головному офісі, стабільність у виробничій діяльності непомітно перетворюється в застій, розумні дії працівників – в рутину, а професійне вигорання завершує процес. Після цього сила інерційного мислення блокує реалізацію будь-яких змін і стає причиною численних помилок і проблем.

Проблеми з організацією праці на державних підприємствах також тягнуть за собою ненавмисні негативні вчинки його працівників. В результаті можливі травми і загибель людей, ушкодження і знищення обладнання, порушення виробничого процесу, зниження рівня якості продукції та послуг, підвищення ймовірності втрати цінної інформації. Порушення в області регулювання праці та відпочинку працівників, санітарно-гігієнічних норм, справедливого співвідношення між кількістю і якістю праці з розміром його оплати та інші диспропорції часто стають причиною дій працівників, що призводять до значних втрат для підприємства [7, с. 197].

Тепер перейдемо до аналізу причин, що викликають навмисні вчинки

працівників, наслідком яких стає нанесення шкоди. Серед них слід назвати низький рівень задоволеності своїм становищем на підприємстві, куди включаються рівень оплати праці та його відповідність очікуванням, мала залученість в соціальні програми, відсутність перспектив у побудові кар'єри і навіть просто відчуття несправедливості по відношенню до себе з боку керівництва. Зниженню рівня кадрової безпеки сприяють і тривалі конфлікти в колективах, вирішенню яких не приділяється належної уваги, що посилює почуття пригнобленого стану персоналу. Все назване в сукупності призводить до зниження рівня лояльності працівників і стає джерелом потоку негативних вчинків [8, С. 30].

Звичайно, знижений рівень лояльності до свого підприємства не є єдиною причиною, що посилює проблему кадрової безпеки державного підприємства. До цього ж результату призводить і недостатній рівень контролю за персоналом і за виробничо-господарською діяльністю на підприємстві, нестабільність кадрового складу і відсутність повноцінної збалансованої системи кадрової безпеки. Крім того, потрібно відзначити, що часто зустрічається слабкість керівництва підприємством і відсутність належної уваги з його боку питань участі у вирішенні особистих проблем своїх підлеглих, підтримки належного рівня виконавської дисципліни, своєчасного вирішення конфліктів і протиріч, стримування проявів протекціонізму і організації виховної роботи в колективах.

У той же час не можна поспішати з висновком про те, що негативні дії, що здійснюються працівником, є вимушеною відповіддю на некомпетентну кадрову політику підприємства. В іншому випадку вирішення проблеми кадрової безпеки захочеться звести до встановлення сімейних відносин, підвищення зарплати, внесення змін до колективного договору, пов'язаних з додатковими соціальними гарантіями, до відмови від адміністративних методів управління, замінивши їх економічними важелями і ліберальними закликами. Однак практичний досвід забезпечення кадрової безпеки свідчить, що таким простим способом ця проблема не вирішується.

Негативні по відношенню до свого підприємства дії і вчинки працівників характеризуються спільною дією наступних п'яти основних факторів.

1. Рівнем лояльності працівника.
2. Ступенем його готовності і мотивованості до вчинення негативного вчинку.
3. Здатністю працівника зробити даний негативний вчинок, або доступністю втілення задуму.
4. Ймовірністю виявлення скоєного негативного вчинку в сукупності з ймовірністю бути упізнаним (ця ймовірність оцінюється самим працівником).
5. Страхом перед можливими наслідками.

Висновки. Так, результати проведеного розгляду принципово відкидають

саму можливість простої компромісної угоди між працівниками та роботодавцями, яка б повністю зняла з порядку денного турботу про кадрову безпеку державного підприємства. Потрібно визнати, що дана проблема носить об'єктивний і системний характер, а тому і рішення вона вимагає системного. Відмінності в характері можливих загроз, а також той факт, що потенційна залученість працівників підприємства в ті чи інші види порушень спочатку буває невідомою, вимагає від служби безпеки і служби управління персоналом злагодженості і попередньої продуманості дій. Крім того, для розробки і реалізації програми забезпечення кадрової безпеки потрібне серйозне ставлення до цієї теми з боку керівництва підприємством, в чію компетенцію входить визначення головних цільових установок, призначення відповідальних, завдання етапності в проведенні робіт за цим напрямком і, звичайно, об'єктивна оцінка досягаються результатів.

Література:

1. Воронка О.З. Механізм забезпечення кадрової безпеки підприємств високотехнологічного сектору економіки: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 231 с.
2. Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління: монографія. Львів: Ліга-Прес., 2012. 256 с.
3. Кадрова безпека суб'єктів господарської діяльності: менеджмент інсайдерами: монографія / за ред. проф. Сідака В.С., проф. Мігус І.П. Черкаси: ТОВ «МАКЛАУТ» Черкаси, 2012. 258 с.
4. Калініченко Л.Л., Шуміло О.С., Кулімякін Я.Ю. Кадрова складова економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі. *Проблеми економіки*. 2020. № 1 (43). С. 138–143.
5. Коптева Г.М. Кадрова безпека підприємства: сутність, складові та забезпечення. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Економічні науки. Харків: НТУ «ХПІ», 2020. № 2. С. 119–124.
6. Лашенко О.Ю. Кадрова безпека як підсистема в системі економічної безпеки підприємства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2007. Вип. 4. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/PSPE/2007-3/Laschenko_307.htm.
7. Подлужна Н.О. Забезпечення кадрової безпеки організації. *Економіка промисловості*. 2010. № 4(52). С. 196–201.
8. Яременко О.Ф. Кадрова безпека підприємства: концептуальні основи забезпечення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016, № 2, Том 1. С.29-32.

References:

1. Voronka, O.Z. (2020). *Mekhanizm zabezpechennia kadrovoi bezpeky pidpriemstv vysokotekhnolohichnoho sektoru ekonomiky*. [Mechanism for ensuring personnel security of enterprises of the high-tech sector of the economy]. Lviv: Halytska vydavnycha spilka. [in Ukrainian].
2. Zhyvko, Z.B. (2012). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist, mekhanizm zabezpechennia ta upravlinnia: monohrafiia*. [Economic security of the enterprise: the essence, mechanism of support and management]. Lviv: Liha-Pres. [in Ukrainian].
3. Sidaka, V.S., Mihus, I.P. (2012). *Kadrova bezpeka subiektiv hospodarskoi diialnosti: menedzhment insaideramy*. [Personnel security of economic entities: management by insiders]. Cherkasy: TOV «MAKLAUT» Cherkasy, [in Ukrainian].

4. Kalinichenko, L.L., Shumilo, O.S., Kulimiakin, Ya.Iu. (2020). Kadrova skladova ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva rozdribnoi torhivli. [Personnel component of economic security of a retail enterprise]. Problemy ekonomiky. – Problems of the economy. 1 (43). 138–143. [in Ukrainian].
5. Koptieva, H.M. (2020). Kadrova bezpeka pidpriemstva: sutnist, skladovi ta zabezpechennia. [Personnel security of the enterprise: its essence, components and provision]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Serii: Ekonomichni nauky. – Bulletin of the National Technical University "KHPI". Series: Economic Sciences. 2. 119–124. [in Ukrainian].
6. Lashchenko, O.Iu. (2007). Kadrova bezpeka yak pidsystema v systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva. [Personnel security as a subsystem in the system of economic security of an enterprise]. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi. – Problems of a systematic approach in economics. 4. URL: http://archive.nbu.gov.ua/ejournals/PSPE/2007-3/Laschenko_307.htm. [in Ukrainian].
7. Podluzhna, N.O. (2010). Zabezpechennia kadrovoi bezpeky orhanizatsii. [Ensuring the organization's personnel security]. Ekonomika promyslovosti. – Industrial Economics. 4(52). 196–201. [in Ukrainian].
8. Iaremenko, O.F. (2016). Kadrova bezpeka pidpriemstva: kontseptualni osnovy zabezpechennia. [Personnel security of the enterprise: conceptual foundations of provision.] Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. – Bulletin of Khmelnytsky National University. 2. 29–32. [in Ukrainian].

УДК 519.86 65.018:004.942(075.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-131-141](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-131-141)

Турчіна Світлана Григорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту імені професора Л.І. Михайлової, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (0542) 70-10-22, <https://orcid.org/0000-0002-3110-6647>

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК БАЗА ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ ТА ПРОЕКТАМИ ПРИ ОЦІНЦІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО- ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. В статті доводиться, що у вітчизняному бізнесі розвиток сільського господарства - одна з найбільш перспективних сфер, де інтелектуально-інноваційна діяльність займає провідне місце. Особливої актуальності цей вид діяльності набуває в нинішніх складних умовах при суттєвому обмеженні фінансових та людських ресурсів. Тому, крім розрахунків, які зазвичай здійснюються менеджерами, для упередження ризиків та з метою точнішого здійснення оцінки потреб в інвестиціях, для аналізу витратоутворюючих факторів, виміру і оптимізації змін у інноваційних процесах, автором наголошується на доцільності використання методів превентивного аналізу перед впровадженням нових проектів.

Метою дослідження є демонстрація імітаційного моделювання на прикладі сучасного аграрного підприємства, аналіз можливих сценаріїв розвитку подій та напрацювання пропозицій щодо застосування методу імітаційного моделювання для оцінки проектів орієнтованих на інтелектуально-інноваційну діяльність в сільськогосподарських підприємствах.

На основі розглянутих різних наукових підходів автором виділяються основні етапи проведення імітаційного експерименту та зазначається, що вони можуть бути доповнені статистичним аналізом, а також використані для побудови прогнозних моделей і сценаріїв.

Для прикладу в статті продемонстровано застосування імітаційного методу Монте-Карло в ПСП «Слобожанщина Агро» Сумської області. Наведено три імовірні сценарії розвитку подій в умовах вдосконалення інтелектуально-інноваційної діяльності у мікросередовищі вказаного сільськогосподарського підприємства. Встановлено, що господарюючим суб'єктом можуть бути реалізовані з позитивним результатом всі три

запропоновані сценарії, однак, найбільш вдалим є той за яким пропонується вкладання коштів в розвиток інтелектуально-інноваційної діяльності в сумі – 797500 тис. грн. Зроблено висновки щодо можливості вирішення ключових управлінських проблем та побудови стратегії розвитку через представлення майбутньої ситуації.

Автором наголошується на доцільності застосування методів імітаційного моделювання на початковій стадії, та стверджується, що проведені розрахунки дозволять вчасно розробити модель управління та намітити план її реалізації.

Ключові слова: інтелектуально-інноваційна діяльність, управління змінами та проектами, імітаційне моделювання, сільськогосподарське підприємство, метод Монте-Карло.

Turchina Svitlana Grigoriivna Ph.D. in Economics, professor associate Department of Management named after L.I. Mikhailova, Sumy National Agrarian University, Herasima Kondratiieva St., 160, Sumy, 4000, tel.: (0542) 70-10-22, <https://orcid.org/0000-0002-3110-6647>

SIMULATION MODELING AS THE FOUNDATION FOR PROJECT AND CHANGE MANAGEMENT IN VALUATION OF INTELLECTUAL INNOVATION ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISE

Abstract. The article shows that domestic development of agricultural business is one of the most promising industries which has a dominant intellectual innovation activity. This activity becomes critically important during current limitations of financial and human resources. Therefore, besides calculations done by managers for risk identification and for more accurate estimation of investment demands, for analyzing cost-generating factors and for measurement and enhancement of changes in innovation processes, the author emphasizes the importance of applying preventive analysis methods before the implementation of new projects.

The goal of the research is to show simulation modeling on the example of a modern agricultural enterprise, analyze potential scenarios of probable outcomes and generate proposals for implementation of simulation modeling method for project assessment oriented on intellectual innovation activity in agricultural enterprises.

Based on reviewed various scientific methods, the author underlines main stages of simulation experiment and it is indicated that they can be completed with statistical analysis, and applied for forecasting models and sceneries as well.

As an example the article shows implementation of the simulation method Monte-Carlo in «Slobozhanshina Agro» in the Sumy region. Three possible outcomes of intellectual innovation activity improvement in the mentioned enterprise microenvironment are presented. It is shown that the entity can apply all three proposed scenarios with positive outcome, however the most efficient is the one which proposes to invest funds in intellectual innovation development in total - 797500 thousand uah. Conclusions made regarding the possibility of solving main management problems and building the development strategy through the presentation of the future situation.

The author highlights the importance of simulation modeling methods implementation at the beginning stage, and it is stated that performed calculations will make timely development of the management model and plan its execution.

Keywords: intellectual and innovative activity, change and project management, simulation modeling, agricultural enterprise, Monte Carlo method.

Постановка проблеми. Провідна роль знань в економічній та інших сферах суспільного життя, перехід до творчого характеру у професійній діяльності працюючих, постійно доводить, що спрямовування економіки України в інтелектуально-інноваційне русло є визначальним фактором розвитку як держави так і підприємств зокрема. У вітчизняному бізнесі розвиток сільського господарства - одна з найбільш перспективних сфер, де інтелектуально-інноваційна діяльність займає чільне місце. Особливого значення вона набуває в нинішніх умовах, що характеризуються обмеженими фінансовими та людськими ресурсами. Тому, чим складніші виклики зовнішнього середовища, тим відповідальнішою має бути реакція менеджменту на них.

Отже, з метою точнішого здійснення оцінки потреб в інвестиціях на інтелектуальну та інноваційну складову, для аналізу витратоутворюючих факторів та для виміру і оптимізації змін у інноваційних процесах, в практику аграрних підприємств варто ширше залучати та використовувати методи превентивного аналізу, наприклад такі, як імітаційне моделювання. Імітаційне моделювання є серією експериментів, покликаних отримувати емпіричні оцінки впливу різних чинників (початкових величин) на деякі залежні від них результати (показники) [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед провідних дослідників, які займались вивченням питань оцінювання інвестиційно-інноваційної діяльності з використанням різних методів та, зокрема, імітаційного моделювання методом Монте-Карло, слід зазначити таких українських та закордонних вчених, як: Ю.М. Барташевська, С.М. Ілляшенко, В.І. Максимов, О.Д. Мельниченко, П.П. Микитюк, Б.Г. Сенів, О.О. Удалих,

В.В. Царьов та інших. У працях згаданих науковців базами для досліджень виступають, в основному, промислові підприємства. Щодо суб'єктів сучасного аграрного бізнесу, доводиться констатувати факт того, що вони, в цьому питанні, все ще залишаються поза увагою дослідників, хоча, особливо в довоєнний період, фіксувалось активне ведення інтелектуально-інноваційної діяльності з послідувачим її втіленням у проекти. Цим і викликана актуальність теми.

Метою статті є демонстрація імітаційного моделювання на прикладі сучасного аграрного підприємства, аналіз можливих сценаріїв розвитку подій та напрацювання пропозицій щодо застосування методу імітаційного моделювання для оцінки проектів орієнтованих на інтелектуально-інноваційну діяльність в сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на стрімкий розвиток економіки заснованої на принципах інтелектуальності та інноваційності для прийняття ефективних управлінських рішень у всьому світі широко використовуються методи економіко-математичного моделювання. Вибір методологічного підходу залежить, зазвичай, від задачі, яку потрібно розв'язати та кінцевої мети проекту. Одним із таких методів, що дозволяє проаналізувати безліч сценаріїв «що і як?» та отримати ймовірнісний розподіл, наприклад, величини вартості інтелектуального активу [5], для оцінки розвитку подій технологічно-орієнтованих проектів, для приблизного відтворення реальних явищ тощо, застосовується метод імітації «Монте-Карло».

Проведення імітаційного експерименту, в загальному вигляді, представлено на рисунку 1.

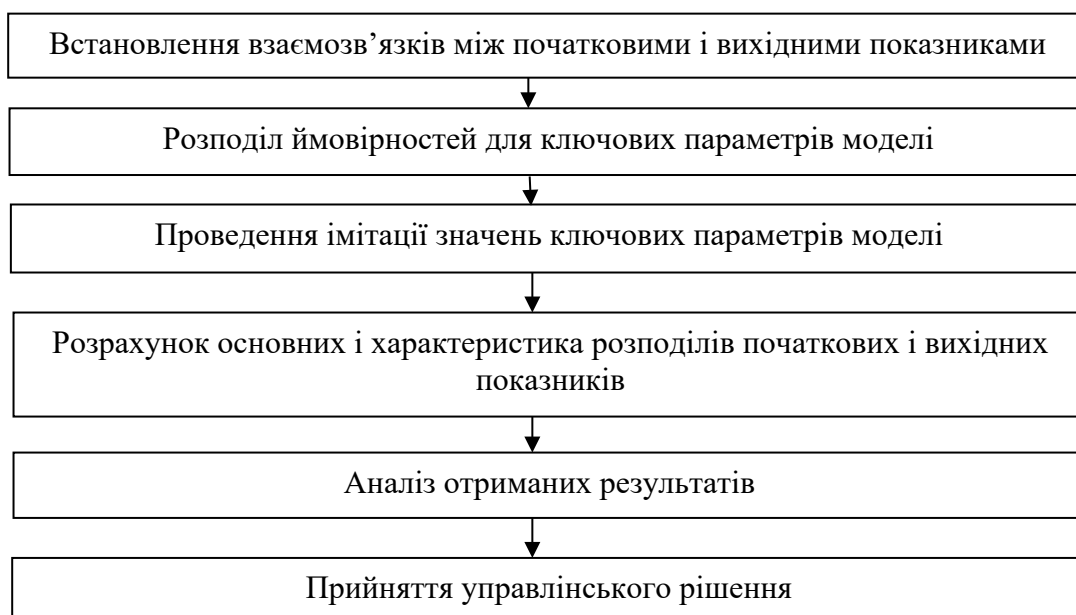

Рис. 1. Етапи проведення імітаційного експерименту

Результати імітаційного експерименту можуть бути доповнені статистичним аналізом, а також використані для побудови прогнозних моделей і сценаріїв [1,4].

Розглянемо застосування даного методу на прикладі сучасного приватного сільськогосподарського підприємства «Слобожанщина Агро» розташованого в Сумській області (далі ПСП «Слобожанщина Агро»). Ефективність та далекоглядність системи управління згаданого підприємства полягає в тому щоб реалізовувати актуальні проекти з мінімальними затратами, постійно збільшуючи обсяг виробленої продукції та, в кінцевому рахунку, суттєво примножувати прибутковість. Однак, здійснення таких задумів триває довгий час і має досить високий рівень ризику. Варто зазначити і те, що невдачею можуть закінчитися попередні дослідження інноваційних ідей, а результат від втілення може бути зовсім не такий як планувався.

Враховуючи все викладене, та факт того, що згадане підприємство на постійній основі займається інтелектуально-інноваційною діяльністю, тобто активно вкладає кошти в інтелектуальний розвиток персоналу та активно займається інноваційною діяльністю, нами здійснено спробу змодельовати ситуацію, при якій валові збори й ціни на сільськогосподарську продукцію певного виду згенеровані методом випадкових величин (у відповідних межах, визначених в інноваційному проекті) та на цій основі буде розраховано дохід від реалізації продукції. Приведення вартості прибутку до теперішньої вартості дасть аналогію грошового потоку та стане основою для розрахунку показників ефективності. То ж, для належної оцінки інтелектуально-інноваційної діяльності та з метою прийняття ефективного управлінського рішення щодо доцільності вкладення коштів в інноваційні заходи, застосуємо метод імітаційного моделювання на прикладі ПСП «Слобожанщина Агро» Сумської області.

Таблиця 1

**Імовірні сценарії розвитку подій у мікросередовищі ПСП
«Слобожанщина Агро» в умовах вдосконалення інтелектуально-
інноваційної діяльності**

Показник стану мікросередовища	Базовий 2021 р.	Сценарій		
		песимістичний	оптимістичний	найвірогідніший
Витрати на інтелектуально-інноваційну діяльність, тис. грн.	8176	10000	15000	12500
Виробнича собівартість зернових, грн./т	3165,9	4550	3500	3750
Повна собівартість зернових, грн./т	3917,4	6000	5000	5500
Середня ціна реалізації зернових, грн./т	5147,1	6500	10000	9000

Прогноз зміни показників на 5 років, в середньому щороку			
Витрати на інтелектуально-інноваційну діяльність, %	5	20	15
Виробнича собівартості, %	9	5	7
Витрати на транспортування, збут, інші витрати, %	8	6	7
Ціни реалізації, %	10	15	11
Обсяг реалізації зернових, %	7	10	9

Джерело: розраховано автором на основі звітності підприємства: ф. №2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», внутрішня документація бухгалтерського відділу

В таблиці 1 представлені імовірні сценарії розвитку подій (песимістичний, оптимістичний та найбільш вірогідний) у мікросередовищі ПСП «Слобожанщина Агро» за умов подальшого вдосконалення інтелектуально-інноваційної діяльності. Сформуємо песимістичний план доходів і витрат, а також фінансових результатів від реалізації зернових культур, а саме кукурудзи на зерно та озимої пшениці на наступні 5 років в базовому підприємстві (див. табл. 2).

Таблиця 2

Песимістичний прогноз доходів, витрат і фінансових результатів ПСП «Слобожанщина Агро» від реалізації зернових культур

Показник	Роки				
	2023	2024	2025	2026	2027
Обсяг реалізації зернових, т.	145000,0	155150,0	166010,5	177631,2	190065,4
Виробнича собівартість зернових, грн./т	4550,0	4959,5	5405,9	5892,4	6422,7
Собівартість продукції, тис. грн.	659750,0	769466,4	897428,7	1046671,1	1220732,5
Витрати на транспортування, збут, інші витрати, тис. грн.	210250,0	227070,0	245235,6	264854,4	286042,8
Витрати на інтелектуально-інноваційну діяльність, тис. грн.	10000,0	10500,0	11025,0	11576,3	12155,1
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	870000,0	996536,4	1142664,3	1311525,5	1506775,3
Ціна реалізації, грн./т	6500,0	7150,0	7865,0	8651,5	9516,7
Виручка від реалізації, тис. грн.	942500,0	1109322,5	1305672,6	1536776,6	1808786,1
Прибуток, тис. грн.	72500,0	112786,1	163008,3	225251,1	302010,8
Рівень рентабельності, %	8,3	11,3	14,3	17,2	20,0

Джерело: розраховано автором на основі звітності підприємства: ф. №2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», внутрішня документація

При формуванні песимістичного прогнозу доходів та витрат від реалізації зерна кукурудзи та озимої пшениці врахований негативний вплив показників, а саме: підвищення виробничої собівартості зернових культур на 9%, витрат на транспортування та їх збут, а також підвищення інших витрат на 8%. Таким чином, прибуток від реалізації зернових культур, а саме: озимої пшениці та кукурудзи на зерно за прогнозом в 2023 р. складе 72,5 млн. грн., а рівень рентабельності 8,33%. З кожним наступним роком ці показники підвищуватимуться, а вже в 2027 р. становитимуть відповідно 302 млн. грн та 20%. Витрати на інтелектуально-інноваційну діяльність зростуть із 10 млн. грн. до 12 млн. грн. в 2027р.

Оптимістичний прогноз доходів, витрат і фінансових результатів від реалізації зернових при покращенні інтелектуально-інноваційної діяльності ПСП «Слобожанщина Агро» наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

**Оптимістичний прогноз доходів, витрат і фінансових результатів
ПСП «Слобожанщина Агро» від реалізації зернових культур**

Показник	Роки				
	2023	2024	2025	2026	2027
Обсяг реалізації зернових, т.	145000	159500	175450,0	192995,0	212294,5
Виробнича собівартість зернових, грн./т	3500,00	3675,00	3858,75	4051,69	4254,27
Собівартість продукції, тис. грн.	507500,0	586162,5	677017,7	781955,4	903158,5
Витрати на транспортування, збут, інші витрати, тис. грн.	217500,0	230550,0	244383,0	259046,0	274588,7
Витрати на інтелектуально-інноваційну діяльність, тис грн.	15000,0	18000,0	21600,0	25920,0	31104,0
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	725000,0	768500,0	921400,7	1041001,4	1177747,3
Ціна реалізації, грн./т	10000	11500	13225,00	15208,75	17490,06
Виручка від реалізації, тис. грн.	1450000,0	1834250,0	2320326,3	2935212,7	3713044,1
Прибуток, тис. грн.	725000,0	1065750,0	1398925,6	1894211,3	2535296,8
Рівень рентабельності, %	100,00	138,68	151,83	181,96	215,27

Джерело: розраховано автором на основі звітності підприємства: ф. №2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», внутрішня документація

Оптимістичним прогнозом (табл. 3) передбачено, в разі збільшення обсягів реалізації зерна кукурудзи та озимої пшениці щороку, в середньому на 10%, за рахунок приросту їх врожайності в результаті введення нових сортів, використання нових видів добрив, засобів захисту рослин та за рахунок

розширення посівних площ, ціна реалізації також зростатиме на 15%, виробнича собівартість на 5%, витрати на транспортування, збут, інші витрати – на 6%, також, за прогнозом, витрати на інтелектуально-інноваційну діяльність підвищуватимуться на 20% щороку. Все це надасть можливість вже в 2023 р. отримати 275 млн. грн прибутку. В подальшому прогнозується до 2027 р. зростання річної суми прибутку до 2535 млн. грн та рівня рентабельності до 215%.

В таблиці 4 представлено прогноз доходів, витрат і фінансових результатів від реалізації зернових культур за самим вірогідним сценарієм розвитку подій.

Таблиця 4

**Прогноз доходів, витрат і фінансових результатів від реалізації
зернових культур ПСП «Слобожанщина Агро» за найвірогіднішим
варіантом**

Показник	Роки				
	2023	2024	2025	2026	2027
Обсяг реалізації зернових, т.	145000,0	158050,0	172274,5	187779,2	204679,3
Виробнича собівартість зернових, грн./т	3750	4012,5	4293,38	4593,91	4915,49
Собівартість продукції, тис. грн.	543750	634175,6	739639,0	862641,0	1006098,2
Витрати на транспортування, збут, інші витрати, тис. грн.	253750	271512,5	290518,4	310854,7	332614,5
Витрати на інтелектуально-інноваційну діяльність, тис. грн.	12500,0	14375,0	16531,3	19010,9	21862,6
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	797500	905688,1	1030157,4	1173495,7	1338712,7
Ціна реалізації, грн./т	9000	9990,00	11088,90	12308,68	13662,63
Виручка від реалізації, тис. грн.	1305000	1578919,5	1910334,7	2311314,0	2796458,8
Прибуток, тис. грн.	507500	673231,4	880177,3	1137818,3	1457746,1
Рівень рентабельності, %	63,64	74,33	85,44	96,96	108,89

Джерело: розраховано автором на основі звітності підприємства: ф. №2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», внутрішня документація

За цим сценарієм розвитку подій спрогнозовано, що обсяг реалізації зернових культур щорічно зростатиме в середньому на 9%, ціна реалізації - на 11%, виробнича собівартість та витрати на транспортування і збут зростатимуть на 7%, а витрати на інноваційну діяльність на 15%. Такі зміни сприятимуть отриманню вже в 2023 р. 507,5 млн. грн прибутку від реалізації зерна озимої пшениці та кукурудзи, а рівень рентабельності складе 63,6%. До 2027 р. річна сума прибутку прогнозовано підвищиться до 1457,7 млн. грн, а

рівень рентабельності майже до 109%. Прогнозується ріст витрат на інтелектуально-інноваційну діяльність із 12,5 млн. грн. у 2023 р. До, майже 23 млн. грн., в 2027 році.

Для порівняння всіх трьох сценаріїв розвитку подій, за якими підприємство може реалізовувати проект представлено в таблиці 5.

Таблиця 5

Ефективність інвестування для вдосконалення інтелектуально-інноваційної діяльності в ПСП «Слобожанщина Агро» за трьома сценаріями розвитку

Показники	песимістичний	оптимістичний	найвірогідніший
Обсяг інвестованих коштів, тис. грн.	870000	725000	797500
Період експлуатації проекту, років	5	5	5
Ставка дисконтування, %	28%	21%	23%
Сума грошового потоку всього, тис. грн.	875556,3	7619183,7	4656473,0
в т. ч. : 2023 рік	72500,0	725000,0	507500,0
2024 рік	112786,1	1065750,0	673231,4
2025 рік	163008,3	1398925,6	880177,3
2026 рік	225251,1	1894211,3	1137818,3
2027 рік	302010,8	2535296,8	1457746,1
Теперішня вартість грошових потоків за весь період інвестування, тис. грн.	2261796,9	15552213,7	9988964,5
Чистий приведений дохід NPV, тис. грн.	1391796,9	14827213,7	9191464,5
Середньорічна сума грошового потоку в дійсній вартості, тис. грн.	452359,4	3110442,7	1997792,9
Термін окупності, років	0,63	0,05	0,09
Індекс прибутковості	2,600	21,451	12,525

Джерело: авторські розрахунки

Виходячи з усіх можливих ризиків, на які може наражатися проект по вдосконаленню інтелектуально-інноваційної діяльності в ПСП «Слобожанщина Агро», та які впливають на майбутні результати діяльності вказаного суб'єкта, варто відмітити, що по всіх трьох сценаріях розвитку отримано допустимі значення показників. Так, за умови песимістичного прогнозу на протязі 5 років дії проекту підприємство отримає прибуток в сумі 1391,8 млн. грн., індекс прибутковості складе 2,6, а термін його окупності становитиме 0,63 роки. За умови оптимістичного прогнозу сума прибутку

може скласти - 14827,2 млн. грн., індекс прибутковості - 21,451, - термін окупності - 0,05 роки. За найбільш імовірним сценарієм розвитку подій підприємство за прогнозований період отримає 9191,5 млн. грн. прибутку, індекс прибутковості складе 12,525, а термін його окупності – 0,09 років.

Таким чином, отримані результати моделювання показали, що всі три сценарії можуть бути прийняті для втілення в діяльності ПСП «Слобожанщина Агро» тоді як найбільш доцільним є сценарій коли підприємством буде вкладено коштів в розвиток інтелектуально-інноваційної діяльності в сумі – 797500 тис. грн.

Отже, з метою належного управління змінами та проектами, в умовах невизначеності та ризиків, доцільним є використання в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств методів економіко-математичного моделювання, одним з яких є метод Монте-Карло. Вважаємо, його застосування є важливим напрямком удосконалення економічного аналізу, що в кінцевому рахунку відобразиться на ефективності управління підприємством в цілому.

Висновки. Для ефективного функціонування вітчизняних аграрних підприємств, особливо гостро, в сучасних умовах, постає питання щодо прийняття виважених управлінських рішень. Це обумовлює необхідність використання менеджерами різних інструментів моделювання, завдяки яким здійснюється спроба побудови прогнозних розрахунків, імітаційних експериментів та можливість бізнес-моделювання різних процесів, що дозволяє гнучко адаптуватися до змін, які супроводжують реалізацію проектів і програм інтелектуально – інноваційного спрямування.

Розглянутий приклад застосування імітаційного методу Монте-Карло надасть менеджерам, у нашому випадку ПСП «Слобожанщина Агро», можливість вирішувати ключові управлінські проблеми, та вибудовувати стратегію розвитку через представлення комплексної майбутньої ситуації, риси якої не можуть бути передбачені з упевненістю, однак, надають уявлення про реалізацію певного варіанту розвитку в майбутньому. Наведені результати можуть бути використанні на початковому етапі впровадження проекту, що дозволить вчасно розробити модель управління та намітити план її реалізації.

Література:

1. Запыхляк І.Б., Зелінська Г.О., Побігун С.А. Підходи, методи та інструменти управління змінами в системі управління розвитком підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 204-209.
2. Короткова О.В. Інвестиційна привабливість підприємства та методики її оцінювання. *Ефективна економіка*. 2013. №6
URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2132> (дата звернення: 05.02.2023).
3. Копішинська О.П., Калініченко А.В., Шестаченко К.В. Дослідження ефективності застосування методу Монте-Карло при оптимізаційному моделюванні управлінських задач про призначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 5, Ч. 4. С. 228–231.

4. Максименко Я.А. Інноваційна діяльність в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва*: зб. наук. пр. Сер.: Економічні науки. Харків: ХНАУ, 2018. № 1. С. 231-238

5. Перерва П.Г., Романчик Т.В. Місце інноваційної складової у забезпеченні економічної безпеки підприємства. Інформація та знання в системі управління інноваційним розвитком: монографія / заг. ред. Ю. С. Шипуліна. Суми: Триторія, 2018. Розд. 7.2. С. 301-314

References:

1. Zapuhlyak I.B., Zelinska G.O., Pobigun S.A. (2018). Pidhodi, metodi ta instrumenti upravlinnya zminami v sistemi upravlinnya rozvitkom pidpriemstva [Approaches, methods and tools of change management in the enterprise development management system]. *Globalni ta nacionalni problemi ekonomiki - Global and national economic problems*. 23, 204-209 [in Ukrainian].

2. Korotkova O.V. (2013). Investytsiina pryvablyvist pidpriemstva ta metodyky yii otsiniuvannya [Investment attractiveness of the enterprise and methods of its evaluation]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*. 3 [in Ukrainian].

3. Kopishynska O.P., Kalinichenko A.V. Shestachenko K.V. (2014). Doslidzhennia efektyvnosti zastosuvannya metodu Monte-Karlo pry optymizatsiinomu modeliuvanni upravlinskykh zadach pro pryznachennia [Study of the effectiveness of using the Monte Carlo method in the optimization modeling of management tasks about appointments]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*. 5(4), 301-314 [in Ukrainian].

4. Maksymenko Ya.A. (2018). Innovatsiina diialnist v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Innovative activity in Ukraine: current state and development prospects]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V. V. Dokuchaieva - Bulletin of Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaieva*. Coll. of science pr. Ser.: Economic Sciences. Kharkiv: KHNAU. 1, 231-238 [in Ukrainian].

5. Pererva P.H., Romanchuk T.V. (2018). Mistse innovatsiinoi skladovoi u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The place of the innovative component in ensuring the economic security of the enterprise]. *Informatsiia ta znannia v systemi upravlinnia innovatsiinym rozvytkom - Information and knowledge in the management system of innovative development* general. ed. Shipulina. Yu. S. Sumy: Tritoria. 7.2, 301-314 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Державне управління»

UDC 35.78:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-142-182](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-142-182)

Gruzd Maryna Volodymyrivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of State Governance, Public Administration and Economic Policy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauki Ave., 9-a, Kharkov, 61166, tel: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

Yermolenko Oksana Oleksandrivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of State Governance, Public Administration and Economic Policy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauki Ave., 9-a, Kharkov, 61166, tel: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0002-3599-9016>

ANALYSIS OF EFFECTIVENESS OF ELECTRONIC GOVERNANCE OF ADMINISTRATIVE SERVICES PROVISION SYSTEM

Abstract. The purpose of the study is to develop theoretical and methodological provisions and practical recommendations on the formation of directions for quality assurance of the system of public administrative services with the help of the development of electronic governance in the country. The directions for improving the quality of administrative services provision by means of electronic governance for citizens and business entities in accordance with European requirements have been determined, will increase the efficiency of the work of state authorities and local self-government bodies, reduce the risk of corruption during the provision of administrative services and improve investment attractiveness, business climate and competitiveness state. The prerequisites for the legislative consolidation of the promotion of the digital order in Ukraine are considered, which testify to the confidence of the powerful public institutions regarding the strategy of implementing the general process of the country's development and the presence of a legislative and institutional basis for the implementation of a system of initiatives to build a system of administrative services that is more accessible to consumers. The qualitative and quantitative results of the improvement of the system of providing administrative services during the implementation of electronic

governance innovations are considered, directions for the development of the processes of providing public services to the population by the government structures of Ukraine are proposed. The results of the analysis of the quality of the provision of public electronic services are provided, which testify to the effectiveness of electronic services, however, the quality of service bodies of public authorities and the provision of control over its quality by public administration subjects require consideration of the consolidation of the priorities of modern administrative reform and the implementation of the state development strategy, taking into account the course of the process transformation of Ukrainian society. An analysis of the basics of the existing practice of e-democracy in the country was carried out: the practice of applying the tools of e-democracy to scaling, stability, efficiency; political influence and the desire for changes in public policy, and recommendations are provided for subjects of public authority regarding the implementation of e-democracy initiatives to ensure effective interaction of the state, business and civil society institutions and popularization of the information society. Ways of modernizing the system of providing public services by means of electronic governance have been developed on the basis of the introduction of information and communication technologies, which in practical application by citizens of Ukraine creates opportunities to receive a wide range of services in a high-quality, efficient and transparent manner. The key opportunities and limitations regarding digitization in the country and the introduction of electronic governance of the system of providing administrative services are identified: reducing unjustified costs, taking into account in the activities of public authorities the needs of consumers in specific services and ensuring the proper quality of their provision, implementing a clear regulation of the activities of officials who perform the functions of the state, expansion of the list of administrative services and the transparency of their receipt, implementation of the principles of electronic democracy for the expansion of public rights and freedoms and changes in the relationship between public authorities and citizens.

Keywords: administrative services, information technologies, electronic governance, democracy, civil society, digitization, digital order.

Грузд Марина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, пр. Науки 9а, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

Єрмоленко Оксана Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, пр. Науки 9а, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0002-8630-7796>

АНАЛІЗ ДІЄВОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Анотація. Мета дослідження полягає у розробці теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій з питань формування напрямів забезпечення якості надання системи публічних адміністративних послуг за допомогою розвитку електронного урядування в країні. Означено напрями покращення якості надання адміністративних послуг засобами електронного урядування для громадян та суб'єктів господарювання відповідно до європейських вимог, підвищить ефективність роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зменшить ризик корупції під час надання адміністративних послуг та покращить інвестиційну привабливість, діловий клімат та конкурентоспроможність держави. Розглянуто передумови законодавчого закріплення просування цифрового порядку в Україні, які свідчать про впевненість владних публічних інституцій щодо стратегії реалізації загального процесу розвитку країни та про наявність законодавчої та інституційної бази для впровадження системи ініціатив з побудови більш доступної для споживачів системи адміністративних послуг. Розглянуто якісні та кількісні результати удосконалення системи надання адміністративних послуг при впровадженні інновацій електронного урядування, запропоновано напрями розвитку процесів надання публічних послуг населенню владними структурами України. Надано результати аналізу якості надання державних електронних послуг, які свідчать про ефективність електронних сервісів, однак якість сервісних органів публічної влади та забезпечення контролю за її якістю у суб'єктів публічного управління потребують врахування закріплення пріоритетів сучасної адміністративної реформи та реалізації стратегії розвитку держави з врахуванням перебігу процесу трансформації українського суспільства. Проведено аналіз засад існуючої практики електронної демократії в країні: практики застосування інструментів електронної демократії до масштабування, сталості, ефективності; політичного впливу і бажання змін у публічній політиці та надано рекомендації для суб'єктів публічної влади щодо втілення в життя ініціатив з електронної демократії для забезпечення ефективної взаємодії держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства та популяризації інформаційного суспільства. Розроблено шляхи модернізації системи надання публічних послуг засобами електронного урядування на основі впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що у практичному застосуванні громадянами України створює можливості отримати широкий спектр послуг якісно, оперативно та прозоро. Означено ключові можливості та обмеження щодо діджиталізації в країні та запровадження електронного урядування

системи надання адміністративних послуг: зменшення необґрунтованих витрат, урахування в діяльності органів публічної влади потреби споживачів у конкретних послугах та забезпечення належної якості їх надання, здійснення чіткої регламентації діяльності посадових осіб – виконавців функцій держави, розширення переліку адміністративних послуг та прозорості їх отримання, реалізацію засад електронної демократії для розширення громадських прав і свобод та зміни взаємовідносин органів публічної влади та громадян.

Ключові слова: адміністративні послуги, інформаційні технології, електронне врядування, демократія, громадянське суспільство, діджиталізація, цифровий порядок.

Introduction. In democratically developed countries, it is decisive an effectively established institution is a factor in the development of civil society public services. Ukraine's chosen path to the EU requires drastic changes and reforming the current system of providing public services. After all, absence democratic traditions in the relationship between government and society, institutional standards of professional activity of public servants, the unpreparedness of public servants themselves to develop and implement effective policies negatively affects on citizens' trust in government structures and the image of the state in general. In this regard, the development of ways to ensure the proper quality of public services and the efficiency of their provision with the help of electronic governance is becoming particularly relevant.

The formation of civil society largely depends on the level of administrative restructuring of the modern state management system, which should serve ordinary citizens and have an effective impact on the social environment [1, p. 112 – 118].

An important place in the management process is occupied by the state's policy of providing subjects of civil society with a certain set of services. State-provided services in the sense that is included in the concept of "state services" are a relatively independent phenomenon that includes certain stages of genesis, social determinants, historical forms, sources and mechanisms of emergence and development.

Analysis of recent research and publications. In Ukraine, the peculiarities of the development, implementation and functioning of public services were considered in the works of researchers V. Averyanov, S. Andreev, O. Bakumenka, V. Bebyk, I. Venediktov, I. Koliushko, M. Lesechko, V. Mamonova, P. Nadolishnyi, O. Rybalka, V. Soroko, V. Tymoshchuk, A. Chemerys, O. Yatsunska, and others.

The problems of providing high-quality administrative services by public authorities with the help of electronic governance tools are considered in the works of T. Butenko, M. Boguslav [2], D. Dzvinchuk [3], H. S. Zharoi [4], Zhochan [5], O. Kravtsova [6], O. Konotoptseva [7], I. Lopushynskyi, T. Mamotova,

M. Ternuschak [8], Y. Tomkova [2], A. Chemeris [9] and many other works of scientists.

Despite the intensification of research efforts in the mentioned directions, the indicated scientific problem requires additional consideration, focusing on the quality of services and the effectiveness of electronic governance in the provision of administrative services. In view of this, there is an objective need to justify approaches to the effective organization of public services. At the same time, attention should be focused on the formation of the multiplicative effect of service provision based on the use of the principle of emergency of the public service provision system, management of the organizational basis of dynamic connections in the specified system.

The pace, as well as the quantitative and qualitative results of the introduction of improving e-governance innovations are still satisfactory, therefore, modern assessments of these processes and results, directions of development of the processes of providing public services by government structures to the population of Ukraine require analysis and explanations.

Setting objectives. The purpose of the study is to develop theoretical and methodological provisions and practical recommendations on the formation of directions for quality assurance of the system of public administrative services with the help of the development of electronic governance in the country.

The following tasks were set and solved in the study: the main problems of obtaining public services in Ukraine were identified; the quality of the provision of public services and the implementation of electronic democracy tools were analyzed; ways of modernizing the system of providing public services by means of electronic governance based on the introduction of information and communication technologies have been developed.

Thus, the object of research is processes ensuring the quality of the provision of public services by the state.

The subject of the research is theoretical, methodological and applied aspects of regulation ensuring the quality of the system of providing public services as a means of increasing the effectiveness of the implementation of their functions by public organizations and institutions based on electronic governance.

Presenting main material research. Today, Ukraine is characterized by the approximation of the state administration system to the standards of the European Union, therefore there is an urgent need to reform the system of public service and service in local self-government bodies in accordance with European standards, where the mechanism of providing public services forms the basis of the functioning of government in a democratic society. It is these questions that V. draws attention to. Soroko in his research, considering the directions of their development to be the creation of a service provision standard and regulatory settlement of issues related

to quality assessment. The author considers proposals for legislative regulation of the processes of providing public services and the creation of tools to ensure the technology of public servants' activities in the format of a public service [10].

Subjects of civil society influence the formation of the necessary number of public services, determination of their cost, taking into account the relevant actions of the state in this direction. Implementation of the process of providing public services in the conditions of a democratic political regime depends on the dominance of the state over civil society and business, as well as cooperation between them. The dominant position of the state in the specified context is characterized by the weak development of civil society and the low level of well-being of the population of a certain state [11, p. 18].

In general, we note that the interaction of the state, civil society and business structures is constructive, which can have a positive impact on the management of the development of the state, the formation of the well-being of its citizens in the following directions [12]: increasing the well-being of society through the establishment of communicative interaction of citizens with state institutions and commercial organizations on the basis of a contract for the provision of high-quality public services; reduction of state budget expenditures due to public audit of the process of providing citizens with public services; expansion of opportunities for citizens to invest in the formation of the state's social capital. The process of providing public services in a specific country is influenced by the type of political regime and the state of its stability (because social transformations are, as a rule, characteristic of those political regimes that are defined in the scientific literature as: "transitional political regimes").

The relevance of the issue of transferring a significant number of public services to electronic format is explained by the fact that in modern conditions of the development of information technologies and their practical application create an opportunity for Ukrainian citizens to receive qualitatively, promptly and transparently a wide range of services provided by public authorities.

In the context of evaluating the quality of service provision in Ukraine, A. Chemerys believes that evaluating the results of service provision involves comparing goals and achievements and is a means of encouraging service providers to act. It may also be necessary to take into account such an aspect of work performance management as an external review or inspection, the purpose of which is to check and confirm information about work results [9, p. 133].

In the practical application of the best European approaches, the opinion of D. Dzvinchuk, who considers the provision of administrative services in the context of the voluntary association of territorial communities, is important. A well-known scientist and practitioner notes that the main principle of the effectiveness of reforms

is to bring public services closer to people, which will ensure their economic capacity and ensure the effective provision of educational, medical, social, and administrative services to residents of newly formed settlements [3].

N. Honcharuk and L. Prokopenko insist on the need to improve the efficiency of public administration in general and, in particular, to reorient the activities of civil servants and local self-government officials to the provision of high-quality public (administrative) services [13, p. 26].

A significant number of domestic non-governmental organizations (NGOs) contribute to the improvement of public services thanks to the implementation of numerous local projects jointly with international organizations, among which the "European Qualification Lustration" Program is one of the latest and most radical in operation [14].

In an inextricable connection with the creation of the network of TsNPs, various information and computer technologies are being introduced in the administrative service of the population on a large scale within the framework of the international initiative "Open Government Partnership" [15].

According to the famous scientist I. Lopushynskyi, in Ukraine there is an urgent need for the administration of e-governance. According to the scientist, its implementation is hampered by the human factor, because it is electronic governance will increasingly eliminate the official as an intermediary between the state and citizens, thereby facilitating the fate of the common man and preventing corruption among public service providers [14, p. 198]. According to T. Burenko and O. Konotoptsev, the use of electronic governance technologies in the processes of providing public services is a potential guarantee of ensuring their system and efficiency [16; 17; 18] under the condition of organizing citizens' access to them (O. Litvinov) [18].

We agree with the existence of problems that, according to the Concept of the Development of the System of Provision of Administrative Services by Executive Authorities, must be resolved to ensure the development of the system of provision of administrative services.

The key opportunities and limitations regarding digitization in the country and the introduction of electronic governance of the system of providing administrative services are presented in the table 1.

Table 1

Key opportunities and constraints for digitization in the country

Opportunities	Limitation
Countries' readiness for cooperation and acceleration of European integration processes; the possibility of increasing donor and low-cost credit financing; availability of public demand (interest) and readiness to use electronic services by citizens and businesses; restoration of the infrastructure of electronic communications according to new technological solutions (including the deployment of NGN networks), optimization of costs for the deployment of new networks through joint investment and shared use of infrastructure, increasing the stability and reliability of telecommunication networks, simplification of bureaucratic processes for the development of the industry, financial and technical support of international institutions and experts; EU Connecting Europe Facility (CEF) considers the possibility of financing projects for the creation of infrastructure facilities with the funds of the EU budget; the implementation of the "E-residency" project will ensure the establishment of favorable conditions for conducting business by foreigners in Ukraine online, without the need for physical presence, which will lead to an increase in state budget revenues by filling it with taxes paid by e-residents; Ukraine's integration into the EU's Single Digital Market and prospects for Ukraine's accession to the EU; the return of Ukrainian service providers of virtual assets from foreign jurisdictions of registration to Ukraine will lead to the filling of the state budget; the creation of Ukraine's own blockchain infrastructure will have prospects for integration into the relevant EU infrastructure, which is currently under construction; entry of Ukraine into the top five countries with the largest number of startups per inhabitant; the entry of Ukraine into the pan-European network of startup associations for the integration of Ukrainian startups into the innovation ecosystem of the EU;	time; resource; complex bureaucratic processes; electronic communication equipment is mainly manufactured abroad, and its cost depends on currency fluctuations, which limits the ability to clearly define financing needs tied to the national currency. Currently, the logistics of equipment to Ukraine is difficult, due to the war, importers assign a high degree of delivery risk, which leads to an increase in the cost of equipment; the production of cable products in Ukraine is partially destroyed, other factories are forced to rebuild logistics chains in the supply of raw materials and materials for manufacturing products; a significant number of specialists in the field have been mobilized, replacing qualified specialists requires considerable time for their training; due to active hostilities, the destruction of networks continues. The total amount of destruction can be predicted based on the existing experience of the de-occupied territories; martial law on the territory of Ukraine, which may suspend the involvement of foreign citizens as e-residents. The existence of reputational risks of Ukraine related to the peculiarities of taxation of e-residents; the lack of state regulation of the virtual assets market makes it impossible to conduct relevant economic activities, which prevents the filling of the state budget and contributes to the continuation of the functioning of the virtual assets market in the "shadow"; lack of guarantees for conducting IT activities under martial law conditions; the outflow of startups and technological specialists abroad as a result of hostilities; the outflow of qualified personnel from the market and a potential shortage to fill vacancies; lack of budgetary funding for cyber security projects; constant aggression against Ukraine in cyberspace, which requires a response and

significantly improved public-private cooperation in the field of cyber security during war; improved interaction and coordination between the main subjects of the national cyber security system; the presence of a significant number of highly qualified personnel in the main entities mobilized for the war period; the huge volume of international technical assistance in the field of cyber security, which has been provided to Ukraine since the beginning of the war; improved interaction with international partners	limits resources for the implementation of cyber security projects; risks of physical destruction of infrastructure

Source: compiled by [7, 15, 20, 24, 35].

A. T. Obolensky singles out three main problems of the mechanisms of state management of the processes of providing administrative services, which should be solved in the process of implementing the administrative reform: ordering the list, determining the cost and ensuring the convenience of their provision [19].

The newly created Ministry of Digital Transformation has set the following goals until 2024: 100% of public services should be available to citizens and businesses online; 95% of transport infrastructure, settlements and their social facilities should have access to high-speed Internet; 6 million Ukrainians should be involved in the digital skills development program; the share of the IT product in the country's GDP should be at least 10% [20, p. 7].

The first steps included the adoption of a legal framework for basic digital citizen rights, including the right to access broadband Internet and increasing the availability of technology for consumers to reduce the cost of software, computer and other equipment. Prerequisites for promoting the digital agenda of Ukraine include the recently developed legislation on the digital economy and telecommunications, digital infrastructure, achievements in the field of ensuring a cashless economy – the development of electronic trade (e-Trade), electronic protection (e-Trust) and cyber security (Cybersecurity). The "Smart City" initiative, recently initiated by the relevant Ministry of Digital Transformation, testifies to the confidence of the authorities in the existing legislative and institutional framework for the implementation of complex initiatives to build the ICT ecosystem at the regional/local level.

The All-Ukrainian survey "Opinions and views of the population of Ukraine regarding public electronic services" was conducted by the Kyiv International Institute of Sociology in September 2022 as part of the regular "Omnibus" commissioned by the United Nations Development Program (UNDP). During the study, the opinions and views of adult residents of Ukraine (aged 18 and older) were studied on various issues related to the use of state electronic services.

Most of the respondents (52%) used the "Diya" application or portal, and compared to 2020, the share of "users" increased first from 13% to 30% in 2021, and then to 52% in 2022 (i.e. 4 times). At the same time, for other services in the list, the situation is different – over the last year, the number of subsidies / benefits / social payments has increased slightly: from 13% to 16%. Other services were used by up to 9.5% of all respondents during the last year, and in almost all cases, compared to 2021, there is a tendency to decrease the use (the only exception is the registration of a birth certificate – the use of this service has not changed). Perhaps this is due to lower "demand" in wartime [20, p. 7].

The above is confirmed by the answers to the following questions: Have you had the opportunity to receive electronic government services in any of the specified areas during the last year (Fig. 1). From the given figure, it can be seen that rapid growth in the use of public services was achieved by the portal "Diya", the second place in popularity is the issue of personal transport. For other types of public services, the demand decreased in 2022, for some types twice as compared to 2020 (obtaining passports, paid services for obtaining information from state registers or obtaining digital extracts, admission to a higher education institution, issues related to managing affairs firms or companies).

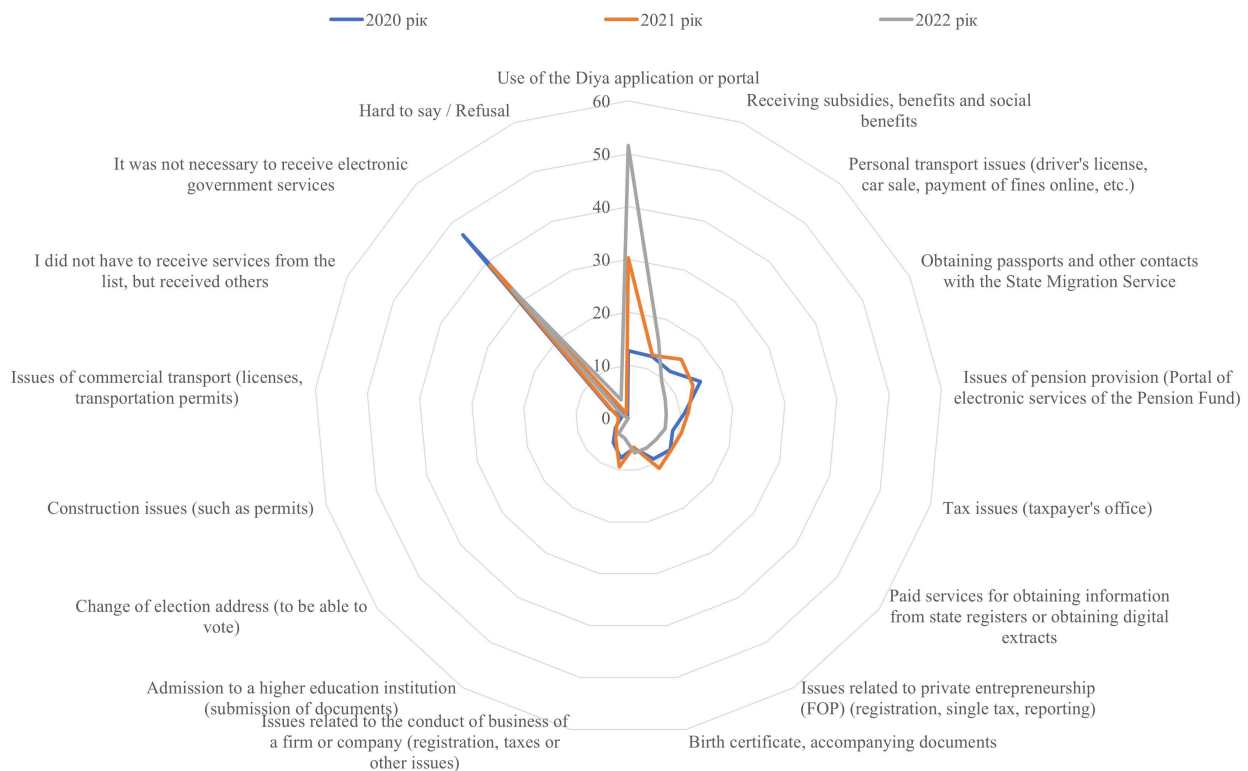

Fig. 1. Answers to the question: Have you had the opportunity to receive electronic government services in any of the specified areas during the last year?
Source: compiled by [21].

The absolute majority of respondents (79%) who used government electronic services consider the experience rather or very positive. However, 54% of them indicate a "rather positive" experience, although they clarify that some aspects need to be improved. Only 9% of users talk about a rather or very negative experience [20, p. 7].

The above is confirmed by the answers to the following questions: Have you had the opportunity to receive electronic government services in any of the specified areas during the last year (Fig. 2).

The "Diia" portal is in the greatest demand among consumers of public services in the Eastern region (61.8%), in the Central region only half of the respondents. According to the demand for use, the provision of subsidies is in second place (the largest number of users is the Eastern region – 17.5%, the Central region – 16.4% of respondents).

Compared to 2021, the overall share of those satisfied with electronic services did not change (in 2021, this indicator was 78%), but at the same time, the number of those reporting a "very positive experience" increased from 19% to 25.5%. Also, the share of those who had a negative experience decreased from 16% to 9%. Thus, it is possible to witness an improvement in the perception of the quality of electronic services.

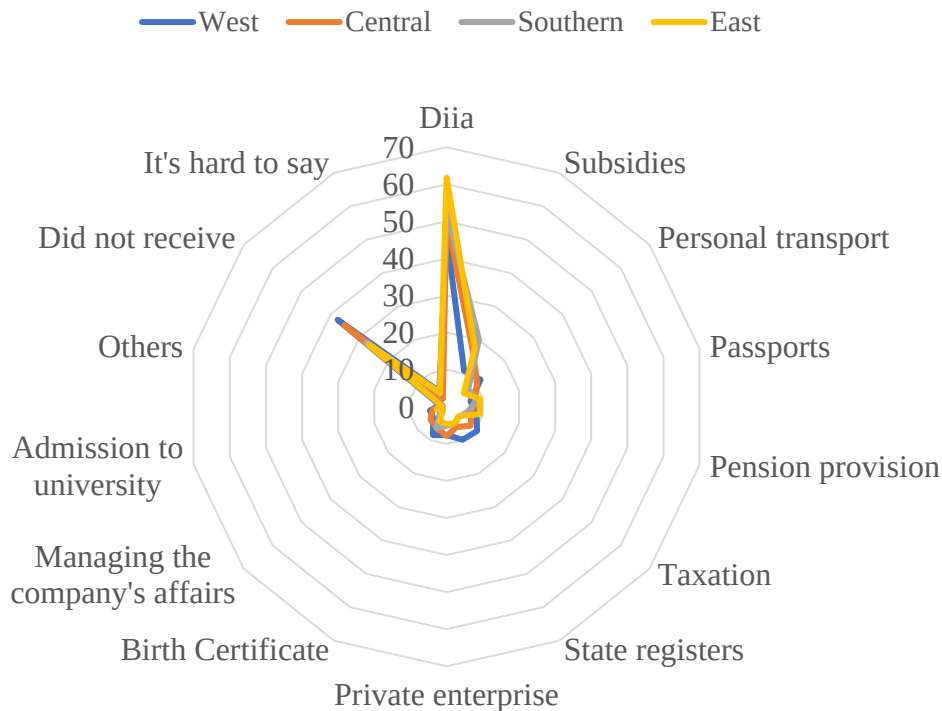

Fig. 2. Answers to the question: Have you had the opportunity to receive electronic government services in any of the specified areas during the last year?

Source: compiled by [21].

At the same time, if we evaluate the methods of obtaining services, then 53% consider the online format to be more convenient and effective, and 9% consider visiting a health care center (in 2021, the corresponding indicators were 54% and 11%). Another 28% consider both methods convenient and effective (25% in 2021). Only 3% consider both methods inconvenient and ineffective (5% in 2021) [20, p. 27].

Compared to 2021, there are more people who pay attention to the protection of personal data (16% and 23% in 2022, respectively), online chat (13% and 15%), access only with a qualified electronic signature (10% and 13%), the ability to track status (5% and 9.5%). At the same time, there were fewer people who mentioned short explanations (the share decreased from 17% to 9%) and fewer transitions between pages (from 10% to 6%). 74% of respondents were able to name at least one situation in which they would be interested in having an effective electronic service. At the same time, respondents express various ideas about life situations in which they would gladly use effective electronic services. Relatively most of the respondents spoke about obtaining a passport for traveling abroad (16% of respondents include this situation in the top 3 circumstances in which they are interested in such services), access to a medical card (15%) and an electronic medical record (15%). Among respondents who did not use government electronic services in the last year, 59% named at least one area in which they would like to have an effective electronic service. If we compare with 2021, the interest in the electronic sick leave (from 9% to 15%), access to the data of one's medical card (from 10% to 15%) and processing of documents on land issues (from 7.5%) has increased relatively the most up to 12%) [20, p. 8].

The above is confirmed by the answers to the following questions: Have you had the opportunity to receive electronic government services in any of the specified areas during the last year (Fig. 3) [21].

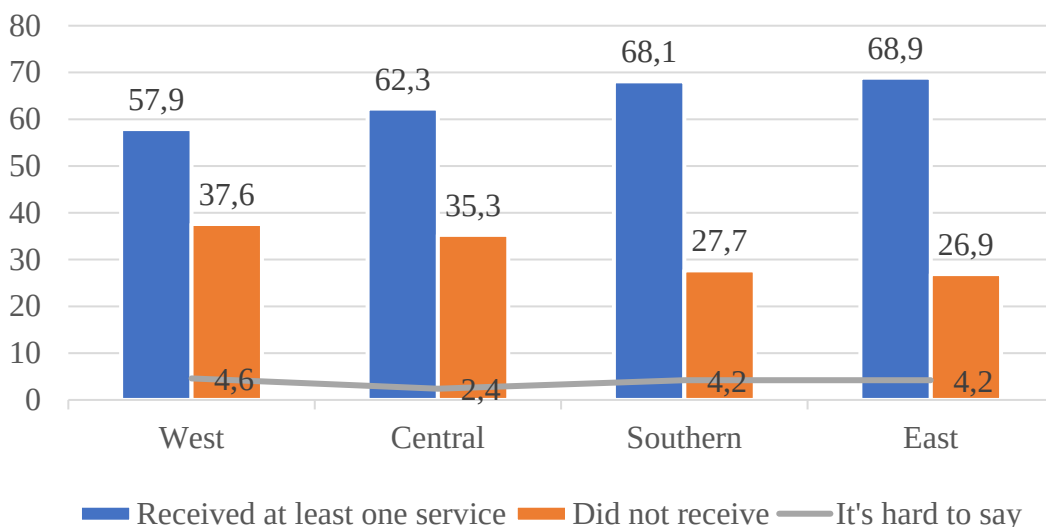

Fig. 3. Answers to the question: Have you had the opportunity to receive electronic government services in any of the specified areas during the last year?
Source: compiled by [21].

By region of Ukraine in 2022, the largest users of electronic public services among those surveyed are the population of the Eastern region (68.9%), the second place is occupied by the population of the Southern region – 68.1%. Interviewees. The largest number of respondents who do not use public services in the Western region is 37.6%.

The development of local development institutions is one of the main tools for revitalizing life in communities, solving common pressing problems, and creating real opportunities for territorial development. For this, it is necessary to apply all elements of the implementation mechanism of the system of local development institutions and the mandatory creation of local economic development agencies, small town development centers, business centers, public organizations, business associations, permit centers, centers for the provision of administrative services, information and advisory centers, investor attraction agencies, entrepreneurship support funds [22, p. 63].

The Ministry of Digital Affairs continues to build the most convenient state in the world from the point of view of receiving state services, he noted Mstislav Banik, Head of Electronic Services Development at the Ministry of Digital Transformation of Ukraine. "During the year, the Ministry of Digital Affairs actively worked on the development of Diia. During this time, 6 million users joined the application. Currently, Diya is used by more than 18.5 million Ukrainians, and the web portal by almost 22 million, he said. – The fact that Ukrainians increasingly use state electronic services, and the absolute majority positively evaluates the services provided, indicates the effective development of the state's system of providing public services [23].

Last year, due to the war, the share of those belonging to vulnerable population groups increased in Ukraine, primarily due to the increase in the number of internally displaced persons. The war highlighted the importance of online interaction with the state. In the conditions when millions of people needed help from the state, but could not physically use these services – because they were forced to be on the road, at a new place of residence, or the national health center in their settlement stopped functioning – the opportunity to receive the necessary state services from their own smartphone or laptop turned out to be critically important.

The main reason for not using state electronic services is the respondents' lack of such a need (this was reported by 71% of such respondents). Next in the list of reasons are lack of skills (47%) and lack of a device with an Internet connection (32%). At the same time, among respondents who reported a lack of skills, 43% do not want to develop skills at all. 30% say they would like to develop them with the help of children / grandchildren, 11% – with the help of short instructional videos [20, p. 30].

Information materials have a greater motivational effect on younger and more educated people (the intersection of these categories should be taken into account).

Thus, by age, the share of those who were encouraged by the materials decreases from 74% among 18-29-year-olds to 20% among people aged 70+. As for education, 70.5% of respondents with higher education felt encouraged, while 20% of respondents with incomplete secondary and lower education felt encouraged [20, p. 48].

The provision of basic administrative and state public services has significantly deteriorated. The ability of local authorities to maintain a minimum level of services is severely limited as workers have left or are unable to access jobs. Even if the population does not suffer directly from hostilities, it faces a reduction in the volume of services, interruptions or complete cessation of their provision. Disruptions and disruptions to essential services create multisectoral needs [24, p. 3].

The results of the community survey on the provision of administrative services (Fig. 4).

The data of the analysis of the satisfaction with public services of the residents of the united territorial communities indicate a high assessment of the quality of the provision of public services by all public institutions (the highest assessment (5 points) was received by the territorial bodies of the State Customs Service, interregional departments of the Ministry of Justice of Ukraine, territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine, the State Geocadaastre and Social Security Administration). However, those surveyed are most dissatisfied (1 point on the scale) with the work of the regional centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

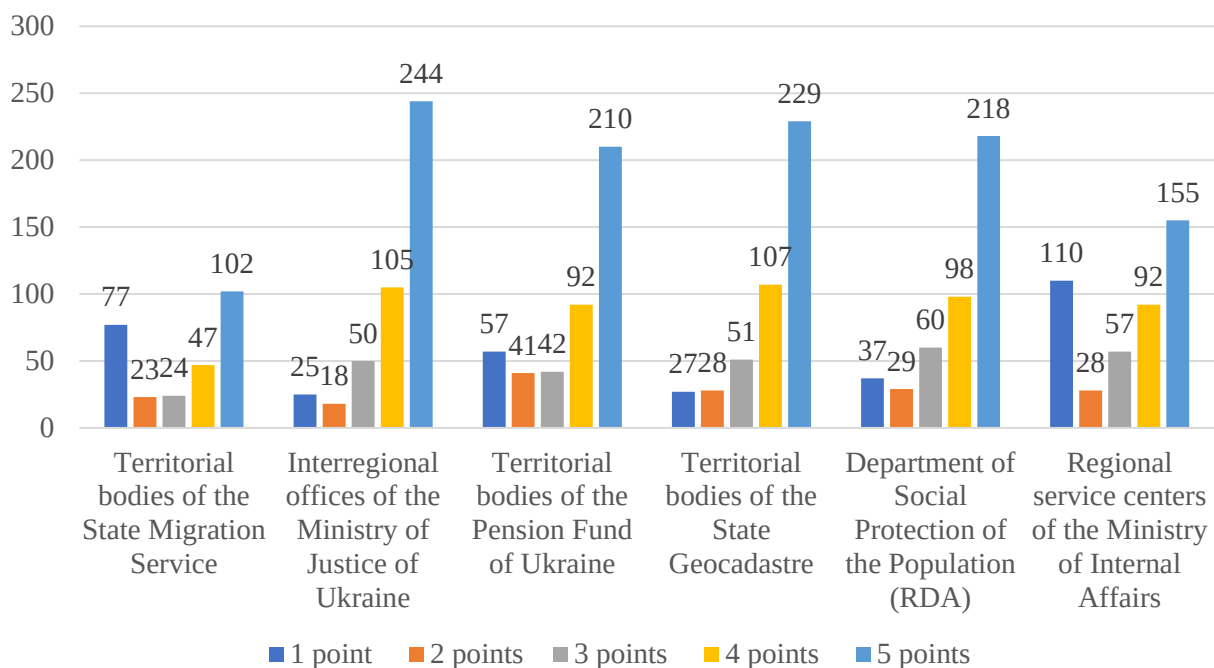

Fig. 4. The results of the community survey on the provision of administrative services Source: compiled by [24].

The analysis of scientific and special publications confirms the following problems in the processes of providing public services to the population:

the majority of civil servants "... have no idea about European values, the philosophy of human-friendly management", which motivates the authors to develop and implement a number of measures of the project "New Ukraine - a new government with the participation of civil society";

the concept of "administrative service" today "... is understood not as a category of the service state concept, but primarily as a "business service" within the framework of the development of market economy concepts";

the quality of the services of state bodies, according to researchers and compilers of the rating [76], the results of which were confirmed by the well-known auditing company E&Y, consists in "... the low level of payment of civil servants and their lack of motivation in meeting the needs of citizens-clients";

according to the survey of the "Democratic Initiatives" foundation, "... the majority of the population is not familiar with the activities of local or state authorities in providing administrative services", and only a small proportion knows about "... the creation of official web resources related to administrative services ";

Information terminals for self-service are installed only in 25%, the electronic queue system is implemented only in 22%, and the possibility of prior appointment for a visit is provided for only in 14% of the investigated and evaluated CPASs [25];

only 61% of centers are equipped with ramps, 8% with special toilets, 4% with an appropriately adapted self-service information terminal, 4% with call buttons at the entrance door, 1% with wheelchairs and automatic doors for people with disabilities. assistance is provided by the duty officer;

in the majority of CNAs (68%) they do not provide related services (banking, photocopying, lamination, sales of office supplies, scanning, etc.) [26].

B. Savchenko, K. Melnikova, Yu. Bokovikova also support most of the problems and shortcomings listed and described above, which are emphasized in methodological recommendations for improving the processes of providing public services to the population [26]. However, no supplementing the list of identified shortcomings, errors and omissions in the formation and development of the processes of providing administrative services by state authorities and local self-government bodies, despite the negative evaluations, episodes and results, we should generally positively evaluate the results of the creation and expansion of the CPAS network. After all, the State Service of Ukraine for Regulatory Policy and Entrepreneurship Development, in a study of the quality of the provision of administrative services, revealed a positive dynamic of citizens' satisfaction with the quality of service provision, which was caused by the creation of CPASs. The result of a survey conducted by the State Service of Ukraine on Regulatory Policy and Entrepreneurship Development showed that 66% of respondents emphasized the

improvement of the quality of providing administrative services to the population as a result of the creation of centers [27].

If we compare this figure with 99% of satisfactory and unsatisfactory assessments of the quality of service provision by central executive authorities, given in [2], then positive changes in the assessment of the work of newly created structures are quite obvious, and their authenticity should not be doubted. At the same time, there is no doubt that the elimination of at least a part of the above-mentioned shortcomings in the organization of the work of the Central Administrative Service is potentially capable of significantly changing the provision of administrative services in Ukraine.

Although the improvement of any system should be considered in conjunction with all possible ideas and actions in this direction to improve its components and characteristics (structure, structural elements, connections, mechanisms, processes, technologies, procedures, tools, etc.), in our research, we consider it expedient to concentrate efforts on identification, research, evaluation and proper use of e-government tools.

The definition of criteria for assessing their quality and standards of provision will contribute to the improvement of the quality of administrative service provision processes. Such criteria are performance; timeliness; availability, convenience; the possibility of choosing the method of applying for an administrative service, in particular by mail, e-mail, etc.; introduction of the "single window" principle; establishment by the administrative body of the schedule of admission of individuals and legal entities taking into account their interests; improvement of the payment procedure for administrative services; openness; respect for the person; professionalism [28].

S. Zharaya believes that increasing the social effectiveness of government activity is impossible without a clear vision of directions for improving the procedures for providing administrative services [4, p. 31 – 32]. According to the scientist, the criteria for evaluating the quality of providing administrative services to citizens are tools for determining the effectiveness of the authorities in providing services to the population (determined by the satisfaction or dissatisfaction of citizens with the mechanism of providing administrative services). The scientist singles out the following most acceptable directions for improving the mechanism of providing administrative services to the population: clear definition of standards and criteria for the quality of service provision; emphasis on efficiency and control of the final result; the possibility of real measurement of results [4].

In general, we support the opinion of M. Lakhizha regarding the generalization of the most important aspects of solving problematic issues: overcoming communication barriers, deregulation and harmonization of legislation with the European Union; motivation and training of civil servants; the number of

employees in direct customer service bodies; taking into account the results of customer surveys; dissemination of best practices; use of modern technologies; knowledge management of employees working with clients [29].

It should also be noted that the above-mentioned dangerous phenomena for any organizational structure, as a rule, penetrate and begin to act in these inherently innovative structures due to the functioning of an ineffective system of public administration in general and, in particular, some mechanisms for its implementation in various spheres of social life, ineffective the system of motivating employees and their responsibilities, irrational distribution of employee responsibilities, etc.

Thus, the technologies of formation and successful implementation of the servicing of public authorities should be carried out thanks to the development of performance criteria, constant monitoring, audit and decision-making based on the analysis of information on the level of satisfaction of citizens with the public services received, the achievement of the planned results of SUYAPP, as well as indicators of monitoring the success of activities public authorities [27].

Solving problems related to the implementation of the policy of managing the quality of services of public authorities and ensuring control over its quality in the subjects of public administration should take place on the basis of implementation (taking into account the probability of the implementation of the priorities of the modern administrative reform, the implementation of the state development strategy, taking into account the course of the transformation process of Ukrainian society) certain types of policies such as:

- the policy of maintaining the status quo, which is carried out with the introduction of the quality management system (QMS) and the "single window system" (SWS) in the existing legislative space;

- a policy based on the principles of the introduction of a quality management system based on centrally developed and formalized administrative acts, requirements for the development of standards and a list of public services, the creation of an incentive process for the accelerated introduction of a quality management system;

- a policy aimed at creating a regulatory and legal framework that would determine the tasks and specific functions of servicing public authorities aimed at increasing the social efficiency of public administration and introducing quality standards for the provision of public services;

- a policy that synchronously determines the effectiveness of the above-mentioned second and third options, which are carried out in parallel and create synergistic effectiveness of the subject orientation of the activities of public authorities.

Therefore, the implementation of the Program will make it possible to: increase the effectiveness and efficiency of state administration, in particular as a

result of reducing unjustified costs, including time costs; take into account the needs of consumers in specific services in the activities of self-government bodies and ensure the proper quality of their provision to the rural population; implement clear regulation of the activities of officials authorized to perform state functions; determine the list of services provided by executive authorities; to ensure the transparency of management decision-making and to improve the quality of service; ensure the formation of a positive international image of Ukraine.

Electronic democracy is used both to expand civil rights and freedoms, and to increase the transparency and accountability of public authorities, and citizen participation in decision-making processes. In practical terms, it refers to a variety of online or ICT-enabled government, civic, business or media websites, platforms, embedded features or mobile applications that promote democracy and good governance.

The essence of digital transformation is the integration of digital technologies into the functioning of the public administration system, which leads to fundamental changes in how its subjects provide citizens as clients with high-quality public services, including in electronic format.

Within order to ensure the high-quality provision of electronic public services, at least three stages of the formation of electronic government according to the UN methodology are necessary, which provides a four-stage model of the development of online services, where the first stage corresponds to the emergence of information services, the second – interactive services, the third – transaction services and the fourth – transformational services. Each stage requires an increase in the level of complexity and often a greater allocation of the necessary resources.

It should be noted that the development of online services in Ukraine is currently in the stage of transition from transactional to transformational services. The basis for the above is declared by the President of Ukraine V. Zelenskyi, the concept of "the state in a smartphone", which involves serving the people of Ukraine through the provision of public services to the citizens of the state, ensuring not only the expansion of their spectrum, but also the increase of access channels to them, integration (complexity) and convenience, the need to have high quality public services [30]. The adoption of the following normative legal acts serves as confirmation of this.

The list of active strategies (concepts, programs) that establish the list and order of providing state public services in Ukraine:

The activity program of the Cabinet of Ministers of Ukraine, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 12, 2020 №. 471;

The National Economic Strategy for the period until 2030, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2021 № 179;

The state program to stimulate the economy to overcome the negative consequences caused by restrictive measures to prevent the emergence and spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus for 2020–2022, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 27, 2020 № 534;

The National Strategy for the Creation of a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period Until 2030, approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 14, 2021 № 366-p;

The State Strategy of Regional Development for 2021-2027, approved by Resolution No. 695 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 5, 2020;

State Administration Reform Strategy for 2022-2025, approved by Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 21, 2021 № 831;

Action plan for the implementation of the "Open Government Partnership" Initiative in 2021-2022, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 24, 2021 № 149-p;

Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 17, 2021 No. 365-p "Some issues of digital transformation";

The concept of the development of the system of electronic services in Ukraine, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 16, 2016 № 918-p;

The concept of the development of artificial intelligence in Ukraine, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 2020 № 1556;

On the approval of the plan of measures for the development of broadband access to the Internet for 2021 - 2022 dated September 8, 2021 № 1069;

On the approval of the plan of measures for the release of radio frequency bands in the ranges 790-862 MHz, 694-790 MHz from radio-electronic means of the broadcasting service (television) for the introduction of LTE radio technology dated November 18, 2020 №1457-p;

On the approval of the plan of measures for the implementation of the fifth generation mobile (mobile) communication system in Ukraine dated November 11, 2020 № 1409-p;

On the approval of the plan of measures to improve the quality of mobile (mobile) communication services for 2020-2022 dated September 30, 2020 № 1189;

Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period until 2030, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 10, 2019 № 526;

IT education reform road map, approved by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ministry of Digital Transformation of Ukraine dated December 23, 2021 No. 1418/181 "On approval of the Action Plan for IT education reform";

Decree of the CMU dated May 12, 2021 No. 438-r "On approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine for 2021-2024";

Cyber security strategy of Ukraine. Approved by the Decree of the President of Ukraine dated August 26, 2021 № 447/2021.

The study of the foreign experience of the countries of the world with developed electronic democracy gives reasons to claim that the main channels of providing public services of an administrative nature are: direct service to citizens in integrated offices providing the specified services; through the use of telephone communication and electronically. It is worth taking into account the established approaches to the optimal organization of the interaction of public authorities with business and the population. One of these approaches is to obtain a comprehensive list of public services in one place. In developed countries of the world such the method of providing services was named "one-stop-shop". The same one the principle was established in Canada, Scandinavian countries and many other countries in the design and creation of national public service portals, with which the integration of local and departmental portals was ensured. In other words, the basic or initial, the concept of providing public services is convenience, comfort and orientation first of all on citizens of serving them, creating for them the most convenient conditions, or during their physical visit to public authorities, or during their electronic, remote visit maintenance.

Thus, the creation of an integrated office for the provision of administrative services in Ukraine is an important measure to change the relationship between public authorities and citizens. Integrated offices have significant advantages over departmental ones (offices of the migration service, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for issuing driver's licenses and vehicle registration). In departmental offices, citizens have the opportunity to receive only a limited list of services.

For the first time in the legislation of Ukraine, the term "electronic service" is defined in the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine ("On the Approval of the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine" in accordance with the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 15, 2013 No. 386) as "service provided to citizens and organizations in electronic form using information and communication technologies". Electronic public service is a public service (administrative service) provided to the subject of the appeal in electronic form with the help of information and communication technologies. You can formulate another definition of this concept: electronic service – it is a service to meet the user's information needs, which has an electronic form of provision. Types of electronic services it is worth considering: all electronic administrative services; online payment for communal services, Internet telephony; Internet banking, Internet insurance; online purchase of transport tickets (for trains,

planes, buses); purchase goods in online stores; online registration in children's preschool institutions; electronic queue, for example in TsNAP, both online implementation (via the Internet) and offline (through personal presence and physical receipt of a ticket through an information terminal), etc.

An important principle of providing electronic administrative services is their availability 24 hours a day and 7 days a week.

The majority of citizens surveyed in 2022 – 72% – saw informational materials about state electronic services (55% in 2021). At the same time, 59% read materials about digital literacy. Those who encountered relevant materials most often mentioned advertising in social networks and on radio/TV. In general, 76% of all respondents received informational materials about electronic government services or digital literacy during the last year. Information materials about electronic government services / digital literacy encouraged 54% of those who received such materials to take appropriate actions. Informational materials encouraged 44% of such respondents to use state electronic services, 35% to improve digital literacy [20, p. 9].

In process introduction electronic administrative services for their users have the following services should be available: convenient access to up-to-date information about the service through the appropriate portal or website; the submission of which is necessary to receive an administrative service, or filling out these forms in online and online mode; online informing the subject of the appeal about the state of provision of administrative services, SMS notification is also widely practiced; online payment for the provision of administrative services, if such a fee is established.

As part of the implementation of the Association Agreement with the EU, Ukraine must ensure the comprehensive development of electronic services in accordance with European requirements [31]. However, according to the results of the UN study (United Nations E-government Survey 2022) Online Services Index (OSI) – 0.8148 (OSI 2020 – 0.6824) is a high indicator and rapid growth (Ukraine was included in the group of countries with a high OSI index (rating class V1) countries that moved from the high that very high E-Government Development Index (EGDI) group in 2022. Regarding the development of electronic government (EGDI), Ukraine took 46th place among 193 countries, Telecommunications Infrastructure Index – 0.7270; Online Service Index – 0.8148, HCI value 0.8669 [32].

In recent years, the situation has significantly improved. Starting from 2017, Ukraine corrected the negative trend of losing its positions in the world ranking of electronic government (E-Government Development Index, United Nations), rising by 18 positions – from 87th position in 2014 to 46th in 2022. The score for the "Online services" component was then – 0.5870.

Communications networks are critical for operational planning, managing resources, accessing information, and contacting citizens who may still be in danger. However, following a disaster, communities are often left with little or no internet connectivity, which can significantly impact the speed and efficiency of identifying those who need help most and developing a response plan quickly. Re-establishing network connectivity enables government agencies and relief groups to quickly collect and analyze data, to inform how best to deploy, direct, and distribute resources food, water, and shelter most efficiently, safely, and equitably to people who need them. Cloud computing and small satellites in low Earth Orbit (LEO) technologies – providing Internet access – are helping the Ukrainian government to rebuild and ensure continuity of citizen services and essential governmental functions following the disaster. Shortly after Russia launched a military offensive in Ukraine, the Ukrainian government has successfully sustained its civil service provision by acting quickly to disburse its digital infrastructure into the public cloud, where it has been hosted in data centers across Europe. Their goal was to avoid the accidental or intended destruction and access by a foreign power. As such, the Ukrainian government was able to retain access and control over functions that are critical to nation building, such as the land registry. Using rugged compute and storage devices, government agencies began the process of uploading data to the cloud – data that had previously been stored in servers physically located within the country. Normally, it would take months to transfer large workloads, but with these devices, without the need for internet, transfers occur in days. Many non-governmental institutions – such as universities, banks, television broadcasters, critical infrastructure – have also turned to cloud service providers to “migrate” their data to the cloud as a means to enable business and service continuity. Cloud computing is also being used to help Ukraine's people from facilitating remote learning opportunities for students to monitoring air quality specifically radiation levels around nuclear power plants close to conflict zones in Ukraine, cutting-edge cloud technology is being used to help in a number of ways.

Note that in UN study [33] directions for the development of e-government services are defined:

1) Combination and integration of service provision channels. It is important to provide services using many different channels, offering citizens have a choice to receive services using your favorite channel instead of simply relying on e-services channels. Service delivery channels have different characteristics, as well as different value when combined with other channels that makes some channels more suitable for providing a certain type of service than others. That's why it's important correlate service delivery channels with the needs of different users, as well as with the specifics of different public services, rather than simply bringing all services online. The more e-government services (that meet specific needs of citizens) are

provided with help of the corresponding channels, the greater the probability of their use.

2) Personalization of public services for a specific citizen. The identification and segmentation of user databases (namely, the selection of segments of users and the merging of groups of users with similar characteristics, such as gender, age, marital status) will enable it is better to adapt public services to the needs of individual users as soon as possible after all, it will positively affect the consumption of services.

3) Use of mobile technologies. Mobile technologies, which are developing at a rapid pace, open the possibility for the authorities to provide public services to all segments of the population. The most significant socio-economic impact of the use of mobile technologies is likely to be in rural areas and in resource-poor developing countries where there is no or limited access to fixed broadband. This is the case in virtually all state institutions in the USA is the ubiquity of mobile technology, its impact, and the increasing number of users accessing websites from mobile devices.

4) Use of social media. Social networks (for example, Facebook, Twitter) are a rapidly developing tool of network interaction, as well as a channel, using which public authorities can take into account the opinion of citizens and communicate directly with them. The advantage of using social media is that the government gets the opportunity to identify the needs of citizens and develop more responsive services instead of simply relying on expensive traditional surveys of citizen needs. The adopted 23 is of great importance for the development of e-government services July 2014 by the European Parliament and the Council of the EU Regulation No. 910-2014 "On electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and on the repeal of Directive 1999/93/EC" [34]. This Regulation is designed to increase the level of trust in electronic transactions in the EU internal market by establishing a single legal basis for safe interaction between citizens, businesses and state authorities, and thereby increase the efficiency of public and private online services and commercial activities in the EU. For this purpose, the Regulation: stipulates the conditions for recognition by member states of electronic identification means of other member states; defined rules for providing trust services for electronic transactions; established legal frameworks for the functioning of electronic signatures, electronic seals, electronic documents, etc. [35].

In Art. 17 of the Law of Ukraine "On Administrative Services" defines that administrative services are provided in electronic form through the Unified State Portal of Administrative Services [36] (USPAS), including through information systems of public authorities integrated with it. USPAS was introduced with the aim of providing access to subjects of appeal to information about administrative services using the Internet and is an official source of information about the provision of administrative services.

In recent years, the trend of developing new electronic democracy tools has been introduced in the Ukrainian state. Among them are the introduction of electronic petitions (for the first time in the history of Ukraine), initiatives of the electronic parliament, an open budget, mandatory electronic declarations of wealth and ambitious plans for open data and online purchases [2, p. 8].

A review of the types of electronic democracy tools that are available to the Ukrainian public shows that the lion's share of them is concentrated in the category of transparency [2, p. 20 – 21]. Informational websites, online video streaming of meetings, and open budget, open data, and online procurement trends are becoming increasingly common among public authorities and civil society organizations. However most government websites in Ukraine still lack two-way interactive content. Placement of state documents or budgets in the online space does not automatically make them useful, convenient for citizens.

For effective use content should be citizen-user-oriented, well-structured and interesting. For example, created in 2015 open data portal (data.gov.ua) and mandatory submission of declarations of persons authorized to perform functions to the Unified State Register was introduced in the fall of 2016 state or local government wealth data.

Specialists in social innovation, representatives of civil society raised the issue of developing even more interactive and sophisticated online tools. As an example, we can cite the online portal Rada Opora, which monitors and publicly visualizes the effectiveness of the activities of deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine; online shopping platform ProZoro, which was first developed by civil society activists, and over time was approved by the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Worthy of attention are the E-data and State Price platforms, which combine interactive monitoring of the state budget and opportunities for stimulation for citizens. Even more promising are the applications BiZoro, DoZoro, 007 and Diia, which arose as a continuation of the "first wave of initiatives" to provide improved monitoring of public expenditures. E-participation and citizen monitoring are fundamental elements of the influential practice of e-democracy. Both quantitatively and in terms of impact electronic participation tools in Ukraine are less developed in the process development and implementation of public policy and decision-making than in the plane of transparency.

The public organization "Electronic Democracy" (ed.org.ua) has implemented several successful pilot cases of electronic voting in Ukraine [37], which should be disseminated and integrated at the national and basic levels of public administration. Currently, most of the pilot cases are based in Kyiv and are supported by civil society. Moreover, some participatory tools, such as e-consultations and e-surveys, are lacking in the practice of e-democracy. If the practice of electronic consultations has become more widespread in Europe, North America and Asia, then in Ukraine, despite several attempts to introduce it it is actually still missing.

It is worth noting that at the end of 2016 The Verkhovna Rada of Ukraine developed a mechanism for electronic consultations, but in specific processes creation of public policy it is not used enough. If used effectively, electronic consultations can have a significant impact in Ukraine, where public policy is traditionally formed with minimal or no public participation. Updating the practice of electronic consultations at all levels of management is important, as it will also contribute to the further implementation of successful pilot cases of electronic voting in Ukraine.

In this context, we will consider the existing practice of e-democracy (in particular, the practice of applying the tools of e-democracy to scaling, sustainability, efficiency, political influence and desired changes in public policy).

Such tools of electronic democracy should include (Table 2):

Table 2

An instrument of electronic democracy

Tool	Characteristic
1	2
Unified system of local petitions	a ready-made technical solution to support the initiative to prepare an electronic petition to local authorities, which was created within the framework of the EGAP program . In the unified system of local petitions, it is possible to: create a petition to a local self-government body; collecting signatures in support of it; publication of the authority's response to a petition that has received the necessary number of votes to be considered
Portal "Open City"	was created for the interaction of citizens, local authorities, communal enterprises, public associations, charitable foundations and businesses in order to solve the urgent problems of the community. The portal provides implementation of the following possibilities: creation of a message about a problem, the task of solving which is sent to the appropriate structure; publication of information by authorities, which ensures information awareness of citizens about official measures, for example, about blocking traffic
Verification of invalid documents	the service creates opportunities for quick and free online document verification in databases of invalid, stolen or lost passports
Design systems and state websites of Ukraine	is designed to help public authorities create citizen-oriented, simple, easy-to-use web services. Such a system provides practical recommendations for designers, developers, testers, content editors and managers government websites
Portal of the government program "Affordable Medicines"	was created in connection with the implementation of the government reimbursement program, which provides for the mechanism of full or partial payment of medicines that are included in the detailed description from the budget. On the portal there is an opportunity to: view the list of available medicines; using search to check whether the desired drug is included in the list of available drugs; search for pharmacies participating in the program; see how to correctly issue a prescription to receive medical supplies within the program

Electronic service of registration and termination of business activity	On the "Online House of Justice" website, it is possible to register a legal entity or an individual entrepreneur online for free in the absence of a person from the institution. Documents for registration are submitted by the applicant in electronic form through the created personal account on the website. Registration takes place within 24 hours h. after receipt of the necessary documents, excluding weekends and holidays
Electronic services for obtaining a certificate of criminal record	On the website of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, it is possible to order an online certificate about criminal prosecution, the absence (presence) of a criminal record or restrictions provided for by the criminal procedural legislation of Ukraine. This document is free of charge and is issued within 30 calendar days from the date of receipt of the request
Electronic service for assigning a housing subsidy	On the website of the Ministry of Social Policy of Ukraine, it is possible to apply for a housing subsidy online. This most Ukrainian families can receive the subsidy, if any utility costs exceed an average of 15% of monthly gross income
Portal of the Cabinet of Ministers of Ukraine	The only web portal of executive authorities. The portal has a system of tags for news and government acts, there is a separate section on government reforms and access to all existing government electronic services. It is worth noting that it has a version for the visually impaired, adapted for viewing from tablets and smartphones
Portal of civil service vacancies	Its purpose is present an available information about vacancies for the general public, simplify the application procedure and so on attract the best specialists to work in state structures. The portal primarily publishes vacancies for reform specialists. The portal provides an opportunity to: monitor available vacancies; create your own profile; view the list of documents required to participate in the competition for the position, download the necessary documents and apply for vacancies online
Evaluation of the transparency of local budgets	assessment of the transparency of local budgets is designed to help local self-government bodies to implement budget transparency practices and to involve citizens in participating in budget processes at the local level. For its implementation, the platform "Transparent local budgets" was created
Public budget or participation budget	It is a tool of electronic democracy that enables citizens to participate in the distribution of budget funds and direct them to those initiatives that they consider most significant for the development of their community
Electronic petitions to the Cabinet of Ministers of Ukraine	System of electronic petitions to the CMU enables citizens to submit a petition to the government in electronic format. The system can: create a petition; vote on petitions for which collection is ongoing signatures; publish the response of the CMU to the petition. In order to create or support a petition, you need to register at system
Social inspector	This is a public portal that publishes information on what local budget funds are spent on. After choosing a city, you can find out about planned repairs, expenses of schools and kindergartens, declarations of local deputies, their attendance at meetings, their parties, constituencies and contacts, public projects

Service for monitoring registration data of Ukrainian companies and the court register for protection against raiding and control of counterparties	OpenDataBot collects information from open state registers and other sources and instantly sends messages to Telegram , Facebook messenger Messenger or Skype . In addition, since the end of 2019, the Anti-Raiding Office began its work, the main purpose of which is to cancel changes in the Unified State Register of Legal Entities, individual entrepreneurs and return enterprises and real estate objects to their legal owners
ProZoro online public procurement platform	in the first months of its own implementation, it became an effective solution for ensuring transparency and taking anti-corruption measures in state authorities

Source: compiled by [5, 7, 15, 24, 37].

In conclusion, we note that the successful practices of e-democracy in Ukraine, namely the use of the specified tools, have certain obstacles, in particular:

low level of their systematic actualization and implementation;

the lack of interactive content on the websites of public authorities and the variety of e-democracy tools, which is one of the factors that reduces the scale of the use of services by citizens;

lack of financial resources and insufficient number of national programs for the introduction of e-democracy. Most successful solutions in the field of e-democracy were developed by volunteers or supported by donors;

low awareness and literacy of citizens regarding the tools of e-democracy and their insufficient coverage in the mass media regarding the advantages of ICT, which leads to their underuse;

inconsistency of political will among government officials regarding the combination and promotion of e-democracy tools. Lack of political will is often explained by false assumptions, fear, lack necessary experience and skills among civil servants. It is in such cases that education and awareness building will come in handy.

In order to achieve this, the following recommendations should be taken into account for subjects of public administration subjects (suggestions should be presented with a picture):

civil society institutions should continue to support the role of a proactive position in education, social innovation, dissemination and monitoring of the expanded menu of "e-democracy tools" available to the Ukrainian public and public authorities;

public authorities at all levels (in particular, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and local self-government bodies) should proactively and systematically integrate existing and new online tools to increase their transparency, accountability and stimulate citizen participation in the creation of public policy and adoption decisions;

it is necessary to systematically allocate resources from the state budget and through the partnership of citizens and businesses for the emergence and implementation of initiatives from electronic democracy;

more online tools in the field of e-participation and accountability should be developed, promoted and used across the country and with all interested public administration entities;

it is necessary to develop targeted online and offline training of civil servants, local self-government officials, representatives of public organizations and mass media in order to better understand, acquire experience and skills on the subject of electronic democracy;

more citizen awareness and e-literacy campaigns should be initiated and conducted to encourage the use of e-democracy tools by the public;

active successful practices of e-democracy should be documented and studied and distributed online through manuals, educational materials and mass media;

new e-democracy tools should be carefully designed, cost-effective, user-friendly, impact democratic processes and provide easy and equal access to use for all citizens of Ukraine, including those with special needs and living in remote regions with limited internet access.

Thus, the use of digital technologies creates prerequisites for the transformation of the functions of public authorities, the development of the institutional architecture of public administration entities, which will ensure effective interaction between the state, business and civil society.

Therefore, with the aim of further effective integration of Ukrainian society into the European one, including by improving the system of providing public services, it is necessary to form a new model through the use of appropriate scientifically based and normatively defined tools based on the introduction of modern technologies of network interaction, in particular information and communication technologies. The use of the latest information and communication technologies in the process of providing public services contributes to the development of open and transparent public administration. The introduction of electronic services will allow every citizen, business representative and authorities to significantly reduce financial and time costs. Despite the wide implementation and high popularity of e-services in the world, there are still differences between different countries in the approaches to implementation electronic governance in their activities. Any assessment of the development and effectiveness of the application of management technologies of electronic government in the process of providing public services is subjective and based on assumptions, because the receipt of electronic services is uneven and does not involve the receipt of profit.

There is a system of open data and electronic services integral part of the processes of informatization of society and necessary in light of the development of technologies. It is only a matter of time until every citizen has access to the Internet, borders are being erased, which causes the need to develop technologies as a means of communication. Therefore, the authorities of Ukraine should focus on implementing e-governance in their activities and some of their own efforts – for education and popularization of the information society as a whole.

Volunteer Portal of public services iGov.org.ua was created by a team of volunteers for maximum changes in the processes of interaction during the provision of services between citizens and the state, and the Unified State Portal for Management and Strategic Services was built solely due to the need for its introduction in accordance with international standards for the development of democracy in the country and the current legislation of Ukraine. That is, the motivator in the development of the first portal is ordinary citizens, and the stimulator in the development of the second is there is a prescribed norm of the Law of Ukraine "On Administrative Services". Regardless of who is the initiator introduction of the provision of electronic services through the relevant portals, one of the decisive factors is the legislative regulation of the activity of this or that portal, as well as the technologies and approaches used in the construction of its structure. It is the structure of the portal that gives impetus to the complexity of its further development. The architecture should be built in such a way that if the initial team cannot finalize it, then anyone can take on the further development of this portal. The use of outdated technologies will lead to the fact that, under the influence of the ultra-fast development of information and telecommunication networks, too many funds will have to be invested in its modernization. Also, from the very beginning, the portal should be based on the principle of universality, the ability to integrate into any network and provide access for independent integration of other systems.

The improvement of the Unified state portal of administrative services should also take place in the direction of expanding the list of services that are provided online. The portal should provide citizens with those services that are most in demand for them. According to statistics on the number of services provided and sociological results Surveys determined the list of administrative services that are the most necessary and popular among citizens. Such administrative services are:

- 1) obtaining passports and other contacts with the State Migration Service;
- 2) use of the Diya application or portal;
- 3) receiving subsidies, benefits and social benefits;
- 4) issues of personal transport (driver's license, car sale, payment of fines;
- 5) paid services for obtaining information from state registers or obtaining digital extracts;
- 6) the portal of electronic services of the Pension Fund;
- 7) issues related to a private enterprise (Registration, single tax, reporting);
- 8) taxpayer's office;
- 9) issues related to the conduct of business of a firm or company (LLC) (registration, taxes or other payments);
- 10) birth certificate, accompanying documents;
- 11) admission to a higher education institution;
- 12) change of election address;
- 13) issues of construction;
- 14) issues of commercial transport (licenses, transport permits).

These administrative services are the most popular among citizens, since any person in his daily life faces the need to receive this or that service at a certain stage of his life. We believe that the transfer of the above-mentioned services to full electronic access is of crucial importance for simplifying the interaction of citizens and state bodies. Naturally, all these services should have their own way of submitting documents, since in many cases these services require the physical presence of citizens to receive these services. Taking into account the experience of the Unified State Portal of Administrative Services, the developers of the portal were not based on the need for services, and from the "ease" of their introduction, since the services of the Ministry of Economic Development and Trade are quite specific and not mass-produced. Of course, they facilitate the processes of obtaining licenses for businesses, but they are not used by ordinary citizens in everyday life. In this case, it is worth focusing your attention on expanding the list of administrative services provided through the Unified State Portal of Administrative Services.

It is recommended to introduce on the Unified State Portal of Administrative Services a service for obtaining administrative services based on life circumstances and business situations and providing complex administrative services based on one application.

In addition, as of today, it is absolutely necessary to provide the possibility of registration in the office of the service provider to structural units of regional state authorities and local self-government bodies. After all, according to the notification of the technical administrator of the Unified State Portal of Administrative Services, the portal currently integrates into its system only central bodies of executive power, and for local bodies that provide administrative services in accordance with the law, the technical settings have not yet been developed.

For example, every citizen who used the service may receive a letter from a survey about the quality of service provision. Also, in our opinion, it should be possible to leave feedback about the service. Such evaluation methods will allow not only to improve the system itself, but and will allow us to understand the bottlenecks in the process of providing this or that service, which is no less important if we start from the paradigm that government bodies should be perceived as service. In this regard, the Unified State Portal of Administrative Services does not provide an opportunity to evaluate the quality of the services provided and/or to leave feedback or provide suggestions for improving the service. Therefore, for the complex interaction of recipients of administrative services and entities providing administrative services, it is worth adding such an opportunity. In our opinion, service evaluation is important in the process of providing public services.

However, when talking about the digitization of services, it should be understood that digitization involves not only transferring 100% of public services for ordinary citizens and businesses online, but primarily providing 100% of settlements and their social facilities with access to high-speed Internet and

attracting millions Ukrainians to the program for the development of digital skills and competencies [8, p. 96].

During the last year, the most popular requests from the state electronic services on the portal or from the "Diia" application were: registration of IDP status and application for appointment of IDP status; obtaining an OK-5 or OK-7 certificate; pension certificate in the Diia mobile application; application for participation in the preferential mortgage lending program for IDPs; application for extension or termination of aid to IDPs; appointment or recalculation of pension; application for housing subsidy; registration for consultation on child adoption.

The President of Ukraine V. Zelenskyi announced the new eSmartphone program, which provides for the allocation of smartphones at a discounted rate to all vaccinated citizens of Ukraine over 60 years of age. The program will cover about 8.5 million people [38].

Modernization of the system of public administration in Ukraine with the help of ICT-technologies should involve reforming the following areas:

improvement of electronic document flow through: development of the system of internal electronic document flow in public authorities and the system of electronic interaction of executive authorities; introduction of the state electronic archive and electronic archives of public authorities, determination of the order of archival storage of electronic documents; definition of requirements for the format of a unified information object intended for the exchange of electronic documents; determination of the order of acceptance and transfer of electronic documents to state archival institutions;

improvement of electronic interaction through: development of organizational, technical and semantic interoperability of information and telecommunication systems of state authorities; introduction of a system of electronic interaction of state electronic information resources; development of electronic interaction of subjects of power based on the system of electronic interaction of state electronic information resources;

development of electronic governance in the following spheres of public life: health care, social protection, education and science, financial and budget policy, electoral sphere, protection of human rights and freedoms, transport and infrastructure, ecology and natural resources, in the field of regional and local development and territorial organization of power, etc. [39].

The four priorities of the formation of a new system of providing administrative services in the conditions of decentralization include: the creation of integrated "transparent offices" in the form of CPASs in new administrative centers of UTC; organization of activities in integrated CPAS UTC on the principles of quality-based management; development of electronic services in the field of administrative services; formation of a system of complex control activities in the field of providing administrative services [6, p. 221].

Costs of public authorities for the exercise of power through the use of modern innovative approaches and ICT technologies (including the Internet of Things, Blockchain, about bile ID, cloud infrastructure, sharing economy, processing of large volumes of data (Big Data), the principles of "one-time entry of information", "digital by default" and "compatibility by default", the application of promising forms of task organization and e-government development projects, in particular through the introduction of public-private partnerships.

Throughout the formation and implementation of state policy in the field of public services in Ukraine, a number of relevant measures have been implemented in the context of the implementation of defined tasks regarding the further development of this field with the e-government. Thus, the principle of providing administrative services by means of electronic government through the so-called "single window" system, i.e. through administrative service provision centers (ASPCs), which in turn allows applicants to receive administrative services from all public bodies in one place 6 days a week, was first introduced state and local authorities through universal employees - administrators, which in turn allows saving both financial and time resources of applicants. The next step in the field of reforming the sphere of providing administrative services by means of electronic governance was the transfer of their provision to an electronic format, that is, their provision through the system of the Unified state portal administrative services. The electronic method of providing services provides an opportunity for the applicant to receive the necessary service in the mode online at any convenient time according to the principle of 24 hours and 7 days a week, without visiting the authority or CPASs.

Thus, the primary tasks and areas of improvement of state policy in the field of providing administrative services by means of electronic government are:

- continuation of the decentralization of the process of providing administrative services by means of electronic government and further development of the CPASs network in accordance with the existing needs of the subjects of appeals;

- the introduction of information and communication technologies into the administrative service provision system and the automation of the procedure for their provision, namely the development of the provision of electronic services, online counseling, preliminary electronic registration, electronic queue, electronic document flow, etc.;

- improving the quality of the provision of administrative services by means of electronic governance, namely: improving the existing requirements (standard) for the provision of administrative services; establishment of close and effective feedback with the subjects of appeals and their involvement in monitoring the quality of the provision of administrative services; improvement of the system of monitoring and evaluation of the quality of provision of administrative services by means of electronic government.

The main areas of improvement of the separate normative-legal, administrative-organizational, financial-economic and informational- motivational

mechanisms for the provision of administrative services by means of electronic government in Ukraine are shown in fig. 5.

The use of electronic administrative services is convenient for the subjects of their receipt – individuals and legal entities, because the registration of the service from a home or work computer is much faster than visiting the offices of state institutions and filling out papers. That administrative services in electronic format minimize corruption risks, because they eliminate the need for personal contact of individuals and legal entities with government officials.

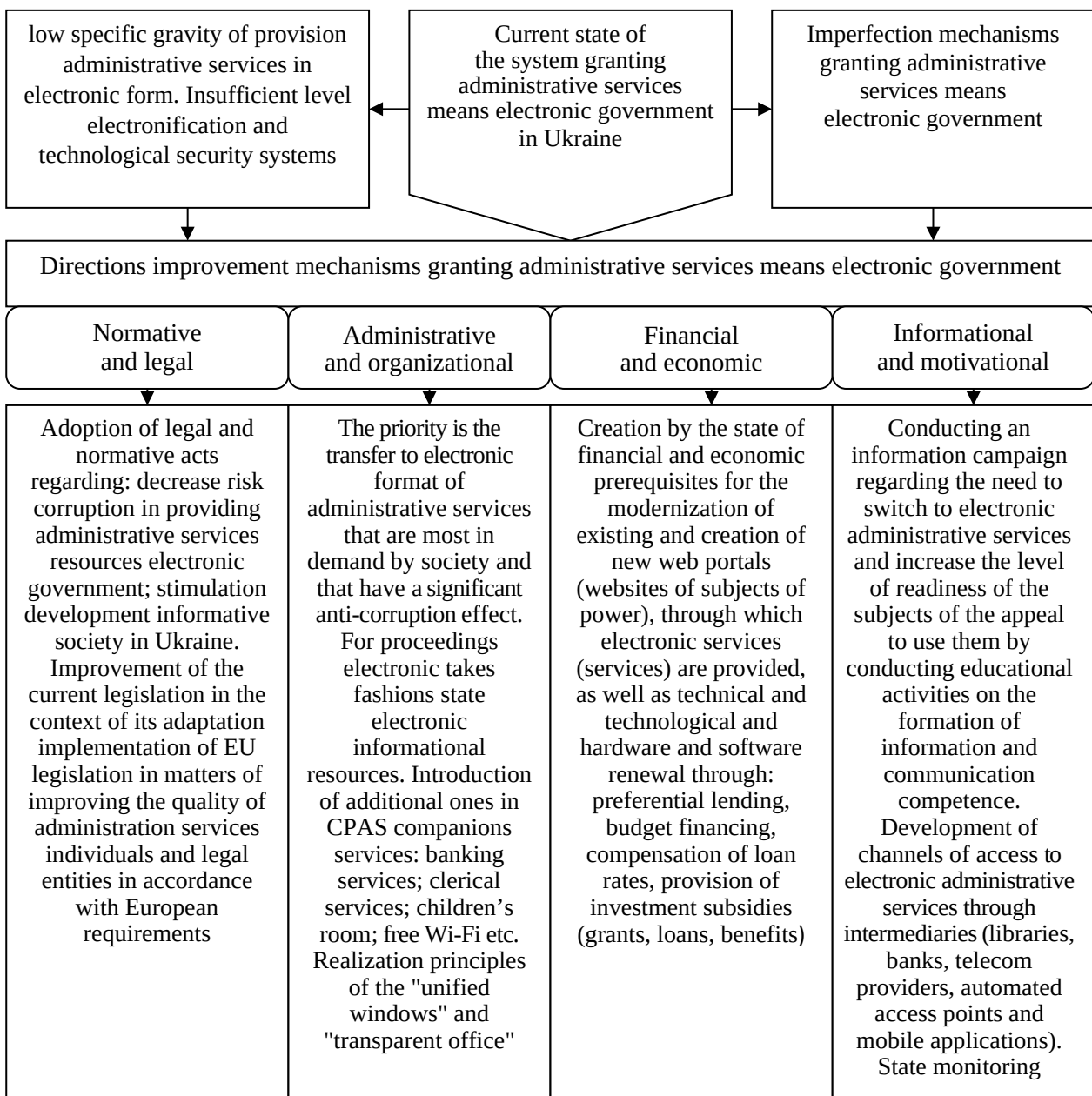

Fig. 5. Directions for improving the mechanisms for providing administrative services by means of electronic government

In the context of the further development of the regulatory and legal mechanism for the provision of administrative services in Ukraine, it is worth noting the recommendatory and mandatory acts of the EU, which are subject to implementation into Ukrainian legislation on the basis of the current Association Agreement. For this purpose, the Government is developing action plans for the implementation of individual directives, for example, "Implementation Plan of Directive 98/84/EC of the European Parliament and of the Council on the legal protection of services based on or containing conditional access and Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce in the domestic market" [40].

It should be noted that the regulatory and legal support of the system of providing administrative services by means of electronic governance in modern conditions is not fully regulated. The law defines separate limits management of the system, namely the Centers and the Portal, the formation of registers, administrative fees, etc.

Forming new relationships between the subjects of the appeal and state administration bodies, in which the rights and freedoms of citizens are a priority, it is necessary to create appropriate conditions under which the system will allow their implementation. In view of this, the priority directions for improving the system of providing administrative services by means of e-government are:

- ensuring the interoperability of the system of interdepartmental interaction with the system databases (registers) of other state administration bodies and defining at the legislative level the requirements for mandatory connection to the specified system of all databases (registers) of state administration bodies;

- creation of effective interdepartmental interaction, which should ensure obtaining information necessary for the provision of administrative services, and seamless interaction between databases of other public administration bodies in automatic mode;

- the formation of information technologies through the integration of state information systems of state administration bodies, the state institution "Government Contact Center" and ensuring the further functioning and improvement of this infrastructure, the problem for public administration bodies both at the regional and local levels that only budget funds are fully justified is will not be sufficient to ensure compliance with the requirements of the law.

At the same time, financial and other support for the activities of public administration bodies for the provision of administrative services is carried out exclusively at the expense of the State Budget of Ukraine, relevant local budgets [35], which, in particular, makes it impossible to use public-private partnership mechanisms for the purpose of additional financing and development of information

technologies to provide administrative services in electronic form.

Thus, the development of electronic governance of the system of providing administrative services is also limited by budget funding. And even international technical assistance is now possible only indirectly through the budget, so international projects of direct provision of administrative services are illegal. All this in no way contributes to the effective and rapid transformation of the system of providing administrative services in electronic form.

Conclusion. From implementation of electronic governance, transition usual provision of administrative services to the electronic format is not just necessary, but absolutely necessary for the development of democracy in the country. Therefore, it is worth determining the priority actions of the government, which are necessary for the introduction of new information and communication technologies into the life of every citizen. The main results of improving the existing mechanisms for providing administrative services by means of electronic management in Ukraine should be an increase in the efficiency of public administration, because the transfer of administrative services to an electronic format contributes to its optimization, review of the processes of interaction between authorities, establishment of electronic interaction of state registers, which significantly reduces paper document circulation, frees up the time of civil servants for other tasks, reduces financial costs and promotes debureaucratization. Collaboration, focused innovation and follow-up to create an enabling climate for the development of e-democracy are key calls to action.

Thus, modern trends in the development of the information society require the system of providing administrative services with modern information and communication technologies, which allow network interaction of all parties in solving system problems, coordination of different and contradictory approaches to institutional-organizational, technical-technological, and resource support of the system of providing administrative services by means of e-government, but the transformation of the activities of public administration bodies into electronic form is limited by the conflicting nature of legislation on the one hand and budget funding on the other, which does not contribute to the rapid implementation and effective functioning of the system of providing administrative services by means of e-government.

References:

1. Soroko, V. M. (2006). *Diialnist publichnoi administratsii z nadannia posluh ukraïnskomu suspilstvu [Activities of the public administration in the provision of services to the Ukrainian society]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
2. Tomkova Y. & Bohuslav M. (2016). *E-Demokratiia v Ukraini: Pohliady hromadian i kliuchovykh zatsikavlenykh storin [E-Democracy in Ukraine: Views of citizens and key stakeholders]*. Kyiv: Fond Skhidna Yevropa [in Ukrainian].

3. Dzvinchuk, D. I. (2011). Meta, tsili i kryterii intelektualizatsii pidhotovky korpusu derzhavnykh sluzhbovtziv i pratsivnykiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Purpose, goals and criteria of intellectualization of the training of civil servants and employees of local self-government bodies]. *Vyvchennia ta vprovadzhennia v Ukraini inozemnoho dosvidu udoskonalennia diialnosti orhaniv vlady : materily VI-yi Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu*. (pp. 167-169). Poltava : PoltNTU [in Ukrainian].
4. Zharaya, S. B. (2013) Kontseptsiiia administratyvnykh posluh ta mizhnarodna praktyka upravlinnia yakistiu nadannia posluh [The concept of administrative services and international practice of managing the quality of service provision] *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia – Scientific bulletin of the Academy of Municipal Administration*, 2, 28-35. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvamu_upravl_2013_2_5.pdf [in Ukrainian].
5. Zhochan H. (2020). Stan rozvytku didzhitalizatsii v Ukraini [State of development of digitalization in Ukraine] *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, 1, 44-52 [in Ukrainian].
6. Mamatova, T. V. & Kravtsov O. V. (2021). Zabezpechennia yakosti publichnykh posluh v umovakh tsyfrovoy transformatsii [Ensuring the quality of public services in conditions of digital transformation]. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-082-7-10> [in Ukrainian].
7. Tomkova Y. & Konashevych O. (2016). Analitychni zapysky z efektyvnoho e-uriaduvannia [Analytical notes on effective e-governance]. *Zakonodavchi aspekty elektronnoi demokratii v Ukraini – Legislative aspects of electronic democracy in Ukraine*, 1, 8-10 [in Ukrainian].
8. Ternushchak M. (2020). Udoskonalennia servisnoi diialnosti publichnoi administratsii v konteksti didzhitalizatsii [Improving the service activity of the public administration in the context of digitalization]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 1. 93-100 [in Ukrainian].
9. Chemeris, A. O., Lesechko, M. D. & Lipentsev, A. V. (2004). *Administratyvni posluhy mistsevykh orhaniv derzhavnoi vykonavchoi vlady [Administrative services of local bodies of state executive power]*. Lviv : LRIDU NADU [in Ukrainian].
10. Soroko, V. M. (2008). *Nadannia publichnykh posluh orhanamy derzhavnoi vlady ta otsinka yikh yakosti [Provision of public services by state authorities and their quality assessment]*. Kyiv : NADU [in Ukrainian].
11. Instrumentarii z upravlinnia znanniamy: metodyky zberihannia ta poshyrennia dosvidu; Shveitsarsko-ukrainskyi proiekt "Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini –DESPRO" [Toolkit for knowledge management: methods of storage and dissemination of experience; Swiss-Ukrainian project "Support of decentralization in Ukraine – DESPRO"] (2013). Kyiv: TOV Sofiia –A [in Ukrainian].
12. Karpenko, O. V. (2014). *Upravlinski posluhy v Ukraini: mekhanizmy nadannia orhanamy vlady [Administrative services in Ukraine: mechanisms of provision by authorities]*. Kyiv: AMU [in Ukrainian].
13. Honcharuk N. & Prokopenko L. (2011). Orhanizatsiino-pravovi aspekty nadannia administratyvnykh posluh v Ukraini [Organizational and legal aspects of the provision of administrative services in Ukraine]. *Publichne upravlinnia – Public administration*, 1(5), 26-32 [in Ukrainian].
14. Yevropeiska kvalifikatsiina liustratsiia [European qualification lustration]. Retrieved from <http://www.europeanchoice.info/#!ukrainefree/cdpt> [in Ukrainian].
15. E-uriaduvannia ta e-demokratiia – priorytety mizhnarodnoi initsiatyvy «Partnerstvo «Vidkrytyi Uriad» [E-governance and e-democracy – priorities of the international initiative «Open Government Partnership»]. Retrieved from <http://dknii.gov.ua/?q=node/2020> [in Ukrainian].
16. Burenko, T. O. (2011). Formuvannia systemy nadannia administratyvnykh posluh orhanamy derzhavnoi vlady v Ukraini [Formation of the system of provision of administrative services by state authorities in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

17. Konotoptsev, O. Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v protsesi nadannia administratyvnykh posluh [The use of information and communication technologies in the process of providing administrative services]. (n.d.). *fmd.kh.ua*. Retrieved from <http://fmd.kh.ua/news/vikoristannya-informatsijnokomunikatsijnih-tehnologij-v-protsesi-nadannya-administrativnih-poslug.html> [in Ukrainian].
18. Litvinov, O. (2011). Dostup hromadian do administratyvnykh posluh iz vykorystanniam IT-tekhнологii [Access of citizens to administrative services using IT technologies]. *Tsentr polityko-pravovykh reform – Center for Political and Legal Reform*. Retrieved from <http://www.pravo.org.ua/publicna-administratsiia/2011-07-20-17-42-30/1661-dostup-hromadian-do-administratyvnykh-posluh-iz-vykorystanniam-it-tekhнологii.html> [in Ukrainian].
19. Obolenskyi, O. Yu. & Horbatiuk V. I. (2013). Administratyvni posluhy u sferi upravlinnia derzhavnymy finansamy [Administrative services in the sphere of state finance management]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – State administration: theory and practice*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2013_1_18.pdf. [in Ukrainian].
20. Dumky ta pohliady naselennia Ukrainy shchodo derzhavnykh elektnonnykh posluh. Analitychnyi zvit. Veresen 2022 roku [Opinions and views of the population of Ukraine regarding state electronic services. Analytical report. September 2022]. *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni> [in Ukrainian].
21. Sait Kabinetu ministriv Ukrainy [Site of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <http://www.kmu.gov.ua/> [in Ukrainian].
22. Gruzd, M. V. (2022). Aktyvizatsiia hromadskoi uchasti v upravlinni rozvytkom obiednanykh terytorialnykh hromad [Activation of public participation in united territorial communities development management]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*, 25(53). 57-65 [in Ukrainian].
23. Sait ministerstva tsyfrovoi transformatsii Ukrainy [Site of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine]. *thedigital.gov.ua*. Retrieved from <http://thedigital.gov.ua/> [in Ukrainian].
24. Ukraina: vid viiny do myru ta vidnovlennia. Analitychni otsinky. Veresen 2022 roku [Ukraine: from war to peace and recovery. Analytical evaluations. September 2022]. (n.d.). *razumkov.gov.ua*. Retrieved from <https://razumkov.gov.ua/> [in Ukrainian].
25. Elektronne vriaduvannia u 100 mistakh Ukrainy: rezultaty doslidzhennia [Electronic governance in 100 cities of Ukraine: research results]. *opora.ua.org*. Retrieved from <http://opora.ua.org/news/5764-elektronne-vriaduvannja-u-100-mistah-ukrajiny-rezultaty-doslidzhennja> [in Ukrainian].
26. Informatsiia pro anketuvannia shchodo yakosti nadannia administratyvnykh posluh v tsentrakh nadannia administratyvnykh posluh [Information on the questionnaire regarding the quality of the provision of administrative services in centers for the provision of administrative services]. *www.dkrp.gov.ua*. Retrieved from <http://www.dkrp.gov.ua/info/2935.htm> [in Ukrainian].
27. Averianov, V. B. (2012). *Vybrani naukovi pratsi [Selected scientific works]*. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
28. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini" [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Information Society Development Strategy in Ukraine»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
29. Lakhyzha, M. I. (2013). Udoskonalennia nadannia administratyvnykh posluh v Respublitsi Bolhariia: retrospektyvnyi analiz [Improvement of the provision of administrative services in the Republic of Bulgaria: retrospective analysis]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, 4. 58-63 [in Ukrainian].

30. Fedorov, M. Yevropeyskiy Soiuz pidtrymaie realizatsiiu kontseptsii "Derzhava u smartfoni" [The European Union will support the implementation of the concept "State in a smartphone"]. (n.d.). *president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/yevropejskij-soyuz-pidtrimaye-realizaciyu-koncepciyi-derzhav-56337> [in Ukrainian].
31. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. *zakon.council.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/ed20140321#Text [in Ukrainian].
32. Sait "The United Nations E-Government Development Database" / UN E-Government Survey 2022. [Website of the "The United Nations E-Government Development Database" / UN E-Government Survey 2022]. *publicadministration.un.org*. Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022> [in English].
33. White Paper on Services of General Interest. *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:l23013b> [in English].
34. Regulation (EU) № 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0910&from=EN> [in English].
35. UN Research: Electronic Government 2020. *publicadministration.un.org*. Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20-%20.pdf> [in English].
36. Zakon Ukrainy "Pro administrativni posluhy" [Law of Ukraine "On administrative services"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text/> [in Ukrainian].
37. Tomkova, Y. & Konashevych, O. (2016). Analitichni zapysky z efektyvnoho e-uriaduvannia [Analytical notes on effective e-government]. *Zakonodavchi aspekty elektronnoi demokratii v Ukraini – Legislative aspects of electronic democracy in Ukraine*, 1. 7-12 [in Ukrainian].
38. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy [Official online representation of the President of Ukraine]. *president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/> [in Ukrainian].
39. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsiiia rozvytku elektronnoho uriaduvannia» [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the concept of the development of electronic governance»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#n14> [in Ukrainian].
40. Pashov, R. I. & Kokhan, D. O. (2021). Vprovadzhennia u praktyku funktsionuvannia tsentriv nadannia administrativnykh posluh v Ukraini [Introduction into the practice of functioning of administrative service centers in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia : udoskonalennia ta rozvytok – State administration: improvement and development*, 11. [Elektronnyi resurs]. – Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2378> [in Ukrainian].

Література:

1. Сороко В. М. Діяльність публічної адміністрації з надання послуг українському суспільству : монографія / за наук. ред. Ю. А. Привалова. – Київ: НАДУ, 2007. – 180 с.
2. Томкова Й. Е-Демократія в Україні: Погляди громадян і ключових зацікавлених сторін / Й. Томкова, М. Богуслав. – Київ: Фонд Східна Європа, 2016. – 76 с.

3. Дзвінчук Д. І. Мета, цілі і критерії інтелектуалізації підготовки корпусу державних службовців і працівників органів місцевого самоврядування / Д. І. Дзвінчук, В. В. Петренко // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади : матеріали VI-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (22 листопада 2011 року). – Полтава : ПолтНТУ, 2011. – С. 167 – 169.

4. Жарая С. Б. Концепція адміністративних послуг та міжнародна практика управління якістю надання послуг / С. Б. Жарая // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2013. – Вип. 2. – С. 28 – 35. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvamu_upravl_2013_2_5.pdf

5. Жочан Г. Стан розвитку діджиталізації в Україні / Г. Жочан // Економічний аналіз. – 2020. – Том 30. – №1. – Частина 2. – С. 44 – 52.

6. Маматова Т. В., Кравцов О. В. Забезпечення якості публічних послуг в умовах цифрової трансформації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-082-7-10>

7. Томкова Й. Аналітичні записки з ефективного е-урядування / Й. Томкова, О. Конашевич // Законодавчі аспекти електронної демократії в Україні. – 2016. – №1. – С. 8 – 10.

8. Тернушак М. Удосконалення сервісної діяльності публічної адміністрації в контексті діджиталізації / М. Тернушак // Юридичний вісник. – 2020. – №1. – С. 93 – 100.

9. Чемерис А. О. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади : монографія / А. О. Чемерис, М. Д. Лесечко, А. В. Ліпенцев та ін. // Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 152 с.

10. Сороко В. М. Надання публічних послуг органами державної влади та оцінка їх якості : [навч. посіб.] / В. М. Сороко. – К. : НАДУ, 2008. – 104 с.

11. Інструментарій з управління знаннями: методики зберігання та поширення досвіду; Швейцарсько-український проєкт "Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO". – Київ: ТОВ Софія – А, 2013. – 144 с.

12. Карпенко О. В. Управлінські послуги в Україні: механізми надання органами влади / О.В. Карпенко. – Київ: АМУ, 2014. – 408 с.

13. Гончарук Н. Організаційно-правові аспекти надання адміністративних послуг в Україні / Н. Гончарук, Л. Прокопенко // Публічне управління. – 2011. – № 1(5). – С. 26 – 32.

14. Європейська кваліфікаційна люстрація [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.europeanchoice.info/#!ukrainefree/cdpt>

15. Е-урядування та е-демократія – пріоритети міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» / Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/?q=node/2020>

16. Буренко Т. О. Формування системи надання адміністративних послуг органами державної влади в Україні : дис. канд. держ. упр. : 25.00.01 /Т. О. Буренко. – НАДУ при Президентові України. – Київ, 2011. – 228 с.

17. Конотопцев О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі надання адміністративних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fmd.kh.ua/news/vikoristannya-informatsijnokomunikatsijnih-tehnologij-v-protsesi-nadannya-administrativnih-poslug.html>.

18. Літвінов О. Доступ громадян до адміністративних послуг із використанням ІТ-технологій // Центр політико-правових реформ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.org.ua/publicna-administratsiia/2011-07-20-17-42-30/1661-dostup-hromadian-do-administrativnykh-poslug-iz-vykorystanniam-it-tekhnologii.html>

19. Оболенський О. Ю. Адміністративні послуги у сфері управління державними фінансами / О. Ю. Оболенський, В. І. Горбатюк // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2013_1_18.pdf.
20. Думки та погляди населення України щодо державних електронних послуг. Аналітичний звіт. Вересень 2022 року. Київ // Національна рада з відновлення України від війни. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni>
21. Сайт Кабінету міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
22. Грузд М. В. Активізація громадської участі в управлінні розвитком об'єднаних територіальних громад / М. В. Грузд // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА. – 2022. – № 25(53). С. 57 – 65.
23. Сайт міністерства цифрової трансформації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thedigital.gov.ua/>
24. Україна: від війни до миру та відновлення. Аналітичні оцінки. Вересень 2022 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу <https://razumkov.gov.ua/>
25. Електронне врядування у 100 містах України: результати дослідження / ОПОРА. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oporaua.org/news/5764-elektronne-vrjaduvannja-u-100-mistah-ukrajiny-rezultaty-doslidzhennja>
26. Інформація про анкетування щодо якості надання адміністративних послуг в центрах надання адміністративних послуг [Електронний ресурс] / Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/2935.htm>
27. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / В. Б. Авер'янов. – Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 448 с.
28. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.07.2013 р. № 386-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>
29. Лахижа М. І. Удосконалення надання адміністративних послуг в Республіці Болгарія: ретроспективний аналіз / М. І. Лахижа // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : ДокНаукДержУпр, 2013. – Вип. 4. – С. 58 – 63.
30. Федоров М. Європейський Союз підтримує реалізацію концепції "Держава у смартфоні" – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/news/yevropejskij-soyuz-pidtrimaye-realizaciyu-konceptiyi-derzhav-56337>
31. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/ed20140321#Text.
32. Сайт "The United Nations E-Government Development Database" / UN E-Government Survey 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022>
33. White Paper on Services of General Interest [COM (2004) 374 final – Not yet published in the Official Journal]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:l23013b>.

34. Regulation (EU) № 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0910&from=EN>.
35. Дослідження ООН : Електронний уряд 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20-%20.pdf>.
36. Про адміністративні послуги: Закон України № 203-VI від 6.09.2012 р – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
37. Томкова Й. Аналітичні записки з ефективного е-урядування / Й. Томкова, О. Конашевич // Законодавчі аспекти електронної демократії в Україні. – 2016. – №1. – 8 с.
38. Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/>
39. Про схвалення Концепція розвитку електронного урядування: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#n14>
40. Пашов Р. І., Кохан Д. О. Впровадження у практику функціонування центрів надання адміністративних послуг в Україні / Р. І. Пашов, Д. О. Кохан // Державне управління : удосконалення та розвиток. – 2021. – №11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2378>

УДК 351:330

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-183-193](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-183-193)

Бурик Зоряна Михайлівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Угорська, м. Львів, 79034, тел.: (067) 999-42-40, <https://orcid.org/0000-0002-4394-6766>.

ПУБЛІЧНИЙ МАРКЕТИНГ КРАЇН З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Анотація. У статті досліджується особливості публічного маркетингу в країнах з перехідною економікою. З'ясовано, що під поняттям "державний маркетинг" розуміють різновид некомерційного маркетингу, що вирізняється як інтегральна діяльність його суб'єктів (органів публічної влади) у контексті їх взаємодії з суб'єктами національного ринку, яка скерована на сатисфакцію потреб об'єкта управління на основі встановлення, формування і видозміни національного продукту з метою асекурації стійкого розвитку суспільства і якості життя населення. Встановлено, що поняття "публічний маркетинг" використовується досить рідко, яке необхідно розглядати як публічну систему у структурі публічного управління, що скерована на впровадження потреб та реалізацію запитів населення на публічні послуги, створення відповідного іміджу держави на ендогенному та екзогенному рівнях. З'ясовано, що на проведення публічного маркетингу здійснюють вплив демократична політична культура та інноваційна діяльність, оскільки шляхом до забезпечення успіху проведення публічного маркетингу є не тільки врахування думки громадян, але й пряме залучення громадян до розв'язання та сатисфакції особистих потреб і проблем, а при демократичному політичному режимі даний процес повинен був би досягатись якнайповніше. Встановлено, що низький рівень політичної культури у Боснії і Герцеговини, Македонії і Киргизстану свідчить про те, що ступінь підтримки демократичного правління у даних державах є досить низьким. Встановлено, що для того, щоб застосування публічного маркетингу у країнах із перехідною економікою було успішним потрібно найперше проаналізувати чинники, які здійснюють вплив на впровадження механізмів публічного маркетингу у систему державного управління.

Ключові слова: публічне управління, публічний маркетинг, країни з перехідною економікою, публічна влада

Buryk Zoriana Mykhailivna Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Ugorska St., Lviv, 79034, tel.: (067) 999-42-40, <https://orcid.org/0000-0002-4394-6766>.

PUBLIC MARKETING OF COUNTRIES WITH TRANSITION ECONOMY

Abstract. The paper studies the peculiarities of public marketing in countries with a transition economy. It was found that the concept of "state marketing" is understood as a type of non-commercial marketing, which is distinguished as an integral activity of its subjects (public authorities) in the context of their interaction with subjects of the national market, which is aimed at satisfying the needs of the object of management on the basis of establishment, formation and modification of the national product in order to ensure the sustainable development of society and the quality of life of the population. It is established that the concept of "public marketing" is used quite rarely, which must be considered as a public system in the structure of public administration, which is directed to the implementation of needs and the realization of public requests for public services, the creation of a suitable image of the state at the endogenous and exogenous levels. It was found that the implementation of public marketing is influenced by democratic political culture and innovative activity, since the way to ensure the success of public marketing is not only taking into account the opinion of citizens, but also the direct involvement of citizens in the solution and satisfaction of personal needs and problems, and under a democratic political regime this process should be achieved as completely as possible. It was established that the low level of political culture in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Kyrgyzstan indicates that the degree of support for democratic rule in these states is quite low. It was established that in order for the application of public marketing in countries with a transition economy to be successful, it is necessary to first analyze the factors that influence the implementation of public marketing mechanisms in the public administration system.

Keywords: public administration, public marketing, countries with transition economies, public authority.

Постановка проблеми. Через глобальні зміни та трансформації суспільства значну увагу в системі публічного управління варто приділити процесам реформування ключових підходів до формування системи управління суспільними процесами. Застосування в публічному управлінні застарілих механізмів, парадигм та концепцій призводять до негативної

зворотної реакції зі сторони суспільства, тим самим породжуючи проблеми непорозуміння, недовіри, а також формування негативного іміджу органів публічної влади. Застосування сучасних технологій та інноваційних підходів до формування управлінських систем сприяє приверненню уваги населення, тим самим формуючи позитивний імідж органів публічної влади. Питання позиціонування та промоції у системі публічного управління, беручи до уваги високу актуальність поставлених до реформації завдань, мають значні пріоритети. Розв'язання даних питань знаходиться у площині пошуку результативних концептуально-прагматичних рішень стосовно імплементації системи публічного маркетингу у диференційовані управлінські процеси на рівні публічної влади.

У зв'язку з цим, дослідження публічного маркетингу визначається досить важливим для країн із перехідною економікою, оскільки досвід його застосування у державах з високим рівнем економічного розвитку є досить позитивним. Актуальність питань дослідження впровадження системи публічного маркетингу в країнах із перехідною економікою пояснюється і високим впливом інформаційних та цифрових технологій на формування суспільної думки, процеси розвитку суспільства. Таким чином, зважаючи на актуальність тематики дослідження, доцільно провести аналіз системи публічного маркетингу в країнах з перехідною економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику публічного маркетингу в країнах з перехідною економікою досліджує незначна кількість науковців та залишається доволі новим для вітчизняної науки. Зокрема, в наукових працях Угоднікової О. І. [2] проведено дослідження процесу впровадження механізмів публічного маркетингу; Романенко К.М. [3] дослідив державний маркетинг як механізм максимізації соціальної ефективності державного управління; Шатун В.Т. [7], Зосімова І.О. [7] дослідили маркетинг в публічному управлінні; Гриджук І.А. [8] проаналізував процес реалізації концепції маркетингу в публічному управлінні; Ханік Ю.-Б.Р. [15] встановив шляхи покращення політичної культури та рівня інновацій як факторів впливу на публічний маркетинг.

Мета статті (постановка завдання). Метою роботи є дослідження публічного маркетингу в країнах з перехідною економікою задля формування позитивної суспільної думки та здійснювати позитивний вплив на процеси розвитку суспільства. Для досягнення мети визначено наступні завдання: визначити сутність та описати особливості системи публічного маркетингу; описати чинники, що здійснюють вплив на впровадження системи публічного маркетингу; проаналізувати публічний маркетинг в країнах з перехідною економікою. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й

спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що публічний маркетинг необхідно розглядати як відносно нове поняття у системі публічного управління. У зв'язку з тим, що маркетинг застосовують до бізнес-процесів приватного сектору (аналіз ринку, визначення ніші, процес збуту, формулювання унікальної торгової пропозиції, розробка портрету цільової аудиторії, розробка споживчих характеристик товару чи послуги, реклама, просування, брендинг тощо), який надає широкий спектр послуг, котрий виконується маркетинговими системами, та встановлює потребу комплексного підходу до побудови теоретичного аналізу терміну маркетингу.

Ф. Котлер під поняттям маркетинг розуміє «вид діяльності людини, що скерована на задоволення потреб та запитів шляхом обміну» [1]. Імплементация маркетингу у систему публічного управління має ряд специфічних особливостей, що взаємопов'язано із унікальністю публічних функцій та потреб і запитів споживачів у публічній сфері [2].

К. Романенко трактує поняття "державний маркетинг" під яким розуміє різновид некомерційного маркетингу, що вирізняється як інтегральна діяльність його суб'єктів (органів публічної влади) у контексті їх взаємодії з суб'єктами національного ринку, яка скерована на сатисфакцію потреб об'єкта управління на основі встановлення, формування і видозміни національного продукту з метою асекурації стійкого розвитку суспільства і якості життя населення [3, с. 86]. В ході дослідження наукової літератури стосовно трактування поняття "публічного маркетингу" було встановлено, що дане поняття використовується досить рідко, однак науковці надають перевагу наступним поняттям "державний маркетинг" [3], "макромаркетинг" [4], "маркетинг публічного сектору" [5; 6], "маркетинг в публічному управлінні" [7; 8], які в основному є синонімічними та аналогічними до поняття "публічний маркетинг". На рисунку 1. відображено головні особливості системи публічного маркетингу [9].

Основні особливості системи публічного маркетингу	
→	публічний маркетинг орієнтується на застосування коштів державного бюджету та бюджетів диференційованих рівнів, враховуючи приватні інвестиції тільки як результат маркетингової діяльності, що ускладнює систему фінансування маркетингових процесів;
→	публічний маркетинг охоплює всі категорії населення, тому має дуже широку цільову аудиторію, на яку має бути розрахована маркетингова політика, що значно ускладнює її впровадження;
→	формування системи надання публічних послуг визначає ставлення споживачів не тільки до конкретного суб'єкту підприємницької діяльності (як у системі приватного маркетингу), а до держави загалом, що здійснює вплив на зовнішню та внутрішню політику держави, впровадження державних пріоритетів, національну безпеку та інші основи сталого розвитку держави та державності;
→	бюрократичні державні системи є мало гнучкими до процесів імплементації публічного маркетингу, адже в його основі лежать саме людино-центричний підхід, що передбачає руйнування зайвих бюрократичних бар'єрів;
→	висока суспільна роль потреб та запитів на публічні послуги.

Рис. 1. Основні особливості системи публічного маркетингу
Примітки: сформовано автором на основі джерела: [9].

Таким чином, вважаємо, що публічний маркетинг необхідно розглядати як публічну систему у структурі публічного управління, що скерована на впровадження потреб та реалізацію запитів населення на публічні послуги, створення відповідного іміджу держави на ендогенному та екзогенному рівнях [3]. Розподіл системи публічного маркетингу на створення його процесів на ендогенному та екзогенному рівнях визначає потребу структуризації зацікавлених сторін системи публічного маркетингу, що реалізують безпосередній вплив на його імплементацію у публічне управління [2].

Проведення публічного маркетингу здійснюють вплив демократична політична культура та інноваційна діяльність, оскільки шляхом до забезпечення успіху проведення публічного маркетингу є не тільки врахування думки громадян, але й пряме залучення громадян до розв'язання та сатисфакції особистих потреб і проблем, а при демократичному політичному режимі даний процес повинен був би досягатись якнайповніше.

У даному дослідженні будемо аналізувати публічний маркетинг в країнах з перехідною економікою, які знаходяться в межах Європи, тому

країни із перехідною економікою інших континентів не будуть досліджуватися. З-за сучасних кондицій, основна чисельність транзитивних країн являються членами ЄС. Тому, у статті будуть досліджувати 10 країн (без дослідження росії і Білорусі, у зв'язку із повномасштабним вторгненням росії в Україну) із перехідною економікою, а саме: Албанія, Боснія і Герцеговина, Казахстан, Узбекистан, Україна, Молдова, Македонія, Сербія, Киргизстан та Грузія. На основі аналізу Democracy Index у 2022 році у країнах із перехідною економікою встановлено, що низький рівень політичної культури у Боснії і Герцеговини, Македонії і Киргизстану свідчить про те, що ступінь підтримки демократичного правління у даних державах є досить низьким (див. табл. 1). Також, населення Киргизстану, Казахстану, Узбекистану віддає перевагу правлінню певного сильного лідера, який в принципі обходить всі легітимні президентські вибори та в основному залишається при владі, що характерно для росії та Білорусі.

Таблиця 1.

Аналіз структури Індексу демократії у 2022 році (Democracy Index 2022)

Країна	I Виборчий процес і плюралізм	II Функціону- вання уряду	III Політич- на участь	IV Політич- на культура	V Громадян- ські свободи	Загальний рейтинг
Албанія	7,00	6,43	5,00	6,25	7,35	6,41 (64 місце)
Боснія і Герцеговина	7,00	4,00	5,00	3,13	5,88	5,00 (97 місце)
Грузія	7,00	3,57	6,11	3,75	5,59	5,20 (90 місце)
Казахстан	0,50	3,21	5,00	3,75	2,94	3,08 (127 місце)
Киргизстан	4,33	1,50	4,44	3,13	4,71	3,62 (116 місце)
Македонія	7,83	6,07	6,11	3,13	7,35	6,10 (72 місце)
Молдова	7,42	5,36	7,22	4,38	6,76	6,23 (69 місце)
Сербія	7,83	6,07	6,67	5,00	7,06	6,33 (68 місце)
Узбекистан	0,08	1,86	2,78	5,00	0,88	2,12 (149 місце)
Україна	6,50	2,71	7,22	6,25	4,41	5,42 (87 місце)

Примітки: сформовано автором на основі джерела: [10].

Підтримка стабільної, функціонуючої демократії у країнах із низьким показником політичної культури є також малою, відповідно, висока пасивність громадян у країнах із перехідною економікою знижує показник політичної культури. З метою того, щоб хоч якось провести аналіз активності чи пасивності громадян у країнах із перехідною економікою дослідимо рівень розвитку громадянського суспільства у них.

Провівши аналіз індексу сталості організацій громадянського суспільства з-поміж досліджуваних країн із перехідною економікою встановлено, що саме в Україні рівень сталості організації громадянського

суспільства є найвищим [11], однак в Україні ще до-тепер залишаються наступні проблеми між представниками громадянського суспільства та урядом, як: непрозорість уряду та відсутність належної інформації про рішення уряду; небажання органів влади співпрацювати; упереджене відношення до організацій громадянського суспільства (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Індекс сталості організацій громадянського суспільства у 2021 році

	Правове середовище	Організаційна спроможність	Фінансова спроможність	Адвокація	Надання послуг	Галузева інфраструктура	Громадський образ	Загальний рейтинг
Албанія	3,8	3,6	4,5	3,3	3,4	3,6	3,8	3,7
Боснія і Герцеговина	3,4	3,9	5,0	3,2	3,9	3,5	3,4	3,8
Грузія	3,4	3,8	5,0	3,5	4,0	4,1	4,0	4,0
Македонія	3,7	3,6	4,3	3,2	3,4	3,0	4,3	3,6
Молдова	4,0	3,6	4,3	3,1	4,0	3,0	3,9	3,7
Сербія	4,8	4,0	4,4	4,1	4,5	3,3	4,8	4,3
Україна	3,4	3,1	4,0	2,2	3,2	3,2	3,2	3,2

Примітки: сформовано автором на основі джерела: [11].

Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Албанії, Боснії і Герцеговині, Грузії, Македонії, Молдові, знаходиться на рівні – нижче середнього, однак в даних країнах зростає активність її громадян. Основною проблемою в розвитку організацій громадянського суспільства в даних країнах являється фінансова проблема. Встановлено, що значна чисельність організацій у країнах із перехідною економікою покладаються на міжнародних донорів для фінансування проєктів, а не на внутрішнє фінансування. Визначено, що низький рівень прозорості у розподілі державних коштів протегує слабку фінансову життєздатність організацій громадянського суспільства у країнах із перехідною економікою. У деяких країнах із перехідною економікою фінансові ресурси часто надходять до організацій громадянського суспільства, які мають тісні зв'язки з місцевими політичними лідерами, які в основному за неофіційними домовленостями отримують певну вигоду, шляхом повернення відсотка коштів особам, які мають владу.

На основі проведеного аналізу, можемо констатувати, той факт, що у країнах із перехідною економікою, для того, щоб підвищити рівень сталості

організацій громадянського суспільства необхідно розв'язати 3 наступні проблеми: проблему з фінансовим забезпеченням, проблему у правовому середовищі та проблему громадського іміджу даних організацій [12].

Рівень корупції у країнах із перехідною економікою вказує на те, що населення не зовсім розуміє або ж не хоче розуміти власну відповідальність за майбутнє країни, так, 5 країн із 10 досліджуваних мають катастрофічні проблеми із корупцією, а саме: Албанія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан та Україна (див. табл. 3) [13].

Таблиця 3.

**Індекс верховенства права (WJP Rule of Law Index) 2022
та Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index 2022)**

	Загальне місце в рейтингу зі 140 країн за рівнем відсутності корупції	Значення за рівнем відсутності корупції	Rank of the WJP Rule of Law Index	Значення WJP Rule of Law Index	Rank of Global Innovation Index 2022	Значення Global Innovation Index 2022
Албанія	107	0,36	87	0,49	84	24,4
Боснія і Герцеговина	85	0,42	70	0,52	70	28,5
Грузія	31	0,68	49	0,60	74	27,9
Казахстан	62	0,48	65	0,53	83	24,7
Киргизстан	127	0,30	100	0,46	94	21,1
Македонія	73	0,45	63	0,53	66	28,8
Молдова	105	0,37	68	0,52	56	31,1
Сербія	86	0,42	83	0,49	55	32,3
Узбекистан	66	0,47	78	0,50	82	25,3
Україна	116	0,33	76	0,50	57	31,0

Примітки: сформовано автором на основі джерела: [13; 14].

Як видно з таблиці 3 тільки в Грузії була результативно впроваджена антикорупційна політика, де вдалося подолати корупцію «побутового» рівня, тобто, надання хабарів за надання державних послуг чи «подяк» державним службовцям тощо. Проте, в Грузії все ще не до кінця подолана проблема корупції на вищому державному рівні. На основі аналізу рівня розвитку інновацій у країнах із перехідною економікою було проаналізовано Індекс Інновацій, на основі якого, можемо констатувати той факт, що у даних країнах низький рівень інновацій (див. табл. 3). Отже можемо відзначити, що для того, щоб застосування публічного маркетингу у країнах із перехідною економікою було успішним потрібно найперше проаналізувати чинники, які здійснюють

вплив на впровадження механізмів публічного маркетингу у систему державного управління (див. табл. 4) [15].

Таблиця 4.

Аналіз чинників ендogenous та екзогенного середовища на впровадження механізмів публічного маркетингу у систему публічного управління

Внутрішні чинники		Зовнішні чинники	
2 рівень	1 рівень	1 рівень	2 рівень
1) рівень довіри донорів до національної системи публічного управління; 2) рівень корупції; 3) міжнародна політика: пріоритети та інтереси; 4) рівень бюрократизму; 5) рівень міжнародної активності держави.	1) організаційні процеси впровадження публічного маркетингу; 2) системи моніторингу та контролю; 3) нормативне забезпечення процесів імплементації публічного маркетингу.	1) аналіз структури населення; 2) рівень освіти; 3) соціальний та суспільний розвиток; 4) рівень доступу населення до офіційної інформації; 5) цілі та пріоритети населення різних соціальних категорій.	1) інвестиційна привабливість країни; 2) рівень суспільного розвитку; 3) ресурсно-економічний потенціал; 4) рівень розвитку міжнародного партнерства; 5) прозорість та простота ведення фінансово-економічної діяльності.
1) запити та потреби суспільства; 2) формування ендogenous та екзогенної національної політики; 3) рівень бюрократизму.	1) регіональна політика; 2) чинники регіонального розвитку (потенціал регіонів); 3) інтереси регіональних еліт.	1) рівень розвитку підприємницької активності; 2) рівень корупції та бюрократії; 3) раціональна система нормативно-правового забезпечення розвитку підприємництва; 4) лібералізація ринків; 5) рівень публічно-приватної співпраці.	1) рівень довіри донорів до національної системи публічного управління; 2) інноваційність пропозицій співпраці; 3) рівень міжнародної співпраці.

Примітки: сформовано автором на основі джерела: [2].

Отже, у результаті проведеного дослідження було встановлено низку чинників, що здійснюють вплив на впровадження системи публічного маркетингу.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що дослідження публічного маркетингу в країнах з перехідною економікою набуває все більшої актуальності. Встановлено, що загальний стан рівнів розвитку політичної культури та інновацій у країнах із перехідною економікою є досить низьким, що здійснює негативний вплив на розвиток системи публічного маркетингу у них. З'ясовано, що, для того, щоб підвищити

рівень політичної культури у даних країнах потрібно розв'язати наступні проблеми: сприяти формуванню достатнього розуміння серед населення, що таке «демократія» та чому вона так важлива; протегувати у населення бажання брати на себе відповідальність за власне майбутнє, а не перекладати її на публічних управлінців.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені автором та запропоновані в статті, можуть бути використані для уникнення перешкод в процесі впровадження системи публічного маркетингу у країнах з перехідною економікою. Подальші дослідження можуть бути скеровані на виокремлення та аналізування усіх чинників, котрі здійснюють вплив на публічний маркетинг у країнах з перехідною економікою.

Література:

1. Филип Котлер. Основы маркетинга: краткий курс. / пер. с англ. Київ: ООО «И.Д. Вильямс», 2016. 496 с.:
2. Угоднікова О. І. Впровадження механізмів публічного маркетингу: зовнішні та внутрішні чинники впливу. *Механізми державного управління*. 2021. Т. 3, № 85. С. 188–192. DOI: <https://doi.org/10.35432/1993-8330appa3842021246398> (дата звернення: 06.03.2023).
3. Романенко К.М. Державний маркетинг як механізм максимізації соціальної ефективності державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 10. С. 85–88.
4. Окландер М.А. Маркетинг у секторах національної економіки: монографія / За ред. М.А. Окландера. Одеса: Астропринт, 2004. 408 с.
5. Martial P. Public Sector Marketing, in L. Cote and J. F. Savard (eds.), *Encyclopedic Dictionary of Public Administration*. 2012. URL: http://www.dictionnaire.enap.ca/dictionnaire/docs/definitions/definitions_anglais/public_marketing.pdf (дата звернення: 06.03.2023).
6. Serrat O. Marketing in the Public Sector. 2017. URL: <http://digi.talcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1175&context=intl> (дата звернення: 06.03.2023).
7. Шатун В.Т., Зосімова І.О. Маркетинг в публічному управлінні: сутність, специфіка, класифікація. *Наукові праці. Державне управління*. 2016. Вип. 255. Т. 267. С. 181–187.
8. Гридчук І.А. Реалізація концепції маркетингу в публічному управлінні територіальним розвитком. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 113–117.
9. Nepomnyashchy O. M., Diegtiar O. A. Local self-government in Ukraine under conditions of decentralization: vector of development. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-46-4.07> (дата звернення: 06.03.2023).
10. Democracy Index. Economist Intelligence Unit. 2022. URL: https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/?utm_source=economist&utm_medium=daily_chart&utm_campaign=democracy-index-2022 (дата звернення: 06.03.2023).
11. CSO Sustainability Index. CSO Sustainability Index. 2022. URL: <https://csosi.org/> (дата звернення: 06.03.2023).
12. Українська правда. Про розвиток демократії. Українська правда. 2009. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/07/14/4088948/> (дата звернення: 06.03.2023).
13. WJP Rule of Law Index. World Justice Project. 2022. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> (дата звернення: 06.03.2023).

14. Economic Trend Analysis. Global Innovation Index. 2022. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysiseconomy> (дата звернення: 06.03.2023).

15. Ханік Ю.-Б.Р. Стан, шляхи покращення політичної культури та рівня інновацій як факторів впливу на публічний маркетинг. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Механізми публічного управління*. 2022. С. 101-107. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.5/16> (дата звернення: 06.03.2023).

References:

1. Kotler, F. (2016). *Osnovyi marketinga: kratkiy kurs.* / per. s ang. [Basics of marketing: a short course. / trans. with eng.]. KiYiv: OOO «I.D. Vilyams», 496 p. [in Ukrainian].
2. Uhodnikova, O. I. (2021). Vprovadzhennia mekhanizmiv publichnoho marketynhu: zovnishni ta vnutrishni chynnyky vplyvu. [Implementation of public marketing mechanisms: external and internal factors of influence]. *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia*. T. 3, № 85, pp. 188–192. Available at: DOI: <https://doi.org/10.35432/1993-8330appa3842021246398> [in Ukrainian].
3. Romanenko, K.M. (2010). Derzhavnyi marketynh yak mekhanizm maksymizatsii sotsialnoi efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia. [State marketing as a mechanism for maximizing the social efficiency of state administration]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 10, pp. 85–88. [in Ukrainian].
4. Oklander, M.A. (2004). *Marketynh u sektorakh natsionalnoi ekonomiky.* [Marketing in sectors of the national economy]. Odesa: Astropynt, 408 p. [in Ukrainian].
5. Martial, P. (2012). Public Sector Marketing, in L. Cote and J. F. Savard (eds.), *Encyclopedic Dictionary of Public Administration*. Available at: http://www.dictionnaire.enap.ca/dictionnaire/docs/definitions/definitions_anglais/public_marketing.pdf [in English].
6. Serrat, O. (2017). Marketing in the Public Sector. Available at: <http://digi.talcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1175&context=intl> [in English].
7. Shatun, V.T., Zosimova, I.O. (2016). Marketynh v publichnomu upravlinni: sutnist, spetsyfika, klasyfikatsiia. [Marketing in public administration: essence, specificity, classification]. *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia*. Vyp. 255. T. 267. pp. 181–187. [in Ukrainian].
8. Hrydzhuk, I.A. (2019). Realizatsiia kontseptsii marketynhu v publichnomu upravlinni terytorialnym rozvytkom. [Implementation of the concept of marketing in public management of territorial development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 2. pp. 113–117. [in Ukrainian].
9. Nepomnyashchyy, O. M., Diegtiar, O. A. (2020). Local self-government in Ukraine under conditions of decentralization: vector of development. *Public and municipal administration: theory, methodology, practice : Collective monograph*. Riga : Izdevnieciba “Baltija Publishing”. Available at: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-46-4.07> [in English].
10. Democracy Index. (2022). Economist Intelligence Unit. Available at: https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/?utm_source=economist&utm_medium=daily_chart&utm_campaign=democracy-index-2022 [in English].
11. CSO Sustainability Index. (2022). CSO Sustainability Index. Available at: <https://csosi.org/> [in English].
12. Ukrainska pravda. (2009). Pro rozvytok demokratii. [About the development of democracy]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/07/14/4088948/> [in Ukrainian].
13. WJP Rule of Law Index. (2022). World Justice Project. Available at: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> [in English].
14. Economic Trend Analysis. (2022). Global Innovation Index. Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/analysiseconomy> [in English].
15. Khanyk, Yu.-B.R. (2022). Stan, shliakhy pokrashchennia politychnoi kultury ta rivnia innovatsii yak faktoriv vplyvu na publichnyi marketynh. [The state, ways to improve political culture and the level of innovation as factors influencing public marketing]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia. Mekhanizmy publichnoho upravlinnia*, pp. 101-107. Available at: DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.5/16> [in Ukrainian].

УДК 351.82:64:342.25(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-194-207](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-194-207)

Гончарук Наталія Трохимівна доктор наук з державного управління, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Навчально-науковий інститут державного управління Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», проспект Дмитра Яворницького, 119, м. Дніпро, 49005, тел.: (067) 633-45-45, <https://orcid.org/0000-0002-2681-6687>

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКИХ МІСТ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Дослідження присвячено проблемі удосконалення управління розвитком житлово-комунального господарства українських міст в умовах децентралізації. Обґрунтовано, що галузь ЖКГ має життєво важливе значення як для населення міста, так і для функціонування його господарства, оскільки задовольняє комунально-побутові потреби підприємств, установ та організацій.

Здійснено аналіз сучасного стану управління розвитком житлово-комунального господарства міст в Україні. Аналіз показав, що житлово-комунальна галузь міста значно відстала від інших інфраструктурних галузей, характеризується наявністю низки системних проблем, а також, що в умовах воєнного стану криза житлово-комунального господарства продовжує все більше поглиблюватися і загострюватися. Проаналізовано нормативно-правові засади функціонування та розвитку житлово-комунального господарства в Україні та на рівні міста, акцентовано увагу на необхідності внесення змін до існуючих та прийняття низки нових актів законодавства у зв'язку з процесами децентралізації влади та розширенням повноважень органів місцевого самоврядування. Охарактеризовано житлово-комунальне господарство як об'єкт управління та визначено організаційну структуру та суб'єкти управління житлово-комунальним господарством. Встановлено, що існуюча система управління житлово-комунальним господарством потребує модернізації, нових підходів, впровадження нових механізмів та інноваційних інструментів управління галуззю як в цілому, так і на рівні міста.

Обґрунтовано, що модернізація галузі ЖКГ може бути ефективною лише шляхом удосконалення чинного законодавства у сфері житлово-комунального господарства; проведення кардинальних змін у системі ЖКГ

міста; удосконалення управління цією сферою, в тому числі шляхом здійснення процесів подальшої децентралізації, посилення ролі місцевого самоврядування та більш широкого залучення населення до прийняття рішень щодо розвитку галузі, вдосконалення кадрового забезпечення. Зазначено, що для удосконалення управління розвитком ЖКГ міста та підвищення його ефективності необхідно забезпечити використання всього комплексу механізмів управління, а саме: організаційно-правових механізмів забезпечення розвитку ЖКГ; координаційних механізмів діяльності різних суб'єктів галузі; фінансово-економічних механізмів та механізмів кадрового забезпечення. Визначено основні напрями удосконалення управління розвитком ЖКГ українських міст.

Ключові слова: місцеве самоврядування, житлово-комунальне господарство, органи місцевого самоврядування, місто, розвиток, удосконалення управління розвитком житлово-комунального господарства, децентралізація, реформування, механізми, інноваційні інструменти.

Goncharuk Nataliia Trokhymivna Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Educational and Scientific Institute of Public Administration of the Dnipro University of Technology, Dmytro Yavornytskyi Ave., 119, Dnipro, 49005, tel.: (067) 633-45-45, <https://orcid.org/0000-0002-2681-6687>

IMPROVING THE MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES IN UKRAINIAN CITIES IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

Abstract. The study is devoted to the problem of improving the management of the development of housing and communal services in Ukrainian cities in the context of decentralization. It substantiated that the housing and communal services sector is of vital importance both for the city population and for the functioning of its economy, since it meets the utility needs of enterprises, institutions and organizations.

The article analyzes the current state of management of the development of housing and communal services in cities in Ukraine. The analysis shows that the housing and communal sector of the city has lagged far behind other infrastructure sectors, characterized by a number of systemic problems, and that under martial law the crisis of housing and communal services continues to deepen and exacerbate. The author analyzes the regulatory framework for the functioning and development of housing and communal services in Ukraine and at the city level, and emphasizes

the need to amend existing and adopt a number of new legislative acts in connection with the processes of decentralization of power and expansion of powers of local self-government bodies. The article characterizes housing and communal services as an object of management and defines the organizational structure and subjects of housing and communal services management. It established that the existing system of housing and communal services management requires modernization, new approaches, introduction of new mechanisms and innovative tools for managing the industry both in general and at the city level.

It is substantiated that the modernization of the housing and communal services sector can be effective only by improving the current legislation in the field of housing and communal services; making fundamental changes in the city's housing and communal services system; improving the management of this sector, including through the processes of further decentralization, strengthening the role of local self-government and wider involvement of the population in decision-making on the development of the sector, and improving staffing. It is noted that in order to improve the management of the development of housing and communal services of a city and increase its efficiency, it is necessary to ensure the use of the entire range of management mechanisms, namely: organizational and legal mechanisms for ensuring the development of housing and communal services; coordination mechanisms for the activities of various industry entities; financial and economic mechanisms and personnel support mechanisms. The main directions for improving the management of the development of housing and communal services in Ukrainian cities are identified.

Keywords: local self-government, housing and communal services, local self-government bodies, city, development, improvement of housing and communal services development management, decentralization, reform, mechanisms, innovative tools.

Постановка проблеми. Впродовж останнього десятиліття широко обговорюються проблеми реформування житлово-комунального господарства (далі ЖКГ) як в цілому в Україні, так і на рівні окремого міста. Це пов'язано з тим, що житлово-комунальна галузь значно відстала від інших інфраструктурних галузей, характеризується наявністю низки системних проблем: нормативно-правових (недосконалість регулювання), організаційних (неефективність системи управління), економічних (монополізм, тарифи, пільги, субвенції, неплатежі), соціальних (соціальний захист, зайнятість), екологічних (забруднення навколишнього середовища) та ін. На сьогодні не створено умов, за яких житлово-комунальне господарство міста змогло б ефективно функціонувати та виконувати свою роль у підвищенні рівня і якості життя населення.

В умовах повномасштабної війни РФ та воєнного стану криза житлово-комунального господарства продовжує все більше поглиблюватися і загострюватися. Адже потрібно у надзвичайно складних умовах забезпечити відновлення та функціонування системи ЖКГ, житлового фонду, надання необхідних для мінімального забезпечення життєдіяльності цивільного населення житлово-комунальних послуг.

Саме тому на перший план виходить проблема удосконалення управління розвитком житлово-комунального господарства, як на рівні країни, так і на рівні міста, на основі впровадження інноваційних інструментів та ринкових механізмів при збереженні значної частини матеріальних активів галузі в державній та комунальній власності. Реформування житлово-комунального господарства, створення на всіх рівнях, у тому числі в українських містах, ефективної системи управління цією сферою потребує застосування системного, комплексного підходу й чітко визначених пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти реформування, модернізації та функціонування системи житлово-комунального господарства в Україні, у тому числі на рівні міста, знайшли своє відображення у роботах таких вітчизняних науковців, як : Д. Бізонич, Є. Градобоева, Б. Данилишин, І. Драган, Ю. Голодник, М. Мельникова, Н. Олійник, О. Тарасевич та інших. Однак, комплексність проблеми та сучасні умови господарювання зумовлюють необхідність подальшого наукового пошуку механізмів та інноваційних інструментів удосконалення управління розвитком житлово-комунального господарства міста в умовах децентралізації влади.

Мета статті – визначення основних напрямів, механізмів та інноваційних інструментів удосконалення управління розвитком житлово-комунального господарства українських міст в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Сфера житлово-комунального господарства є важливою складовою вирішення завдань соціально-економічного розвитку міста, оскільки, по-перше, задовольняє першочергові потреби його жителів, а по-друге, забезпечує діяльність підприємств, установ та організацій, розташованих на його території.

У Енциклопедичному словнику житлово-комунальне господарство визначено як комплекс об'єктів та видів економічної діяльності, які забезпечують житлові та комунально-побутові потреби споживачів та створюють необхідні умови для нормальної життєдіяльності населення і функціонування населених пунктів. Зазначено, що ЖКГ об'єднує понад трьох десятків підгалузей, сучасний стан його є незадовільним як з позицій забезпечення споживачів відповідними послугами, так і стосовно його

фінансової ефективності, а законодавство у цій сфері та нормативно-правові акти локального рівня не повністю відповідають вимогам ЄС та Європейській хартії місцевого самоврядування [1, с. 179].

Сьогодні система житлово-комунального господарства більшості українських міст знаходиться в кризовому стані, характеризується як зношеністю основних фондів галузі, об'єктів і мереж комунальної інфраструктури, застарілістю технологій, незадовільним економічним станом комунальних підприємств, недостатнім рівнем оплати наданих комунальних послуг, хронічною збитковістю суб'єктів господарювання, що надають житлово-комунальні послуги, високим рівнем монополізації послуг, відсутністю дієвих реформ та ефективних взаємовідносин між суб'єктами житлово-комунальної інфраструктури, недосконалістю нормативно-правового регулювання функціонування галузі, так і значним руйнуванням багатьох підприємств та житлового фонду у зв'язку з розпочатою РФ повномасштабною війною проти нашої держави, великою залежністю від поставок електроенергії та газу тощо.

Наприклад, за даними Міністерства розвитку громад та територій України, спрацьованість основних фондів у сфері житлово-комунальних послуг (ЖКП) українських міст є в 1,5-2 рази вищою за середній показник по країні, застарілим є близько 70-80 % з майже 1 млрд. м² житлового фонду, 75 млн. м² житла є аварійними і непридатними для проживання [2].

Враховуючи це, потребують удосконалення та розвитку існуючі нині механізми формування фінансових ресурсів у галузі ЖКГ, що поряд з відсутністю реальної можливості у споживачів житлово-комунальних послуг впливати на їх якість, є на всіх рівнях значною перешкодою на шляху до підвищення рівня ефективності функціонування галузі ЖКГ і свідчить про не досить ефективну діяльність інституцій державного управління розвитком житлово-комунального господарства сучасної України [3].

Наявність зазначених вище проблем, на наш погляд, вимагає удосконалення управління розвитком житлово-комунального господарства міста на основі ринкових механізмів та інноваційних інструментів при збереженні значної частини матеріальних активів галузі в комунальній власності. В умовах децентралізації влади, воєнного та поствоєнного стану модернізація житлово-комунального господарства міста та створення ефективної системи управління ним потребують чіткого визначення пріоритетів і створення умов для його ефективного функціонування.

Житлово-комунальне господарство міста відрізняється від інших галузей. перш за все, характером виробництва і реалізації. Підприємства ЖКГ міста виробляють в основному неоднорідну продукцію - житлово-комунальні послуги, які займають одне з найважливіших місць серед інших послуг, що

надаються органами місцевого самоврядування. Зазначимо, що до складу ЖКГ міста входить велика кількість підгалузей, а саме: житлове господарство, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, комунальна енергетика, міський електротранспорт, міський благоустрій, дорожнє господарство, санітарне очищення населених пунктів, їх озеленення, готельне господарство, ритуальне обслуговування, ремонтно-будівельне виробництво, ремонт та експлуатація ліфтового господарства, капітальне будівництво і власна промисловість, технічна інвентаризація основних фондів, проєктні, конструкторсько-технологічні та науково-дослідні роботи.

Також слід зазначити, що галузь ЖКГ має життєво важливе значення як для населення міста, так і для функціонування його господарства. Такі підгалузі ЖКГ, як водопровідно-каналізаційна, теплофікаційні служби, електростанції тощо покликані задовольняти не тільки потреби населення, а й комунально-побутові потреби підприємств, установ та організацій. Взагалі без розвиненої інфраструктури, яку створюють та забезпечують підприємства житлово-комунального господарства, неможливе існування будь-якого українського міста.

Розвиток ЖКГ міста нерозривно пов'язаний з розвитком житлового фонду. Погоджуємось з думкою професора І. Драгана, що основне функціональне призначення житлового господарства як підгалузі комунального господарства міста – це обслуговування житлового фонду міста, надання різноманітних комунальних послуг та виконання робіт безпосередньо в житлових будинках і на житлових масивах, здійснення ремонтно-будівельних та спеціалізованих робіт у житловому і нежитловому фонді міста та ін. [4]. До системи житлового господарства входять житлово-експлуатаційні та ремонтно-будівельні ділянки, що діють на території певного міста.

Разом з тим, враховуючи сучасні реалії, вважаємо, що ті трансформаційні процеси, що сьогодні відбуваються в економіці нашої країни в цілому і в соціально-економічному розвитку кожної території, у тому числі в умовах війни, справляють значний вплив на житлово-комунальне господарство українських міст, яке потребує реформування й модернізації, нових підходів, впровадження нових механізмів та інноваційних інструментів управління галуззю.

Слід зазначити, що успішне проведення процесів реформування та модернізації ЖКГ значною мірою залежить від ефективності управління цією сферою як на загальнодержавному, регіональному рівнях, так і на рівні кожної територіальної громади міста. Сьогодні питаннями формування й реалізації державної політики в сфері ЖКГ на загальнодержавному рівні займаються Кабінет Міністрів України (КМУ), Міністерство розвитку громад та територій України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Міністерство розвитку громад та територій України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України і який, зокрема, забезпечує формування та реалізує державну регіональну політику, державну житлову політику і політику у сфері благоустрою населених пунктів, державну політику у сфері житлово-комунального господарства, державну політику у сфері поводження з побутовими відходами, формування державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, у сфері контролю житлово-комунального господарства та у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель [5].

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, є постійно діючим центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який утворюється Кабінетом Міністрів України. Зазначена комісія здійснює державне регулювання, моніторинг та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг [6].

Аналіз системи управління ЖКГ на регіональному рівні свідчить, що у структурі обласних державних адміністрацій було утворено Департамент житлово-комунального господарства та будівництва, який здійснює безпосереднє управління ЖКГ області і до складу якого входить управління житлово-комунального господарства.

У період війни функції щодо управління сферою ЖКГ можуть бути покладені на тимчасові державні органи - військові адміністрації. Відповідно до статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на військові адміністрації покладено повноваження щодо управління об'єктами житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, забезпечення необхідного рівня та якості послуг населенню; забезпечення соціально-культурних закладів та населення паливом, електроенергією, газом та іншими енергоносіями; вирішення питань водопостачання; надання допомоги власникам квартир (будинків) в їх відбудові у разі пошкодження в результаті проведення бойових дій, терористичних актів, диверсій; вирішення питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів; затвердження маршрутів і графіків руху місцевого пасажирського транспорту незалежно від форми власності та ін. [7].

Управління об'єктами ЖКГ, що перебувають у комунальній власності, їх належне утримання та ефективну експлуатацію, надання необхідних житлово-комунальних послуг (ЖКП) здійснюють органи місцевого самоврядування. Вони мають широкі повноваження щодо управління та

регулювання ЖКГ відповідної територіальної громади. На рівні міста управління ЖКГ залежить від розмірів його території, чисельності населення, що проживає на цій території, наявності комунальних підприємств, установ ринкової інфраструктури та підприємницьких структур, галузей матеріального виробництва та обслуговування, громадських організацій та самого населення. Що стосується великих міст, то тут, як правило, питаннями розвитку ЖКГ займається Управління житлово-комунального господарства, що підпорядковується одному із заступників міського голови та працює у тісному зв'язку з профільною депутатською комісією відповідної міської ради.

Слід зазначити, що крім органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування управління ЖКГ здійснюють власники об'єктів та підприємств галузі, а також участь у процесі управління здійснюють трудові колективи, громадські організації, профспілки та громадяни.

На наш погляд, в умовах децентралізації влади і управління галуззю ЖКГ має бути зосереджено на локальному рівні. Щодо цього слушною є думка Ю. Голодника, який зазначає, що історичний досвід та сучасні тенденції вказують на те, що централізоване державне управління галуззю ЖКГ є неефективне та потребує максимальної децентралізації. На його думку, це зумовлюється тим, що ЖКГ притаманний здебільшого локальний характер обслуговування і концентрація об'єктів надання відповідних послуг у конкретних населених пунктах, тобто фактично система ЖКГ України є сукупністю житлово-комунальних господарств окремих населених пунктів [8, с.185].

Правові засади управління об'єктами ЖКГ та діяльності всіх суб'єктів господарювання у цій сфері, у тому числі і на рівні міста, визначені в Конституції України (ст. 142, 143) [9], Житловому Кодексі України (розділ II, ст. 13-18, ст. 24, 25) [10], Законі України «Про місцеві державні адміністрації» (ст. 15, 16, 18-20) [11], Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 17, 18, 26-30, 60) [12], Законі України «Про житлово-комунальні послуги» [13] та низкою інших нормативно-правових актів. Зокрема, Закон України «Про житлово-комунальні послуги» став ключовим для реформування житлово-комунальної галузі, оскільки він фактично запустив ринок житлово-комунальних послуг, встановив чіткі правила взаємовідносин між надавачами та споживачами цих послуг, створив механізм захисту прав споживачів у цій сфері [13].

Формування ефективного механізму управління сферою ЖКГ та його функціонування в постійно мінливих ринкових умовах має здійснюватися відповідно до наступних принципів: поступова децентралізація управління і передача низки управлінських функцій у сфері житлово-комунальних послуг від центрального на місцевий рівень; орієнтація на різні форми власності в

сфері ЖКГ та розвиток конкурентного середовища; посилення антимонопольної політики в сфері ЖКГ; поділ функцій замовника та підрядника експлуатації житлового фонду; орієнтація на різні джерела фінансування; активне залучення населення до участі в управлінні розвитком ЖКГ.

Враховуючи специфіку галузі, важливе значення має визначення особливостей механізмів управління системою ЖКГ, які формуються під впливом факторів як ендогенного, так і екзогенного характеру та побудову такої системи управління в галузі, яка відповідала б як соціально-економічним, так і екологічним критеріям та передбачала наступне: збереження та підтримка матеріально-технічної бази ЖКГ, екологічна безпека, ступінь задоволення соціальних потреб населення та ефективність соціального захисту соціально незахищених категорій громадян, результативність дій всіх структур управління в рамках державної політики забезпечення стійкого розвитку сфери ЖКГ.

Зазначимо, що провідником будь-яких управлінських рішень є механізми управління. Саме тому, з метою удосконалення управління розвитком ЖКГ міста та підвищення ефективності цієї галузі потрібно забезпечити використання всього комплексу механізмів управління.

Одним з першочергових завдань щодо удосконалення управління розвитком ЖКГ є аналіз чинних нормативно-правових актів, внесення до них змін та розробка нових нормативно-правових актів, спрямованих на розв'язання існуючих у цій сфері проблем, створення правової основи модернізації галузі ЖКГ, реформування економічних відносин, бюджетного фінансування, формування договірних відносин між власниками житлового фонду і управляючими компаніями, службами замовника і підрядними організаціями [14].

На наш погляд, сьогодні, враховуючи сучасний стан і перспективи подальшого удосконалення управління розвитком ЖКГ у післявоєнний період, вкрай важливо прийняти Загальнодержавну програму відновлення і модернізації житлово-комунального господарства, у якій має бути визначено основні завдання, принципи, організаційно-правові та фінансово-економічні механізми, механізми кадрового забезпечення, інноваційні інструменти та пріоритетні напрями формування й реалізації державної політики в галузі ЖКГ, розробити відповідні програми на регіональному та місцевому рівнях, у тому числі в містах.

Погоджуємося з колективом вчених які вважають, що з урахуванням ситуації, що складається у сфері ЖКП українських міст та можливостей адаптації європейського досвіду доцільно комплексно використовувати економіко-правові інструменти прийняття рішень, що «на рівні територіальних

громад доцільною є розробка нормативно-правових документів, які враховуватимуть техніко-технологічні та організаційно-просторові особливості надання послуг з водопостачання та водовідведення, а також регіональні можливості використання альтернативних джерел енергії для надання послуг з електро- і теплопостачання та стимулювання зазначених процесів». Підтримуємо думку цих авторів, що на особливу увагу заслуговують питання фінансового забезпечення реформування сфери ЖКП міста [15].

Сьогодні, як зазначає Є. Градобоева, існує необхідність вирішення цілої низки питань у правовідносинах «державна (органи державної влади та місцевого самоврядування залежно від компетенції щодо регулювання певних відносин і процесів) – виконавці ЖКП (суб'єкти господарювання, що надають комунальну послугу; управитель багатоквартирного будинку) – споживачі (індивідуальний або колективний)». Це пов'язано, перш за все, з удосконаленням економіко-правового забезпечення регулювання діяльності підприємств міського господарства – виконавців ЖКП, у частині регламентації питань тарифоутворення та забезпечення якості [16, с. 139].

Важливим напрямом удосконалення управління розвитком ЖКГ міста має стати розвиток ринкових відносин, який передбачає, перш за все, демонополізацію обслуговування житлового фонду і формування ринку послуг. У процесі удосконалення управління розвитком ЖКГ однією з головних цілей є вирішення проблемних питань, які існують у житлово-комунальному господарстві та житловому фонді. Для модернізації об'єктів ЖКГ і відновлення житлового фонду держава, органи місцевого самоврядування та приватні інвестори повинні об'єднати свої зусилля та фінансові ресурси шляхом використання механізму державного приватного партнерства (ДПП) та інших механізмів співпраці. Разом з тим, слід зазначити, що не дивлячись на доцільність використання державно-приватного партнерства у житлово-комунальній сфері міст України, особливо в умовах кризового стану та дефіциту бюджетів усіх рівнів, дане питання потребує вдосконалення відповідного нормативно-правового забезпечення.

Доцільним також, на нашу думку, для впровадження в практику українських міст є досвід європейських країн щодо використання інноваційних інструментів розвитку ринку ЖКП, зокрема методології стимулювального регулювання (RAB-регулювання), характерною рисою якої є орієнтація на певні показники, частіше всього пов'язані з продуктивністю діяльності, задля створення та використання стимулів до підвищення ефективності господарювання в сфері ЖКГ, а також бенчмаркінгу (порівняльного аналізу) як інструменту покращення ефективності галузі ЖКГ через систематичний пошук економічно найбільш ефективного підприємства-

конкурента з метою впровадження кращого досвіду. У зв'язку з необхідністю проведення процесів модернізації ЖКГ доцільним є посилення моніторингу стану галузі на всіх управлінських рівнях, що дасть можливість своєчасно оцінювати результативність здійснюваних у галузі реформ, виявляти проблеми та приймати ефективні управлінські рішення щодо розвитку означеної галузі.

Ефективність управління розвитком ЖКГ міста та його функціонування значною мірою залежить від забезпечення галузі компетентними й висококваліфікованими кадрами, здатними вирішувати наявні проблеми й знаходити шляхи виходу із кризової ситуації, яка склалася на даний час в цій сфері. Для створення якісного кадрового потенціалу необхідно: розробити стратегічні засади кадрової політики у сфері ЖКГ, проводити моніторинг кадрових процесів, створити єдину електронну базу даних щодо кадрового забезпечення галузі та підгалузей ЖКГ, підвищити рівень професійної підготовки керівників та фахівців галузі, забезпечити взаємодію управлінь ЖКГ міста з вищими і середніми спеціальними навчальними закладами, установами професійної освіти щодо підготовки кадрів для потреб галузі.

Доцільно також, на нашу думку, забезпечити максимальне врахування європейських принципів і стандартів роботи з кадровим корпусом ЖКГ міста щодо «регулярного підвищення кваліфікації, використання тренінгових продуктів, спрямованих на покращення вмінь та вдосконалення основних компетенцій працівників; застосування антикорупційних механізмів, інструментів управління конфліктом інтересів; використання технологій управлінського лідерства, репутаційного менеджменту, стратегічного партнерства» [17].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз сучасного стану та проблем функціонування житлово-комунальної сфери дає підстави визначити основні напрями удосконалення управління розвитком ЖКГ міста та запропонувати: здійснити процеси подальшої децентралізації, посилити роль місцевого самоврядування, передати низку управлінських функцій на локальний рівень та більш широко залучати населення до прийняття рішень щодо розвитку галузі; здійснити оптимізацію системи ЖКГ, на законодавчому рівні більш чітко прописати повноваження її окремих суб'єктів та гармонізувати інтереси всіх її учасників; створити правову основу модернізації галузі ЖКГ, удосконалити чинне законодавства у сфері житлово-комунального господарства, прийняти Загальнодержавну програму відновлення і модернізації житлово-комунального господарства, у якій має бути визначено основні завдання, принципи, механізми та пріоритетні напрями формування й реалізації державної політики в галузі ЖКГ, розробити відповідні програми на регіональному та місцевому рівнях, у тому числі в містах; забезпечити

формування ринкових відносин у сфері управління та розвиток конкурентного середовища у житлово-комунальному комплексі; посилити та регулярно проводити моніторинг стану галузі на всіх управлінських рівнях, що дасть можливість своєчасно оцінювати результативність здійснюваних у галузі реформ, виявляти проблеми та приймати ефективні управлінські рішення щодо розвитку означеної галузі; впровадити нові організаційно-правові та фінансово-економічні механізми забезпечення розвитку ЖКГ, механізми вдосконалення кадрового забезпечення та інноваційні інструменти управління галуззю. Лише реформування й модернізація системи управління сферою ЖКГ з розвиненим ринком послуг дозволить ефективно розвивати ЖКГ українських міст у взаємодії з органами публічної влади центрального, регіонального та місцевого рівнів, забезпечить ефективне функціонування галузі з метою підвищенні рівня і якості життя населення.

Література:

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. Ю.П. Сурмін, В. Л. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка., В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
2. Хоцянівська Н. В. Аналіз фінансово-економічного стану підприємств житлово-комунального господарства. Підсумки роботи за 2018 рік / Міністерство розвитку громад та територій України. – URL : https://novgadm.cg.gov.ua/old/web_docs/33/2017/04/docs/Презентація%201.2.pdf.
3. Бізониц, Д.В. Інститутції державного управління розвитком житлово-комунального господарства сучасної України: сутнісні та нормативно-правові засади. // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 3. http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/3_2021/38.pdf
4. Драган І. О. Модернізація житлово-комунального господарства в Україні: теорія, методологія, практика державного управління : монографія. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 400 с.
5. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України : постанова Кабінет Міністрів України від 30 квіт. 2014 р. № 197. – URL:]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-%D0%BF#Text>
6. Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 51, ст.833) – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text>
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 2 трав. 2015 р. № 389. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Голодник Ю. А. Управління житлово-комунальним господарством: аспекти вдосконалення. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 1. С. 184–187 <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36123>
9. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Житловий кодекс України від 30 черв. 1983 № 5464 : із змінами та доповненнями. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>.
11. Про місцеві державні адміністрації : закон України від 09 квіт. 1999 р. № 586. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.

12. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280. – URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
13. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 9 листоп. 2017 р. № 2189-VIII. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text>
14. Механізми розвитку житлово-комунального господарства: системи управління, ціноутворення, підготовки кадрів : монографія / Б. М. Данилишин [та ін.]. – Донецьк : Юго-Восток, 2014. – 351 с.
15. Мельникова М.В., Тарасевич О.В., Градобоева Є.С. Економіко-правові аспекти реформування сфери житлово-комунальних послуг українських міст. Економіка України. 2020. № 4. С. 56—72. https://http://economyukr.org.ua/docs/EU_20_04_056_uk.pdf
16. Градобоева Є. С. Шляхи удосконалення економіко-правового забезпечення регулювання діяльності підприємств міського господарства – виконавців житлово-комунальних послуг // Економіка та право. – 2019. – № 2 (53). – С. 133-142. – URL : <http://oaji.net/articles/2019/7058-1563454168.pdf>.
17. Гончарук Н.Т., Прудиус Л.В. Модернізація державної служби та управління людськими ресурсами в Україні // Аспекти публічного управління. – Д.: Грані, 2018. - Том 6, № 1-2 . – С.42-51.

References:

1. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia / uklad. Yu.P. Surmin, V. L. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in.; za zah. red. Yu.V. Kovbasiuka., V.P. Troshchynskoho, Yu.P. Surmina [*Encyclopedic dictionary of public administration / compiled by. Y.P. Surmin, V.L. Bakumenko, A.M. Mikhnenko and others; edited by Y.V. Kovbasyuk, V.P. Troshchynsky, Y.P. Surmin*] - Kyiv: NAPA .
2. Khotsyanivska N. V. (2018). Analiz finansovo-ekonomichnoho stanu pidpriemstv zhytlovo-komunalnoho hospodarstva. Pidsumky roboty za 2018 rik / Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy [Analysis of the financial and economic condition of housing and communal services enterprises. Results of work for 2018 / Ministry of Communities and Territories Development of Ukraine]. Retrieved from https://novgadm.cg.gov.ua/old/web_docs/33/2017/04/docs/Презентація%201.2.pdf [in Ukrainian].
3. Bizonych, D.V. (2021). Instytuttsii derzhavnoho upravlinnia rozvytkom zhytlovo-komunalnoho hospodarstva suchasnoi Ukrainy: sutnisni ta normatyvno-pravovi zasady [Institutions of public administration of the development of housing and communal services of modern Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok- Public administration: improvement and development*. № 3. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2021/38.pdf [in Ukrainian].
4. Dragan I. O. (2010). Modernizatsiia zhytlovo-komunalnoho hospodarstva v Ukraini: teoriia, metodolohiia, praktyka derzhavnoho upravlinnia [Modernization of housing and communal services in Ukraine: theory, methodology, practice of public administration: monograph]. Yugo-Vostok [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy : postanova Kabinet Ministriv Ukrainy vid 30 kvit. 2014 r. № 197 [On Approval of the Regulation on the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 30, 2014, No. 197]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu komisiuu, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh» (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2016, № 51, st.833) [The Law of Ukraine "On the National Energy and Utilities Regulatory Commission" (Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR), 2016, No. 51, p. 833)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu vid 2 trav. 2015 r. № 389 [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of May 2, 2015, No. 389. 2015, No. 389]. (2015, May 2). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
8. Holodnyk Yu. A. (2019). Upravlinnia zhytlovo-komunalnym hospodarstvom: aspekty vdoskonalennia. Porivnialno-analitychne pravo. [Management of housing and communal services: aspects of improvement]. *Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and Analytical Law*, 1, 184-187. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36123> [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia Ukrainy : pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine] (1996, June 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
10. Zhytlovyi kodeks Ukrainy vid 30 cherv. 1983 № 5464 : iz zminamy ta Dopovnenniamy [Housing Code of Ukraine of June 30, 1983, No. 5464: as amended and supplemented]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy Pro mistsevi derzhavni administratsii № 586 [On Local State Administrations: Law of Ukraine № 586], (1999, April 09). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine],(1997, May 21). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy Pro zhytlovo-komunalni posluhy [On Housing and Communal Services: Law of Ukraine]. (2017, November 9). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text> [in Ukrainian].
14. Danylyshyn B. M. (2014) *Mekhanizmy rozvytku zhytlovo-komunalnoho hospodarstva: systemy upravlinnia,tsinoutvorennia, pidhotovky kadriv*[Mechanisms of development of housing and communal services: management systems, pricing, training][in Ukrainian].
15. Melnikova M.V., Tarasevich O.V., Gradoboeva E.S. (2020). *Ekonomiko-pravovi aspekty reformuvannia sfery zhytlovo-komunalnykh posluh ukrainskykh mist* [Economic and legal aspects of reforming the sphere of housing and communal services of Ukrainian cities]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 4, 56-72. Retrieved from http://economyukr.org.ua/docs/EU_20_04_056_uk.pdf [in Ukrainian].
16. Gradoboeva E. S. (2019). *Shliakhy udoskonalennia ekonomiko-pravovoho zabezpechennia rehuliuвання diialnosti pidpriemstv miskoho hospodarstva – vykonavtsiv zhytlovo-komunalnykh posluh* [Ways to improve the economic and legal support for regulating the activities of municipal enterprises - performers of housing and communal services]. *Ekonomika i pravo - Economics and law*, 2 (53), 133-142. Retrieved from <http://oaji.net/articles/2019/7058-1563454168.pdf>. [in Ukrainian].
17. Honcharuk N.T. & Prudius L.V. (2018). *Modernizatsiia derzhavnoi sluzhby ta upravlinnia liudskymy resursamy v Ukraini* [Modernization of the civil service and human resources management in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia - Aspects of public administration*, 1-2, 42-51[in Ukrainian].

УДК 001.89

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-208-219](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-208-219)

Дідківський В'ячеслав Миколайович аспірант ОНП «Публічне управління та адміністрування», Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, тел.: (095) 771-77-14, <https://orcid.org/0000-0002-0761-2048>

МЕТОДИЧНА ОСНОВА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ КОМЕРЦІЙНОГО АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. У статті визначено методичні основи публічного управління безпекою комерційного автомобільного транспорту, через призму структури системи управління безпекою на усіх рівнях органів державної влади із наведенням принципів, які застосовуються та на ведено їх короткий аналіз.

Сутність системи управління безпекою руху на автомобільному транспорті визначено через призму забезпечення розвитку і покращення безпеки комерційного автомобільного транспорту та поліпшення доступу до ринку автоперевезень.

Встановлено що методи і способи забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту безпосередньо впливають на якість і ефективність функціонування системи управління безпекою у визначеній галузі. Відповідно до суб'єктивних аспектів їх застосування залежить результативність функціонування системи управління безпекою на автомобільному транспорті. Методи і способи забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту запропоновано класифікувати за функціями управління безпекою на автомобільному транспорті.

Отже, публічне управління безпекою комерційного автомобільного транспорту має бути запроваджено як єдина система взаємодії органів влади усіх рівнів, громадянського суспільства та базуватись на кращих практиках країн ЄС та чинному законодавстві України. Дана система має розроблятись та впроваджуватись планово та поетапно, враховуючи інституційну спроможність органів влади та рівень обізнаності суспільства, матеріально-технічні спроможності та багато інших факторів. Реалізація таких заходів може бути запроваджена через стратегічні документи та плани дій, які розробляються та затверджуються Кабінетом Міністрів України, а запроваджуються профільними міністерствами, місцевими державними

адміністраціями із активним залученням громадських організацій відповідного рівня репрезентативності та спрямування.

Ключові слова: методичні основи, публічне управління, комерційний автомобільний транспорт, безпека дорожнього руху, органи державної влади.

Didkivskyi Viacheslav Mykolayovych Graduate student of the educationally scientific program “Public Administration”, Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, tel.: (095) 771-77-14, <https://orcid.org/0000-0002-0761-2048>

METHODOLOGICAL BASIS OF PUBLIC SAFETY MANAGEMENT ON COMMERCIAL ROAD TRANSPORT

Abstract. The article defines the methodical foundations of public safety management of commercial road transport, through the prism of the structure of the safety management system at all levels of state authorities, with the principles that are applied and their brief analysis.

The essence of the road safety management system is defined through the prism of ensuring the development and improvement of the safety of commercial road transport and improving access to the road transport market.

It has been determined that the methodology and methods of ensuring the safety of the operation on commercial road transport directly affect the quality and efficiency of the operation of the safety management system in the specified industry. According to the subjective aspects of their application, the effectiveness of the functioning of the safety management system in road transport depends. Methods and methods of ensuring the safety of commercial road transport are proposed to be classified according to the functions of safety management in road transport.

Therefore, public safety management of commercial road transport should be implemented as a single system of interaction between authorities at all levels, civil society and be based on the best practices of EU countries and the current legislation of Ukraine. This system should be developed and implemented in a planned and phased manner, taking into account the institutional capacity of the authorities and the level of public awareness, material and technical capabilities and many other factors. Such measures implementation can be provided through strategic documents and action plans, which are developed and approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine and implemented by relevant ministries, local state administrations with the active involvement of public organizations of the appropriate level of representativeness and direction.

Keywords: methodical foundations, public administration, commercial automobile transport, road safety, state authorities.

Постановка проблеми. Транспортна інфраструктура має стратегічне значення для сталого розвитку соціально-економічних відносин в Україні. Методична основа забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту безпосередньо забезпечує якість і ефективності системи управління безпекою цієї сфери суспільного життя. У сучасній українській науці відсутня методологічна класифікація забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту відповідно функціям управління безпекою на автомобільному транспорті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи публічного управління безпекою комерційного автомобільного транспорту досліджували у вітчизняній науці Скрипа Є.В., Гончар Л.Я., Скакун О.Ф., Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л., Синявська О.Ю., Васильєв С.В., Балабанова Д.О., Мягченко О.П.; структурою і логічною організацією публічного управління безпекою комерційного автомобільного транспорту займались вітчизняні науковці Степанов О.В.; Методи і способи забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту вивчали Скрипа Є.В., Бартель С.Г., Кононов П.І., Лазарєв І.М., Деркач Е., Бондаренко В.А., Пустова Н.О., Могилівський Л.В., Циганов О.Г.

Мета статті. Автор ставить у цій статті завдання класифікувати методи і способи забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту відповідно функціям управління безпекою на автомобільному транспорті.

Виклад основного матеріалу. Методична основа будь якої діяльності передбачає визначення її загальних принципів, структуру і логічну організацію, методи та способи функціонування.

Отже, сконцентруємо нашу увагу на розгляді принципів публічного управління безпекою комерційного автомобільного транспорту, як вихідних основ (ідей), які становлять підґрунтям для реалізації управлінських функцій та є обов'язковими для усіх суб'єктів управління.

У вітчизняній науковій літературі відсутнє єдине бачення стосовно принципів публічного управління безпекою комерційного автомобільного транспорту. Скрипа Є.В. запропонував оригінальну класифікацію цих принципів, з якою згоден автор дисертації. Вона передбачає:

- принципи, сформовані на рівні чинного законодавства (верховенство права, законності, пріоритету забезпечення безпеки людини і суспільства, економічності, доцільності та ефективності);
- управлінські принципи (плановості, контролю, безперервності, забезпечення зворотного зв'язку);

- орієнтуючі принципи (системності, інформаційного забезпечення) [1, С. 60].

Принцип верховенства права, який переважна більшість науковців трактують як пріоритетність у суспільстві природніх прав людини (право на життя, право на майно, яке сприяє нормальному функціонуванню життя людини), панування у ньому законів, які виражають волю більшості людей [2] і поширення у свідомості людей дієвого принципу «що право людини закінчується там, де починаються права інших людей». В аспекті забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту принцип верховенства права полягає у тому, що усі учасники відповідних правовідносин дотримувались у своїй діяльності норм чинного законодавства, яке обмежує їх права до тієї межі, яка робить всіх їх рівними у правах, що має залишатись найвищою цінністю для державі та її органів.

Принцип верховенства права органічно пов'язаний із принципом законності, який розглядається як комплексний правовий характер організації суспільного життя, зокрема у сфері забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту, та формує органічний зв'язок між правом та органами державної влади [3]. Цвік М.В. вважає, і автор дисертації згоден з його думкою, що законність це режим правомірної діяльності органів публічної влади, який обумовлюється прийняттям правових законів та підзаконних актів, їх неухильному дотриманні і однаковому застосуванні органами влади та їх посадовцями [4]. Особливість принципу законності у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті полягає у тому, що уповноважені суб'єкти мають дотримуватись норм законодавства та створювати умови, які сприяли іншим учасникам відповідних правовідносин дотримуватись цих самих норм чинного законодавства [1, С. 63].

Потрібно зазначити, що ці два принципи є основоположними у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, і усі інші повинні їм відповідати.

Наступний принцип - пріоритет забезпечення безпеки людини і суспільства тісно пов'язаний з двома термінами:

- безпека людини – яке відображає сутність людського життя, її ментальні, соціальні та духовні надбання, і є провідною характеристикою вектору розвитку людства;
- безпека суспільства – пов'язана із життям і відносинами людей у суспільстві [6].

Принцип доцільності передбачає оцінку ступеня позитивного впливу на процеси функціонування комерційного автомобільного транспорту, адже саме право покликано вдосконалювати будь-які відносини, тобто доцільність функціонування права полягає у його здатності забезпечення вирішення

завдань, зумовлених динамікою потреб суспільства. Доречним є розглядання доцільності у праві як принцип правотворчості (вибір альтернативних правових рішень) і умов правозастосування [7]. Застосування закону без його тлумачення з точки зору застосування принципу доцільності неможливе, завдяки його недосконалості, адже у законодавця відсутня реальна можливість передбачити усе різноманіття життєвих умов реалізації відповідного законодавчого акту [8]. Отже, дотримання цього принципу у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті сприяє мінімізації невиправданих витрат і дій органів державної влади у цій царині суспільних відносин.

Другу групу принципів доречно розпочати із розгляду принципу плановості. Планування – це провідна постійна функція будь-якого управління, яке передбачає ефективний аналіз зовнішнього середовища, оцінки управлінських ресурсів.

Принцип контролю також є функціональною основою будь-якого управління. Він передбачає оперативне реагування на будь-які відхилення від запланованих параметрів дій, для вчасного виправлення помилок планування або негативного впливу зовнішніх факторів на запланований процес управління.

Принцип безперервності передбачає, що система забезпечення безпеки на автомобільному транспорті має діяти перманентно (постійно).

Принцип реалізації зворотного зв'язку передбачає прийняття управлінських рішень у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті у разі, якщо уповноважені суб'єкти враховують позицію громадськості щодо проблемних питань у цій сфері суспільних відносин.

Третя група орієнтуючих принципів забезпечення безпеки на автомобільному транспорті спрямована на пошук і втілення тих рішень, які становлять методологічну та інформаційну основу забезпечення безпеки у цій сфері. Принцип системності, на думку Мягченка О.П., є основою закону діалектики, який обумовлює взаємозв'язок і взаємозалежність явищ, причин, наслідків і зв'язків. Отже, цей принцип у зазначеній сфері передбачає усунення найбільш небезпечних елементів системи, які заважають її запланованому функціонуванню, тобто забезпечення безпеки внаслідок функціонування комерційного автомобільного транспорту [9].

Отже, дотримання перелічених принципів є головною передумовою діяльності уповноважених органів у сфері забезпечення безпеки автомобільного транспорту.

Тепер нас цікавить система управління безпекою на автомобільному транспорті та її структура і логічна організація. Всі системи управління безпекою забезпечують керований і цілеспрямований підхід до безпеки щодо

постановки цілей, їх планування та через постійний контроль вимірювання якості і результативності функціонування системи. Отже сутність системи управління безпекою руху на автомобільному транспорті полягає у забезпеченні розвитку і покращення безпеки комерційного автомобільного транспорту та поліпшення доступу до ринку автоперевезень. Ця провідна мета системи досягається шляхом:

- визначення відповідальності учасників автоперевезень;
- встановлення загальних правил для управління, регулювання та нагляду за функціонуванням комерційного автомобільного транспорту;
- гарантія безпечного перевезення пасажирів та вантажів;
- зменшення кількості ДТП та їх наслідків;
- зменшення факторів, які спричиняють нещасні випадки та травмування на транспорті;
- зменшення негативного впливу автомобільного транспорту на навколишнє середовище [10, С. 13].

Якості та ефективності функціонування системи управління безпекою руху на автомобільному транспорті можливо досягти лише під контролем державних органів, хоча безпека на дорогах є спільною відповідальністю різних галузей виробництва і зацікавлених сторін. Функціонування цієї системи потребує інтеграції систем управління безпекою різних видів транспорту.

Потрібно зазначити, що структурні організаційні елементи системи управління безпекою на автомобільному транспорті, маючи частково спільні цілі і інтереси, залишаючись ієрархічно незалежними. Ця функціональна особливість управління безпекою на автомобільному транспорті призводить до того, що на рівень відповідної безпеки здійснюють вплив не лише зовнішні фактори (середовище), але й елементи інших систем. До них, зокрема, відносяться пішоходи, які залишаються некерованими для системи, що має вагомий вплив на обґрунтування вибору методів управління. Для нижчих рівнів елементів системи існує декілька різнопланових цілей. Для інспектора Департаменту патрульної поліції існує мета – безпека автотранспортних засобів. Для водія таких цілей три: безпека автотранспортних засобів, особиста вигода та економічні інтереси підприємства [11, С. 24].

Структура системи управління безпекою на автомобільному транспорті має такий вигляд:

1. Кабінет міністрів України, який:
 - забезпечує реалізацію державної політики у цій сфері;
 - затверджує і фінансує відповідні державні програми;
 - організовує розробку галузевих актів законодавства, нормативно-правових актів;

- тощо.

2. Міністерство внутрішніх справ України, яке розробляє правила і порядок:

- надання повноважень представника Державного реєстратора транспортних засобів;

- обліку суб'єктів господарювання, які здійснюють виготовлення державних номерних знаків транспортних засобів;

- обліку актів прийняття-передання транспортних засобів, свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів, номерних знаків, посвідчень водія та договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;

- видачі та тимчасового вилучення посвідчень водія та їх повернення;

- тощо.

3. Національна поліція України має такі компетенції:

- виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень у сфері дорожнього руху та вживання заходів щодо їх припинення;

- здійснення превентивної та профілактичної діяльності для запобігання вчиненню правопорушень у сфері дорожнього руху і його безпеки;

- вживання заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю учасників дорожнього руху;

- своєчасне реагування на заяви та повідомлення про правопорушення у сфері дорожнього руху і його безпеки;

- регулювання дорожнього руху;

- впровадження та забезпечення функціонування системи фіксації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі;

- тощо [12].

4. Органи виконавчої влади, що забезпечують формування і реалізацію державної політики у сфері транспорту та дорожнього господарства, якими являються Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України і його структурний підрозділ та Державна служба України із безпеки на транспорті, які забезпечують формування та реалізацію державної політики з питань безпеки на автомобільному транспорті, а також державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті (дотриманням автомобільними перевізниками вимог законодавства). Серед іншого, до завдань Укртрансбезпеки належить: допуск до ринку комерційних автомобільних перевезень, здійснення технічних розслідувань та аналіз причин дорожньо-транспортних пригод, катастроф, аварій, подій на комерційному автомобільному транспорті, тощо.

5. Міністерство охорони здоров'я України, на яке покладаються завдання формування та реалізації державної політики у сфері захисту життя та здоров'я людини, тощо.

6. На Міністерство освіти і науки України покладено розроблення та затвердження стандартів професійно-технічної освіти для здобуття громадянами професії "Водій транспортного засобу" тієї чи іншої категорії, розроблення та затвердження програм навчання, перенавчання і підвищення кваліфікації водіїв автомобільних транспортних засобів, учнів у загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах, тощо.

7. Органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади:

- приймають участь у реалізації державної політики стосовно функціонування системи управління безпекою руху на автомобільному транспорті, розроблені профільних державних та місцевих цільових програм і здійсненні заходів безпеки дорожнього руху автомобільного транспорту, тощо.

8. Підприємства, установи та організації усіх форм власності та господарювання, громадські організації, тощо. [12].

Методи і способи забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту безпосередньо забезпечують якість та ефективності системи управління безпекою цієї сфери суспільного життя. У залежності від суб'єктивних аспектів їх застосування залежить результативність функціонування системи управління безпекою на автомобільному транспорті. Методи і способи забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту доречно класифікувати за функціями управління безпекою на автомобільному транспорті.

Почнемо із планової функції. Перший з методів планування безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту є *балансовий метод*. Його доречно застосовувати на рівні автотранспортних підприємств. Він є основним методом планування, адже полягає у співставленні потреб і наявності матеріально-технічних, трудових та фінансових ресурсів. За допомогою цього методу розкриваються внутрішні резерви функціонування комерційного автомобільного транспорту і забезпечення його безпеки. *Експертний метод*, який застосовується на всіх рівнях системи управління безпекою функціонування комерційного автомобільного транспорту. Він базується на прогнозах спеціалістів-експертів, зокрема з проблеми забезпечення безпеки функціонування комерційного автотранспорту. В його основу закладається думка експертів чи колективу експертів, яка базується на професійному, науковому та практичному досвіді. *Нормативний метод*, який орієнтується на визначені норми, регламенти та застосовується з балансовим

методом. *Розрахунково-аналітичний метод* дозволяє вивчати і планувати динаміку факторів, які впливають на систему управління безпекою функціонування комерційного автотранспорту на всіх рівнях цієї системи. *Програмно-цільовий метод* перебуває в основі стратегічного планування автотранспортних підприємств, зокрема в аспекті забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту, а також формування і реалізації державної політики у цій сфері суспільного життя на рівні органів державної влади [13].

Адміністративні методи мотивації, зокрема у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, мають вплив на індивіда, групу через накази, розпорядження, завдання тощо. Вони спрямовані як на працівників органів державної влади, які повноважні вступати у правовідносини у цій сфері суспільних відносин, а також учасників суб'єктів дорожнього руху. Фактично, всі адміністративні процедури щодо виконання організаційної функції забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту, зокрема: дозвільні, реєстраційні, ліцензійно-дозвільні, правопредставницькі, екзаменаційно-конкурсні, експертно-посвідчувальні можна об'єднати єдиною кваліфікаційною ознакою, як державно-заохочувальні процедури в аспекті реалізації мотиваційної функції управління, адже спонукають учасників відповідних правовідносин до дотримання правил, виконання яких спрямоване на забезпечення безпеки у сфері функціонування комерційного автомобільного транспорту.

Економічні методи передбачають внесення у процес мотивації вартісних важелів впливу у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті і мають два вектори свого спрямування:

- щодо мотивування працівників уповноважених органів влади, які управляють системою правовідносин у цій сфері суспільних відносин (прямі і непрямі економічні процедури: процедури преміювання, пільги на навчання, доплата за стаж роботи, користування житлом та транспортом, надбавки до пенсії);

- щодо мотивування працівників автотранспортних підприємств (прямі і непрямі економічні процедури (зокрема, крім перелічених: оплата путівок працівникам на лікування ті відпочинок; пільгове харчування), а також система штрафів внаслідок притягнення до відповідальності суб'єктів, які порушують відповідні вимоги, стандарти і принципи у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті.

Соціально-регуляторні (соціально-психологічні) методи – це сукупність специфічних прийомів впливу на особистісні відносини, які виникають у трудових колективах, а також на соціальні процеси, які у них відбуваються. Вони діють як регулятори соціальних, психологічних, ідеологічних та етичних

відносин у колективі. Ці мотиваційні методи застосовуються в органах державної влади, які повноважні вступати у правовідносини у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті та в автотранспортних підприємствах. Вони не є природними щодо фізичних осіб учасників дорожнього руху.

Соціальні методи передбачають підвищення соціально-виробничої активності (встановлення лідерів, установа стандартів зразкової поведінки); підтримка соціального наслідування (огляди-конкурси, присвоєння звання "Кращий у професії", святкування ювілеїв і знаменних дат тощо); моральне стимулювання; соціальне планування; зміна структури персоналу; підвищення кваліфікації; поліпшення умов праці, побуту, охорони здоров'я; задоволення потреб розвитку (зокрема, фізичного) персоналу.

Психологічні методи передбачають гуманізацію праці (покращення її умов та санітарно-гігієнічних норм); психологічні-технології (переконання, прохання, похвала, порада, засудження тощо); задоволення професійних інтересів; професійний відбір і навчання персоналу; комплектування за критерієм психологічної сумісності працівників; встановлення гармонічних стосунків між керівниками та підлеглими; залучення працівників до процесу управління; заохочення творчості, ініціативи, самостійності [14].

Висновки. Отже, методична основа питань публічного управління безпекою комерційного автомобільного транспорту складається з комплексу принципів, структури і логічної організації системи управління безпекою руху на автомобільному транспорті та методів і способів її функціонування. Дотримання принципів є головною передумовою діяльності уповноважених органів у сфері забезпечення безпеки автомобільного транспорту та учасників дорожнього руху. Сутність системи управління безпекою руху на автомобільному транспорті, її структура та логічна організація полягає у забезпеченні розвитку і покращення безпеки комерційного автомобільного транспорту та поліпшення доступу до ринку автоперевезень. Методи і способи забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту безпосередньо забезпечують якість і ефективність системи управління безпекою цієї сфери суспільного життя. Відповідно до суб'єктивних аспектів їх застосування залежить результативність функціонування системи управління безпекою на автомобільному транспорті. Методи і способи забезпечення безпеки функціонування комерційного автомобільного транспорту доречно класифікувати за функціями управління безпекою на автомобільному транспорті, які за винятком мотиваційних методів, функціонують у формі процедур, закріплених у чинному законодавстві.

Література:

1. Скрипа Є.В. Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2020. 426 с.
2. Гончар Л.Я. Організаційно-правові засади становлення та діяльності адміністративних судів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів. 2017. 220 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2006. 656 с.
4. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.: за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
5. Денесюк С.Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні : адміністративно-правові засади : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2010. 380 с.
6. Синявська О.Ю. Організаційно-правові засади забезпечення життєдіяльності персоналу органів внутрішніх справ України: дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2008. 466 с.
7. Васильєв С.В. Принцип доцільності у цивільному судочинстві України. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_12
8. Балабанова Д.О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса. 2008. 200 с.
9. Мягченко О.П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства : навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2010. 384 с.
10. Система управління безпекою руху на автомобільному транспорті : посібник. URL : https://mtu.gov.ua/files/GUIDE_ua_2016.pdf
11. Степанов О.В. Методологія дослідження безпеки автотранспорту. Автомобільний транспорт. 2015. Вип. 36. С. 22-26. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mtu.gov.ua/files/GUIDE_ua_2016.pdf
12. Про дорожній рух та його безпеку : Проект Закону України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/jh40000a?an=4&ed=2016_09_26
13. Основные методы планирования. URL: https://stud.com.ua/49341/ekonomika/osnovni_metodi_planuvannya
14. Управління персоналом: підручник / [В.М. Данюк, А.М. Колот, Г.С. Суков та ін.]; за заг. та наук. ред. к.е.н., проф. В.М. Данюка. К.: КНЕУ; Краматорськ: НКМЗ, 2013. С. 421-450.

References:

1. Skrypa E.V. (2020) Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia bezpeky na avtomobilnomu transporti [Administrative and legal principles of ensuring safety in road transport] Kyiv [in Ukrainian]
2. Gonchar L.Ya. (2017) Orhanizatsiino-pravovi zasady stanovlennia ta diialnosti administratyvnykh sudiv Ukrainy [Organizational and legal principles of formation and activity of administrative courts of Ukraine] Lviv [in Ukrainian]
3. Skakun O.F. (2006) Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law] Kharkiv, Ukraine [translated from Russian]
4. Zvik M.V., Tkachenko V.D., Bogachova L.L., others (2002) Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law] *Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh spetsialnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv - a textbook for law students, special higher educational institutions*. M.V. Tsvika, V.D. Tkachenko, O.V. Petryshyn (Ed.) Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]

5. Denesyuk S.F. (2010) Hromadskyi kontrol za pravookhoronnoiu diialnistiu v Ukraini : administratyvno-pravovi zasady [Public control over law enforcement activities in Ukraine: administrative and legal principles] Kyiv [in Ukrainian]
6. Synyavska O.Yu. (2008) Orhanizatsiino-pravovi zasady zabezpechennia zhyttiediialnosti personalu orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Organizational and legal principles of ensuring the livelihood of the personnel of the internal affairs bodies of Ukraine] Kharkiv [in Ukrainian]
7. Vasiliev S.V. (2015) Pryntsyp dotsilnosti u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy [The principle of expediency in the civil proceedings of Ukraine]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva - Theory and practice of jurisprudence*. 2015. Issue 2 [in Ukrainian]
8. Balabanova D.O. (2008) *Teoriia kryminalizatsii* [Theory of criminalization] Odesa [in Ukrainian]
9. Myagchenko O.P. (2010) Bezpeka zhyttiediialnosti liudyny ta suspilstva [Safety of life activities of man and society] Kyiv: *Tsentr uchbovoi literatury - Center for Education* [in Ukrainian]
10. *Road traffic safety management system: manual*.
11. Stepanov O.V. (2015) Metodolohiia doslidzhennia bezpeky avtotranspotru [Methodology of the study of road transport safety]. *Avtomobylnyi transport - Automobile transport*, Issue 36. P. 22-26 [in Ukrainian]
12. *Pro dorozhnii rukh ta yoho bezpeku* [On road traffic and its safety] Draft Law of Ukraine.
13. *Basic methods of planning*
14. Danyuk V.M., Kolot A.M., Sukov G.S. and others (2013) *Upravlinnia personalom: pidruchnyk - Personnel management: textbook*, V.M. Danyuka (Ed.) Kramatorsk: NKMZ [in Ukrainian].

УДК 355: 355.1: 355.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-220-229](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-220-229)

Довгань Валерій Іванович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 280013, тел.: (067)-960-13-45, <https://orcid.org/0000-0002-5435-5451>

Коцман Іван Іванович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, головний юрист в ПАТ «Волочиська Кура», вул. Озерна, 10/1, м. Хмельницький, 29015, тел.: (067)-687-20-70, <https://orcid.org/0009-0009-1791-1592>

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИТІДІ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. В епоху цифровізації система соціальної взаємодії ґрунтується на використанні інтернету. Згідно зі звітом, протягом 2022 р. даною мережею користувалося 4,54 млрд осіб, що становить 59% користувачів усієї світової спільноти. Інтернет робить більш доступними спілкування та комунікацію, сприяє розвитку різних сфер діяльності людини. Однак цей інформаційний простір став також полем для злочинних діянь. У ХХІ ст. людство вперше зіткнулося з новим, раніше невідомим видом злочинності – кіберзлочинністю.

У статті розглядаються питання інформаційної безпеки в умовах загроз, які несе кіберзлочинність. Попри те, що безліч інформації в кіберпросторі має величезне значення для індивідів, організацій, компаній, країн і здатна змінити майбутнє, долі та життя, необхідна охорона такої інформації з використанням для цього всіх можливих форм захисту.

У статті розглядається, що інформація являє собою один із найцінніших ресурсів. Але, серед терабайтів даних знаходиться і безліч інформації, що має вагоме значення для індивідів, організацій, компаній, країн, здатної змінити майбутнє. Постає питання про охорону такої інформації, про використання для цього всіх можливих форм захисту.

Сьогодні ні держави, ні компанії, ні користувачі не використовують більшість доступних способів захисту даних. Щоб проаналізувати ситуацію, варто розглянути наявні заходи захисту інформації на прикладі відомих кібератак.

Проаналізовано питання пошуку оптимальних заходів у сфері попередження кіберзлочинності займаються правоохоронні органи практично всіх країн світу. Ми бачимо, що останніми роками спостерігається високий рівень активності в ухваленні міжнародних і національних документів, спрямованих на протидію кіберзлочинності, що пов'язано з підвищенням кількості злочинів у цій сфері, особливо кібертероризму. На національному рівні запобігання злочинності складається зі стратегій і заходів, спрямованих на зниження ризику вчинення злочинів і нейтралізацію потенційно шкідливих наслідків для приватних осіб і суспільства.

У статті розглядаються актуальні питання реалізації державної політики у сфері протидії кіберзлочинності. Розкриваються сутність, ознаки та види кіберзлочинів. Виокремлюються напрями протидії кіберзлочинності на концептуальному, законодавчому та інституціональному рівнях. Пропонуються шляхи підвищення ефективності протидії кіберзлочинності.

Ключові слова: кіберзлочинність, міри протидії кіберзлочинності, хакер, засоби протидії, законодавство.

Dovhan Valeriy Ivanovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Senior Researcher of the Research Department, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, Shevchenka St., 46, Khmelnytsky, 280013, tel.: (067) 960-13-45, <https://orcid.org/0000-0002-5435-5451>

Kotsman Ivan Ivanovych Graduate student of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubinsky, head lawyer of the PJSC «VOLOCYCKA KURA», Ozerna St., 10/1, Khmelnytskyi, 29015, tel.: (067)-687-20-70, <https://orcid.org/0009-0009-1791-1592>

MAIN ASPECTS OF THE STATE POLICY OF COMBATING CYBERCRIME IN UKRAINE

Abstract. In the digitalization era, the system of social interaction is based on the use of the Internet. According to a report, in 2022, 4.54 billion people used this network, which is 59% of the world's users [11]. The Internet makes communication and communication more accessible, promotes the development of various spheres of human activity [10, p. 1043]. However, this information space has also become a field for criminal acts. In the twenty-first century, humanity for the first time faced a new, previously unknown type of crime - cybercrime.

The article discusses the issues of information security in the context of threats posed by cybercrime. Despite the fact that a lot of information in cyberspace is of

great importance for individuals, organizations, companies, countries and can change the future, fates and lives, it is necessary to protect such information using all possible forms of protection.

The article discusses that information is one of the most valuable resources. However, among the terabytes of data there is also a lot of information that is important for individuals, organizations, companies, and countries and can change the future. The question arises of protecting such information and using all possible forms of protection.

Today, neither states, companies, nor users use most of the available data protection methods. In order to analyze the situation, it is worth considering the existing information protection measures on the example of well-known cyberattacks.

Law enforcement agencies in almost all countries of the world are analyzing the search for optimal measures to prevent cybercrime. We see that in recent years there has been a high level of activity in the adoption of international and national documents aimed at combating cybercrime, which is associated with an increase in the number of crimes in this area, especially cyberterrorism. At the national level, crime prevention consists of strategies and measures aimed at reducing the risk of crime and neutralizing potentially harmful consequences for individuals and society.

The article deals with topical issues of implementation of the state policy in the field of combating cybercrime. The essence, signs and types of cybercrime are revealed. The author identifies the areas of countering cybercrime at the conceptual, legislative and institutional levels. The author suggests ways to improve the effectiveness of countering cybercrime.

Keywords: cybercrime, measures to counteract cybercrime, hacker, countermeasures, legislation.

Постановка проблеми. В Україні зростає кількість кіберзлочинності, що стає загрозою для національної безпеки. Однак, державна політика забезпечення протидії кіберзлочинності не є достатньо ефективною і не забезпечує необхідного рівня кібербезпеки. Недостатня координація між державними органами, недостатнє фінансування, відсутність механізмів взаємодії з приватним сектором, а також низький рівень кібербезпеки в окремих галузях економіки є основними проблемами в даній сфері.

Крім того, недостатньою є якість законодавства про кібербезпеку, що не відповідає сучасним викликам і новим технологіям. Також існують проблеми зі збереженням даних та їх захистом від кібератак, недостатню кількість фахівців у галузі кібербезпеки, відсутність достатньої уваги до кібербезпеки у системі освіти та недостатня свідомість громадян щодо кібербезпеки.

Отже, вирішення проблеми кіберзлочинності потребує ефективної державної політики забезпечення кібербезпеки, яка повинна включати

координацію дій між державними органами, підвищення кваліфікації фахівців, покращення законодавства, розвиток інфраструктури та залучення приватного сектору до співпраці з державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання кіберзлочинності залишається досить актуальним, оскільки розвиток технологій та мережевого середовища породжує все нові форми кіберзлочинності, що потребують ефективного регулювання та боротьби.

Вітчизняні та зарубіжні науковці займаються дослідженням різних аспектів правового регулювання кіберзлочинності, включаючи такі питання, як кваліфікація кіберзлочинів, міжнародне співробітництво у боротьбі з кіберзлочинністю, права та обов'язки державних органів у цій сфері, відповідальність за кіберзлочини тощо.

Таким чином, питання правового регулювання кіберзлочинності відповідає потребам сьогодення, тому й стало об'єктом дослідження таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як М. Ануфрієва, Н. Ахраменко, Д. Біленчук, В. Бреннер, В. Голубев, О. Литвинов, В. Максимов, Б. Романюк, А. Юрасов, М. Якимчук, М. Яцишин та ін.

Мета статті. Мета роботи – дослідити особливості державної політики забезпечення протидії кіберзлочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кіберзлочинність ґрунтується на зламі інтернет-сторінок, поширенні шкідливих програм та протиправної інформації людьми, які здійснюють злочинну діяльність у віртуальному просторі за допомогою інформаційних технологій. Важливу роль реалізації такого роду протизаконної діяльності грає комп'ютер. Він є технічним засобом, інструментом, що дозволяє зловмисникам не лише викрадати інформацію, знищувати або пошкоджувати її, а й розміщувати шкідливі сайти, на яких містяться комп'ютерні віруси.

Цей вид злочину, таїть загрозу інформаційної безпеки суспільства. Крім крадіжки коштів із банківських карток кіберзлочинці навчилися викрадати персональні дані людини, що може завдати шкоди її репутації у разі опублікування цієї інформації в мережі. Кіберзлочинність є проблемою не тільки кожного окремого взятого інтернет-користувача, її слід розглядати в ширшому, соціальному і навіть міжнародному ключі. Від зростання кіберзлочинності страждають як фізичні, а й юридичних осіб; жертвами хакерських атак у нашій сучасності стають цілі країни, держави.

В. Голубев наголошує, що кіберзлочинність – це протиправна поведінка, яка спрямована на порушення відносин у суспільстві та приватної чи корпоративної безпеки під час того, як особи обмінюються інформацією за допомогою електронних пристроїв [2].

В. Бреннер поділяє кіберзлочини за роллю комп'ютера в їх вчиненні: ті, в яких він є кінцевою ціллю; ті, в яких він діє як засіб; ті, в яких він грає незначну роль у вчиненні [3].

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначає кіберзлочин (комп'ютерний злочин) як суспільно небезпечне винне діяння в кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [6].

А. Юрасов визначає, що кіберзлочинність – це злочинність, де комп'ютерна техніка є знаряддям та способом учинення протиправних діянь проти власності, немайнових та майнових прав та безпеки громадськості [10].

П. Біленчук доводить, що кіберзлочинність – це злочини, які здійснюються за допомогою комп'ютерних та інформаційних мереж, наслідком яких є незаконне отримання інформації [1].

За останні роки кіберзлочинність удосконалювалася, і в нашій сучасності існує безліч її різновидів, таких як фішинг, фармінг, кіберторгівля наркотиками, кібертероризм, соціальне хакерство (піратство) та багато інших.

Фішинг - один із найпоширеніших видів кібершахрайства, який базується на соціальному інжинірингу та виявленні персональних даних користувачів з метою здійснення крадіжки грошей або ідентифікаційної інформації. Зазвичай, хакери надсилають користувачам електронні листи або повідомлення, що виділяються з-поміж інших легітимних листів або повідомлень, з метою вивести потенційну жертву з рівноваги та надихнути її на швидку відповідь.

У листах та повідомленнях, що містять фішинг, можуть міститися посилання на шкідливі веб-сторінки, які підтримуються злочинцями. При переході на такі веб-сторінки може статися зчитування користувачем своїх особистих даних, таких як логіни, паролі, номери банківських карток та інші конфіденційні дані. Ці дані використовуються для втручання в банківські операції, такі як зняття грошей з рахунку.

Фармінг - вид кіберзлочинів, спрямований на віддалене зламування комп'ютера. Завдяки цьому хакер отримує повний доступ: він може редагувати документи, спостерігати за користувачем комп'ютера за допомогою аудіо- та відеоспостереження, вводити різні шкідливі програми, збирати інформацію про користувача. Головна особливість цього кіберзлочину в тому, що постраждалий навіть не здогадуватиметься, що на даний момент з його комп'ютером провадяться подібні маніпуляції.

Кіберторгівля наркотиками також здійснюється за допомогою інформаційних технологій. З їхньою допомогою до клієнта доводяться зашифровані координати місцезнаходження товару, здійснюється оплата за «товар».

Соціальне хакерство, або піратство є нелегальним доступом до інформаційної системи. Хакери використовують різні прийоми, засновані на психічному впливі на людини з метою отримання від нього необхідної інформації. Впливати на людську психологію набагато простіше, ніж зламувати комп'ютерну систему, після чого завданням хакерів стає встановлення шкідливої програми для управління комп'ютером жертви. Далі зусилля спрямовуються на те, щоб шкідливі програми якнайдовше залишалися невиявленими.

З кожним днем кіберзлочини набувають все більшої поширеності, - їх кількість збільшується експоненційно. Виникає дедалі більше нових видів злочинів, кожному з яких потрібно підбирати відповідні методи боротьби, що викликає певні труднощі. Спіймати кібершахрая набагато складніше, ніж звичайного злочинця.

З метою виявлення, припинення і розслідування кіберзлочинів існує необхідність суттєвого удосконалення існуючої системи обміну інформацією в режимі реального часу між основними суб'єктами забезпечення кібербезпеки. Активні процеси щодо удосконалення взаємодії правоохоронних органів (насамперед, Кіберполіції та СБ України) з Держспецзв'язком України дещо покращить оперативність розслідування кіберзлочинів, однак не вирішить питань взаємодії двох правоохоронних органів.

Щоб ефективно боротися з кіберзлочинністю в Україні, необхідно забезпечити взаємодію між різними органами, які мають правоохоронні повноваження, а також удосконалити законодавство, що регулює кіберзлочинність та кібербезпеку. Окрім того, потрібно підвищувати рівень свідомості та освіченості громадськості щодо кіберзлочинності та методів її запобігання. Це дозволить підвищити безпеку в Інтернеті та зменшити кількість випадків кіберзлочинності.

Правоохоронні органи повинні постійно вдосконалювати свої знання та навички для боротьби з кіберзлочинністю, в тому числі шляхом підвищення кваліфікації співробітників та застосування новітніх технологій. Крім того, важливо забезпечити ефективну співпрацю між правоохоронними органами в Україні та зарубіжними партнерами для обміну досвідом та інформацією про кіберзлочини.

Крім того, виявлення, припинення і розслідування кіберзлочинів потребує належної взаємодії не тільки правоохоронних органів між собою, а й з приватними суб'єктами. Наприклад, сьогодні в Україні відсутня загальнодержавна база IP-адрес, існування якої сприяло б забезпеченню негайного розкриття вчинених кіберзлочинів.

Адже встановлення унікальної IP-адреси і її зв'язок зі злочинцем (потерпілим) є одним із найважливіших етапів розслідування кіберзлочинів. Проблемним також є той факт, що унаслідок обмеженої кількості IP-адрес провайдери використовують динамічні IP-адреси (Dynamic IP Address) завдяки протоколу динамічного налаштування вузла (Dynamic Host Configuration Protocol – DHCP) [4].

Для цього можна використовувати розроблені у світі методики та алгоритми роботи з IP-адресами, а також співпрацювати з провайдерами і приватними суб'єктами для забезпечення належного рівня кібербезпеки в країні.

Наприклад, в США існує програма CyberTipline, яка надає можливість громадянам та компаніям повідомляти про кіберзлочини, які їм сталися, або про які вони відомі. Дана програма надає правоохоронним органам доступ до бази даних, яка містить інформацію про кіберзлочини, що були повідомлені.

У Європі створена мережа кіберполіцій (EC3), яка сприяє координації роботи правоохоронних органів у боротьбі з кіберзлочинами, в тому числі шляхом обміну інформацією про IP-адреси та інші дані, пов'язані з кібератаками.

Також важливою є співпраця між провайдерами і правоохоронними органами, яка може бути реалізована через встановлення правил і процедур для негайного виявлення та розкриття кіберзлочинів. Наприклад, провайдери можуть бути зобов'язані зберігати дані про використання IP-адрес протягом певного періоду часу та забезпечувати доступ до цих даних правоохоронним органам у випадку розслідування кіберзлочинів.

Для проведення максимально ефективної політики у сфері протидії кіберзагрозам необхідно повною мірою використовувати досягнення і ресурси процесу цифровізації, що набирає обертів. Цифровізація може відіграти важливу роль у політиці щодо забезпечення національної та інформаційної безпеки країни. Правильне впровадження та використання цифрових нововведень значно спростить завдання щодо захисту як персональних даних користувача, так і секретних матеріалів державного рівня та значення [9, с. 259].

Однією з найперспективніших у цій галузі є технологія блокчейн. Вона надає нові можливості у боротьбі з кібератаками, наприклад, підвищений захист даних від можливості витоку інформації третім особам. Якщо раніше кіберзлочинцю достатньо було один раз здійснити операцію та отримати необхідні дані, то тепер блокчейн суттєво ускладнює для нього цей процес.

Крім того, блокчейн може допомогти відстежувати транзакції в режимі реального часу, що дозволяє вчасно виявляти та припиняти кібератаки. Також, за допомогою блокчейн-технологій можна забезпечити взаємодію між різними

суб'єктами забезпечення кібербезпеки, що дозволяє створити єдину систему збору та обробки інформації про кіберзлочини.

Деякі дослідники вважають, що блокчейн може бути використаний як інструмент для виявлення та припинення кіберзлочинів, а також для створення інформаційних баз даних, які забезпечать підвищення ефективності розслідування кіберзлочинів.

Однак, варто відзначити, що блокчейн також може бути використаний кіберзлочинцями для збереження та передачі шкідливих програм або для зберігання викраденої інформації. Тому використання блокчейн-технологій в кібербезпеці потребує вдосконалення та постійного контролю з боку експертів.

Ще одним важливим аспектом є захист процесу обміну інформацією. Відомо, наприклад, що захист такого месенджера, як WhatsApp, не дає стовідсоткової гарантії того, що особисте листування не зможуть отримати треті особи, оскільки наскрізне шифрування недосконале і має слабку сторону (метадані зберігаються в окремих системах). Для недопущення доступу хакерів можна використовувати технологію блокчейн, здатну децентралізувати мережу, розділивши метадані і гарантувавши тим самим їх сукупну неприпустимість [1, с. 172].

Зрозуміло, тільки технології блокчейн буде недостатньо для проведення ефективної інформаційної політики щодо припинення кіберзлочинної діяльності. У цій сфері можуть бути задіяні також ресурси штучного інтелекту [6, с. 127]. Наприклад, у США кожна поліцейська ділянка оснащена програмою розпізнавання обличчя із зображення. Ця технологія активно застосовується на практиці, що суттєво спрощує пошук злочинців та прискорює процес створення портретів зловмисників [8, с. 53].

Крім того, можна використовувати аналітичні інструменти для виявлення та передбачення кіберзлочинної діяльності, такі як машинне навчання, глибинне навчання та нейронні мережі. Наприклад, можна аналізувати великі обсяги даних з різних джерел, щоб виявити незвичайні або підозрілі активності, які можуть вказувати на потенційну кіберзлочинну діяльність.

Для ефективного використання ресурсів штучного інтелекту та аналітичних інструментів необхідно забезпечити належний рівень кібербезпеки та захисту персональних даних, щоб забезпечити конфіденційність та приватність користувачів.

Висновки. Кіберзлочинність є серйозною загрозою суспільству та його інформаційної безпеки. Кіберзлочинність породжує комплекс соціальних проблем, які потребують негайного реагування та ефективного вирішення [12; 13; 14]. З удосконаленням інформаційних технологій удосконалюється і

кіберзлочинність, яка знаходить прояв у багатьох сферах життя та діяльності людини і суспільства в цілому. В Україні доцільним буде вирішення протидії кіберзлочинності шляхом підвищення кваліфікації слідчих та інших співробітників правоохоронних органів з метою отримання інформації щодо кіберзлочинів та їх протидії.

Також доцільним буде забезпечення належної взаємодії між різними правоохоронними органами та співпраця з приватними суб'єктами з метою створення загальнодержавної бази IP-адрес. У світі вже успішно використовуються технології блокчейн та штучного інтелекту для виявлення, припинення та розслідування кіберзлочинів. Розвиток та впровадження таких технологій в Україні може сприяти боротьбі з кіберзлочинністю та забезпеченню кібербезпеки в країні. Протидія кіберзлочинності потребує комплексного підходу та системної роботи різних суб'єктів, які забезпечують інформаційну безпеку держави.

Література:

1. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу від 6 липня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text
2. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : закон України від 05.10.2017 р. No2163-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172163.html
4. Скулиш Є. Теоретико-методологічні засади визначення об'єкта та предмета кіберзлочинів. Правова інформатика. 2014. No 2 (42) С. 47–5
5. Цимбалюк В. Кодифікація інформаційного законодавства України : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. 12.00.07. Харків, 2013. 45 с.
6. Brenner S. Cybercrime: criminal threats from cyberspace. 2006. 281 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=gsWQxgbLbUC&pg=PA39&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

References:

1. Direktiva Evropejs'kogo Parlamentu i Radi (ES) pro zahodi dlja visokogo spil'nogo rinvja bezpeki merezhevih ta informacijnih sistem na teritorii Sojuzuvid 6 lipnja 2016 roku [Directive of the European Parliament and the Council (EU) on measures for a high common level of security of network and information systems on the territory of the Union dated July 6, 2016]. *zakon.rada.gov.ua* (n.d). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text [in Ukrainian].
2. Konvencija pro kiberzlochinnist' [Convention on cybercrime]. *zakon.rada.gov.ua* (n.d). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraïni "Pro osnovni zasadi zabezpechennja kiberbezpeki Ukraïni" [The Law of Ukraine "On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine"]. (n.d). Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172163.html [in Ukrainian].

4. Skulish, Є. (2014). Teoretiko-metodologichni zasady viznachennja ob'ekta ta predmeta kiberzlochiniv [Theoretical and methodological principles of determining the object and subject of cybercrimes]. *Pravova informatika - Legal informatics*, 2 (42), 47–5 [in Ukrainian].
5. Cimbaljuk, V. (2013). Kodifikacija informacijnogo zakonodavstva Ukraïni [Codification of information legislation of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].
6. Brenner, S. (2006). *Cybercrime: criminal threats from cyberspace*. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=gsWQxgbLbUC&pg=PA39&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false [in English].

УДК 355.6:658.7:351.74/.76

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-230-237](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-230-237)

Єманов Владислав Вікторович кандидат військових наук, старший науковий співробітник, перший заступник начальника, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

МЕХАНІЗМИ ВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. У статті розглядаються механізми відомчого контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій. Розглядаються механізми відомчої реєстрації транспортних засобів, веденням їх обліку та зняттям з нього, обов'язковий технічний контроль транспортних засобів. У статті надаються загальні поняття відомчого контролю, призначення відомчого контролю. Відомчий контроль дає змогу отримати необхідний обсяг інформації, аналіз якої допомагає найбільш доцільно і раціонально вирішити питання подальшого розвитку різних сфер управління та способів досягнення оптимізації роботи управлінських структур у цих сферах. Розглянуті нормативно-правові аспекти реєстрації транспортних засобів та обов'язкового технічного контролю.

Механізми відомчого контролю достатньо визначені в нормативно-правовій базі держави. Аналіз безпеки дорожнього руху в силах безпеки показує, що кількість дорожно-транспортних пригод з кожним роком неухильно зростає. Також проблемним питанням є велика номенклатура транспортних засобів, що експлуатуються в силах безпеки України, їх тривалість та умови експлуатації мають надмірні показники. Під час збройної агресії РФ на озброєння сил безпеки та оборони України поступає велика кількість різноманітної за призначенням техніки, що також ускладнює відомчий контроль у сфері функціонування системи технічного забезпечення.

Під час кризових ситуацій питання відомчого контролю набуває нових функцій з обліку технічних засобів для виявлення тенденцій в зміні їх кількості.

До механізмів відомчого контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України можна віднести механізми відомчої реєстрації транспортних засобів, веденням їх обліку та зняттям з нього; обов'язковий технічний контроль транспортних засобів.

Ключові слова: відомчий контроль, сили безпеки, система технічного забезпечення, кризові ситуації.

Yemanov Vladyslav Victorovych Candidate of Military Sciences, Senior Research, first deputy head of the of the National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahisnykyv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

DEPARTMENTAL CONTROL MECHANISMS IN THE SPHERE OF FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF TECHNICAL SUPPLY OF THE SECURITY FORCES OF UKRAINE DURING CRISIS SITUATIONS

Abstract. The article examines the mechanisms of departmental control in the field of functioning of the system of technical support of the security forces of Ukraine during crisis situations. The mechanisms of departmental registration of vehicles, their record keeping and removal from it, mandatory technical control of vehicles are considered. The article provides general concepts of departmental control, purpose of departmental control. Departmental control makes it possible to obtain the required amount of information, the analysis of which helps to most expediently and rationally resolve the issue of further development of various management areas and ways to achieve optimization of the work of management structures in these areas. Regulatory and legal aspects of vehicle registration and mandatory technical control are considered.

Mechanisms of departmental control are sufficiently defined in the legal framework of the state. Analysis of road safety in the security forces shows that the number of road accidents is steadily increasing every year. Also a problematic issue is the large number of vehicles operated by the security forces of Ukraine, their duration and conditions of operation have excessive indicators. During the armed aggression of the Russian Federation, a large amount of equipment of various purposes is supplied to the security and defense forces of Ukraine, which also complicates departmental control in the sphere of the functioning of the technical support system.

During crisis situations, the issue of departmental control acquires new functions of accounting for technical means to identify trends in their number change.

Mechanisms of departmental control in the sphere of functioning of the system of technical support of the security forces of Ukraine include the mechanisms of departmental registration of vehicles, keeping their records and removing them from it; mandatory technical control of vehicles.

Keywords: departmental control, security forces, technical support system, crisis situations.

Постановка проблеми. Механізми відомчого контролю достатньо визначені в нормативно-правовій базі держави. Аналіз безпеки дорожнього руху в силах безпеки показує, що кількість дорожно-транспортних пригод з кожним роком неухильно зростає. Також проблемним питанням є велика номенклатура транспортних засобів, що експлуатуються в силах безпеки України, їх тривалість та умови експлуатації мають надмірні показники. Під час збройної агресії РФ на озброєння сил безпеки та оборони України поступає велика кількість різноманітної за призначенням техніки, що також ускладнює відомчий контроль у сфері функціонування системи технічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми відомчого контролю визначені в працях науковців таких, як В.М. Гаращук, О.Ф. Андрійко, О.П. Полінець та ін. Питанню відомчого контролю у сфері технічного забезпечення сил безпеки України приділялось не достатньо уваги.

Мета статті – аналіз механізмів відомчого контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Під внутрішнім (відомчим) контролем розуміють такий контроль, що здійснюється всередині міністерства, іншого органу виконавчої влади або окремого підприємства, організації, установи органом (посадовою особою), пов'язаною з підконтрольною структурою відомчими зв'язками [1-3]. Відомчий контроль – один з основних засобів забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні. Він є обов'язковим елементом державного управління, важливою функцією будь-якого керуючого органу (посадової особи). Відомчий (внутрішній) контроль здійснюють не лише державні органи. Будь-яка вища ланка (посадова особа) недержавного сектора економіки у межах повноважень та за підлеглістю всередині своєї структури контролює нижчу. Контроль з їх боку також буде мати ознаки адміністративного вже на тих підставах, що здійснюється адміністрацією, тобто управляючим органом, але він не буде елементом державного управління, оскільки здійснюється недержавною структурою. Відомчий контроль, що сьогодні здійснює держава, може розглядатися як явище, якому притаманні різні аспекти виявлення. Його призначення сьогодні полягає у спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта відомчої належності; отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан законності й дисципліни на ньому; вжитті заходів з попередження та усунення порушень законності і дисципліни; встановленні причин та умов, які сприяють відхиленню від вимог

правових норм, правил організації процесу виробництва, надання послуг тощо; вжитті заходів щодо виправлення ситуації на об'єкті (поновленні законності й дисципліни); притягненні до відповідальності осіб, винних у порушенні встановленого порядку. Відомчий контроль здійснюється органами управління як загальної, так і спеціальної компетенції [1-3].

Призначення відомчого контролю:

- спостереження за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта відомчої належності;
- отримання об'єктивної та достовірної інформації про дотримання законності й дисципліни на підконтрольному об'єкті;
- вжиття заходів щодо попередження та усунення порушень законності й дисципліни;
- встановлення причин та умов, які обумовлюють недотримання вимог правових норм, правил організації процесу виробництва, надання послуг тощо;
- вжиття заходів, спрямованих на поліпшення ситуації на об'єкті (поновлення законності й дисципліни);
- притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні встановленого порядку.

Відомчий контроль дає змогу отримати необхідний обсяг інформації, аналіз якої допомагає найбільш доцільно і раціонально вирішити питання подальшого розвитку різних сфер управління та способів досягнення оптимізації роботи управлінських структур у цих сферах [1-3].

До механізмів відомчого контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України можна віднести механізми відомчої реєстрації транспортних засобів, веденням їх обліку та зняттям з нього. В постанові Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. №164 визначений порядок відомчої реєстрації та ведення обліку транспортних засобів Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

Відомча реєстрація транспортного засобу полягає у здійсненні комплексу заходів, пов'язаних з перевіркою документів, які є підставою для здійснення такої реєстрації, звіркою, а в разі потреби – дослідженням ідентифікаційних номерів складових частин (кузова, шасі, рами, двигуна), оглядом транспортного засобу, оформленням і видачею реєстраційного документа – технічного талона транспортного засобу. Облік зареєстрованих транспортних засобів ведеться шляхом накопичення, узагальнення та зберігання інформації про такі транспортні засоби в базі даних уніфікованої

електронно-облікової системи Головного управління Національної гвардії, Адміністрації Держприкордонслужби, Адміністрації Держспецтрансслужби, Адміністрації Держспецзв'язку, ДСНС [4].

Відомчій реєстрації підлягають усі легкові, вантажні, спеціалізовані, спеціальні автомобілі, автобуси, тягачі колісні, тягачі-транспортери, шасі, трактори, майстерні рухомі для технічного обслуговування та ремонту озброєння і техніки, мотоцикли, причепа та напівпричепа. Експлуатація транспортних засобів, не зареєстрованих відповідно до цього Порядку і без номерних знаків, що відповідають державним стандартам, а також ідентифікаційні номери складових частин яких не відповідають записам у реєстраційних документах або знищені чи підроблені, забороняється.

Відомча реєстрація транспортних засобів, ведення їх обліку та зняття з нього зареєстрованих транспортних засобів здійснюється уповноваженими органами (підрозділами) Головного управління Національної гвардії, Адміністрації Держприкордонслужби, Адміністрації Держспецтрансслужби, Адміністрації Держспецзв'язку, ДСНС (служба безпеки дорожнього руху (СБДР)). За результатами перевірок, згідно з якими транспортний засіб не перебуває у розшуку, посадова особа служби безпеки дорожнього руху робить у технічному талоні у графі "Група експлуатації" запис: "Дозвіл на першу відомчу реєстрацію" із зазначенням дати видачі і номера дозволу, який засвідчує підписом, що скріплюється печаткою.

Перша відомча реєстрація нових транспортних засобів, а також тих, що перебували в експлуатації та ввезені на митну територію України, здійснюється за умови відповідності конструкції і технічного стану, їх марки (моделі) та складових частин, що мають ідентифікаційні номери, обов'язковим вимогам правил, нормативів і стандартів України, що підтверджується сертифікатом відповідності або свідоцтвом про визнання іноземного сертифіката. Відомча реєстрація транспортного засобу здійснюється протягом 10 днів після надходження транспортного засобу до органу, підрозділу, військової частини на підставі заяви начальника (командира) органу, підрозділу, військової частини, що подається службі безпеки дорожнього руху.

Інформація про транспортні засоби органів, підрозділів, військових частин, що зареєстровані службою безпеки дорожнього руху, вноситься до бази даних уніфікованої електронно-облікової системи Головного управління Національної гвардії, Адміністрації Держприкордонслужби, Адміністрації Держспецтрансслужби, Адміністрації Держспецзв'язку, ДСНС в порядку, визначеному відповідно МВС, Міноборони, Адміністрацією Держспецзв'язку, ДСНС. Інформація про відомчу реєстрацію (внесення змін у раніше подані відомості про відомчу реєстрацію) транспортного засобу

невідкладно подається службою безпеки дорожнього руху до територіального органу з надання сервісних послуг МВС для внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру МВС [4].

Перереєстрація транспортного засобу здійснюється службою безпеки дорожнього руху в разі:

- отримання технічного талона замість утраченого або непридатного для користування;
- зміни кольору, призначення, марки або моделі транспортного засобу в результаті переобладнання чи заміни кузова, інших складових частин, що мають ідентифікаційні номери.

Зняття з обліку транспортного засобу здійснюється службою безпеки дорожнього руху на підставі заяви начальника (командира) органу, підрозділу, військової частини, що подається службі безпеки дорожнього руху, в разі:

- передачі транспортного засобу до іншого підрозділу за нарядом (рішенням) органу забезпечення;
- списання (вибракування);
- відчуження.

Також до механізмів відомчого контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України відноситься обов'язковий технічний контроль транспортних засобів. Правовою підставою здійснення обов'язкового технічного контролю є:

- Закон України «Про дорожній рух» (стаття 35);
- Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2012 року № 137 «Про затвердження Порядку проведення обов'язкового технічного контролю та обсягів перевірки технічного стану транспортних засобів, технічного опису та зразка протоколу перевірки технічного стану транспортного засобу»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 року № 141 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 січня 2012 р. № 137 і від 31 травня 2012 р. № 512»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2012 року № 512 «Про затвердження Порядку формування загальнодержавної бази даних про результати обов'язкового технічного контролю транспортних засобів, доступу до неї та встановлення розміру плати за надання таких послуг».

Обов'язковий технічний контроль транспортних засобів здійснюють суб'єкти проведення обов'язкового технічного контролю, які мають на правах власності або користування обладнання, що дає змогу перевіряти технічний стан транспортних засобів на відповідність вимогам безпеки дорожнього руху та охорони навколишнього середовища. Наприклад для військових частин НГУ суб'єктом контролю є представники Головного управління НГУ.

Обов'язковий технічний контроль транспортного засобу передбачає перевірку технічного стану транспортного засобу, а саме: системи гальмового і рульового керування, зовнішніх світлових приладів, пневматичних шин та коліс, світлопропускання скла, газобалонного обладнання (за наявності), інших елементів у частині, що безпосередньо стосується безпеки дорожнього руху та охорони навколишнього природного середовища (ч. 3 ст. 35 Закону України “Про дорожній рух”).

Перевірка технічного стану транспортного засобу полягає у визначенні відповідності транспортного засобу встановленим до конструкції і технічного стану вимогам, згідно з Наказом Міністерства Інфраструктури України від 26 листопада 2012 року № 710 “Про затвердження Вимог до перевірки конструкції та технічного стану колісного транспортного засобу, методів такої перевірки” [5]. За результатами перевірки технічного стану транспортних засобів встановлюється їх придатність до експлуатації або неможливість експлуатації.

Висновки. Аналіз механізмів відомчого контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій говорить про недостатню ефективність існуючої системи, а саме в умовах великих навантажень потрібно проводити контроль з більшою періодичністю.

Література:

1. Гаращук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні: навч. посіб. / В.М. Гаращук. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1999. – 55 с.
2. Андрійко О.Ф. Роль і тенденції розвитку державного контролю в сфері державного управління/ О.Ф. Андрійко // Юрид. вісн. – 1994. – № 4. – С. 33-36.
3. Полінець О.П. Контроль в державному управлінні України: теоретико-організаційні питання: дисертація канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Полінець Олександр Петрович. – Київ : Національна академія держ. управління при Президенті України, 2003. – 279 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. №164 «Про затвердження Порядку відомчої реєстрації та ведення обліку транспортних засобів Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2013-Text>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2012 року № 137 «Про затвердження Порядку проведення обов'язкового технічного контролю та обсягів перевірки технічного стану транспортних засобів, технічного опису та зразка протоколу перевірки технічного стану транспортного засобу». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/KP120137>

References:

1. Harashchuk, V.M. (1999). *Kontrol ta nahliad u derzhavnomu upravlinni* [Control and supervision in the state administration]. Kyiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].

2. Andriiko, O.F. (1994). Rol i tendentsii rozvytku derzhavnoho kontroliu v sferi derzhavnoho upravlinnia [The role and development trends of state control in the sphere of public administration]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 4, 33-36 [in Ukrainian].
3. Polinets, O.P. (2003). Kontrol v derzhavnomu upravlinni Ukrainy: teoretyko-orhanizatsiini pytannia [Control in the state administration of Ukraine: theoretical and organizational issues]. *Candidate's thesis*. Kyiv: National State Academy administration under the President of Ukraine [in Ukrainian].
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2013 r. №164 «Pro zatverdzhennia Poriadku vidomchoi reiestratsii ta vedennia obliku transportnykh zasobiv Natsionalnoi hvardii, Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby, Derzhavnoi spetsialnoi sluzhby transportu, Derzhavnoi sluzhby spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii, Operatyvno-riativnoi sluzhby tsyvilnoho zakhystu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2013 No. 164 «On approval of the Procedure for departmental registration and record-keeping of vehicles of the National Guard, the State Border Guard Service, the State Special Service of Transport, the State Service of Special Communications and Information Protection, and the Emergency and Rescue Service of the Civilian protection»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2013-Text>. [in Ukrainian].
5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 sichnia 2012 roku № 137 «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia obov'iazkovoho tekhnichnoho kontroliu ta obsiahiv perevirky tekhnichnoho stanu transportnykh zasobiv, tekhnichnoho opysu ta zrazka protokolu perevirky tekhnichnoho stanu transportnoho zasobu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 30, 2012 No. 137 «On the approval of the Procedure for conducting mandatory technical control and scope of inspection of the technical condition of vehicles, technical description and sample of the protocol of inspection of the technical condition of the vehicle»] (n.d.). *ips.ligazakon.net* Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/KP120137>. [in Ukrainian].

УДК 338.22

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-238-244](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-238-244)

Іськів Іван Ярославович викладач, Відокремлений структурний підрозділ, Технологічний фаховий коледж Національного лісотехнічного університету України, м. Львів, 59000, тел.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0002-0626-1514>

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК КЛЮЧОВОГО ЕЛЕМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Метою дослідження є характеристика сутності державної політики як ключового елементу забезпечення національної безпеки. Доведено важливість дослідження сутності державної політики як ключового елементу забезпечення національної безпеки. В результаті було охарактеризовано, що державна політика акумулювала в собі різноманітні ідеї та парадигми організації державної влади. Еволюція суспільства, етичних та культурних норм зумовила формування нової орієнтації вектору державної політики в сторону гуманістичної ідеї організації суспільства, в якому недопустимі всі елементи нетерпимості, сегрегації та прихильності насильству. Встановлено, що поняття «політика» слід трактувати як сферу суспільного життя населення, в якій відбуваються процеси формування та управління публічною владою, з метою досягнення та реалізації суспільних потреб та інтересів. При цьому, поняття «держава» слід трактувати як спеціальну та суверенну політичну організацію суспільства, яка, за допомогою владних та законотворчих механізмів здійснює управління у всіх сферах суспільства в контексті забезпечення національних інтересів. Визначено, що теорія та система державної політики пройшла довгий та складний шлях розвитку від первісних форм, які були міцно переплетені з елементами релігійних культів та містицизму та до сучасного стану державної політики, вектор якої направлений та відкритість, орієнтацію на інтереси та потреби громадян, а також демократизм. Встановлено за результатами аналізу, що поняття «державна політика» слід трактувати як цілеспрямовану та сплановану діяльність органів державної влади та окремих політичних суб'єктів, яка має законодавче підґрунтя та легітимізована відповідними державними структурами, і направлена на регуляцію всіх аспектів та сфер суспільного життя країни, вирішення проблем, формування та реалізацію стратегій розвитку держави в контексті забезпечення високого рівня

національної безпеки. Представлено основні характеризуючі сутнісні елементи державної політики.

Ключові слова: політика, держава, державна політика, безпека, національна безпека.

Iskiv Ivan Yaroslavovych Separated Structural Subdivision, Technological Professional College of State Higher Education Institution “National Forestry University of Ukraine”, Lviv, 59000, tel.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0002-0626-1514>

RESEARCH OF THE ESSENCE OF STATE POLICY AS A KEY ELEMENT OF ENSURING NATIONAL SECURITY

Abstract. The purpose of the study is to characterize the essence of state policy as a key element in ensuring national security. The importance of studying the essence of state policy as a key element in ensuring national security is proved. As a result, it was characterized that the state policy accumulated various ideas and paradigms of the organization of state power. The evolution of society, moral and cultural norms led to the formation of a new orientation of the state policy vector towards the humanistic idea of organizing a society in which all elements of intolerance, segregation and commitment to violence are unacceptable. It has been established that the concept of "politics" should be interpreted as an area of public life of the population, in which the processes of formation and management of public authority take place, in order to achieve and implement public needs and interests. At the same time, the concept of "state" should be interpreted as a special and sovereign political organization of society, which, through power and law-making mechanisms, manages all spheres of society in the context of ensuring national interests. It is determined that the theory and system of state policy has come a long and difficult path of development from its original forms, firmly intertwined with elements of religious cults and mysticism, and into the current state of state policy, the vector of which is directed to openness, orientation to the interests and needs of citizens, as well as democracy. Based on the results of the analysis, it was established that the concept of "state policy" should be interpreted as a purposeful and planned activity of state authorities and individual political entities, which has a legislative basis and is legitimized by the relevant state structures, and is aimed at regulating all aspects and spheres of the country's public life, solving problems, formation and implementation of state development strategies in the context of ensuring a high level of national security. The main characterizing essential elements of state policy are presented.

Keywords: policy, state, state policy, security, national security.

Постановка проблеми. Держава як основний інститут публічної влади у суспільстві реалізує свої функції у вигляді цілеспрямованого регулювання суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності, забезпечення та захисту національних інтересів, а також реалізації виконавчими органами влади суспільно значущих програм розвитку (соціально-економічного, науково-технічного, духовно-культурного, безпекового) за рахунок виділених бюджетних коштів та залучених загальнонаціональних, регіональних та місцевих ресурсів. Необхідним інструментом такого регулювання (управління), а також стратегією, що виражає загальнонаціональні або регіональні цілі та програму заходів для їх досягнення, є державна політика. Все це зумовлює актуальність тематики дослідження сутності державної політики як ключового елементу забезпечення національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти сутності державної політики як ключового елементу забезпечення національної безпеки розкривалися в роботах таких вчених як Дж. Андерсон, Т. Брус, М. Браун, Е. Вайнінг, М. Вебер, Д. Веймер, В. Вільсон, Т. Дай, та інші. Однак ряд теорії і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика сутності державної політики як ключового елементу забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Історично державна політика почала розвиватись із формуванням перших цивілізацій та державних утворень. В часи Стародавнього світу державна політика нерозривно була пов'язана з міфологічними та містичними уявленнями про устрій та функціонування світу. З огляду на вірування та культи цілі держави формували власні уявлення та регулятивні норми на рівні держави, що стосувались побуту та життєдіяльності громадян, етичних норм, критеріїв справедливості та місця кожного громадянина в суспільстві та світі.

На сьогоднішній день державна політика акумулювала в собі різноманітні ідеї та парадигми організації державної влади. Еволюція суспільства, етичних та культурних норм зумовила формування нової орієнтації вектору державної політики в сторону гуманістичної ідеї організації суспільства, в якому недопустимі всі елементи нетерпимості, сегрегації та прихильності насильству. Окрім того, важливим елементом сучасної державної політики є відкритість у всій своїй діяльності та вільний доступ будь-якому громадянину суспільства до аналізу та моніторингу діяльності будь-якої державної структури.

Таким чином, теорія та система державної політики пройшла довгий та складний шлях розвитку від первісних форм, які були міцно переплетені з елементами релігійних культів та містицизму та до сучасного стану державної

політики, вектор якої направлений та відкритість, орієнтацію на інтереси та потреби громадян, а також демократизм.

Державна політика в більшості країн світу, поступово, але трансформується у напрямку демократизації, прозорості та публічності, якщо раніше ключовою метою державної політики було забезпечення національних інтересів держави та укріплення її позицій на міжнародній арені, сьогодні, поряд з цими завданнями та цілями, сформувались нові, які зосереджені на забезпечення формування нового суспільства, в якому першочерговими постулатами функціонування є демократизм, гарантування безпеки, прав і свобод кожного громадянина, незалежно від етнічної, расової, релігійної та гендерної приналежності.

Окрім перебудов у внутрішній сфері, сучасна державна політика в більшості країн світу стикнулася з багатьма загрозами та викликами, що не могли не вплинути на неї. Наша країна є яскравим прикладом цього. Війна, яка російська федерація розпочала на теренах нашої держави в 2022 році драматично вплинула на велику кількість сфер життєдіяльності суспільства. Зниження темпів виробництва, падіння ВВП та негативні фактори могли призвести до катастрофічних наслідків. Однак, уміла реалізація державної політики, поєднана з допомогою партнерів України, сформували потужну системи оперативного та стратегічного відновлення, яке не лише дало можливість нашій країні векторизувати власну економіку відповідно до військових умов та потреб, але і забезпечити відносно комфортний рівень життя для цивільного населення, яке і досі має безперебійний доступ до всі соціальних та суспільних послуг держави на високому рівні.

Таким чином, ми можемо сказати, що правильна реалізація державної політики є запорукою успішного функціонування та розвитку країни. Навіть у найважчі часи, ефективна державна політика здатна мобілізувати всі сфери суспільства та дієво протидіяти всім негативним факторам. І в той же час, навіть найбільш сприятливі умови для життєдіяльності держави будуть нівелюватись за умови існування невдалої, недалекоглядної та несистематизованої державної політики. З огляду на це, дослідження цього питання є важливим та актуальним на сьогоднішній день.

Поняття «політика» слід трактувати як сферу суспільного життя населення, в якій відбуваються процеси формування та управління публічною владою, з метою досягнення та реалізації суспільних потреб та інтересів. При цьому, поняття «держава» слід трактувати як спеціальну та суверенну політичну організацію суспільства, яка, за допомогою владних та законотворчих механізмів здійснює управління у всіх сферах суспільства в контексті забезпечення національних інтересів.

Основні характеризуючі сутнісні елементи державної політики, представлено на рис.1.

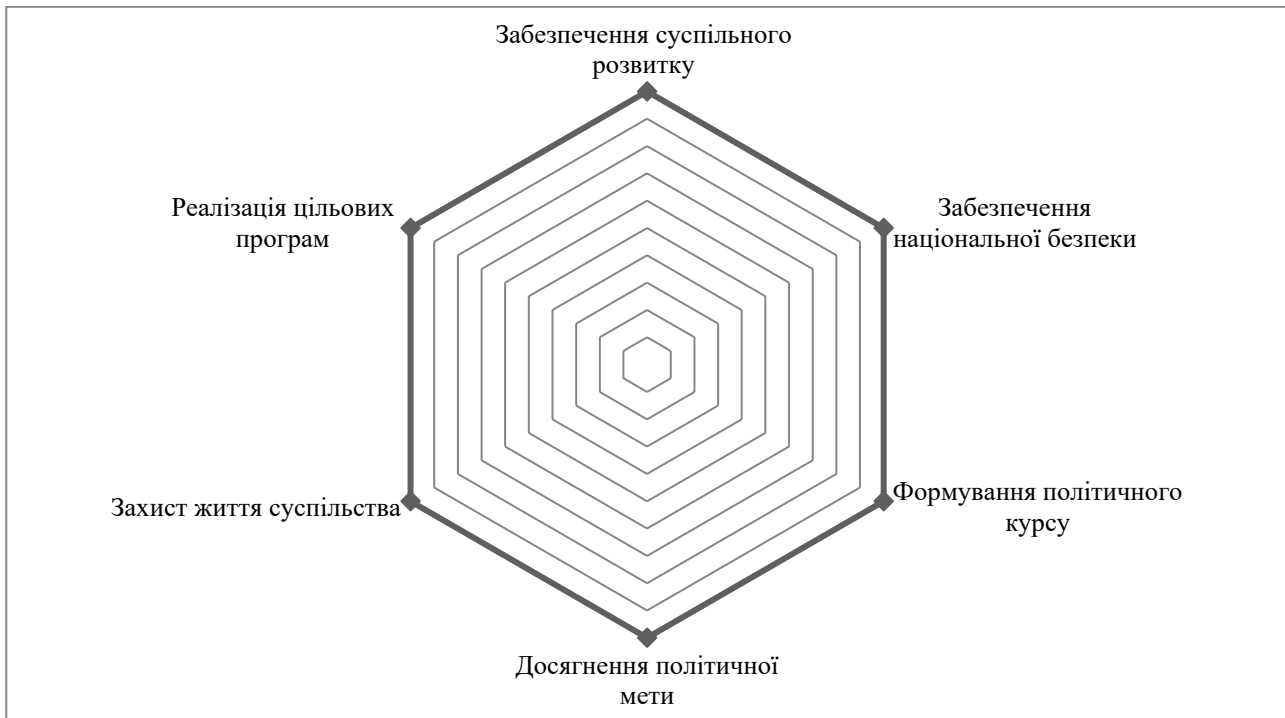

Рис.1. Основні характеризуючі сутнісні елементи державної політики
Сформовано автором

На нашу думку, поняття «державна політика» слід трактувати як цілеспрямовану та сплановану діяльність органів державної влади та окремих політичних суб'єктів, яка має законодавче підґрунтя та легітимізована відповідними державними структурами, і направлена на регуляцію всіх аспектів та сфер суспільного життя країни, вирішення проблем, формування та реалізацію стратегій розвитку держави в контексті забезпечення високого рівня національної безпеки.

Узагальнюючи проведений теоретичний аналіз [1-5], сформуємо теоретичну діаграму контексту поняття «державна політика» (рис.2).

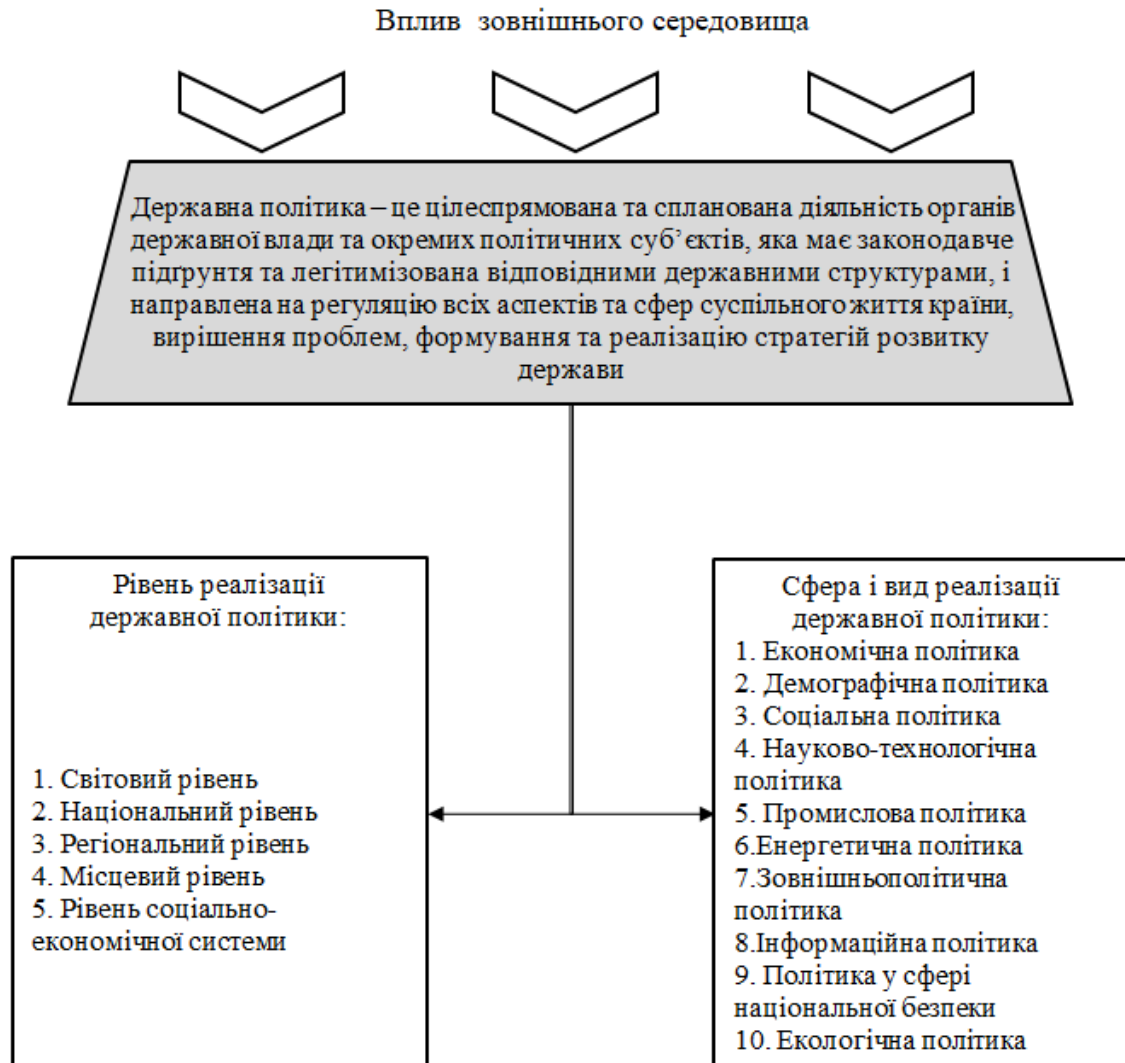

Рис.2. Теоретична діаграма контексту поняття «державна політика»
Сформовано автором

На сьогоднішній день питання правильної та ефективної реалізації державної політики є ключовим фактором успішності та розвитку держави, задоволення її громадян та розвитку суспільства.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що державна політика виникла разом із утворенням держави, виступаючи інструментом управління, засобом консолідації фінансових, матеріальних, трудових, інформаційних та інших ресурсів для вирішення назрілих суспільних проблем (внутрішня політика), вибудовування зв'язків з іншими державами та народами (зовнішня політика), Організації збройних сил і дій (військова політика), а також

стратегією управління національною безпекою, що виражає перспективні та найважливіші безпекові цілі, недосяжні в поточних умовах, у поєднанні з програмою заходів щодо її забезпечення. Державна політика — складний і соціально-політичний феномен, що динамічно розвивається, що має тисячолітню історію, але понятійно ще недостатньо осмислений. Подальші дослідження слід присвятити дослідженню основних особливостей реалізації механізмів державної політики щодо забезпечення національної безпеки. З огляду на те, що на сьогоднішній день у світі спостерігається збільшення та загострення різноманітних викликів, ризиків та загроз, які можуть негативно вплинути на життєдіяльність країни, особливої важливості набуває детальне дослідження та формування дієвих механізмів щодо розвитку державної політики в сфері забезпечення національної безпеки.

Література:

1. Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки. К. : Основи, 2003. 510 с.
2. Бакуменко В. Д., Надолішній П. І. Теоретичні та організаційні засади державного управління. К. : Міленіум, 2003. 256 с..
3. Романов В., Рудік О., Брус Т. Вступ до аналізу державної політики. К. : Основи, 2001. 238 с.
4. Петренко І.І. Сутність державної політики та державних цільових програм. Віче (Журнал Верховної Ради України). 2011. № 10. С. 23-25
5. Шергін С.О. Політологія міжнародних відносин: навч. посібн. К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. 204 с.

References:

1. Kiliyevych O. (2003) Anhlo-ukrayins'kyy hlosariy terminiv i ponyat' z analizu derzhavnoyi polityky ta ekonomiky [Anglo-Ukrainian glossary of terms and concepts for the analysis of state policy and economy]. K. : Osnovy, [In Ukrainian]
2. Bakumenko V. D., Nadolishniy P. I. (2003) Teoretychni ta orhanizatsiyni zasady derzhavnoho upravlinnya [Theoretical and organizational foundations of state administration]. K. : Milenium [In Ukrainian]
3. Romanov V., Rudik O., Brus T. (2001) Vstup do analizu derzhavnoyi polityky [ntroduction to the analysis of state policy]. K. : Osnovy,, [In Ukrainian]
- 4 Petrenko I.I. (2011) Sutnist' derzhavnoyi polityky ta derzhavnykh tsil'ovykh proham [The essence of state policy and state target programs]. Viche (Zhurnal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny), [In Ukrainian]
5. Sherhin S.O. (2013) Politolohiya mizhnarodnykh vidnosyn: navch. Posibn [olitical science of international relations: teaching. manual]. K.: Dyplomatychna akademiya Ukrayiny pry MZS Ukrayiny. [In Ukrainian]

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-245-251](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-245-251)

Лапичак Назарій Ігорович кандидат технічних наук, докторант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, 59000, тел.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТА СЕРТИФІКАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика сутності стандартизації й сертифікації в сучасних умовах розвитку. Визначено, що поняття «сертифікація» слід трактувати як процедурний етап реалізації механізмів державного регулювання щодо засвідчення відповідності будь-якого виду продукції до вимог допустимого рівня безпеки для усіх громадян і навколишнього природного середовища. Встановлено, метою сертифікації є процес сприяння вибору найкращої продукції через недопущення реалізації тої, яка є небезпекою для громадян та навколишнього середовища. Охарактеризовано ключові сутнісні елементи стандартизації та сертифікації в сучасних умовах розвитку. Визначено, що стандартизація в умовах глобалізації – це процес, який передбачає формування та затвердження правил, норм, положень щодо оптимізації підвищення якості продукції і її процесу її вироблення за допомогою ефективних механізмів державного регулювання. Встановлено, що метою стандартизації повинна бути прагнення максимально ефективно забезпечити об'єкти відповідності встановленим та затвердженим правилам, нормам, положенням за допомогою ефективних механізмів регулювання. Узагальнено, що рівні системи сертифікації продукції повинні включати: проведення та визнання сертифікації на міжнародному рівні; проведення та визнання сертифікації на регіональному рівні; проведення та визнання сертифікації на національному рівні. За результатами проведеного теоретичного аналізу, представлено основні функції стандартизації. Доведено, що сьогодні стандартизація і сертифікація попри військовий стан в Україні, продовжує функціонувати і активно розвиватися. Подальші дослідження слід присвятити механізмам державного регулювання сертифікації та стандартизації. Окремо, слід звернути увагу і на дослідження удосконалення нормативної та законодавчої бази з метою підвищення якості безпеки продукції.

Ключові слова: стандартизація, сертифікація, сутнісні елементи, характеристика понять, якість.

Lapychak Nazariy Ihorovych Candidate for Technical Sciences, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, 59000, tel.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

CHARACTERISTICS OF THE ESSENCE OF STANDARDIZATION AND CERTIFICATION IN MODERN CONDITIONS OF DEVELOPMENT

Abstract. The purpose of the study is to characterize the essence of standardization and certification in modern development conditions. It is shown that the concept of “certification” should be interpreted as a procedural stage of implementation of state regulation mechanisms to confirm the compliance of any type of product in accordance with the requirements of the permissible level of security for all citizens and the environment. It will be established that the purpose of certification is the process of facilitating the choice of the best products by preventing the sale of the one that is a danger to citizens and the environment. Key basic elements of standardization and certification in modern conditions of development are characterized. It is determined that standardization in globalization conditions is a process that provides for the formation and approval of the rules, norms, provisions to optimize the improvement of the quality of products and the process of its production through effective mechanisms of state regulation. It is established that the purpose of standardization should be the desire to also effectively ensure objects of compliance with established and approved rules, norms, rules using effective regulation mechanisms. It is generalized that the levels of product certification systems should include: conduct and recognition of certification at the international level; conduct and recognition of certification at the regional level; Carrying and recognition of certification at the national level. According to the results of theoretical analysis, the main functions of standardization are presented. It was proved that standardization and certification, despite its martial law in Ukraine, continue to function and actively develop. Further research should be devoted to the mechanisms of state regulation of certification and standardization. Separately, attention should also be paid to the study of improving the regulatory and legislative structure in order to improve the quality of the product safety.

Keywords: standardization, certification, essential elements, characteristics of concepts, quality.

Постановка проблеми. Поняття якості всім людям у наш час на жаль несе абсолютно різний сенс. Це багатопланове поняття, забезпечення його потребує праці багатьох фахівців з колосальним досвідом. Проблема підвищення якості може бути вирішена лише в тому випадку, якщо держава та

всі органи управління об'єднуються, і лише спільними зусиллями ми зможемо отримати якийсь результат. Також не варто забувати, що для управління якістю продукції та її підвищенням необхідно оцінити рівень якості. Область діяльності, пов'язана з кількісною оцінкою якості продукції, називається кваліметрією. Оцінка рівня та якості продукції є основою для вироблення необхідних керуючих впливів у системі управління якістю продукції. Ринкові відносини вимагають впровадження у практику міжнародних правил ведення обліку, аналізу господарську діяльність. У принципі цю інформацію можна поділити на зовнішню (фінансову) та внутрішню (управлінську). У міжнародних стандартах на системи якості наголошується, що витрати, пов'язані з якістю, калькуюються всередині організації відповідно до її власних критеріїв. При цьому до витрат, пов'язаних з якістю, належать витрати, що виникають при забезпеченні та гарантуванні задовільної якості, у тому числі при її вдосконаленні, а також витрати, спричинені втратами через незадовільну якість; деякі втрати можна важко визначити кількісно, але вони можуть бути дуже суттєвими. Якість напряду залежить від таких понять як сертифікація та стандартизація. Все це зумовлює актуальність тематики дослідження сутності стандартизації й сертифікації в сучасних умовах розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти сутності стандартизації й сертифікації в сучасних умовах розвитку розкривалися в роботах таких вчених як О. Сліпець, Л. Ваніфатова, О. Пшенична, Г. Д. Гуменюк, Н. Б. Сілонова, Ю. В. Слива, А. І. Мокій, Т. П. Яхно, І. Г. Бабець, Н. Г. Салухіна, О. М. Язвінська, Ю. Й. Гарасим, та інші. Однак ряд теорії і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика сутності стандартизації й сертифікації в сучасних умовах розвитку.

Виклад основного матеріалу. Стандартизація і сертифікація продукції тісно пов'язана із забезпечення національної безпеки і її більшості складових. Без ефективного механізму державного регулювання стандартизації і сертифікації зростає рівень небезпеки для життя, здоров'я та майна людей. Разом з тим, посилюється негативний вплив різноманітних форм небезпеки і для навколишнього природного середовища.

В наш час такі поняття, як надійність та безпека товарів визначають сутність стандартизації та сертифікації. Ставлення до якості продукції останні десятиліття істотно змінилося у рядових споживачів. Через вплив пандемії COVID-19 та навіть військовий стан, система стандартизації та сертифікації не втратила своєї актуальності та важливості ні у світі, ні в Україні. Саме через ефективну сертифікацію та стандартизацію підприємства досягаються

високих конкурентних позицій на внутрішньому ринку і мають змогу достойно представити свою продукцію на зовнішньому.

Глобалізація також привнесла свої аспекти в систему стандартизації і сертифікації продукції. Сам процес стандартизації і сертифікації став більш гнучкішим та швидким. Сучасні цифрові технології та прихід Індустрії 4.0 дозволить змінити стандартизацію і сертифікацію в кращу сторону.

Не секрет, що базовим напрямком сучасної стандартизації і сертифікації має стати підвищення рівня відповідності товарів та виробничого процесу функціональному призначенню, усунення перешкод у нормативно-правовому полі міжнародного товарообміну. Розвиток галузі стандартизації та сертифікації безумовно сприятиме науково-технічному прогресу та сприятиме співпраці у різних сферах.

Стандартизація та сертифікація у всьому світі використовують як інструмент для забезпечення високої якості товарів та послуг, розробки, створення та реалізації конкурентоспроможної продукції. З розвитком економічних відносин і виходом України на світовий ринок значення стандартизації та сертифікації в науці, виробництві та техніці в нашій країні, значно зросло, що сприяло формуванню нових поглядів на її роль у забезпеченні якості та безпеки вироблених товарів та послуг.

Ми вважаємо, що стандартизація в умовах глобалізації – це процес, який передбачає формування та затвердження правил, норм, положень щодо оптимізації підвищення якості продукції і її процесу її вироблення за допомогою ефективних механізмів державного регулювання.

Таким чином, метою стандартизації повинна бути прагнення максимально ефективно забезпечити об'єкти відповідності встановленим та затвердженим правилам, нормам, положенням за допомогою ефективних механізмів регулювання.

На нашу думку, слід виділити чотири ключових рівнів стандартизації, починаючи з найвищого:

1. Міжнародна стандартизація. Процес стандартизації на міжнародному рівні.
2. Національна стандартизація. Процес стандартизації в межах однієї країни.
3. Регіональна стандартизація. Процес стандартизації на регіональному рівні.
4. Стандартизація на підприємстві. Процес стандартизації для окремо взятого підприємства.

Узагальнюючи проведений теоретичний аналіз [1,2,3,4], ви виокремили основні функції стандартизації в сучасних умовах (табл.1).

Таблиця 1

Основні функції стандартизації

Функція	Характеристика
Ресурсозбережна функція	Робота стандартизації продукції і її виробництва повинна досягати раціональне та економічне використання ресурсів
Інформаційна функція	Усі прийняті та затверджені правила, норми і положення повинні містити в собі усю, детальну, доступні та зрозумілу інформацію
Соціально-економічна функція	Повинна існувати відповідність потребах в захисті прав споживача, рівня якості продукції і т.д. Встановлені норми, правила та положення повинні сприяти підвищенню ефективності економічного зростання
Нормативно-правова функція	Уся діяльність з стандартизації повинна бути повністю узаконеною і мати відповідну юридичну силу
Безпекова функція	Діяльність пов'язана із стандартизацією повинна сприяти забезпеченню усім складовим безпеки
Регулююча функція	Процес стандартизації повинен здійснювати вплив та продукції і її виробництво за допомогою ефективних механізмів державного регулювання

Сформовано автором

На нашу думку, поняття «сертифікація» слід трактувати як процедурний етап реалізації механізмів державного регулювання щодо засвідчення відповідності будь-якого виду продукції до вимог допустимого рівня безпеки для усіх громадян і навколишнього природного середовища.

Таким чином, метою сертифікації є процес сприяння вибору найкращої продукції через недопущення реалізації тої, яка є небезпекою для громадян та навколишнього середовища.

Як слушно відмічає Е. Дімара і Д. Скурас [5], основною функцією сертифікації є захист від несумлінних виробників та продавців, створення умов для чесної конкурентної боротьби.

На нашу думку, таке твердження слід розширити і таким чином, виділити дві основні функції сертифікації продукції:

1. Соціальна функція сертифікації. Передбачає захист кожної людини, її майна та навколишнього середовища через сертифікацію виключно безпечної продукції у обов'язковій та добровільній формі.

2. Економічна функція сертифікації. Встановлення пріоритету на розвитку національного ринку та сприяння міжнародній торгівлі. Забезпечення умов для розвитку попиту і пропозиції.

Слід виділити наступні рівні системи сертифікації продукції: проведення та визнання сертифікації на міжнародному рівні; проведення та визнання сертифікації на регіональному рівні; проведення та визнання сертифікації на національному рівні.

Сьогодні стандартизація і сертифікація попри військовий стан в Україні, продовжує функціонувати і активно розвиватися. Для її високої ефективності, повинні успішно реалізовуватися певні механізми державного регулювання.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що підвищення платоспроможності населення, можливо на основі загального зростання виробництва, і на цій основі зростання особистого доходу населення, що стимулюватиме збільшення обсягів випуску продукції. Разом з тим, необхідно вдосконалювати державну систему стандартизації та сертифікації продовольства, виробництва продукції, приведення її у відповідність до вимог міжнародної практики. Удосконалення нормативної та законодавчої бази дозволить підвищити якість безпеки продукції. Подальші дослідження слід присвятити дослідженню удосконалення нормативної та законодавчої бази стандартизації та сертифікації.

Література:

1. Ponte, S. & Gibbon, P. 'Quality Standards, Conventions, and the Governance of Global Value Chains', *Economy and Society*, vol. 34(1), 2005, pp. 1-31.
2. Roht-Arriaza, N. 'Shifting the Point of Regulation: The International Organization for Standardization and Global Lawmaking on Trade and the Environment', *Ecology Law Quarterly*, vol. 22(3), pp. 479, 1995, 489-491.
3. Vandenbergh, M.P. 'The New Wal-Mart Effect: The Role of Private Contracting in Global Governance', *University of California at Los Angeles Law Review*, vol. 54, 2007, pp. 913.
4. Kosach, I., Shaposhnykov, K., Chub, A., Yakushko, I., Kotelevets, D., & Lozychenko, O. Regulatory policy in the context of effective public governance: evidence of Eastern European Countries: Política regulatoria en el contexto de una administración pública eficaz: la experiencia de Europa del Este. *Cuestiones Políticas*, 40(72), 2022, 456-473. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.26>
5. Dimara E., Skuras D. Consumer Evaluations of Product Certification, Geographic Association and Traceability. June 2003 *European Journal of Marketing* 37(5/6):690-705.

References:

1. Ponte, S. & Gibbon, P. (2005) 'Quality Standards, Conventions, and the Governance of Global Value Chains', *Economy and Society*, [In English]
2. Roht-Arriaza, N. (1995) 'Shifting the Point of Regulation: The International Organization for Standardization and Global Lawmaking on Trade and the Environment', *Ecology Law Quarterly*. [In English]
3. Vandenberg, M.P. (2007) 'The New Wal-Mart Effect: The Role of Private Contracting in Global Governance', *University of California at Los Angeles Law Review*, [In English]
4. Kosach, I., Shaposhnikov, K., Chub, A., Yakushko, I., Kotelevets, D., & Lozychenko, O. (2022). Regulatory policy in the context of effective public governance: evidence of Eastern European Countries: Política regulatoria en el contexto de una administración pública eficaz: la experiencia de Europa del Este. *Cuestiones Políticas*, [In English]
5. Dimara E., Skuras D. (2003) Consumer Evaluations of Product Certification, Geographic Association and Traceability. *June European Journal of Marketing*. [In English]

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-252-259](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-252-259)

Майстренко Катерина Миколаївна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0000-0001-8586-9271>.

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Анотація. Автором досліджено що, на сьогоднішній день в Україні парламентський контроль є одним з різновидів державного контролю – зовнішнім контролем за діяльністю виконавчої влади. Визначено, що парламентський контроль являє собою самостійний інститут парламентаризму, має тривалу історію та різноманітні форми контролю. З’ясовано, що контроль, який парламент здійснює за діяльністю виконавчої влади, ґрунтується на головному принципі: парламент виражає волю народу і тому має бути в змозі контролювати здійснення державної політики також він має забезпечити таке становище, за якого ця політика відповідала б положенням всього народу. Виявлено, що парламентський контроль необхідний насамперед для того, щоб не дозволити виконавчим органам фактично узурпувати владу у держави нівелювати діяльність демократичних інститутів. Це можливе лише за умови, якщо він є дієвим. Проаналізовано механізм здійснення парламентського контролю в таких країнах, як Естонія, Австрія, Німеччина, Ірландія. Визначено, що в Естонії одним із завдань вищого представницького та законодавчого органу влади країни, є контроль за діями виконавчої влади, зокрема уряду. Для цього у депутатів Рійгікогу є різні можливості: запити, письмові питання, інформаційний час, створення слідчої комісії або ж голосування з вотуму недовіри в стосовно будь-якого члена уряду або всього уряду. З’ясовано, що в Австрії парламент здійснює контроль над виконавчою владою шляхом отримання інформації, яка згодом стає відома громадськості. Це повинно мати політичні наслідки і водночас давати виборцям можливість приймати власні рішення. Автором виявлено у Німеччині спеціальний парламентський контроль здійснюється Парламентською контрольною групою, Конфіденційним комітетом Комітету з бюджету та Комісії G10. Доведено, основні функції контролю у парламенті Великобританії є: перевірка та оскарження роботи уряду, обговорення важливих питань дня, перевірка та затвердження державних витрат (бюджет і

податки). Зроблено висновок про те, що в основі влади сучасного парламенту лежить принцип політичної відповідальності.

Ключові слова: парламентський контроль, політична відповідальність, парламентаризм, здійснення контролю.

Maistrenko Катерина Mykolayivna Candidate of sciences in public administration, associate professor of the department of public administration, Interregional academy of personnel management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0000-0001-8586-9271>

FORMATION OF THE INSTITUTIONAL MECHANISM OF PARLIAMENTARY CONTROL IN FOREIGN COUNTRIES

Abstract. The author researched that today in Ukraine, parliamentary control is one of the types of state control - external control over the activities of the executive power. It was determined that parliamentary control is an independent institution of parliamentarism, has a long history and various forms of control. It was found that the control exercised by the parliament over the activities of the executive power is based on the main principle: the parliament expresses the will of the people and therefore must be able to control the implementation of state policy, and it must also ensure such a situation that this policy would correspond to the position of the entire people. It was revealed that parliamentary control is necessary primarily in order not to allow the executive bodies to actually usurp power from the state and level the activities of democratic institutions. This is possible only if it is effective. The mechanism of parliamentary control in such countries as Estonia, Austria, Germany, and Ireland is analyzed. It was determined that in Estonia one of the tasks of the highest representative and legislative body of the country is control over the actions of the executive power, in particular the government. For this, Riigikogu deputies have various opportunities: requests, written questions, information time, the creation of an investigative commission, or a vote of no confidence in relation to any member of the government or the entire government. It was found out that in Austria the parliament exercises control over the executive power by obtaining information that later becomes known to the public. This should have political consequences and at the same time give voters the opportunity to make their own decisions. The author discovered that in Germany special parliamentary control is carried out by the Parliamentary Control Group, the Confidential Committee of the Budget Committee and the G10 Commission. It has been proven that the main functions of control in the British Parliament are: checking and challenging the work of the government, discussing important issues of the day, checking and approving government spending (budget and taxes). It was concluded that the basis of the power of the modern parliament is the principle of political responsibility.

Keywords: parliamentary control, political responsibility, parliamentarism, exercise of control.

Постановка проблеми: В Україні проблема здійснення парламентського контролю займає важливе місце у діяльності держави. Парламентський контроль посідає значне місце в процесі роботи парламентів зарубіжних країн. Парламентський контроль полягає передусім у тому, що він здійснюється з метою досягнення більшої ефективності виконавчої влади, а також злагодженості усього державного механізму парламентського контролю, запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина з боку органів держави, для аналізу практики реалізації чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику парламентського контролю в Україні так і зарубіжних країнах досить докладно розглядають вітчизняні та зарубіжні вчені. Окремі аспекти проблеми здійснення формування інституційного механізму парламентського контролю в зарубіжних країнах досліджували такі науковці, як: І. Берназюк, В. Бондаренко, Г. Гончаренко, С. Дорогих, О. Кирилюк, Я. Куцин, В. Фурашев та інші.

Мета статті. Метою статті є аналіз формування інституційного механізму парламентського контролю в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Природно, реальний обсяг повноважень парламенту конкретної країни у сфері контролю залежить від низки факторів, таких як державний устрій, політичний режим, форма правління, історичні умови, традиції і т.д. Разом з тим парламент, будучи органом, в якому представлені різноманітні соціальні та територіальні інтереси, працюючи, як правило, відкрито, перебуваючи в постійному і більше тісному (порівняно з іншими центральними органами державної влади) контакті з громадянами, завдяки роботі депутатів у виборчих округах, лобізму і т.д., формуючи деякі інші державні органи, приймаючи бюджет, відіграючи важливу роль у системі конституційних органів державної влади, не може не мати права у сфері контролю [1, с.15]. Таким чином, контрольна функція властива кожному парламенту.

Цікавою є думка Г. Гончаренка [6, с. 55-64], який вважає, що парламентський контроль є одним з різновидів державного контролю – зовнішнім контролем за діяльністю виконавчої влади. Він являє собою самостійний інститут парламентаризму, має тривалу історію та різноманітні форми контролю. Контроль, який парламент здійснює за діяльністю виконавчої влади, ґрунтується на основних принципах, зокрема:

- виражає волю народу і тому має бути в змозі контролювати реалізацію державної політики;

— має забезпечити таке становище, за якого ця політика відповідала б положенням всього народу.

Парламентський контроль необхідний насамперед для того, щоб не дозволити виконавчим органам влади фактично узурпувати владу у держави нівелювати діяльність демократичних інститутів. Це можливе лише за умови, що він є досить дієвим.

Варто визначити механізм здійснення парламентського контролю в таких країнах, як Естонія, Австрія, Німеччина, Великобританія, Ірландія. Доцільно зазначити, що на думку вітчизняного вченого Я. Куцина [8, с. 36-41] в основі влади сучасного парламенту лежить принцип політичної відповідальності.

Так, в Естонії одним із завдань Рійгікогу – вищого представницького та законодавчого органу влади країни, є контроль за діями виконавчої влади, зокрема уряду. Для цього у депутатів Рійгікогу є різні можливості: запити, письмові питання, інформаційний час, створення слідчої комісії або ж голосування з вотуму недовіри стосовно будь-якого члена уряду або всього уряду.

Рійгікогу грає суттєву участь у формуванні державної політики Естонської держави. Крім прийняття законів, завданням Рійгікогу є контроль за діями виконавчої влади, у тому числі уряду. Депутати Рійгікогу мають право формувати запити та письмові питання. Членам уряду та провідним чиновникам, таким як державний контролер, канцлер юстиції та президент Банку Естонії та інші особи обов'язково відповідають усно на засіданнях Рійгікогу, на письмові ж питання необхідно відповідати письмово.

Парламентським контролем у рамках своєї сфери займаються всі комісії, наприклад, спеціальна комісія з нагляду над державним бюджетом. Обговорення питань державної важливості дозволяє членам парламенту розглянути урядову політику загалом, не обмежуючись рамками того чи іншого законопроекту. Таке обговорення може ініціювати комісія або фракція Рійгікогу [8, с. 36-41].

Необхідно звернути увагу, що на думку вченого О. Кирилюка [7, с. 139-145], який вважає, що в Австрії парламент здійснює контроль над виконавчою владою шляхом отримання інформації, яка згодом стає відома громадськості. Це повинно мати політичні наслідки і водночас давати виборцям можливість приймати власні рішення. Парламент Австрії може здійснювати політичний контроль над роботою федерального уряду та його членів (Федерального канцлера, віце-канцлера і міністрів) у різний спосіб. Національні та федеральні поради можуть ставити їм запитання та висловлювати свої побажання у формі резолюцій. Національна рада може заснувати слідчі комітети для вивчення певних питань, також він може передати вотум недовіри уряду або одному з

його членів, які мають піти у відставку Національні та федеральні поради можуть висловити свої побажання щодо здійснення виконавчої влади у формі резолюцій [2, с. 152-157].

Резолюції, прийняті національними та федеральними радами, є політично значущими, але не мають юридичної сили адресата. Зміст та проблеми, виражені в резолюції значною мірою розрізняються. Як інструменти контролю вони можуть служити тому, щоб федеральний уряд оцінював певні сфери управління та представляло результати до Національної ради у формі дослідження. Резолюції можуть також вимагати політичних дій, які не можуть бути досягнуті законодавством, наприклад, федеральний уряд вживає заходів щодо підвищення обізнаності громадськості в таких галузях, як охорона здоров'я або охорона навколишнього середовища.

Аналогічно резолюції можуть висловлювати побажання, щоб національні або федеральні ради, а також федеральний уряд зобов'язалися як на національному, так і на міжнародному рівнях займатися певним питанням, таким як контроль над насильством щодо жінок чи дітей та ін. За перевірку всіх державних фінансів в Австрії відповідає Рахункова палата. Вона виступає як орган Національної ради, який подає свій щорічний звіт про діяльність. Національна рада або меншість із двадцяти членів можуть мати переважну силу в Рахунковій палаті для проведення спеціальних перевірок, які можуть бути виконані в будь-який час на прохання меншості [4, с. 214].

Звіти Рахункової палати обговорюються в Комітеті з аудиту, який може викликати свідків і допитувати їх на громадських слуханнях. Одним із методів здійснення парламентського контролю над органами виконавчої влади є призначення різних посадових осіб та органів, що становлять виконавчу владу. Конституції ряду держав надають право обирати глави держави парламенту.

Окремо необхідно відмітити дослідження вченого І. Архипенко [1, с. 15], що у Німеччині спеціальний парламентський контроль здійснюється Парламентською контрольною групою (далі - ПКГ), Конфіденційним комітетом з бюджету та Комісії G10. Відповідно, Бундестаг призначає групу для ретельного вивчення розвідувальної діяльності країни. На регулярній основі служби повинні подати до Парламентського контрольного органу вичерпні обґрунтування своєї діяльності з будь-якого питання, що представляє особливий інтерес для законодавчої влади. ПКГ може також вимагати додаткові звіти з питань, що викликає занепокоєння і брати участь у щорічних консультаціях [1, с. 15].

Комісія G10 призначається Парламентським контрольним органом на один законодавчий термін Бундестагу після того, як федеральний уряд був заслуханий. Він складається з голови (повинен мати кваліфікацію для роботи у судових органах), трьох асоційованих членів та чотирьох заступників. Вони

зовсім не обов'язково мають бути членами Бундестагу Німеччини та є незалежні у виконанні своїх обов'язків і не пов'язані директивами. Комісія збирається не рідше одного разу на місяць з зобов'язанням зберігати таємницю своїх обговорень [5, с 123].

Доречно зауважити основні функції контролю у парламенті Великобританії такі як: перевірка та оскарження роботи уряду, обговорення важливих питань дня, перевірка та затвердження державних витрат (бюджет та податки). Депутати і лорди отримують можливість опитати міністрів уряду або безпосередньо в ході регулярних усних питань, або в письмовій формі. Міністри від кожного урядового відомства відвідують палату громад, щоб відповісти на усні питання. Кожен великий урядовий департамент виділяється на певний день тижня з узгодженням з боку уряду та опозиційних партій. Парламент уважно стежить за урядовими планами податків та витрат і намагається забезпечити справедливе та ефективне витрачання державних коштів. Уряд не може піднімати нові податки чи витрачати державні кошти без згоди парламенту. Фінансовий нагляд на практиці здійснюється парламентом шляхом затвердження державного податку, слуханням бюджетного і фінансового звітів уряду. Багато парламентів держави беруть участь у безпосередньому призначенні глав урядів і міністрів [2, с. 153-157].

В Ірландії глава держави призначає прем'єр-міністра за пропозицією Палати представників парламенту. Принцип політичної відповідальності уряду перед парламентом має величезне значення, так як саме він лежить в основі влади сучасного парламенту. Якщо встановлено принцип, згідно з яким міністр може перебувати на своїй посаді тільки до того часу, поки це відповідає волі парламенту. Діючи таким чином, парламент висловлює суверенітет народу [10, с. 30-31].

Отже у зв'язку з цим у державах чітко заявляється про відповідальність уряду тієї чи іншої країни за невиконання чи незнання законів прийнятих відповідним парламентом, тобто, кажучи іншими словами, про відповідальність вищого органу виконавчої влади за невиконання або недбале виконання своїх безпорадних обов'язків. Дану обставину можна пояснити тим, що у кожній державі розуміється важливість встановлення політичної відповідальності у частині реалізації принципу поділу влади.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що інститут відповідальності уряду та окремих його членів перед парламентом у зарубіжних державах є активним стимулятором для належної роботи вищого органу виконавчої влади та його посадових осіб.

Отже, у всіх державах, що розглядаються, встановлено право інституту парламентського контролю визначати його органи, суб'єкти, діяльність яких вище названі органи повинні контролювати. Так, можна зазначити, що в

Україні інституційний механізм у галузі парламентського контролю потребує подальшого значного аналізу та вдосконалення.

Література:

1. Архипенко І. М. Зарубіжний досвід децентралізації влади: уроки для України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4(39). С. 15.
2. Берназюк І. Парламентський контроль за реалізацією стратегічних актів. *Конституційне право*. 6/2017. С. 153-157.
3. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Парламентський контроль у системі державного контролю. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: серія юридична*. 2017. Вип. С. 159-171.
4. Верцімага І.В. Механізми здійснення парламентського контролю за реалізацією державної екологічної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ.упр. : 25.00.02; *Нац. акад. держ. упр. При Президентові України. Київ, 2017. С.214.*
5. Гомон Д. О., Денисова А. В. Зарубіжний досвід організації забезпечення охорони здоров'я. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: "Юридичні науки"*. 2016. № 4. с. 123.
6. Гончаренко Г. А. Парламентський контроль над сектором безпеки: сутність та класифікація. *Право та державне управління*. 2020 р., № 2. С. 55-61.
7. Кирилюк О. В. Поняття парламентського контролю у сфері використання та охорони природних ресурсів. *Право та державне управління*. 2020 р., № 4. С. 139-145.
8. Куцин Я. М. Парламентський контроль – основний чинник ефективності принципу “стримувань і противаг”. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 36-41.
9. Куцин Я. М. Праксеологія парламентського контролю: порівняльно-аналітичне дослідження. Дис. канд. юрид. наук: 12.00.02; ДВНЗ “Ужгородський національний університет”. Ужгород, 2018. С. 262.
10. Фурашев В. М. Інформаційне право – один з головних чинників забезпечення прав, свободи і безпеки людини в інформаційній сфері. *Права, свободи і безпека людини в інформаційній сфері: матеріали наук.-практ. конф., 10 трав. 2018 р. / Упоряд.: В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018. С. 30–33.*

References:

1. Arkhypenko I. M. (2018) Zarubizhnyi dosvid detsentralizatsii vlady: uroky dlia Ukrainy. [Foreign experience of power decentralization: lessons for Ukraine]. Vyp. 4(39). S. 15. [in Ukrainian].
2. Bernaziuk I. (2017) Parlamentskyi kontrol za realizatsiieiu stratehichnykh aktiv. [Parliamentary control over the implementation of strategic acts.] *Konstyuttsiine pravo*. 6/2017. S. 153-157. [in Ukrainian].
3. Bondarenko V. A., Pustova N. O. (2017) Parlamentskyi kontrol u systemi derzhavnoho kontroliu. [Parliamentary control in the state control system] *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: seriia yurydychna*. Vyp. S. 159-171. [in Ukrainian].
4. Vertsimaha I.V. (2017) Mekhanizmy zdiisnennia parlamentskoho kontroliu za realizatsiieiu derzhavnoi ekolohichnoi polityky v Ukraini. [Mechanisms of parliamentary control over the implementation of state environmental policy in Ukraine] Avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh.upr. : 25.00.02; Nats. akad. derzh. upr. Pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv. S.214. [in Ukrainian].
5. Homon D. O., Denysova A. V. (2016) Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii zabezpechennia okhorony zdorov'ia. [Foreign experience of health care organization] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2016. № 4. s. 123. [in Ukrainian].

6. Honcharenko H. A. (2020) Parlamenskyi kontrol nad sektorom bezpeky: sutnist ta klasyfikatsiia. [Parliamentary control over the security sector: essence and classification] *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 2. S. 55-61. [in Ukrainian].
7. Kyryliuk O. V. Poniattia parlamentskoho kontroliu u sferi vykorystannia ta okhorony pryrodnykh resursiv. [The concept of parliamentary control in the field of use and protection of natural resources] *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2020 r., № 4. S. 139-145. [in Ukrainian].
8. Kutsyn Ya. M. (2017) Parlamenskyi kontrol – osnovnyi chynnyk efektyvnosti pryntsypu “strymuvan i protyvah”. [Parliamentary control is the main factor in the effectiveness of the "checks and balances" principle] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia “Pravo”*. Vyp. 46. T. 1. S. 36-41. [in Ukrainian].
9. Kutsyn Ya. M. (2018) Prakseolohiia parlamentskoho kontroliu: porivnialno-analitychne doslidzhennia. [Praxeology of parliamentary control: a comparative and analytical study] *Dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.02; DVNZ “Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet”*. Uzhhorod, S. 262. [in Ukrainian].
10. Furashev V. M. (2018) Informatsiine pravo – odyh z holovnykh chynnykiv zabezpechennia prav, svobody i bezpeky liudyny v informatsiinii sferi. [Information law is one of the main factors in ensuring human rights, freedom and security in the information sphere] *Prava, svobody i bezpeka liudyny v informatsiinii sferi: materialy nauk.-prakt. konf.*, 10 trav. 2018 r. / Uporiad.: V. M. Furashev, S. Yu. Petriaiev. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo «Politekhnik», S. 30–33. [in Ukrainian].

УДК 336.71

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-260-265](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-260-265)

Світлик Марян Григорович аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, 59000, тел.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0009-0004-1841-8496>

ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Метою дослідження є характеристика сутності банківської діяльності в сучасних умовах розвитку. Важливі аспекти сутності банківської діяльності розкривалися в роботах багатьох провідних вчених, однак ряд теорії і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність. Доведено важливість дослідження сутності банківської діяльності. Охарактеризовано ключові принципи банківської діяльності. Визначено, що під банківською діяльністю слід розуміти як особливий вид діяльності, межі та змістові частини якої закріплені законодавчо, та полягає в наданні банківських послуг фізичним та юридичним особам, з метою досягнення запланованого соціально-економічного ефекту, який сприятиме його розвитку. В результаті отримали висновок про те, що банківська діяльність пройшла довгий та складний еволюційний шлях – від локальних кредитів від держави та до формування розгалуженої системи банківських установ різних форм власності. За часи свого розвитку, банківські системи різних країн пережили, а деякі і досі переживають вплив на наслідки світових криз, які зумовлені як кризовими явищами в фінансовому середовищі, пандеміями та війнами. Визначено, що банківська діяльність займає одне з найвагоміших місць в забезпеченні фінансової безпеки держави. Ефективна діяльність банківських установ призвана зберегти та покращити фінансово-економічний розвиток для будь-якої країни. Навіть в умовах пандемії або ж повномасштабної війни, банківська діяльність не може зупинитися, оскільки на неї покладено багато критично-важливих функцій. Встановлено, що банківська діяльність як фінансово-економічна діяльність – це дозволено законами та іншими нормативно-правовими актами, що включає комплекс дій, операцій, угод, метою яких є отримання прибутку і задоволення потреб громадян в отриманні різних банківських послуг. Подальші дослідження слід присвятити дослідженню сутності банківської системи.

Ключові слова: банківська установа, банківська діяльність, банківська система, характеристика діяльності.

Svitlyk Marian Hryhorovych Postgraduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 59000, Kyiv, tel.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0009-0004-1841-8496>

CHARACTERISTICS OF THE ESSENCE OF BANKING ACTIVITIES

Abstract. The purpose of the study is a feature of the essence of banking in modern conditions of development. Important aspects of the essence of banking activity were revealed in the works of many leading scientists, but a number of theories and concepts are still not fully disclosed, which led to the choice of this topic and its modern relevance. The importance of studying the essence of banking activity is proved. The key principles of banking activity are characterized. It has been determined that banking activity should be understood as a special type of activity, the boundaries and content of which are fixed by law, and consists in the provision of banking services to individuals and legal entities in order to achieve the planned socio-economic effect that will contribute to its development. As a result, we came to the conclusion that banking activity has come a long and difficult evolutionary path - from local loans from the state to the formation of an extensive system of banking institutions of various forms of ownership. During their development, the banking systems of different countries have experienced, and some are still experiencing, the consequences of global crises, which are caused by both crisis phenomena in the financial environment, pandemics and wars. It has been determined that banking activity occupies one of the most significant places in ensuring the financial security of the state. The effective operation of banking institutions is designed to preserve and improve the financial and economic development of any country. Even in the face of a pandemic or a full-scale war, banking cannot stop, as many critical functions have been entrusted to it. It has been established that banking activity as a financial and economic activity is permitted by laws and other regulatory legal acts, including a set of actions, operations, transactions, the purpose of which is to make a profit and satisfy the needs of citizens in obtaining various banking services. Further research should be devoted to the study of the essence of the banking system.

Keywords: banking institution, banking activity, banking system, characteristics of activity.

Постановка проблеми. Банківська діяльність – це набір операцій, здійснюваних банками та небанківськими кредитно-фінансовими організаціями, спрямованих на отримання прибутку. У національній економіці держави місце та роль банківської системи може визначатися через комплекс функцій, які ця система виконує: акумулювання тимчасово вільних коштів;

розвинена банківська система успішно керує системою платежів; банківська система регулює кількість грошей, що перебувають у ринковій економіці; банківська система трансформує заощадження в інвестиції; надання кредиту.

Утримання фінансової стійкості та стабільності банківського сектора у певних параметрах, траєкторії, що дозволяє забезпечити безвідмовне здійснення функцій комерційними банками та забезпечення вкладу в економічне зростання – основна мета регулювання банківської сфери. Банківська діяльність повинна бути ефективною (тобто дозволяти успішно реалізовувати покладені функції) у тому, щоб система успішно виконувала своєї ролі економіки держави. Все це зумовлює актуальність тематики дослідження сутності банківської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти сутності банківської діяльності розкривалися в роботах таких вчених як Дж. М. Кейнс, Дж. Кларк, Ф. Мишкін, П. Роуз, Дж. Сінкі, Й. Шумпетер, М. Фрідмен, та інші. Однак ряд теорії і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика сутності банківської діяльності в сучасних умовах розвитку.

Виклад основного матеріалу. Банківський сектор є важливим та обов'язковим елементом сучасної економічної системи як на рівні світу, так в кожній окремій країні. На сьогоднішній день важко уявити нормальну життєдіяльність суспільства та реалізацію навіть найменших економічних процесів без активної участі банківської системи. З огляду на значний рівень поширення елементів банківської системи в усі сфери життєдіяльності суспільства, кількість ризиків, викликів та загроз також з кожним днем невпинно збільшується.

XX століття та його численні фінансові потрясіння сформували чітке розуміння у державного регулятора про важливість формування повноцінної та суворой системи фінансового моніторингу та регуляції банківської діяльності. Причиною цьому стало те, що через значне перевищення кількості банківських операцій, часто виникали перебої в роботі банків, деякі банкіри недобросовісно виконували свої обов'язки.

Так, в США в 1933 році на державному рівні було створено Комісію з Цінних паперів та бірж, а також був прийнятий Закон Гласса-Стіголла, який регламентував розділення банківських установ за інвестиційним та комерційним профілем.

Після закінчення кривавої та довгої Другої світової війни, більшість країн усвідомили, що сучасні умови та світовий порядок зумовив ситуацію, коли існування лише внутрішньої системи регуляції банківської діяльності є

недостатньою, з огляду на це, що більшість великих банківських агломерацій диверсифікували окремі частини власної діяльності на теренах різних держав. Так, в 1994 році було сформовано Міжнародний валютний фонд та Світовий Банк, які були створені відповідно до Бреттон-Вудської системи [1].

З огляду на багатовекторність цього поняття та велику кількість складових частин, на сьогоднішній день існують різноманітні трактування цього терміну.

Так, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [2], поняття «банківська діяльність» слід трактувати як процес отримання у вигляді вкладень фінансів від фізичних та юридичних осіб, та наступне їх використання на власних умовах та з усвідомленим ризиком. Окрім того, згідно цього Закону, банківська діяльність включає в себе відкриття та ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

В той же час, В. Симов'ян [3, с.24], визначає це поняття як діяльність, яка є чітко регламентованою нормативно-правовими нормами, які стосуються банківських операцій, а також загальних питань щодо функціонування банківських установ та інших фінансових інституцій.

Дещо іншої думки притримується І. Заверуха [4, с.21], трактуючи поняття «банківська діяльність» як певний спектр відносин, які є безпосереднім відображенням фінансово-економічного стану банківської установи.

Як особливий вид ліцензованої та систематичної господарської діяльності, що реалізується спеціалізованими суб'єктами господарської діяльності – банківськими установами, та полягає в реалізації банківських операцій та надання визначених банківських послуг, що має на меті одержання прибутку та наступне підтримання життєдіяльності та розвитку банківської установи, поняття «банківська діяльність» трактує Нагайчук, Н. [5, с.102].

Так, узагальнивши аналіз існуючих наукових джерел нами було сформовано ключові принципи ведення сучасної банківської діяльності (табл.1).

Банківська діяльність пройшла довгий та складний еволюційний шлях – від локальних кредитів від держави та до формування розгалуженої системи банківських установ різних форм власності. За часи свого розвитку, банківські системи різних країн пережили, а деякі і досі переживають вплив на наслідки світових криз, які зумовлені як кризовими явищами в фінансовому середовищі, пандеміями та війнами. Такі значні потрясіння зумовили не лише негативні наслідки, у вигляді банкрутства та закриття банківських установ, а і впровадження якісних та кількісних змін, як на рівні окремої банківської установи, так і на рівні державного регулятора. Сьогоднішнє конкурентне середовище диктує складні умови функціонування для банківських установ.

Таблиця 1

Основні принципи ведення банківської діяльності

Принцип	Сутність
Верховенства права	Відповідно даному принципу, вся діяльність банківської установи повинна бути чітко підпорядкована чинному законодавству країни, в якій дана установа отримала ліцензію та провадить свою діяльність.
Пріоритетності інтересів учасників банківської діяльності	Даний принцип означає, що банківська діяльність має на меті, перш за все, задоволення інтересів власних акціонерів та клієнтів банківської установи, з огляду на те, що саме вони виступають ключовими елементами функціонування та розвитку банківської установи.
Системності	Сутність цього принципу полягає в тому, що вся діяльність банківської установи повинна підпорядковуватись та реалізовуватись відповідно до сформованої системи із чіткими алгоритмами дії в кожній конкретній банківській операції, а також з зазначенням всіх меж та заборон діяльності.
Ефективності	Відповідно даному принципу, банківська діяльність по своїй суті повинна приносити позитивний результат, який може відображатись як в збільшення фінансових ресурсів, так і в посиленні конкурентоспроможності банківської установи на ринку банківських послуг.
Адаптивності	Даний принцип означає, що, як і будь-яка сфера підприємництва, банківська діяльність повинна проходити постійне вдосконалення, трансформації та реорганізації, відповідно до викликів та тенденції сучасного світу.
Стабільності та плановості	Даний принцип означає, що банківська установа, попри змінність зовнішнього середовища, існування зовнішніх та внутрішніх викликів, ризиків та загроз, а також усвідомлення потреби постійного вдосконалення, так чи інакше повинна сформувати в своїй структурі злагоджену структуру функціонування, в якій вся діяльність буде підпорядковуватись локальним тактичним та загальним стратегічним планам ведення банківської діяльності.

Сформовано автором

На нашу думку, поняття «банківська діяльність» слід трактувати як особливий вид діяльності, межі та змістові частини якої закріплені законодавчо, та полягає в наданні банківських послуг фізичним та юридичним

особам, з метою досягнення запланованого соціально-економічного ефекту, який сприятиме його розвитку.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що банківська система як складової частини входить у велику економічну систему країни. Це означає, що діяльність та розвиток банків слід розглядати в тісному зв'язку з виробництвом, обігом та споживанням матеріальних та нематеріальних благ. У своїй діяльності банки органічно вплетені у механізм регулювання господарського життя. Вони тісно взаємодіють із бюджетними та податковими системами, системою ціноутворення, політикою цін та доходів, з умовами зовнішньоекономічної діяльності. Не рідко можна зробити висновок про те, що банківська діяльність як фінансово-економічна діяльність - це дозволена законами та іншими нормативно-правовими актами, що включає комплекс дій, операцій, угод, метою яких є отримання прибутку і задоволення потреб громадян в отриманні різних банківських послуг. Подальші дослідження слід присвятити дослідженню сутності банківської системи.

Література:

1. Горовий С., Комаринська З.М. До проблеми становлення і розвитку банківської системи України. Під ред. Б.С. Івасіва Банківська система України: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль: Екон. думка, 1998. 85 с.
2. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 29.12.2022).
3. Симов'ян В.С. Банківський контроль в Україні: адміністративно-правові засади : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 274 с.
4. Заверуха І.Б. Банківське право : посібник для студентів. Львів : Астролябія, 2002. 222 с.
5. Нагайчук Н.Г. Уточнення змісту банківської діяльності: риси і принципи. Вісник університету банківської справи Національного банку України. 2014. № 3 (21). С. 98-103.

References:

1. Gorovij, S., Komarins'ka, Z.M. (1998). Do problemi stanovlennja i rozvitku bankivs'koï sistemi Ukraïni [To the problem of formation and development of the banking system of Ukraine]. *Proceedings from: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Bankivs'ka sistema Ukraïni: problemi ta perspektivi rozvitku» – The International Scientific and Practical Conference «Banking system of Ukraine: problems and prospects of development»*. (p. 85). Ternopil': Ekon. dumka [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraïni “Pro banki i bankivs'ku dijal'nist” [The Law of Ukraine “On banks and banking activity”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> [in Ukrainian].
3. Simov'jan, V.S.(2011). Bankivs'kij kontrol' v Ukraïni: administrativno-pravovi zasadi [Banking control in Ukraine: administrative and legal principles]. *Candidate's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].
4. Zaveruha, I.B. (2002). *Bankivs'ke pravo [Banking law]*. L'viv : Astroljabija [in Ukrainian].
5. Nagajchuk, N.G. (2014). Utochnennja zmistu bankivs'koï dijal'nosti: risi i principi [Clarification of the content of banking activity: features and principles]. *Visnik universitetu bankivs'koï справи Nacional'nogo banku Ukraïni - Bulletin of the University of Banking of the National Bank of Ukraine*, 3 (21), 98-103 [in Ukrainian].

УДК 35.352/354

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-266-280](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-266-280)

Якимець Марія Миколаївна аспірантка кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка» вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-0109-290X>

Карковська Вероніка Ярославівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ

Анотація. В статті розглядається сутність поняття публічного адміністрування як результату реформування державного управління. Управління змінами в публічному адмініструванні стає все більш важливою темою через реформування публічного сектору, а також росту навантаження на адміністративну систему. Здійснено систематизацію факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні внутрішнього та зовнішнього спрямування.

Для досягнення успіху в управлінні змінами в публічному адмініструванні потрібно враховувати всі рівні впливу при впровадженні змін та враховувати позицію зацікавлених сторін. Інтереси тріади «держава – громадянськість – особистість», особливо взаємоузгодженість та взаємодоповнення їх, мають високий пріоритет. В процесі дослідження факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні здійснено розподіл факторів на три співзалежних категорії: особистісні фактори, професійні фактори та зовнішні фактори. Обґрунтовано градацію факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні у відповідності макро-, мезо- та мікрорівнів.

За допомогою методу експертного опитування виокремлено вагомі фактори впливу на управління змінами в публічному адмініструванні. До цих факторів належать здатність до навчання та самовдосконалення, стресостійкість, структуризація і поділ праці, чіткість структури внутрішньої підпорядкованості і внутрішніх інформаційних потоків та розроблення

стратегії технологій розвитку взаємин. Охарактеризовано сутність цих факторів та наведено сценарії вагомості їхнього впливу на управління змінами в публічному адмініструванні на основі шкалювання. Проаналізовано та сформовано висновки кореляції факторів впливу та прийняття (адаптацію) управлінських рішень.

Ключові слова: публічне адміністрування, державне управління, управління змінами в публічному адмініструванні, фактори впливу, управлінські рішення, публічне управління, органи публічної влади.

Yakymets Mariia Mykolaiivna PhD-student of the Department of Administrative and Financial Management, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-0109-290X>

Karkovska Veronika Yaroslavivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

FACTORS INFLUENCING THE EFFECTIVENESS OF CHANGE MANAGEMENT IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article examines the essence of the concept of public administration as a result of public administration reform. Change management in public administration is becoming an increasingly important topic due to the reform of the public sector, as well as the growing burden on the administrative system. The article systematizes the factors of influence on change management in public administration of internal and external orientation.

To succeed in managing changes in public administration, it is necessary to take into account all levels of influence when implementing changes and to take into account the position of stakeholders. The interests of the triad "state - public - individual", especially their mutual coherence and complementarity, have a high priority. In the process of studying the factors influencing the management of changes in public administration, the factors are divided into three interdependent categories: personal factors, professional factors and external factors. The gradation of factors influencing the management of changes in public administration in accordance with the macro-, meso- and micro-levels is substantiated.

Using the method of expert survey, significant factors of influence on change management in public administration are allocated. These factors include the ability to learn and self-improvement, stress resistance, structuring and division of labor, clarity of the structure of internal subordination and internal information flows, and development of a strategy for relationship development technologies. The essence of these factors is characterized and scenarios of the significance of their impact on change management in public administration based on scaling are presented. The correlation between the factors of influence and the adoption (adaptation) of management decisions is analyzed and conclusions are drawn.

Keywords: public administration, public administration, change management in public administration, factors of influence, management decisions, public administration, public authorities.

Постановка проблеми. Становлення нової парадигми публічного адміністрування відбувається під впливом низки факторів. У світі швидких змін управління змінами є особливо важливим у державному управлінні через додаткові виміри складності. Ці складнощі виникають через питання, пов'язані з управлінням, численними зацікавленими сторонами, процесами затвердження, новими технологіями, трансформацією економіки та фінансовими ринками. Однак органи публічної влади часто сприймаються як такі, що чинять опір змінам. Вони, як правило, прагнуть підвищити свою спроможність, не вносячи жодних фундаментальних змін.

Впровадженню стратегій управління змінами та методів розвитку супроводжуються опором через невизначеність їхніх результатів. З іншого боку, організаційні зміни в державному управлінні відбуваються щоразу, коли обираються нові керівники як на національному, так і на місцевому рівнях. Керівники, що приходять до влади, зазвичай призначають нових чиновників, які впроваджують нову політику та програми. У багатьох випадках деякі попередні політики та програми просто ігноруються, незалежно від того, працювали вони чи ні. Це поширена практика, особливо якщо нове керівництво належить до іншої політичної партії. Деякі зміни продукують марнування зусиль і ресурсів, а також незахищеність і розгубленість серед державних службовців у перехідний період. Важливим завданням для керівників є оцінювання факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні. Фактор впливу в державному секторі відрізнятимуться від факторів у приватному це зумовлено специфікою діяльності органів влади. Для підвищення ефективності управління змінами в державному секторі важливо виявляти, вивчати та адаптовувати найкращі практики успішних організацій. Також важливим є визначення бар'єрів на шляху змін для ефективного управління змінами та отримання бажаних результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні та прикладні аспекти дослідження факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні ґрунтуються на науковому доробку таких вчених як: Гусаковська Т.О, Савченко О.В, Михайленко Д.О. [1], Михайловська О., Воронко А. [2], Самонова Т.В. [3], Пастух К.В. [4], Бугаєнко А.О. [5], Приймак Н.С. [6], Корольчук О.Л. [7], Разумова, Г. В. [8;9] та інші. В своїх працях науковці досліджували питання визначення сутності, типології, методики оцінювання факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні. Дослідження даної проблематики активно проводилися зарубіжними науковцями, а саме: Арундел А., Блох Ч., Фергюсон Б.[10] Деві Н., Азам С., Юсофф С.[11] та інші. Однак, на сьогодні актуальним є забезпечення ефективності планування та врахування сценаріїв впливу факторів управління змінами в публічному адмініструванні.

Метою статті є дослідження впливу факторів на управління змінами в публічному адмініструванні.

Виклад основного матеріалу. Публічне адміністрування впродовж останніх років розвивається, як складова політичної науки у відриві від стандартних підходів та методик, розроблених у менеджменті. Як у вітчизняній, так і в закордонній науці та практиці управління, проблема відносин бізнесу, влади і суспільства завжди була однією з найбільш актуальних тем. Поняття публічного адміністрування має надзвичайно широкий і складний для визначення зміст. Впровадження нової моделі державного управління вимагає ефективної реалізації перехідного етапу, а саме публічного адміністрування на шляху встановлення публічного управління.

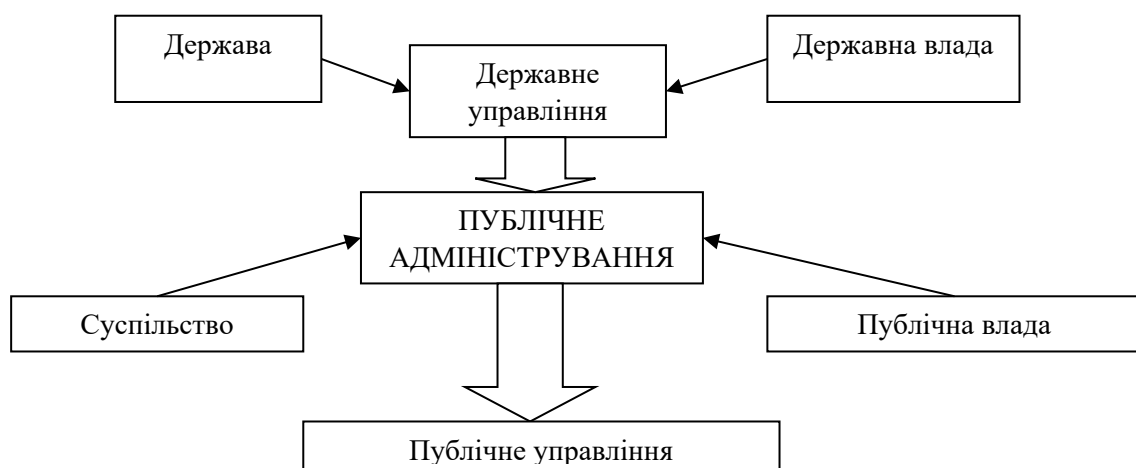

Рис.1. Роль публічного адміністрування у встановленні нової моделі публічного управління

*Сформовано авторами [4][11]

Адміністрування є процесом прийняття і виконання рішень, пов'язаних з досягненням конкретних цілей та призначення відповідальних за це осіб. Таким чином, публічне адміністрування можна трактувати як процес розроблення та реалізації програм, основною метою яких є вирішення проблем суспільства в різних сферах діяльності. Завдання керівників різних рівнів публічного управління полягає в вирішенні проблем, які виникають при впровадженні реформ, поліпшенні ефективності та забезпеченні соціальної справедливості.

Однак, процес впровадження інноваційних реформ для відповіді на соціальні запити вже не є достатнім. Тепер уряди повинні супроводжувати свої пропозиції реформ стратегією управління змінами. Рівень вмінь в галузі управління змінами диктує в значній мірі успіх або невдачу реформаторської ініціативи [1, С.138].

Уряд повинен бути спроможним протистояти викликам, з якими він стикається в процесі виконання функціональних обов'язків. Модель державного управління обмежена своїми ресурсами, правилами та положеннями і не спроможна запропонувати найбільш новаційного та ефективного реагування на потреби суспільства. Часто виникаю ситуації коли спроби автоматизації, модернізації чи інші зміни процесів в державному управлінні не оправдовують очікуваних результатів або ж зазнають краху. Причиною такого розвитку подій може бути неготовність колективом підрозділу до змін, які впроваджуються.

Загальними викликами для публічного сектору, власне є залучення працівників, збільшення робочого навантаження, плинність кадрів, навчання, наймання та розвиток ринку. Унікальними викликами для громадських інституцій є перегрупування місії та адміністративні зміни. Впровадження змін в органах влади супроводжується загостренням проблеми – утримання співробітників. Така ситуація створює необхідність у використанні інструментів аналітики та статистики, які допоможуть розробити оптимальніші рішення і покращити узгодження потрібних змін [2].

Зміни можна розглядати як динамічний баланс сил, з одного боку, які підштовхують зміни, а з іншого боку, викликають опір змінам. Важливим етапом впровадження змін в державних установах є аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування, з метою визначення тих факторів, які чинять найбільший вплив на діяльності державних службовців.

Фактори впливу зовнішнього середовища є невідкладними керівництву, тому важливим є гнучкість та адаптація до відповідних змін. В той час, фактори впливу внутрішнього середовища цілком можуть контролюватися та нівельовані. Зазвичай вплив внутрішніх факторів є результатом прийняття рішень, спілкуванням, міжособистісними стосунками, лідерством,

стилем управління тощо. Врахування факторів впливу можуть допомогти забезпечити успішне впровадження зміни та зменшити ризики, пов'язані із змінами. Правильно обрана модель управління факторами дозволить організаціям досягти більше корисних результатів і ефективніше виконувати завдання. Ефективними можна вважати методи управління, які сприяють збереженню реформаторського імпульсу та допомагають запобігти будь-якій протидії змінам.

Наявність науково обґрунтованих класифікацій факторів впливу на управління змінами свідчить про значну їх кількість і важливим є викремлення найбільш вагоміших з них, які в подальшому слугуватимуть для розроблення відповідних стратегій протидії негативних впливів на публічне адміністрування. Першо черговим є визначення які саме фактори можуть спричинити виникнення негативної реакції на зміни у колективі організації, та провести аналіз найбільш впливовіших. Власне, як і в будь-якого суб'єкта господарювання, так і у публічних органах влади метою буде визначення, аналіз та систематизація факторів впливу, які окреслюють стан управлінської культури організації, її складових підсистем і елементів [3, С.64-66].

Фактори впливу на управління змінами в публічному адмініструванні, розмежовують по різному. В процесі дослідження факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні здійснено розподіл факторів на три співзалежних категорії: особистісні фактори, професійні фактори та зовнішні фактори. Зокрема, такий поділ зумовлено баченням що саме особистість (кадри) є ключовим елементом ефективності процесів в публічному адмініструванні. Задоволення особистісних потреб державного службовця, зумовлює його прагнення збагачувати професійні навички та постійно вдосконалюватися, адже свідомо та відповідальна людина є державотворчим елементом, в певній мірі вона і здійснює вплив на зовнішнє середовище. Звичайно, це не дає підстави для можливості знівелювання впливу зовнішнього середовища, проте адаптивність, обізнаність та стресостійкість сліжбовців забезпечить превентивний захист від негативного впливу цих факторів. Запропоновану градацію факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні можна назвати ототожнюючими поняттями (рис. 2).

Рис. 2 Рівні впливу факторів на управління змінами в публічному адмініструванні

Джерело: систематизовано авторами на основі: [2][5][6]

Управління змінами в публічному адмініструванні стає все більш важливою темою через реформування публічного сектору, а також росту навантаження на адміністративну систему. Для досягнення успіху в управлінні змінами в публічному адмініструванні потрібно враховувати всі рівні впливу при впровадженні змін та враховувати позицію зацікавлених сторін. Інтереси тріади «держава – громадськість – особистість», особливо взаємоузгодженість та взаємодоповнення їх, мають високий пріоритет [4, С.186-206].

В результаті літературного огляду наукових праць проведено контент аналіз і здійснена ідентифікація найбільш вагомих факторів впливу на управління змінами в публічному адмініструванні з подальшим їх розмежуванням за рівнями. Для визначення вагомості впливу факторів на управління змінами в публічному адмініструванні, зокрема на діяльності державних службовців було проведено анкетування. Анкета включала перелік найпоширеніших факторів впливу на управління змінами з відповідним шкалювання оцінка їхньої вагомості. Експертами цього дослідження

виступили науковці та державні службовці. Шкала впливу виражена у відсотковому співвідношенні та здійснена 5-ти рівнева градація (табл.1). Варто зазначити, що межі відсутності впливу взагалі та абсолютний вплив не враховуються.

Таблиця 1

**Шкала вагомості впливу обраних факторів на управління змінами
в публічному адмініструванні**

Фактор			Шкала вагомості впливу				
			Не значний	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий рівень
			(0-20)	[20-40)	[40-60)	[60-80)	[80-100)
Особистісні фактори	1	Робочі інтереси і мотивація					
	2	Психофізіологічний стан працівника					
	3	Стать і вік працівників					
	4	Тип мислення і схильності					
	5	Стан здоров'я працівників					
	6	Розумові здібності					
	7	Здатність до навчання та самовдосконалення					
	8	Принциповість					
	9	Комунікабельність					
	10	Шкідливі звички					
	11	Стресостійкість					
	12	Дисциплінованість					
	13	Витрати часу на дорогу від дому до роботи					
	14	Фізичні здібності					
Професійні фактори	1	Складність праці					
	2	Технічна оснащеність					
	3	Рівень використання науково-технічних досягнень та впровадження в організації інноваційних рішень					
	4	Статус і визнання; престиж посади					
	5	Доцільності і реальності поставлених задач					

	6	Методи управління (механізми реалізації)					
	7	Стиль управління керівника					
	8	Відданість загальній ідеї					
	9	Структуризація і поділ праці, чіткість структури внутрішньої підпорядкованості і внутрішніх інформаційних потоків					
	10	Перспектива просування по службі					
	11	Матеріальне та нематеріальне заохочення/стимулювання					
	12	Моральний клімат в колективі					
	13	Оцінка внеску кожного співробітника в розвиток та процес впровадження змін					
	14	Розроблення стратегії технологій розвитку взаємин					
Зовнішні фактори	1	Технологічні фактори – державна політика в сфері НТП					
	2	Система освіти					
	3	Рівень культури держави					
	4	Політична стабільність					
	5	Соціальна мобільність населення					
	6	Захист інтелектуальної власності					
	7	Соціальне, медичне, пенсійне забезпечення					
	8	Регулювання зайнятості населення					
	9	Контроль за цінами і заробітною платнею					
	10	Активність населення					
	11	Рівень життя					
	12	Темпи росту інфляції					
	13	Рівень безробіття					
	14	Законодавче регулювання (розвиток законодавства)					
	15	Демографічна структура в районі, місті.					

З поміж значного переліку факторів експертами обрано 5 факторів, які на їх думку мають найбільш вагомий вплив на результативність діяльності державних службовців. Врахування впливу обраних факторів впливу на

управління змінами, передбачає підвищення якості та ефективності системи управління змінами, а також допоможе забезпечити реалізацію проектних змін у публічному адмініструванні [5].

Власне, розкриття сутності кожного з 5-ти факторів дасть розуміння їхнього впливу на управління змінами в публічному адмініструванні.

Варто зазначити, що вплив вище перелічених факторів не можна розглядати, виключно як негативний. Вплив факторів як мінімум можна поділити на три категорії: позитивний вплив (+1), нейтральний вплив (0), негативний вплив (-1) табл. 2.

Таблиця 2

Категорії впливу виокремлених факторів

Фактори впливу	Вплив
Здатність до навчання та самовдосконалення	-1 Не зацікавленість (невмотивованість) самовдосконалення
	0 Навчання в рамках програм підвищення кваліфікації запропонованих організацією
	+1 Прагне освоїти нові знання та шукає шляхи для самовдосконалення
Стресостійкість	-1 Стресонестійкі люди, яким важко адаптуватись до змін, їм важко змінювати свою поведінку, установки, погляди. Якщо щось пішло не так, то вони вже знаходяться у стані стресу.
	0 Стресотренируючі люди, які готові до змін, але тільки не до раптових і не до глобальних. Таким людям притаманна поступова адаптивність до навколишньої ситуації, але якщо це не можливо, то вони легко впадають у депресію.
	+1 Стресостійкі люди, які завжди готові до змін і з легкістю їх приймають. Вони з легкістю долають труднощі в кризових ситуаціях.
Структуризація і поділ праці, чіткість структури внутрішньої підпорядкованості і внутрішніх інформаційних потоків	-1 Спроби сліпо копіювати структури управління і процесу внутрішніх інформаційних потоків, які діють успішно в інших організаціях, що спрямовані на провал, в умовах різної специфіки роботи. Сильний опір передбачає комбінацію стратегій примусу, які адаптовані до середовища.
	0 Низький опір або конкуренція вимагає поєднання емпірично-раціональних стратегій, законодавчої та освітньої.
	+1 Відсутній опір свідчення готовності та відкритості змінам, що передбачає забезпечення позитивних наслідків для процесів функціонування
	-1 Відсутність стратегії технологій розвитку взаємин. неефективні стратегії технологій розвитку взаємин. Відсутність такого досвіду у впровадженні змін передбачає стратегію примусу.

Розроблення стратегії
технологій розвитку
взаємин

0 Неефективні (неперспективні) стратегії технологій розвитку взаємин. Короткострокові тимчасові рамки вимагають стратегії здійснення влади.

+1 Ефективні стратегії технологій розвитку взаємин. Велике населення вимагає поєднання стратегій, щось для кожного. Довгострокові тимчасові рамки вимагають поєднання емпірично-раціональних стратегій, регулятивних, освітніх та адаптованих до середовища. Щоб мати адекватний досвід у впровадженні змін, потрібна певна комбінація стратегій.

Політична
стабільність

-1 Відсутність змін та послаблення здатності системи до адаптації може призвести до нестабільності політичної системи

0 Перехідні політичні системи

+1 Стан політичної системи суспільства, для яких характерні певна стійкість, єдність і цілісність, здатність до ефективності і конструктивності

Джерело: систематизовано авторами за [7][8][11]

Зміни в суспільстві, наслідки пандемії та війни створили складні умови в особистому житті багатьох людей. Багатьом з них довелося або доводиться стикатися з екзистенційними проблемами, які впливають на їхню працездатність. Безсумнівно, що гнітючі проблеми можуть відволікати увагу від роботи, збільшувати кількість помилок, що призводить до зниження продуктивності, однак ставлення, робоча поведінка, лояльність, відданість і професіоналізм людини, яка виконує роботу, а також кількість і якість її щоденних досягнень мають не менш важливе значення. Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що на ефективність державних службовців впливають здатність до навчання та самовдосконалення [6].

Одним з основних принципів процесу реформування, який розпочався в Україні, є забезпечення стабільності публічного управління та створення умов для надання якісних послуг на високому рівні. Однак чітко визначені правила та надійно працююча система самі по собі не гарантують ефективності та якості. Відбір, розвиток і навчання персоналу є важливими завданнями з професійної точки зору. Ці дві функції управління персоналом (відбір і навчання/розвиток) певним чином пов'язані одна з одною, і обидві вони важливі з огляду на результат (тобто надання якісних послуг публічним управлінням). У контексті цього актуальзується важливість тренінгів, особливо тих, які спрямовані на розвиток самосвідомості та особистості на основі командної роботи.

Стресостійкість. Державна служба – це особливий вид управлінської діяльності, який характеризується високим рівнем соціальної

відповідальності, гласності та, як правило, недостатньою мотивацією. Крім того, державну службу відносять до видів діяльності з високими вимогами до людини. Саме тому виокремлено стресостійкість, а саме можливість зрозуміти важливість особистісних характеристик працівника в процесі конструктивного вирішення стресових ситуацій. В свою чергу, Ресурси людини, зокрема її знання, вміння, навички, емоційний і соціальний інтелект в сукупності формують її стресостійкість, звичку обирати певні копінг-стратегії для подолання стресових ситуацій. Адже здатність пристосовуватися до змін навколишнього середовища, сприйняття загроз може як посилити, так і послабити внутрішні організаційні джерела стресу, так і зовнішні, поза організацією. Стресостійкість в публічному адмініструванні це можливість адаптації та гнучкості роботи службових осіб у періоди нестабільності або під час високої навантаженості. Основна мета стресостійкості – забезпечити стійкість, відповідальність і стабільну роботу у будь-яких ситуаціях. Можна стверджувати, що забезпечення високого рівня стресостійкості державних службовців є результатом вдалого поєднання наявних особистісних ресурсів фахівця з постійним саморозвитком, навчанням, набуттям досвіду тощо [7, С. 88-92].

Структуризація і поділ праці, чіткість структури внутрішньої підпорядкованості і внутрішніх інформаційних потоків. Структуризація і поділ праці передбачає чіткість структури внутрішньої підпорядкованості і внутрішніх інформаційних потоків державних органів. Адже, ефективність чіткість структури внутрішньої підпорядкованості і внутрішніх інформаційних потоків забезпечить досягнення консенсусу, розуміння та побудови довіри на основі спільного комунікації є досягнення консенсусу, порозуміння, розбудова довіри на основі спільних цінностях, а також вирішення як внутрішніх (між державними службовцями, підрозділами, органами влади), так і зовнішніх конфліктів (між інститутом державної служби та громадськістю). Структуризація і поділ праці потребує розмежування завдань серед співробітників так, щоб звести до мінімуму конфлікти і працювати найбільш ефективно розподіляючи наявні ресурси. Метою структуризації може бути надання інформації, підвищення обізнаності, адекватне сприйняття змісту, заохочення та стимулювання до дії. Розроблення стратегії технологій розвитку взаємин в колективі є процесом розробки та виконання дій, що спрямовані на підвищення взаємодії та покращення командної роботи в організації. Це може включати різні підходи, методи та інструменти, які допоможуть колективу забезпечити взаємодію та співробітництво, підвищити ефективність та продуктивність при виконанні завдань [8, С.108-114].

Політична стабільність – це стабільність в роботі уряду, політики та регулювання. Відсутність політичного напрямку чи часті зміни, спричинені

змiнами політичного керівництва, не лише створюють проблеми для уряду. Політична стабільність є необхідною умовою для успішного управління змiнами в публічному адмініструванні. Зміна в публічному адмініструванні потребує досконалого планування, розробки та впровадження. Політична стабільність є одним з аспектів соціальної стабільності і може бути визначена як стан співвідношення між соціальними групами і політичними силами, за якого жодна з них не може суттєво змінити політичну систему у власних інтересах, тобто забезпечується її статус-кво. Він передбачає стан відносної рівноваги, балансу спільнот, соціальних груп і політичних інститутів як суб'єктів владних відносин [9, 58-61].

Баланс реалізується як через вертикальні, так і через горизонтальні зв'язки і має дві ознаки, які характеризують:

- політичну систему – збалансованість її складових частин, відносини і взаємодію між її інститутами – організаційними, нормативними та ціннісно-ідеологічними;
- відносини політичної системи в цілому та з іншими сферами суспільного життя.

У цьому випадку суб'єктами відносин політичної стабільності виступають, з одного боку, різноманітні латентні політичні сили, а з іншого – інститути політичної влади. Саме цей аспект політичної стабільності є найскладнішим і несе в собі найбільший потенціал для порушення. Політична стабільність має й інші аспекти. Вона може характеризувати ситуацію всередині партій та інших суспільно-політичних організацій і рухів. Вона також стосується взаємовідносин між різними елементами управлінських структур держави [10].

Висновки. Управління змiнами в публічному адмініструванні є важливим завданням, що пов'язане з рядом факторів. Успішне управління змiнами в публічному адмініструванні залежить від врахування впливу цих факторів, а також постійного підтримання відповідної політики, процедур та стратегії. Зменшити опір змiнам в публічному адмініструванні можна шляхом розвитку прозорості політики впровадження змін, удосконалення процесу прийняття політики та процедур вирішення проблем, створення позитивного для реформ дискурсу, прояв поваги до особистісних потреб співробітників, покращення організаційної культури та підвищення розуміння ефективності запропонованих змін.

Література:

1. Гусаковська Т.О. Інтелектуальний потенціал як фактор інноваційного розвитку та управління змiнами на підприємстві. Стратегічно-інноваційний розвиток суб'єктів економічної системи в умовах глобалізації/ Т.О. Гусаковська, О.В. Савченко, Д.О. Михайленко// Збірник тез VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, (Кременчук, 8-10 листопада 2021 року). – Кременчук, КрНУ - 2021. С.138.

2. Михайловська О., Воронко А. Реалізація змін в публічному управлінні/ О. Михайловська, А. Воронко// Наукові перспективи (Naukovі perspektivi). – 2021. - Випуск 6 (12)).
3. Самонова Т.В. Розвиток організаційної культури як елементу комплексу маркетингових комунікацій/ Т.В. Самонова // Економічний часопис – XXI. – 2013. - № 5–6(1). – С. 64–66.
4. Пастух К.В. Публічне управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій: теоретико-організаційний аспект/ К.В. Пастух//Науковий вісник: державне управління 1 (11). – 2022. – С. 186-206.
5. Бугаєнко А. О. Фактори впливу на ділову культуру в публічному управлінні/ А. О. Бугаєнко // Публічне управління в Україні: теорія, практика, інновації: 117. – 2018.
6. Приймак Н. С. Управління стратегічними змінами: методичні рекомендації з вивчення дисципліни[Електронний ресурс]/ Н. С. Приймак// Методичні рекомендації з вивчення дисципліни управління стратегічними змінами. – 2021 - Режим доступу: <http://elibrary.donnuet.edu.ua/id/eprint/2446>
7. Корольчук О.Л. Управління змінами як фактор розбудови національної резистентності в сучасних умовах глобалізаційних викликів/ О.Л. Корольчук //Вчені записки Таврійського національного університету ім. Вернадського. Серія: Державне управління. Тавр. нац. ун-т ім. Вернадського. Том 31 (70) № 5. – 2020. – С. 88–92.
8. Разумова Г.В. Підхід до управління змінами регуляторно політики розвитку національної економіки [Електронний ресурс]/ Г.В. Разумова //Проблеми системного підходу в економіці. – 2019. – Вип. 3(1). – С. 108-114. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_3%281%29__18
9. Разумова Г.В. Концепція управління змінами регіональної політики розвитку національної економіки/ Г.В. Разумова // Економіка та держава. – 2019. – № 58-61.
10. Arundel A. Advancing innovation in the public sector: Aligning innovation measurement with policy goals/ Arundel, A., Bloch, C., & Ferguson, B.// Research policy . – 2018. – 48(3). –789-798.
11. Dewi N. Factors influencing the information quality of local government financial statement and financial accountability/ N. Dewi, S. Azam, S. Yusoff// Management Science. – 2019. – Letters, 9(9), 1373-1384.

References:

1. Husakovska, T.O., Savchenko O.V. Mykhailenko D.O. (2021) Intelktualnyi potentsial yak faktor innovatsiinoho rozvytku ta upravlinnia zminamy na pidpriemstvi [Intellectual potential as a factor of innovative development and change management at the enterprise]. Stratehichno-innovatsiinyi rozvytok subiektiv ekonomichnoi systemy v umovakh hlobalizatsii. - Strategic and innovative development of subjects of the economic system in the conditions of globalization, Zbirnyk tez VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferkentsii , 138. [in Ukrainian].
2. Mykhailovska, O., & Voronko A. (2021) Realizatsiia zmin v publichnomu upravlinni [Implementation of changes in public administration]. Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives, Vypusk 6 (12)). [in Ukrainian].
3. Samonova T.V. (2013) Rozvytok orhanizatsiinoi kultury yak elementu kompleksu marketynhovykh komunikatsii [Development of organizational culture as an element of the complex of marketing communications]. Ekonomichnyi chasopys – XXI - Economic magazine – XXI, № 5–6(1), 64–66. [in Ukrainian].
4. Pastukh K.V. (2022) Publichne upravlinnia ta administruvannia v zabezpechenni staloho rozvytku terytorii: teoretyko-orhanizatsiinyi aspekt [Public management and administration in ensuring sustainable development of territories: theoretical and organizational aspect]. Naukovyi visnyk: derzhavne upravlinnia - Scientific bulletin: public administration, 1 (11), 186-206. [in Ukrainian].

5. Buhaienko A. O. (2018) Faktory vplyvu na dilovu kulturu v publichnomu upravlinni [Factors influencing business culture in public administration]. Publichne upravlinnia v Ukraini: teoriia, praktyka, innovatsii - Public administration in Ukraine: theory, practice, innovations, 117. [in Ukrainian].
6. Pryimak N. S. (2021) Upravlinnia stratezhichnymy zminamy: metodychni rekomendatsii z vyvchennia dystsypliny [Management of strategic changes: methodological recommendations for the study of the discipline]. Metodychni rekomendatsii z vyvchennia dystsypliny upravlinnia stratezhichnymy zminamy - Methodical recommendations for studying the discipline of strategic change management. Retrieved from <http://elibrary.donnuet.edu.ua/id/eprint/2446> [in Ukrainian].
7. Korolchuk O.L. (2020) Upravlinnia zminamy yak faktor rozbudovy natsionalnoi rezystentnosti v suchasnykh umovakh hlobalizatsii nykh vyklyki [Change management as a factor in building national resistance in modern conditions of globalization challenges]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu im. Vernadskoho- Scientific notes of the Tavri National University named after Vernadskyi. Seriia: Derzhavne upravlinnia. Tavr. nats. un-t im. Vernadskoho. Tom 31 (70) № 5, S. 88–92. [in Ukrainian].
8. Razumova H.V. (2019) Pidkhid do upravlinnia zminamy rehulatorno] polityky rozvytku natsionalnoi ekonomiky [An approach to managing changes in the regulatory policy of the development of the national economy]. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi - Problems of the systemic approach in economics, Vyp. 3(1). 108-114. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_3%281%29__18 [in Ukrainian].
9. Razumova H.V. (2019) Kontseptsiiia upravlinnia zminamy rehionalnoi polityky rozvytku natsionalnoi ekonomiky [The concept of managing changes in the regional policy of the development of the national economy]. Ekonomika ta derzhava - Economy and the state, № 58-61 [in Ukrainian].
10. Arundel, A., Bloch, C., & Ferguson, B. (2018). Prosuvannia innovatsii u derzhavnomu sektori: uzghodzhennia vymiriuvannia innovatsii iz tsiliamy polityky [Advancing innovation in the public sector: Aligning innovation measurement with policy goals]. Doslidnytska polityka - Research policy, 48(3). 789-798. [in English].
11. Dewi, N., Azam, S., & Yusoff, S. (2019). Factors influencing the information quality of local government financial statement and financial accountability [Faktory, shcho vplyvaiut na yakist informatsii finansovoi zvitnosti ta finansovoi zvitnosti mistsevoho samovriaduvannia]. Management Science - Nauka upravlinnia, Letters 9(9). 1373-1384. [in English].

СЕРІЯ «Право»

UDC 004 : 351.74 (477) (045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-281-291](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-281-291)

Lysenko Oleksandr Vasylyovych Lecturer at the Department of Reserve Officers Training, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zakhysnykiv Ukrayiny, 3, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-0423-3093>

Lunhol Olha Mykolaivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Operational-search Activities and Information Security, Donetsk State University of Internal Affairs, Velyka Perspektyvna, 1, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-8128-0072>

Haborets Olha Andriivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Operational-search Activities and Information Security, Donetsk State University of Internal Affairs, Velyka Perspektyvna, 1, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-7791-6795>

LAW ENFORCEMENT INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT

Abstract. The article discusses the importance of improving the information and analytical support of law enforcement activities, which is due to the active development of information and communication technologies in general, and the digitalization of almost all spheres of our life. The authors of the article emphasize that the digitalization of law enforcement activities creates new opportunities for specially authorized state bodies in the process of identifying, stopping and preventing legal violations, restoring violated rights or punishing the offender. The authors provide proposals for the improvement of certain directions in the specified field. The principles of information and analytical provision of law enforcement activities have been analyzed, as guiding provisions and basic principles that have universality, general significance, the highest imperative and reflect the essential provisions for the use of information and communication technologies in the activities of state bodies and non-state organizations to ensure compliance with the rights and freedoms of citizens. their implementation, ensuring law and order.

Criminal analysis is considered as a special type of information-analytical activity, which consists in the identification and as accurate as possible determination of internal links between information regarding a criminal offense and other information data obtained from various sources, their use in the course of analytical support for planning and conducting operational-search and investigative activities. Measures to improve information and analytical support in Ukraine are described. Prospects for further research consist in a detailed study of the experience and recommendations of domestic scientists regarding the prospects for the development and improvement of information and analytical support for law enforcement activities, including in crisis conditions.

Keywords: information technology, law enforcement, improvement, criminal analysis, principles.

Лисенко Олександр Васильович викладач кафедри підготовки офіцерів запасу, Національна академія Національної гвардії України, майдан захисників України, 3, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-0423-3093>

Лунгол Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0001-8128-0072>

Габорець Ольга Андріївна доктор філософії, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0001-7791-6795>

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглядається питання важливості вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності, що обумовлено активним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій загалом та цифровізацією майже усіх сфер нашого життя. Автори статті акцентують увагу, що цифровізація правоохоронної діяльності створює нові можливості для спеціально уповноважених державних органів в процесі виявлення, припинення і попередження правових порушень, відновлення порушених прав або покарання правопорушника. Автори надають пропозиції щодо вдосконалення окремих напрямів у зазначеній сфері. Проаналізовано принципи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності,

як керівні положення та основні засади, що мають характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображати суттєві положення використання інформаційних та комунікаційних технологій в діяльності державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку. Розглянуто кримінальний аналіз як особливий вид інформаційно-аналітичної діяльності, який полягає в ідентифікації та якомога точнішому визначенні внутрішніх зв'язків між інформацією щодо кримінального правопорушення, і іншими інформаційними даними, отриманими з різноманітних джерел, їх використанням у ході аналітичної підтримки планування та проведення оперативно-розшукової та слідчої діяльності. Описано заходи для покращення інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності в Україні. У подальшому планується детально дослідити досвід та рекомендації вітчизняних науковців щодо перспектив розвитку та вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності, в тому числі в кризових умовах.

Ключові слова: інформаційні технології, правоохоронна діяльність, вдосконалення, кримінальний аналіз, принципи.

Statement of the problem. The active development of information processes, the introduction of new inventions, achievements and technologies into production and management processes led not only to the possibility of progressive development of our state, and became a factor in the increase in the number of crimes and the improvement of means and methods of committing criminal offenses. Therefore, the development of quality parameters of information and analytical support of law enforcement activities is gaining more and more importance. It opens up new opportunities for prevention crime, promotes effective and accurate decision-making with the aim of solving crimes, which is on its own levels were well understood already in ancient times.

Analysis of recent research and publications. Among domestic and foreign scientists who studied this problem, we can name K. Antonov, O. Bandurka, B. Baranenko, S. Bolvinov, M. Gutsalyuk, E. Didorenko, O. Dolzhenkova, V. Zakharova, M. Lyubavina, A. Movchan, D. Nikyforchuk, Yu. Orlov, S. Penkov, R. Kalyuzhny, M. Kryshatanovich, I. Katerynychuk, B. Oleksin, V. Plishkin, T. Tankushyna, O. Frolova, V. Tsymbalyuk, V. Chisnikova, S. Shoptenko, O. Yankovska, M. Stashchak, V. Shendryk, G. Shorokhova, V. Svitlychnya and others.

Thus, the scientist Penkov S. focuses on the main characteristics and typical problems of information and analytical support of Internal affairs of Ukraine as an

independent system for managing law enforcement activities of the department, analyzes the principles and priorities of organizing information and analytical activities in the direction of studying the problems of law enforcement and public security [1].

Hula L. and Dolinovskiy Yu. [2] investigate particular cases of using information and analytical support for the activities of operational units in countering crimes in the economic sphere, describe the methods and tasks of information and analytical support for the activities of operational units, outline the factors that indicate inadequate information and analytical support for the activities of operational units in the fight against crimes in economics.

Kikalishvili M. [3] in her studies points out the problematic aspects of information and analytical support for the strategy and tactics of combating corruption crime, systematically presents the ways of forming information and analytical support for this strategy, that are focused on the introduction of a national system of corruption state monitoring. We agree with M. Kikalishvili [3] that the operation of information and analytical systems involves significant human resources (persons with special knowledge), as well as a large number of scientists with relevant knowledge in the industries necessary for information and analytical activities to create an appropriate regulatory – a legal framework that will allow the relevant databases to function effectively.

Bondar V. [4] in his research focuses on the use of analytical tools in forensic activities, in particular, draws attention to the combined feature comparison algorithm containing the comparison of objects by the method of potential functions and the method of contour analysis. Bondar V. proves that the tasks of information and analytical support of forensic activities are to provide complete, up-to-date and relevant information, use effective methods of analysis, increase the visibility of the presentation of analysis results for the investigator and forensic expert.

Undoubtedly, the research and works of the named scientists have considerable theoretical significance and have been found its reflection in practical activity, However, in view of the reforms and the transition to European standards of law enforcement activities as a result of external and internal threats facing Ukrainian society, these issues require modernization and an increase in the level of measures regarding information and analytical support as a whole. At the same time, some aspects of law enforcement information and analytical support remain undeveloped or debatable today, nespecially taking into account the current situation in the field of police reform and crime prevention. Having studied the ideas of the above-mentioned scientists, based on our own experience, in view of the active digitalization of people and social relations, we consider the issue of analysis and improvement of law enforcement activities to be relevant.

The purpose of the article is to study the system and determine ways to improve the information and analytical provision of law enforcement activities in Ukraine.

Main material. The development of information and analytical support of law enforcement activities affects the speed of providing law enforcement agencies with information about the size of criminal offenses, their intensity, structure, dynamics, links of offenses with social, economic, political and other factors that affect the state and dynamics of offenses. Improvement of information and analytical support increases the results of the work of law enforcement agencies in the fight against crimes. The main task facing the information and analytical units of law enforcement agencies today is to ensure the provision of information at all levels of management about the real state of the operational situation, possible directions of its development, and on this basis the development of specific proposals for the prevention of offenses and prompt response to changes in the criminogenic situation, an objective assessment of the results of law enforcement agencies.

Improving the information and analytical support for law enforcement is an urgent issue not only at the state level, but at the level of international relations, since the police structures of different countries are increasingly interacting with each other, in particular, in countering international crime, terrorism, cyberterrorism, etc. Law enforcement agencies also cooperate with United Nations peacekeeping missions, bilateral agreements between countries and multilateral agreements concluded by international organizations, which allows police officers from different countries to exchange information and experience, improving their performance.

Let's analyze the principles of information and analytical support for law enforcement as guidelines and basic principles that have universality, general significance, the highest imperative and reflect the essential provisions for the use of information and communication technologies in the activities of state bodies and non-governmental organizations to ensure the observance of the rights and freedoms of citizens, their implementation, ensuring law and order. Thus, Ya. Kovalchuk [5] in her research singles out a group of special principles of information and analytical support for the activities of the National Police of Ukraine, which serve as the basis for organizing analytical work: general law (a set of general principles inherent in the entire system of public administration), sectoral (a set of principles arising from the content of sectoral normative legal acts, which determine the procedure for working with information and the principles of analytical work) and special (determine the procedure for organizing information and analytical support for the activities of the police). Among other classifications, we highlight the principles of: structuredness, quality, systematicity, flexibility, timeliness, integration processing, efficiency, unity. Each of these principles takes into account the specifics of the

operation of information and analytical support of law enforcement activities to create favorable conditions for the effective protection of state (national) security, the state border, law and order.

In 2017, the Regulations on the Information and Communication System «Information Portal of the National Police of Ukraine» were approved for the purpose of organizing information and analytical support for the Police of Ukraine [7]. Information and communication system «Information Portal of the National Police of Ukraine» is a set of technical and software tools designed to process information generated in the process of activities of the National Police of Ukraine and its information and analytical support. The «Information portal of the National Police of Ukraine» system is a functional subsystem of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs. Regulation [7] defines that the «Information Portal of the National Police of Ukraine» system is intended for:

- formation information resources of the Unified Information System of the Ministry of Internal Affairs;
- processing information generated during police activity;
- analytical processing of information obtained from automatic photo and video equipment;
- providing direct operational access to information resources of the Unified Information System of the Ministry of Internal Affairs;
- generation of interfaces and operation of web services for information interaction of police units with other state authorities, law enforcement agencies of foreign countries, international organizations;
- implementation of search and analytical functions for the use of information from the information resources (databases) of the police, the Ministry of Internal Affairs and other state authorities within the scope of official activities in accordance with the level of access and powers upon request or regulation;
- use of software components of geoinformation subsystems for visualization of information in the form of electronic maps, automatic change of the depicted image of the object depending on changes in its characteristics, change of scale and detailing of cartographic information in information resources;
- ensuring the automation of police force and means management processes;
- ensuring electronic document management in police subdivisions, exchange of electronic documents with the Ministry of Internal Affairs;
- complex protection of information and differentiation of access to information stored in the databases of the "Information Portal of National Police of Ukraine" system.

The development vectors of the information and analytical support of the National Police were defined in the Concept of priority measures for reforming the system of the Ministry of Internal Affairs.

The Concept provides for the use of modern automated information, communication and other systems in the activities of internal affairs, including the implementation of:

- a unified electronic document management system with modern mechanisms for its protection, unified databases, a system for planning current activities and remote monitoring of the quality of work of individual performers;
- interactive resources with the possibility of real-time display of committed offenses, localization and positioning of forces and means of law enforcement agencies;
- protected means of video recording on potentially critical objects, official vehicles, as well as uniforms of certain categories of law enforcement officers;
- visitor registration terminals indicating the time of stay in individual premises of internal affairs bodies;
- cashless fine payment systems.

In accordance with the Strategy for the Development of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs will implement an information policy that will provide broad multi-channel feedback with various categories of citizens (correspondence, personal receptions, social networks, electronic correspondence, telephone consultations), and will also make it possible to ensure that decisions and actions of law enforcement officers are as transparent and open to the public as possible.

In recent years, reforms in the field of information and analytical support of police activities have been significant, as a result of which a new system was implemented, thanks to which information is circulated in police, analytical work is carried out on the processing of operational and other information.

Along with this, despite the availability of new information and analytical systems, certain areas of police work in this area do not meet the modern requirements of information support of the reform process and need improvement at every stage, from collection to processing of information.

Information and analytical provision is a critical component of law enforcement activities in Ukraine. It involves the collection, analysis, and dissemination of information to support law enforcement operations.

The National Police of Ukraine and the Security Service of Ukraine (SBU) are the primary agencies responsible for information and analytical provision in the country. They rely on a range of sources, including human intelligence, technical surveillance, and open-source information, to collect and analyze data on criminal activities, criminal networks, and other security-related issues.

Criminal analysis is a special type of information and analytical activity. It consists in identifying and determining as accurately as possible the internal links between information regarding a criminal offense and other information data

obtained from various sources, their use in the course of analytical support for planning and conducting operational-search and investigative activities. In the process of criminal analysis, a targeted search, identification, fixation, extraction, organization, analysis and evaluation of criminal information, its visualization, transmission and implementation are provided [8, с. 70]. The goal of criminal analysis is to find the necessary information in a large stream of data and provide this information to law enforcement officers to stop criminal activity and apprehend criminals. In today's conditions, criminal analysis, as a separate type of professional activity, is carried out by law enforcement agencies of most developed countries and is an essential component of the performance of tasks for achieving long-term goals, determining priorities and general direction of law enforcement activities [9].

Solving the current tasks of modern information and analytical support of law enforcement activities should be achieved through the implementation of a unified policy of information support; creation of multi-purpose information subsystems of law enforcement agencies; improvement of organizational and personnel support of information units; integration and systematization of information records of law enforcement agencies at all levels; development of the information network; creating conditions for the effective functioning of information records, ensuring their completeness, reliability, relevance and security; re-equipment of information units with modern powerful computer equipment; distribution of a network of computer workplaces of users of information subsystems; further computerization of information records; establishment of interaction between the police and the population in the development of effective methods of such provision; introduction of new forms and methods of information support for law enforcement agencies; improvement of legislation.

Conclusions. The information and analytical provision system in Ukraine uses a variety of analytical techniques, including data mining, social network analysis, and geographic profiling. The information is then disseminated to law enforcement agencies to support their investigations and operations.

To improve information and analytical provision in Ukraine, there are several measures that could be taken:

Enhance data collection: The government could improve data collection by investing in new technologies and tools that can help to collect data more efficiently and accurately.

Develop analytical capacity: Law enforcement agencies could invest in the development of analytical capacity by providing training to analysts and developing new analytical techniques.

Foster information sharing: The government could encourage better information sharing between law enforcement agencies to ensure that critical information is shared promptly and accurately.

Improve coordination: The government could improve coordination between law enforcement agencies to ensure that they work together effectively and efficiently.

Involve the public: The government could encourage the public to participate more actively in law enforcement activities by providing information and reporting suspicious activities. Law enforcement agencies could develop campaigns to raise awareness and promote public participation.

In conclusion, the information and analytical provision system is a critical component of law enforcement activities in Ukraine. By enhancing data collection, developing analytical capacity, fostering information sharing, improving coordination, and involving the public, the government can improve the effectiveness and efficiency of law enforcement activities and ultimately contribute to greater public safety.

Prospects for further research consist in a detailed study of the experience and recommendations of domestic scientists regarding the prospects for the development and improvement of information and analytical support for law enforcement activities, including in crisis conditions.

References:

1. Penkov, S. (2015). Zahalna kharakterystyka i problemy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [General characteristics and problems of information and analytical support of Internal affairs of Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 2(70), (pp. 185-191). Retrieved from <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/692> [in Ukrainian].
2. Hula L., & Dolinovskiy Yu. (2018) Informatsiino-analitychne zabezpechennia diialnosti operativnykh pidrozdiliv u protydyi zlochynam u sferi ekonomiky [Informational and analytical support for the activities of operational units in combating crimes in the economic sphere]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seria: Yurydychni nauky. Vyp. 906 (20). (pp. 136-142) [in Ukrainian].
3. Kikalishvili, M. (2019). Informatsiino-analitychne zabezpechennia stratehii y taktyky protydyi koruptsiinii zlochynnosti suspilstva [Informational and analytical provision of strategies and tactics for combating corruption in society]. *Universytet mytnoi spravy ta finansiv. Pravova pozytsiia*, № 4 (25). (pp. 173-178). DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-172-178> [in Ukrainian].
4. Bondar, V. (2019). Kontseptualni zasady informatsiino-analitychnoho zabezpechennia kryminalistychnoi diialnosti [Conceptual principles of information and analytical support of forensic activities]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 4(88), 226-240. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.226-240> [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, Ya. (2020). Pryntsypy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Principles of information and analytical support for the activities of the National Police of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo: administratyvne pravo i protses*. 9/2020. (pp. 132-136). DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.23>. [in Ukrainian].

6. Tsurkan, O., Haborets, O., & Lunhol, O. (2022). Innovative development of technologies in training future law enforcement specialists. *Science and technology today*. Issue № 12(12). (Pp. 96-106). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-12\(12\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-12(12)) [in English].

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro informatsiino-komunikatsiinu systemu «Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy» [On the approval of the Regulation on the information and communication system «Information portal of the National Police of Ukraine»]. (2017, August 03). *Nakaz MVS Ukrainy*. Kyiv. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text> [in Ukrainian].

8. Kaluhin, V. (2022). Osnovni pidkhody do vyznachennia dostovirnosti informatsii v protsesi analitychnoi diialnosti [Basic approaches to determining the reliability of information in the process of analytical activity]. Proceedings from mizhvidom. nauk.-prakt. konf. «Aktualni pytannia ta perspektyvy rozvytku kryminalnoho analizu v pravookhoronnii systemi Ukrainy» (pp. 70-73). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].

9. Kaluhin, V., & Fedorov, I. (2022). Dzhherela informatsiino-analitchnoi diialnosti [Sources of information and analytical activity]. *Analitchno-porivnialne pravoznavstvo*, 1. (pp. 168-172). DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.31> [in Ukrainian].

10. Prosvirina, T., Haborets, O., & Lunhol O. (2023). Analysis of the organization of information and analytical support of police activities. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, 1(15) DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1\(15\)-319-327](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1(15)-319-327) [in English].

Література:

1. Пеньков С. Загальна характеристика і проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ України/ С. Пеньков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2015. – № 2(70). – С. 185-191.

2. Гула Л., Долиновський Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності оперативних підрозділів у протидії злочинам у сфері економіки / Л. Гула, Ю. Долиновський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. – 2018. – Вип. 906 (20). – С. 136-142.

3. Кікалішвілі М. Інформаційно-аналітичне забезпечення стратегії й тактики протидії корупційній злочинності суспільства / М. Кікалішвілі // Університет митної справи та фінансів. Правова позиція. – 2019. – № 4 (25). – С. 173 – 178. DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-172-178>.

4. Бондар В. Концептуальні засади інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності/ В. Бондар // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2019. – № 4 (88). – С. 226-240. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.226-240>

5. Ковальчук Я. Принципи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України / Я. Ковальчук // Підприємництво, господарство і право: адміністративне право і процес. – 9/2020. – С. 132-136. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.23>.

6. Tsurkan O., Haborets O., Lunhol O. Innovative development of technologies in training future law enforcement specialists / O. Tsurkan, O. Haborets, O. Lunhol // Science and technology today. – Issue № 12(12). – 2022. – Pp. 96-106. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-12\(12\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-12(12)).

7. Про затвердження Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»: за станом на 03 серпня 2017 р.// Положення МВС України. № 676. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text>.

8. Калугін В. Основні підходи до визначення достовірності інформації в процесі аналітичної діяльності / В. Калугін // Тези доповідей міжвідом. наук.-практ. конф. «Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України» (11 серп. 2022 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. – С. 70-73.

9. Калугін В., Федоров І. Джерела інформаційно-аналітичної діяльності / В. Калугін, І. Федоров// Аналітично-порівняльне правознавство. – № 1. – 2022. – С. 168-172. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.31>.

10. Prosvirina T., Haborets O., Lunhol O. Analysis of the organization of information and analytical support of police activities / T. Prosvirina, O. Haborets, O. Lunhol// Наукові інновації та передові технології. – № 1(15) – 2023. – Рр. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1\(15\)-319-327](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1(15)-319-327).

УДК 347.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-292-309](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-292-309)

Вільчик Тетяна Борисівна доктор юридичних наук, професор, кафедра цивільної юстиції та адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, тел.: (067) 972-74-53, <https://orcid.org/0000-0003-2637-3721>

УЧАСТЬ АДВОКАТА У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Згідно зі ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу і є вільним у виборі захисника своїх прав. Тож праву особи на правову допомогу відведено важливу роль у забезпеченні реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Істотна роль реалізації цього конституційного права належить інституту адвокатури. Виконання судового рішення є важливою складовою механізму захисту права, тому що це завершальний етап судового провадження і без примусового виконання судові рішення були б суто декларативними. Саме на стадії виконання відбувається реальний захист прав та охоронюваних законом інтересів, підтверджених рішенням суду. Інститут адвокатури, окрім інших завдань, виконує функцію забезпечення законності у виконавчому провадженні. Одним з пріоритетних напрямів конституційної реформи щодо питань правосуддя визнається необхідність удосконалення виконання судових рішень, результатом чого стало прийняття Законів України «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р. Однак, на цей час проводиться наступний етап реформи інституту виконавчого провадження. Так, прийнято за основу проект Закону "Про примусове виконання рішень" від 14.06.2021 р. № 5660.

Зазначено, що необхідність участі адвоката на завершальній стадії процесу захисту цивільних прав обумовлена, головним чином, складністю законодавства, що регулює правовідносини, які виникають при реалізації прав, поновлених судовим актом, а також важливістю надання професійної правничої допомоги фізичним і юридичним особам, запропоновані зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: адвокат, представництво, виконання судових рішень, боржник, стягувач, судовий виконавець, професійна правнича допомога.

Vilchyk Tatyana Borisovna Doctor of Law, Full Professor, Chair of Civil Justice and Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-2637-3721>

LAWYER'S PARTICIPATION IN EXECUTIVE PROCEEDINGS

Abstract. According to Art. 59 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to professional legal assistance and is free to choose a defender of his rights. Therefore, the right of a person to legal assistance is assigned an important role in ensuring the realization and protection of the rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine. An important role in the implementation of this constitutional right belongs to the institution of advocacy. Enforcement of a court decision is an important component of the mechanism of legal protection, because it is the final stage of court proceedings and without enforcement, court decisions would be purely declarative. It is at the stage of implementation that real protection of rights and interests protected by law, confirmed by a court decision, takes place. The Institute of Advocacy, among other tasks, performs the function of ensuring legality in executive proceedings. One of the priority directions of the constitutional reform in matters of justice is the recognition of the need to improve the execution of court decisions, which resulted in the adoption of the Laws of Ukraine "On Executive Proceedings" and "On Bodies and Persons Enforcing Enforcement of Court Decisions and Decisions of Other Bodies" dated June 2, 2016. However, at this time, the next stage of the reform of the institute of executive proceedings is being carried out. Yes, the draft Law No. 5660 dated 06/14/2021 "On Enforcement of Decisions" was adopted as a basis.

It is noted that the need for a lawyer to participate in the final stage of the civil rights protection process is mainly due to the complexity of the legislation regulating the legal relations that arise in the exercise of rights renewed by a judicial act, as well as the importance of providing professional legal assistance to individuals and legal entities, proposed changes to current legislation.

Keywords: lawyer, representation, execution of court decisions, debtor, debt collector, bailiff, professional legal assistance.

Постановка проблеми. Право на звернення особи до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів закріплене безпосередньо в Конституції України, Цивільному кодексі України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Виступаючи гарантом такого права, держава встановлює процедури його реалізації, зокрема обов'язок державних органів та їх посадових осіб у визначені терміни розглядати й вживати заходів з вирішення питань, які потребують врегулювання. Ця форма захисту проявляється у наданні професійної правничої допомоги громадянам і юридичним особам, у тому числі у формі представництва. Вказане положення цілком розповсюджується і на стадію виконання судових рішень, як на одну із стадій судового процесу.

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII2 сторони можуть реалізувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників. Особиста участь фізичної особи у виконавчому провадженні не позбавляє її права мати представника, крім випадку, коли боржник згідно з рішенням зобов'язаний вчинити певні дії особисто. Зі змісту ст. 59 Конституції України, ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 р. № 5076-VI4 можливо зробити висновок, що насамперед представництво у суді здійснюють особи, які мають статус адвоката.

Право на професійну правничу допомогу виступає в якості гарантії ефективної реалізації процесуальних прав учасників виконавчого процесу. Необхідність участі адвоката на завершальній стадії процесу захисту цивільних прав обумовлена, головним чином, складністю законодавства, що регулює правовідносини, які виникають при реалізації прав, поновлених судовим актом, а також важливістю надання професійної правничої допомоги фізичним і юридичним особам. Саме адвокат на відміну від інших осіб, має спеціальний статус, якій обумовлюється його відповідальністю перед органами адвокатського самоврядування, його наявним кваліфікаційним рівнем, якій він повинен постійно підвищувати, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу статті становлять наукові науковців, як К.В. Гусаров, В.В. Баранкова, С.О. Кравцов, В.В. Комаров, К.А. Лубяна, О.І. Попов, Д.М. Сібільов, С.Я. Фурса, Р. Чумак, Т.А. Цувіна, С.В. Щербак, В.М. Шпак, тощо. Не зважаючи на те, що проблеми участі адвоката у цивільному процесі достатньо досліджені у науковій літературі, окремі аспекти діяльності адвоката все ще потребують наукової уваги. Одним із таких питань є участь адвоката у примусовому виконанні рішень.

Метою статті є дослідження проблемних питань законодавчого врегулювання участі адвоката у примусовому виконанні рішень юрисдикційних органів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з абзацом першим пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 держава, виконуючи свій головний обов'язок - утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України) - повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. Як слушно вказує К.В. Гусаров, реалізація функцій правосуддя спрямована на затвердження верховенства права і закону,

а також на вирішення завдань правосуддя, що визначають його соціальне призначення [1, с.31].

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 15 травня 2019 р. № 2 - р(П)/2019 зазначив, що позитивний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання [2].

Статтею 1 Закону України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII [3] виконавче провадження визначається як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), яку становить сукупність дій компетентних органів і осіб, спрямованих на примусове виконання рішень, що проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, Законом України «Про виконавче провадження», іншими законами та нормативно-правовими актами, а також рішеннями, які підлягають примусовому виконанню. Виконавче провадження справедливо розглядається вченими як одна із стадій судового процесу [4, с.14].

До процесу виконання судового рішення залучаються різні суб'єкти, які є як учасниками виконавчого провадження, так і ті, на які законом покладено повноваження щодо здійснення конкретних дій, потреба в яких виникає для забезпечення належного виконання судового рішення.

Д.М. Сібільов поділяє учасників виконавчого провадження на три групи: 1) державні виконавці, 2) особи, що мають особисту юридичну заінтересованість у виконанні рішення, до яких відносить сторони виконавчого провадження та їх представників, 3) особи, що сприяють виконанню рішень, до яких належать експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті, та інші особи, перераховані в ч. 2 ст.10 Закону «Про виконавче провадження» [5, с. 18]. Отже, адвокат у виконавчому провадженні займає процесуальне становище представника сторони і належить до осіб, які беруть участь у виконавчому провадженні.

Доктринальною у правовій науковій є думка про те, що поняття «суб'єкти виконавчого процесу» є ширшим, аніж поняття «учасники виконавчого провадження», а число та склад суб'єктів виконавчого процесу, залучених до виконання, як і їх роль, можуть змінюватися [6, с.88]; висловлюється думка, що всіх учасників виконавчого провадження варто розглядати як одну систему, цілісний організм, де всі учасники взаємодіють один із одним для досягнення мети виконавчого провадження [7, с. 158]. Особливість участі саме адвоката як професійного юриста в якості

представника свого клієнта у виконавчому провадженні, на думку М.В. Шпака, зумовлюється тим, що вказаний суб'єкт, володіючи належними знаннями й належною кваліфікацією, дозволить заінтересованій особі отримати належний професійний супровід при виконанні судових рішень [8, с. 161].

Дійсно, помилки, допущені у процесі виконання судових рішень, можуть дискредитувати діяльність судової влади та призвести до порушення суб'єктивних матеріальних прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів правовідносин, у тому числі і в сфері виконавчого провадження. Тому, як справедливо вказує А.Л. Паскар, знання і досвід адвоката сприятимуть уникненню помилок при здійсненні тих чи інших процесуальних дій та максимально ефективної реалізації наданих особі можливостей, спрямованих на отримання бажаного для неї результату [9, с. 121]. М.В. Шпак також пропонує віднести до переваг участі адвоката у виконавчому провадженні його можливість «значно зменшити ризик допущення помилок у процедурі виконання судового рішення» [8, с. 168]. На іншу перевагу участі адвоката у виконавчому провадженні вказує С.В. Щербак, яка зазначає, що однією зі складових процесуальної діяльності адвоката у виконавчому процесі є обговорення і узгодження умов мирової угоди зі сторонами і відтворення їх в мировій угоді [10, с. 308].

Процесуальне представництво у виконавчому провадженні науковці розглядають як самостійний інститут виконавчого процесуального права (виконавчого процесу), що характеризується власною метою, суб'єктивним складом, характером правовідносин, що виникають між представником та особою, представництво інтересів якої здійснюється, підставами виникнення, наслідками вчинення процесуальних дій [11].

Представництво сторін у виконавчому провадженні визначено статтею 16 Закону України “Про виконавче провадження” [3], згідно якої сторони виконавчого провадження можуть реалізовувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників. При цьому, особиста участь фізичної особи у виконавчому провадженні не позбавляє її права мати представника, крім випадку, коли боржник згідно з рішенням суду зобов'язаний вчинити певні дії особисто.

На думку О.О. Дерій, якщо буквально тлумачити цю статтю, то вбачається, що боржник у випадку, якщо згідно з рішенням він зобов'язаний вчинити певні дії особисто та особисто бере участь у виконавчому провадженні, не може мати представника навіть для реалізації своїх прав, передбачених законодавством. Доцільно було б прописати дану норму таким чином, що боржник не має права діяти через представника в частині виконання обов'язку, покладеного рішенням на нього особисто, а не заборонити йому мати представника взагалі [12, с. 69]. На недосконалість цієї норми та

необхідність її змінення зверталась увага і іншими науковцями. Наприклад, О.С Снідевич вважає, що наявну на сьогодні редакцію ч. 1 ст. 16 Закону «Про виконавче провадження» можна тлумачити як таку, що обмежує права боржника на правову допомогу адвоката у таких виконавчих провадженнях [13, с. 94]. Представник у виконавчому провадженні має багато процесуальних прав, здійснення чи виконання яких можливе через представника, як то: право на ознайомлення з матеріалами виконавчого провадження, право робити з них виписки, знімати копії, право заявляти відводи, право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виконавця тощо. Немає жодних перешкод для того, щоб боржник міг реалізувати зазначені права через представника, - вказує Л.С Малярчук [14, с. 146].

Погоджуючись з наведеними думками науковців, слід зазначити, що, на жаль, відповідна норма знайшла своє нормативне закріплення і у проекті Закону «Про виконавче провадження» (реєстраційний № 3726 від 23.06.2020). Так, ч. 1 ст. 60 законопроекту містить положення про те, що особиста участь фізичної особи у виконавчому провадженні не позбавляє її права мати представника, крім випадку, коли боржник згідно з рішенням зобов'язаний вчинити певні дії особисто. У цьому контексті уявляється вираженою позиція розробників проекту Закону про примусове виконання рішень від 14.06.2021 № 5660 щодо закріпленого у ч.4 ст. 75 проекту положення, відповідно до якого представник може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти така особа. Дані про наявність обмежень щодо представництва юридичної особи у виконавчому провадженні можуть міститися в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань або у виданій довіреності [15].

Під представництвом у виконавчому провадженні слід розуміти правовідношення, в силу якого одна сторона (представник) реалізує у виконавчому провадженні права та обов'язки іншої сторони (стягувача або боржника), від імені якої вона виступає [16, с. 114]. Правовідносини, що виникають у процесі виконавчого провадження, де суб'єктивне матеріальне право чи охоронюваний законом інтерес, порушений чи оскаржений боржником і підтверджений юрисдикційним актом, отримують реалізацію через механізм державного примусу. При цьому основним завданням виконавчого провадження є забезпечення законного, своєчасного та належного за якістю та обсягом виконання юрисдикційних актів. М.В. Вінциславська підкреслює, що саме адвокат як фахівець в області права володіє специфічними знаннями і здатний знайти найбільш кращий варіант здійснення виконавчих дій з метою повного задоволення інтересів як стягувача, так і боржника [17, с. 263].

У цьому контексті зазначимо, що необхідність участі адвоката на завершальній стадії процесу захисту цивільних прав обумовлена, головним чином, складністю законодавства, що регулює правовідносини, які виникають при реалізації прав, поновлених судовим актом, а також важливістю надання професійної правничої допомоги фізичним і юридичним особам. Саме адвокат на відміну від інших осіб, що можуть представниками у цивільному судочинстві (ст. 60 ЦПК), має спеціальний статус, якій обумовлюється його відповідальністю перед органами адвокатського самоврядування, наявним кваліфікаційним рівнем, якій він повинен постійно підвищувати, тощо. Як слушно вказує Р. Чумак, адвокат є більш професійно підготовленою для надання належної правничої (правової) допомоги клієнту в цивільному судочинстві України, ніж особи (юристи, фахівці у галузі права та інші) [18].

Адвокат у виконавчому провадженні зобов'язаний знати принципи виконавчого провадження та гарантії їх реалізації, правове становище органів примусового виконання та осіб, які беруть участь у виконавчому провадженні, механізми захисту їх прав, строки виконання юрисдикційних актів, витрати, пов'язані з виконавчим провадженням, відповідальність осіб у сфері виконавчого провадження. Адвокату необхідно бути обізнаним у питаннях руху та розвитку виконавчого провадження за стадіями: від його відкриття до припинення, а також в особливостях реалізації різних виконавчих документів за окремими категоріями стягнень та щодо різних суб'єктів.

Згідно з Законом «Про виконавче провадження» повноваження адвоката як представника посвідчуються ордером, дорученням органу чи установи, що уповноважені законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором про надання правової допомоги. До ордера обов'язково додається витяг з договору, в якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих дій як представника сторони виконавчого провадження. Витяг засвідчується підписами сторін договору (п.4 статті 16 Закону).

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 9901/736/18 зазначено, що «ордер, який видано відповідно до Закону № 5076-VI, є самостійним документом, що підтверджує повноваження адвоката. Надання договору про правничу допомогу, його копії або витягу разом із ордером чинна редакція КАС України не вимагає. Велика Палата Верховного Суду звертає увагу, що виходячи зі змісту ч. 1, 3 ст. 26 Закону № 5076-VI, ордер може бути оформлений адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) лише на підставі вже укладеного договору [19].

У виконавчому провадженні сторони наділяються певними правами та обов'язками. Повноваження представників за своїм змістом ділять на загальні та спеціальні. Загальні повноваження – це такі юридичні дії, які представник

може вчиняти незалежно від того, чи зазначені вони у довіреності. Спеціальні повноваження – це ті повноваження, які представник вправі здійснювати лише при обумовленні їх у довіреності. До числа спеціальних повноважень відповідно до п. 2.11.4. Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 [20] віднесені право на пред'явлення виконавчого документа до виконання, подання заяви про повернення без виконання виконавчого документа, оскарження дій державного виконавця та інших посадових осіб органів ДВС, отримання присудженого майна чи стягнутих сум, а також укладання мирової угоди.

Як зазначає Д. Кухнюк, правовідносини між адвокатом і клієнтом у виконавчому провадженні утворюють складну систему прав і обов'язків, оскільки вони виникають на підставі цивільної угоди, яка передбачає певні умови здійснення представництва, та регулюються як нормами Закону України «Про виконавче провадження», так і Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [21, с. 83].

Адвокат-представник має право подати до відповідного відділу Державної виконавчої служби України заяву про примусове виконання рішення на підставі виконавчого документа, і тим самим порушити процес виконання рішення. Відповідно до Інструкції з організації примусового виконання рішень заява про примусове виконання рішення подається до органу державної виконавчої служби або приватного виконавця у письмовій формі разом із оригіналом (дублікатом) виконавчого документа. До заяви про примусове виконання рішення, яку подає представник стягувача, додається документ, що підтверджує його повноваження.

Від активної позиції адвоката вже у підготовчій частині виконавчого провадження залежить своєчасність вчинення виконання юрисдикційного рішення. Перед тим, як звернутися з заявою про примусове виконання рішення, адвокату слід вирішити питання щодо можливості добровільного виконання процесуального документу стороною у справі чи необхідності звернення його до примусового виконання. У такому випадку адвокат зобов'язаний роз'яснити особі, яка є боржником у справі, строки, передбачені для добровільного виконання рішення, переваги добровільного виконання рішення, що набрало законної сили, попередити про можливість настання негативних наслідків для цієї особи у разі ухилення від виконання (зокрема, виникнення додаткових витрат, пов'язаних із реалізацією відповідних заходів посадовими особами державної виконавчої служби, звернення стягнення на майно боржника шляхом його арешту, вилучення та примусової реалізації).

Адвокат, який діє від імені стягувача або боржника, має право ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них

виписки, знімати копії, заявляти відводи, має право на доступ до автоматизованої системи виконавчого провадження, право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виконавця у порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII [3], надавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у вчиненні виконавчих дій, надавати усні та письмові пояснення, заперечувати проти клопотань інших учасників виконавчого провадження та користуватися іншими правами, наданими законом. В інтересах свого довірителя адвокат може запропонувати можливі заходи щодо реалізації прийнятого рішення, попередити сторони про можливі наслідки вчинення чи невчинення тих чи інших дій, а також заявляти клопотання, відводи державному виконавцеві. Адвокат може бути присутній на проведенні виконавчих дій, отримувати від державних виконавців необхідні відомості, пов'язані з виконанням, оскаржувати його дії чи бездіяльність.

У необхідних випадках адвокат має пояснити довірителю сутність положень статті 59 Закону «Про виконавче провадження», якою встановлено, що особа, яка вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, а не боржникові, може звернутися до суду з позовом про визнання права на майно і про звільнення майна з-під арешту. Як зазначає М.Й. Штефан, адвокат як особа, яка володіє спеціальними знаннями в галузі права, при встановленні факту відчуження майна боржником, має перевірити законність правочину, а в разі підозри щодо його фіктивності ставити перед повноваженими особами питання про пред'явлення позову щодо визнання правочину недійсним [22,с.15].

Сторони у виконавчому провадженні мають право укласти мирову угоду, що затверджується (визнається) судом, який видав виконавчий документ. Участь адвоката у даному процесі може полягати у наданні пропозиції щодо укладання мирової угоди або щодо погодження на пропозицію мирової угоди іншої сторони. При цьому слід враховувати, що відповідно до постанови Верховного Суду від 30.09.2020 у справі № 753/16296/14-ц, право на укладення мирової угоди може бути реалізовано лише в процесі примусового виконання судового рішення, тобто за наявності відкритого виконавчого провадження [23].

Адвокат повинен роз'яснити стягувачу наслідки відмови від примусового виконання, зменшення розміру стягнення, відкликання виконавчого документа, а боржникові – право звернення до суду з приводу відстрочки або розстрочки виконання, зміни способу і порядку виконання в разі наявності обставин, що ускладнюють або унеможливають виконання ним рішень. При цьому слід враховувати, що 26 березня 2022 року набрав чинності Закон України від 15 березня 2022 року № 2129-IX "Про внесення зміни до розділу XIII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України

"Про виконавче провадження", на період до припинення або скасування воєнного стану на території України припиняється звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника (крім рішень про стягнення аліментів та рішень, боржниками за якими є громадяни Російської Федерації) [3].

Адвокат боржника має гарантувати дотримання щодо свого довірителя принципу недоторканності особи. Цей принцип означає, що судовий виконавець зобов'язаний використовувати надані йому права відповідно до закону та не допускати у своїй діяльності обмеження прав та охоронюваних законом інтересів громадян. Державний виконавець не повинен применшувати гідність особистості боржника, принижувати його. Зважаючи на те, що основою примусового виконання виступає метод примусу, у виконавчому провадженні допустимим є лише один вид фізичного примусу, а саме спрямованого на матеріальну сферу боржника, але в жодному разі не про безпосередній вплив на особистість (до другого виду фізичного примусу теоретично права відносять тілесні покарання, позбавлення волі та інших, безпосередньо спрямоване особистість).

Під час виконання юрисдикційних актів слід враховувати конституційне право громадян на недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю, таємницю листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень. Обмеження цих прав відповідно до ст. 30, 31 Конституції допускається тільки за вмотивованим рішенням суду [24]. Адвокату слід виходити з того, що державним виконавцем проводяться опис та розшук майна, а не обшук приміщення або особи.

Адвокат зобов'язаний своєчасно реагувати на необхідність опису майна боржника і накладення на нього арешту, звільнення від останнього, виключення майна з опису. У разі відсутності у боржника коштів та цінностей, достатніх для задоволення вимог стягувача, стягнення звертається на належне боржникові інше майно, за винятком майна, на яке згідно з законом не може бути накладено стягнення [25]. Боржник має право запропонувати ті види майна чи предмети, на які необхідно звернути стягнення в першу чергу (частина 5 статті 52 Закону «Про виконавче провадження»). У будь-якому випадку черговість стягнення на кошти та інше майно боржника остаточно визначається державним виконавцем.

Як роз'яснено у п. 23 постанови № 6 пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2016 року «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах», відмову державного виконавця задовольнити зазначену вимогу боржника може бути визнано в

судовому порядку необґрунтованою, коли очевидно, що цією вимогою не порушено інтересів стягувача й не ускладнено виконання рішення [26].

На практиці викликає заперечення доцільність опису всього майна боржника, коли вартість вимоги стягувача незначна або не поширюється на все майно. Однак нестабільність цін та курсу валют змушує робити опис майна з певним запасом. Відповідно до ст. 49 Закону на майно боржника передбачається накладати арешт у межах загальної суми стягнення, виконавчого збору і можливих витрат на виконавче провадження, тобто останні витрати лише передбачаються. Для забезпечення прав стягувача на повне задоволення його вимог та інтересів держави пропонується ввести певний коефіцієнт, який забезпечуватиме, крім вищезазначених аспектів, можливість збільшення витрат, пов'язаних з проведенням виконавчих дій [27].

Важлива роль належить адвокатам боржника та у забезпеченні принципу недоторканності щодо певного мінімуму засобів існування боржника у виконавчому провадженні. Зокрема, стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на таке майно, що належить боржникові - фізичній особі на праві власності або є його часткою у спільній власності, необхідне для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні [25].

У цьому контексті слід звернути увагу на деякі новели, які пропонуються проектом Закону «Про примусове виконання рішень» № 5660 від 14.06.2021. Так, у разі якщо сума, що підлягає стягненню за виконавчим провадженням, не перевищує десяти розмірів мінімальної заробітної плати, установлені на 1 січня календарного року, звернення стягнення на єдине житло боржника та земельну ділянку, на якій розташоване таке житло, не здійснюється. Відповідно ж до чинного Закону «Про виконавче провадження» звернення стягнення на єдине житло боржника та земельну ділянку, на якій розташоване таке житло, не здійснюється, якщо сума, що підлягає стягненню за виконавчим провадженням, не перевищує 20 розмірів мінімальної заробітної плати. Таким чином вказаний поріг пропонується зменшити вдвічі.

Згідно із законопроектом № 5660 виселення із займаного жилого приміщення допускається з підстав, установлених законом. Цивільний процесуальний кодекс України пропонується доповнити статтею 4392, згідно з якою питання про примусову реалізацію об'єкта житлової нерухомості, в якому зареєстровано місце проживання малолітньої дитини, при виконанні судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) вирішується судом, який ухвалив рішення за поданням державного виконавця, приватного виконавця [15].

На стадії виконання судового рішення у цивільному процесі адвокат також має повідомити клієнту про можливість вжиття заходів з відстрочення, розстрочення виконання рішення, зміни чи встановлення способу й порядку

виконання рішення шляхом звернення до суду, який видав таке рішення, з відповідною заявою та, за згодою клієнта, реалізувати такі процесуальні дії.

За дорученням особи, що є стороною судового процесу, адвокат може звернутися до суду зі скаргою у випадку, якщо рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення, ухваленого у такій цивільній справі, порушено права чи свободи такої особи. Як вказано у постанові Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 9901/736/18, розділ VII ЦПК України «Судовий контроль за виконанням судових рішень» не передбачає спеціальних вимог щодо підтвердження повноважень представника сторони виконавчого провадження при зверненні до суду зі скаргою, тому таке підтвердження здійснюється відповідно до загальних вимог, передбачених положеннями ЦПК України [19].

Наведені вище права та обов'язки адвоката у цивільному процесі не є вичерпними та в комплексі мають бути використані з метою досягнення результату, спрямованого на набуття, поновлення та захист порушених інтересів сторони, яку представляє адвокат. Реалізація процесуальних дій з додержанням таких пріоритетних принципів діяльності адвоката як дотримання законності, компетентність та добросовісність, конфіденційність інформації (що стала відома через супроводження цивільного процесу), неприпустимість конфлікту інтересів, мають бути принциповою позицією професійного адвоката [28].

Слід констатувати, що чинний Закон України "Про виконавче провадження", а також деякі норми проекту Закону "Про примусове виконання рішень" від 14.06.2021 р. № 5660 потребують свого вдосконалення шляхом нормативного закріплення низки положень з огляду на відсутність належного правового регулювання процесуального представництва адвоката у виконавчому процесі.

У контексті наведеного слід звернути увагу на відсутність у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» (2016), яка закріплює перелік засад виконавчого провадження, принципу забезпечення права на професійну правничу допомогу на етапі виконання рішень судів. Не знайшло свого закріплення це конституційне право і у ст. 4 проекту Закону "Про примусове виконання рішень" від 14.06.2021 р. № 5660, присвяченій завданням та основним засадам (принципам) примусового виконання рішень. Вважаємо, що цей недолік має бути усунений і принцип забезпечення права на професійну правничу допомогу на етапі виконання рішень судів має знайти своє законодавче закріплення у вказаному законодавстві.

Доцільно також доповнити Закон статтею під назвою «Повноваження представника» такого змісту: «Представник, який бере участь у виконавчому

провадженні, має право на здійснення від імені довірителя всіх дій, пов'язаних із виконавчим провадженням. У довіреності мають бути спеціально зумовлені повноваження представника на здійснення таких дій: подання виконавчого документа до виконання; відмова від виконання; укладання мирової угоди; передача повноважень іншій особі (передоручення); отримання присудженого майна чи грошей» [28].

Стаття 14 частина 1 Закону України «Про виконавче провадження» (2016) не передбачено положень стосовно обов'язкового представництва своїх клієнтів у виконавчому провадженні саме особами, які мають правовий статус адвокатів, аналогічної відповідним положенням процесуального законодавства України. На необхідність закріплення вказаного положення вже неодноразово зверталася увага, у тому числі і у наших роботах [29]. Як справедливо зазначив О. Снідевич, саме у виконавчому провадженні правовий конфлікт сторін максимально загострюється, і саме це викликає ще більшу доцільність представництва їх в органі примусового виконання адвокатом як фахівцем у сфері права. Монополія адвокатів на судове представництво без монополії у виконавчому провадженні виглядає незавершеною [30]. Вважаємо, що положення щодо виключного права на здійснення представництва саме адвокатами у виконавчому провадженні має знайти своє закріплення і у оновленому законодавстві, зокрема у Законі України "Про примусове виконання рішень".

Щодо країн Європейського Союзу, то наприклад, представництво адвокатом у виконавчому провадженні у Німеччині, як правило, не є обов'язковим. Однак у виконавчому провадженні щодо судової заборони представництво адвоката є обов'язковим, якщо сума спору перевищує 5000 євро. Гонорари адвокатів регулюються спеціальним законом про оплату праці адвокатів (Rechtsanwaltsvergütungsgesetz або RVG) [31]. Гонорари зазвичай розраховуються на основі ціни спору і в залежності від стадії процесу із застосуванням дегресивної шкали. В якості альтернативи сторони можуть домовитися зі своїми адвокатами і про інший гонорар, який не може бути нижчим за встановлену законом ставку. Порівняно з гонораром адвоката у судовому процесі, витрати у виконавчому провадженні значно нижчі. Відшкодування гонорару адвоката стороною, що програла, обмежується встановленою законом ставкою, що робить фінансовий ризик програшу передбачуваним. У Німеччині немає спеціальних процедур контролю за витратами (таких як, наприклад, бюджетування витрат в англійських судах) [32, с.127].

Висновки. Закон України "Про виконавче провадження", а також деякі норми проекту Закону "Про примусове виконання рішень" від 14.06.2021 р. № 5660 потребують свого вдосконалення шляхом нормативного закріплення

низки положень з огляду на відсутність належного правового регулювання процесуального представництва адвоката у виконавчому процесі.

У законодавстві мають знайти своє закріплення наступні положення:

1. Виключне право адвоката на здійснення представництва сторін у виконавчому провадженні.

2. Статтю 2 Закону України «Про виконавче провадження» (2016), яка присвячена принципам та засадам виконавчого провадження, слід доповнити принципом права на професійну правничу допомогу адвоката.

3. З метою чіткого визначення правового статусу та повноважень адвоката у виконавчому провадженні доцільно доповнити Закон окремою статтею під назвою «Повноваження представника».

Література:

1. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; Костянтин Володимирович Гусаров. – Харків, 2011. – 431 с.

2. Рішення Конституційного Суду України від 15.05.2019 № 2-р(П)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19>

3. Закон України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

4. Цивільний процес : навч. посіб. / [К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін.]. – Харків : Право, 2020. – 390 с.

5. Сібілев Д.М. Закон Украины «Об исполнительном производстве» : Научно-практический комментарий. Харьков : Легас, 2000. 112 с.

6. Мальський М.М. Правовий статус окремих учасників виконавчого провадження: перекладач, експерт, спеціаліст, суб'єкт оціночної діяльності. Судова апеляція. 2017. № 4 (49). С. 86-96.

7. Уварова С.В. Поняття й види учасників виконавчого провадження. Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип. 10. С. 155-159.

8. Шпак М.В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі: монографія / М. В. Шпак. – Харків : Право, 2020. – 224 с.

9. Паскар А. Л. Особливості участі адвоката у виконавчому провадженні. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: зб. наук. пр. [за результатами третьої міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.] / Хмельниц. ун-т упр. та права, Гол. упр. юстиції у Хмельниц. обл., Держ. виконавча служба України, Євраз. асоц. прав. шкіл та правників. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управ. та права, 2012. С. 121–127.

10. Щербак С. В. Контрактуализация исполнительного процесса и ее влияние на процессуальные возможности адвоката. Цивилистическая процессуальная мысль: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 304–312.

11. Щербак С.В. Представництво у виконавчому процесі. Правовий вісник Української академії банківської справи № 1(8) 2013 р.

12. Дерій О.О. Актуальні питання представництва сторін виконавчого провадження адвокатом. Цивілістична процесуальна думка. 2016. № 5. С. 68–71.

13. Снідевич О.С. Проблемні питання представництва у виконавчому провадженні України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 3. Ч. 1. С. 93–96. 4.
14. Малярчук Л.С. Снідевич О.С. Суб'єкти виконавчого провадження: законопроектні новели. / *Цивільне право і процес*. № 8. 2020. С.42-47.
15. Проект Закону про примусове виконання рішень від 14.06.2021 № 5660. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72223
16. Бичкова С. С. Інститут представництва у виконавчому провадженні. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: зб. наук. пр. [за результатами третьої міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.] / Хмельниц. ун-т упр. та права, Гол. упр. юстиції у Хмельниц. обл., Держ. виконавча служба України, Євраз. асоц. прав. шкіл та правників. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управ. та права, 2012. С. 113–121.
17. Винциславская М. В. Адвокат в исполнительном процессе. Цивилистическая процессуальная мысль: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 262–268.
18. Чумак, Р. Цивільно-правова відповідальність за невиконання та/або неналежне виконання договору про надання юридичних послуг / Роман Чумак // Підприємництво, господарство і право. - 2021. - № 1. - С. 46-51. - DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.08>
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 9901/736/18 (провадження № 11-989зай18) <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78378934>
20. Інструкція з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text>
21. Кухнюк Д. Осуществление адвокатом представительства в исполнительном процессе Украины. Закон и жизнь (Leges et Vita) в Украине. 2016. №2/2 (290). С. 80–83.
22. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : [підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
23. Постанова Верховного Суду від 30.09.2020 у справі № 753/16296/14-ц <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92566561>
24. Конституція України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
25. Перелік майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами. Додаток до Закону України "Про виконавче провадження" від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n995>
26. Постанова пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2016 року «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах».
27. Лихацький Д. Загальний порядок звернення стягнення на майно боржника. https://minjust.gov.ua/m/str_6809
28. Этика деятельности адвоката в исполнительном производстве. <https://p.ravo.ua/articles/jetika-deyatelnosti-advokata-v-ispolnitelnom-proizvodstve/>
29. Вільчик, Т. Б. (2023). Європейські стандарти виконавчого провадження. Форум Права, 75(2), 6–18. <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699510>
30. Снідевич О. Проблемні питання представництва у виконавчому провадженні України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. Mai. С. 93-96.

31. Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/>

32. Вільчик Т.Б. Інститут виконавчого провадження у Німеччині. / «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). № 3 (17) 2023. С. 119-133. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3\(17\)-116-132](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3(17)-116-132)

References:

1. Gusarov, K. V. (2011). Instancijnij peregljad sudovih rishen' u civil'nomu sudochinstvi [Instance review of court decisions in civil justice]. *Doctor's thesis*. Harkiv: Nac. un-t "Jurid. akad. Ukraïni im. Jaroslava Mudrogo" [in Ukrainian].

2. Rishennja Konstitucijnogo Sudu Ukraïni [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukraïni «Pro vikonavche provadzhennja» [The Law of Ukraine "On Executive Proceedings"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukrainian].

4. Gusarov, K. V. , Zhushman, M. V. , Kravcov, S. O. (2020). *Civil'nij proces* [Civil process]. Harkiv : Pravo [in Ukrainian].

5. Sibilev, D.M. Zakon Ukrainy «Ob ispolnitel'nom proizvodstve» [Law of Ukraine "On executive production"]. Har'kov : Legas [in Russian].

6. Mal's'kij, M.M. (2017). Pravovij status okremih uchastnikov vikonavchogo provadzhennja: perekladach, ekspert, specialist, sub'ekt ocinochnoi dijalnosti [Legal status of individual participants in executive proceedings: translator, expert, specialist, subject of evaluation activity]. *Sudova apeljacija - Judicial appeal*, 4 (49), 86-96. [in Ukrainian].

7. Uvarova, S.V. (2018). Ponjattja j vidi uchastnikov vikonavchogo provadzhennja [Concept and types of participants in executive proceedings]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 10, 155-159. [in Ukrainian].

8. Shpak, M.V. (2020). *Profesijne predstavnictvo advokata u civil'nomu procesi* [Professional representation of a lawyer in civil proceedings]. Harkiv : Pravo [in Ukrainian].

9. Paskar, A. L. (2012). Osoblivosti uchasti advokata u vikonavchomu provadzhenni [Ecculiarities of a lawyer's participation in executive proceedings]. *Proceedings from III '3: III Mizhnarodna naukoivo-praktychna konferentsiia «Problemi teorii i praktiki vikonannja rishen' sudiv ta inshih organiv» – The Third International Scientific and Practical Conference «Problems of the theory and practice of execution of decisions of courts and other bodies»*. (pp. 121-127). Hmel'nic'kij: Hmel'nic. un-t uprav. ta prava [in Ukrainian].

10. Shherbak, S. V. (2015). Kontraktualizacija ispolnitel'nogo processa i ee vlijanie na processual'nye vozmozhnosti advokata [Contractualization of the executive process and its influence on the lawyer's procedural capabilities]. *Civilisticheskaja processual'naja mysl' - Civic procedural thought*, 4, 304–312. [in Russian].

11. Shherbak, S.V. (2013). Predstavnictvo u vikonavchomu procesi [Representation in the executive process]. *Pravovij visnik Ukraïns'koï akademii bankivs'koï spravi - Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, 1(8) 2013 [in Ukrainian].

12. Derij, O.O. (2016). Aktual'ni pitannja predstavnictva storin vikonavchogo provadzhennja advokatom [Actual issues of representation of the parties to executive proceedings by a lawyer]. *Civilistichna procesual'na dumka - Civilistic procedural thought*, 5, 68–71. [in Ukrainian].

13. Snidevich, O.S. (2019). Problemni pitannja predstavництва u vikonavchomu provadzhenni Ukraïni [Problematic issues of representation in executive proceedings of Ukraine]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică - Jurnalul juridic national: theory and practice*, 3, 1, 93–96. 4 in Ukrainian].
14. Maljarchuk, L.S. Snidevich, O.S. (2020). Sub'ekti vikonavchogo provadzhennja: zakonoproektni noveli [Subjects of executive proceedings: legislative amendments]. *Civil'ne pravo i proces - Civil law and process*, 8. 2020, 42-47 in Ukrainian].
15. Proekt Zakonu pro primusove vikonannja rishen' [Draft Law on Enforcement of Decisions]. (n.d). w1.c1.rada.gov.ua Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72223 [in Ukrainian].
16. Bichkova, S. S. (2012). Institut predstavництва u vikonavchomu provadzhenni [Institute of representation in executive proceedings]. *Proceedings from III '3: III Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Problemi teorii i praktiki vikonannja rishen' sudiv ta inshih organiv» – The Third International Scientific and Practical Conference «Problems of the theory and practice of execution of decisions of courts and other bodies»*. (pp. 113-121). Hmel'nic'kij: Hmel'nic. un-t uprav. ta prava [in Ukrainian].
17. Vincislavskaja, M. V. (2015). Advokat v ispolnitel'nom processe. Civilisticheskaja processual'naja mysl' [Lawyer in executive proceedings]. *Advokatura - Advocacy*, 4, 262–268. [in Russian].
18. Chumak, R. (2021). Civil'no-pravova vidpovidal'nist' za nevikonannja ta/abo nenalezhne vikonannja dogovoru pro nadannja juridichnih poslug [Civil liability for non-performance and/or improper performance of a contract for the provision of legal services]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, business and law*, 1, 46-51. - DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.08> [in Ukrainian].
19. Postanova Velikoï Palati Verhovnogo Sudu u spravi № 9901/736/18 [Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court in case No. 9901/736/18]. (n.d). zakononline.com.ua Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78378934> [in Ukrainian].
20. Instrukcija z organizacii primusovogo vikonannja rishen' [Instructions on the organization of enforcement of decisions]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text> [in Ukrainian].
21. Kuhnjuk, D. (2016). Osushhestvlenie advokatom predstavitel'stva v ispolnitel'nom processe Ukrainy [Representation by a lawyer in the executive process of Ukraine]. *Zakon i zhizn' (Legea si Viata) v Ukraine - Law and Life (Legea si Viata) in Ukraine*, 2/2 (290), 80–83 [in Ukrainian].
22. Shtefan, M.J. (2005). *Civil'ne procesual'ne pravo Ukraïni [Civil procedural law of Ukraine]*. K. : Vidavnychij dim «In Jure» [in Ukrainian].
23. Postanova Verhovnogo Sudu u spravi № 753/16296/14-c [Resolution of the Supreme Court in case No. 753/16296/14-ts]. (n.d). zakononline.com.ua Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78378934> <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92566561> [in Ukrainian].
24. Konstitucija Ukraïni [Constitution of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
25. Dodatok do Zakonu Ukraïni "Pro vikonavche provadzhennja" "Perelik majna, na jake ne mozhe buti zverneno stjagnennja za vikonavchimi dokumentami" [Appendix to the Law of Ukraine "On Executive Proceedings" "List of property, which cannot be levied on executive documents"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n995> [in Ukrainian].
26. Postanova plenumu Vishhogo Specializovanogo sudu Ukraïni z rozgljadu civil'nih i kriminal'nih sprav vid 07.02.2016 roku «Pro praktiku rozgljadu sudami skarg na rishennja, diï abo bezdijal'nist' derzhavnogo vikonavcja chi inshoi posadovoï osobi derzhavnoï vikonavchoï sluzhbi pid chas vikonannja sudovih rishen' u civil'nih spravah» [Resolution of the Plenum of the Higher Specialized Court of Ukraine on Civil and Criminal Cases from 02.07.2016 "On the practice of court consideration of complaints against the decisions, actions or inaction of the state executive or other official of the state executive service during the execution of court decisions in civil cases."]. [in Ukrainian].

27. Lihac'ij, D. Zagal'nij porjadok zvernennja stjagnennja na majno borzhnika [General procedure for foreclosure on the debtor's property]. *minjust.gov.ua* Retrieved from https://minjust.gov.ua/m/str_6809 [in Ukrainian].
28. Jetika dejatel'nosti advokata v ispolnitel'nom proizvodstve [Ethics of a lawyer's activity in executive proceedings]. *p.ravo.ua* Retrieved from <https://p.ravo.ua/articles/jetika-dejatelnosti-advokata-v-ispolnitelnom-proizvodstve/> [in Ukrainian].
29. Vil'chik, T. B. (2023). Європейські стандарти виконавчого провадження [European standards of executive proceedings]. *Forum Prava - Law Forum*, 75(2), 6–18. <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699510> [in Ukrainian].
30. Snidevich, O. (2019). Problemni pitannja predstavnictva u vikonavchomu provadzhenni Ukraïni [Problematic issues of representation in executive proceedings of Ukraine]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, 93-96. [in Ukrainian].
31. Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte. *www.gesetze-im-internet.de* Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/> [in Germany].
32. Vil'chik, T.B. (2023). Institut vikonavchogo provadzhennja u Nimechhini [Institute of Executive Proceedings in Germany]. *Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii (Serija «Derzhavne upravlinnja», Serija «Pravo», Serija «Ekonomika», Serija «Psihologija», Serija «Pedagogika»)* - *Scientific Innovations and Advanced Technologies ("Public Administration" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Psychology" Series, "Pedagogy" Series)*, 3 (17) 2023, 119-133. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3\(17\)-116-132](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3(17)-116-132) [in Ukrainian].

УДК 342.98

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-310-318](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-310-318)

Зінченко Сергій Олександрович аспірант кафедри конституційного і адміністративного права, Національний авіаційний університет, пр. Гузара Любомира, 1, м. Київ, 03058, тел.: (097) 198-00-07, <https://orcid.org/0000-0002-7753-6159>

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. На шляху до європейської інтеграції суспільству необхідно розбудовувати міцну та правову державу, здатну функціонувати злагоджено та цілісно в усіх сферах державної політики. Вирішення питань щодо правового захисту громадян, національної безпеки держави і зменшення кримінальних правопорушень є важливим кроком до набуття ознак європейської держави. Адміністративно-правовий статус органів дізнання займає особливе місце в функціонуванні держави, адже органи дізнання можуть застосовувати засоби державного впливу на суспільні відносини, якщо в цьому є нагальна потреба пов'язана із державною безпекою та внутрішніми справами держави. Разом з тим, адміністративно-правове забезпечення підрозділів дізнання в Україні характеризується значною незавершеністю. Зміни, які відбулися у сфері досудового розслідування, в 2020 році супроводжувалися прогалинами в законодавстві, ліквідацію яких держава здійснювала поступово. Проте на сьогодні органи дізнання не мають чітко визначених завдань, функцій, обов'язків і у своїй діяльності керуються загальними нормами регулювання діяльності правоохоронних органів в Україні. З огляду на це питання дослідження особливостей адміністративно-правового статусу органів дізнання є актуальним для сучасної юридичної науки.

Зазначено, що низький рівень ефективності органів досудового слідства, в тому числі дізнання, викликає недовіру суспільства. У межах адміністративно-правової науки, підрозділи дізнання повинні мати окремо визначені завдання та організації роботи. Потреба чіткого нормативного визначення статусу органів досудового дізнання обумовлена необхідністю встановлення засад функціонування, основних елементів та напрямів вдосконалення діяльності у сфері дізнання. Варто закріпити межі компетенції органів дізнання та основні елементи адміністративно-правового статусу таких підрозділів.

Ключові слова: дізнання, органи дізнання, правовий статус, адміністративно-правовий статус, правоохоронна системи.

Zinchenko Serhii Oleksandrovysh Postgraduate Student at the Department of Constitutional and Administrative Law, National Aviation University, Huzar Lubomir Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (097) 198-00-07, <https://orcid.org/0000-0002-7753-6159>

FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF INVESTIGATION BODIES IN UKRAINE

Abstract. On the way to European integration, society needs to build a strong and legitimate state capable of functioning harmoniously and integrally in all spheres of state policy. Solving issues related to the legal protection of citizens, the national security of the state and reducing the number of criminal offences is a crucial step towards acquiring the features of a European state. The administrative-legal status of investigative bodies occupies a special place in the functioning of the state because investigative bodies can use means of state influence on social relations if there is an urgent need for this, related to state security and internal affairs of the state. At the same time, the administrative and legal provision of investigation units in Ukraine is characterized by significant incompleteness. Changes in the field of pre-trial investigation in 2020 accompanied gaps in legislation that were gradually eliminated by the government. However, as of today, investigative bodies do not have clearly defined tasks, functions, and responsibilities, and their activities are governed by the general norms regulating the activities of law enforcement agencies in Ukraine. In view of this issue, the study of the peculiarities of the administrative and legal status of inquiry bodies is relevant to modern legal science.

It is noted that the low level of effectiveness of pre-trial investigation bodies, including inquiries, causes public distrust. Within the scope of administrative and legal science, investigation units should have separately defined tasks and work organizations. The need for a clear normative definition of the status of pre-trial investigation bodies is due to the need to establish the principles of functioning, main elements and directions for improvement of activity in the field of investigation. It is worth establishing the limits of the competence of the bodies of inquiry and the main elements of the administrative and legal status of such units.

Keywords: investigation, investigation bodies, legal status, administrative-legal status, law enforcement systems.

Постановка проблеми. Забезпечення правопорядку, дотримання законів, реалізація основоположних прав людини, створення безпечного

суспільства є пріоритетами державної політики. Центральним органом виконавчої влади, що здійснює заходи щодо охорони правопорядку є Національна поліція України. Нормативно-правове регулювання діяльності органів Національної поліції України закріплює основні завдання поліції, а саме: забезпечення публічної безпеки і порядку, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності та надання послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1]. Реалізація вказаних завдань поступово ускладняється. Це пов'язано з тим, що рівень злочинності в Україні зростає та стає неконтрольованим через недосконале правове регулювання. До органів правопорядку належать органи дізнання Національної поліції України, основним завданням яких розслідування кримінальних правопорушень. Адміністративно-правовий статус органів дізнання займає особливе місце в функціонуванні держави, адже органи дізнання можуть застосовувати засоби державного впливу на суспільні відносини, якщо в цьому є нагальна потреба пов'язана із державною безпекою та внутрішніми справами держави. Органи дізнання не мають чітко визначених завдань, функцій, обов'язків і у своїй діяльності керуються загальними нормами регулювання діяльності правоохоронних органів в Україні. З огляду на це питання дослідження особливостей адміністративно-правового статусу органів дізнання є актуальним для сучасної юридичної науки. У подальшому існує потреба у визначенні адміністративно-правового статусу органів дізнання та затвердженні положення про діяльність органів досудового розслідування. Важливо також законодавчо врегулювати форми та методи взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми адміністративно-правового статусу органів досудового розслідування, присвятили свої роботи: О. М. Бандурка, О. А. Банчук, В. І. Борисов, В. Д. Гончаренко, Б. В. Деревянко, В. С. Зеленецький, А. Т. Комзюк, О. О. Косиця, А. М. Куліш, М. В. Лошицький, В. В. Назаров, В. В. Пахомов, В. О. Рум'янцев, А. А. Солдатенко, С. С. Шоптенко, І. В. Щербина та інші. Водночас для вдосконалення організації досудового дізнання та розслідування кримінальних правопорушень необхідно визначити особливості та проблеми, пов'язані з реалізацією органами дізнання їхнього адміністративно-правового статусу.

Метою статті є дослідження особливостей адміністративно-правового статусу органів досудового дізнання та проблемні питання їхнього функціонування.

Виклад основного матеріалу. На шляху до європейської інтеграції суспільству необхідно розбудовувати міцну та правову державу, здатну

функціонувати злагоджено та цілісно в усіх сферах державної політики. Вирішення питань щодо правового захисту громадян, національної безпеки держави і зменшення кримінальних правопорушень є важливим кроком до набуття ознак європейської держави. Кримінологічна ситуація в Україні за період 2020-2022 років у деяких видах кримінальних правопорушень зменшилася, проте, наприклад, кількість умисних вбивств зросла. У зв'язку із останніми подіями в Україні, а саме із військовою агресією Російської Федерації, завдання захисту національної безпеки та охорони прав людини постало значно гостро. Кількість вчинених злочинів на окупованих територіях перевищує усі дані кримінальних правопорушень за останні роки, проте і на підконтрольних територіях почастишали кримінальні правопорушення, що унеможлиблює безпечне перебування громадянина у суспільстві.

Нормативно-правове підґрунтя функціонування органів досудового дізнання складається з Конституції України [2]. Відповідно до принципу верховенства права в статті 8 Конституції України визначено, що органи та посадові особи повинні дотримуватись своїх повноважень виключно на пріоритетних засадах права. Відповідно до статті 6 Закону України «Про Національну поліцію» поліція має керуватися нормою верховенства права, зокрема органи досудового дізнання [1]. У відповідності до міжнародних договорів, органи Національної поліції України функціонують згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, а держава зобов'язана поважати та забезпечувати права щодо забезпечення умов правового регулювання органів поліції [3]. Організація і розподіл повноважень між органами, які здійснюють досудове розслідування, відбувається на основі Закону України «Про Національну поліцію». Підрозділи дізнання є структурними підрозділами центрального органу управління поліції. Вказані органи уповноважені розслідувати кримінальні правопорушення та здійснювати забезпечення прав й свобод людини та громадянина.

Щодо визначення адміністративно-правового статусу, то Юридична енциклопедія визначає статус, як правове становище (сукупність прав та обов'язків) фізичної або юридичної особи [4, с. 626]. Обов'язкова ознака адміністративно-правового статусу – це набуття суб'єктом конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються в адміністративних правовідносинах.

Науковці досить ґрунтовно досліджували визначення терміна «адміністративно-правовий статус» і більшість наукових тверджень є подібними. Так, О. Ф. Скакун визначила поняття «правовий статус» в загальному значенні як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності,

відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує своє поведінку в суспільстві [5, с. 377, 381]. Основою правового статусу є формування та дотримання правовідносин між державою та суспільством. Статус визначає положення суб'єкта у соціальних взаємозв'язках, що закріплено в нормативно-правових актах. В галузі адміністративного права правовий статус має певні особливості, адже характеризує правове становище органів державної влади. В. Б. Авер'янов, розглядає адміністративно-правовий статус як систему обов'язків, прав і повноважень, закріплених законодавчо за окремими та посадовими особами відповідно до їх повноважень [6, с. 194]. На думку Т. О. Коломоєць, адміністративно-правовий статус – це сукупність суб'єктивних прав і обов'язків закріплених нормами адміністративного права за певним органом [7, с. 64]. О. М. Гумін визначає адміністративно-правовий статус як комплекс передбачених нормами адміністративного права обов'язків і прав [8, с. 36].

На нашу думку, адміністративно-правовий статус – це права та обов'язки особи, які є законодавчо закріплені в нормах права та гарантують реалізацію владних, професійних повноважень в межах відповідної компетенції.

О. М. Музичук і А. Г. Нікуліна, досліджуючи органи досудового розслідування, ототожнювали правовий статус таких органів з компетенцією – правосуб'єктністю державного органу як колективного суб'єкта правовідносин. На думку вчених, компетенція державного органу – це сукупність законодавчо закріплених владних повноважень, юридичної відповідальності та елементів відання [9, с. 259]. У свою чергу Л. М. Лобойко компетенцію характеризує як обсяг справ, покладених на органи досудового розслідування у сфері кримінальних правопорушень у суспільстві [10]. Ми погоджуємося з вищенаведеними думками науковців і вважаємо, що адміністративно-правовий статус органів дізнання слід ототожнити із компетенцією органів дізнання, адже правовий статус наділяє відповідних осіб правами, обов'язками і повноваженнями, без яких їхнє функціонування неможливе.

Загальновідомо, що досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Основними учасниками досудового розслідування є органи досудового розслідування: слідчий суддя, сторони кримінального провадження та інші учасники кримінального провадження. Відповідно до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) органами, на які в силу їх компетенції, покладені обов'язки провадити відповідне розслідування, є: слідчі органи Національної поліції; слідчі органи

безпеки; слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; слідчі органів ДБР; детективами НАБУ; слідчі органів ДКВС України [11].

Основним завданням органів дізнання, тобто досудового розслідування, є попередження, запобігання та розкриття злочинів, встановлення об'єктивної істини, забезпечення правильного застосування закону шляхом збирання, дослідження, перевірки, оцінки та використання доказів. Основними проблемами діяльності органів досудового дізнання є сучасний стан їхньої організації, що є передумовою ефективності діяльності будь-якого державного органу влади. Неупереджене розслідування базується на правових засадах діяльності органів досудового дізнання. При цьому в Україні вагомою проблемою реалізації суб'єктами досудового дізнання свого адміністративно-правового статусу є недостатнє фінансове, матеріальне та інформаційне забезпечення.

Крім того, проблемні аспекти здійснення органами дізнання своїх повноважень містяться не лише у правозастосовній практиці, а й на законодавчому рівні. Зокрема, М. П. Климчук наголошує на тому, що під час виявлення та розслідування тяжких й особливо тяжких злочинів органи дізнання зіштовхуються з невизначеністю власного правового статусу, тобто прав та обов'язків, щодо суб'єктів розслідування і суб'єктів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також відсутністю однозначної законодавчої позиції стосовно їх ролі, напрямів діяльності в сучасному кримінальному процесі [12, с. 6].

Удосконалення правоохоронної системи та модернізація її структури забезпечать державно-правову політику у сфері охорони прав і свобод людини і громадянина. Закон України «Про Національну поліцію» закріплює функції та компетенції органів поліції, зокрема органів досудового дізнання. У той же час, адміністративно-правовий статус власне органів досудового дізнання не врегульовано належним чином. Такі органи є учасниками адміністративно-правових відносин з громадянами, організаціями чи установами, забезпечують публічну безпеку та порядок, попереджають чи розкривають вчинені злочини й інші правопорушення.

На одну з головних проблем адміністративно-правового статусу дізнавача вказує П. Світайло. Так, статтею 401 КПК України визначено, що дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого. Водночас, у спеціальних нормах, які регламентують порядок звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку (ст. 234 КПК України), приводу (ст. 140-141 КПК України), тимчасового доступу до речей і документів (ст. 160 КПК України), накладення арешту на майно (ст. 171 КПК України) тощо дізнавач не визначений як суб'єкт звернення до слідчого судді

з відповідним клопотанням [13, с. 172]. Головним недоліком і водночас особливістю адміністративно-правового статусу органів дізнання є невизначеність у розмежуванні компетенцій органів дізнання та інших правоохоронних органів, дізнавача та слідчого, керівника органу дізнання та керівника органу досудового розслідування.

Висновки. Кількість кримінальних правопорушень, обов'язок з розслідування яких покладено на органи досудового слідства, значно зростає. Це пояснюється в першу чергу збройною агресією Російської Федерації проти України, оскільки на окупованих територіях з 2014 року вчиняли та вчиняють кримінальні правопорушення із особливою жорстокістю. На підконтрольних Україні територіях залишається проблема кадрового забезпечення, адже до зони бойових дій направлено значну кількість кваліфікованих спеціалістів правоохоронних органів. У зв'язку з цим кадрове забезпечення потребує негайного оновлення та забезпечення молодих спеціалістів гідним фінансуванням для здійснення суспільно-корисних повноважень. Нагальним питанням є також зменшення кількості закритих кримінальних проваджень у зв'язку із строками давності. У цьому контексті важливу роль відіграє соціальний аспект проблеми, адже чим більший відсоток нерозкритих кримінальних правопорушень, тим більше вчиняється кримінальних правопорушень через безкарність. Низький рівень ефективності органів досудового слідства, в тому числі дізнання, викликає недовіру суспільства. У межах адміністративно-правової науки, підрозділи дізнання повинні мати окремо визначені завдання та організації роботи. Потреба чіткого нормативного визначення статусу органів досудового дізнання обумовлена необхідністю встановлення засад функціонування, основних елементів та напрямів вдосконалення діяльності у сфері дізнання. Варто закріпити межі компетенції органів дізнання та основні елементи адміністративно-правового статусу таких підрозділів.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19> (дата звернення: 21.02.2023)
2. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 21.02.2023р.)
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт; ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення 21.02.2023р.)
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. ред.) – Київ: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: 2001. 656 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах : Том 1. Загальна частина. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.

7. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
8. Гумін О.М. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 5. С. 32-37.
9. Музичук О.М., Нікуліна А.Г. Компетенція органів досудового розслідування Національної поліції України. *Форум права*. 2017. № 5. С. 259-264.
10. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій. Київ : Істина, 2005. 456 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення 21.02.2023р.)
12. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування: навч. посіб. / Р. І. Благута, М. П. Климчук, В. М. Сакал, М. С. Цуцкірідзе; за заг. ред. М. П. Климчука. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 216 с.
13. Світайло П. Деякі проблемні аспекти проведення дізнання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 168-176.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» vid 02.07.2015 № 580-VIII [Law of Ukraine «About the National Police» from July 2, 2015 No. 580-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : Pakt; OON vid 16.12.1966 [International Covenant on Civil and Political Rights from December 16, 1966]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 [in Ukrainian].
4. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. (2003). [Legal encyclopedia: in 6 vols] Kyiv. T. 5: P-S. 736 p. [in Ukrainian].
5. Skakun, O.F. (2001). Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk [Theory of the state and law]. Kharkiv. 656 p. [in Ukrainian].
6. Administratyvne pravo Ukrainy (2004). Akademichnyi kurs : pidruch. : u dvokh tomakh: Tom 1. Zahalna chastyna. [Administrative law of Ukraine] Kyiv: Yurydychna dumka, 584 p. [in Ukrainian].
7. Kolomoiets, T.O. (2011). Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. 576 p. [in Ukrainian].
8. Humin, O.M. (2014). Administratyvno-pravovyi status osoby: poniattia ta struktura [Administrative and legal status of a person: concept and structure.]. *Nashe pravo*. № 5. P. 32-37. [in Ukrainian].
9. Muzychuk, O.M., Nikulina, A.H. (2017). Kompetentsiia orhaniv dosudovoho rozsliduvannia Natsionalnoi politsii Ukrainy [Competence of pretrial investigation bodies of the National Police of Ukraine.]. *Forum prava*. № 5. P. 259-264. [in Ukrainian].
10. Loboiko, L. M. (2005). Kryminalno-protsesualne parvo [Criminal procedural law]. Istyna. 456 p. [in Ukrainian].
11. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> [in Ukrainian].

12. Vzaiemodiia slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv pid chas dosudovoho rozsliduvannia (2014) [Interaction of investigative and operative units during pre-trial investigation]. LvDUVS. 216 p. [in Ukrainian].

13. Svitailo, P. (2020). Deiaki problemni aspekty provedennia diznannia [Some problematic aspects of inquiry]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 3. P. 168-176. [in Ukrainian].

УДК: 351:65.012.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-319-331](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-319-331)

Казанчук Ірина Дмитрівна кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Академії Адміністративно-правових наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1, Харківський національний університет внутрішніх справ, <https://orcid.org/0000-0003-4269-2749>

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ДОТРИМАННЯ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті зроблено аналіз наукових доктрин щодо визначення поняття «принципу», окреслено його зміст та значення для правоохоронної сфери з точки зору адміністративно-правової науки. Надано власне визначення принципів діяльності Національної поліції України, під якими слід розуміти сукупність основоположних, керівних ідей, що закладені в зміст діяльності поліції як органу державної влади, що здійснює правоохоронну функцію держави, та на основі яких формуються певні правила поведінки поліцейських під час виконання ними владних повноважень, реалізації законодавчо закріплених завдань і функцій.

Надана правова характеристика принципів, які перелічені у Законі України «Про Національну поліцію», і якими повинна керуватися в своїй діяльності поліція, а саме: 1) верховенства права; 2) дотримання прав і свобод людини; 3) законності; 4) відкритості та прозорості; 5) політичної нейтральності; 6) взаємодії з населенням на засадах партнерства; 7) безперервності. Вказано, що під час забезпечення поліцейськими публічної безпеки і порядку особливо важливо дотримуватися вказаних принципів, адже вони відповідають конституційним та міжнародним приписам.

У статті проаналізовані зміни і доповнення, якінесені до Закону України «Про Національну поліцію» та інших нормативно-правових актів, і на підставі яких були розширені повноваження поліції в умовах введення в Україні правового режиму воєнного стану. З урахуванням цього окрему увагу приділено особливостям дотримання та реалізації основних принципів поліцейської діяльності в сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Автором зроблено висновок про те, що чітке правове визначення принципів поліцейської діяльності сприятиме глибшому розумінню їх змісту, належному правозастосуванню та зміцненню законності в діяльності поліції.

Також вказано, що подальше удосконалення правових засад реалізації принципів діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану дозволить пришвидшити процес формування статусу Національної поліції як правоохоронного органу європейського зразка, який ефективно виконує головне завдання – надання поліцейських послуг населенню.

Ключові слова: принципи, Національна поліція, Україна, правові засади, поліцейська діяльність, забезпечення публічної безпеки і порядку.

Kazanchuk Iryna Dmytrivna Candidate of legal sciences, associate professor, corresponding member of the Academy of Administrative and Legal Sciences, associate professor of the Department of Administrative Law and Process of Faculty No. 1, Kharkiv National University of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0003-4269-2749>

LEGAL CHARACTERISTICS OF THE PRINCIPLES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND THE PROBLEMS OF THEIR OBSERVANCE IN THE SPHERE OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Abstract. The article analyzes scientific doctrines regarding the definition of the concept of "principle", outlines its content and significance for law enforcement from the point of view of administrative and legal science. The actual definition of the principles of the National Police of Ukraine is provided, which should be understood as a set of fundamental, guiding ideas that are embedded in the content of the police as a state authority that carries out the law enforcement function of the state, and on the basis of which certain rules of behavior of police officers are formed during the performance of their official duties powers, implementation of legally established tasks and functions.

The legal description of the principles listed in the Law of Ukraine "On the National Police" and by which the police should be guided in their activities is given, namely: 1) rule of law; 2) observance of human rights and freedoms; 3) legality; 4) openness and transparency; 5) political neutrality; 6) interaction with the population on the basis of partnership; 7) continuity. It is indicated that it is especially important to adhere to the specified principles when police officers ensure public safety and order, because they correspond to constitutional and international prescriptions.

The article analyzes the changes and additions made to the Law of Ukraine "On the National Police" and other normative legal acts, and on the basis of which the powers of the police were expanded in the conditions of the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine. With this in mind, special attention was paid

to the peculiarities of observing and implementing the main principles of police activity in the field of ensuring public safety and order.

The author concluded that a clear legal definition of the principles of police activity will contribute to a deeper understanding of their content, proper law enforcement and strengthening of legality in police activity. It is also indicated that the further improvement of the legal basis for the implementation of the principles of the National Police in the conditions of martial law will allow to speed up the process of forming the status of the National Police as a law enforcement body of the European model, which effectively fulfills the main task of providing police services to the population.

Keywords: principles, National Police, Ukraine, legal principles, police activity, ensuring public safety and order.

Постановка проблеми. З початку введення в Україні правового режиму воєнного стану на підставі Указу Президента України від 24 лютого 2022 року за № 64/2022, продовженням бойових дій на всій території нашої країни діяльність правоохоронних органів, і насамперед, Національної поліції зазнала суттєвих змін. У зв'язку з цим, 15 березня 2022 року Верховною радою України ухвалено Закон (проект № 7147) «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» і «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою вдосконалення діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану». В наслідок чого було внесено велику кількість змін і доповнень до положень Закону України «Про Національну поліцію» щодо надання додаткових повноваження і функцій цьому правоохоронному органу на період дії воєнного стану. Втім, не змінними залишилися принципи, якими керується в своїй діяльності поліція, і які законодавчо закріплені [1]. На нашу думку в складній для країни ситуації поліцейським під час здійснення владних повноважень в сфері забезпечення публічної безпеки і порядку особливо важливо дотримуватися принципів, які відповідають конституційним приписам. Адже наявність дієвої правової системи принципів в діяльності Національної поліції сприяє забезпеченню її підрозділами належної реалізації правоохоронної функції держави, і як вірно зазначає Панова О.О., зміцнює вплив на «поведінку громадян та загалом суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні [2, с. 31]».

Водночас реалії життя доводять, що подекуди поліція недотримується закріплених у Законі України «Про Національну поліцію» принципів в своїй діяльності, зокрема, порушуючи права громадян під час застосування поліцейських заходів (перевірки документів, проведенні особистого огляду та речей, зупинки транспортного засобу тощо). Вказане зумовлює науковий

пошук перспектив реалізації принципів, які покладені в основу завдань та функцій поліції. Оскільки від стану дотримання кожного принципу залежить ефективність поліцейської діяльності, рівень довіри населення до поліції, і загалом – результативність процесу реформування правоохоронної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі правові аспекти організації та діяльності правоохоронних органів, у тому числі Національної поліції розглядалися в наукових працях таких українських вчених як О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, С.М. Гусаров, І.П. Голосніченко, Ю.Я. Гладун, Д.С. Денисюк, А.Т. Комзюк, А.М. Ключко, О.Ю. Салманова, В.В. Сокурєнко, О.С. Проневич та інших. Втім, питання дотримання принципів в діяльності органів (підрозділів) Національної поліції України недостатньо науково висвітлені, а отже, зважаючи на умови введення в Україні правового режиму воєнного стану, вони набувають особливого значення та потребують додаткового вивчення.

Метою статті обрано правову характеристику принципів організації та діяльності Національної поліції України з урахуванням перспектив розвитку науки адміністративного права. Дана мета реалізується шляхом виконання наступних завдань: 1) дослідити теоретико-правові засади визначення сутності та значення принципів як основоположних засад діяльності органів Національної поліції України; 2) на підставі аналізу змін і доповнень до законодавчих нормативно-правових актів України, якими регламентована діяльність Національної поліції України, з'ясувати проблеми реалізації основних принципів поліцейської діяльності в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглянути правову характеристику принципів поліцейської діяльності слід визначити сутність та термінологічне походження поняття «принцип». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено, що «принцип – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, вчення, теорії, ідеологічного напрямку, засада; особливість, покладена в основу створення чи здійснення чого-небудь, спосіб творення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [3, с. 1125]». У сучасній Великій українській енциклопедії принцип розглядається як правова категорія, а тому за своєю суттю це керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин [4, с. 119].

Серед науковців не має єдиної точки зору щодо чіткого визначення поняття «принцип». Існує декілька наукових думок стосовно сутності та значення принципу як юридичної категорії: – принцип як основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення; – принцип як загальне правило або стандарт; – принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; – принцип як визначена наперед політика або спосіб дії; – принцип

як основа або необхідний якісний складник або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки [5, с. 81].

У теорії управління «принципи» розглядаються з позиції «організації й діяльності органів державної влади», а тому визначаються як законодавчі, відправні засади, ідеї, положення, які виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади [6, с. 67]. Враховуючи те, що згідно статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII Національна поліція є центральним органом виконавчої влади [1], тому їй притаманні ті ж самі принципи, що й органам державної влади (правоохоронним органам). Як слушно зазначив М.П. Гурковський, принципи в діяльності поліції є сполучною ланкою між нормативними приписами різної галузевої належності, на яких повинна ґрунтуватися робота поліції [7, с. 173]. Нажаль законодавчого визначення принципу не має, проте види принципів організації та діяльності поліції закріплені в Конституції, законодавчих і підзаконних правових актах України, нормативних актах МВС України і Національної поліції України, та в міжнародних документах. Важливо зазначити, що в загальному значенні принципи поліцейської діяльності охоплюють об'єктивно сформовані закономірності, традиції, правові норми та етичні правила, які поступово усталилися у діяльності поліції та покликані на забезпечення стабільності функціонування поліцейського апарату, а також на ефективне забезпечення публічної безпеки і порядку, захист прав і свобод громадян, протидію злочинності [8, с. 33].

Таким чином, під принципами діяльності Національної поліції України слід розуміти сукупність основоположних, керівних ідей, що закладені в зміст діяльності поліції як органу державної влади, що здійснює правоохоронну функцію держави, та на основі яких формуються певні правила поведінки поліцейських під час виконання ними владних повноважень, реалізації законодавчо закріплених завдань і функцій.

Перелік основних принципів представлений у розділі II Закону України «Про Національну поліцію». Так, відповідно до статей 6-12 вказаного Закону поліція у ході реалізації своєї діяльності керується принципами: 1) верховенства права; 2) дотримання прав і свобод людини; 3) законності; 4) відкритості та прозорості; 5) політичної нейтральності; 6) взаємодії з населенням на засадах партнерства; 7) безперервності [1]. Слід наголосити, що спільним для цих принципів є те, що всі вони відповідають конституційним приписам, а межі їх реалізації визначаються нормами адміністративного, кримінального, кримінального процесуального та інших галузей права. Отже, надамо коротку характеристику кожного з принципів.

1. Принцип верховенства права знайшов своє втілення у статті 3 Конституції України, в якій вказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і

гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Відповідно до Конституції України визнання, дотримання й захист прав і свобод людини є головним обов'язком держави [9]. Тобто принцип верховенства права вказує на те, що діяльність поліції спрямована на утвердження демократичних тенденцій розвитку та цінності людини.

2. Принцип дотримання прав та свобод людини тісно пов'язаний із принципом верховенства права. Цей принцип є центральним в процесі побудови демократичної, правової, соціальної держави. По-перше, він вказує на становлення та формування зовсім нової (європейської) системи органів публічної влади, мета функціонування та діяльність яких спрямована на розвиток людиноцентристської концепції управління. По-друге, дотримання та повага до прав і свобод людини та громадянина має безпосереднє конституційне наповнення в загальній системі принципів діяльності поліції.

В поліцейській діяльності сутність принципу дотримання прав і свобод людини полягає в тому, що під час виконання своїх завдань і функцій поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, і сприяє їх реалізації. У статті 2 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку зазначено, що «при виконанні своїх обов'язків посадові особи з підтримання правопорядку поважають і захищають людську гідність і підтримують і захищають права людини щодо всіх осіб [10]».

Для більш глибокого розуміння сутності цього принципу звернемося також до змісту статті 40 Європейського кодексу поліцейської етики, в якій вказано, що поліція повинна виконувати свої завдання неупереджено, керуючись, зокрема, принципами неупередженості та недискримінаційного підходу. Дане формулювання використовує законодавець і у Законі України «Про Національну поліцію», тим самим суттєво розширивши межі дії цього принципу, та наповнивши його ширшим змістом. Так, поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. Отже, правило «повага прав і свобод людини та громадянина» дорівнює уважному ставленню до них, засноване не тільки на визнанні їх цінності для суспільства і держави, але й на належному та дійсному дотриманні прав і свобод кожної людини і громадянина (як законослухняних осіб, так і тих, хто порушив закон).

У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності. У разі виявлення таких дій поліцейський зобов'язаний повідомити про це орган досудового розслідування, уповноважений на розслідування відповідних злочинів, вчинених поліцейськими. У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками [1].

Позитивом є й те, що в Законі України «Про Національну поліцію» вперше відображено алгоритм поведінки поліцейського в разі звернення до громадянина, в разі звернення громадянина до поліцейського, в разі затримання [1]. В той же час з урахуванням положень Конституції України вбачаємо за доцільне розширити редакцію статті 7 закону, додавши до слів «дотримання прав і свобод людини» ще формулювання «законні інтереси». Це б повною мірою відповідало ідеологічній концепції формування правової та соціально орієнтованої української держави.

Варто відзначити, що відповідно до п. 3 Указу Президента України від 24.04.2022 р. за № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» на період дії в країні режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [9]. Також допускається встановлення у нормах законів України тимчасових обмежень права на невтручання в особисте і сімейне життя, включаючи прав, пов'язаних з обробкою персональних даних. За таких обставин актуальності набуває проблема дотримання прав громадян в діяльності Національної поліції.

Так, Закон України «Про Національну поліцію» визначає, що поліція має право обмежувати права та свободи людини лише у виключних та передбачених чинним законодавством випадках, на підставі та у спосіб, що визначені законом. Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування. Крім того, стаття 8 Закону доповнена частиною четвертою, яка передбачає, що під час дії воєнного стану поліція діє згідно з призначенням і специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України і Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1].

Враховуючи цю обставину, відзначимо, що забезпечення прав громадян в діяльності Національної поліції якнайкраще прослідковується під час

застосування поліцейських превентивних заходів та заходів примусу. Проте, саме при застосуванні поліцейських заходів частіше за все поліцейські допускають порушення прав і законних інтересів людини і громадянина.

3. Законність як принцип поліцейської діяльності завжди був основним. Адже загальноприйнятим є положення про те, що поліція зобов'язана діяти відповідно до вимог закону, тобто дотримуватися і виконувати закон.

В загальному значенні законність, як основоположний принцип діяльності поліції, передбачає суворе та неухильне дотримання і виконання поліцейськими приписів правових норм в своїй професійній діяльності. Тобто, поліцейський ні за яких умов не повинен порушувати закон, а має керуватися виключно законними наказами і розпорядженнями.

Сутність цього принципу полягає в тому, що поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Як вірно стверджує В. Хомишин, «законність сприяє зміцненню правопорядку, створює умови для протидії корупції» [11].

Також поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази. Накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України [1].

4. Відкритість та прозорість є визначальним принципом, за допомогою якого як раз формується рівень довіри населення до поліції. Можна сказати, що через систематичне висвітлення або «інтернет спілкування» керівників центральних і територіальних органів поліції у Телеграм-каналі, в соціальних мережах та на офіційних сайтах в Інтернет просторі формується позитивна чи негативна думка громадськості про результати роботи поліції.

Отже, сутність цього принципу повною мірою розкривається в процесі забезпечення поліцією механізму інформування органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадськості через засоби масової інформації або на офіційному веб-порталі центрального органу управління поліції про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку. Поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом. Стосовно інформації з обмеженим доступом, то таку інформацію поліція може оприлюднювати (поширювати) лише у випадках та в порядку, визначених законом.

Крім того, обов'язково оприлюднюються на веб-порталі центрального органу управління поліції підзаконні (відомчі) нормативно-правові акти, що регламентують діяльність поліції (окрім правових актів з обмеженим доступом). А проекти нормативно-правових актів, які торкаються сфери прав

та свобод людини і громадянина, обов'язково повинні проходити громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України.

5. Принцип політичної нейтральності або «деполітизація поліцейської діяльності» означає заборону здійснення у поліції політичної діяльності.

Поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. І головне – поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. Поліцейським забороняється висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій, власні політичні думки та переконання під час виконання службових повноважень, використовувати службові повноваження у політичних цілях. Також в органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність.

Резюмуючи норми закону, ми можемо стверджувати, що законодавець забороняє поліцейському, як представнику державної влади, перебувати в політичних партіях і брати участь у їх діяльності. Проте, поліцейській – це громадянин України, а тому він, маючи правовий статус громадянина України, наділений конституційними правами як і інші громадяни. Як наслідок, поліцейському дозволено бути членом, наприклад, спортивних й інших громадських об'єднань, які мають соціально-корисні цілі, керуючись виключно своїми інтересами. Аналогічно поліцейський може реалізовувати своє право на свободу совісті, віросповідання, включаючи право сповідати, індивідуально або спільно з іншими, будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Проте у разі провадження своєї професійної службової діяльності він не повинен відстоювати їх інтереси. Зазначимо, що заборони й обмеження, передбачені Законом України «Про Національну поліцію», дублюють норми, що містяться у положеннях Законів України «Про запобігання корупції» і «Про державну службу». Втім, слід погодитися з позицією Д.С. Денисюка, що з урахуванням специфіки реалізації принципу політичної нейтральності, доречним вбачається більш деталізувати цей принцип, тому що неякісне його застосування призведе до погіршення загальної ефективності роботи [12, с. 68]. А отже, на сьогодні доцільно розробити механізми виконавчого контролю (розмежування компетенції, усунення дублювання повноважень), які зведуть до мінімуму можливість прийняття керівництвом рішень безпосередньо під впливом політичних сил або ж під впливом власних політичних уподобань.

6. Закон України «Про Національну поліцію» у статті 11 визначає, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Закріплення в поліцейському законодавстві принципу взаємодії з місцевим населенням або

окремими громадянами на засадах партнерства є дуже важливим. Адже за своєю ідеологією цей принцип вказує на впровадження концепції «Community Policing» в діяльність поліції, за якою поліція та громада спільно вирішують нагальні правоохоронні питання, актуальні для місцевого населення [13, с. 28-29]. При цьому основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції визнано рівень довіри населення до поліції [1]. Але на практиці виникають проблеми щодо реалізації механізму оцінки рівня довіри населення до поліції, процедура якої визначена у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції» від 7 лютого 2018 року № 58, і в якій вказано що така оцінка проводиться незалежними соціологічними службами.

Також слід звернути увагу й на те, що специфіка взаємодії Національної поліції з громадськістю щодо охорони публічної безпеки та порядку в умовах воєнного стану корегується нормами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [14]. Така діяльність залежить не тільки від змісту завдань і функцій, які виконують поліцейські під час забезпечення публічної безпеки і порядку, але й враховує стан оперативної обстановки та складність бойових дій в тому чи іншому регіоні країни [15, с. 66]. Крім того, Закон України «Про Національну поліцію» було доповнено ст. 90-1, згідно з якою під час дії воєнного стану громадський контроль за діяльністю поліції не здійснюється. Відповідно, в умовах сьогодення керівництво центрального і територіального органу Національної поліції не зобов'язано: подавати річний звіт про діяльність поліції; відмінено прийняття резолюції недовіри керівникам поліції, а також зустрічі з органами місцевого самоврядування та населенням; залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських [1]. Сталося так, що за таким законодавчим рішенням такі соціальні категорії як «партнерство» і «довіра», які є важливими складовими успішної діяльності поліції як сервісної служби, на період дії воєнного стану повністю знецінені. Але на наш погляд це рішення не можна вважати повністю вірним, адже багаторічна практика роботи поліції неодноразово доводила, що поліція ефективна тільки у тому випадку, якщо громадськість підтримує і довіряє поліцейським. Довіра ґрунтується на впевненості в прозорості і підзвітності діяльності поліції. В результаті, чим вищий рівень довіри, тим ефективніше проявляються всі аспекти взаємодії, і населення швидше буде йти на співпрацю і повідомляти про неправомірні дії, а поліція, в свою чергу, своєчасно інформувати про вжиті заходи.

7. Принцип безперервності поліцейської діяльності означає, що поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань і обов'язків.

Нажаль, на практиці реалізація цього принципу має певні проблеми. Так, навіть у самих поліцейських виникає безліч питань, а саме: «Чи буде нести

працівник поліції відповідальність у випадку ненадання допомоги у позаслужбовий час?», «Надання допомоги під час відпустки є правом чи обов'язком поліцейського?» та інші. Такі труднощі виникають у зв'язку з відсутністю законодавчого пояснення формулювання «безперервне та цілодобове виконання своїх завдань поліцією». Є певне протиріччя: з одного боку, Закон закріпив за кожним громадянином право в будь який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського. І поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиленням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня [1]. Але з іншого боку, стаття 91 цього ж закону встановлює для поліцейських п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всіх поліцейських, крім залучених до виконання службових обов'язків [1].

Як бачимо, незважаючи на закріплення в Законі України «Про Національну поліцію» основних принципів діяльності поліції, їх зміст та втілення в практичну діяльність має певні проблеми особливо у умовах воєнного стану, і на підставі цього фактору є потреба в подальшому правовому врегулюванні системи принципів поліцейської діяльності. Це стосується не тільки необхідності врахування деяких умов та вимог з їх реалізації, але й відсутності в системі принципів тих важливих принципів, які притаманні управлінській діяльності поліції. Тобто, це принципи, які характеризують зміст діяльності поліції як органу виконавчої влади.

Висновок. Отже, виходячи з аналізу теоретико-правових доктрин принципи діяльності Національної поліції за своєю сутністю розуміються як сукупність основоположних правил, керівних ідей, які покладені в основу функціонування кожного органу (підрозділу) поліції, і якими повинен керуватися кожний поліцейський при виконанні владних повноважень. Чітке правове визначення принципів поліцейської діяльності сприятиме глибшому розумінню їх змісту, належному правозастосуванню та зміцненню законності діяльності поліції, і в решті решт, подальшому формуванню Національної поліції як правоохоронного органу європейського зразка, який ефективно виконує головне завдання – надання поліцейських послуг населенню.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Панова О.О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект: монографія. – Харків : Панов, 2018. – 510 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 152 с.
5. Адміністративне право України. Загальна частина : академічний курс : [підручник] / О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки. Х. : Золота миля, 2011. – 584 с.
6. Шатіло В. Принципи діяльності державної влади і методи їх здійснення. / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 1 (99). – С. 66–70.
7. Гурковський М.П., Єсімов С.С. Основні принципи діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні / Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2017. – № 1. – С. 171–184.
8. Актуальні проблеми адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції України: монографія / Гусаров С. М., Салманова О. Ю., Комзюк А. Т., Музичук О. М., Казанчук І. Д. / МВС України ; ХНУВС. – Харків : Факт, 2022. – 452 с.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст.141.
10. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1979 года // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_28
11. Хомишин І. Ю. Контроль у системі державної служби // Форум права. – 2015. – № 4. – Режим доступу: <http://forumprava.pp.ua/page-5.htm>
12. Денисюк Д.С. Принципи діяльності Національної поліції України : теорія та практика реалізації // Митна справа. – 2015. – №5(101). – С. 63-68.
13. Казанчук І.Д. Європейські стандарти розвитку інституту партнерства між Національною поліцією України і громадськістю як важливий напрямок реалізації правоохоронної функції держави // Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17-18 груд. 2015 р.). – Дніпропетровськ: ГО «Українська асоціація правових досліджень», 2015. – С. 26-31.
14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
15. Ковалів М. В., Іваха В. О. Діяльність органів поліції в умовах воєнного стану // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 65-70.

References:

1. Zakon Ukraïni «Pro Natsional'nu politsiyu» [*The Law of Ukraine «On the National Police»*]. (2015, July 02, №580-VIII). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].
2. Panova, O.O. (2018). Zabezpechennya publichnoyi bezpeky v Ukrayini: administratyvno-pravovyy aspekt: monohrafiya [*Ensuring public safety in Ukraine: administrative and legal aspect: monograph*]. Kharkiv: Panov. [in Ukrainian].

3. Busel, V.T. (2005). Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (z dod. i dopov.) [*Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additional and additional)*]. Kyiv; Irpin': VTF «Perun». [in Ukrainian].
4. Babka, V. L., Shumylo, M. M., Kyrydon, A. M. (2017). Velyka ukrayins'ka entsyklopediya. Tematychnyy reyestr hasel z napryamu «Yurydychni nauky» [*Great Ukrainian encyclopedia. Thematic register of slogans from the direction «Legal sciences»*]. Kyiv: Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo». [in Ukrainian].
5. Bandurka, O.M., Bytyak, YU.P., Harashchuk, V.M., et al. (2011). Administratyvne pravo Ukrayiny. Zahal'na chastyna : akademichnyy kurs [*Administrative law of Ukraine. General part: academic course*]. Kharkiv : Zolota mylya. [in Ukrainian].
6. Shatilo, V. (2014). Pryntsypy diyal'nosti derzhavnoyi vlady i metody yikh zdiysnennya [*Principles of state power and methods of their implementation*]. Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka.[in Ukrainian]. Vyp. 1 (99), 66–70.
7. Hurkovs'kyy, M.P., Yesimov, S.S. (2017). Osnovni pryntsypy diyal'nosti politysiyi shchodo zabezpechennya konstytutsiynykh prav i svobod lyudyny ta hromadyanyna v Ukrayini [*Basic principles of police activity in ensuring the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine*]. Naukovyy Visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian]. Vyp.1, 171–184.
8. Gusarov, S. M., Salmanova, O. Yu., Komzyuk, A. T., Muzichuk, O. M., & Kazanchuk, I. D. (2022). Aktual'ni problemi administrativno-pravovogo reguluvannya diyal'nosti Natsional'noi politysii Ukraïni [*Actual problems of administrative and legal regulation of the activities of the National Police of Ukraine*]. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukraïni; KhNUVS. Kharkiv : Fakt [in Ukrainian].
9. Konstitutsiya Ukraïni [*Constitution of Ukraine, June 28 1996, № 254k/96-VR*]. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. №30. pp.141. [in Ukrainian].
10. Kodeks povedeniya dolzhnostnykh lits po podderzhaniyu pravoporyadka. Rezolyutsiya 34/169 General'noy Assamblei OON [*Code of Conduct for Law Enforcement Officials. Resolution 34/169 of the UN General Assembly*]. (1979). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_28 [in Ukrainian].
11. Khomyshyn, I. Y. (2015). Kontrol' u systemi derzhavnoyi sluzhby [*Control in the state service system*]. Forum prava. Vyp. 4. Retrieved from: <http://forumprava.pp.ua/page-5.htm> [in Ukrainian].
12. Denysyuk, D.S. (2015). Pryntsypy diyal'nosti Natsional'noyi politysiyi Ukrayiny : teoriya ta praktyka realizatsiyi [*Principles of the National Police of Ukraine: theory and practice of implementation*]. Mytna sprava.[in Ukrainian]. Vyp. 5 (101), 63-68.
13. Kazanchuk, I. D. (2015). Yevropeys'ki standarty rozvytku instytutu partnerstva mizh Natsional'noyu politysiyeyu Ukrayiny i hromads'kisty yak vazhlyvy napryamok realizatsiyi pravookhoronnoyi funktsiyi derzhavy [*European standards for the development of the institution of partnership between the National Police of Ukraine and the public as an important direction for the implementation of the law enforcement function of the state*]. [in Ukrainian].
14. Zakon Ukraïni «Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu» [*The Law of Ukraine «About]. legal regime of martial law»*]. (2015, December 10, № 889-VIII). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
15. Kovaliv, M. V., Ivakha, V. O. (2016). Diyal'nist' orhaniv politysiyi v umovakh voyennoho stanu [*Activities of police bodies under martial law*]. Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika". Seriya: Yurydychni nauky.[in Ukrainian]. Vyp. 837, 65-70.

УДК 347.453.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-332-341](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-332-341)

Кідалов Сергій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Васильківська, 17, м. Київ, 03041, тел.: (063) 820-10-05, <https://orcid.org/0000-0001-5743-6655>

Кідалова Наталія Олександрівна адвокат, асистент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Васильківська, 17, м. Київ, 03041, тел.: (095) 748-84-07, <https://orcid.org/0000-0001-5681-508X>

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОРЕНДИ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В даній статті, проаналізовано особливості правового регулювання оренди державного та комунального майна в умовах воєнного стану. Зокрема, головну увагу починаючи з повномасштабного вторгнення, приділено аналізу прийнятих рішень державою у сфері оренди державного та комунального майна. Так, серед основних нормативних документів, слід виділити: 1) Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» від 24 лютого 2022 року N 2102-IX; 2) офіційний лист Торгово-Промислової палати щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) від 28.02.2022 року №2024/02.0-7.1; 3) Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 01.04.2022 р. №2181-IX, яким Кабінет Міністрів України уповноважено визначити на період воєнного стану особливості оренди державного та комунального майна; 4) Постанову Кабінету Міністрів України «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану» від 27.05.2022 р. № 634. Яка містить ключові зміни щодо процедури передачі в оренду державного та комунального майна на період воєнного стану та на час після його скасування чи припинення. Дана Постанова обов'язкова для виконання як державним, так і комунальним орендодавцям, балансоутримувачам та їх органами управління, а також орендарями, що орендують майно державної та комунальної власності.

Також у статті зосереджена увага, новій процедурі регулювання оренди державного та комунального майна, яка буде діяти у період воєнного стану та

трьох місяців після його закінчення. Зокрема, аналізуються такі основні положення у сфері оренди державного та комунального майна, як: - визначення вартості об'єкта оренди, розрахунок орендної плати та інших обов'язкових платежів; - продовження договору оренди; використання майна, розміщеного на окремо визначених територіях, причому терміни пільгової орендної плати можуть різнитися з урахуванням територій; програма релокації українських підприємств, що перебувають на території активних бойових дій.

Ключові слова: правові особливості; оренда; воєнний стан; пільги; форс-мажор; непереборна сила; суб'єкти господарювання; продовження та припинення договорів оренди державного та комунального майна.

Kidalov Serhii Oleksandrovyh PhD., associate professor of the Department of International Law and Comparative law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Vasylykivska St., 17, Kyiv, 03040, tel.: (063) 820-10-05, <https://orcid.org/0000-0001-5743-6655>

Kidalova Natalia Oleksandrivna Lawyer, assistant of the Department of International Law and Comparative law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Vasylykivska St., 17, Kyiv, 03040, tel.: (095) 748-84-07, <https://orcid.org/0000-0001-5681-508X>

LEGAL FEATURES OF LEASING STATE AND COMMUNAL PROPERTY UNDER MARTIAL LAW

Abstract. This article analyzes the peculiarities of the legal regulation of the lease of state and communal property under martial law. In particular, the main attention, starting with the full-scale invasion, was given to the analysis of decisions made by the state in the field of leasing state and communal property. Thus, among the main regulatory documents, the following should be highlighted: 1) Law of Ukraine "On approval of the Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine"" dated February 24, 2022 N 2102-IX; 2) official letter of the Chamber of Commerce and Industry regarding the certification of force majeure circumstances (circumstances of force majeure) dated February 28, 2022 No. 2024/02.0-7.1; 3) Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Leasing of State and Communal Property" dated April 1, 2022 No. 2181-IX, by which the Cabinet of Ministers of Ukraine is authorized to determine the specifics of the lease of state and communal property for the period of martial law; 4) Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the peculiarities of leasing state and communal property during martial law" dated 05/27/2022 No. 634. Which contains key changes to the procedure for leasing state and communal property

during martial law and for the time after it cancellation or termination. This Resolution is mandatory for both state and communal lessors, balance holders and their management bodies, as well as tenants renting state and communal property.

The article also focuses on the new procedure for regulating the lease of state and communal property, which will be in effect during the period of martial law and three months after its end. In particular, the main provisions in the field of state and communal property lease are analyzed, such as: - determination of the value of the leased object, calculation of rent and other mandatory payments; - extension of the lease agreement; use of property located in separately defined territories, and the terms of preferential rent may vary depending on the territories; relocation program of Ukrainian enterprises located in the territory of active hostilities.

Keywords: legal features; rent; martial law; benefits; force majeure; irresistible force; business entities; extension and termination of lease contracts of state and communal property.

Постановка проблем. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну суспільні відносини суттєво змінилися. Безліч об'єктів інфраструктури, житлового та нежитлового фонду було пошкоджено або взагалі знищено. Відповідно до цього вся економіка держави повинна була змінитися. Механізми управління державним та комунальним майном у цей період мали стати гнучкими, простими та швидкими. В зв'язку з цим, держава одразу взяла на себе обов'язок розроблення та впровадження відповідних змін, які повинні були відновити оренди державного та комунального майна. Зокрема, це створення значних пільг для підприємців та можливість переведення бізнесу з районів бойових дій.

На сьогодні воєнний стан в Україні діє вже понад рік, за цей період сформувалась, як законодавча база так і практика її реалізації у сфері оренди державного та комунального майна. Дослідження правових особливостей оренди державного та комунального майна в умовах воєнного стану, характеризується актуальністю як з теоретичної так і з практичної точки зорів. Перегляд правових підходів договору оренди майна державної та комунальної форм власності, спричинений прийняттям значних правових змін, які будуть діяти під час воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі дослідження цієї проблематики здійснювали такі науковці, як: М.І. Брагінський, Н.М. Бойко, Н.С. Кузнєцова, Р.А. Майданник, В.В. Ладиченко, Л.О. Панькова, О.П. Світличний, Ю. В. Труфанова.

Метою статті є аналіз основних змін та їх реалізація у сфері правового регулювання оренди державного та комунального майна в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дане дослідження, нами буде робитися спроба проведення правового аналізу різного роду рішень, які ухвалювалися державою, для стабілізації сфери оренди державного та комунального майна в умовах воєнного стану.

Після запровадження воєнного стану, на підставі Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» від 24 лютого 2022 року N 2102-IX, вже 28 лютого 2022 року, Торгово-промислова палата України (далі – ТПП України) на своєму сайті розмістила офіційний лист, щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Де своїм рішенням визнала військову агресію російської федерації проти України, «обставинами надзвичайними, невідворотними та об'єктивними для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремими податковими та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили)» [1; 2].

Виходячи з цього роз'яснення, ТПП України спростила процедуру засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) та відповідно звільнила від відповідальності за невиконання зобов'язань. Однак, значного впливу на сферу оренди державного та комунального майна вона не здійснила.

По-перше, відповідно до ч.1 ст. 617 Цивільного Кодексу України, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [3]. Тобто, можна звільнити від відповідальності за невиконання, а не від виконання в цілому. В будь-якому разі сторона зобов'язання, яка його не виконує, повинна довести, що в кожному окремому випадку саме ці конкретні обставин мали непереборний характер. саме для цієї конкретної особи. І кожен такий випадок буде оцінюватись судом незалежно від наявності сертифікату форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Отже, даний сертифікат ТПП України про форс-мажорні обставини не є безумовною підставою для звільнення орендаря від орендної плати за користування державним та комунальним майном. Наприклад, відповідно до Постанови Верховного Суду від 15 лютого 2022 р. у справі № 910/4532/21, невикористання приміщення у період дії форс-мажорних обставин має бути підтверджено доказами, наприклад, актом про неможливість використання об'єкта оренди за призначенням та тимчасове припинення функціонування такого об'єкту. Враховуючи сьогоднішні, варто врахувати, що невикористання

одним орендарем приміщення і несплата його оренду, навряд чи буде вважатися форс-мажорними обставинами за той період, коли решта орендарів вже повноцінно використовували свої приміщення і сплачували оренду [4].

По друге, майно яке надається в оренду є державною або комунальною власністю. Тож, відповідно до цього має специфічне регулювання. Зокрема, оренда державного та комунального майна, регулюється Законом України «Про оренду державного та комунального майна», де ст. 17 чітко визначає порядок орендної плати [5].

Водночас, механізм передачі в оренду державного та комунального майна, включаючи особливості передачі його в оренду регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання оренди державного та комунального майна», від 3 червня 2020 р. Так, п. 129¹ цієї Постанови встановлюється «якщо у зв'язку із змінами у соціально-економічному становищі в країні або в окремих її регіонах внаслідок економічної кризи, стихійного лиха, запровадження карантинних обмежень або інших подій, які можуть негативно вплинути на здатність орендарів продовжувати сплачувати орендну плату за укладеними договорами оренди, Кабінет Міністрів України або представницький орган місцевого самоврядування ухвалили рішення про надання орендних знижок або звільнень від сплати орендної плати за договорами оренди певного майна або за договорами оренди майна, яке використовується за певними цільовими призначеннями, визначеними у такому рішенні, то підставою для застосування таких звільнень або знижок є наказ орендодавця, прийнятий на підставі звернення орендаря, на якого вони поширюються. Орендні знижки або звільнення у таких випадках надаються з дати, визначеної у рішенні Кабінету Міністрів України (рішенні представницького органу місцевого самоврядування), або якщо у відповідному рішенні дата початку застосування знижки або звільнення не визначена, - то з дати, визначеної у наказі орендодавця. Припинення застосування знижки або звільнення відбувається з дати, визначеної у рішенні Кабінету Міністрів України (рішенні представницького органу місцевого самоврядування) або в наказі орендодавця. Зміни до договору оренди про початок або припинення застосування знижки або звільнення у такому випадку не вносяться» [6]. Тобто, виходячи з цього, стає зрозумілим, що надання орендних знижок або звільнень від орендної плати за користування державним та комунальним майном, можливе лише після ухвалення відповідного рішення Кабінетом Міністрів України.

Першим кроком до врегулювання даного питання, було прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 01.04.2022 р.

№2181-IX, яким Кабінет Міністрів України уповноважено визначити на період воєнного стану особливості оренди державного та комунального майна. Так, відповідним нормативно-правовим актом на період воєнного стану пропонується уповноважити Кабінет Міністрів України визначити:

- порядок надання згоди на передачу майна в оренду;
- формування стартової орендної плати, строків на проведення аукціонів, затвердження результатів аукціонів та підписання договору оренди;
- продовження договору оренди;
- припинення договору оренди та підписання акта повернення майна з оренди;
- здійснення передачі майна в суборенду;
- визначення вартості об'єкта оренди, розрахунок орендної плати та інших обов'язкових платежів [7].

З огляду на необхідність врегулювання питання орендних відносин в тому числі і орендної плати під час воєнного стану 27 травня 2022 р. Кабінет Міністрів України приймає Постанову «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану» № 634, і вже 1 червня 2022 р. вона набирає чинності. Вона містить ключові зміни щодо процедури передачі в оренду державного та комунального майна на період воєнного стану та на час після його скасування чи припинення. Дана Постанова обов'язкова для виконання як державним, так і комунальним орендодавцям, балансоутримувачам та їх органами управління, а також орендарями, що орендують майно державної та комунальної власності [8].

Отже, відповідно до цієї Постанови, Кабінет Міністрів України встановив дві категорії орендарів, які звільняється від орендної плати, як на період воєнного стану на час після його скасування чи припинення, так і до визначеного терміну:

1) звільнення від орендної плати стосується виключно договорів про оренду державного та комунального майна, що були чинними станом на 24 лютого 2022 р., або укладені після цієї дати за результатами аукціонів, що відбулися 24 лютого 2022 р. або раніше. Дане правило застосовується лише до договорів оренди державного та комунального майна, орендарями яких є фізичні особи та фізичні особи-підприємці, які були призвані або прийняті на військову службу після оголошення воєнного стану та будь-які особи, які використовують майно, розташоване в адміністративно-територіальних одиницях, в межах яких припиняється доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану. Перелічені категорії орендарів, звільняються від орендної плати на період воєнного стану і протягом трьох місяців після його припинення чи скасування, але у будь-якому разі до кінця 2022 р. (п. 1 Постанови №634);

2) до наступної категорії, орендарів, Кабінет Міністрів України відносить орендарів державного та комунального майна, які використовують майно, розміщене на окремо визначених територіях. Зокрема, на територіях Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Запорізької, Миколаївської областей і м. Києва, орендарі звільняються від орендної плати не довше ніж до 30 вересня 2022 р. Орендарі, які використовують майно, розміщене на територіях Кіровоградської, Дніпропетровської, Житомирської, Одеської областей звільняються від орендної плати до 30 травня 2022р. Після закінчення цих термінів, орендна плата нараховується у розмірі 50 відсотків розміру орендної плати, встановленої договором оренди державного та комунального майна з урахуванням її індексації (п. 2, 3 та п.п. 2 п. 4 Постанови №634) [8].

Варто відзначити, що в Постанові Кабінету Міністрів України «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану» чітко визначені часові рамки, які саме договори оренди державного та комунального майна підпадають під її дію. Звільнення від орендної плати чи застосування знижок, можливе лише для тих договорів оренди державного та комунального майна, які були чинними станом на 24 лютого 2022 р., або укладеними після цієї дати за результатами аукціонів, що відбулися 24 лютого 2022 р. або раніше. Тобто, дані положення Постанови №634, застосовується лише для тих орендарів, які уклали договори оренди державного та комунального майна до 24 лютого 2022 р., включно, причому укладені договори вже після цієї дати, таких знижок не мають.

Правове регулювання укладання та припинення оренди державного та комунального майна також мають свої особливості, що пов'язано із галузевою специфікою. Так, згідно ч. 5 Постанови № 634 строк дії яких завершується у період дії воєнного стану, вважаються продовженими на період дії воєнного стану та чотири місяці з дати припинення чи скасування воєнного стану. Доречі, для продовження дії договору оренди державного та комунального майна на зазначений строк, заява орендаря та окреме рішення орендодавця не вимагається. Водночас, варто зазначити, що у більшості випадків, орендарі все ж таки приймають рішення про продовження оренди державного та комунального майна, але це лише для власного документообігу та звітності.

Також варто відзначити, що при заключні вже нових договорів оренди державного та комунального майна, строк діє їх не може бути більшим ніж 12 місяців. Водночас, враховуючи, що на період воєнного стану та протягом чотирьох місяців з дати припинення чи скасування воєнного стану, договір оренди може вважатися продовженим та відповідно такий невеликий строк оренди не засмутить орендарів.

Дострокове припинення діючих договорів оренди державного та комунального майна, також має деякі зміни. Зокрема, дані договори в період воєнного стану можуть достроково бути припинені за заявою орендаря, надісланою ним відповідному орендодавцю на адресу електронної пошти, яка вказана у договорі оренди. Водночас, заява вважатися належно поданою, якщо вона підписана уповноваженою особою орендаря та її PDF-копія заяви надіслана з електронної адреси орендаря, зазначеної в договорі оренди державного та комунального майна.

Що стосується правових особливостей оренди державного та комунального майна для підприємців, які переміщуються із зони активних бойових дій, то в даному випадку Уряд затвердив програму релокації. Міністерство економіки України спільно з державним підприємством «Прозорро.Продажі» реалізує програму з релокації українських підприємств, що перебувають на території активних бойових дій. Відповідно даній програмі суб'єкти господарювання можуть отримати допомогу в переміщенні свого обладнання на безпечні території України, в пошуку виробничих приміщень, розселенні працівників тощо. Реалізація даної програми здійснюється на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» від 17.03.2022 р. №305 та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з території, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25.03.2022 р. №246-р. [9; 10].

Висновки. З огляду на наведені вище твердження можна дійти висновків, що враховуючи надзвичайно важку ситуацію, з якою зіткнулась наша країна, в сфері оренди державного та комунального майна, держава змогла відновити бізнес та адаптувати його до нових реалій. Передусім, зміни торкнулися - порядку продовження договорів та встановлення пільгової оренди державного та комунального майна. Серед основних нормативно-правових актів, які були прийняті для відновлення оренди державного та комунального майна у період воєнного стану: Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оренду державного та комунального майна», Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану», Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з території, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію». Данні

рішення створили належні умови оренди та зручну комунікацію між орендодавцями та орендарями.

Література:

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», Закон України від 24 лютого 2022 року №2102-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
2. Офіційний лист Торгово-Промислової палати України «Всім кого стосується», від 28 лютого 2022 року №2024/02.0-7.1. https://cci.vn.ua/wp-content/uploads/2022/02/Lyst_TPPU_fors-mazhor_-28.02-1.jpg
3. Цивільний Кодекс України, від 16 січня 2003 року №435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, від 15 лютого 2022 року № 910/4532/21. https://verdictum.ligazakon.net/document/103320478?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.20830968.1912371839.1676531641-1124336618.1610631380
5. Про оренду державного та комунального майна, Закону України від 03 жовтня 2019 року № 157-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text>
6. Деякі питання оренди державного та комунального майна, Постанова Кабінету Міністрів України, від 03 червня 2020 року №483. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2020-%D0%BF#Text>
7. Про внесення змін до Закону України «Про оренду державного та комунального майна», від 01 квітня 2022 року № 2181-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2181-IX#Text>
8. Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану, Постанова Кабінету Міністрів України, від 27 травня 2022 року №634. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text>
9. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану, Постанова Кабінету Міністрів України, від 17 березня 2022 року №305. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>
10. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію, Розпорядження Кабінету Міністрів України, від 25 березня 2022 року № 246-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>

References:

1. Zakon Ukrainy Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini" : vid 24 liutoho 2022 roku №2102-IX [Law of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine" from February 24, 2022, №2102-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> [in Ukrainian].
2. Ofitsiyni lyst Torhovo-Promyslovoi palaty Ukrainy "Vsim koho stosuietsia" : vid 28 liutoho 2022 roku №2024/02.0-7.1 [Official letter of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine "To whom it concerns" from February 28, 2022, №2024/02.0-7.1]. (n.d.). <https://ucci.org.ua>. Retrieved from https://cci.vn.ua/wp-content/uploads/2022/02/Lyst_TPPU_fors-mazhor_-28.02-1.jpg [in Ukrainian].
3. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy : vid 16 sichnia 2003 roku №435-IV [The Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, №435-IV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

4. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu : vid 15 liutoho 2022 roku № 910/4532/21 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation from February 15, 2022, № 910/4532/21]. (n.d.). <https://supreme.court.gov.ua>. Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/103320478?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.20830968.1912371839.1676531641-1124336618.1610631380 [in Ukrainian].

5. Zakonu Ukrainy “Pro orendu derzhavnoho ta komunalnoho maina” : vid 03 zhovtnia 2019 roku № 157-IX [Law of Ukraine “About the lease of state and communal property” from October 03, 2019, № 157-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> [in Ukrainian].

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Deiaki pytannia orendy derzhavnoho ta komunalnoho maina” : vid 03 chervnia 2020 roku, №483 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of leasing state and communal property” from June 03, 2020, №483]. (n.d.). [https://www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro orendu derzhavnoho ta komunalnoho maina” : vid 01 kvitnia 2022 roku, № 2181-IX [On Amendments to the Law of Ukraine “On Lease of State and Communal Property” from April 01, 2022, № 2181-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2181-IX#Text>

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro osoblyvosti orendy derzhavnoho ta komunalnoho maina u period voiennoho stanu” : vid 27 travnia 2022 roku, №634 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the peculiarities of leasing state and communal property during martial law” from May 27, 2022, №634]. (n.d.). [https://www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text>

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro osoblyvosti roboty aktsionernoho tovarystva «Ukrposhta» v umovakh voiennoho stanu” : vid 17 bereznia 2022 roku, №305 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the peculiarities of the work of the joint-stock company "Ukrposhta" in the conditions of martial law” from March 17, 2022, №305]. (n.d.). [https://www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>

10. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia planu nevidkladnykh zakhodiv z peremishchennia u razi potreby vyrobnychkykh potuzhnosti subiektiv hospodariuvannia z terytorii, de vedutsia boiovi dii ta/abo ye zahroza boiovykh dii, na bezpechnu terytoriiu” : vid 25 bereznia 2022 roku, № 246-p [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the plan of urgent measures to relocate, in case of need, the production capacities of business entities from territories where hostilities are being waged and/or there is a threat of hostilities to a safe territory” from March 25, 2022, №246-p]. (n.d.). [https://www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>

УДК 342.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-342-351](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-342-351)

Мартинівський Володимир Володимирович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (057) 704-90-80, <https://orcid.org/0000-0001-5266-8043>

ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО СУМІСНИЦТВА ТА СУМІЩЕННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних з визначенням правової природи корупційних проявів в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, який має місце в правозастосовчій практиці. Сучасна система запобігання конфліктам інтересів або їх врегулювання спрямована на: пошук балансу через виявлення ризиків для добропорядності службових осіб; заборону неприйнятних форм конфліктів; управління конфліктними ситуаціями; врегулювання конфліктних ситуацій. В роботі проаналізовано чинне законодавство України у сфері запобігання корупції в частині корупційних проявів в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Приділена особлива увага як нормам Кодексу України про адміністративні правопорушення, так і Закону України «Про запобігання корупції» в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Акцентовано увагу на забороні займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю; входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями, що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді). Окрема увага приділена запобіганню та врегулюванню конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. Запобігання та протидія корупційним проявам в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності та обмеження спільної роботи близьких осіб не може полягати виключно у забороні службовим особам мати будь-які приватні інтереси. Сучасна система запобігання корупційним проявам в частині

обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності та обмеження спільної роботи близьких осіб або їх врегулювання спрямована на: пошук балансу між приватним та публічним інтересом через виявлення ризиків для добропорядності службових осіб; заборону неприйнятних форм конфліктів; управління конфліктними ситуаціями та врегулювання ними.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, обмеження щодо сумісництва та суміщення, відповідальність, конфлікт інтересів, запобігання конфлікту інтересів, охорона здоров'я.

Martynovskyi Volodymyr Volodymyrovych Candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of administrative law and administrative activity, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (057) 704-90-80, <https://orcid.org/0000-0001-5266-8043>

LIMITATIONS ON COMPATIBILITY AND COMBINATION WITH OTHER TYPES OF ACTIVITIES AS A MEASURE OF PREVENTING CONFLICT OF INTEREST

Abstract. The article is devoted to the study of issues related to the determination of the legal nature of corruption manifestations in terms of restrictions on co-operation and co-operation with other types of activity, which takes place in law enforcement practice. The modern system of preventing conflicts of interest or their settlement is aimed at: finding a balance by identifying risks for the integrity of officials; prohibition of unacceptable forms of conflicts; management of conflict situations; settlement of conflict situations. The work analyzes the current legislation of Ukraine in the field of corruption prevention in terms of corruption manifestations, in terms of restrictions on co-operation and co-operation with other types of activities. Special attention was paid to both the norms of the Code of Ukraine on administrative offenses and the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" in terms of restrictions on co-operation and co-operation with other types of activities. Attention is focused on the prohibition to engage in other paid (except teaching, scientific and creative activities, medical practice, instructor and referee practice in sports) or entrepreneurial activity; to be a member of the board, other executive or control bodies, the supervisory board of an enterprise or organization that aims to make a profit (except for cases when persons perform the functions of managing shares belonging to the state or territorial community and represent the interests of the state or territorial community in happy). Special attention is paid to the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care. The prevention and counteraction of corruption manifestations in terms of restrictions on co-operation and combination with other types of activities

and restrictions on the joint work of close persons cannot consist solely of prohibiting officials from having any private interests. The prevention and counteraction of corruption manifestations in terms of restrictions on co-operation and combination with other types of activities and restrictions on the joint work of close persons cannot consist solely of prohibiting officials from having any private interests. The modern system of prevention of corruption manifestations in terms of restrictions on cooperation and combination with other types of activities and restrictions on the joint work of close persons or their settlement is aimed at: finding a balance between private and public interest by identifying risks to the integrity of officials; prohibition of unacceptable forms of conflicts; management of conflict situations and their settlement.

Keywords: administrative and legal support, restrictions on co-operation and co-operation, responsibility, conflict of interest, prevention of conflict of interest, health care.

Постановка проблеми. Корупційні прояви в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності в державному та в приватному секторах, непокоять громадськість у багатьох країнах світу. Окремим об'єктом антикорупційної політики в секторі державного управління вже давно є ситуації, які спричиняють саме такі адміністративні правопорушення пов'язані з корупцією. Управління як один із найскладніших видів соціальних відносин пов'язане з безліччю проблем і протиріч, які створюють передумови для конфліктів у цій сфері, зокрема і корупційних проявів в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Конфлікт інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та прирівняних до них осіб є прямою причиною корупції та пов'язаних з корупцією правопорушень. Суть конфлікту зводиться до того, що особа, яка має певний приватний інтерес у сфері, де вона виконує свою трудову функцію, як правило не може об'єктивно або неупереджено ухвалити пов'язане з цим інтересом рішення, або вчинити чи не вчинити дії під час виконання своїх повноважень, і тому така особа має бути повністю або частково усунута від ухвалення рішення або вчинення (чи не вчинення) відповідних дій в рамках своїх службових повноважень. Неналежне врегулювання конфліктів між приватними інтересами та обов'язками службових осіб, так само як і порушення встановлених чинним антикорупційним законодавством заборон та обмежень, стає джерелом корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобігання корупційним проявам в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності та обмеження спільної роботи близьких осіб

розглядали у своїх працях М. Тихомиров, Т. Василевська, К. Бугайчук, О. Климович, Н. Кузнецова, М. Рудакевич, М. Мельник, С. Прохоренко, Ю. Якименко, Н. Янюк.

Дослідження корупційних проявів, пов'язаних з обмеженням щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності та обмеження спільної роботи близьких осіб створить належне підґрунтя для розробки механізмів запобігання та протидії правопорушенням, пов'язаним з корупцією, та їх впровадження сприятиме ефективній роботі осіб уповноважених на виконання функцій держави та органів місцевого самоврядування, а також для нових наукових досліджень.

Мета статті – дослідження запобігання корупційним проявам в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності та обмеження спільної роботи близьких осіб, яке має місце в правозастосовчій практиці, обґрунтувати пропозиції щодо профілактики та запобігання адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Статтею 25 Закону України «Про запобігання корупції» [1] для осіб, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування встановлено обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Виключення з переліку зазначених осіб становлять депутати Верховної Ради АРК, депутати місцевих рад (крім тих, які здійснюють свої повноваження у відповідній раді на постійній основі), присяжні. [2]

З точки зору трудового законодавства зміст понять «сумісництво» та «суміщення» може бути розкрито наступним чином. У частині 2 статті 21 Кодексу законів про працю України [3] зазначено, що працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної та творчої праці шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачене законодавством, колективним договором або угодою сторін. Тобто законодавством передбачена можливість реалізувати свої здібності на декількох підприємствах, що змогу працівникам, крім основного трудового договору, укладати трудові договори про роботу за сумісництвом.

Обмеження, встановлені статтею 25 Закону України «Про запобігання корупції» інтерпретовано у два види заборон.

По-перше. Заборона займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України. Сутність вказаного обмеження полягає у тому, що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, отримуючи заробітну плату із

бюджетних коштів, не може займатися будь-яким іншим видом діяльності, спрямованим на отримання доходу і не пов'язаним з виконанням такою особою своїх службових обов'язків (крім зазначених у законі виключень), що є однією з гарантій її неупередженості. Закон робить виключення з вказаного обмеження, і вказує що воно не поширюється на викладацьку, наукову і творчу діяльності, медичну практику, інструкторську та суддівську практику зі спорту. Зупинимось детальніше на медичній практиці. У законодавстві про охорону здоров'я термін «медична практика» визначається в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України № 981 від 30 листопада 2012 р. [4] відповідно до якого – це вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, який провадиться закладами охорони здоров'я та фізичними особами-підприємцями, які відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам, з метою надання видів медичної допомоги, визначених законом, та медичного обслуговування. Однак, слід брати до уваги, що вказаний термін передбачений саме для застосування до господарської діяльності у відповідній сфері. Водночас, у контексті антикорупційного законодавства йдеться не про господарську чи підприємницьку діяльність із здійснення медичної практики, а про можливість зайняття такою практикою в державних, комунальних чи приватних закладах охорони здоров'я (стор. 33-34 Методичних рекомендацій). [5]

По-друге. Забороняється входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України. Сутність вказаного обмеження полягає в тому, що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не може входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку, а сам факт такого входження, навіть без активної поведінки особи (як у випадку заборони займатися іншою оплачуваною діяльністю), є порушенням вимог Закону України «Про запобігання корупції». При цьому хоча Закон України «Про запобігання корупції» прямо не забороняє входити до складу загальних зборів підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку, проте з урахуванням передбаченого статтею 36 зазначеного закону обов'язку щодо передачі в управління корпоративних прав у випадку призначення на посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, реалізація особою як членом

загальних зборів підприємства права на управління підприємством має здійснюватися через уповноважену особу, якій передано в управління відповідне корпоративне право (стор. 34-35 Методичних рекомендацій).

Тому, відповідальність за зазначене порушення настає за сукупності двох умов: 1) особа входить до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації; 2) організація до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради якої входить особа згідно з установчими документами створена з метою отримання прибутку.

Обидва передбачених статтею 25 Закону України «Про запобігання корупції» обмеження містять специфічні правові режими, які нормативно відображені наступним чином «якщо інше не передбачено Конституцією або законами України», що вказує на інший правовий режим регулювання. Прикладами відмінного правового режиму регулювання щодо суміщення з іншими видами діяльності є положення: частини 1 статті 120 Конституції України [6], відповідно до якого члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства чи організації, що має на меті одержання прибутку; частини 3 ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України» [7], а саме: «Суддя Конституційного Суду не може суміщати свою посаду з будь-якою посадою в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, органі професійного правничого самоврядування, зі статусом народного депутата України, депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, районної у місті, сільської, селищної ради, з іншим представницьким мандатом, з адвокатською діяльністю, з підприємницькою діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу або отримувати іншу винагороду, за винятком здійснення викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї, а також не може входити до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, що має на меті одержання прибутку»; статті 66 Закону України «Про Національну поліцію» [8] передбачено, що поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої тощо.

Згідно абзацу 3 частини 1 статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» прямим підпорядкуванням є відносини прямої організаційної або правової залежності підлеглої особи від її керівника, у тому числі через вирішення (участь у вирішенні) питань прийняття на роботу, звільнення з

роботи, застосування заохочень, дисциплінарних стягнень, надання вказівок, доручень тощо, контролю за їх виконанням.

Такі відносини між підлеглою особою та її керівником з огляду на визначення, що у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» розкривають зміст поняття «потенційний конфлікт інтересів», зумовлюють виникнення потенційного конфлікту інтересів у особи, яка має у прямому підпорядкуванні близьку особу, та може призвести надалі до виникнення реального конфлікту інтересів (стор. 35 Методичних рекомендацій).

Потенційний конфлікт інтересів може бути пов'язаний із цілком правомірними діями службовця як приватної особи, його належністю до громадських організацій, сімейними інтересами тощо, за умови, що ці інтереси здатні з певною вірогідністю реально спричинити неналежний вплив на виконання цією службовою особою своїх службових повноважень. Наприклад, у лікарні працює син головного лікаря цього закладу. Цим і зумовлюється його приватний інтерес. Головний лікар має повноваження приймати рішення щодо преміювання працівників у цьому медичному закладі, - це потенційний конфлікт інтересів. Інший приклад: суб'єкт, на якого поширюються вимоги Закону України «Про запобігання корупції», надає послуги з проведення профілактичних заходів, читання лекцій, надання методичної допомоги в сфері охорони здоров'я товариству з обмеженою відповідальністю, в результаті чого отримав дохід в розмірі 10 000,00 грн. В даному випадку має місце реальний конфлікт інтересів.

Абзацом 12 частини 1 статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» приватний інтерес визначено, як будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях. Особливої уваги заслуговує той факт, що при наданні цього визначення, законодавцем використано словосполучення «у тому числі», тобто у дефініції окреслено лише найбільш типові форми стосунків, які можуть зумовлювати наявність майнового чи немайнового інтересу, а отже перелік самих стосунків не є вичерпним.

З викладеного випливає, що кожен службовець при виконанні своїх повноважень повинен брати до уваги увесь спектр своїх не лише правових (юридичних), а й соціальних (приватних) відносин, які зумовлюють виникнення майнового чи немайнового інтересу. Разом з тим, це не означає, що законом встановлюються заборони чи обмеження на наявність приватного інтересу (приватного життя), як такого. Йдеться про дотримання правил етичної поведінки службовця та відповідну оцінку приватних інтересів крізь

призму можливого їх негативного впливу на об'єктивність прийняття рішень чи діянь службовця при реалізації своїх службових чи представницьких повноважень.

Цікавим є друге виключення з правил, обмеження щодо роботи близьких осіб. Так, абзацом 17 частини 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» закріплено вичерпний перелік виборних осіб, а саме: Президент України, народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови. Проте обмеження щодо роботи близьких осіб за загальним правилом не поширюються на народних депутатів України, депутатів Верховної Ради АРК, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів.

З викладеного випливає, що єдиною особою, на яку не поширюються обмеження щодо роботи близьких осіб згідно абзацу 5 частини 1 статті 27 Закону України «Про запобігання корупції» є Президент України. Як уявляється, відносини прямого підпорядкування між Президентом України та близькою до нього особою можуть виникнути при реалізації окремих конституційних повноважень першим.

У контексті наведених виключень слід зауважити, що незважаючи на те, що вказані у них суб'єкти не підпадають під дію обмеження щодо спільної роботи близьких осіб, це не означає, що на них не поширюються загальні вимоги щодо врегулювання конфлікту інтересів з урахуванням особливостей їх статусу. Відтак, вказаним особам варто вживати заходів, передбачених Законом України «Про запобігання корупції» для його врегулювання. При цьому, до них в залежності від конкретної ситуації може бути застосований будь-який із передбачених законом захід врегулювання конфлікту інтересів, крім переведення на іншу посаду чи звільнення.

Уникненню порушень вказаного обмеження сприяє, перш за все, чітке усвідомлення посадовими особами його змісту та можливих негативних наслідків. Разом, з тим законодавством передбачені конкретні заходи щодо запобігання та врегулювання спільної роботи близьких осіб.

Висновки. Запобігання корупційним проявам в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності є невід'ємними правовими інститутами будь-якої держави із розвиненою системою стримування та противаг. Тому, сучасна практика запобігання корупційним проявам в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності має спрямовуватися на пошук балансу через виявлення ризиків для добропорядності державних органів і урядовців, заборону неприйнятних форм конфліктів, адекватне управління конфліктними ситуаціями, ознайомлення суб'єктів з поширеністю подібних конфліктів, а також застосування відповідних прикладів їх врегулювання.

Результативна політика запобігання корупційним проявам в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності та обмеження спільної роботи близьких осіб не може полягати виключно у забороні службовим особам мати будь-які приватні інтереси, адже очевидно, що такий підхід навряд чи можна реалізувати. Тому, сучасна система запобігання корупційним проявам в частині обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності та обмеження спільної роботи близьких осіб або їх врегулювання спрямована на: пошук балансу між приватним та публічним інтересом через виявлення ризиків для добропорядності службових осіб; заборону неприйнятних форм конфліктів; управління конфліктними ситуаціями та врегулювання ними.

Література:

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.
2. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002. *Відомості Верховної Ради*. 2002. № 40. Ст. 290.
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 17.12.1971. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до N 50.
4. Про внесення змін до наказу МОЗ України від 02 лютого 2011 року № 49 : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30.11.2012. Офіційний вісник України. 2012. № 100. Ст. 39.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.09.2017 № 839. Офіційний сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/metodychni-rekomendaciyi>
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30, ст. 141.
7. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 35. Ст. 376.
8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

References:

1. Zakon Ukraïni "Pro zapobigannja korupcii" [The Law of Ukraine "On prevention of corruption"]. (2014, October 14). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraïni "Pro status deputativ miscevih rad". [The Law of Ukraine "Code of Labor Laws of Ukraine"]. (2002, July 11). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraïni "Kodeks zakoniv pro pracju Ukraïni" [The Law of Ukraine "Code of Labor Laws of Ukraine"]. (1971, December 17). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. Nakaz Ministerstva ohoroni zdorov'ja Ukraïni "Pro vnesennja zmin do nakazu MOZ Ukraïni" [The decision of the National Agency for the Prevention of Corruption "On the approval of the Methodological recommendations for the prevention and settlement of conflicts of interest"]. (2011, February 02). *Oficijnij visnik Ukraïni – Official Gazette of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

5. Rishennja Nacional'nogo agentstva z pitan' zapobigannja korupcii "Pro zatverdzhennja Metodichnih rekomendacij shhodo zapobigannja ta vreguljuvannja konfliktu interesiv" []. (2017, September 02). *Oficijnij visnik Ukraïni – Official Gazette of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
6. Zakon Ukraïni "Konstitucija Ukraïni" [The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine"]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
7. Zakon Ukraïni "Pro Konstitucijnij Sud Ukraïni" [The Law of Ukraine "About the Constitutional Court of Ukraine"]. (2017, July 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
8. Zakon Ukraïni "Pro Nacional'nu policiju" (2015, July 02). [The Law of Ukraine "On the National Police"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 377.378

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-352-362](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-352-362)

Lypchanko-Kovachyk Oksana Vasylivna PhD in Pedagogy, associate professor, associate professor of the department of English language, literature and methods of teaching, Mukachevo State University, Uzhhorodska St., 26, Mukachevo, 89608, tel.: (050) 666-71-55, <https://orcid.org/0000-0003-3419-1717>

Kravchenko Tetiana Mykolayivna PhD in Pedagogy, senior lecturer of the department of English language, literature and methods of teaching, Mukachevo State University, Uzhhorodska St., 26, Mukachevo, 89608, tel.: (050) 666-71-55, <https://orcid.org/0000-0002-4963-4667>

USE OF ICT AT THE LESSONS OF “PRACTICAL ENGLISH COURSE” AS A FACTOR OF READINESS FOR PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF FUTURE TEACHERS

Abstract. In current conditions of educational reforms in Ukraine, the role of a teacher as an active subject of the pedagogical process is increasing, together with requirements towards his personal and professional qualities. Along with high professional competence, a modern school needs a teacher with a high level of professional self-determination, with an awareness of professional responsibility for the education of the youth. Professional self-determination is extremely important for personal and professional growth of future teachers, and also decisive in the process of their professional self-realization. For effective formation of readiness for professional self-determination of future teachers, they should be involved into the use of information and communication technologies at their “Practical English course” classes, since it provides innovative orientation of educational process, promotes the ability to self-study and self-improvement in professional sphere. The authors of the article have determined that the use of ICT during the study of a practical course is intended for the formation of intercultural foreign language communicative competence, which involves the mastering of communication means of communication by future specialists, their ability to successfully solve the task of mutual understanding and interaction with speakers of the language being studied, in accordance with the norms and cultural traditions in the conditions of direct and

indirect contacts, that is, to build effective speech activity and effective speech behavior. The research results concerning the impact of ICT on the formation of readiness for implementation of professional self-determination of future teachers indicate that those students who actively use ICT are characterized by a significantly higher level of readiness for professional self-determination. The growth of the index of readiness for professional self-determination within such students occurs more effectively, compared to students who do not use ICT. Higher cognitive independence and higher activity demonstrate those students who use ICT.

Keywords: information and communicative technologies, professional self-determination, practical English course, future teachers, professional training.

Липчанко-Ковачик Оксана Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська 26, м. Мукачево, 89608, тел.: (050) 666-71-55, <https://orcid.org/0000-0003-3419-1717>

Кравченко Тетяна Миколаївна доктор філософії, старший викладач кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89608, тел.: (050) 666-71-55, <https://orcid.org/0000-0002-4963-4667>

ВИКОРИСТАННЯ ІКТ НА ЗАНЯТТЯХ «ПРАКТИЧНОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ» ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. В сучасних умовах реформування освіти в Україні зростає роль учителя як активного суб'єкта педагогічного процесу, а також вимоги до його особистісних і професійних якостей. Поряд із високою професійною компетентністю сучасна підготовка потребує вчителя з високим рівнем професійного самовизначення, з усвідомленням професійної відповідальності за виховання молоді. Професійне самовизначення є надзвичайно важливим для особистісно-професійного зростання майбутніх учителів, а також визначальним у процесі їх професійної самореалізації. Для ефективного формування готовності до професійного самовизначення майбутніх учителів необхідно залучати їх під час занять з «Практичного курсу англійської мови» до використання інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки це забезпечує інноваційну спрямованість навчального процесу, сприяє розвитку здатності до самонавчання та самонавчання. вдосконалення в професійній сфері. «Практичний курс англійської мови» спрямований на формування

іншомовної комунікативної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов. Авторами статті визначено, що використання ІКТ під час вивчення практичного курсу покликане для формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності, яка передбачає оволодіння майбутніми фахівцями комунікативними засобами спілкування, їх здатність успішно вирішувати завдання взаєморозуміння і взаємодії з носіями мови, яка вивчається, у відповідності до норм і культурних традицій в умовах прямого і опосередкованого контактів, тобто будувати ефективну мовленнєву діяльність і ефективну мовленнєву поведінку. Результати дослідження щодо впливу ІКТ на формування готовності до здійснення професійного самовизначення майбутніх учителів свідчать про те, що студенти, які активно використовують ІКТ, характеризуються значно вищим рівнем готовності до професійного самовизначення. Зростання індексу готовності до професійного самовизначення у таких студентів відбувається більш ефективно, порівняно зі студентами, які не використовують ІКТ. Вищу пізнавальну самостійність і вищу активність демонструють учні, які використовують ІКТ.

Ключові слова: інформація і комунікативний технології, професійне самовизначення, практичний курс англійської мови, майбутні вчителі, професійна підготовка.

Problem uprising. Present-day society requires creative, qualified specialists with a high level of professional self-determination, who are also able to solve their professional problems creatively; to obtain professional knowledge individually; to implement obtained knowledge in various situations. From this respect, higher educational establishments are strongly expected to train teachers, who are ready to professional self-development and actualization of own potential capacity in creative activity.

Process of professional self-determination and formation of a personality as a professional is a long-lasting and multi-stage period [1]. After graduating from a higher education institution, a young specialist needs a lot of time and effort to adapt to the conditions of professional activity. One of the reasons concerning this problem is neglecting necessary attention to assessment of the state of professional self-determination at the stage of study in higher educational establishment. One of the leading tasks of professional training lies in teaching a student as a future specialist to self-determine, to form the necessity for self-determination.

A wide range of organizational and pedagogical conditions must be carefully elaborated in order to realize professional self-determination of future teachers. Among these significant conditions the formation of information and communicative competence is extremely urgent (ICT-competence). A future teacher should properly orient in information area, possess knowledge and skills necessary

for searching, processing and storing the information. Mastering the properties mentioned above provides effective professional activity.

ICT in teaching has an important role and its impact on the advancement of educational processes is related to effective teaching and learning, and modern research in this field is almost irreplaceable [2].

Modern informatization of the system of education meets the challenges towards effective use of electronic educational resources with a view to build up educational process and to organize the interaction of all subjects in this process. The basis of educational process is not only the acquisition of knowledge, but also ways and means of their implementation, the development of individual abilities of students.

We live in a world where we are exposed to everyday changes that information and communication technologies (ICT) give us impose. These changes are largely related to education, and so the introduction of ICT in universities as institutions of higher education, clearly changing the way it is implemented [3].

Analysis of recent publications. A modified variant of V. Radul's [4] methods for formation of individual's social maturity has been applied by the authors of the present article in order to develop and implement the methods of formation of preparedness to professional self-determination of future teachers. The algorithm of considered technique is based on the idea of the primary combination of numerous self-assessments and assessments made by experts into an integrated indicator - a numerical index.

Development of methods for formation of readiness for professional self-determination requires the development of sociological tools (questionnaires, interviews, etc.) based on the scheme of logical replacements, which is traditionally used to describe individual activities.

The first stage of experiment made it possible to distinguish two groups: experimental and control. Experimental groups contained the notions of intensive influence upon formation of readiness to professional self-determination of a future teacher, namely – involvement of students into the use of information and computer technologies. Special stimuli (types of activities) of involving students have been organized. At the same time, the mentioned above stimuli have not been applied in control groups.

Experience of forming readiness for professional self-determination of students in experimental and control groups has been recorded applying methods of mathematic statistics.

Numerical value of the index of readiness for professional self-determination has been distinguished by combination of both: 1) student's self-assessments and assessments he gave to his fellow-students; 2) expert assessments. The selected statements of compiled questionnaire under the title "self-assessment", which is

filled in by respondents, have also been complemented by assessments of experts (teachers, monitors of academic groups, faculty deans, fellow students) in accordance with formulated questions. This technique involves comparative analysis of own answers, that is self-assessment with assessments by experts.

Through comparison and generalization of obtained data we have worked out the stereo questionnaire and the form-sheet for expert estimation which contains parameters of self-sufficiency and activism of a future teacher.

Opinions of numerous experts have been taken into consideration for objective evaluation of indicators that indicate the formation of readiness of professional self-determination of a future teacher.

Peculiarities of formation of readiness of professional self-determination have been being studied by us starting from 2016 until 2020. During this period, students from different pedagogical institutions of higher education in Ukraine have been diagnostically tested. Generally, more than 420 respondents have been involved into experiment.

Research results. Readiness of a future teacher to professional self-determination is an integrated characteristic feature of a professionally mature personality, being able to develop individually, distinguishing by personality's own activism, goal-oriented changes, developing and transforming own activity.

External position in determination of readiness of a future teacher for professional-determination is future teacher's identity. Among those criteria which enable to record varied changes of investigated readiness of future teachers the authors have selected the following: professional cognitive independence and activism. Elaborated criteria possess qualitative essence and appropriate indicators of expression.

Quantitative criteria which have been introduced in work under consideration are experimentally determined interval indicators of indices of cognitive independence and activism. Variants of their intersection form particular levels of formation of readiness for professional self-determination of a student. Experimental values of each index range from 1 to 5. We have singled out three intervals of numerical values of index - "socio-creative" (high) (5.0-4.01), "personality and activity-oriented" (average) (4, 0-3.01), "situational" (low) (3.0-1.5). Boundaries of these intervals characterize a certain level of formation of readiness for professional self-determination of future chemistry teacher. The level has quantitative and qualitative explanation.

In the era of development of global computer network Internet a teacher-to-be must promptly update his professional knowledge throughout his professional activity. A future teacher has to be able to learn and apply new forms, methods and teaching aids, to improve his information culture and develop information and communication skills.

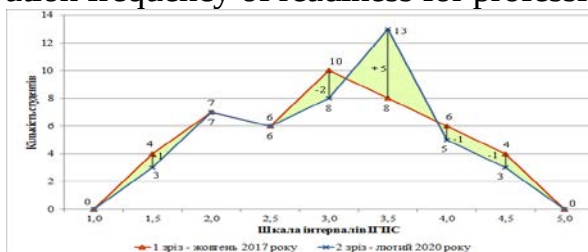

Implementation of system of information, communicative and instrumental means made it possible to change traditional scheme of organization the training process of a future teacher providing theoretical development and practical realization of varied structure of educational process of higher educational establishment.

Second section has testified, that generalized index of readiness for professional self-determination of students, who have been involved in the use of ICT in professional training increases significantly in comparison with those students who have not been involved in such activity. Comparative information is presented in table 1. Table 1. Total indicator of indices of readiness for professional self-determination of student groups involved and not involved into the use of information and communicative technologies in professional training. Dating February, 2020.

Students involved into the use of ICT in professional training (H = 45 people)	Students not involved into the use of ICT in professional training (H = 45 people)
3,69	2,82

Comparative analysis of obtained data shows that the index of readiness for professional self-determination of students being involved in the use of ICT is closely correlated with the intensive growth of their readiness for professional self-determination. Students in control group are characterized by lower growth rates of mentioned readiness. The results of comparative analysis are presented using distribution frequency of readiness for professional self-determination (Pictures 1–2).

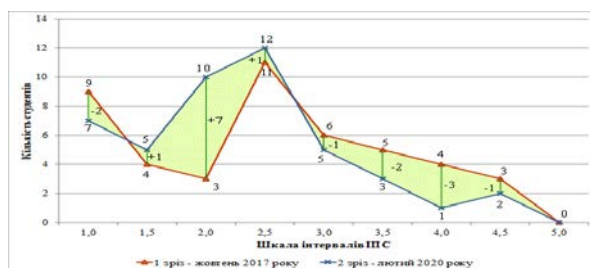

Number of student Scale of intervalsIRSD 1section –October, 2019 2 section-February, 2023

Pic.1 Frequency distribution of students in experimental group with indicated intervals of index of readiness for professional self-determination.

Obtained data, which have been presented in Pictures 1-2, testify that between the frequency distribution of readiness for professional self-determination of

experimental and control groups there is a certain difference in the interval indicators of indices of readiness for professional self-determination of future teachers. Diagnostic testing in 2019 has showed that experimental group is characterized by such a numerical indicator of index of readiness for professional self-determination - 3.0-3.5. As far as diagnostic section of the year 2023 is concerned the top of its positive values falls into the range of 3.5-4.0. Concerning index designations of readiness for professional self-determination of students who have been involved in the use of ICT in professional training, both groups demonstrate similar numerical interval 2.5-3.0. This proves a difference in the level of expression of the future teachers' readiness for professional self-determination of students in both groups.

Number of student Scale of intervalsISD 1section –October, 2019 2section-February,2023

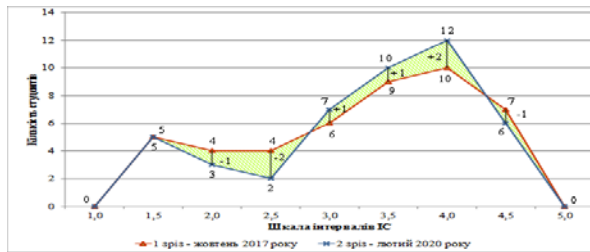
Pic. Frequency distribution of students in control group with indicated intervals of index of readiness for professional self-determination.

Active encouraging of future teachers to use ICT is closely correlated with the intensive growth of their readiness for professional self-determination. Students in control group are characterized by lower growth rates of investigated readiness. The use of ICT by a future teacher in professional training is an effective pedagogical condition for the formation of their readiness for professional self-determination.

Thus, modern ICT in the process of professional training of future teachers increases the efficiency of educational process in the context of both - traditional and innovative education systems. They provide the development of skills of future professionals for self-study and self-improvement in professional sphere, as well as develop the ability to acquire themselves the necessary knowledge.

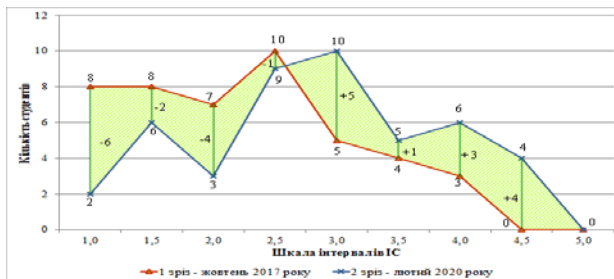
Using Pictures 3–6, the analysis of frequency distributions of experimental and control groups according to the indices of their cognitive autonomy and activity have been presented.

Innovative direction of teaching activity has been caused by ICT, the basic task of which lies in the development of something new, that provides efficiency of educational process. Eventually, in information society, an important problem remains not in idea to obtain qualification in the chosen field, but to obtain and develop certain skills that should enable future teachers to adapt to dynamic development in future professional activity.

Number of student Scale of intervals 1section–October, 2019 2section-February, 2023

Pic. 3 Dynamics of frequency distribution of students of experimental group according to the index of independence

Number of student Scale of intervals 1section –October,2019 2section-February,2023

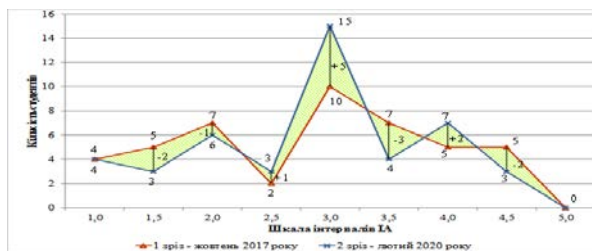
Pic. 4 Dynamics of frequency distribution of students of control group according to the index of independence

Information in pic. 3–4 represents the results of diagnostic tests of independence of future teachers. Obtained results testify, that independence is relatively higher within a group of those students who use ICT in professional training. The students of experimental group have demonstrated the index of their independence by interval 4,0–4,5, meanwhile students of control groups – 3,0–3,5.

Information and communication technologies of teaching make it possible to increase the quality of organization of self-educational activity of students, creating a comfortable information-communicative pedagogical environment, which is a means for development of self-educational competence of future teachers [5].

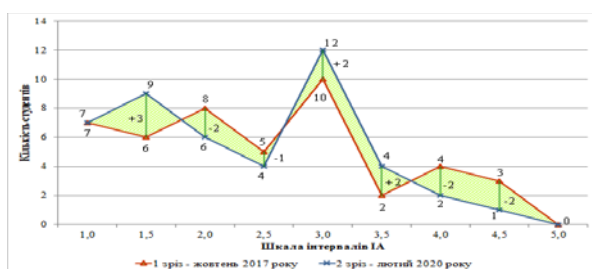
Thus, the use of information and communication technologies affects significantly upon cognitive independence of future teachers, where under urgent importance remains cognition through one's own independent search, awareness of information and ability to use acquired knowledge in new social conditions.

The indices of activity of students of experimental group fall into the numerical range from 4.0 to 4.5, meanwhile control group from 2,0 to 2,5 (Pictures 5–6).

Number of student Scale of intervals IA 1section –October, 2019 2section-February, 2023

Pic. 5 Dynamics of frequency distribution of students of experimental group according to activity index

Number of student Scale of intervals 1section –October,2019 2section-February,2023

Pic. 6 Dynamics of frequency distribution of students of control group according to activity index

Obtained results indicate that activity is much higher in groups of students who are involved in the use of ICT while training. That is, information and communication technologies significantly affect the formation of activism of future teachers.

Carried out research has stressed upon the necessity of the use of ICT in professional training of future teachers with a view to form their readiness for professional self-determination.

We live in a world where we are exposed to everyday changes that information and communication technologies give us impose. These changes are largely related to education, and so the introduction of ICT in universities as institutions of higher education, clearly changing the way it is implemented [6].

General and professional competencies of a future teacher are being formed in the process of implementation of traditional forms of study as well as in the process of student's independent learning activity, including the use of ICT.

In terms of using information and communication technologies, information and educational basis of higher educational establishment appears to be a significant factor in the formation of readiness for professional self-determination, which supports organization of fundamentally new professional training of a teacher and affects the formation of future professional trajectory of a student. The use of ICT enables educational institutions to change fundamentally their teaching and learning

environment. Therefore, their development and implementation have become the dominant direction of numerous investments [7].

From this respect, electronic educational and methodological complex has proved to be the effective means of organization and support of educational process in higher educational establishments. In particular, we recommend students a developed software for educational intended use, consisting of the following blocks: theoretical, practical, diagnostic and control which is at disposal on the platform Moodle [8]. This multimedia educational complex provides possibility to support a student with necessary material in real time and with demanded speed. It also provides easy access to any sort of information, creates an integrated idea about subject and makes it possible to choose the trajectory, which is especially relevant for distance education. Distance education can be very effective use of instructional materials with visual, auditory, audiovisual and multimedia content [9].

It is worth indicating that, despite high potential of modern ICT, complex e-learning tools are of limited use in the process of study of academic disciplines, due to the lack of certified virtual tools. In the era of Information and Communication Technology (ICT), virtual laboratories in the field of engineering and sciences have gained popularity, as a smart way of imparting practical and theoretical education [10].

In the future, during the professional-oriented stage, students practically use the acquired knowledge and skills, in the process of developing lessons, extracurricular activities, creating digital educational resources, knowledge control systems, visual aids, educational projects etc.

At the same time, the latest information and communication technologies should not displace the traditional system of education, they should complement and strengthen each other. It is this precise integration that contributes to improvement of the quality of training of future teachers, the formation of readiness for professional self-determination.

Conclusions. Investigation results of the influence of ICT upon the formation of readiness for realization of professional self-determination of future teachers have clarified that those students who permanently use ICT, are characterized by a relatively higher level of readiness for their professional self-determination. The growth of the index of readiness for professional self-determination within such students occurs more effectively, compared to students who do not use ICT.

References:

1. Olga V. Galustyan, Lyudmila E. Solyankina, Oleg N. Slobotnikov, Sergey M. Kuleshov, Alexey V. Solyankin. (2019). Professional and Career Consulting as a Factor of Professional Self-determination of the Youth. TEM Journal. (Vol8), (pp1071-1075)
2. Berk, L., Bertsimas, D., Weinstein, A. M., & Yan, J.(2019). Prescriptive analytics for human resource planning in the professional services industry. European Journal of Operational Research, 272(2), (pp636-641)

3. Valerii V. Radul, Yaroslav V. Haleta, Rostyslav O. Liashenko, Olha S. Radul, Olha Tkachenko. (2020). Social maturity as integrative quality of young teacher's personality. *Astra Salvensis*. (pp235-251)

4. Pyetukhova L. Y., Voropay N. A. (2011), *Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi yak zasib formuvannya samoosvitnoyi kompetentnosti* [Information and communication technologies as a means of formation of self-educative competence]. *Pedahohika i psykholohiya*. (pp45-47). Chernivtsi: Chernivtsi: Chernivets'kyy nats. u-t. [in Ukrainian]

5. Elsaadani, M. (2012). Exploration of teaching staff and students' preferences of information and communication technologies in private and academic lives. *International Journal of Computer Science (Issues)*, 9(2), (pp 396-402)

6. Ertmer, P. A. (2005). Teacher pedagogical beliefs: The final frontier in our quest for technology integration? *Educational Technology Research and Development*, 53(4), (pp25-39).

Література:

1. Olga V. Galustyan, Lyudmila E. Solyankina, Oleg N. Slobotchikov, Sergey M. Kuleshov, Alexey V. Solyankin. (2019). Professional and Career Consulting as a Factor of Professional Self-determination of the Youth. *TEM Journal*. (Vol8), (pp1071-1075)

2. Berk, L., Bertsimas, D., Weinstein, A. M., & Yan, J. (2019). Prescriptive analytics for human resource planning in the professional services industry. *European Journal of Operational Research*, 272(2), (pp636-641)

3. Valerii V. Radul, Yaroslav V. Haleta, Rostyslav O. Liashenko, Olha S. Radul, Olha Tkachenko. (2020). Social maturity as integrative quality of young teacher's personality. *Astra Salvensis*. (pp235-251)

4. Петухова Л.Й., Воропан Н. А. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб формування самоосвітньої компетентності\ Петухова Л.Й., Воропан Н. А. // Педагогіка та психологія: вісник Чернів.ун-ту ю-Чернівці, 2011. С.45-47

5. Elsaadani, M. (2012). Exploration of teaching staff and students' preferences of information and communication technologies in private and academic lives. *International Journal of Computer Science (Issues)*, 9(2), (pp 396-402)

6. Ertmer, P. A. (2005). Teacher pedagogical beliefs: The final frontier in our quest for technology integration? *Educational Technology Research and Development*, 53(4), (pp25-39).

УДК 378:373.091.12.011.3-51

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-363-375](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-363-375)

Бенера Валентина Єфремівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики дошкільної та початкової освіти, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, м. Кременець, 47003, тел.: (068) 035-80-04, <https://orcid.org/0000-0003-2865-3217>

ІНФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК РЕСУРС ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ

Анотація. У статті розкрито сутнісні характеристики інформальної освіти у визначеннях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених.

Обґрунтовано законодавчі засади досліджуваного феномену на вітчизняній та зарубіжній нормативній базі.

У зв'язку із трансформаційними змінами, яких зазнає сучасна освіта (масовість та збільшення доступності освіти; глобалізація освіти та посилення міжнародної конкуренції на ринку освітніх послуг; інтернаціоналізація освітнього простору та ін.) інформальна освіта фактично стає одним із інтегральних чинників особистісного та професійного розвитку майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти.

Акцентовано увагу на тому, що інформальна освіта є новим вікном можливостей для розвитку компетентностей, що можуть допомогти майбутньому вихователю в пошуку його ідентичності із професією та успішній самореалізації.

Зазначено, що вивчення європейського досвіду підготовки майбутніх педагогів в умовах інформальної освіти становить великий інтерес для аналізу, осмислення й збагачення сучасної науки та оптимізації професійної підготовки майбутнього вихователя у фаховому коледжі.

Визначено, що на засадах аксіологічного підходу вибудовується принципово нова стратегія освіти та самоосвіти: формування в майбутніх вихователів механізмів модифікації мотиваційно-ціннісних аспектів власної самостійної діяльності через процеси самопізнання. Водночас перерозподіляються акценти в освітньому процесі з викладання на учіння й активізується концепція освіти, спрямована на навчання (*learning-centred*), чи студентоорієнтоване навчання (*student-centred education*).

Розкрито процес інтеграції формальної, неформальної та інформальної освіти у фаховому коледжі як процес, спрямований на забезпечення повноти і цілісності освіти шляхом взаємодії, взаємопроникнення і розширення

можливостей формальної та позаформальної (неформальної та інформальної) освіти в умовах забезпечення гармонії й узгодження інтересів всіх суб'єктів діяльності.

Ключові слова: інформальна освіта, фаховий коледж, майбутній вихователь, професійний розвиток.

Benera Valentyna Efremivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool and Primary Education, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy, tel.: (068) 035-80-04, <https://orcid.org/0000-0003-2865-3217>

INFORMAL EDUCATION AS A RESOURCE FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE FUTURE EDUCATOR

Abstract. The article reveals the essential characteristics of informal education in the definitions of leading domestic and foreign scientists. The legal foundations of the studied phenomenon are substantiated on the domestic and foreign regulatory basis.

In connection with the transformational changes that modern education is undergoing (the mass and increasing accessibility of education; the globalization of education and the strengthening of international competition in the market of educational services; the internationalization of the educational space, etc.), informal education actually becomes one of the integral factors of personal and professional development in the future teacher of a preschool education institution.

Attention is focused on the fact that informal education is a new window of opportunities for the development of competencies that can help the future educator in finding his identity with the profession and successful self-realization.

It is noted that the study of the European experience of training future teachers in the conditions of informal education is of great interest for the analysis, understanding and enrichment of modern science and optimization of the professional training of future educators in a vocational college.

It was determined that a fundamentally new strategy of education and self-education is being built on the basis of the axiological approach: the formation of mechanisms for modifying the motivational and value aspects of one's own independent activity through the processes of self-knowledge in future educators. At the same time, the emphasis in the educational process is being redistributed from teaching to learning, and the concept of education focused on learning (*learning-centered*) or student-centered education (*student-centered education*) is being activated.

The process of integration of formal, informal and informal education in a vocational college is revealed as a process aimed at ensuring the completeness and integrity of education through interaction, interpenetration and expansion of opportunities for formal and non-formal (informal and informal) education in conditions of ensuring harmony and coordination of interests of all subjects of activity .

Keywords: informal education, professional college, future teacher, professional development.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги щодо підняття престижу професії вихователя закладу дошкільної освіти продукують застосування інноваційних форм і засобів стимулювання ефективності їх професійного розвитку.

У зв'язку із трансформаційними змінами, яких зазнає сучасна освіта (масовість та збільшення доступності освіти; глобалізація освіти та посилення міжнародної конкуренції на ринку освітніх послуг; інтернаціоналізація освітнього простору та ін.) інформальна освіта фактично стає одним із інтегральних чинників особистісного та професійного розвитку майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти (надалі – ЗДО).

У цьому контексті ми розглядаємо *інформальну освіту* як вікно можливостей розвитку компетентностей, що можуть допомогти майбутньому вихователю в пошуку його ідентичності із професією та успішній самореалізації. Імперативи зміщуються на самостійність навчання у контексті інформальної освіти; причому, не стільки на отримання певної суми нових знань, скільки на вдосконаленні знань та навичок, вже здобутих індивідом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових розвідках учених представлено: сучасні підходи до визначення інформальної освіти у зарубіжній науковій парадигмі (Т. Лискіна, Н. Паульзен та ін.); сутність інформальної освіти як фактору трансформації сучасної освіти (І. Жукевич, О. Павлова та ін.); формування професійної компетентності фахівця в умовах інтеграції неформальної та інформальної освіти (А. Гончарук, М. Груздєв, Т. Кристопчук, В. Луговий та ін.); порівняння зарубіжного та вітчизняного досвіду організації неперервної освіти та освіти дорослих (Л. Айзікова, Н. Дем'яненко, І. Жукевич, Л. Сігаєва, О. Самойленко, В. Фрицюк) та ін.

Мета статті – обґрунтування сутності та дослідження особливостей застосування інформальної освіти як ресурсу професійного розвитку майбутнього вихователя в умовах навчання у фаховому коледжі.

Виклад основного матеріалу. Один із пріоритетів вищої освіти в європейському освітньому просторі, визначений у Єреванському комюніке (Yerevan Communiqué, 2015), – пошук шляхів уведення педагогічних інновацій для підтримання та збільшення рівня й значущості самостійного навчання студентів на засадах свободи вибору, академічної мобільності та студентоорієнтованого підходу [6]; зміцнення європейської ідентичності через освіту та культуру (Strengthening European Identity through Education and Culture, 2017); у Паризькому комюніке (2018) – «співпраця в практиках інноваційного навчання і викладання» та розвиток «нових й інклюзивних підходів до постійного їх вдосконалення» [10].

На засадах аксіологічного підходу вибудовується принципово нова стратегія освіти та самоосвіти: формування в майбутніх вихователів механізмів модифікації мотиваційно-ціннісних аспектів власної самостійної діяльності через процеси самопізнання. Водночас перерозподіляються акценти в освітньому процесі з викладання на учіння й активізується концепція освіти, спрямована на навчання (*learning-centred*), чи студентоорієнтоване навчання (*student-centred education*).

Серед ціннісних принципів Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що детермінують діяльність майбутніх фахівців, є закон «базисної організації компетентностей» особистості (В. Луговий, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, 2018). Вони є одними з п'яти видів компетентностей, що визначаються як «діяльнісні здатності особи на основі системи її пріоритетних принципів і предметів діяльності» [8, с.10].

Реалізована на практиці концепція неперервної освіти (навчання тривалістю в життя – *lifelong learning*) надає змогу особистості майбутнього педагога одержувати необхідні на кожному етапі різні блоки компетентності, а інформація та здобутті знання стають стратегічним ресурсом для успішної самореалізації упродовж життя.

Серед ключових компетентностей особи, що визначені Європейським Парламентом і Радою Європейського Союзу, є *навченість навчатися*, яка включає оцінювання своїх навчальних потреб, процесу та прогресу, визначення можливостей подолання перешкод для успішного навчання, відповідну мотивацію і впевненість [9, с. 55].

Перспективний шлях розвитку академічної мобільності у сфері освіти та професійного розвитку, сприяння неформальній та інформальній навчальній освіті є проголошення Європейською Комісією про відкриття нової Програми Еразмус+ на 2021-2027 рр. У межах програми буде також підтримано нові флагманські ініціативи, такі як Європейські університети, Академії вчителів Еразмус, Центри досконалості у сфері професійної (професійно-технічної) освіти та «Відкривай ЄС» [11].

За визначенням ЮНЕСКО, до основних форм неперервної освіти відносять: *формальну, неформальну та інформальну*. Континуум безперервної освіти робить неформальну та інформальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання в умовах фахового коледжу. *Інформальна освіта* не може розглядатися поза контекстом формальної та неформальної освіти, оскільки вони становлять єдину освітню парадигму сучасного світу та складають сучасну систему освіти, безперервний процес навчання вчитися упродовж життя. Тому процес інтеграції формальної, неформальної та інформальної освіти у фаховому коледжі можна визначити як процес, спрямований на забезпечення повноти і цілісності освіти шляхом взаємодії, взаємопроникнення і розширення можливостей формальної та позаформальної (неформальної та інформальної) освіти в умовах забезпечення гармонії й узгодження інтересів всіх суб'єктів діяльності.

Відгукуючись на виклики сьогодення та потреби майбутніх вихователів, держава передбачила можливість безперервного їх навчання у Законі України «Про освіту» (2017), відповідно до якого майбутній виховатець ЗДО має можливість обирати один з видів освіти впродовж життя – формальну, неформальну чи інформальну (ст. 8, п. 2., п. 4). Результати навчання, здобуті шляхом неформальної та/або інформальної освіти, регулюються в системі формальної освіти визначеним законодавством порядком.

Поняття «*інформальна освіта*» на сучасному етапі розвитку педагогічної науки не має стійкого класичного визначення. Зокрема, низка американських дослідників не погоджуються із терміном «*інформальна освіта*», вважають, що навчання на робочому місці побудоване на формальних домовленостях між співробітниками, тому вживання цього терміна неправильне [14].

Вчені Т. Лискіната Н. Паульзен окреслюють вісім підходів до визначень інформальної освіти у зарубіжній науковій парадигмі (рис. 1). Вивчення європейського досвіду підготовки майбутніх педагогів в умовах інформальної освіти становить великий інтерес для аналізу, осмислення й збагачення сучасної науки та оптимізації професійної підготовки майбутнього вихователя у фаховому коледжі.

Рис. 1. Формат інформальної освіти у зарубіжній науковій парадигмі
[Джерело: 7].

Серед тенденцій глобалізації світового розвитку вчені відзначають закріплення та розширення у загальносвітовому вимірі провідної ролі здібностей людини до трудової діяльності інноваційного змісту, визнання людського капіталу як головної продуктивної сили, якою визначається можливість зростання матеріального і духовного багатства людства, конкурентоспроможність країн.

Важливо відзначити, що взаємодія навчання, досліджень та інновацій, а також поєднання академічного навчання та навчання на робочому місці надасть змогу майбутнім вихователям розвивати критичний і творчий образ мислення та приймати інноваційні рішення, що передусім відображаються в несприятливих умовах.

Головне завдання інформальної освіти, незважаючи на її форму здобуття, полягає в тому, що майбутньому вихователю ЗДО надається

можливість відшукати ідентичність, пов'язану з віком, культурою та професійною діяльністю.

Інформальна освіта – це:

1) освіта самостійного навчання, яка характеризується більшою мірою автономності, незалежності дорослого від зовнішніх дій (як несприятливих, так і сприятливих),

2) гнучка у проявах (за часом, місцем, формами та методами, змістом навчання) [12, с. 192].

На думку вчених, інформальна освіта може ефективно вирішувати завдання формування життєвих установок особистості фахівця, заповнення дефіциту її професійної компетентності.

Прикладами *інформальної освіти* вважають навчання за методом спроб і помилок, стихійну самоосвіту у вигляді самостійного пошуку відповідей на питання, взаємонавчання під час спільного виконання тих чи інших завдань, збагачення духовного світу завдяки читанню та відвідуванню закладів культури, естетичний розвиток у процесі читання художньої літератури, розвиток комунікативних навичок в процесі міжособистісного спілкування, розширення кругозору, збагачення духовного світу та отримання життєво важливих знань, умінь, навичок під час подорожей, туристичних поїздок тощо [2].

Разом з тим, розглядаючи поняття *інформальної освіти*, слід зауважити, що воно набагато ширше, ніж поняття «самоосвіта», охоплює сімейне, побутове, дозвілєве навчання тощо.

На табл. 1 представлено варіативність сутнісної характеристики інформальної освіти (як вид освіти, форма освіти, «навчання через досвід», навчальна діяльність) тощо.

Самоосвіта входить у поняття інформальної освіти, вони взаємопов'язані, але не тотожні. М. Кузьміна, визначаючи специфіку самоосвіти, зауважує, що вона переважно здійснюється на базі самостійної діяльності людини згідно з її індивідуальними особливостями та власними й фаховими потребами, непоодинокі й ґрунтується винятково на основі глибоких далекосяжних внутрішніх мотивів студента та за своєю суттю виходить поза межі навчальних планів і програм, розпочинаючись власне із самостійної навчальної діяльності.

Таблиця 1

Експлікація поняття «інформальна освіта»

Визначення	Джерело
Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов’язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям	[5]
Інформальна освіта (англ. <i>Informaleducation</i>) – форми освіти, що є цілеспрямованими або ретельно спланованими, але не інституціоналізованими, тобто менше організована і структурована, ніж формальна і неформальна освіта. Інформальна освіта може включати навчальну діяльність в родині, на робочому місці, за місцем проживання і в повсякденному житті, її спрямованість визначається самостійно, родиною або соціумом.	[15]
Інформальну освіту називають «навчанням через досвід» (від англ. – <i>learning by experience</i>). Часом інформальну освіту ототожнюють з самоосвітою (один з основних способів її реалізації), несистемним / спонтанним, випадковим навчанням тощо. Інформальна освіта менш організована й структурована, ніж формальна освіта та неформальна освіта; є додатковим та / або альтернативним видом навчання упродовж життя.	[3]
Інформальна освіта (від англ. <i>informal education</i>) – вид освіти, що передбачає самоорганізоване здобуття людиною певних компетентностей під час повсякденної діяльності, пов’язаної з громадською, професійною або /та іншими активностями, родиною, дозвіллям тощо. Інформальна освіта передбачає індивідуальну пізнавальну діяльність людини в культурно-освітньому середовищі упродовж життя; не має вікових, професійних, інтелектуальних обмежень щодо її здобувачів.	[3]
Інформальна освіта (самоосвіта) – це навчальна діяльність, яка не обов’язково цілеспрямована та структурована, не фіксується документально, але сприяє розширенню професійних знань та умінь і є однією з ключових компетентностей особистості.	[13]

Такий аспект сьогодні ми розглядаємо у рамках нового явища освіти – *інформального навчання* (самоосвіта поза межами традиційної освітньої сфери) засобами of- та on-line навчання.

Нині виникає необхідність інноваційного оновлення системи професійного розвитку майбутніх вихователів, яким необхідно оволодівати новими вміннями, ставати тими, хто навчається протягом життя для засвоєння нових знань, педагогічних ідей і технологій.

Завдяки впровадженню *інформального навчання* формується персонально-орієнтоване освітнє середовище, додаючи в освітній процес елементи індивідуалізації та персоніфікації на рівні:

- 1) джерел навчальної інформації,
- 2) форм і методів навчання та самонавчання.

Інформальним навчанням можна вважати перегляд телепередач, відвідування музею, читання книг, прогулянки Інтернетом, просто роздуми на тему. «Ми стаємо тими, хто навчається протягом всього життя» [4, с. 141].

Інформальне навчання має великий потенціал для особистісно-професійного розвитку майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та пропонує їм чимало сучасних форм роботи за допомогою засобів Facebook, Viber, Instagram, Zoom та ін.; застосовуючи ІКТ; мультимедійні програми та презентації за програмним забезпеченням MicrosoftPowerPoint, SmartArt тощо.

Завдяки *інформальному навчанню* майбутній вихователю може розширювати та поглиблювати знання, формувати необхідні вміння й навички, певні фахові компетентності, інакше кажучи, все те, що сприяє фаховим успіху та конкурентоспроможності, а відтак – неодмінно залучає до системи самонавчання, хоча й іноді виходить за межі типових освітніх планів і програм.

Сучасні інформаційні технології стали надпотужним ресурсом індивідуального пізнання світу. Вони підкреслюють значення інформальної освіти та засвідчують її величезні резерви. Основа новітніх інформаційних технологій – комп'ютери, можливості яких залежать від їхнього забезпечення: апаратне (*hardware*), програмне (*software*), «мозкове» (*brainware*).

В *інформальному навчанні* ефективним є використання сучасних інтерактивних технологій: технологія проведення наглядових і тренінгових засідань, що визначає стратегію наглядового супроводу та прогнозує розроблення індивідуального портфоліо професійного розвитку майбутнього вихователя закладів дошкільної освіти; технологія формулювання актуальних цілей за принципами цілепокладання SMART і узгодженого їх досягнення всіма та кожним учасником групи; технологія

командної та дуальної взаємодії; технологія самооцінки професійного розвитку майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти (за методикою ISSA) та інші.

Для успішного самонавчання майбутніх вихователів ЗДО потрібне забезпечення певних умов: наявність достатніх джерел і засобів навчання, володіння навичками організації навчальної діяльності тих, хто навчається, кваліфікована допомога, супровід в інформальному навчанні тощо. Виникнення супроводу як необхідної складової освіти продиктоване усвідомленням нової сутності методів індивідуалізації та диференціації в освіті як таких, що обстоюють право особистості на вибір найбільш доцільного шляху розвитку [1, с. 27]. За таких умов метод методичного супроводу виконує функцію необхідної складової підтримки всіх інноваційних процесів, а логіка процесу супроводу орієнтує нас на перший спосіб побудови стратегії допомоги [1, с. 81].

Індивідуальний наглядний супровід особистості майбутнього вихователя в умовах інформальної освіти повинен здійснюватися зі спрямованістю на життєву та професійну перспективу.

У сучасному інноваційному просторі пропонується онлайн-супровід TeachHub – в особі типових представників неформальної освіти, які мають бажання допомагати педагогам розвиватися, ставати кращими та відчувати себе щасливими. Вони надають рекомендації, як поєднати різні види здобуття освіти та будувати власну траєкторію успішного навчання упродовж життя [13].

Висновки. Отже, ключовими детермінантами щодо *впровадження* інформальної освіти як ресурсу розвитку особистості майбутнього вихователя вважаємо:

- забезпечення переходу від законодавчого забезпечення (Закон України «Про освіту» ст. 18) до виконавчої місії на державному рівні щодо впровадження поряд із традиційною, неформальною та інформальною освітою;
- відкриття Центрів безперервного професійного розвитку (у т. ч. для осіб з обмеженими можливостями) у регіональних ЗВО України;
- розвиток інноваційного освітньо-розвивального простору в ЗВО й у регіоні для забезпечення умов для успішного процесу інформального навчання;
- залучення професорсько-викладацьких і наукових кадрів вищої школи, академічної та галузевої науки, провідних фахівців до впровадження інформального навчання, при цьому обсяг їх навчального навантаження повинні регулюватися спеціальним положенням;
- розширення спектру консультативної діяльності викладача фхового коледжу з питань інформальної освіти (в т.ч. самоосвіти) (керівник,

лектор-консультант, тьютор, коуч, ментор, модератор, едвайзер, фальсилітатор, менеджер тощо) з офіційним затвердженням у навантаженні викладача часу на такий вид роботи;

- інформування про можливості технологічних і фінансових ресурсів на підвищення кваліфікації (стажування, курси, вебресурси та інші інструменти професійного зростання) у країні та за рубежом;

- впровадження європейського досвіду індивідуального наглядного супроводу особистості майбутнього вихователя ЗДО (в особі викладача, вчителя, наставника, консультанта, інструктора, майстра, тренера, супервізора).

Упровадження індивідуального наглядного супроводу особистості майбутнього вихователя в умовах інформальної освіти, поряд із формальною, сприятиме більш комфортній і результативній соціалізації, набуття нових професійних і соціальних компетентностей (softskills), стратегій самонавчання, здатності успішно самореалізовуватися та автономно навчатися упродовж життя.

Література:

1. Богоявленский В. Н. Научное сопровождение образовательного процесса в педагогическом университете: методические характеристики. СПб, 2000. 370 с.
2. Бугайчук К. Формальное, неформальное и информальное дистанционное обучение : сущность, соотношение, перспективы URL : <http://www.e-learning.by/Article/Formaljnoe-neformalnoe-i-informalnoe-distancionnoe-obuchenie-suschnostj-sootnoshenie-perspektivy/ELeaming.html> (дата звернення 10.02.2023).
3. Велика українська енциклопедія. Інформальна освіта URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 15.02.2023).
4. Жукевич І. П. Інформальна освіта як фактор трансформації сучасної освіти. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Випуск LXXIX. Том 1. С. 140-144. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79\(1\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79(1)) (дата звернення 17.02.2023).
5. Закон України «Про освіту» (2017). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 28.02.2023).
6. Заява з зустрічі в Єревані. URL: http://lpehea.in.ua/sites/default/files/documents/2016/05/24/yerevanske_komyunike_2015.pdf (дата звернення: 25.02.2021).
7. Лискина Т. В., Паульзен Н. С. Современные подходы к определению понятия «информальное образование». URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-opredeleniyu-ponyatiya-informalnoe-obrazovanie> (дата звернення: 14.02.2023).
8. Луговий В. І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В. Ціннісно-орієнтаційні компетентності як невід’ємна складова кваліфікацій. *Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України*. 2018. №1(98). С.5–19.
9. Національний освітньо-науковий глосарій. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 272 с.
10. Паризьке комюніке, Париж, 25 травня 2018 р. URL: <http://erasmusplus.org.ua/search/158-materialy-here-team/1904-dokumenty-yevropeiskoho-prostoru-vyshchoi-osvity-yerpvo.html> (дата звернення: 12.02.2023).

11. Освіта за кордоном. Еразмус+ URL:<https://osvita.ua/abroad/82119/> (дата звернення: 22.02.2023).

12. Самойленко О.А. Інформальна освіта у системі особистісного та професійного розвитку дорослого. Вісник №1 (157). Серія: Педагогічні науки. С. 188-194. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/download/vs157/38.pdf> (дата звернення: 22.02.2023).

13. Формальна, неформальна та інформальна освіта: що вибрати та як поєднати? URL : <http://teach-hub.com/formalna-neformalna-ta-informalna-osvita-vchitelya/> (дата звернення: 25.02.2023).

14. Billett S. Learning through work : Workplace participator)' practices. In H. Rainbird, A. Fuller & A. Munro (Eds.), *Workplace Learning in Context*. London: Routledge. 2004. P. 109–125.

15. International Standard Classification of Education ISCED 2011 / UNESCO. URL : <http://uis.unesco.org/en/topic/international-standard-classification-education-isced> (дата звернення: 22.02.2023).

References:

1. Bogojavlenskij, V. N. (2000). *Nauchnoe soprvozhdenie obrazovatel'nogo processa v pedagogicheskom universitete: metodicheskie harakteristiki* [Scientific support of the educational process in the pedagogical university: methodical characteristics]. SPb [in Russian]

2. Bugajchuk, K. Formal'noe, neformal'noe i informal'noe distancionnoe obuchenie : sushhnost', sootnoshenie, perspektivy [Formal, informal and informal distance learning: essence, relationship, prospects]. www.e-learning.by Retrieved from <http://www.e-learning.by/Article/Formaljnoe-nefonnaljnoe-i-informaljnoe-distancionnoe-obuchenie-suschnostj-sootnoshenie-perspektivy/ELearning.html> [in Russian]

3. Velika ukraïns'ka enciklopedija. Informal'na osvita [Great Ukrainian encyclopedia. Informal education]. vue.gov.ua Retrieved from <https://vue.gov.ua/> [in Russian].

4. Zhukevich, I. P. (2017). Informal'na osvita jak faktor transformacii suchasnoï osviti. Zbirnik naukovih prac' Hersons'kogo derzhavnogo universitetu [Informal education as a factor in the transformation of modern education]. *Pedagogichni nauki - Collection of scientific works of Kherson State University. Pedagogical sciences*, LXXIX , 1, 140-144. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79\(1\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79(1)) [in Ukrainian].

5. Zakon Ukraïni «Pro osvitu» [The Law of Ukraine "On Education"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

6. Zajava z zustrichi v Ėrevani [Statement from the meeting in Yerevan]. n.d). lpehea.in.ua Retrieved from http://lpehea.in.ua/sites/default/files/documents/2016/05/24/yerevanske_komyunike_2015.pdf [in Ukrainian].

7. Liskina, T. V., Paul'zen, N. S. Sovremennye podhody k opredeleniju ponjatija «informal'noe obrazovanie» [Contemporary approaches to defining the concept of "informal education]. cyberleninka.ru Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-opredeleniyu-ponyatiya-informalnoe-obrazovanie> [in Russian]

8. Lugovij, V. I., Sljusarenko, O. M., Talanova, Zh. V. (2018). Cinnisno-orientacijni kompetentnosti jak nevid'emma skladova kvalifikacij [Value-oriented competences as an integral component of qualifications]. *Pedagogika i psihologija. Visnik NAPN Ukraïni - Pedagogy and psychology. Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 1(98), 5–19 [in Ukrainian].

9. *Nacional'nij osvitn'o-naukovij glosarij* [National educational and scientific glossary]. Kïiv : TOV «KONVI PRINT» [in Ukrainian].

10. Pariz'ke komjunike, Parizh, 25 travnja 2018 r. [Paris Communiqué, Paris, May 25, 2018]. *erasmusplus.org.ua* Retrieved from <http://erasmusplus.org.ua/search/158-materialy-here-team/1904-dokumenty-yevropeiskoho-prostoru-vyshchoi-osvity-yepvo.html> [in Ukrainian].
11. Osvita za kordonom. Erazmus+ [Education abroad. Erasmus+]. *osvita.ua* Retrieved from <https://osvita.ua/abroad/82119/> [in Ukrainian].
12. Samojlenko, O.A. Informal'na osvita u sistemi osobistisnogo ta profesijnogo rozvitku doroslogo [Informal education in the system of personal and professional development of an adult]. *Visnik. Serija: Pedagogichni nauki – Bulletin. Series: Pedagogical sciences*, 1 (157), 188-194. Retrieved from <https://visnyk.chnpu.edu.ua/download/vs157/38.pdf> [in Ukrainian].
13. Formal'na, neformal'na ta informal'na osvita: shho vibrati ta jak poednati? [Formal, informal and informal education: what to choose and how to combine?]. *teach-hub.com* Retrieved from <http://teach-hub.com/formalna-neformalna-ta-informalna-osvita-vchitelya/> [in Ukrainian].
14. Billett, S. (2004). Learning through work : Workplace participator)'s practices. In H. Rainbird, A. Fuller & A. Munro (Eds.), *Workplace Learning in Context*, 109–125 [in English].
15. International Standard Classification of Education ISCED 2011 / UNESCO. *uis.unesco.org* Retrieved from <http://uis.unesco.org/en/topic/international-standard-classification-education-isced> [in English].

УДК 811.161.2'243'367.6(076.5)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-376-384](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-376-384)

Гончарук Оксана Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства, Івано-Франківський національний медичний університет, вул. Галицька, 2, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (097) 435-52-70, <https://orcid.org/0000-0001-8811-9601>

Дикан Ольга Василівна старший викладач, викладач кафедри мовознавства, Івано-Франківський національний медичний університет, вул. Галицька, 2, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (099) 012-90-84, <https://orcid.org/0000-0001-7213-0320>

ОВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ЯК ДОМІНАНТА МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті розглядається питання мотивації до навчання іноземних студентів в Україні через оволодіння ними української мови як домінанти, яка сприяє подоланню психоемоційного напруження, налаштуванню на навчання в чужоземному середовищі, спрямованості на професійний розвиток, сприйняттю нових норм та правил, зацікавленню та пізнанню нової культури.

Мета нашого дослідження – розуміння важливості вивчення української мови іноземними студентами як домінанти мотивування їх до навчання в українськомовному середовищі.

Зокрема, виокремлено чотири етапи формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів: діагностичний, стимулюючий, формувальний та сформованість мотивації.

Діагностичний етап формування мотивації передбачає визначення рівня іноземців до навчання та побудову подальшої стратегії співпраці. З метою діагностики мотивації навчання іноземних студентів-першокурсників запропоновано провести анкетування, в якому за основу можна обрати критерії вибору професії, адекватність сприйняття себе як медика та самооцінку.

Відзначено важливість етапу стимулювання мотивації до вивчення української мови як засобу подолання не тільки мовного, а й психоемоційного, соціально-культурного бар'єрів, оскільки незнання мови породжує страх у студентів-іноземців бути незрозумілими чи висміяними носіями мови. Тут потрібно викладачеві представити українську мову як інструмент

мотивування для подальшої навчально-професійної, інтегративної діяльності, зацікавити іноземного студента у процесі вивчення мови, створити сприятливі умови для комунікації.

Одним з важливих кроків щодо удосконалення позитивної мотивації до вивчення української мови є власне формувальна мотивація, яка полягає у застосуванні ефективних методів викладання мови з метою набуття іноземними студентами таких навичок як читання, письмо, аудіювання, говоріння для забезпечення насамперед актуальних мовленнєвих потреб студентів, тобто формування комунікативної компетентності.

Основним завданням на етапі сформованості мотивації є розвиток особистості студента, усвідомлення ним соціальної ролі, аналіз професійної та життєвої ситуацій, що заохочуватиме студента до самостійного удосконалення комунікативної компетенції української мови.

Отже, першочергове завдання мови як засобу мотивації для іноземного студента полягає у формуванні лінгвістичної, комунікативної та соціокультурної компетенції, необхідних для ефективного вирішення комунікативних задач у різноманітних ситуаціях побутового та професійного спілкування.

Ключові слова: мотивація, домінанта, українська мова як іноземна, іноземний студент.

Honcharuk Oksana Volodymyrivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Linguistics Department, Ivano-Frankivsk National Medical University, Halytska St., 2, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (097) 435-52-70, <https://orcid.org/0000-0001-8811-9601>

Dykan Olga Vasylivna Senior lecturer of the Linguistics Department, Ivano-Frankivsk National Medical University, Halytska St., 2, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (099) 012-90-84, <https://orcid.org/0000-0001-7213-0320>

THE UKRAINIAN LANGUAGE ACQUISITION AS A DOMINANT MOTIVATIONS FOR EDUCATION IN FOREIGN STUDENTS

Abstract. The article examines the issue of motivation to study of foreign students in Ukraine due to their acquisition of the Ukrainian language as dominant, that helps to overcome psycho-emotional tension, adjustment to study in a foreign environment, focus on professional development, perception of new norms and rules, interest and learning a new culture.

The purpose of our research is to understand the importance of learning Ukrainian language by foreign students as the dominant factors in motivating them to study in Ukrainian-speaking environment.

In particular, four stages of formation of study motivation are distinguished in learning foreign language by students of higher educational institutions: diagnostic, stimulating, formative and formed motivation.

The diagnostic stage of the motivational formation involves determining the level of motivation of foreigners to study and building a further cooperation strategy. For the purpose of diagnosis of study motivation of foreign first-year students it is proposed to conduct a questionnaire, in which the criteria can be chosen as a basic choice of profession, adequacy of self-perception as a doctor and self-esteem.

The importance of the stage of stimulating motivation to study is noted the Ukrainian language as a means of overcoming not only language, but also psycho-emotional, social and cultural barriers, as ignorance of the language creates fear in foreign students to be incomprehensible or ridiculed native speakers. Here the teacher needs to present the Ukrainian language as a motivational tool for further educational and professional, integrative activities, interest foreign student in the process of language learning, create favorable conditions for communication.

One of the important steps in improving positive motivation to learning the Ukrainian language is actually a formative motivation, which consists in application of effective methods of language teaching for the purpose of foreign language acquisition students of such skills as reading, writing, listening, speaking for providing, first of all, actual speaking needs of students, i.e formation of communicative competence.

The main task at the stage of formation of motivation is development personality of the student, awareness of his social role, analysis of professional and life situations, which will encourage the student to self-improvement communicative competence of the Ukrainian language.

Therefore, the primary task of language as a means of motivation for a foreign language of a student consists in the formation of linguistic, communicative and sociocultural competence necessary for an effective solution communicative tasks in various everyday and professional situations communication.

Keywords: motivation, dominant, Ukrainian as a foreign language, foreign student.

Постановка проблеми. Вихід на міжнародний рівень, активізація соціально-політичних, фінансово-економічних, культурно-освітніх зв'язків України зі світовою спільнотою посприяли популяризації української мови, а також активні процеси інтернаціоналізації та глобалізації в сучасному світі продукують значні зміни у сфері вищої освіти загалом. Згадані суспільно-політичні та економічні трансформації викликали збільшення кількості іноземних студентів в Україні. Така тенденція актуалізувала дослідження

питання мотивації іноземних студентів до навчання в Україні, а також їхньої адаптації в соціально-культурному та навчальному середовищах.

Найбільш популярним закладами вищої освіти в Україні були саме медичні заклади вищої освіти. За інформацією Українського державного центру міжнародної освіти приблизно 45% іноземних абітурієнтів цікавили медичні спеціальності. Відповідно, основним завданням таких ЗВО було забезпечити високий рівень професійної підготовки здобувачів, який би відповідав міжнародним стандартам ринку освітніх послуг у медичній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мотивації студентів є доволі актуальним і досліджується з погляду різних підходів та у межах різних дисциплін. Тому представлена значна кількість як зарубіжних, так і вітчизняних праць, присвячених досліджуваній проблемі. Зокрема, Т. Менденцова, Т. Ріндель розглядали поняття «мотиви» та «мотивація навчання»; а власне природу мотивів досліджували Л. Божович, Г. Щукіна; питання позитивної мотивації та умов, які їй сприяють, проаналізовано у напрацюваннях Н. Арістової, Г. Міхненко, О. Тарнапольського, Н. Черняк. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць про мотивацію та її значну роль у вивченні будь-якої дисципліни, проблемі мотивації вивчення української мови іноземними студентами приділено мало уваги. Зокрема, певні напрацювання з цієї теми є у І. Зозулі, Н. Зінонос, А. Недашківської, А. Стадній, О. Сіваченко, Д. Фурт та інших. Але розглядуване питання потребує глибшого вивчення та ґрунтовнішого аналізу, що зумовлює актуальність наших досліджень.

Мета статті. Одним з ключових моментів успішної адаптації іноземного студента в Україні є оволодіння ним українською мовою, що сприяє подоланню психоемоційного напруження, налаштуванню на навчання в чужоземному середовищі, спрямованості на професійний розвиток, сприйняттю нових норм та правил, зацікавленню та пізнанню нової культури.

Тому домінантою позитивного мотивування іноземців до навчання в українськомовному середовищі є розуміння ними важливості вивчення української мови, що є метою нашого дослідження.

Як відомо, мотивація – це психофізіологічний процес, який визначає поведінку особи та спонукає її до діяльності. Мотивація навчальна – це власне спонукання до навчальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Мотивація іноземних студентів до вивчення української мови є домінантною передумовою результативного навчання в будь-якому українському закладі вищої освіти. Крім того, в механізмі побудови навчального процесу з іноземними студентами необхідно взяти до уваги культурно-соціальні, психологічні та комунікативно-лінгвістичні особливості іногромадян. Ключове значення в ефективності та

успішності опанування того чи іншого предмета має розуміння студентами мотивації навчання. При цьому в організації навчального процесу слід дотримуватися системно-діяльнісного підходу, який орієнтує на розвиток ключових комунікативних компетентностей та умінь і передбачає їхнє практичне застосування у різних ситуаціях спілкування: побутовій, навчальній, професійній. Все це сприятиме успішній інтеграції інокомунікантів у нове соціокультурне середовище, допоможе подолати страх комунікації українською мовою і таким чином забезпечить успішну реалізацію у професійній сфері.

У результаті наукових досліджень І. Зайцевої [4], В. Клячка [2], О. Осипова [6], Л. Шпак [7] було виокремлено «чотири етапи формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищої школи: діагностичний, стимулюючий, формувальний та сформованість мотивації» [1, С. 83].

На початковому етапі роботи зі студентами-іноземцями важливим завданням є діагностувати їхній мотиваційний рівень до навчання і, відповідно, вибудувати подальшу стратегію співпраці. З метою діагностики мотивації навчання іноземних студентів-першокурсників доцільно провести анкетування, в якому за основу можна обрати критерії вибору професії, адекватність сприйняття себе як медика, інженера тощо та самооцінку. Для прикладу, в опитуванні варто визначити такі критерії: важливість вищої освіти, престижність майбутньої професії, причини вибору професії, правильність/неправильність свого вибору, знайомий/незнайомий з професією, наявність/відсутність досвіду в певній сфері тощо. Відповідно, в подальшому на базі результатів опитування викладачеві слід вибудувати подальшу стратегію співпраці з іноземними студентами, яка б сприяла розвитку у них стійких пізнавальних інтересів упродовж усього навчального періоду. Звісно рівень мотивації залежить від контингенту студентів, а саме від рівня їхньої загальної підготовки, бажання вчитися, розуміння ними мети та завдань навчальної діяльності, постановки перспектив на майбутнє. Доволі часто навчальна мотивація в іноземних студентів не є достатньо усвідомленою, оскільки під час приїзду іноземці стикаються зі значними труднощами, які не дозволяють належним чином включитися у навчальний процес, а саме: незнання чи недостатнє знання мови, чуже невідоме культурно-соціальне середовище, інша ментальність, можливо, відмінний спосіб життя та незвичний клімат. Зазначені проблеми не тільки ускладнюють процес освітньої підготовки інокомунікантів, а й негативно впливають на мотиваційний аспект. Таким чином, оволодіння українською мовою на належному рівні іноземними студентами, формування в них українськомовної соціокультурної компетенції допоможе їм подолати труднощі адаптації. З уваги на вищевказане, можна зробити висновок, що вивчення української мови є важливим мотиваційним фактором у навчальному процесі для іноземців.

Важливим етапом є процес стимулювання мотивації до вивчення української мови як засобу подолання не тільки мовного, а й психоемоційного, соціально-культурного бар'єрів, оскільки незнання мови породжує страх у студентів-іноземців бути незрозумілими чи висміяними носіями мови. Тут важливо викладачеві представити українську мову як інструмент мотивування для подальшої навчально-професійної, інтегративної діяльності, зацікавити іноземного студента у процесі вивчення мови, створити сприятливі умови для комунікації. Зазначимо, що успішному включенню в навчальний процес інокомунікантів сприяє набуття вмінь і навичок спілкування ними українською мовою спершу на побутовому рівні, ознайомлення з культурою українського мовлення, а, відтак, і оволодіння медичною термінологією. Проте студенти характеризуються рівнями сприйняття інформації нерідною мовою, що теж впливає на їхню мотивацію. Тож варто брати до уваги освітні та національні особливості іноземців: іноді недостатній базовий рівень знань, нездатність сприймати нову інформацію, недисциплінованість та неорганізованість, надмірна емоційність та ін. Проте є чимало студентів, які демонструють високий рівень знань, успішно засвоюють навчальний матеріал і мають високу мотивацію. І для успішного засвоєння української мови викладач має якісно мотивувати, тобто чітко і ясно окреслити цілі й завдання кожної теми, щоби студент розумів навіщо йому потрібні ці знання.

Значну роль в стимулюванні мотивації іноземців до вивчення української мови як іноземної відіграє виховний елемент. При цьому важливою є робота викладача як куратора, в обов'язки якого входить сприяння адаптації іноземних студентів до нового соціально-культурного середовища, незвичних психологічних та кліматичних умов. У зв'язку з чим викладачеві доводиться проводити значну виховну та інформативну роботу, спрямовану на пояснення студентам процесу навчальної діяльності, на формування комунікативної культури та вдосконалення культури побуту і дозвілля. Механізм адаптації студентів включає різні форми роботи куратора: бесіди, як індивідуальні, так і групові, консультації, діалоги, екскурсії, міжкультурні виставки, літературні конкурси, вікторини, олімпіади тощо. На початковому етапі роботи з інокомунікантами важливе місце належить також й екскурсіям для ознайомлення з містом, навчальним закладом, закладами дозвілля та відпочинку, під час яких студенти мали б можливість через комунікування з місцевим населенням та через відчуття позитивних емоцій долати страх новизни та розвивати практичні мовленнєві навички і вміння. У подальшому для успішного засвоєння української мови як домінанти мотивації іноземців у навчальному процесі викладачеві потрібно активно знайомити з історією та культурою українського народу, традиціями та звичаями, етнічним побутом, національними святами, які б сприяли інтеграції іноземців у нове мовно-

культурне середовище, давали розуміння ними особливостей українського менталітету і виховували шанобливе ставлення до українського народу.

Одним з важливих кроків щодо удосконалення позитивної мотивації до вивчення української мови є власне формувальна мотивація, яка полягає у застосуванні ефективних методів викладання мови з метою набуття іноземними студентами таких навичок як читання, письмо, аудіювання, говоріння для забезпечення насамперед актуальних мовленнєвих потреб студентів, тобто формування комунікативної компетентності. Викладачеві потрібно створити позитивну доброзичливу атмосферу, яка б заохочувала студентів до вивчення української мови, робила їх впевненими в собі, сприяла подоланню страху публічних виступів через можливість допущення помилок. При цьому важливо заохочувати студента: акцентувати увагу на позитивних результатах, підказувати подальші можливості та перспективи у вивченні мови. Викладач має правильно побудувати стратегію виправлення помилок і критики, яка б спонукала студентів до самоаналізу та подальшої роботи з метою виправлення мовленнєвих огріхів та подальшого самовдосконалення. Оскільки при вивченні української мови іноземними студентами акцентується увага на формуванні насамперед комунікативної компетентності, то відповідно значна увага приділяється тим завданням, які в ігровій формі моделюють ситуації спілкування як в побуті, так і в навчально-професійній діяльності.

Тобто основні принципи викладання мови залежать від того, яка мета та цілі викладання і, відповідно до чого обирається метод та техніка подання матеріалу, засвоєння, тренування, закріплення й оцінювання знань. Тому під час побудови формуальної мотивації у процесі викладання української мови як іноземної слід дотримуватися таких принципів:

- 1) враховувати етно-культурні, мовні, соціально-психологічні особливості кожного іноземного студента;
- 2) дотримуватися заданого темпу у вивченні української мови та вносити певний відтінок новизни;
- 3) навчити студентів усіх видів мовленнєвої діяльності: читання, говоріння, письма, слухання;
- 4) під час занять вивчати не тільки фонетичні, лексичні, граматичні, синтаксичні та пунктуаційні аспекти мови, а й з метою стимулювання зацікавленості знайомити з українською культурою, історією, традиціями, таким чином формувати соціокультурну компетенцію;
- 5) навчальний матеріал представляти систематизовано, у сконденсованому вигляді, з дотриманням логіки та чіткої структури;
- 6) використовувати наочний, ілюстрований матеріал, засоби аудіо- та відеовізуалізації.

На етапі сформованості мотивації у навчальній діяльності передбачає синтез «кількох аспектів: професійний мотив, мотив потреби в досягненні успіху та остраху невдачі (уникнення неприємностей), пізнавальний мотив, прагматичний мотив» [3, С. 28].

На останньому етапі сформованості мотивації іноземний студент розуміє важливість володіння українською мовою у зв'язку з професійною діяльністю (наприклад, іноземним студентам-медикам потрібно спілкуватися з українськими пацієнтами, студентам-інженерам на практиці розуміти сутність технологічних процесів на підприємствах т.д.). Щоб оволодіти тим чи іншим фахом було успішним іноземцю необхідно орієнтуватися в українськомовному професійному середовищі, тоді проявлятимуться такі маркери успішності як: активність, ініціативність, наполегливість та віра у власні сили, що неможливо без знання української мови. Варто зазначити, що і моменти остраху невдачі та використання мови як засобу їхнього уникнення орієнтують інокомуніканта на успіх. Пізнавальний мотив відображає розвиток потреби іноземного студента у самостійному здобутті знань з української мови, підвищує інтерес до її вивчення і стимулює такі види навчання, як читання книг, перегляд фільмів та телепередач, прослуховування пісень в оригіналі, спілкування з україномовними колегами на професійну тематику і т.д. Важливою складовою сформованості мотивації до навчання виступає прагматичний мотив, який передбачає усвідомлення іноземним студентом перспектив на майбутнє, де знання української мови трактуватиметься як додаткова перевага. Оскільки, окрім отримання диплому про навчання та можливості престижної високооплачуваної роботи, прагматичний мотив передбачає задоволення потреб самореалізації, втілення бажання бути визнаним, мати статус висококваліфікованого та високоосвіченого фахівця, користуватися повагою та авторитетом в родині, серед друзів та колег.

Тобто основним завданням на етапі сформованості мотивації є розвиток особистості студента, усвідомлення ним соціальної ролі, аналіз професійної та життєвої ситуацій, що заохочуватиме студента до самостійного удосконалення комунікативної компетенції української мови. Показником справді високого рівня мотивації іноземного студента є отримання емоційного, естетичного задоволення від спілкування українською мовою.

Висновки. Отже, як бачимо, вивчення української мови іноземними студентами – це домінанта мотивації до адаптації та безпосередньої участі в навчально-освітній та соціально-культурній діяльності. Було проаналізовано основні етапи формування мотивації вивчення української мови іноземними студентами, а саме: діагностичний, стимулюючий, формувальний та сформованість мотивації. З'ясовано, що основне завдання мови як засобу мотивації для іноземного студента полягає у формуванні лінгвістичної,

комунікативної та соціокультурної компетенції, необхідних для ефективного вирішення комунікативних задач у різноманітних ситуаціях побутового та професійного спілкування.

Література:

1. Арістова Н. О. Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів: монографія. Київ : ТОВ «ГЛІФМЕДІЯ», 2015. 240 с.
2. Клачко В. М. Формування мотивації учбової діяльності у курсантів вищих військових навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 20.02.02. Хмельницький, 1999. 18 с.
3. Клочко В. І., Коломієць А. А. Формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів технічних спеціальностей: монографія. Вінниця : ВНТУ, 2012. 188 с.
4. Лузан П. Г., Зайцева І. В. Розвиток у студентів пізнавального інтересу до вивчення української та зарубіжної культури : метод. вказівки і рекомендації. Київ, 1999. 46 с.
5. Маковська Г. Я., Пархоменко О. Т. До питання мотивації при вивченні іноземної мови. Наукові записки РДГУ. Рівне, 2015. Вип. 11(54). С. 97–110.
6. Осипов О. В. Формування в учнів 8-9 класів інтересу до технічних процесів у процесі трудової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02. Київ, 1999. 19 с.
7. Шпак Л. М. Розвиток творчих здібностей учнів основної загальноосвітньої школи з констрування та моделювання одягу на уроках трудового навчання : дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.02. / Херсонський державний університет. Херсон, 1998. 192 с.

References:

1. Aristova, N.O. (2015). *Formuvannya motyvatsiyi vyvchennya inozemnoyi movy u studentiv vyshchikh navchal'nykh zakladiv* [Formation of motivation for learning a foreign language among students of higher educational institutions]. Kyiv: TOV «HLFMEDIYA» [in Ukrainian].
2. Klachko, V.M. (1999). *Formuvannya motyvatsiyi uchbovoyi diyal'nosti u kursantiv vyshchikh viys'kovykh navchal'nykh zakladiv* [Formation of motivation for educational activity in cadets of higher military educational institutions] *Extended abstract of candidate's thesis*. Khmelnytskyi: [in Ukrainian].
3. Klochko, V.I., Kolomiyets', A.A. (2012). *Formuvannya motyvatsiyi navchal'no-piznaval'noyi diyal'nosti studentiv tekhnichnykh spetsial'nostey* [Formation of motivation for educational and cognitive activity of students of technical specialties]. Vinnytsya: VNTU [in Ukrainian].
4. Luzan, P.H., Zaytseva, I.V. (1999). *Rozvytok u studentiv piznaval'noho interesu do vyvchennya ukrayins'koyi ta zarubizhnoyi kul'tury : metod. vkazivky i rekomendatsiyi* [Development of students cognitive interest in the study of Ukrainian and foreign culture]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Makovs'ka, H.YA., Parkhomenko, O.T. (2015). *Do pytannya motyvatsiyi pry vyvchenni inozemnoyi movy* [To the question of motivation in learning a foreign language]. *Naukovi zapysky RDHU – Scientific notes of RDSU*, 11(54) , 97-110 [in Ukrainian].
6. Osypov, O.V. (1999). *Formuvannya v uchniv 8-9 klasiv interesu do tekhnichnykh protsesiv u protsesi трудовoyi pidhotovky* [Formation of interest in technical processes of labor training in students of 8-9 grades] *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Shpak, L.M. (1998). *Rozvytok tvorchykh zdibnostey uchniv osnovnoyi zahal'noosvitn'oyi shkoly z konstruvannya ta modelyuvannya odyahu na urokakh trudovoho navchannya* [Development of creative abilities of elementary school students in the design and modeling of clothes in the lessons of labor training] *Extended abstract of candidate's thesis*. Kherson [in Ukrainian].

УДК 378+159.9:316

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-385-397](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-385-397)

Демідова Юлія Євгенівна кандидат технічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків 61002, тел.: (099) 660-22-74, <https://orcid.org/0000-0002-8295-5972>

Мовмига Наталія Євгенівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри безпеки праці та навколишнього середовища, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, тел.: (095) 393-06-39, <https://orcid.org/0000-0002-7207-8558>

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ВИКЛАДАННІ БЕЗПЕКОВИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. Сьогодні особливої актуальності набуває формування у майбутніх фахівців не тільки розуміння ролі безпеки праці та необхідності її забезпечення, але й важливості виховання та прищеплення стійких навичок безпечних прийомів праці, тобто формування культури професійної безпеки. Необхідно формувати у майбутніх фахівців розуміння особистості людини, її життя і здоров'я як найвищої цінності. Тому основними складовими системи формування культури безпеки діяльності є: професійна комплексна підготовка з питань безпеки діяльності; володіння принципами, методами та засобами забезпечення безпеки в професії та вміння знаходити обґрунтовані оптимальні рішення організаційного, управлінського та технічного характеру для кожного конкретного випадку, розуміючи сутність запропонованих рішень та їх можливих наслідків. Формування таким чином системи знань дозволить визначити зв'язки між окремими спеціальними дисциплінами та дисциплінами з безпеки діяльності

В роботі наведено дані щодо напрацювань з формування культури професійної безпеки зарубіжних та вітчизняних авторів, розглянуто підходи щодо формування культури безпеки праці при викладанні безпекових дисциплін в процесі набуття професійних знань. Розглянуто використання STEM-підходу у формуванні культури безпеки професійної діяльності майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки. Найважливішою метою освітнього процесу у сфері безпеки є формування у майбутніх фахівців мислення, заснованого на глибокому усвідомленні принципу — безумовності пріоритетів безпеки під час вирішення будь-яких професійних та особистісних

завдань. Отже, виникає необхідність у формуванні особливого виду культури, що враховує специфіку діяльності людини в умовах досягнення меж зростання безпечного перетворення довкілля, культури безпеки діяльності.

Ключові слова: безпека професійної діяльності, культура безпеки праці, STEM-підхід, формування культури безпеки діяльності, викладання безпекових дисциплін.

Demidova Yuliia Yevhenivna PhD, Associate Professor, Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management, National technical university «Kharkiv polytechnic institute», Kirpichov St., 2, Kharkiv, 61002, tel.: (099) 660-22-74, <https://orcid.org/0000-0002-8295-5972>

Movmyga Nataliia Yevhenivna PhD of Psychology, Associate professor, Department of Occupational and Environmental Safety, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kyrpychova St., 2, Kharkiv, 61002, tel.: (095) 393-06-39, <https://orcid.org/0000-0002-7207-8558>

FORMATION OF A SAFETY CULTURE OF ACTIVITIES WHEN TEACHING SAFETY DISCIPLINES

Abstract. Today, the formation of future specialists is gaining not only an understanding of the role of occupational safety and the need to ensure it, but also the importance of educating and instilling sustainable skills in safe work methods, that is, the formation of a culture of occupational safety. It is necessary to form in future specialists an understanding of the personality of a person, his life and health as the highest value. Therefore, the main components of the system of forming a culture of activity safety are: comprehensive professional training on activity safety issues; mastery of the principles, methods and means of ensuring safety in the profession and the ability to find reasonable optimal solutions of an organizational, managerial and technical nature for each specific case, understanding the essence of the proposed solutions and their possible consequences. The formation of the knowledge system in this way will allow to determine the connections between individual special disciplines and the disciplines of safety of activity

The work provides data on the development of the culture of occupational safety by foreign and domestic authors, approaches to the formation of the culture of occupational safety in the teaching of safety disciplines in the process of acquiring professional knowledge are considered. The use of the STEM approach in the formation of the safety culture of the professional activity of future specialists in the process of professional training is considered. The most important goal of the educational process in the field of security is the formation of thinking in future

specialists based on a deep understanding of the principle — the unconditionality of security priorities when solving any professional and personal tasks. Therefore, there is a need for the formation of a special type of culture that takes into account the specifics of human activity in the conditions of reaching the limits of growth, safe transformation of the environment, a culture of safety of activity.

Keywords: safety of professional activity, culture of labor safety, STEM-approach, formation of a culture of occupational safety, teaching of safety disciplines.

Постановка проблеми. Визначення ступеня розробки проблем формування культури безпеки діяльності свідчить про невідповідність наявності знань з професійної безпеки фактичним досягненням рівня безпеки. Концепції формування знань з безпеки діяльності, які стосуються стратегії подолання причин неефективності навчання з безпеки діяльності виявили, що основними недоліками є:

- ізолюваність принципів навчання з безпеки діяльності від принципів виконання професійного алгоритму;
- невідповідність завдань з безпеки діяльності можливостям їх застосування;
- недостатнє фінансове забезпечення заходів з безпеки діяльності;
- невикористання систем стимулювання навчання з безпеки діяльності;
- відсутність чіткої системи відповідальності за незабезпечення вимог безпеки діяльності і незастосування заходів відповідальності;
- низький рівень трудової і виробничої дисципліни;
- недостатній рівень знань у сфері безпеки діяльності робітників і компетентності керівників у питаннях забезпечення безпеки праці;
- низька ефективність контролю за безпекою діяльності та ін.

В даний час у зв'язку з широким розвитком засобів масової інформації загальною проблемою стає те, що обсяг знань, засвоєних майбутніми фахівцями поверхово, досить великий. Це висуває особливі вимоги до змісту та організації їх пізнавальної діяльності. Тому для успішного формування професійних знань будь-якого напрямку, умінь і навичок необхідно спиратися на наявні знання студентів, активізуючи їх пізнавальну діяльність. Особливо важливе значення набуває виконання цієї умови при формуванні знань в галузі професійної підготовки та формуванні культури безпеки в професії. Для професійного виконання функцій у сфері безпеки діяльності, в першу чергу набуті знання повинні бути систематизовані, мати практичну спрямованість, тобто забезпечувати особисту безпеку діяльності фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виховання культури безпеки діяльності знаходять своє відображення у роботах провідних вчених, зокрема В.В. Бегуна, В.М. Заплатинського, О.В. Кобилянського, В.О. Михайлюка, І.М. Науменка, Л. А. Сидорчук, Б.Д. Халмурадова та інших. Аналіз літературних джерел свідчить про не повне використання зв'язків між курсами та різними дисциплінами у системі знань безпеки діяльності при викладанні безпекових дисциплін. Цей негативно позначається на формуванні знань, умінь, навичок з культури безпеки діяльності майбутніх фахівців.

Метою статті є визначення актуальності питання формування культури професійної безпеки в контексті створення комплексної системи навчання професійній безпеці.

Виклад основного матеріалу. Для захисту людини від професійних небезпек передбачено загальну систему безпеки праці. Ця система включає комплекс засобів впливу на професію та професійну діяльність людини, спрямованих на попередження факторів травматизму.

Загальна безпека професійної діяльності забезпечується трьохрівневою системою безпеки:

1. Перший рівень – це рівень людини

Можна виділити чотири фактори, що зумовлюють здатність людини протидіяти небезпеці в професії:

1. Суто біологічний чинник, що складається з природних властивостей людини обумовлених несвідомою регуляцією. Комплекс безумовних рефлексів, якими людина несвідомо відповідає на різні небезпеки. Наприклад, у разі порушення оптимальних умов середовища в організмі людини виникають відповідні реакції, які створені задля компенсації шкідливих впливів і є пристосуванням до нових умов середовища.

2. Фактор, що визначає індивідуальні особливості психічного відображення та психічних функцій людини. Визначальною реакцією людини на небезпеку є:

- психофізіологічні якості та стан людини;
- чутливість до сигналів небезпеки;
- визначення небезпечної ситуації;
- здатності до виявлення сигналів небезпек;
- можливостях реагувати на ці сигнали;
- емоційних реакціях;
- адекватності реакції, яка залежить від індивідуальних особливостей та будови ЦНС.

3. Фактор, що впливає з досвіду людини, її навичок, знань, умінь. До цього відносять професійні якості людини, здатність до безпечного вирішення ситуації.

4. Фактор, що характеризує спрямованість людини в професії, До цього відносять мотивацію до безпеки в професії.

Людина є складною системою що самоорганізується, здатною в залежності від ситуації гнучко використовувати свої можливості для досягнення необхідного результату при мінімальному ризику. Наприклад, при невисоких біологічних якостях з протидії небезпеці, він може компенсувати це за рахунок розвитку професійних вмінь і високої мотивації до безпеки праці. І навпаки. При високих біофізіологічних та професійних якостях з протидії небезпеці через низьку мотивацію до праці людина може виявитися погано захищеним від небезпеки.

2. Професійні фактори

Професія завжди розглядається як комплексне джерело небезпеки. Серед різних видів діяльності виділяються професії підвищеної небезпеки. Розділяючи професії на категорії високої та невисокої небезпеки, слід зазначити, що нещасні випадки, як показує досвід, найчастіше виникають при роботах з невисокою небезпекою. Це пояснюється низкою причин. По-перше, до робіт з підвищеною небезпекою допускаються лише особи, які мають спеціальну підготовку з техніки безпеки. По-друге, на таких роботах використовуються досконаліші засоби захисту. По-третє, небезпечних робіт значно менше, ніж звичайних. По-четверте, висока ціна помилки під час роботи з підвищеною небезпекою обумовлює серйозніше ставлення робітника до її виконання.

3. Техніка безпеки праці

Система безпеки праці покликана вирішувати три головні завдання:

1. Знижувати рівень професійної небезпеки Передбачається, що безпека праці повинна закладатися вже в процесі проектування техніки та умов праці.

2. Сприяти підвищенню захищеності людини у праці, Для захисту людини від шкідливих професійних факторів чи зниження рівня їхнього впливу в технічні пристрої вбудовуються спеціальні механізми які виконують функції засобів захисту. До всіх засобів захисту пред'являється одна серйозна вимога: виконуючи свої захисні функції, вони не повинні створювати людині перешкоди під час виконання основного професійного алгоритму.

Тому операції з використання засобів захисту повинні органічно вписуватись у трудовий процес, а не бути «добавками» до робочих операцій.

Засоби індивідуального захисту, на відміну від стаціонарних, надаються не машинам, а безпосередньо працюючій людині. До індивідуальних засобів належать: захисні каски, захисні окуляри, захисний одяг. Причому, якщо стаціонарні засоби - це пристрої, то індивідуальні засоби повністю контактують з людиною, тією чи іншою мірою обмежуючи, а часом стискаючи її дії. Тому розробка засобів індивідуального захисту, які б охороняли

робітника і не тільки не заважали, а й сприяли основному трудовому процесу, є найбільш складною психологічною та технологічною проблемою безпеки праці. Прикладом засобу індивідуального захисту, що входить у трудовий процес, можуть бути захисні окуляри з коригуючим склом. Подібні окуляри, покращуючи зір, сприяють більшій ефективності роботи та одночасно захищають очі від впливу небезпечних виробничих факторів.

3. Навчання безпечному професійному алгоритму, розробка та впровадження правил безпеки праці, навчання робітників, контроль знань та виконання цих правил, формування культури безпеки професійної діяльності на різних рівнях виконання професійного алгоритму.

У процесі трудової діяльності робітнику доводиться дотримуватись професійних правил – відповідних обмежень, що накладаються на нього виробничим процесом. Ці обмеження робітник зазвичай приймає як об'єктивну необхідність, без дотримання якої не може бути досягнуто мети його трудової діяльності. Правила з безпеки накладають на нього свої додаткові обмеження. Там, де ці обмеження виявляються незначними або збігаються з обмеженнями виробничого процесу, вони не створюють для людини додаткових труднощів. Однак найчастіше з правилами техніки безпеки пов'язані свої додаткові обмеження, які тією чи іншою мірою ускладнюють виконання професійного алгоритму. Тому дуже важливо, щоб навчання за професією здійснювалося з урахуванням як правил виробничого процесу, так і основ безпеки в професії. Як результат цього – одночасне формування навичок виконання професійного алгоритму, засвоєння правил техніки безпеки в професії та формування культури безпеки людини.

Таким чином, система безпеки праці, впливаючи на людину, сприяє, з одного боку, підвищенню вмінь до безпечної праці, мотивації до безпечної праці, формуванню культури безпеки та, з іншого - забезпечує людину правилами, індивідуальними засобами захисту і таким чином додатково підвищує її захист. На основі взаємодії всіх трьох розглянутих підсистем (людина, професійні фактори, система безпеки праці) складається фактичний рівень безпеки людини в професійній діяльності.

Зміст освіти у вищому навчальному закладі являє собою категорію, яка обумовлена потребами суспільства, виробництва і відбивається у вимогах суспільства до системи знань, умінь і навичок, до світоглядних позицій і професійно значущих особистісних якостей фахівців [2].

Якщо загальне розуміння складових культури безпеки діяльності майбутнього фахівця передбачає наявність в її структурі культури, професійної культури та специфічних знань, умінь та навичок, що становлять безпеку здобутої професії, то в сучасних умовах важливою її складовою виступає виконання організаційно-управлінських функцій. Останнім часом в

формуванні культури безпеки, особливого значення набуває соціально-технічний чинник, головна увага у якому приділяється не тільки технічним складовим професії, а людському й чиннику, тобто змісту і характеру діяльності людини, її ціннісним, соціальним і психологічним аспектам.

Проблема культури безпеки професійної діяльності на сьогодні стає однією з центральних у комплексному дослідженні складових безпеки діяльності. Її розв'язання відображає прагнення людини до безпечної праці в динамічних умовах соціуму, до уникнення ризиків та небезпек у соціальних та професійних системах, до розвитку ефективної системи безпеки праці та безперервного удосконалення навичок управління нею. Як показують останні дослідження, питання формування знань з культури безпеки професійної діяльності залишається актуальним [1]. Особливо на тлі комп'ютеризації виробництва, що є причиною зростання техногенного фактору у виникненні особливих професійних ситуацій. Слід зазначити, що в умовах реформування вищої освіти культура безпеки діяльності повинна формуватися й розвиватися у спеціально організованій навчально-педагогічній діяльності. А саме, раціональне поєднання інноваційних форм і методів навчання з традиційними, комплексне поєднання загальних та спеціальних дисциплін, вирішення організаційних, технічних, навчально-методичних питань тощо.

Зміст освіти у вищому навчальному закладі являє собою категорію, яка обумовлена потребами суспільства, виробництва і відбивається у вимогах суспільства до системи знань, умінь і навичок, до світоглядних позицій і професійно значущих особистісних якостей фахівців [1].

Сьогодні особливої актуальності набуває формування у майбутніх фахівців розуміння не тільки головних аспектів безпеки діяльності але й прищеплення стійких навичок безпечних прийомів праці, формування культури безпеки на всіх рівнях виробничого алгоритму. Важливо при цьому показати зв'язок цього напряму із загальним напрямом розв'язання професійних завдань: технічних, соціальних та економічних. У структурі професійної діяльності система безпеки праці посідає важливе місце. Вона обов'язково має бути присутня у будь-якій складовій її компонентів: соціальній, психологічній, технічній, організаційній, науковій. Тому необхідно формувати у майбутніх фахівців розуміння особистості людини, її життя і здоров'я як найвищої цінності. Таке завдання стає комплексним і повинне реалізовуватися не тільки у процесі професійної підготовки при вивченні фахових дисциплін, а й при вивченні основ безпечної праці [3].

Необхідність удосконалення методик навчання з безпеки діяльності майбутніх фахівців зумовлена тим, що протягом останніх років відбулося помітне зниження припустимого рівня небезпек і шкідливих навантажень у різних промислових галузях України, тобто спостерігається переорієнтація в

цінностях і оцінках сучасного суспільства, насамперед, по відношенню до людського чинника.

Однією з важливих складових культури безпеки в професії є формування знань з безпеки професійної діяльності. Формування знань повинно базуватися на наступних аспектах:

1) загальнопрофільні і спеціальні дисципліни повинні мати тісний зв'язок з елементами дисциплін з безпеки діяльності;

2) викладання спеціальних курсів з безпеки діяльності.

Досягненням питомих результатів формування знань є розробка і впровадження в процес підготовки майбутніх фахівців навчальних курсів, які забезпечать високу компетентність спеціалістів у питаннях безпеки діяльності.

Формування таким чином системи знань дозволить надати системність методам створення та підтримання безпеки праці та дозволить відокремити сутність наряду безпеки діяльності від змісту інших дисциплін і визначити зв'язки між окремими дисциплінами [2].

Треба відзначити, що кваліфіковані знання безпеки діяльності можливі тільки за умови, якщо фахівці володіють питаннями щодо нормативно-правових документів з безпеки праці, а також вільно володіють термінологією з питань безпеки діяльності і усвідомлюють сучасний стан проблем і головних завдань профілактики особливих професійних ситуацій.

Організація вивчення основ безпеки діяльності виходить із соціальної необхідності створення безпечних умов життя та діяльності людини. Отриманні знання з безпеки праці повинні мати чітку практичну спрямованість, сприяти вмінню щодо прийняття швидкого і правильного рішення стосовно ситуації та найбільш доцільного реагування на виникнення стандартних і особливо нестандартних виробничих ситуацій. Ці сучасні вимоги висувають низку цілей і завдань з формування навичок безпеки діяльності та культури безпеки при підготовці фахівців:

1) формування усвідомлення значення дисциплін з безпеки діяльності;

2) забезпечення глибоких знань нормативно-правових основ безпеки діяльності, які включають організацію і управління безпекою праці на всіх рівнях і стадіях професійного алгоритму;

3) формування знань про принципи, методи і засоби забезпечення безпеки праці та умінь знаходити обґрунтовані оптимальні рішення організаційного, управлінського і технічного характеру для кожного конкретного випадку, глибоко розуміючи сутність запропонованих рішень та їх можливих наслідків;

4) формування знань і умінь прогнозувати та оцінювати можливі економічні, соціальні та екологічні наслідки прийнятих рішень, віддаючи при цьому перевагу морально-етичним вимогам [3].

Формування культури безпеки, професійна підготовка з питань безпеки діяльності в умовах сучасності, створення та підтримання безпечних умов праці можливо при виконанні наступних аспектів: всі фахівці мають достатній рівень знань, умінь, навичок з питань безпеки праці.

Важливими складовими формування культури безпеки є професійна підготовка. Професійна підготовка фахівця з питань безпеки діяльності складається з: професійної орієнтації, професійного добору, навчання безпечним прийомам праці. Професійна орієнтація являє собою систему форм, методів, заходів впливу на тих, що навчаються, працевлаштування осіб, які свідомо обрали вид трудової діяльності. Суттєвою складовою професійної орієнтації є раціональне розташування, ефективне використання кадрів з врахуванням здібностей, схильностей кожного працівника. Професійний добір – складова професійної орієнтації, що призначена виявляти професійні здатності, а саме відповідність психофізіологічним особливостям організму людини до виконання функціональних обов'язків обраного фаху. Метою формування культури безпеки діяльності є переконання працівників у необхідності виконання вимог безпеки праці, виховання свідомого відношення до заходів з поліпшення умов праці, популяризації досягнень науки та передового досвіту.

Важливою складовою культури безпеки є навчання з безпеки діяльності. Навчання здійснюється на кваліфікаційних курсах цільового призначення стовно галузі, де вивчаються сучасні прийоми, методи та засоби безпеки в професії. Технічний персонал організації підвищує рівень знань з питань безпеки діяльності на спеціальних курсах у галузевих навчальних центрах.

Формування культури безпеки діяльності являє собою важливу складову професійної підготовки. У якості засобів формування використовують лекції, бесіди, конференції. Обладнуються інформаційні стенди з безпеки діяльності, випускається експрес-інформація з нещасних випадків, професійних захворювань, конфліктних професійних ситуацій. Одним з найбільш дієвих засобів формування культури безпеки діяльності є створення науково-популярних фільмів.

Практика дає підставу стверджувати, що абсолютно безпечного виду діяльності не існує. За аксіомою про потенційну небезпеку жодна галузь професійної діяльності та оточуючого середовища не може вважатися цілком безпечними [2]. У зв'язку з цим формування знань і вмінь безпечної професійної діяльності – важливий елемент підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

Необхідною умовою формування умінь і навичок професійної діяльності сучасного фахівця є навчання безпечним методам взаємодії людини та професійного середовища. Американський психолог А. Скиннер ще в 1971 році

вказував, що у практичній діяльності людина спирається на дві категорії знань. Першу з них утворюють знання, отримані від викладача, більш досвідченого колеги або з інформаційних джерел, це за його визначенням, – «холодні знання». До другої категорії відносять знання, накопичені людиною в процесі власної практичної діяльності, набуті на власному досвіді та власних помилках. За Скіннером – це «гарячі знання» [3].

Для зосередження фахівця у своїй професійній діяльності на «холодних» знаннях, необхідна істотна зміна методик навчання, якими володіють і які застосовують у педагогічній практиці викладачі з урахуванням сучасних потреб суспільства та вимог до професійної компетенції фахівця. Рівень знань має бути таким, щоб у наступній професійній діяльності фахівці змогли свідомо застосовувати безпечні методи праці і здійснювали належні заходи з безпеки праці.

Формування компетенцій безпеки діяльності майбутніх фахівців має метою базуватися на наступних аспектах:

- 3) загальнопрофільні і спеціальні дисципліни повинні мати тісний зв'язок з елементами дисциплін з безпеки діяльності;
- 4) викладання спеціальних курсів з безпеки діяльності.

Досягненням питомих результатів формування знань є розробка і впровадження в процес підготовки майбутніх фахівців навчальних курсів, які забезпечать високу компетентність спеціалістів у питаннях безпеки діяльності [4].

Формування таким чином системи знань дозволить надати системність методам створення та підтримання безпеки праці та дозволить виокремити сутність наряду безпеки діяльності від змісту інших дисциплін і визначити зв'язки між окремими дисциплінами [3]. Треба відзначити, що кваліфіковані знання безпеки діяльності можливі тільки за умови, якщо фахівці володіють питаннями щодо нормативно-правових документів з безпеки праці, а також вільно володіють термінологією з питань безпеки діяльності і усвідомлюють сучасний стан проблем і головних завдань профілактики небезпечних ситуацій.

Формування культури професійної безпеки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, зокрема в гуманітарній галузі, базується на викладанні курсів дисциплін протягом всього періоду навчання:

- 1) Психологія здоров'я та безпека професійної діяльності;
- 2) Психологія невизначеності та ризику в професійній діяльності;
- 3) Психолого-педагогічні засади безпеки діяльності в освіті.

Названі блоки дисциплін спонукають викладачів безпеки діяльності для забезпечення належної якості підготовки майбутніх фахівців застосовувати нові підходи та інноваційні методики навчання. Це має сприяти скороченню періоду адаптації фахівців до умов професії та до професійних ситуацій.

Порушення системно-логічного підходу до формування компетенцій, умінь і навичок у галузі безпеки професійної діяльності призводить до поверхового вивчення студентами циклу дисциплін безпеки діяльності. І як наслідок, сьогодні молодим фахівцям досить часто доводиться безсистемно, самотійно опановувати функціями професійної безпеки діяльності безпосередньо в умовах професійного середовища. Це призводить до збільшення кількості помилково ухвалених рішень, допущених невірних дій, професійного ризику, до збільшення особливих професійних ситуацій, професійного вигорання. На жаль, це пов'язано з серйозною загрозою людському життю і здоров'ю. Катастрофічне зростання виробничого травматизму можна зупинити тільки впроваджуючи ефективні інноваційні методики навчання основам безпеки професійної діяльності.

В даний час у педагогічній науці активно реалізується тенденція STEAM підходу - одного із проривних інструментів трансформації сучасної вищої освіти через науку. STEM-підхід спрямований на розвиток особистості через формування компетентностей, природничо-наукової картини світу, світоглядних позицій і життєвих цінностей з використанням трансдисциплінарного підходу до навчання, що базується на практичному застосуванні наукових, математичних, технічних та інженерних знань і вмінь для розв'язання практичних проблем для подальшого використання їх у професійній діяльності. Здобувачі освіти вчать гармонійно поєднувати у своїй діяльності наукову точність та творчу свободу [5].

Найважливішою метою освітнього процесу у сфері безпеки є формування у майбутніх фахівців мислення, заснованого на глибокому усвідомленні головного принципу — безумовності пріоритетів безпеки під час вирішення будь-яких професійних та особистісних завдань. Отже, виникає необхідність у формуванні особливого виду культури, що враховує специфіку діяльності людини в умовах досягнення меж зростання безпечного перетворення довкілля, культури безпеки життєдіяльності.

На методичному рівні, стосовно розглянутої теми, ми можемо виділити основні напрямки STEAM-підходу, що, окрім вирішення інженерних завдань, у проєктній діяльності здобувачі освіти:

- набувають соціальну компетентність (володіння способами спільної діяльності та співробітництва, прийнятими прийомами професійного спілкування); створення клімату безпеки діяльності;
- навчаються конструктивно критикувати та відстоювати свою думку;
- освоюють м'які навички - soft skills;
- вчать генерувати ідеї в умовах невизначеності та діяти в умовах небезпеки;
- проявляють творчу активність у забезпеченні безпеки життєдіяльності (здатність до бачення проблем; нестандартність мислення; здатність до сприйняття інновацій);

– підвищують інтеграцією знань окремих аспектів забезпечення безпеки життєдіяльності у єдиний взаємопов'язаний (взаємообумовлений) комплекс;

– переносять фокус сприйняття від мислення до мислетворчості, що в сукупності сприяє не тільки підвищенню та розвитку креативних здібностей, а й формуванню досвіду прийняття нестандартних рішень у процесі професійної діяльності.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи усе вище сказане, вважаємо, що використання STEM-підходу та особливих педагогічних умов у формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки:

- підвищує інтеграцією знань окремих аспектів забезпечення безпеки діяльності у єдиний взаємопов'язаний (взаємообумовлений) комплекс;
- посилює практико-орієнтовану спрямованість формованих умінь та навичок забезпечення безпеки діяльності;
- розвиває культурологічний кругозір студента, а також формуються різноманітні прийоми, засоби та методи в професійній діяльності;
- збільшує частину творчих форм навчання у процесі оволодіння знаннями, вміннями, навичками безпечної діяльності з метою ініціювання активності студентів;
- формує творчу спрямованість студента та досвід прийняття нестандартних рішень у процесі професійної діяльності.

Література:

1. Мовмига Н.Є. Демідова Ю.Є., Максименко О.А. Ресурсне забезпечення безпеки праці на сучасних підприємствах. *Theoretical foundations in research in Engineering: collective monograph / Andrushchak I. – etc. – International Science Group. – Boston: Primedia eLaunch, 2022. 181 p. (p.144-162).*
2. Демідова Ю.Є., Шахова Г.А. Формування компетенцій з безпеки професійної діяльності як важлива складова підготовки магістрів у вищих навчальних закладах. – *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. Днепр, 2017. – №1 (13) с. 182-187.*
3. Демідова Ю.Є., Ігнатюк О.А. Необхідність вдосконалення методик формування знань щодо психології безпеки професійної діяльності у фаховій підготовці майбутніх інженерів, психологів та викладачів вищої школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2015. – Вип. №41(94).*
4. Мовмига Н.Є. Психолого-педагогічні аспекти формування професійної ідентичності майбутнього фахівця з охорони праці. / *Науковий журнал «Virtus». (№37). Видавництво: NGO Sobornist (Ukraine) - СРМ «ASF» (Канада, Монреаль). 2019 р. С.113-119.*
5. Мовмига Н.Є. Формування культури безпеки життєдіяльності студентів у процесі професійної підготовки. *STEM-освіта: науково-практичні аспекти та перспективи розвитку сучасної системи освіти в умовах війни: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 2022 року. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – с.132-136.*

References:

1. Demidova Yu.Є., Ihnatiuk O.A. (2015). Neobkhdnist vdoskonalennia metodyk formuvannia znan shchodo psykholohii bezpeky profesiinoi diialnosti u fakhovii pidhotovtsi maibutnikh inzheneriv, psykholohiv ta vykladachiv vyshchoi shkoly. [The need for Improved Methods of Forming Knowledge in Psychology Security Professional Work in the Training of Future Engineers, Psychologists and Teachers of High School]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchyi i zahalnoosvitnii shkolakh*, 41(94), s. 524-529 [in Ukrainian].
2. Demidova Yu., Shakhova H.A. (2017). Formuvannia kompetentsii z bezpeky profesiinoi diialnosti yak vazhlyva skladova pidhotovky mahistriv u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Formation of competences for the safety of professional activity as an important component of master's training in higher educational institutions]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia - Alfred Nobel University Journal of Philology*, 1(13), s.182-187 [in Ukrainian].
3. Movmyga, N.Є. Demidova, Ju.Є., Maksimenko, O.A. (2022). Resursne zabezpechennja bezpeki praci na suchasni pidpriemstvah. Theoretical foundations in research in Engineering. Boston: Primedia eLaunch [in Ukrainian].
4. Movmyga, N.Є. (2019). Psykholoho-pedahohichni aspekty formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnoho fakhivtsia z okhorony pratsi [Psychological and pedagogical aspects of formation professional identity of a future safety professional]. *Naukovyi zhurnal «Virtus» - Virtus: Scientific Journal*, 37, s.113-119. NGO Sobornist (Ukraine) - SPM «ASF» (Kanada, Monreal) [in Ukrainian].
5. Movmyga N.Є. (2022). Formuvannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti studentiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of the culture of safety of life activities of students in the process of professional training]. *STEM-osvita: nauково-praktychni aspekty ta perspektyvy rozvytku suchasnoi systemy osvity v umovakh viiny - STEM-education: scientific and practical aspects and prospects for the development of the modern education system in the conditions of war: materialy vseukrainskoho nauково-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii.* (pp.132-136). Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:811.161.2]-027.561-047.22:001.8(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-398-411](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-398-411)

Коваль Валентина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 30, м. Умань, 20301, тел.: (097) 570-93-82, <https://orcid.org/0000-0002-7698-3600>

Григоренко Тетяна Володимирівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 30, м. Умань, 20301, тел.: (067) 399-26-41, <https://orcid.org/0000-0002-4616-6853>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні засади формування професійної компетентності у майбутніх учителів української мови і літератури, які передбачають безпосередню перцепцію об'єкта, який досліджується; застосування раніше набутого практичного досвіду; охоплення емоційних та естетичних частин свідомості; активізацію критичного мислення, здібностей, навичок, творчої уяви, та професійна підготовка студентів ОПП Середня освіта (Українська мова і література), що передбачає створення успішного освітнього процесу завдяки конкретним прийомам та методам взаємодії вчителя та учня.

Проаналізовано окремі дослідження, які дозволяють зробити висновок, що якщо випускники закладів вищої освіти в своїй професійній діяльності перейдуть до компетентнісного підходу, то це дасть їм можливість відповідати новим вимогам ринку праці та розкрити весь свій потенціал у навчанні дітей. Таким чином, план освітнього процесу, створений за допомогою компетентнісного підходу, стає провідним показником, який виявляє необхідний результат освіти особистості в сучасному суспільстві, а в процесі такого навчання вирішується питання формування професійної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, про що свідчить покращення спрямованості освіти на її практичний аспект та збереження ґрунтовності.

Результати проведеного аналізу дозволили зробити висновок, що діяльнісний підхід наближений до компетентнісного під час виховання в

студентів ОПП Середня освіта (Українська мова і література) тих компетентностей, що відповідають за збільшення знань, та вказують не на практичний рівень їх сформованості, а на теоретичний, тобто на внутрішні відношення і взаємозв'язки між певними об'єктами чи фактами. Формуючи теоретичні знання, викладач звертає увагу на словесну форму вираження матеріалу і це сприяє кращому розумінню предмету. Така форма роботи допоможе розвинути предметне мислення. Розвиваючи предметне мислення у майбутніх вчителів української мови і літератури, викладачі формують розуміння поняття «знання» як структурної частини наукового світогляду студентів.

Ключові слова: мовна освіта, філологічна освіта, педагогічна освіта, професійна підготовка вчителя української мови і літератури, професійна компетентність учителя української мови і літератури.

Koval Valentyna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian language with teaching methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St.30, Uman, 20301, tel.: (097) 570-93-82, <https://orcid.org/0000-0002-7698-3600>

Grygorenko Tetyana Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Ukrainian language with teaching methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 30, Uman, 20301, tel.: (067) 399-26-41, <https://orcid.org/0000-0002-4616-6853>

METHODOLOGICAL DIMENSIONS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE TEACHERS OF UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Abstract. The article examines the theoretical foundations of the formation of professional competence among future teachers of the Ukrainian language and literature, which involve the direct perception of the object being studied; application of previously acquired practical experience; covering emotional and aesthetic parts of consciousness; the activation of critical thinking, abilities, skills, creative imagination, and professional training of students of the secondary school of education (Ukrainian language and literature), which involves the creation of a successful educational process thanks to specific techniques and methods of interaction between a teacher and a student.

Separate studies have been analyzed, which allow us to conclude that if graduates of higher education institutions in their professional activities switch to a competency-based approach, it will give them the opportunity to meet the new

requirements of the labor market and reveal their full potential in educating children. Thus, the plan of the educational process, created with the help of the competence approach, becomes a leading indicator that reveals the necessary result of personality education in modern society, and in the process of such training, the issue of the formation of professional competence of future teachers of the Ukrainian language and literature is resolved, which is evidenced by the improvement of the focus of education on its practical aspect and preservation of thoroughness.

The results of the analysis made it possible to conclude that the activity approach is close to the competence approach during the education of the students of the secondary school of secondary education (Ukrainian language and literature) of those competencies responsible for increasing knowledge, and indicate not the practical level of their formation, but the theoretical one, i.e. on internal relations and relationships between certain objects or facts. Forming theoretical knowledge, the teacher pays attention to the verbal form of expressing the material and this contributes to a better understanding of the subject. This form of work will help develop objective thinking. Developing objective thinking in future teachers of the Ukrainian language and literature, teachers form an understanding of the concept of "knowledge" as a structural part of the students' scientific outlook.

Keywords: language education, philological education, pedagogical education, professional training of a teacher of the Ukrainian language and literature, professional competence of a teacher of the Ukrainian language and literature.

Постановка проблеми. Високий рівень сформованості професійної компетентності вчителя української мови передбачає вільне володіння теоретичним матеріалом, вміння орієнтуватися в інформаційному просторі та знаходити все необхідне для уроку, володіння необхідними психологічними якостями, морально-особистісними цінностями, національними переконаннями та базою знань, вмінь і навичок з методики навчання української мови.

Актуальність цієї статті зумовлена виникненням нових освітніх потреб школярів в зв'язку зі створенням концепції Нової української школи, в якій чітко сформульовані завдання для майбутніх вчителів з усіх предметів, зокрема з української мови. Відзначимо, що останнім часом спостерігається посилена увага до положень концепції НУШ та способів їх реалізації.

Аналіз концепції Нової української школи та нормативної документації, зокрема наказу «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»», свідчить про те, що кожен кваліфікований педагог має володіти низкою загальних та професійних

компетентностей [14: 18]. Проблеми становлення професійної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури досліджено в працях таких відомих українських мовознавців та лінгводидактів як С. Омельчук, М. Пентиліук, К. Городенська, І. Ющук.

Метою цієї статті є окреслення провідних методологічних аспектів формування професійної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, зокрема виділення основних підходів до навчання та їхніх характеристик в контексті Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Кожен фахівець, який бере участь в навчанні, розвитку та вихованні дитини, зобов'язаний мати педагогічну освіту. Формування професійної компетентності в студентів філологічних спеціальностей в процесі безперервного педагогічного навчання ми визначили як цінну складову теоретичної та методичної підготовки, які складають основу поняття «вимір». Термін «вимір» в дослідженнях інших науковців та тлумачних словниках трактується як «величина, що вимірюється», «визначення якої-небудь величини»; інше, менш розповсюджене, значення – «певний аспект чогось», «одна зі сторін, що розглядаються» [3, с.141].

Визначення «вимір» є загальнонауковим і може відноситись до будь-якої галузі в науковому світі, зокрема педагогіки. В нашому дослідженні основне значення цього терміну полягає в тому, що методологічні виміри окреслюють як визначення провідних принципів педагогічної науки. В різних працях ми часто можемо зустріти аналіз теоретичних та методичних засад цього поняття.

У широкому розумінні теоретичні засади складаються з комплексу думок, понять, ідей, які спрямовані на трактування певних явищ, у вузькому розумінні вони становлять вищу форму організації знань, що допомагає створити цілісне уявлення про вагомі зв'язки між предметами дійсності. Основною характеристикою теоретичних засад є те, що це внутрішньо диференційована, але нероздільна система знань, в якій одні елементи логічно пов'язані з іншими.

На практиці теоретичні засади формування професійної компетентності у студентів ОПП Середня освіта (Українська мова і література) передбачають безпосередню перцепцію об'єкта, який досліджується; застосування раніше набутого практичного досвіду; охоплення емоційних та естетичних частин свідомості; активізацію критичного мислення, здібностей, навичок, творчої уяви.

Якщо говорити про методичні основи, то вдала професійна підготовка студентів ОПП Середня освіта (Українська мова і література) передбачає створення успішного освітнього процесу завдяки конкретним прийомам та методам взаємодії вчителя та учня.

Консолідація методичних та теоретичних основ спричинена через необхідність в отриманні правдивих даних про те, як в дійсності сформована професійна компетентність у студентів спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) та як можна її розвивати в перспективі під впливом певних чинників.

За допомогою аналізу навчально-методичної літератури та визначення рівня професійної підготовки студентів, ми змогли окреслити теоретичні та методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури: фундаментальні принципи, будову, педагогічні умови та модель формування професійної компетентності, рівень професійного знання майбутніх учителів української мови і літератури та самостійне виготовлення навчально-методичного обладнання.

Слід зазначити, що за останній час в світі почали приділяти значну увагу саме компетентнісному підходу навчання молодшого покоління, оскільки в зв'язку з оновленням суспільних потреб та освітніх принципів в вихованні саме розвиток певної сукупності компетенцій, які формуються та засвоюються під час роботи, засвідчує загальний розвиток особистості та рівень професійної підготовки фахівців.

Так як останнім часом набуває популярності особистісний розвиток, то за допомогою компетентнісного підходу вчителі розуміють на що їм потрібно орієнтуватись під час виховання особистості, тому переходять від предметоцентричної тенденції в освітньому процесі до розвитку життєво необхідних компетенцій [17].

Як зазначає Я. Кодлюк, навчання учнів на основі компетентнісного підходу зумовлене трьома чинниками. По-перше, найголовнішим є те, що суспільство зробило значний крок в сфері інформаційних технологій і це спричинило зміщення пріоритетів в навчанні: замість вміння накопичувати знання тепер потрібно оволодівати навичками пошуку інформації та формувати здатність до самонавчання протягом всього життя. По-друге, оновлена модель освіти (навчально-виховний процес, який орієнтований на людину) передбачає, щоб особистість стала суб'єктом навчання та опанувала дві групи якостей (здатність до навчання та бажання вчитися). По-третє, з'являється питання як надати учням елементарні можливості вливатися в різні соціальні групи, визначатися з життєвим шляхом та мати конкурентоздатні вміння та навички, для світового ринку праці. [10, с. 10-13].

Проаналізувавши окремі дослідження, ми зробили висновок, що якщо випускники закладів вищої освіти в своїй професійній діяльності перейдуть до компетентнісного підходу, то це дасть їм можливість відповідати новим вимогам ринку праці та розкрити весь свій потенціал у навчанні дітей [2, с. 47].

В. Луговий відзначає, що сутність компетентнісного підходу полягає в розвитку системи професійних характеристик, які забезпечують результативне вирішення доручень фахівцем певної галузі [13]. О. Пометун визначає компетентнісний підхід як підхід, який зосереджує увагу на підсумках освітнього процесу, які становлять велике значення за межами системи освіти, та виносить на перше місце набуті практичні навички та вправність в розв'язуванні завдань на практиці, а не інформованість людини [19, с. 6].

О. Овчарук підкреслює, що для підготовки майбутніх вчителів української мови і літератури, компетентнісний підхід передбачає формування професійної компетентності, а не звичайне передавання інформації та практичних навичок від викладача до студента [17, с. 56].

В навчанні викладач має забезпечити організацію освітнього процесу таким чином, щоб крім знань, умінь та навичок студенти здобували б і певний досвід пов'язаний з їхньою професійною діяльністю. Майбутнім вчителям це дало б впевненість в своїх силах та допомогло б у вирішенні певних педагогічних ситуацій.

Таким чином, план освітнього процесу, створений за допомогою компетентнісного підходу, став провідним показником, який виявляє необхідний результат освіти особистості в сучасному суспільстві. В процесі такого навчання вирішується питання формування професійної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, про що свідчить покращення спрямованості освіти на її практичний аспект та збереження ґрунтовності.

Слід зауважити, що дослідники вирізняють три етапи виникнення компетентнісного підходу в освітньому середовищі: перший етап 1960-1970 роки, в цей період в наукові кола вводиться поняття «компетенція» та утворюються передумови до відокремлення понять компетентність та компетенція; другий етап 1970-1990 роки, визначається використанням понять компетентність та компетенція в навчальних планах певних галузей (наприклад в навчанні іноземної мови або менеджменту); третій етап початок 1990 року і донині, в цей час спостерігається посилена увага науковців до компетентності як до наукової категорії в освітньому процесі та значний розвиток досліджень цих понять.

За допомогою аналізу досліджень ми з'ясували, що науковці визначають компетентнісний підхід як:

- «стандарти вищої професійної освіти виступають передусім як освітні стандарти результату освіти. Сам компетентнісний підхід є методом моделювання й проектування результатів освіти та їхніх відображень у стандарті» [12, с.28-29];

- поступове зміщення орієнтирів в навчанні з домінуючої освітньої моделі, тобто замість передачі інформації від викладача до студента починають створюватись умови для оволодіння практичними навичками, які будуть актуальні в професійній діяльності [21];
- переважання розвитку вмінь вирішувати проблеми, які постають перед особистістю, а не поінформованість [4];
- орієнтування на розвиток таких вмінь як самонавчання, самовизначення, соціалізація та розвиток особистості [9];
- систему якостей фахівця, за допомогою яких можна вирішувати всі потенційні професійні ситуації [13].

Як ми знаємо, в концепції Нової української школи виділяють ряд компетентностей, якими має володіти учень. Дослідивши положення НУШ, можна зробити висновок, що провідною ціллю навчання за цією концепцією є «освічені українці, всебічно розвинені, відповідальні громадяни і патріоти, здатні до ризику та інновацій» [11]. Реалізація цієї ідеї можлива на уроках української мови лише під час виховання в дітей основної частини, із зазначених в концепції, компетентностей:

1. *Спілкування державною мовою.* На уроках української мови забезпечення вивчення державної мови – це найголовніше завдання. Майбутній вчитель має виховувати у дітей вміння грамотно усно та письмово висловлювати свої думки, використовувати різні засоби мовлення та навчити правильно сприймати почуту чи побачену інформацію за допомогою як вербальних так і невербальних засобів спілкування.

2. *Математична компетентність.* Виховання цієї компетентності передбачає створення вчителем належних умов для розвитку логічного мислення учнів за допомогою правильного підбору завдань.

3. *Інформаційно-цифрова компетентність.* В сучасному світі в зв'язку з посиленням розвитком інформаційних технологій суспільство потребує навичок пошуку інформації більше ніж її накопичення, саме тому одним із завдань вчителя є показати як правильно шукати, обробляти та відсортовувати знайдений матеріал, убезпечити себе та свої особисті дані в інформаційному просторі та виробити в учнів етичне ставлення в роботі з інформацією (інтелектуальна власність, академічна доброчесність тощо).

4. *Основні компетентності у природничих науках і технологіях.* Формування цієї компетентності передбачає вироблення в учнів наукового розуміння процесів в природному середовищі та використання, набутих під час уроків, практичних навичок в життєвих ситуаціях.

5. *Уміння вчитися впродовж життя.* Так як суспільство не стоїть на місці, а постійно розвивається, то одним з основних завдань вчителя є формування в учнів навичок адаптації до нових умов, навичок засвоєння нових

знань та навичок використання різних ресурсів в своїй діяльності, як професійній так і повсякденній.

6. *Ініціативність і підприємливість.* Формуючи цю компетентність на уроках української мови, вчителю варто зосередити увагу на використанні творчих завдань в своїй професійній діяльності, так як саме за допомогою них учні зможуть створювати нові шляхи до вирішення проблеми та брати відповідальність за свої досягнення чи невдачі.

7. *Соціальна та громадянська компетентності.* Для виховання цієї компетентності, вчитель має застосовувати вправи, які дозволяють працювати в групах. Це дозволить виховати в учнів всі можливі форми поведінки в суспільстві та навчить працювати в команді на результат спільної діяльності, вирішувати конфлікти в разі їх виникнення та дотримуватись певних правил, які побутують в групі.

8. *Обізнаність та самовираження у сфері культури.* Сформувати цю компетентність можна використовуючи технічні засоби навчання та додаткові фотоматеріали, картини, малюнки, предмети культурної спадщини на уроках української мови. В результаті, якщо правильно підібрати навчальний матеріал та вдало його подати, то в учнів виробляться власні естетичні смаки, вміння розуміти мистецькі твори та з'явиться розуміння власної національної ідентичності.

9. *Екологічна грамотність і здорове життя.* Виховання цієї компетентності можна реалізувати за допомогою вдало підібраних текстів. Розвиваючи навички раціонального використання природних ресурсів та визначення ролі навколишнього середовища, діти будуть розуміти чому важливе осядливе ставлення до природи, що в перспективі зробить вагомий внесок в загальний стан екологічної системи. [5; 8; 11]

З компетентнісним тісно пов'язаний діяльнісний та особистісно орієнтований підходи, так як вони мають схожу мету та завдання, що стосується особистості студента та може реалізуватись лише під час виконання студентом певної сукупності дій. Завдяки зміні моделі освіти, з тої, яка тісно пов'язана з навчанням всіх студентів, на модель, яка орієнтується на надбання одного студента, з'являється можливість об'єктивно оцінити роботи та визначити рівень сформованості професійної компетентності, зокрема прогалини, на які потрібно звернути особливу увагу [20].

За допомогою діяльнісного підходу, а саме правильно організованим змістом освітнього процесу та підібраними методами, активізується внутрішня мотивація особистості до виконання завдань. Така система роботи допоможе залучити студентів до різних форм діяльності у процесі навчання та поза ним (гуртки, факультативи, заходи тощо).

Діяльнісний підхід наближений до компетентнісного під час виховання в студентів тих компетентностей, що відповідають за збільшення знань, та вказують не на практичний рівень їх сформованості, а на теоретичний, тобто на внутрішні відношення і взаємозв'язки між певними об'єктами чи фактами. Формуючи теоретичні знання, викладач звертає увагу на словесну форму вираження матеріалу і це сприяє кращому розумінню предмету. Така форма роботи допоможе розвинути предметне мислення.

Розвиваючи предметне мислення у майбутніх вчителів української мови і літератури, викладачі формують розуміння поняття «знання» як структурної частини наукового світогляду студентів.

З метою з'ясування рівня підготовки теоретичної бази знань в освітніх планах передбачено ряд практик: педагогічна, діалектологічна та фольклорна (їхні назви можуть варіюватись залежно від освітнього закладу). В процесі діяльнісного підходу практика допомагає формувати практичні навички на основі теоретичної бази знань. За допомогою діяльнісного підходу в процесі формування педагогічної компетентності відбувається становлення майбутніх вчителів української мови як суб'єктів навчання. [17; 20]

На відміну від діяльнісного підходу, який сходиться з компетентнісним лише в частині положень, особистісно орієнтований повністю уподібнений до компетентнісного. Застосовуючи цей підхід на практиці, викладач має не підлаштовувати всіх дітей під одні стандарти, а побудувати план освітнього середовища таким чином, щоб студенти могли відкривати для себе свої індивідуальні шляхи вирішення проблемних ситуацій.

В першу чергу значення особистісно орієнтованого підходу полягає в виховній ролі. Головним показником особистісного розвитку розглядають вчинок суб'єкта, який залежить від сформованості моральних та духовних цінностей, що закладались в підсвідомість з дитячих років. Виховна значущість цього підходу проявляється і в спрямованості на морально-духовний розвиток особистості, а не на адаптацію до умов довкілля. Опираючись на цей підхід в навчанні, організатор освітнього процесу орієнтується на виховання свідомості та самоусвідомлення, що в свою чергу призводить до того, що особистість починає шукати вищий сенс свого існування і орієнтується на нього протягом всього життя.

Тісно з особистісно орієнтованим підходом пов'язаний культурологічний. Він забезпечує вивчення визначних історичних подій, знайомство з найвідомішими постатями в літературі та інших видах мистецької діяльності, їхнім творчим доробком та передбачає розвиток в студентів національної самоідентифікації, формування вмінь та навичок, які потрібні для вдалої комунікації. Цей підхід дозволяє сформувати професійну компетентність майбутнього вчителя-словесника в ролі одного з прошарків

культурного середовища, таким чином створюючи модель особистості здатної діяти в межах певної культури та продукувати нові мистецькі програми та напрямки для майбутніх поколінь. Основними характеристиками такої особистості вважаємо вміння самоорганізуватись, здатність до культурного зближення, здатність до автономного несвідомого мислення та визначення таких основних цінностей як свобода та вибір.

В сучасному суспільстві українська мова, завдяки її культурологічній спрямованості, сприяє об'єднанню особистості з національною та світовою культурою та грає провідну роль в комунікативних процесах. Вона виступає основним способом обміну інформацією між людьми та засобом інтелектуального розвитку, який активізується через сприйняття, аналіз, порівняння та синтез отриманих даних.

В зв'язку з цим варто згадати комунікативний підхід до навчання. Дослідники виділили його як окремий напрям в своїх методичних напрацюваннях доволі недавно. Це зумовлено тим, що традиційні методи не відповідали новій меті навчання, яка з'явилась в освітньому процесі протягом останніх десятиліть.

Відразу зрозуміло, що комунікативних навичок краще навчати за допомогою комунікації, не дивлячись на те, що така форма роботи вимагає багато часу, уваги та старань для того, щоб сформувати у студентів культуру спілкування, яка поєднує в собі вміння логічно, стилістично правильно та доречно доносити свою думку.

Сучасний учитель української мови та літератури – це вчитель-професіонал, який має ґрунтовну загальнокультурну, фахову, психолого-педагогічну й методичну підготовку, обстоює гуманістичну педагогічну позицію, володіє дослідницькою й інформаційною культурою, уміє оперативно та своєчасно реагувати на зміни в напрямках розвитку системи освіти взагалі й у методиках навчання мови зокрема. Особливу увагу формуванню «краси педагогічної дії», актуальній проблемі інтелектуального, морально-духовного, естетичного становлення особистості сучасного вчителя, учителя-майстра, що утверджує високу культуру та естетичні ідеали, зосереджено в працях І. Зязюна [6;7].

Наскрізною ідеєю гармонійного розвитку майбутнього педагога автор вважає засади «Істини, Добра, Краси, Творчості, Свободи». Філософ досліджує формування навичок естетичного ставлення вчителя до своєї праці, звертає увагу на значення рівня мовленнєвої культури в професійній діяльності педагога, на роль літератури в її формуванні. Майбутній педагог має бути готовим до художньо-естетичної освіти школярів у стінах ЗЗСО, він «не лише опановує педагогічну реальність, оволодіваючи системою професійних компетентностей, але водночас усвідомлює себе суб'єктом

професійної поведінки й дії, тобто формує свою професійну педагогічну позицію» [7, с. 95].

Наостанок слід згадати і про системний підхід до навчання. В його основі лежить розуміння складних об'єктів, з безліччю елементів, як одного цілого, а всі зв'язки між ними розглядаються як одна система [16, с. 225].

Використовуючи системний підхід під час формування професійної компетентності в студентів філологічних спеціальностей першочергово має формуватись цілісна система умінь і навичок, які стосуються їхньої професійної діяльності. Успішність розвитку компетентнісних характеристик залежить від освітнього процесу та умов для вивчення, які створює викладач на своїх заняттях.

Висновки. Отже, як ми можемо спостерігати, кожен підхід до навчання має свою функцію в освітньому процесі. Здебільшого викладачі схильються до компетентнісного підходу, так як за новими стандартами кожен вчитель має володіти низкою загальних та предметних компетентностей, щоб реалізувати освітню мету та завдання, які поставлені перед ним.

Варто зазначити, що за нормативною документацією, для того, щоб вдало сформувати професійну компетентність у майбутніх вчителів української мови і літератури, слід звертати увагу не лише на рівень теоретичної бази знань, а й на розвиток інформаційно-цифрової грамотності, психологічну та емоційну стійкість, прогностичні вміння тощо.

Література:

1. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу. *Вища освіта України*. 2004. № 1. С. 5–9.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : кол. моногр. / заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 45–50.
3. Вимір. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / авт.-уклад. Бусел В. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 141.
4. Гавришак Г. Р. Компетентність та ключові компетенції викладача ВНЗ. *Професійні компетенції та компетентності вчителя* : матеріали регіонального наук.-практ. семінару (28–29 листоп. 2006 р.) / Тернопільський нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль : ТНПУ, 2006. С. 31–32.
5. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII: станом на 23 груд. 2022 р. (відповідає офіційному текстові) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 05.03.2023).
6. Зязюн І. А. Освітні парадигми та педагогічні технології у вимірах філософії освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2011. Вип. 33. С. 22–27.
7. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник. Київ : Богданова А. М., 2008. 376 с.

8. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.3-5.klas-ukr.mova.6-11.klasy-ukr.mova.20.08.2022.pdf> (дата звернення: 07.03.2023).

9. Каткова Т. І. Компетентний випускник – мета і результат діяльності вищого навчального закладу освіти. *Постметодика*. 2002. № 2–3. С. 79–82.

10. Кодлюк Я. П. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів як пріоритет модернізації вищої освіти України. *Професійні компетенції та компетентності вчителя* : матер. регіон. наук.-практ. семінару (Тернопіль, 28–29 листоп. 2006 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. С. 10–13.

11. Концепція нової української школи. Міністерство освіти і науки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).

12. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика: монографія / Н. М. Авшенюк та ін. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 280 с.

13. Луговий В. І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблема її реалізації в Україні : доповідь віце-президента АПН України. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 3. С. 13–25.

14. Матійків І. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2006. № 3. С. 44–53.

15. Наказ «Про затвердження професійного стандарту за професіями "Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти", "Вчитель закладу загальної середньої освіти", "Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)"» від 23.12.2020 року №2736. URL: https://rada.info/upload/users_files/20420514/f73713a43039fd44a9e595d01b9adf7a.pdf (дата звернення: 04.03.2023).

16. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / авт.-уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконт, 1999. Т. 3. 927 с.

17. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики*. Київ : К.І.С., 2003. С. 1-14.

18. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 7–24.

19. Пометун О. І. Компетентнісний підхід до оцінювання рівнів досягнень учнів : презентація на нараді Центру тестових технологій 19.10.04. Київ, 2004. 10 с.

20. Родигіна І. В. Діяльнісний підхід до формування базових компетентностей учнів. *Біологія і хімія в школі*. 2005. № 1. С. 34–36.

21. Родигіна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Харків : Основа, 2005. 96 с.

References:

1. Andrushchenko, V.P. (2004). Modernizatsiia pedahohichnoi osvity Ukrainy v konteksti Bolonskoho protsesu [Modernization of pedagogical education in Ukraine in the context of the Bologna process]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 1, 5-9 [in Ukrainian].

2. Bibik, N.M. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid : refleksyvnyi analiz zastosuvannia [Competency approach: reflective analysis of application]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukrainski perspektivy – Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives*. O. V. Ovcharuk (Eds.) (pp. 45-50). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

3. Busel, V. (Comps.) (2005). *Vymir [Measurement]. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy – A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language* (p. 141). Kyiv ; Irpin: Perun [in Ukrainian].

4. Havryshchak, H.R. (2006). *Kompetentnist ta kliuchovi kompetentsii vykladacha VNZ. [Competence and key competencies of a university teacher]. Proceedings of the: Regional science and practice seminar «Profesiini kompetentsii ta kompetentnosti vchytelia» – materials of the regional science and practice seminar «Professional competences and competences of the teacher»* (pp. 31-32). Ternopil: TNPU [in Ukrainian].

5. *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi»* [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]. (2019). *zakon.rada.gov.ua*. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].

6. Ziaziun, I.A. (2011). *Osvitni paradyhmy ta pedahohichni tekhnolohii u vymirakh filosofii osvity. [Educational paradigms and pedagogical technologies in the dimensions of the philosophy of education]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series: Pedagogical sciences, 33, 22-27* [in Ukrainian].

7. Ziaziun, I.A. (2008). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical skill]*. Kyiv: Bohdanova A. M. [in Ukrainian].

8. *Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho protsesu ta vykladannia navchalnykh predmetiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2022/2023 navchalnomu rotsi. [Instructional and methodological recommendations regarding the organization of the educational process and the teaching of educational subjects in general secondary education institutions in the 2022/2023 academic year].* (2022). *mon.gov.ua*. Retrived from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.3-5.klas-ukr.mova.6-11.klasy-ukr.mova.20.08.2022.pdf> [in Ukrainian].

9. Katkova, T.I. (2002). *Kompetentnyi vypusnyk – meta i rezultat dialnosti vyshchoho navchalnoho zakladu osvity [A competent graduate is the goal and result of the activity of a higher educational institution]. Postmetodyka – Postmethodology, 2–3, 79–82* [in Ukrainian].

10. Kodliuk, Ya. P. (2006). *Kompetentnisnyi pidkhid u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv yak priorytet modernizatsii vyshchoi osvity Ukrainy [A competent approach in the training of future teachers as a priority for the modernization of higher education in Ukraine]. Proceedings of the: Mater. rehion. nauk.-prakt. seminaru “Profesiini kompetentsii ta kompetentnosti vchytelia» – Regional science and practice seminar «Professional competences and competences of the teacher»* (pp. 10-13). Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian].

11. *Kontseptsiiia novoi ukrainskoi shkoly [The concept of the new Ukrainian school]* (2016). *Ministerstvo osvity i nauky. mon.gov.ua*. Retrived from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

12. Avsheniuk, N.M., Desiatov, T.M., Diachenko, L.M., Postryhach, N.O., Pukhovska, L.P. & Sulyma, O.V. (2014). *Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky pedahohiv u zarubizhnykh krainakh: teoriia ta praktyka [Competency approach to teacher training in foreign countries: theory and practice]*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].

13. Luhovyi, V.I. (2009). *Yevropeiska kontseptsiiia kompetentnisnoho pidkhodu u vyshchii shkoli ta problema yii realizatsii v Ukraini [The European concept of the competence approach in higher education and the problem of its implementation in Ukraine]. Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology, 3, 13–25* [in Ukrainian].

14. Matiuk I. (2006). Kompetentnisnyi pidkhid do profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv [A competent approach to professional training of future specialists] *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 3, 44–53 [in Ukrainian].
15. Nakaz «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy "Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity", "Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity", "Vchytel z pochatkovoї osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)"» [Order «On the approval of the professional standard for the professions "Teacher of primary classes of a general secondary education institution", "Teacher of a general secondary education institution", "Teacher of primary education (with a diploma of junior specialist)"»] (2020, December 23) №2736. *rada.info*. Retrived from https://rada.info/upload/users_files/20420514/f73713a43039fd44a9e595d01b9adf7a.pdf [in Ukrainian].
16. Yaremenko, V. & Slipushko, O. (Comps.) (1999). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols 1-3). Kyiv: Akonit, vol. 3 [in Ukrainian].
17. Ovcharuk, O.V. (2003). Kompetentnosti yak kliuch do onovlennia zmistu osvity. [Competencies as the key to updating the content of education] *Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini: rekomendatsii z osvithoi polityky – Education reform strategy in Ukraine: recommendations for educational policy*, (pp. 1-14). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
18. Ovcharuk, O.V. (2004). Rozvytok kompetentnisnogo pidkhodu: stratehichni oriientyry mizhnarodnoi spilnoty. [Development of the competence approach: strategic orientations of the international community] *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukrainski perspektyvy – Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives*. O. V. Ovcharuk (Ed.), (pp. 7-24). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
19. Pometun, O.I. (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid do otsiniuvannia rivniv dosiahnen uchniv : prezentatsiia na naradi Tsentru testovykh tekhnolohii 19.10.04. [A competent approach to the assessment of student achievement levels: presentation at the meeting of the Center for Test Technologies on 10.10.04]*. Kyiv[in Ukrainian].
20. Rodyhina, I.V. (2005). Diialnisnyi pidkhid do formuvannia bazovykh kompetentnostei uchniv. [An active approach to the formation of students' basic competencies]. *Biologiia i khimiia v shkoli – Biology and chemistry at school*, 1, 34–36 [in Ukrainian].
21. Rodyhina, I.V. (2005). *Kompetentnisno oriientovanyi pidkhid do navchannia. [Competence-oriented approach to learning]*. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

УДК 378.015.31:001.8]:378.018.8(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-412-421](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-412-421)

Кравченко Леся Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри техніко-технологічних дисциплін, охорони праці та безпеки життєдіяльності, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м.Умань, 20301, <https://orcid.org/0000-0001-7012-3709>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Дане дослідження спрямовано на окреслення методологічних засад вдосконалення фахової підготовки майбутніх викладачів закладів професійної освіти, зокрема - обґрунтування застосовування аксіологічного підходу у процесі підготовки майбутніх спеціалістів у закладах вищої освіти.

Означено сутність базових понять та концептуальних положень підготовки майбутніх фахівців на засадах аксіології. За основу взято визначення аксіологічного підходу, як філософсько-педагогічної стратегії, яка визначає перспективи подальшого вдосконалення системи освіти, а також шляхи розвитку педагогічної майстерності та використання педагогічних ресурсів для розвитку особистості. Доведено, що включення аксіологічного підходу в систему концептуальних засад реалізації професійної освіти майбутнього вчителя обґрунтовується необхідністю формування системи особистісних, загальнолюдських, соціальних, моральних і суспільних цінностей. У контексті питання професіоналізму ціннісні орієнтації являють собою вершину ієрархії свідомості, є найважливішим елементом внутрішньої структури особистості фахівця.

Виділено основні складники аксіологічного підходу: система цінностей та ціннісні орієнтації як напрям і результат професійної підготовки майбутніх викладачів; перетворення загальнолюдських цінностей у ціннісні орієнтації студентської молоді; професійне самовдосконалення майбутніх викладачів як носіїв культурних цінностей суспільства; оволодіння основними гуманістичними прагненнями людини, які інтегровані у зміст професійної підготовки майбутнього викладача; формування професійного досвіду майбутнього викладача, розвиток ціннісних орієнтацій у педагогічній діяльності.

Ключові слова: концептуальні основи професійної освіти, аксіологічний підхід, ціннісні орієнтації, методологія, методологічні засади, майбутній педагог професійного навчання.

Kravchenko Lesia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor Department of Technical and Technological Disciplines, labour protection and life safety, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20301, <https://orcid.org/0000-0001-7012-3709>

METHODOLOGICAL BASES OF AXIOLOGICAL APPROACH IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN INSTITUTIONS OF VOCATIONAL EDUCATION

Abstract. This study is aimed at delineating the methodological bases of improving the professional training of future teachers in vocational education institutions, in particular, the justification of the use of an axiological approach in the process of training future specialists in institutions of higher education.

The essence of the basic concepts and conceptual provisions of future specialists' training on the basis of axiology has been determined. The definition of the axiological approach is taken as a basis, as a philosophical-pedagogical strategy that determines the prospects for further improvement of the education system, as well as ways of developing pedagogical skills and using pedagogical resources for personal development. It has been proved that the inclusion of the axiological approach in the system of conceptual bases of the implementation of future teacher' professional education is justified by the need to form a system of personal, universal, social, moral and public values.

In the context of the issue of professionalism, value orientations represent the top of the hierarchy of consciousness, they are the most important element of the internal structure of a specialist's personality.

The main components of the axiological approach have been highlighted: the system of values and value orientations as the direction and result of future teachers' professional training; transformation of universal human values into value orientations of student youth; professional self-improvement of future teachers as bearers of cultural values of society; mastering the basic humanistic aspirations of a person, which are integrated into the content of professional training of the future teacher; formation of future teacher' professional experience, development of value orientations in pedagogical activities.

Keywords: conceptual bases of vocational education, axiological approach, value orientations, methodology, methodological principles, future teacher of vocational education.

Постановка проблеми. Аналіз тенденцій розвитку системи педагогічної освіти на сучасному етапі дозволяє говорити про зміну концептуальної парадигми її реалізації. У зв'язку з цим система професійної

освіти сконцентрована на оновлення змісту і технологій підготовки спеціалістів у відповідності до перспектив суспільно-економічного розвитку. Але разом з тим, в галузі професійної освіти науковцями виділяються протиріччя: між необхідністю методологічної підготовки і вузькою спеціалізацією знань; між реальними потребами суспільства і вимогами, що діють в умовах усталених освітніх концепцій; між можливостями здобувача освіти в засвоєнні знань і інтенсивним потоком інформації, що викликає необхідність постійного оновлення і осмислення знань.

В даному контексті підвищується роль аксіологічного підходу, який ґрунтується на філософському вченні про етичні, моральні і культурні цінності як сенсоутворювальні засади людського буття, які визначають напрями і мотивованість людського життя, діяльності та вчинків. Аксіологічний підхід органічно вплітається в гуманістичну педагогіку, оскільки людина розглядається в ній як самоціль суспільного розвитку і вища цінність суспільства. Тому аксіологія є основою нової філософії освіти і, відповідно, методологією сучасної педагогічної науки і педагогічних досліджень [1].

Упровадження зазначеного підходу в освітній процес педагогічного освітнього закладу дозволяє перенести акцент на опанування здобувачами освіти освітніх і специфічних цінностей педагогічної діяльності як провідних її пріоритетів, а також на формування в майбутніх учителів соціально значущих ціннісних потенціалів як необхідної передумови того, щоб у майбутньому вони були здатні прийняти унікальність аксіологічної сфери кожного учня й забезпечити на цій основі успішну суб'єкт-суб'єктну взаємодію з ним. Як справедливо зазначає Т. М. Ярмач, сьогодні актуальною проблемою є відродження духовних цінностей. А досягти цього можна шляхом духовного збагачення всієї галузі вищої школи й передусім системи педагогічної освіти [2, с.169-170].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення аксіологічного підходу у професійній підготовці майбутніх педагогів розглядається в працях Б. Г. Ананьєва, С. Ф. Анісімова, І. Д. Беха, Л. І. Божович, І. П. Волощука, І. А. Зязюна, М. С. Кагана, В. В. Краєвського, В. В. Крижко, В. Г. Кузя, Ю. М. Кулюткіна, С. Д. Максименка, І. П. Манохи, В. О. Огнев'юка, О. Ф. Олександрової, В. М. Оржеховської, Н. С. Побірченко, В. А. Роменця, В. О. Сластьоніна, В. О. Сухомлинського, О. В. Сухомлинської, Т. М. Титаренко, Л. О. Хомич, Є. М. Шиянова, В. С. Шубинського, Н. Є. Щуркової та інших учених.

Метою даної статті є дослідження теоретичних аспектів аксіологічного підходу в освіті та його методології з точки зору застосування у процесі підготовки майбутніх викладачів закладів професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Як з'ясовано на основі вивчення наукової літератури, аксіологічний підхід вважається сьогодні однією з основ гуманістично зорієнтованої освіти. Зокрема, підкреслюючи насущну потребу реалізації цього підходу в навчально-виховному процесі освітнього закладу, Т.В.Бутківська для підкріплення цієї думки наводить такі аргументи: 1) система цінностей є провідною ланкою, яка пов'язує суспільство з його окремими членами й забезпечує їхнє включення в систему суспільних відносин; 2) цінності особистості виступають основою для вибору суб'єктом цілей, засобів та умов діяльності, визначаючи її загальну спрямованість; 3) цінності є системоутворювальним ядром програми розвитку, діяльності та внутрішнього життя людини [3, с. 130-137.].

У наукових працях пропонуються різні визначення терміну «аксіологічний підхід». Так, за Н.А. Асташовою, аксіологічний підхід – це філософсько-педагогічна стратегія, яка визначає перспективи подальшого вдосконалення системи освіти, а також шляхи розвитку педагогічної майстерності та використання педагогічних ресурсів для розвитку особистості. Дослідниця підкреслює, що реалізація цього підходу дозволяє надати педагогічному процесу загальну ціннісну спрямованість [4, с. 8-13.]. Ціннісне наповнення відбувається як через змістові, так і через процесуальні характеристики викладання різних навчальних дисциплін.

На нашу думку, у системі професійної підготовки майбутніх спеціалістів не можна опосередковано використовувати як концептуальну основу тільки один освітній підхід. Лише комплексне врахування положень освітніх підходів, визнаних сучасною педагогічною наукою провідними, дасть змогу сформувати педагога, який відповідає сучасним вимогам держави, викликам сучасності та очікуванням суспільства.

Тому в контексті даного дослідження доцільно підкреслити, що ми не ототожнюємо вищезазначені підходи, однак вважаємо їх взаємозв'язок закономірним і виправданим, оскільки культурологічний підхід як методологічна основа професійної освіти включає розуміння феномену культури як стрижневого в розумінні та поясненні людини, її свідомості стосовно природи та соціального середовища. Це насамперед гуманістична позиція, яка визнає людину суб'єктом культури, її головним героєм. На противагу цьому, аксіологічний підхід не тільки проголошує людину найвищою цінністю суспільства і самоціллю суспільного розвитку, але й дозволяє аналізувати педагогічні явища з точки зору закладених у них можливостей, задовольняти соціальні та особистісні потреби.

Барліт О.О. вважає, що аксіологічний підхід уможлиблює в педагогічній науці такі напрями діяльності:

- цілісний спосіб розгляду становлення особистості в єдності соціального і екзистенційного;
- включення в дослідницький простір таких феноменів, як цінність, переживання, ідеал, духовне піднесення, віра тощо.
- орієнтацію на вивчення не абстрактної, а конкретної людини в певних історико-культурних умовах життя, у повсякденних формах існування, зокрема в освіті як невід'ємному атрибуті людського буття та в конкретних геокультурних умовах. Автор стверджує, що аксіологічний підхід слід використовувати в розробці програм теоретичної і практичної підготовки, програм виховної роботи, психолого-педагогічного забезпечення діяльності навчально-педагогічних закладів, а також для створення навчально-методичних комплексів дисциплін за стандартами Болонського процесу [5, с. 27.].

Звертаючись до проблеми формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів, О. М. Отич зауважує, що аксіологічний потенціал формується на основі адаптації системи цінностей конкретного педагога до ієрархії цінностей суспільства й педагогічної системи, в якій відбувається його професійна діяльність. Він охоплює гуманістичні цінності, що утворюють гуманістичну спрямованість особистості педагога; педагогічні цінності, що формують основу для здобуття ним педагогічної майстерності та неперервного професійного самовдосконалення; цінності творчості, які підтримують інтерес і творчу активність педагога та учнів чи студентів у навчально-виховному процесі й забезпечують його найвищі результати; естетичні цінності, що сприяють досягненню високої естетики професійно-педагогічної діяльності і перетворюють її на педагогічне мистецтво [6].

Визначивши місце і роль аксіологічного підходу в системі інших концептуальних засад професійної освіти, охарактеризуємо його сутнісні ознаки.

В основі вивчення педагогічної аксіології лежить орієнтація освітнього процесу на ціннісні орієнтації особистості: їх вивчення, виявлення та формування.

Аксіологічний підхід є однією з методологічних засад гуманістично орієнтованої педагогічної освіти, оскільки відрізняється спрямованістю на формування гуманних професійно-ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів [6].

У контексті педагогічної науки аксіологічний підхід включає розгляд механізмів трансформації культурних цінностей у світ особистості, а також досліджує вплив особистості, що розвивається, на зміни в системі соціальних цінностей, їх культурних формах і видах.

Аксіологічний підхід розглядає освіту як соціально-педагогічний феномен, що знайшло відображення в ключових ідеях педагогічної аксіології, до яких належать:

- фундаментальність та універсальність гуманістичних цінностей;
- єдність цілей і засобів виховання;
- пріоритет ідеї свободи особистості.

Структура категоріального апарату педагогічної аксіології представлена такими компонентами:

- цінності-цілі;
- цінності-засоби;
- аксіологічна характеристика особистості як суб'єкта ціннісних відносин, що формуються в загальному освітньому процесі;
- аксіологічні категорії, що відображають ціннісні пріоритети освітнього процесу [6].

Змістовим осередком аксіологічного підходу є поняття цінностей. І.Д.Бех визначає цінності як психологічне новоутворення, що відображає найбільш безпосередньо значущу для суб'єкта узагальнену змістовну сферу довкілля, через ставлення до якої він (суб'єкт) виділяє, усвідомлює й утверджує себе, своє «я», і в результаті ця сфера стає простором його суспільно-ціннісної життєдіяльності. В контексті особистісно-орієнтованої освіти інша людина розглядається як цінність. Відчуття такої цінності, на думку І. Д. Бека, може успішно відбуватися не через перетворення особистості у «центр Всесвіту», а за умови своєчасного блокування у неї Его-потягів, які деструктивно впливають на моральну досконалість людини. «Виховання на основі цінностей – це провідний шлях формування самої особистості і її духовного світу, у зв'язку з чим піднімається питання не лише про ціннісне виховання, а й ціннісне навчання, що має своїм кінцевим результатом не знання, а формування аксіологічного світогляду, який оперує ціннісними категоріями» [7, с. 17.].

Включення аксіологічного підходу в систему концептуальних засад реалізації професійної освіти майбутнього вчителя обґрунтовується необхідністю формування системи особистісних, загальнолюдських, соціальних, моральних і суспільних цінностей.

Вчені виділяють такі групи цінностей:

- цінності, пов'язані з застосуванням особистості в суспільстві, в найближчому соціальному оточенні;
- цінності, пов'язані із задоволенням індивідуальної потреби в спілкуванні;
- цінності, пов'язані з самовдосконаленням;
- цінності, пов'язані з самовираженням вчителя;
- цінності, пов'язані з утилітарно-прагматичними потребами особистості та суспільства в цілому [8].

Педагогічна наука визначає цінності як основні компоненти структури особистості, які визначають спрямованість, активність, діяльність, волю, духовність, що відображаються в особистих установках, властивостях, характеристиках через ставлення особистості до суспільства, природи, до себе як частини світу.

Понятійний аспект цінностей займає важливе місце у свідомості особистості. Ціннісна сторона особистості виступає як регулятивний механізм, який спонукає до використання широкого кола мотивів і спрямованостей практичних дій людини. Ціннісні орієнтації дозволяють людині розрізняти суттєве і несуттєве завдяки здатності до вибірковості [8].

У системі професійної підготовки педагогів особливого значення набуває формування ціннісних орієнтацій. У контексті питання професіоналізму ціннісні орієнтації являють собою вершину ієрархії свідомості, є найважливішим елементом внутрішньої структури особистості фахівця, концентрують життєвий досвід, являють собою систему переживань, дозволяють визначити пріоритети, фіксувати й узагальнювати соціальний та індивідуальний досвід. Ціннісні орієнтації відображають активність суб'єкта, його мислення та поведінкові прояви.

Враховуючи те, що основною метою професійно-педагогічної освіти є підготовка майбутнього фахівця до виконання педагогічної діяльності, його готовність її виконувати відповідно до цінностей є індивідуальною якістю особистості. Вчитель з високим рівнем сформованості цієї готовності відрізняється усвідомленими цінностями, представленими гуманістичною професійною спрямованістю, стійким інтересом до активізації процесу особистісного розвитку учнів, комплексом теоретичних і прикладних знань про сутність і структуру процесу особистісно-орієнтованого педагогічного впливу, умінням проектування і реалізації діяльності, орієнтовану на аксіологічний, інтелектуальний, естетичний і фізичний розвиток вихованців. На підставі вищезазначеного, можна зробити висновок, що у процесі професійної підготовки майбутніх викладачів у закладах вищої освіти важливою складовою змісту освіти є формування не лише загальнолюдських моральних цінностей, а й спеціальних педагогічних цінностей та ціннісних орієнтацій. Пріоритетними педагогічними цінностями дослідники вважають ті, які пов'язані з усвідомленням об'єктивної необхідності та важливості професії вчителя для суспільства:

- особистість здобувача вищої освіти (вихованця);
- знання;
- комунікабельність;
- саморозвиток;
- людяність;

- творчість [6].

Процес формування педагогічних цінностей певною мірою залежить від рівня сформованості професійної свідомості майбутнього фахівця. Цей процес має соціальний характер і тісно пов'язаний із природою педагогічної діяльності, яка полягає в міжособистісній суб'єкт-об'єктній взаємодії. Формування професійно-педагогічних цінностей здійснюється в процесі реалізації майбутнім учителем різноманітних ролей, статусних взаємовідносин, які відображають життєву та громадянську активність особистості.

На основі аналізу ідей концепції аксіологічного підходу в освіті доцільно виокремити його основні культурно-гуманістичні функції в контексті реалізації професійної підготовки майбутніх фахівців освітньої сфери:

- розвиток духовних сил, умінь і навичок особистості, що дозволяють долати життєві труднощі;
- формування характеру та моральної відповідальності майбутніх спеціалістів в процесі адаптації до соціально-професійного середовища;
- надання можливостей особистісного та професійного зростання та самореалізації;
- сприяння оволодінню майбутніми вчителями засобами досягнення свободи, особистої автономії, відчуття повноти існування;
- створення умов для саморозвитку творчої індивідуальності особистості та розкриття її духовних можливостей.

Вважаємо, що важливою характеристикою аксіологічного підходу в реалізації сучасної дитиноцентрованої стратегії освіти є такі складники:

- моральна відповідальність за свої рішення і вчинки;
- усвідомлення своєї педагогічної місії перед суспільством та майбутньої педагогічної діяльності як морально-етичної творчої цінності;
- усвідомлення значущості періоду дитинства як найвищої педагогічної цінності;
- усвідомлення ролі вихователя, сім'ї та громадськості у творчому вихованні дошкільників;
- сформованість стійких моральних якостей та ціннісних позицій майбутніх вихователів;
- наявність професійного ідеалу особистості;
- багатий внутрішній творчий потенціал особистості;
- стійка професійна мотивація особистості [8, с.81-88].

Набуття цінностей та формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів у рамках професійної підготовки у закладах вищої освіти можливе за умови створення викладачем таких психолого-педагогічних умов, за яких

ціннісні орієнтири набувають комплексного, змістовного, системного характеру та здійснюють регулятивний вплив на самостійність особистості майбутнього фахівця [4]. Виходячи з викладеного, особливого значення набуває організація професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі через ідеї та педагогічні технології аксіологічного підходу.

Висновки. В умовах стрімких змін ціннісних орієнтацій представників вітчизняного суспільства у здійсненні професійної підготовки майбутніх учителів найважливішою умовою є формування концептуальних засад її реалізації, що відповідає методології чинної освітньої парадигми. Враховуючи сучасну соціокультурну ситуацію та систему вимог до особистості вчителя, одним із провідних підходів до реалізації вищої професійної педагогічної освіти має стати аксіологічний підхід. Виходячи з розгляду методологічних аспектів аксіологічного підходу в педагогічній освіті, необхідно узагальнити, що ефективність цього підходу не може бути досягнута шляхом відокремленого використання його ідей у системі професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі педагогічної освіти. а реалізація аксіологічного підходу в освітньому процесі закладу вищої освіти дає змогу створити сприятливі умови для розвитку емоційно-ціннісних переживань і ціннісних ставлень кожної особистості, розкрити можливості освіти як засобу забезпечення спадкоємності прогресивних традицій людства, залучаючись до яких людина не лише при звичається до умов постійно змінюваного соціуму, але й стає здатною до неадаптованої активності. У свою чергу, це дає їй змогу виходити за межі заданої даності, розвивати власну суб'єктність та забезпечувати збільшення загальнокультурного та аксіологічного потенціалу світової цивілізації.

І на останок хотілося б сказати, що високий якісний показник сформованості у здобувачів вищої професійної освіти системи особистісних, загальнолюдських, соціальних і професійних цінностей та сформованість об'єктивно позитивних ціннісних орієнтацій можлива завдяки комплексному використанню ідей аксіологічного підходу в поєднанні з положеннями гуманістичного, культурологічного та компетентнісного підходів.

Література:

1. Калюжна Т. Педагогічна аксіологія в умовах модернізації професійно-педагогічної освіти: монографія. Київ, 2012. С. 97.
2. Ярмач Т. Формування духовних цінностей сучасної молоді. Сучасні аспекти виховання студентської молоді : матеріали наук. – практ. конф., м. Харків, 19 лют. 2009 р. Харків, 2009. С. 169–170.
3. Бутківська Т. В. Ціннісний вимір соціалізації учнів. Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 130–137.
4. Асташова Н. А. Концептуальные основы педагогической аксиологии. Педагогика. 2002. № 8. С. 8–13.

5. Барліт О. О. Аксиологічний підхід в управлінні сучасними знаннями про природу. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. 45-те вид. Запоріжжя, 2007. С. 27.
6. Отич О. Розвиток творчої індивідуальності студентів професійно-педагогічних навчальних закладів засобами мистецтва : монографія. Чернівці, 2011. С. 248.
7. Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання – нова освітня філософія. Педагогіка. 2001. № 1. С. 17.
8. Гаврилюк С. М. Аксиологічний підхід до розвитку педагогічної творчості у професійній підготовці майбутніх вихователів. Витоки педагогічної майстерності. 2015. № 15. С. 81–88.

References:

1. Kaljuzhna, T. (2012). *Pedagogichna aksiologija v umovah modernizacii profesijno-pedagogichnoї osviti [Pedagogical axiology in the conditions of modernization of professional and pedagogical education]*. Kiїв [in Ukrainian].
2. Jarmak, T. (2009). Formuvannja duhovnih cinnostej suchasnoї molodi [Formation of spiritual values of modern youth]. *Proceedings from Naukovo-praktychna konferentsiia « Suchasni aspekti vihovannja students'koї molodi » – The Scientific and Practical Conference « Modern aspects of education of student youth: materials of sciences »*. (pp. 169-170). Harkiv [in Ukrainian].
3. Butkivs'ka, T. V. (1997). Cinnisnij vimir socializacii uchniv [The value dimension of student socialization]. *Pedagogika i psihologija - Pedagogy and psychology*, 1, 130–137 [in Ukrainian].
4. Astashova, N. A. (2002). Konceptual'nye osnovy pedagogicheskoy aksiologii [Conceptual foundations of pedagogical axiology]. *Pedagogika - Pedagogy*, 8, 8–13 [in Ukrainian].
5. Barlit, O. O. (2007). *Aksiologichnij pidhid v upravlinni suchasnimi znannjami pro prirodu. Pedagogika i psihologija formuvannja tvorchoї osobistosti: problemi i poshuki [Axiological approach in the management of modern knowledge about nature. Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and searches]*. Zaporizhzhja [in Ukrainian].
6. Otich, O. (2011). *Rozvitok tvorchoї individual'nosti studentiv profesijno-pedagogichnih navchal'nih zakladiv zasobami mistectva [Development of creative individuality of students of vocational educational institutions by means of art]*. Chernivci [in Ukrainian].
7. Beh, I. (2001). Osobistisno-zorientovane vihovannja – nova osvitnja filosofija [Personal-oriented education - a new educational philosophy]. *Pedagogika - Pedagogy*, 1, 17 [in Ukrainian].
8. Gavriljuk, S. M. *Aksiologichnij pidhid do rozvitku pedagogichnoї tvorchosti u profesijnij pidgotovci majbutnih vihovateliv. Vitoki pedagogichnoї majsternosti*. 2015. № 15. S. 81–88 [in Ukrainian].

УДК 61:378(477)"364"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-422-439](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-422-439)

Леженко Геннадій Олександрович доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри госпітальної педіатрії, Запорізький державний медичний університет, пр. Маяковського, 26, м. Запоріжжя, 69035, тел.: (061) 224-64-69, <https://orcid.org/0000-0003-0851-4586>

Пашкова Олена Єгорівна доктор медичних наук, професор кафедри госпітальної педіатрії, Запорізький державний медичний університет, пр. Маяковського, 26, м. Запоріжжя, 69035, тел.: (061) 224-64-69, <https://orcid.org/0000-0002-3935-5103>

Погрібна Анастасія Олександрівна PhD, асистент кафедри госпітальної педіатрії, Запорізький державний медичний університет, пр. Маяковського, 26, м. Запоріжжя, 69035, тел.: (061) 224-64-69, <https://orcid.org/0000-0002-7188-7150>

ОСОБЛИВОСТІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІВ УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. Станом на початок 2022 року українська освіта отримала новий виклик. На тлі продовження розгортання пандемії COVID-19 викладачі навчальних закладів мали переформатувати методику роботи зі здобувачами освіти згідно з умовами воєнного часу, зумовленими початком повномасштабної війни на території України внаслідок агресії Російської федерації. З початком повномасштабного вторгнення Російською федерацією на територію України, було прийняте безпрецедентне рішення переходу на онлайн-навчання у всіх регіонах.

Беручи до уваги загальносвітовий досвід, ми мали на меті дослідити вплив умов повномасштабних воєнних дій на освіту, викладання та оцінювання студентів-медиків, наслідки для їхнього ментального здоров'я та планів щодо майбутньої кар'єри, досліджуючи їхній досвід роботи не тільки в умовах навчального процесу, але й з огляду на волонтерську, військово-медичну діяльність, а також інституційні відповіді на ці виклики.

На сьогодні дистанційна онлайн-освіта студентів-медиків може бути реалізована у двох основних форматах: асинхронна дистанційна освіта та синхронна дистанційна освіта. Однією з нових моделей є формат «перевернутого класу», який є змішаним варіантом режиму навчання з

асинхронним компонентом, який забезпечує студентів-медиків адаптованим гнучким розкладом, і синхронним компонентом, який пропонує взаємодію між студентами-медиками та викладачами. На сьогодні медичними навчальними закладами застосовується ряд новітніх технологій, які дозволяють опановувати клінічні навички. Оцінювання знань, умінь та навичок здобувачів освіти є безпрецедентно важливим чинником. Отримані результати дослідження мотивують нас до створення нових ефективних та об'єктивних методів оцінювання в умовах онлайн-навчання.

Сучасні мета-історичні, загальносоціальні, пандемічні метаморфози зумовили гостру необхідність швидкого переходу до онлайн-викладання медицини та запровадження альтернативних методів оцінювання студентів. Водночас це створило проблеми з вибором місця проживання та плануванням майбутньої кар'єри студентів, а також викликало значний психологічний вплив на них. Студенти-медики виконують різноманітні «передові» ролі, при цьому їхні дії адаптуються до інституційних та національних потреб охорони здоров'я, а також до їхніх власних знань, досвіду та готовності, що розглядається багатьма студентами як важливий досвід навчання.

Ключові слова: медична освіта, асинхронна дистанційна освіта, синхронна дистанційна освіта, психічне здоров'я, воєнний стан.

Lezhenko Hennadii Oleksandrovych Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Hospital Pediatrics of the Zaporizhzhia State Medical University, Mayakovsky Ave., 26, Zaporizhzhia, 69035, 26, tel.: (061) 224-64-69, <https://orcid.org/0000-0003-0851-4586>

Pashkova Olena Yehorivna Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Hospital Pediatrics of the Zaporizhzhia State Medical University, Mayakovsky Ave., 26, Zaporizhzhia, 69035, tel.: (061) 224-64-69, <https://orcid.org/0000-0002-3935-5103>

Pogribna Anastasiia Oleksandrivna PhD, assistant professor of the Department of Hospital Pediatrics of the Zaporizhzhia State Medical University, Mayakovsky Ave., 26, Zaporizhzhia, 69035, tel.: (061) 224-64-69, <https://orcid.org/0000-0002-7188-7150>

FEATURES OF MEDICAL EDUCATION IN UKRAINE DURING WARTIME

Abstract. As of the beginning of 2022, Ukrainian education faced a new challenge. The ongoing COVID-19 pandemic and the start of a full-scale war on the

territory of Ukraine due to Russian aggression forced teachers of educational institutions to adapt their methodologies for working with students to wartime conditions. As a result of the invasion, an unprecedented decision was made to switch to online education in all regions.

In light of these circumstances, we aimed to investigate the impact of full-scale military operations on the education, teaching, and assessment of medical students. We examined the consequences for their mental health and future career plans, explored their experiences working beyond the academic setting, and analyzed institutional responses to these challenges.

Today, medical students can participate in distance online education in two main formats: asynchronous distance education and synchronous distance education. One innovative model is the "flipped classroom" format, which combines asynchronous and synchronous components to provide students with a flexible schedule and opportunities for interaction with faculty. Medical educational institutions also use the latest technologies to help students master clinical skills. However, it remains critical to develop effective and objective evaluation methods for online learning.

The global experience of the pandemic and the war has created an urgent need for the quick transition to online teaching of medicine and alternative methods of student assessment. However, this has also created challenges for students in choosing a place of residence and planning their future careers, and has caused significant psychological impact. Medical students have taken on frontline roles and adapted their actions to institutional and national health needs, which has provided important learning experiences.

In summary, this research highlights the impact of war and pandemic on medical education in Ukraine, and emphasizes the need for innovative approaches to online teaching and student assessment.

Keywords: medical education, asynchronous distance education, synchronous distance education, mental health, martial law.

Постановка проблеми. Станом на початок 2022 року українська освіта отримала новий виклик. На тлі продовження розгортання пандемії COVID-19 викладачі навчальних закладів мали переформатувати методику роботи зі здобувачами освіти згідно з умовами воєнного часу, зумовленими початком повномасштабної війни на території України внаслідок агресії Російської федерації. Враховуючи ризики воєнного часу на сьогодні, ми спостерігаємо значні наслідки для економіки та освіти. Однією зі сфер, на які суттєво вплинули сьогоднішні умови, є освіта майбутніх медичних працівників.

З початком повномасштабного вторгнення Російською федерацією на територію України, було прийняте безпрецедентне рішення переходу на

онлайн-навчання у всіх регіонах. З цього моменту динамічні повсякденні зміни, спричинені умовами воєнного часу, призвели до перманентної варіабельності формату викладання та отримання освіти студентами-медиками, роботи установ, які активно впливали на адаптивність медичних освітніх систем у максимальній відповідності до загальносвітових тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні досвід забезпечення медичною освітою в умовах воєнного часу в Україні не висвітлено. Проте ми брали до уваги досвід країн Європи в умовах пандемії COVID-19 та ряду країн Азії та Африки, де наявний досвід навчання під час воєнних дій.

Мета статті – дослідити вплив умов повномасштабних воєнних дій на особливості медичної освіти та інституційні відповіді на них.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 вже ініціювала впровадження нових методів навчання в медичній освіті. Завдяки широкому запровадженню онлайн-навчання та опанування їй перманентне вдосконалення педагогічних навичок у нових умовах, викладачі українських вищих шкіл готові до освітньої роботи в умовах повномасштабної війни на досить високому рівні. Щоб забезпечити навчальний процес, академічні установи України, включно з вищими медичними закладами освіти, вдосконалювали формат навчального середовища [1]. На сьогодні дистанційна онлайн-освіта студентів-медиків може бути реалізована у двох основних форматах: асинхронна дистанційна освіта у вигляді записаних та опублікованих навчальних відео: лекцій, практикумів вдосконалення професійних навичок, демонстрації клінічних випадків при використанні віртуальних пацієнтів; та синхронна дистанційна освіта у вигляді занять, конференцій, лекцій у режимі онлайн [2]. Однією з нових моделей є формат «перевернутого класу», який є змішаним варіантом режиму навчання з асинхронним компонентом, який забезпечує студентів-медиків адаптованим гнучким розкладом, і синхронним компонентом, який пропонує взаємодію між студентами-медиками та викладачами [1].

Спостерігаючи за перспективами розвитку синхронної дистанційної освіти від початку пандемії COVID-19, що широко використовується в освітніх цілях для студентів медичних шкіл у всьому світі, опубліковано мета-аналіз рандомізованих клінічних випробувань, що продемонстрував вищу загальну задоволеність (стандартизована середня різниця 0,60, 95% ДІ 0,38–0,83; $p < 0,001$) синхронною дистанційною освітою в порівнянні з традиційною освітою, що підтверджує актуальність та прийнятність даної освітньої моделі для студентів-медиків у даний час [2]. Запровадження онлайн-навчання в медичній освіті може мати кілька переваг: одним із найпозитивніших аспектів дистанційної освіти беззаперечно є гнучкість часу та місця навчання [3, 4], що

зумовлює зі сторони здобувача освіти лише адаптації графіку щодо запропонованих умов. Окрім гнучкості розкладу, дистанційна освіта дозволяє викладачам, що були змушені покинути тимчасово окуповані та прифронтові території, продовжувати наукову та педагогічну діяльність.

З іншого боку, безумовно, дистанційна освіта може потенційно перешкоджати міжособистісному контакту та взаємодії між студентами-медиками та викладачами, водночас обмежуючи можливості студентів розвивати необхідні навички спілкування та емпатії для взаємодії з пацієнтами та колегами. Дійсно, обмежений доступ до клінічного середовища є основною перешкодою для підготовки студентів до клінічної практики [5]. Однак медичними навчальними закладами застосовується ряд новітніх технологій, які дозволяють опановувати клінічні навички. Так, використання відеодемонстрацій виконання практичних процедур, програми дистанційного консультування пацієнтів та змодельовані клінічні кейси, в тому числі з залученням технологій віртуального пацієнту, покликані створити належні умови для базового оволодіння практичними навичками.

Проте, важливо враховувати технічні проблеми, які можуть спричинити онлайн-викладання та навчання студентів-медиків, зокрема проблеми з аудіо та відео, помилки завантаження чи потокового передавання, проблеми з входом у запропоновані застосунки, низька якість Інтернету, проблеми з безпекою, що є особливо гострою проблемою на тимчасово окупованих територіях, територіях, де мають місце активні бойові дії, прифронтові території [6, 7].

Таким чином, введення воєнного стану зумовило необхідність відповіді на нові та непередбачені виклики у сфері медичної освіти, пов'язані з розвитком онлайн-навчання. Тож медичні навчальні заклади повинні бути готові забезпечити успішне освітнє середовище для студентів-медиків, наголошуючи на удосконаленні технологічної складової педагогіки, консультуючи, мотивуючи, запрошуючи студентів-медиків до діалогу, а також через підтримку викладачів-медиків в адаптації до нової реальності [8, 9]. Запровадження якісного онлайн-навчання є ключовою стратегією для забезпечення безперервності медичної освіти під час воєнного стану в Україні.

Іншим аспектом медичної освіти, який був порушений розвитком воєнних дій, є іспити студентів-медиків [10]. Як і в ситуації з розповсюдженням пандемії COVID-19, у багатьох регіонах України клінічні та письмові іспити були відтерміновані, скасовані чи замінені онлайн-іспитами з використанням нових методів оцінювання [11]. Корисним для українських вищих медичних шкіл може бути досвід Великобританії. На початку пандемії COVID-19 приблизно одна третина британських медичних шкіл скасувала об'єктивні структуровані клінічні іспити (OSCEs). Чотири

медичні школи Великобританії пристосувалися за допомогою залучення акторів, а не реальних пацієнтів [12]. Відповідно до структурованого якісного опитування, яке включало студентів-медиків із 32 медичних шкіл Великобританії, вплив переформатування підготовки та проведення іспитів як OSCEs, так і письмових іспитів, вказує на значний негативний вплив на рівень підготовки ($p=0,0005$). Проте, новий формат проведення консультаційних заходів та іспитів не мали значущого впливу щодо впевненості студентів (письмові іспити $p=0,369$, OSCEs $p=0,738$) [12]. У британській системі вищої освіти виникла дискусія між іспитами у форматі «відкритих книжок» (OBEs) й іспитами «із закритими книжками» (CBEs) [13]. Через неможливість організувати особисті обстеження OBEs було запропоновано як альтернативний інструмент суворого оцінювання в медичних школах [14]. Наприклад, в Імперському коледжі Лондона онлайн-оцінювання складається у форматі OBE складається зі 150 питань. Випадковий порядок запитань для кожного студента був необхідний, щоб запобігти шахрайству. Студентам-медикам було представлено симуляцію пацієнтів, і вони повинні були відповісти на запитання, виходячи з наданої історії та результатів клінічного обстеження [15]. З одного боку, OBEs має кілька переваг, особливо в умовах воєнного стану. По-перше, використання OBEs мотивуватиме студентів-медиків не лише запам'ятовувати інформацію, а й покращуватиме їхнє критичне мислення, аналітичні навички, а також концептуальне розуміння медицини [16]. OBEs як оцінка глибокого навчання є більш автентичною для клінічної практики та очікувань реального життя, зміцнюючи в той же час усвідомлення доказової медицини [13]. Інтеграція знань з багатьох джерел і використання Інтернету, як безцінного інструменту навчання для студентів-медиків, може допомогти здобувачам освіти бути більш автономними, тоді як OBEs сприятимуть більш фундаментальній обробці інформації та зміцненню довготривалості пам'яті. Цей тип оцінювання також зменшує стресовий чинник щодо іспиту у студентів-медиків, які відчувають менший тиск, знаходячись принаймні в максимально безпечному місці [13]. З іншого боку, традиційні CBEs більш знайомі як студентам-медикам, так і викладачам, і адаптація до нової реальності OBEs під час воєнного стану може бути зумовити наростання стресового стану. Згідно з дослідженнями Eurboonyapun та ін. [17], студенти-медики віддають перевагу традиційному CBEs над онлайн-OBEs.

Оцінювання знань, умінь та навичок здобувачів освіти є безпрецедентно важливим чинником. Отримані результати дослідження мотивують нас до створення нових ефективних та об'єктивних методів оцінювання в умовах онлайн-навчання. Так, визначено достовірно значущу різницю між отриманими результатами іспитів, які складали студенти-медики четвертого

курсу в умовах онлайн-іспиту та традиційного письмового іспиту. Студенти, які складали іспит онлайн, мали достовірно вищий результат як при виконанні тестових завдань, так і роботі з клінічними есе ($p < 0,001$), проте оцінювання усних відповідей на клінічну частину іспиту показали достовірно нижчі результати ($p < 0,001$). Що важливо, проведене дослідження продемонструвало обернену кореляцію отриманих результатів із середнім балом студентів ($p = 0,005$) на відміну від прямої кореляції студентів, які складали іспит традиційним офлайн способом ($p < 0,001$) [17]. Проведе дослідження є категорично необхідним для аналізу можливих варіантів надійного та справедливого оцінювання студентів-медиків у невідступну еру онлайн-освіти.

Проведені дослідження свідчать на користь використання змішаної системи набуття освіти, яка б включала достоїнства обох можливих варіантів з мінімізацією їхніх недоліків.

Трагічність умов життя та соціальних подій, складність набуття вищої освіти та медичної зокрема в цілому можуть сприяти розвитку психологічного дистресу у вигляді вираженої тривоги, панічних атак, депресивних розладів у студентів-медиків. Студенти-медики визнані групою ризику щодо розвитку тривожних розладів: показники даної когорти значно вищі, ніж серед населення в цілому, навіть за звичайних обставин [18]. Студенти-медики зазвичай стикаються зі стресовими ситуаціями, включаючи велике робоче навантаження, масштабне оцінювання, тиск клінічного середовища, численні обов'язки, хвилювання щодо успішності, яка об'єктивно впливатиме на загальний рейтинг здобувача освіти, тривалий процес навчання, а також занепокоєння щодо своєї майбутньої кар'єри [19, 20]. Великий систематичний огляд і мета-аналіз ментального здоров'я студентів-медиків у 47 країнах показали, що поширеність депресії або депресивних симптомів становила 27,2% (95% ДІ від 24,7% до 29,9%, $I^2 = 98,9\%$), а загальна поширеність суїцидальних думок становила 11,1% (95% ДІ від 9,0% до 13,7%, $I^2 = 95,8\%$) [21]. Війна асоціюється з високим рівнем тривоги та паніки як серед населення в цілому, так і особливо серед тих, хто працює в медичних установах [22-24]. Запровадження новітніх заходів у сфері охорони здоров'я, включаючи опанування базовими навичками тактичної медицини, волонтерство, соціальний страх, руйнування, закриття, перелокацію університетів, страх за життя та благополуччя родини та друзів, занепокоєння щодо власного майбутнього та якості життя, дезадаптація та / або адаптація до нової реальності негативно позначається на стабільності ментального стану студентів-медиків [25]. У той час як окремі дослідження в Туреччині, Індії та ряду європейських країн [26-30], показали, що поширеність депресії та тривоги має подібні тенденції до показників, визначених до пандемії

COVID-19 [18], проте, припускаємо, що ці показники є достовірно вищими в умовах воєнного стану. Однак, цікаво, що перехресне дослідження показало, що синдром вигорання, депресія, тривога та вираженість соматичних симптомів студентів-медиків зменшилися саме на тлі онлайн-навчання [31]. Якість сну студентів-медиків погіршилася під час пандемії та воєнного стану: часто повідомляють про безсоння, труднощі із засипанням і часті пробудження вночі. Також повідомлялося про зниження апетиту [29, 30]. Жіноча стать часто асоціювалася з вищим рівнем тривоги та депресії [26, 30, 32], тоді як інші чинники, що призводять до вищого рівня психологічного стресу, включають низький місячний дохід сім'ї, незадовільні умови проживання, необхідність евакуації, нижчий середній бал [29, 30].

Психічне благополуччя здобувачів освіти має вирішальне значення. Незважаючи на те, що дані про ментальне здоров'я студентів-медиків під час воєнного стану є дещо суперечливими, слід запровадити стратегії раннього виявлення та втручання, щоб допомогти майбутнім лікарям пройти через цей складний період і бути краще підготовленими до наступних масштабних криз.

Війна безпосередньо впливає на вибір місця проживання для багатьох студентів-медиків в Україні. Відсутність умов для відчуття власної безпеки, неможливість отримувати практику з цікавих спеціальностей в умовах окупації, втрата мотивації, безумовні ротації можуть посилити тиск і невпевненість у студентів-медиків щодо їхнього вибору професії [33]. Студенти-медики також стикаються зі зниженим клінічним, соціальним, матеріальним ресурсом щодо доступності бажаної інтернатури та, можливо, аспірантури в подальшому. Дослідження показують, що можливість отримання практики з цікавої для студента спеціальності має вирішальне значення для його професійного розвитку та зміцнює впевненість студентів-медиків щодо можливого вибору професії та їхню вмотивованість [34-36]. Крім того, під час цієї нової складної ситуації внесок наставників, ймовірно, є незрівнянно важливим [37]. Очний контакт зі взірцевими зразками спеціалістів може допомогти деяким студентам обрати спеціальність, про яку вони раніше не думали. Через відсутність відвідування клінічних закладів студенти-медики мають обмежений особистий контакт із позитивними зразками для наслідування та викладачами, і це може негативно вплинути на кар'єрні рішення та формування професійної ідентичності [36].

Були висловлені суперечливі точки зору щодо ролі студентів-медиків на передовій війни. Чи повинні вони відігравати активну роль, допомагаючи в лікуванні пацієнтів, що перебувають у військових шпиталях, у тому числі на прифронтових територіях, отримуючи таким чином цінний клінічний досвід під час соціальної кризи та кризи в сфері військової медицини, проте з підвищеним ризиком для фізичного та ментального здоров'я?

На сьогодні не існує загальноприйнятої універсальної точки зору, особливо зважаючи на різноманітність характеристик студента та інституційні умови. Однак, незважаючи на відсутність консенсусу, основною метою залишається створення взаємовигідної співпраці як для студентів, так і для потреб систем охорони здоров'я, місцевої та урядової політики.

Крім того, перш ніж студенти-медики візьмуть на себе роль «передових працівників», важливо спочатку перевірити їхнє бажання, мотиви чи компетентність виконувати таку роль. На початку пандемії COVID-19 у Нідерландах студенти прагнули заздалегідь вирішити всі необхідні питання страхування та отримати базову підготовку з принципів невідкладної допомоги, щоб допомогти своєму університету чи навіть регіональним закладам охорони здоров'я [38]. У Великій Британії понад 5500 студентів останніх курсів були залучені до співпраці з закладами охорони здоров'я, розглядаючи цей вид «волонтерства» як абсолютно нову можливість для самостійного клінічного та дослідницького навчання [30, 39, 40]. Структуроване якісне опитування, яке охоплювало студентів одного навчального закладу Великобританії, виявило, що їхніми основними мотивами добровільної підтримки Національної системи охорони здоров'я були «мати свій внесок», «навчатися», «отримати вигоду від винагороди» та «зробити щось активне під час національного карантину» [41]. Згідно з подібним перехресним дослідженням, проведеним у Данії, 80% із 486 студентів-учасників вирішили приєднатися до волонтерів, головними мотивами яких були «турбота», «навчання» та «гордість» [42]. Проте, третина учасників опитувань стандартизовано не підтримала участь у клінічних чергуваннях [43].

Проте актуальна ситуація в Україні виходить за межі мотивації, зумовленої загально моральними прагненнями у вигляді «гордості», «турботи», «розвитку», «навчання». На сьогодні перед суспільством постали інші ідеологічно-моральні наративи: починаючи від базових потреб виживання та убезпечення себе та оточення до загальнонаціональної свідомості та об'єктивізації історичної ідентичності й причетності до творення світової історії.

Що стосується компетенції студентів в умовах невідкладних ситуацій, опитування з Туреччини продемонстрували помірний або високий рівень знань студентів з предметів, пов'язаних з наданням допомоги при невідкладних станах, при цьому два дослідження використовували різні стратегії тестування, але однакові кількісні межі при визначенні цих рівнів [45, 46]. Нещодавній систематичний огляд також показав, що реалізація «навчальних програм на тему пандемії та стихійних лих» може бути ефективним заходом для покращення знань, ставлення та навичок студентів і підвищення їх

готовності до екстремальних ситуацій [46]. Незважаючи на те, що це був би ідеальний сценарій, вищезгадане іранське дослідження цікаво продемонструвало значну різницю в сприйнятті ризиків, пов'язаних із COVID-19, між студентами, які навчаються в межах екстрених умов, і тими, хто навчається в умовах не ургентної допомоги, а також значний негативний зв'язок ризику сприйняття з превентивною поведінкою [45]. Крім того, Нафета ін. показали, що дотримання правил та умов, викликаних конкретною екстремальною ситуацією, пропорційне віку і рівню освіти суб'єкта [47]. Останні вказують на те, що, незважаючи на те, що знання та навички залишаються необхідною умовою, готовність реагувати на обов'язки, пов'язані з екстремальними ситуаціями, різна між учнями та залежить від їхнього віку, стимулів та досвіду.

Підводячи підсумок, можна сказати, що незважаючи на те, що студенти-медики виступають на передовій під час COVID-19, значна кількість студентів бачили в цьому можливість навчатися, волонтерити та робити внесок. Не маючи значного досвіду в освіті в умовах війни, ми змушені адаптувати отримані навички дистанційної освіти у розпал пандемії COVID-19 до сьогоденних обставин.

Потреба в заміні щоденної живої та практичної освіти сприяла впровадженню різноманітних інноваційних ідей у медичну освіту, які передбачали б впровадження нових технологічних концепцій, а також нові шляхи взаємодії медичних освітян зі своїми учнями. Усі ці інноваційні методи слід ретельно вивчити, оскільки вони можуть стати джерелом нових освітніх концепцій. Вони охоплюють соціальні медіа-ініціативи, віртуальні основні спеціалісти та цифрові клінічні кейси, нові моделі навчання, сеанси дистанційного консультування пацієнтів і навіть використання симуляторів пацієнтів.

Схоже, що терміновість та невідворотність нинішнього скрутного становища змусила швидко перейти від традиційного більш «аналогового» підходу до більш «цифрової» моделі, навіть в умовах, коли використання цифрових інструментів було набагато менш розповсюдженим [48]. На сьогодні запропоновано два шляхи вивчення майбутніх наслідків цього безпрецедентного періоду, принаймні, що стосується медичної освіти. Перш за все, пандемія змусила нас усвідомити, що медична освіта може стати надзвичайно вразливим активом під час криз у сфері охорони здоров'я, і її не завжди слід сприймати як належне в її традиційній формі, особливо в контексті інших катастроф світового порядку [49]. Створення гібридного середовища фундаментальних традиційних методів з новими технологічними інструментами може зміцнити надання медичної освіти навіть у часи, коли її цілісність знаходиться під загрозою. Як показує досвід медичних освітян у

всьому світі, використовувані технічні засоби можуть варіюватися від здійснених, повсякденних і простих у застосуванні до більш складних систем симуляторів пацієнтів або технологій віртуальної реальності та голографічного зображення тривимірних об'єктів. Однак такі передові технології не можуть бути швидко й широко включені в медичну освіту, особливо з огляду на кризовий фінансовий вплив на установи та держави [50]. Як підкреслюють Кіган і Банністер, більшість установ повинні спочатку вивчити рішення з низьким рівнем точності, проте, що володіють широким спектром адаптованості до будь-яких умов, такі як застосунки для смартфонів і соціальні медіа, зосередившись більше на умовах забезпеченості, доступності, політики, менталітету, а потім шукати більш технологічні засоби [50].

З іншої точки зору, швидкі освітні поправки, можуть забруднити ґрунт для подальшого впровадження «доказової освіти» в медицині. Багато авторів використовували модель «розробити, перевірити та застосувати», тобто вони розробили власний інноваційний метод навчання або взаємодії зі студентами, а потім перевірили метод, отримавши відгуки студентів або порівнявши його з більш традиційним підходом, а потім застосували його з кінцевою метою безперервної еволюції освіти [51, 52]. Ця модель може бути реалізована в майбутньому. Дані про застосування нового методу разом із його передбачуваними сильними сторонами та обмеженнями та результатами відгуків студентів можуть бути опубліковані, щоб проінформувати або зацікавити викладачів з інших місць у всьому світі. Ці методи можуть виявитися ще ефективнішими як з точки зору викладача, так і з точки зору студента, якщо в їх розробці беруть участь спеціальні команди, створені для цієї мети, що складаються як з викладачів, так і з представників студентів. «Взаємодія учень-педагог» має важливе значення для того, щоб обидві концепції «навчання, заснованого на доказах» і «навчання, заснованого на фактах» гармонійно поєднувалися. Мехта *та ін.* підкреслили це партнерство як визначальний фактор плавної адаптації навчальних програм до нових вимушених умов освіти, в цілому [53].

Висновки. Отже, сучасні мета-історичні, загальносоціальні, пандемічні метаморфози зумовили гостру необхідність швидкого переходу до онлайн-викладання медицини та запровадження альтернативних методів оцінювання студентів. Водночас це створило проблеми з вибором місця проживання та плануванням майбутньої кар'єри студентів, а також викликало значний психологічний вплив на них. Студенти-медики виконують різноманітні «передові» ролі, при цьому їхні дії адаптуються до інституційних та національних потреб охорони здоров'я, а також до їхніх власних знань, досвіду та готовності, що розглядається багатьма студентами як важливий досвід навчання. Нагальність розгортання наслідків та небезпек воєнного часу

швидко спричинила розробку багатьох інноваційних освітніх стратегій в Україні, більшість із яких передбачає використання різноманітних цифрових інструментів. Подібні ініціативи мають слугувати сходинкою для того, щоб науково-обґрунтована медична освіта прогресивно розвивалася в майбутньому. Потрібні більш масштабні дослідження, щоб точно відобразити, як цей безпрецедентний період вплинув на всі аспекти медичної освіти. Разом з усіма труднощами, які вони принесли, воєнні події нагадали нам, що співпраця людей через науку є одним із найкращих інструментів людства для боротьби з загрозами. Застосування тієї ж спільної науки в освіті, зокрема в медичній освіті, могло б підняти наш оптимізм щодо майбутнього медицини. За словами Крістін Грегуар: «Освіта — основа, на якій ми будуємо наше майбутнє». Ми також зосереджуємось на тому, як цей унікальний період може стати каталізатором суттєвих змін і подальшого впровадження підходу, що базується на доказах, у медичній освіті.

Література:

1. Association of American Medical Colleges. *Important guidance for medical students on clinical rotations during the coronavirus (COVID-19) outbreak*, 2020.
2. He, L., Yang, N., Xu, L., Ping, F., Li, W., Sun, Q., Li, Y., Zhu, H., & Zhang, H. (2020). Synchronous distance education vs Traditional Education for Health Science Students: A Systematic Review and meta-analysis. *Medical Education*, 55(3), 293–308. <https://doi.org/10.1111/medu.14364>
3. Mukhtar, K., Javed, K., Arooj, M., & Sethi, A. (2020). Advantages, limitations and recommendations for online learning during COVID-19 pandemic era. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 36(COVID19-S4). <https://doi.org/10.12669/pjms.36.covid19-s4.2785>
4. Alqudah, N. M., Jammal, H. M., Saleh, O., Khader, Y., Obeidat, N., & Alqudah, J. (2020). Perception and experience of academic Jordanian ophthalmologists with e-learning for undergraduate course during the COVID-19 pandemic. *Annals of Medicine and Surgery*, 59, 44–47. <https://doi.org/10.1016/j.amsu.2020.09.014>
5. Shehata, M. H. K., Abouzeid, E., Wasfy, N. F., Abdelaziz, A., Wells, R. L., & Ahmed, S. A. (2020). Medical education adaptations post covid-19: An Egyptian reflection. *Journal of Medical Education and Curricular Development*, 7, 238212052095181. <https://doi.org/10.1177/2382120520951819>
6. Chandrasinghe, P. C., Siriwardana, R. C., Kumarage, S. K., Munasinghe, B. N. L., Weerasuriya, A., Tillakaratne, S., Pinto, D., Gunathilake, B., & Fernando, F. R. (2020). A novel structure for online surgical undergraduate teaching during the COVID-19 pandemic. *BMC Medical Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02236-9>
7. Al-Balas, M., Al-Balas, H. I., Jaber, H. M., Obeidat, K., Al-Balas, H., Aborajoo, E. A., Al-Taher, R., & Al-Balas, B. (2020). Distance learning in clinical medical education amid COVID-19 pandemic in Jordan: Current situation, challenges, and perspectives. *BMC Medical Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02257-4>
8. Jiang, Z., Wu, H., Cheng, H., Wang, W., Xie, A. N., & Fitzgerald, S. R. (2020). Twelve tips for teaching medical students online under covid-19. *Medical Education Online*, 26(1). <https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1854066>

9. Gewin, V. (2020). Five tips for moving teaching online as covid-19 takes hold. *Nature*, 580(7802), 295–296. <https://doi.org/10.1038/d41586-020-00896-7>
10. Rafi, A. M., Varghese, P. R., & Kuttichira, P. (2020). The pedagogical shift during COVID 19 pandemic: Online Medical Education, barriers and perceptions in central Kerala. *Journal of Medical Education and Curricular Development*, 7, 238212052095179. <https://doi.org/10.1177/2382120520951795>
11. O'Byrne, L., Gavin, B., & McNicholas, F. (2020). Medical students and covid-19: The need for pandemic preparedness. *Journal of Medical Ethics*, 46(9), 623–626. <https://doi.org/10.1136/medethics-2020-106353>
12. Choi, B., Jegatheeswaran, L., Minocha, A., Alhilani, M., Nakhoul, M., & Mutengesa, E. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on final year medical students in the United Kingdom: A national survey. *BMC Medical Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02117-1>
13. Zagury-Orly, I., & Durning, S. J. (2020). Assessing open-book examination in Medical Education: The time is now. *Medical Teacher*, 43(8), 972–973. <https://doi.org/10.1080/0142159x.2020.1811214>
14. Mathieson, G., Sutthakorn, R., & Thomas, O. (2020). Could the future of Medical School Examinations be open-book - A medical student's perspective? *Medical Education Online*, 25(1). <https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1787308>
15. Tapper, J., Batty, D., & Savage, M. (2020). Medical students take final exams online for first time, despite student concern. *The Guardian*, 22.
16. Johanns, B., Dinkens, A., & Moore, J. (2017). A systematic review comparing open-book and closed-book examinations: Evaluating effects on development of critical thinking skills. *Nurse Education in Practice*, 27, 89-94.
17. Eurboonyanun, C., Wittayapairoch, J., Aphinives, P., Petrusa, E., Gee, D. W., & Phitayakorn, R. (2021). Adaptation to open-book online examination during the COVID-19 pandemic. *Journal of surgical education*, 78(3), 737-739.
18. Lasheras, I., Gracia-García, P., Lipnicki, D. M., Bueno-Notivol, J., López-Antón, R., De La Cámara, C., ... & Santabárbara, J. (2020). Prevalence of anxiety in medical students during the COVID-19 pandemic: a rapid systematic review with meta-analysis. *International journal of environmental research and public health*, 17(18), 6603.
19. Quek, T. C. T. et al.(2019). The Global Prevalence of Anxiety Among Medical Students: A Meta-Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(15), 2735.
20. Moir, F., Yielder, J., Sanson, J., & Chen, Y. (2018). Depression in medical students: current insights. *Advances in medical education and practice*, 323-333.
21. Rotenstein, L. S., Ramos, M. A., Torre, M., Segal, J. B., Peluso, M. J., Guille, C., ... & Mata, D. A. (2016). Prevalence of depression, depressive symptoms, and suicidal ideation among medical students: a systematic review and meta-analysis. *Jama*, 316(21), 2214-2236.
22. Pappa, S., Ntella, V., Giannakas, T., Giannakoulis, V. G., Papoutsis, E., & Katsaounou, P. (2020). Prevalence of depression, anxiety, and insomnia among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *Brain, behavior, and immunity*, 88, 901-907.
23. Tsamakis, K., Rizos, E., Manolis, A. J., Chaidou, S., Kympouropoulos, S., Spartalis, E., ... & Triantafyllis, A. S. (2020). [Comment] COVID-19 pandemic and its impact on mental health of healthcare professionals. *Experimental and therapeutic medicine*, 19(6), 3451-3453.
24. Tsamakis, K., Triantafyllis, A. S., Tsiptios, D., Spartalis, E., Mueller, C., Tsamakis, C., ... & Rizos, E. (2020). COVID-19 related stress exacerbates common physical and mental pathologies and affects treatment. *Experimental and therapeutic medicine*, 20(1), 159-162.

25. Vala, N. H., Vachhani, M. V., & Sorani, A. M. (2020). Study of anxiety, stress, and depression level among medical students during COVID-19 pandemic phase in Jamnagar city. *National Journal of Physiology, Pharmacy and Pharmacology*, 10(12), 1043-5.
26. Pandey, U., Corbett, G., Mohan, S., Reagu, S., Kumar, S., Farrell, T., & Lindow, S. (2021). Anxiety, depression and behavioural changes in junior doctors and medical students associated with the coronavirus pandemic: a cross-sectional survey. *The Journal of Obstetrics and Gynecology of India*, 71, 33-37.
27. Aker, S., & Midik, Ö. (2020). The views of medical faculty students in Turkey concerning the COVID-19 pandemic. *Journal of Community Health*, 45, 684-688.
28. Cuschieri, S., & Calleja Agius, J. (2020). Spotlight on the shift to remote anatomical teaching during Covid-19 pandemic: Perspectives and experiences from the University of Malta. *Anatomical sciences education*, 13(6), 671-679.
29. Nakhostin-Ansari, A., Sherafati, A., Aghajani, F., Khonji, M. S., Aghajani, R., & Shahmansouri, N. (2020). Depression and anxiety among Iranian medical students during COVID-19 pandemic. *Iranian journal of psychiatry*, 15(3), 228.
30. Torun, F., & Torun, S. D. (2020). The psychological impact of the COVID-19 pandemic on medical students in Turkey. *Pakistan journal of medical sciences*, 36(6), 1355.
31. Bolatov, A. K., Seisembekov, T. Z., Askarova, A. Z., Baikanova, R. K., Smailova, D. S., & Fabbro, E. (2021). Online-learning due to COVID-19 improved mental health among medical students. *Medical science educator*, 31(1), 183-192.
32. Abdulghani, H. M., Sattar, K., Ahmad, T., & Akram, A. (2020). Association of COVID-19 pandemic with undergraduate medical students' perceived stress and coping. *Psychology research and behavior management*, 871-881.
33. Fodje, T., & Choo, E. (2020). Applying for residency in the time of COVID-19. *The Lancet*, 396(10264), 1718.
34. Elsayy, F., Malik, R. B., Kazi, M., & Ladan, Z. (2020). A UK perspective on the effect of the COVID-19 pandemic on medical student career perceptions. *Medical education online*, 25(1), 1810968.
35. Byrnes, Y. M., Civantos, A. M., Go, B. C., McWilliams, T. L., & Rajasekaran, K. (2020). Effect of the COVID-19 pandemic on medical student career perceptions: a national survey study. *Medical education online*, 25(1), 1798088.
36. Farlow, J. L., Marchiano, E. J., Fischer, I. P., Moyer, J. S., Thorne, M. C., & Bohm, L. A. (2020). Addressing the impact of COVID-19 on the residency application process through a virtual subinternship. *Otolaryngology-Head and Neck Surgery*, 163(5), 926-928.
37. Abdelhamid, K., ElHawary, H., Gorgy, A., & Alexander, N. (2021). Mentorship Resuscitation During the COVID-19 Pandemic. *AEM education and training*, 5(1), 132.
38. Bosveld, M. H., van Doorn, D. P., Stassen, P. M., Westerman, D., Bergmans, D. C., van der Horst, I. C., & van Mook, W. N. (2021). Lessons learned: Contribution to healthcare by medical students during COVID-19. *Journal of Critical Care*, 63, 113-116.
39. Ding, A. (2021). Medical education-collateral damage of COVID-19?. *Postgraduate Medical Journal*, 97(1148), 404-405.
40. Watson, A., McKinnon, T., Prior, S. D., Richards, L., & Green, C. A. (2020). COVID-19: time for a bold new strategy for medical education. *Medical Education Online*, 25(1), 1764741.
41. Patel, J., Robbins, T., Randeva, H., de Boer, R., Sankar, S., Brake, S., & Patel, K. (2020). Rising to the challenge: qualitative assessment of medical student perceptions responding to the COVID-19 pandemic. *Clinical Medicine*, 20(6), e244.

42. Astorp, M. S., Sørensen, G. V. B., Rasmussen, S., Emmersen, J., Erbs, A. W., & Andersen, S. (2020). Support for mobilising medical students to join the COVID-19 pandemic emergency healthcare workforce: a cross-sectional questionnaire survey. *BMJ open*, 10(9), e039082.
43. Compton, S., Sarraf-Yazdi, S., Rustandy, F., & Radha Krishna, L. K. (2020). Medical students' preference for returning to the clinical setting during the COVID-19 pandemic. *Medical education*, 54(10), 943-950.
44. Çalışkan, F., Mıdık, Ö., Baykan, Z., Şenol, Y., Tanrıverdi, E. Ç., Tengiz, F. İ., & Gayef, A. (2020). The knowledge level and perceptions toward COVID-19 among Turkish final year medical students. *Postgraduate medicine*, 132(8), 764-772.
45. Taghrir, M. H., Borazjani, R., & Shiraly, R. (2020). COVID-19 and Iranian medical students; a survey on their related-knowledge, preventive behaviors and risk perception. *Archives of Iranian medicine*, 23(4), 249-254.
46. Ashcroft, J., Byrne, M. H., Brennan, P. A., & Davies, R. J. (2021). Preparing medical students for a pandemic: a systematic review of student disaster training programmes. *Postgraduate medical journal*, 97(1148), 368-379.
47. Haque, A., Mumtaz, S., Khattak, O., Mumtaz, R., & Ahmed, A. (2020). Comparing the preventive behavior of medical students and physicians in the era of COVID-19: Novel medical problems demand novel curricular interventions. *Biochemistry and Molecular Biology Education*, 48(5), 473-481.
48. Minter, D. J., Geha, R., Manesh, R., & Dhaliwal, G. (2021). The future comes early for medical educators. *Journal of general internal medicine*, 36, 1400-1403.
49. Tsamakis, K., Tsiptsios, D., Ouranidis, A., Mueller, C., Schizas, D., Terniotis, C., ... & Rizos, E. (2021). COVID-19 and its consequences on mental health (Review). *Exp Ther Med* 21 (3): 244.
50. Keegan, D. A., & Bannister, S. L. (2021). More than moving online: implications of the COVID-19 pandemic on curriculum development. *Medical Education*, 55(1), 101.
51. Samarasekera, D. D., Goh, D. L. M., & Lau, T. C. (2020). Medical school approach to manage the current COVID-19 crisis. *Academic Medicine*, 95(8), 1126-1127.
52. Pears, M., Yiasemidou, M., Ismail, M. A., Veneziano, D., & Biyani, C. S. (2020). Role of immersive technologies in healthcare education during the COVID-19 epidemic. *Scottish Medical Journal*, 65(4), 112-119.
53. Mehta, N., End, C., Kwan, J. C., Bernstein, S., & Law, M. (2022). Adapting medical education during crisis: Student-Faculty partnerships as an enabler of success. *Medical Teacher*, 44(6), 688-689.

References:

1. Association of American Medical Colleges. *Important guidance for medical students on clinical rotations during the coronavirus (COVID-19) outbreak*, 2020.
2. He, L., Yang, N., Xu, L., Ping, F., Li, W., Sun, Q., Li, Y., Zhu, H., & Zhang, H. (2020). Synchronous distance education vs Traditional Education for Health Science Students: A Systematic Review and meta-analysis. *Medical Education*, 55(3), 293-308. <https://doi.org/10.1111/medu.14364>
3. Mukhtar, K., Javed, K., Arooj, M., & Sethi, A. (2020). Advantages, limitations and recommendations for online learning during COVID-19 pandemic era. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 36(COVID19-S4). <https://doi.org/10.12669/pjms.36.covid19-s4.2785>
4. Alqudah, N. M., Jammal, H. M., Saleh, O., Khader, Y., Obeidat, N., & Alqudah, J. (2020). Perception and experience of academic Jordanian ophthalmologists with e-learning for undergraduate course during the COVID-19 pandemic. *Annals of Medicine and Surgery*, 59, 44-47. <https://doi.org/10.1016/j.amsu.2020.09.014>

5. Shehata, M. H. K., Abouzeid, E., Wasfy, N. F., Abdelaziz, A., Wells, R. L., & Ahmed, S. A. (2020). Medical education adaptations post covid-19: An Egyptian reflection. *Journal of Medical Education and Curricular Development*, 7, 238212052095181. <https://doi.org/10.1177/2382120520951819>
6. Chandrasinghe, P. C., Siriwardana, R. C., Kumarage, S. K., Munasinghe, B. N. L., Weerasuriya, A., Tillakaratne, S., Pinto, D., Gunathilake, B., & Fernando, F. R. (2020). A novel structure for online surgical undergraduate teaching during the COVID-19 pandemic. *BMC Medical Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02236-9>
7. Al-Balas, M., Al-Balas, H. I., Jaber, H. M., Obeidat, K., Al-Balas, H., Aborajoo, E. A., Al-Taher, R., & Al-Balas, B. (2020). Distance learning in clinical medical education amid COVID-19 pandemic in Jordan: Current situation, challenges, and perspectives. *BMC Medical Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02257-4>
8. Jiang, Z., Wu, H., Cheng, H., Wang, W., Xie, A. N., & Fitzgerald, S. R. (2020). Twelve tips for teaching medical students online under covid-19. *Medical Education Online*, 26(1). <https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1854066>
9. Gewin, V. (2020). Five tips for moving teaching online as covid-19 takes hold. *Nature*, 580(7802), 295–296. <https://doi.org/10.1038/d41586-020-00896-7>
10. Rafi, A. M., Varghese, P. R., & Kuttichira, P. (2020). The pedagogical shift during COVID 19 pandemic: Online Medical Education, barriers and perceptions in central Kerala. *Journal of Medical Education and Curricular Development*, 7, 238212052095179. <https://doi.org/10.1177/2382120520951795>
11. O'Byrne, L., Gavin, B., & McNicholas, F. (2020). Medical students and covid-19: The need for pandemic preparedness. *Journal of Medical Ethics*, 46(9), 623–626. <https://doi.org/10.1136/medethics-2020-106353>
12. Choi, B., Jegatheeswaran, L., Minocha, A., Alhilani, M., Nakhoul, M., & Mutengesa, E. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on final year medical students in the United Kingdom: A national survey. *BMC Medical Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02117-1>
13. Zagury-Orly, I., & Durning, S. J. (2020). Assessing open-book examination in Medical Education: The time is now. *Medical Teacher*, 43(8), 972–973. <https://doi.org/10.1080/0142159x.2020.1811214>
14. Mathieson, G., Sutthakorn, R., & Thomas, O. (2020). Could the future of Medical School Examinations be open-book - A medical student's perspective? *Medical Education Online*, 25(1). <https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1787308>
15. Tapper, J., Batty, D., & Savage, M. (2020). Medical students take final exams online for first time, despite student concern. *The Guardian*, 22.
16. Johanns, B., Dinkens, A., & Moore, J. (2017). A systematic review comparing open-book and closed-book examinations: Evaluating effects on development of critical thinking skills. *Nurse Education in Practice*, 27, 89-94.
17. Eurboonyanun, C., Wittayapairoch, J., Aphinives, P., Petrusa, E., Gee, D. W., & Phitayakorn, R. (2021). Adaptation to open-book online examination during the COVID-19 pandemic. *Journal of surgical education*, 78(3), 737-739.
18. Lasheras, I., Gracia-García, P., Lipnicki, D. M., Bueno-Notivol, J., López-Antón, R., De La Cámara, C., ... & Santabárbara, J. (2020). Prevalence of anxiety in medical students during the COVID-19 pandemic: a rapid systematic review with meta-analysis. *International journal of environmental research and public health*, 17(18), 6603.
19. Quek, T. C. T. et al. (2019). The Global Prevalence of Anxiety Among Medical Students: A Meta-Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(15), 2735.

20. Moir, F., Yelder, J., Sanson, J., & Chen, Y. (2018). Depression in medical students: current insights. *Advances in medical education and practice*, 323-333.
21. Rotenstein, L. S., Ramos, M. A., Torre, M., Segal, J. B., Peluso, M. J., Guille, C., ... & Mata, D. A. (2016). Prevalence of depression, depressive symptoms, and suicidal ideation among medical students: a systematic review and meta-analysis. *Jama*, 316(21), 2214-2236.
22. Pappa, S., Ntella, V., Giannakas, T., Giannakoulis, V. G., Papoutsis, E., & Katsaounou, P. (2020). Prevalence of depression, anxiety, and insomnia among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *Brain, behavior, and immunity*, 88, 901-907.
23. Tsamakis, K., Rizos, E., Manolis, A. J., Chaidou, S., Kypourou, S., Spartalis, E., ... & Triantafyllis, A. S. (2020). [Comment] COVID-19 pandemic and its impact on mental health of healthcare professionals. *Experimental and therapeutic medicine*, 19(6), 3451-3453.
24. Tsamakis, K., Triantafyllis, A. S., Tsiptios, D., Spartalis, E., Mueller, C., Tsamakis, C., ... & Rizos, E. (2020). COVID-19 related stress exacerbates common physical and mental pathologies and affects treatment. *Experimental and therapeutic medicine*, 20(1), 159-162.
25. Vala, N. H., Vachhani, M. V., & Sorani, A. M. (2020). Study of anxiety, stress, and depression level among medical students during COVID-19 pandemic phase in Jamnagar city. *National Journal of Physiology, Pharmacy and Pharmacology*, 10(12), 1043-5.
26. Pandey, U., Corbett, G., Mohan, S., Reagu, S., Kumar, S., Farrell, T., & Lindow, S. (2021). Anxiety, depression and behavioural changes in junior doctors and medical students associated with the coronavirus pandemic: a cross-sectional survey. *The Journal of Obstetrics and Gynecology of India*, 71, 33-37.
27. Aker, S., & Midik, Ö. (2020). The views of medical faculty students in Turkey concerning the COVID-19 pandemic. *Journal of Community Health*, 45, 684-688.
28. Cuschieri, S., & Calleja Agius, J. (2020). Spotlight on the shift to remote anatomical teaching during Covid-19 pandemic: Perspectives and experiences from the University of Malta. *Anatomical sciences education*, 13(6), 671-679.
29. Nakhostin-Ansari, A., Sherafati, A., Aghajani, F., Khonji, M. S., Aghajani, R., & Shahmansouri, N. (2020). Depression and anxiety among Iranian medical students during COVID-19 pandemic. *Iranian journal of psychiatry*, 15(3), 228.
30. Torun, F., & Torun, S. D. (2020). The psychological impact of the COVID-19 pandemic on medical students in Turkey. *Pakistan journal of medical sciences*, 36(6), 1355.
31. Bolatov, A. K., Seisembekov, T. Z., Askarova, A. Z., Baikanova, R. K., Smailova, D. S., & Fabbro, E. (2021). Online-learning due to COVID-19 improved mental health among medical students. *Medical science educator*, 31(1), 183-192.
32. Abdulghani, H. M., Sattar, K., Ahmad, T., & Akram, A. (2020). Association of COVID-19 pandemic with undergraduate medical students' perceived stress and coping. *Psychology research and behavior management*, 871-881.
33. Fodje, T., & Choo, E. (2020). Applying for residency in the time of COVID-19. *The Lancet*, 396(10264), 1718.
34. Elsayy, F., Malik, R. B., Kazi, M., & Ladan, Z. (2020). A UK perspective on the effect of the COVID-19 pandemic on medical student career perceptions. *Medical education online*, 25(1), 1810968.
35. Byrnes, Y. M., Civantos, A. M., Go, B. C., McWilliams, T. L., & Rajasekaran, K. (2020). Effect of the COVID-19 pandemic on medical student career perceptions: a national survey study. *Medical education online*, 25(1), 1798088.
36. Farlow, J. L., Marchiano, E. J., Fischer, I. P., Moyer, J. S., Thorne, M. C., & Bohm, L. A. (2020). Addressing the impact of COVID-19 on the residency application process through a virtual subinternship. *Otolaryngology-Head and Neck Surgery*, 163(5), 926-928.

37. Abdelhamid, K., ElHawary, H., Gorgy, A., & Alexander, N. (2021). Mentorship Resuscitation During the COVID-19 Pandemic. *AEM education and training*, 5(1), 132.
38. Bosveld, M. H., van Doorn, D. P., Stassen, P. M., Westerman, D., Bergmans, D. C., van der Horst, I. C., & van Mook, W. N. (2021). Lessons learned: Contribution to healthcare by medical students during COVID-19. *Journal of Critical Care*, 63, 113-116.
39. Ding, A. (2021). Medical education-collateral damage of COVID-19?. *Postgraduate Medical Journal*, 97(1148), 404-405.
40. Watson, A., McKinnon, T., Prior, S. D., Richards, L., & Green, C. A. (2020). COVID-19: time for a bold new strategy for medical education. *Medical Education Online*, 25(1), 1764741.
41. Patel, J., Robbins, T., Randeva, H., de Boer, R., Sankar, S., Brake, S., & Patel, K. (2020). Rising to the challenge: qualitative assessment of medical student perceptions responding to the COVID-19 pandemic. *Clinical Medicine*, 20(6), e244.
42. Astorp, M. S., Sørensen, G. V. B., Rasmussen, S., Emmersen, J., Erbs, A. W., & Andersen, S. (2020). Support for mobilising medical students to join the COVID-19 pandemic emergency healthcare workforce: a cross-sectional questionnaire survey. *BMJ open*, 10(9), e039082.
43. Compton, S., Sarraf-Yazdi, S., Rustandy, F., & Radha Krishna, L. K. (2020). Medical students' preference for returning to the clinical setting during the COVID-19 pandemic. *Medical education*, 54(10), 943-950.
44. Çalışkan, F., Mıdık, Ö., Baykan, Z., Şenol, Y., Tanrıverdi, E. Ç., Tengiz, F. İ., & Gayef, A. (2020). The knowledge level and perceptions toward COVID-19 among Turkish final year medical students. *Postgraduate medicine*, 132(8), 764-772.
45. Taghrir, M. H., Borazjani, R., & Shiraly, R. (2020). COVID-19 and Iranian medical students; a survey on their related-knowledge, preventive behaviors and risk perception. *Archives of Iranian medicine*, 23(4), 249-254.
46. Ashcroft, J., Byrne, M. H., Brennan, P. A., & Davies, R. J. (2021). Preparing medical students for a pandemic: a systematic review of student disaster training programmes. *Postgraduate medical journal*, 97(1148), 368-379.
47. Haque, A., Mumtaz, S., Khattak, O., Mumtaz, R., & Ahmed, A. (2020). Comparing the preventive behavior of medical students and physicians in the era of COVID-19: Novel medical problems demand novel curricular interventions. *Biochemistry and Molecular Biology Education*, 48(5), 473-481.
48. Minter, D. J., Geha, R., Manesh, R., & Dhaliwal, G. (2021). The future comes early for medical educators. *Journal of general internal medicine*, 36, 1400-1403.
49. Tsamakis, K., Tsiptsios, D., Ouranidis, A., Mueller, C., Schizas, D., Terniotis, C., ... & Rizos, E. (2021). COVID-19 and its consequences on mental health (Review). *Exp Ther Med* 21 (3): 244.
50. Keegan, D. A., & Bannister, S. L. (2021). More than moving online: implications of the COVID-19 pandemic on curriculum development. *Medical Education*, 55(1), 101.
51. Samarasekera, D. D., Goh, D. L. M., & Lau, T. C. (2020). Medical school approach to manage the current COVID-19 crisis. *Academic Medicine*, 95(8), 1126-1127.
52. Pears, M., Yiasemidou, M., Ismail, M. A., Veneziano, D., & Biyani, C. S. (2020). Role of immersive technologies in healthcare education during the COVID-19 epidemic. *Scottish Medical Journal*, 65(4), 112-119.
53. Mehta, N., End, C., Kwan, J. C., Bernstein, S., & Law, M. (2022). Adapting medical education during crisis: Student-Faculty partnerships as an enabler of success. *Medical Teacher*, 44(6), 688-689.

УДК 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-440-453](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-440-453)

Литвин Андрій Федорович кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (093) 567-82-37, <https://orcid.org/0000-0003-1400-6510>

Великдан Юлія Віталіївна старший викладач кафедри теорії і методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (093) 947-62-12, <https://orcid.org/0000-0002-7005-2602>

Хищенко Олег Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (063) 307-14-36, <https://orcid.org/0000-0002-2653-9421>

Кролівець Наталія Ігорівна викладач кафедри теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (063) 773-45-76, <https://orcid.org/0000-0002-1009-0930>

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Дистанційне навчання стає все більш популярним у світі і стає важливою альтернативою традиційній формі навчання, особливо в ситуаціях, пов'язаних зі зміною режиму роботи, епідеміями, війнами та іншими небезпечними ситуаціями, коли студенти та викладачі не можуть бути присутніми на лекціях та семінарах.

Актуальність теми полягає в тому, що дистанційне навчання вимагає нових підходів та методів, які відрізняються від традиційної форми навчання. У зв'язку з цим, виникають різноманітні проблеми, пов'язані зі зміною ролі викладача та студента, необхідністю створення якісних онлайн-курсів, розробкою систем оцінювання, технічними питаннями та іншими аспектами.

Дистанційне навчання стає актуальним і в Україні, де в рамках реформування вищої освіти пропагується активне використання інформаційних

технологій та впровадження дистанційної форми навчання в зв'язку з війною. Однак, поки що, досить обмежена кількість закладів вищої освіти, що використовують дистанційні технології, а кількість студентів, які вступають на дистанційні програми, ще досить невелика порівняно з загальною кількістю студентів закладів вищої освіти.

До того ж, навчальні заклади, які використовують дистанційне навчання, стикаються зі складністю забезпечення доступу до інтернету та комп'ютерної техніки для всіх студентів, а також з проблемами організації процесу в дистанційному форматі, зокрема з відсутністю безперервного доступу до викладачів, відсутністю можливості для студентів отримувати особисті консультації та зворотний зв'язок, труднощами у відстеженні прогресу та оцінюванні успішності студентів.

Отже, актуальність дослідження дистанційного навчання в закладах вищої освіти в Україні полягає в необхідності зрозуміти, які фактори сприяють та перешкоджають успішному впровадженню дистанційного навчання, які нові методи та технології можуть бути використані для підвищення якості дистанційної освіти, які підходи є ефективними для забезпечення зв'язку між викладачами та студентами в онлайн-середовищі, та які інструменти можуть бути використані для оцінювання успішності студентів та забезпечення зворотного зв'язку.

Дослідження даної теми є важливим для того, щоб зрозуміти, які кроки повинні бути зроблені для того, щоб покращити доступність та якість дистанційного навчання в Україні, а також для того, щоб дослідити можливості та обмеження дистанційного навчання в загальному контексті світових тенденцій у вищій освіті. Дана тема може зацікавити викладачів та студентів, дослідників в галузі освіти, а також представників вищих навчальних закладів та державних органів, які мають намір покращити якість вищої освіти в Україні та забезпечити її більш широкий доступ.

Ключові слова: дослідження, технічна, студент, викладач, відеоконференції, використання, проблеми, технології, взаємодія, ефективність.

Lytvyn Andrii Fedorovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Theory and Methodology of Vocational Training, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (093) 567-82-37, <https://orcid.org/0000-0003-1400-6510>

Velykdan Yuliia Vitaliyivna Senior lecturer, Department of Theory and Methodology of Technological Education and Computer Graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (093) 947-62-12, <https://orcid.org/0000-0002-7005-2602>

Khyshchenko Oleh Oleksandrovyh Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor at the Department of Theory of Methods of Technological Education and Computer Graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (063) 307-14-36, <https://orcid.org/0000-0002-2653-9421>

Krolivets Nataliia Ihorivna teacher of the Department of Theory and Methodology of Vocational Training, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (063) 773-45-76, <https://orcid.org/0000-0002-1009-0930>

EFFICIENCY OF IMPLEMENTING REMOTE LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: CHALLENGES AND PROSPECTS.

Abstract. Distance education is becoming more and more popular in the world and is becoming an important alternative to the traditional form of education, especially in situations related to changes in the work regime, epidemics, wars and other dangerous situations when students and teachers cannot be present at lectures and seminars.

The relevance of the topic lies in the fact that distance learning requires new approaches and methods that differ from the traditional form of education. In this regard, various problems arise related to the changing role of the teacher and student, the need to create quality online courses, the development of evaluation systems, technical issues and other aspects.

Distance education is also becoming relevant in Ukraine, where the active use of information technologies and the introduction of distance education in connection with the war are being promoted as part of the reform of higher education. However, so far, the number of higher education institutions using distance technologies is quite limited, and the number of students enrolled in distance programs is still quite small compared to the total number of students in higher education institutions.

In addition, educational institutions that use distance learning face the difficulty of providing access to the Internet and computer equipment for all students, as well as the problems of organizing the process in a distance format, in particular, the lack of continuous access to teachers, the lack of opportunities for students receive personal counseling and feedback, difficulties in tracking progress and evaluating student performance.

Therefore, the relevance of the study of distance learning in higher education institutions in Ukraine lies in the need to understand what factors contribute to and hinder the successful implementation of distance learning, what new methods and

technologies can be used to improve the quality of distance education, what approaches are effective for ensuring communication between teachers and students in an online environment, and what tools can be used to assess student performance and provide feedback.

Research on this topic is important in order to understand what steps should be taken to improve the accessibility and quality of distance learning in Ukraine, as well as to explore the possibilities and limitations of distance learning in the general context of global trends in higher education. This topic may be of interest to teachers and students, researchers in the field of education, as well as representatives of higher education institutions and state bodies who intend to improve the quality of higher education in Ukraine and ensure its wider access.

Keywords: research, technical, student, teacher, video conference, use, problems, technology, interaction, efficiency.

Постановка проблеми. Вивчення проблем розвитку дистанційної освіти продовжується і набуває ще більшої актуальності у зв'язку з пандемією COVID-19 та війною в Україні. Необхідно працювати над удосконаленням дистанційного формату і розвитком освітніх онлайн-платформ саме в довгостроковій перспективі, а сприйняття його як тимчасового на період розпалу коронавірусної хвороби є помилковим.

Дистанційне навчання у закладах вищої освіти стає все більш популярним і актуальним. Однак, разом зі зростанням популярності дистанційного навчання, з'являються і нові виклики та проблеми.

Одна з головних проблем полягає у забезпеченні якості освіти, наданої за допомогою дистанційної форми навчання. Як забезпечити якість освіти, коли студенти не зустрічаються з викладачами та однокурсниками у живу, коли здійснюють самотійну роботу та спілкуються з викладачами лише в онлайн-режимі? Як забезпечити ефективну взаємодію між студентами та викладачами на відстані? Як забезпечити збереження мотивації студентів до навчання в дистанційному форматі?

Іншою проблемою є технічна підтримка та інфраструктура дистанційного навчання. Як забезпечити доступність технічних засобів для всіх студентів? Як забезпечити стабільну та надійну роботу інтернет-з'єднання? Як забезпечити захист персональних даних студентів під час використання онлайн-платформ для навчання?

Також, однією з проблем є відсутність можливості навчання в практичних заняттях та відсутність взаємодії між студентами в режимі «живого спілкування». Як забезпечити можливість виконання практичних завдань та лабораторних робіт у дистанційному форматі? Як забезпечити можливість взаємодії між студентами та забезпечити надання консультацій в режимі онлайн?

Отже, ставляться великі виклики перед викладачами та установами вищої освіти, які планують використовувати дистанційну форму навчання. Необхідно знайти рішення, які допоможуть забезпечити якість освіти, ефективну взаємодію між студентами та викладачами, створити належну технічну інфраструктуру, а також забезпечити можливість виконання практичних завдань та взаємодію між студентами в режимі онлайн.

Крім того, важливо враховувати різний рівень підготовки студентів до дистанційного навчання. Деякі студенти можуть мати недостатню кількість навичок використання комп'ютера та програмного забезпечення, які необхідні для дистанційного навчання. Інші можуть мати недостатній рівень мотивації до навчання у дистанційному форматі. Таким чином, викладачам потрібно забезпечити відповідний рівень підготовки студентів до дистанційного навчання та знайти способи стимулювання мотивації студентів до навчання в онлайн-форматі.

Також важливо враховувати соціальний аспект дистанційного навчання. Дистанційне навчання може стати причиною виникнення соціальної ізоляції студентів, яка може призвести до погіршення психологічного стану та зниження успішності у навчанні. Викладачам потрібно знайти способи підтримки студентів у дистанційному форматі, забезпечити можливість взаємодії між студентами та створити умови для побудови здорових соціальних відносин у межах онлайн-спільнот.

Таким чином, постановка проблеми полягає в тому, що дистанційне навчання у закладах вищої освіти має свої особливості та виклики, які необхідно вирішувати для забезпечення якісної освіти та підвищення ефективності навчального процесу. Ці виклики включають технічну, педагогічну та соціальну складові.

Технічна складова виклику полягає у створенні належної технічної інфраструктури, яка дозволяє забезпечити відповідну якість зв'язку між студентами та викладачами, забезпечити безперебійну роботу онлайн-платформ, а також можливість використання спеціалізованого програмного забезпечення.

Педагогічна складова виклику полягає у забезпеченні відповідного рівня підготовки студентів до дистанційного навчання та викладання навчального матеріалу в онлайн-форматі. Викладачам потрібно знайти способи забезпечення ефективної взаємодії між студентами та викладачами, стимулювання мотивації студентів до навчання та забезпечення можливості виконання практичних завдань.

Соціальна складова виклику полягає в тому, що дистанційне навчання може призвести до соціальної ізоляції студентів, яка може погіршити їх психологічний стан та знизити успішність у навчанні. Викладачам потрібно

знайти способи підтримки студентів у дистанційному форматі та створення умов для побудови здорових соціальних відносин у межах онлайн-спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками дистанційне навчання у закладах вищої освіти стало об'єктом досліджень та публікацій в різних країнах світу. Результати цих досліджень та публікацій свідчать про певні виклики та переваги дистанційного навчання. Деякі з провідних вчених та науковців, які займалися дослідженням даної теми, включають: Ю. Штайнберг, Л. Ткаченко, О. Хмельницька, С. Толочко, Р.Дж. Адамс, Х. Діханц, Ф. Бодендорф, Б. Еккерт, В. Бикова, К. Колос, В. Куклева, В. Кухаренко, Є. Полат, А. Хуторський, В. Морозов, В. Плющ, О. Терещенко.

Ці вчені та науковці внесли значний внесок у дослідження дистанційного навчання в закладах вищої освіти. Вони досліджували різні аспекти дистанційного навчання, такі як ефективність дистанційного навчання порівняно з традиційним навчанням, використання новітніх технологій для покращення дистанційного навчання, проблеми соціальної взаємодії в контексті дистанційного навчання та багато іншого.

Загалом, дослідження дистанційного навчання в закладах вищої освіти є важливою темою, яка привертає увагу вчених з усього світу, і вони продовжують досліджувати цю тему, щоб зрозуміти краще її переваги, недоліки та можливості для майбутнього розвитку.

Метою статті є зробити аналіз поточного стану дистанційного навчання у закладах вищої освіти, висвітлити основні проблеми та перспективи його розвитку в Україні та світі, проаналізувати найбільш ефективні методи та технології дистанційного навчання, а також розглянути питання викликані переходом на дистанційне навчання в умовах пандемії COVID-19 та війни в Україні.

Окрім того, метою статті є визначення рекомендацій для вдосконалення дистанційного навчання, що може бути корисним для викладачів, студентів, управлінців вищих навчальних закладів та дослідників, які працюють в галузі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дистанційна освіта в Україні впроваджується вже більше 20 років, починаючи із затвердження Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні 2000 р. і продовжуючи ухваленням інших нормативно-правових документів, які закріпили основні положення цієї форми навчання. Нині питаннями її організації й упровадження займаються департамент вищої освіти Міністерства освіти і науки України, Український інститут інформаційних технологій в освіті, структурні підрозділи закладів вищої освіти [1].

Світовий досвід свідчить, що якісну освіту можна здобути і за значно меншої кількості аудиторних занять, аніж в українських закладах освіти [2]. У США за системою дистанційної освіти навчається близько одного мільйона осіб [3]. Для прикладу, одним із відомих проєктів Стенфордського університету є Coursera, дистанційна платформа якого пропонує користувачам сотні безкоштовних онлайн-курсів [4].

У науково-педагогічній літературі не існує однозначного визначення поняття дистанційного навчання. І. Ушкаленко та Ю. Зелінська характеризують дистанційне навчання як форму навчання, що є оптимальною для тих здобувачів освіти, котрі бажають продовжувати освітню діяльність, але не мають можливості відвідувати навчальний заклад регулярно [5]. О. Павленко характеризує дистанційне навчання як технологію, що ґрунтується на принципах відкритого навчання, передбачає активне використання комп'ютера, цифрового навчального матеріалу, матеріалу, розробленого відповідно до чинних освітніх програм, із можливістю його доставлення здобувачу освіти як під час спілкування у реальному часі, так і незалежно від нього [6]. А. Рибалко говорить про дистанційне навчання як про форму навчання, в основу якої покладено використання комп'ютера, комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, що дає змогу встановити й налагодити інтерактивну взаємодію між викладачем і здобувачем освіти на різних етапах навчання [7].

Останнім часом дистанційне навчання стало надзвичайно актуальною темою в галузі вищої освіти. Пандемія COVID-19 та війна в Україні змусили багато університетів перейти на дистанційну форму навчання, що спричинило ряд проблем і викликів для студентів, викладачів та управлінців закладів вищої освіти.

Перш за все, однією з основних проблем дистанційного навчання є зниження якості освіти. Це пов'язано з тим, що студенти можуть відчувати відсутність мотивації та дисципліни для самостійного вивчення матеріалу, що не вимагає присутності в аудиторії. Крім того, дистанційне навчання може бути менш інтерактивним та менше сприяти розвитку навичок соціальної взаємодії та комунікації.

Проте, деякі дослідження показують, що дистанційне навчання може бути ефективним за певних умов. Наприклад, використання інтерактивних технологій та співпраця з викладачами та співстудентами може сприяти досягненню кращих результатів в навчанні. Також, дистанційне навчання може бути більш доступним та зручним для студентів, які мають обмежені можливості щодо фізичної присутності в університеті.

Найбільш ефективні методи та технології дистанційного навчання включають в себе веб-конференції, відеоуроки, віртуальні лабораторії, мультимедійні матеріали, інтерактивні форуми та інші інструменти.

Однією з важливих складових якісної освіти є використання різноманітних інноваційних технологій, серед яких дистанційне навчання займає особливе місце. Проте, під час переходу до дистанційного навчання виникає чимало питань, пов'язаних з організацією такої освіти, яка б була максимально ефективною та якісною. У зв'язку з цим, було проведено аналіз найбільш актуальних досліджень та публікацій на тему дистанційного навчання у закладах вищої освіти, а також виділено основні тенденції та проблеми, які стосуються використання дистанційного навчання.

Одне з головних питань, яке виникає при використанні дистанційного навчання, полягає у забезпеченні комунікації між викладачем та студентом. Оскільки при дистанційному навчанні викладач не може безпосередньо спілкуватися зі студентами, з'являється ризик зменшення рівня взаємодії, який може вплинути на ефективність навчання та знизити мотивацію студентів. Тому важливим елементом дистанційного навчання є забезпечення можливості взаємодії між викладачем та студентом за допомогою різноманітних засобів, таких як електронна пошта, чати, відеоконференції тощо.

Крім того, необхідно забезпечити студентам можливість самостійної роботи та навчання, що також може стати проблемою, оскільки багато студентів можуть мати проблеми з самоорганізацією та мотивацією при дистанційному навчанні.

Отже, далі розглянемо основні проблеми, які виникають у процесі дистанційного навчання у закладах вищої освіти.

1. Відсутність прямого контакту між студентами та викладачами.

Однією з основних проблем дистанційного навчання є відсутність можливості зустрітися та спілкуватися з викладачами та одногрупниками особисто. Це може призвести до відчуття самотності та відсутності підтримки в навчанні, що може погіршити успішність студента. Тому важливо забезпечити можливість взаємодії між студентами та викладачами, наприклад, через відеоконференції, електронні форуми, чати тощо.

2. Проблеми з технічною підтримкою.

Іншою серйозною проблемою дистанційного навчання є можливі проблеми з технічною підтримкою, які можуть виникнути у студентів під час використання електронних платформ та програм для навчання.

Недоступність обладнання, проблеми зі з'єднанням, віруси та інші проблеми можуть призвести до відмови від дистанційного навчання. Тому необхідно забезпечити належну технічну підтримку та забезпечення доступності необхідного обладнання для студентів.

3. Незручності в організації та плануванні навчального процесу.

Організація та планування навчального процесу в дистанційному форматі може виявитися складним завданням. Незручність полягає у тому, що студенти можуть мати різний розклад та часовий пояс, що ускладнює організацію занять та планування роботи.

Заняття та планування роботи у системі дистанційного навчання також має свої особливості. Основна відмінність полягає у тому, що заняття проводяться в онлайн-форматі з використанням відеоконференційних систем, електронних дошок, спільного доступу до навчальних матеріалів та інших електронних ресурсів.

Планування роботи викладача у системі дистанційного навчання повинно передбачати підготовку та публікацію навчальних матеріалів, відео- та аудіоуроків, виконання та перевірку домашніх завдань, проведення відкритих та закритих тестів, організацію індивідуальних консультацій та спілкування зі студентами в онлайн-режимі.

Однією з важливих складових успішної роботи викладача у системі дистанційного навчання є використання інтерактивних методів навчання, таких як обговорення в групах, взаємне оцінювання, використання ігор та симуляційних програм. Вони дозволяють забезпечити активну участь студентів у процесі навчання, розвивати їх критичне мислення, робити навчання цікавішим та ефективнішим.

Крім того, викладачі повинні забезпечити взаємодію зі студентами, вирішувати їхні запитання та проблеми, відповідати на листи та повідомлення в онлайн-режимі, стимулювати активну участь студентів у дискусіях та обговореннях.

Важливою складовою успішного дистанційного навчання є інтерактивне спілкування між викладачами та студентами. Для забезпечення якості дистанційної освіти можна використовувати відео матеріали. Записи лекцій, відеоуроки та інші відео матеріали можуть стати ефективним засобом забезпечення якості навчання на відстані.

Записи лекцій можуть бути корисним інструментом для студентів, які пропустили заняття або для тих, хто хоче повторити матеріал. Відеоуроки можуть бути особливо корисними для практичних предметів, де студентам потрібно бачити процес виконання завдань. З використанням відео матеріалів можна показати реальні ситуації з певної галузі, використовуючи відео з робочого місця або відеоінструкції.

Щоб забезпечити ефективне використання відео матеріалів, важливо забезпечити високу якість запису та розмістити матеріали на зручній та доступній платформі. Також можна створити невеликі тести чи питання, щоб перевірити розуміння матеріалу студентами та дати їм змогу отримати зворотний зв'язок щодо свого навчання.

Нарешті, важливо зазначити, що дистанційне навчання є процесом, який постійно змінюється та розвивається. Тому важливо підтримувати дослідження та постійно знаходити нові та ефективні методи дистанційного навчання, щоб забезпечити якість освіти та підготувати студентів до викликів майбутнього.

Крім того, важливо створити сприятливу атмосферу для ефективного навчання дистанційно. Студенти повинні мати доступ до достатньої кількості ресурсів та інфраструктури, які дозволять їм зосередитися на навчанні. До таких ресурсів можуть входити доступ до надійного Інтернет-з'єднання, комп'ютери та програмне забезпечення для відео- та аудіозв'язку, онлайн-бібліотеки та інші матеріали для вивчення.

Використання у сучасному глобальному поступі світу мережі Internet сприяє трансформаційним процесам освітнього простору, відкриваючи студентству великі можливості доступу до інформаційних ресурсів та продуктивної співпраці. Удосконалення сучасних підходів до здобуття освіти активними темпами створює можливості для мобільного навчання, змішаного або комбінованого навчання та онлайн-навчання [8].

Крім того, важливо забезпечити достатню кількість електронних засобів комунікації для зв'язку між студентами та викладачами. Це можуть бути спеціальні форуми, чати, електронні поштові скриньки та інші інструменти, які дозволяють студентам та викладачам спілкуватися та отримувати необхідну допомогу під час навчання.

Також важливим аспектом є контроль за якістю навчання та оцінювання успішності студентів. Для цього використовуються різні інструменти та методи, які дозволяють викладачам оцінювати рівень засвоєння матеріалу та роботи студентів. До таких інструментів можуть входити онлайн-тести, контрольні роботи, самостійна робота студентів та інші методи.

Не менш важливим аспектом є підтримка мотивації студентів. Навчання дистанційно може бути важким та складним, і деякі студенти можуть втратити мотивацію через відсутність особистого контакту з викладачами та іншими студентами. Тому важливо забезпечити додаткову підтримку та мотивацію, наприклад, за допомогою онлайн-консультацій.

Висновки. За останні роки дистанційне навчання у закладах вищої освіти стало все більш популярним і вимагає додаткового дослідження і вдосконалення. З одного боку, це дає можливість збільшити доступність вищої освіти для студентів з різних куточків світу і зменшити витрати на навчання, з іншого - може виникати проблема з якістю навчання і мотивацією студентів.

Дослідження та публікації в цій галузі вказують на те, що ефективність дистанційного навчання значно залежить від використовуваної платформи, відповідності курсу потребам студентів, наявності інтерактивної комунікації

між викладачами та студентами, а також від взаємодії студентів між собою. Також важливо брати до уваги психологічні аспекти дистанційного навчання, такі як мотивація, самоконтроль, самоорганізація та відповідальність.

Для поліпшення якості дистанційного навчання у закладах вищої освіти можна розглядати застосування новітніх технологій, таких як штучний інтелект, віртуальна та доповнена реальність, а також інтерактивні платформи з мережевою взаємодією. Важливо також навчити викладачів ефективно використовувати ці технології, а студентів - користуватися ними належним чином.

Однак, незважаючи на всі можливості, які надає дистанційне навчання у закладах вищої освіти, воно не повинно замінити повноцінного, особистісно орієнтованого навчання в аудиторії. В аудиторному навчанні студенти можуть отримати безпосередню взаємодію з викладачем та іншими студентами, активну участь у дискусіях та співпрацювати в групових проектах. Крім того, таке навчання дозволяє забезпечити студентам доступ до спеціалізованого обладнання та лабораторій, яких може не бути у дистанційному навчанні.

Також важливо зазначити, що дистанційне навчання має свої обмеження та недоліки. Однією з основних проблем є зниження мотивації студентів та збільшення ризику відставання від навчальної програми. Це може бути пов'язано з відсутністю безпосередньої взаємодії з викладачем та іншими студентами, нестаче мотивації до самостійної роботи, труднощами з організацією свого часу та дистанційним доступом до навчального матеріалу.

У світлі цих висновків можна стверджувати, що дистанційне навчання у закладах вищої освіти є важливим та перспективним напрямом розвитку освітніх технологій, що може надати значні переваги у навчанні студентів та покращити доступ до освіти. Однак, важливо зберігати рівновагу між дистанційним та аудиторним навчанням, забезпечувати мотивацію студентів та активну взаємодію з викладачами та іншими студентами. Важливо розробляти ефективні методи навчання, які відповідають специфіці дистанційного навчання, і впроваджувати їх у навчальний процес.

Для успішної реалізації дистанційного навчання у закладах вищої освіти, необхідно мати належну підготовку викладачів та студентів до використання сучасних технологій та платформ для дистанційного навчання. Також важливо забезпечити якісний технічний та інфраструктурний забезпечення навчального процесу.

У сучасному світі, де швидко змінюються технології та вимоги ринку праці, дистанційне навчання є необхідним елементом в системі вищої освіти. Воно дозволяє отримати якісну освіту незалежно від місця проживання та графіку роботи. Також воно дає можливість розвивати інформаційну та комунікативну компетентності, що є необхідними вміннями для успішної кар'єри в сучасному світі.

Для вдосконалення дистанційного навчання хотіли б запропонувати наступні рекомендації для його вдосконалення:

1. Розробка детальних програм навчання.

Для забезпечення ефективності дистанційного навчання необхідно розробляти детальні програми навчання, які включають чітко визначені навчальні цілі, завдання та вимоги до студентів.

2. Використання різноманітних методів навчання.

Для забезпечення активної взаємодії між студентами та викладачами на дистанційному курсі необхідно використовувати різноманітні методи навчання, такі як відео-лекції, взаємодію в реальному часі, віртуальні лабораторії та інші.

3. Забезпечення технічної підтримки.

Для успішного проходження дистанційного курсу, студенти повинні мати доступ до необхідного обладнання та програмного забезпечення, а також отримувати технічну підтримку в разі виникнення технічних проблем.

4. Підтримка викладачів.

Викладачі повинні отримувати підтримку від адміністрації закладу вищої освіти та мати можливість проходити курси підвищення кваліфікації для вдосконалення своїх навичок та знань з дистанційного навчання.

5. Оцінка та звітування.

Необхідно забезпечити систему оцінювання та звітування для дистанційного навчання, яка буде забезпечувати якість та результативність дистанційного навчання.

Отже, можна зробити висновок, що дистанційне навчання у закладах вищої освіти є актуальною та перспективною темою для наукових досліджень та практичної реалізації. Це дозволяє розвивати та покращувати систему вищої освіти, забезпечувати доступність та якість освіти для всіх бажаючих. Однак, необхідно зберігати баланс між дистанційним та аудиторним навчанням, забезпечувати якість навчального процесу та підготовку викладачів та студентів до використання сучасних технологій.

Література:

1. Маринченко Г. М. Дистанційна освіта в Україні: історія та сучасний стан. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Випуск 22. Т. 3. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_3/43.pdf
2. Романовська О. О., Романовська Ю. Ю., Романовський О. О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки XX–XXI століть. *Книга 4. Особливості академічного (університетського) підприємництва у США другої половини XX – початку XXI століть: навчальний посібник*. Київ: НПУ м. М. П. Драгоманова, 2020. 240 с.
3. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*. 2017. Вип. 4. С. 27–36. URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/8791/8312>.

4. Ткачук Г. В. Зарубіжний досвід реалізації змішаного навчання. *Фізико-математична освіта*. 2018. Вип. 1(15). С. 98–102.

5. Ушкаленко І., Зелінська Ю., «Дистанційна форма навчання у вищих навчальних закладах України та інших країнах». *Електронне фахове видання «Ефективна економіка»*, No4, 2018

6. Павленко О., «Використання дистанційного навчання у вищих навчальних закладах». *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка, No 3 (21), С. 78–85, 2007

7. Рибалко А. П., «Використання дистанційної форми навчання в процесі математичної підготовки студентів – економістів». *Вісник Житомирського державного університету*, Випуск 5 (77). *Педагогічні науки*, с.106-111, 2014.

8. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання. Умови застосування. *Дистанційний курс. 3-е вид. Харків: НТУ «ХПИ», Торсінг, 2012. 320 с.*

References:

1. Marynchenko H. M. (2020). *Dystantsiina osvita v Ukraini: istoriia ta suchasnyi stan [Distance education in Ukraine: history and current state]*. Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy Vypusk 22. T. 3. [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_3/43.pdf [in Ukrainian].

2. Romanovska O. O., Romanovska Yu. Yu., Romanovskiy O. O. (2020). *Dosvid vyshchoi osvity Spoluchenykh Shtativ Ameryky KhKh–KhKhI stolit [The experience of higher education in the United States of America in the 20th–21st centuries]*. Knyha 4. Osoblyvosti akademichnoho (universytetskoho) pidpriemnytstva u SSHA druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKhI stolit: navchalnyi posibnyk – Book 4. Peculiarities of academic (university) entrepreneurship in the USA in the second half of the 20th - beginning of the 21st centuries: a study guide.. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova. 240 s. [in Ukrainian].

3. Prybylova V. M. (2017). *Problemy ta perevahy dystantsiinoho navchannia u vyshchyykh navchalnykh zakladykh Ukrainy [Problems and advantages of distance learning in higher educational institutions of Ukraine]*. Problemy suchasnoi osvity – Problems of modern education Vyp. 4. S. 27–36. Retrieved from: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/8791/8312> [in Ukrainian].

4. Tkachuk H. V. (2018). *Zarubizhnyi dosvid realizatsii zmishanoho navchannia [Foreign experience of implementing blended learning]*. Fyzyko-matematychna osvita – Physical and mathematical education Vyp. 1(15). S. 98–102. [in Ukrainian].

5. Ushkalenko I., Zelinska Yu., (2018). «*Dystantsiina forma navchannia u vyshchyykh navchalnykh zakladykh Ukrainy ta inshyykh krainakh*» [«Distance form of education in higher educational institutions of Ukraine and other countries»]. Elektronne fakhove vydannia «Efektivna ekonomika» – Electronic specialist publication «Efficient Economy» No4. [in Ukrainian].

6. Pavlenko O., (2017). «*Vykorystannia dystantsiinoho navchannia u vyshchyykh navchalnykh zakladykh*» [“Use of distance learning in higher educational institutions”]. Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Seriia: Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika, No 3 (21), S. 78–85. [in Ukrainian].

7. Rybalko A. P., (2014). «*Vykorystannia dystantsiinoi formy navchannia v protsesi matematychnoi pidhotovky studentiv – ekonomistiv*» [«The use of distance education in the process of mathematical training of students – economists»]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu, Vypusk 5 (77). Pedahohichni nauky – Bulletin of Zhytomyr State University, Issue 5 (77). Pedagogical sciences s.106-111. [in Ukrainian].

8. Kukhareno V. M. (2012). *Dystantsiine navchannia. Umovy zastosuvannia [Distance Learning. Terms of use]*. Dystantsiinyi kurs. 3-e vyd. Kharkiv: NTU «KhPI» – Distance course. 3rd edition Kharkiv: NTU "KhPI" Torsinh. 320 s. [in Ukrainian].

УДК 37.035:172:37.091.31-027.556

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-454-463](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-454-463)

Луцан Надія Іванівна доктор педагогічних наук, завідувач кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 57-00-10, <https://orcid.org/0000-0001-6239-1535>

Бойчук Наталя Романівна аспірант кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 57-00-10

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування громадянської компетентності учнів в позакласній роботі. У статті аналізується можливість формування в учнів громадянської компетентності в позакласній роботі, дається визначення понять «громадянська компетентність» та «громадянське виховання». Охарактеризовано визначення поняття «громадянська освіта» як педагогічної категорії. Проаналізовано тлумачення низки науковців щодо визначення мети громадянського виховання, яка передбачає формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, вчинки та поведінка якого спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Зазначено, що формування громадянської компетентності особистості складається із практичних навичок участі здобувачів освіти у житті суспільства та рівня розвитку їх громадянських якостей. Доведено, що посилення інтересу до громадянської освіти в Україні тісно пов'язане із суспільними процесами. Акцентовано увагу на формуванні в учнів уявлення про українське суспільство, любов до мови, рідного краю, поваги до традицій, історичного минулого, вихованню позитивного ставлення до державних і народних символів України. Констатовано, що громадянська компетентність є інтегративною якістю особистості, яка займає активну громадянську позицію та поділяє цінності демократичного суспільства, відповідально, усвідомлено і ефективно користується громадянськими правами і свободами. Підкреслено, що особливе місце у розвитку громадянської компетентності учнів надається позакласній роботі, яка сприяє засвоєнню чеснот громадянського суспільства, усвідомлення свого місця у

суспільстві, та готовність успішно реалізуватися в ньому. Акцентовано увагу на тому, що громадянське виховання на сучасному етапі є складним, багатовекторним процесом, що спрямований на всебічний розвиток дитини та формування її як особистості. Доведено, що гурткова робота з учнями п'ятого класу сприяє формуванню цілісної картини світу, розвиває світогляд людини-громадянина своєї країни.

Ключові слова: громадянська компетентність, громадянська освіта, громадянське виховання, позакласна робота, гурткова робота.

Lutsan Nadia Ivanovna Doctor of pedagogics, professor at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Department of Specialist Methods and Technologies of Elementary Education, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 57-00-10, <https://orcid.org/0000-0001-6239-1535>

Boyчук Natalya Romanivna Graduate student of the department of professional methods and technologies of primary education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 57-00-10

FORMATION OF STUDENTS' CIVIC COMPETENCE IN OUT-OF-CLASS WORK

Abstract. The article is devoted to the problem of forming the civic competence of students in extracurricular work. The article analyzes the possibility of forming civic competence in students in extracurricular work, defines the concepts of "civic competence" and "civic education". The definition of the concept of "civic education" as a pedagogical category is characterized. The interpretation of a number of scientists regarding the definition of the goal of civic education, which involves the formation of a conscious citizen, patriot, professional, whose actions and behavior are aimed at self-development and the development of a democratic civil society in Ukraine, is analyzed. It is noted that the formation of civic competence of an individual consists of the practical skills of education seekers' participation in society and the level of development of their civic qualities. It has been proven that increasing interest in civic education in Ukraine is closely related to social processes. Emphasis is placed on the formation of students' ideas about Ukrainian society, love for the language, native land, and respect for traditions, historical past, and education of a positive attitude towards state and national symbols of Ukraine. It was established that civic competence is an integrative quality of an individual who takes an active civic position and shares the values of a democratic society, responsibly, consciously and effectively uses civil rights and

freedoms. It is emphasized that a special place in the development of students' civic competence is given to extracurricular work, which contributes to the assimilation of the virtues of civil society, awareness of one's place in society, and readiness to successfully implement it. Emphasis is placed on the fact that civic education at the current stage is a complex, multi-vector process aimed at the comprehensive development of the child and its formation as an individual. It has been proven that group work with fifth-grade students contributes to the formation of a holistic picture of the world, develops the worldview of a person who is a citizen of his country.

Keywords: civic competence, civic competence, civic upbringing, extracurricular work, group work.

Постановка проблеми. Сучасна освітня парадигма вимагає перегляду організації навчально-виховного процесу, мета якого – розвиток особистості здобувача освіти. Нашій державі сьогодні потрібні громадяни, які самостійно можуть приймати нестандартні рішення, вирішувати різноманітні проблеми, творчо працювати, критично мислити. Суспільство вимагає компетентної особистості, яка буде вміло розв'язувати нестандартні проблеми й попереджати їх виникнення. Посилюється роль громадянської освіти, значення виховного потенціалу освітнього процесу, розвитку демократичних засад у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу.

Питання громадянського виховання представлено у таких документах як «Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті», Законі України «Про освіту», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Актуальні питання громадянської освіти і виховання учнівської та студентської молоді». У «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» одним із пріоритетів розвитку освіти є національне та громадянське виховання, яке має здійснюватися упродовж усього процесу навчання дітей та молоді. За означенням державним документом, національне та громадянське виховання має забезпечити всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, формування громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування громадянської компетентності учнів присвячені роботи вітчизняних дослідників А. Макаренка, В. Сухомлинського. В. Сухомлинський наголошував, що виховання особистості відіграє важливу роль у розвитку суспільства. Автор вважає, що повноцінним може бути виховання, де в гармонії поєднано волю, розум та серце особистості [2].

Проблемою дослідження питання громадянського виховання займалися В. Андрущенко, А. Гуржій, В. Кремень, В. Кушерець та ін. науковці. Серед

напрямів дослідження були: вивчення історії, становлення та розвитку громадянського виховання (Т. Завгородня, І. Кучинська, В. Постовий, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик та ін.); розроблення методологічного аспекту проблеми громадянського виховання (Є. Бондаревська, П. Вербицька, О. Киричук, К. Чорна та ін.); обґрунтування необхідності переходу до нової системи громадянського виховання (І. Бех, О. Вишневський, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Євтух, В. Кузь та ін.); розвиток загальноєвропейського бачення громадянськості та шляхи її формування (О. Пометун, І. Тараненко, П. Ігнатенко, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.). О. Сухомлинською розроблено Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку Української державності. Автором у Концепції передбачено дев'ять пріоритетних напрямів виховної роботи серед яких: національна самосвідомість, патріотизм, планетарна свідомість, культура міжетнічних відносин, тощо.

Мета статті – полягає у визначенні понять «громадянська компетентність» та «громадянське виховання», можливостей формування в учнів громадянської компетентності в позакласній роботі.

Виклад основного матеріалу. Громадянська освіта має бути спрямована на формування в учнів громадянської свідомості, яка допомагає краще орієнтуватися у складних процесах суспільного життя, виборі життєвих цінностей, позицій тощо.

На думку О. Пометун, одним із головних завдань сучасної освіти в Україні є створення умов для формування особистості, для якої демократичне громадянське суспільство сприяє розкриттю її творчих можливостей, задоволення особистих і суспільних інтересів [3].

Дослідники І. Іванюк, О. Овчарук, А. Терещенко відзначають, що посилення інтересу до громадянської освіти в Україні тісно пов'язане із суспільними процесами: відродження демократій; зміни на геополітичній мапі світу; встановлення нових, демократичних урядів і політик; виокремлення загальнолюдських демократичних цінностей; зміни у суспільній свідомості; реформи у суспільному, економічному, політичному житті; реформи в освітніх системах та ін. [4]

У визначенні поняття «громадське виховання» науковці одностайні: це процес формування громадськості як риси особистості (В. Лозова) [5]; «інтегрованої якості особистості», що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною (С. Лейко) [6, ст. 35].

Мета громадянського виховання – сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину, якій притаманні особистісні якості й

риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні [7, с. 6].

К. Дорошенко виділив шляхи громадянського виховання школярів у закладі освіти, серед яких:

- формування моральної культури, правових знань, знання історії рідного народу та розвиток національної свідомості в урочній та позаурочній діяльності;
- формування потреби в особистісно цінній та суспільно значущій діяльності на благо Української держави;
- вироблення навичок добродійної діяльності та формування громадянського способу життя [8, с. 177-178].

Розглянемо зміст поняття «громадська компетентність». Державний стандарт базової повної середньої освіти термін «громадянська компетентність» визначає як «здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства» [9]. Натомість Концепція Нової української школи розширює це поняття «як здатність та володіння громадянською культурою; культурою демократії, що передбачає наявність у особистості певних якостей та громадянських цінностей» [10].

Більшість учених у своїх наукових працях по-різному підходять до визначення «громадянської компетентності». Так, І. Бех, М. Боришевський, Г. Ломакіна, Л. Снігур, С. Рябов визначають громадянську компетентність як комплекс особистісних якостей і рис людини, які забезпечують почуття любові до Батьківщини, активної громадянської і соціальної позиції [11].

Натомість, Т. Магдич, Н. Протасова, Т. Смагіна, Т. Шевчук, трактують це поняття, як сукупність знань, умінь і навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце у суспільстві, успішно реалізуватися як громадянину української держави [12].

Науковці Л. Сохань, І. Єрмакова розглядають громадянську компетентність як «здатність до дії, яка дає змогу ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях» [13].

На думку Т. Бакка, Л. Дух, В. Косенко, В. Процюк, громадянська компетентність – це «здатність людини до реалізації її прав та відповідальності за них» [14, ст.16].

Низка науковців (О. Кучерук, І. Манюк, О. Пометун, Н. Чернуха) акцентують увагу на формуванні в учнів уявлення про українське суспільство, про любов до мови, рідного краю, вихованню позитивного ставлення до державних і народних символів України, поваги до її традицій, історичного минулого.

Формування громадянської компетентності особистості, на думку науковців (П.Вербицької, Н.Дерев'янка, В.Приходька, Н.Чернухи та інших), складається із практичних навичок участі здобувачів освіти у житті суспільства та рівня розвитку їх громадянських якостей.

Під громадянською компетентністю ми розуміємо інтегративну якість особистості, яка займає активну громадянську позицію, поділяє цінності демократичного суспільства, усвідомлено, відповідально і ефективно користується громадянськими правами і свободами.

Особливе значення у розвитку громадянської компетентності учнів надається позакласній роботі, яка відбувається завдяки різним виховним заходам, гуртковій роботі, навчальним проектам та ін. Зупинимось більш детально на гуртковій роботі, оскільки вона сприяє вільному розвитку особистості. Кожен гурток – центр творчої праці і повноцінного інтелектуального життя. Проілюструємо прикладом роботи гуртка «Росинка», який організований у Бурштинському ліцеї №2 Івано-Франківської області.

Переваги мовно-літературного гуртка «Росинка» полягають перш за все у тому, що заняття проводяться систематично, за складеним і затвердженим планом, а учні, які цікавляться українською мовою та літературою, мають можливість працювати у ньому. Під безпосереднім керівництвом учителя гуртківці удосконалюють знання, отримані у початкових класах, залучаються до активної роботи з цікавими й новими мовними явищами. Керівник гуртка враховує вікові особливості та інтереси учнів, а згодом допомагає поглибити знання й організовує творчу роботу дітей.

Основною формою роботи з п'ятикласниками під час гурткових занять є гра. Граючи в тематичні ігри «Моє місто», «Вулиці рідного міста, села», «Видатні постаті нашого краю» та інші, учні дізнаються багато цікавої інформації про історичне минуле свого міста, села, регіону, країни.

На заняттях гуртка практикуються творчі роботи різного типу: написання й зачитування повідомлень лінгвістичного характеру, розповідей про побачене й почуте, складання загадок, кросвордів. Наймолодшим гуртківцям – учням п'ятого класу – подобається вивчати приказки, прислів'я, загадки, казки, легенди, міфи українського народу і створювати власні.

Заняття в гуртку «Росинка» є одним із ефективних шляхів підготовки учнів до уроків української мови та літератури. Саме тут роблять перші творчі кроки п'ятикласники, яких керівник гуртка спонукає до самостійних оригінальних тем і форм, привчає до якісної побудови того чи іншого жанру, розвиває почуття форми, уміння створювати й оцінювати поєднання жанру, стилю, гармонії. Важливо кожен задуманий дитиною «творчий продукт» довести до завершення. Зайнятість у гуртку сприяє якості навчання, вчить приймати важливі рішення, брати участь у конкурсах.

У ході проведення різних виховних заходів у навчальному закладі в учасників гуртка формуються навички культурної поведінки, бажання популяризувати народну творчість, гру, інсценізацію, наслідувати дорослих. Участь у відкритих виховних годинах школи чи міста допомагає гуртківцям набути певний життєвий досвід, ставить кожного у роль і учасника, і глядача. Під час свят, бесід, засідань літературної вітальні вихованці гуртка набувають навичок особистої культури мовлення, спілкування з різною віковою аудиторією. Все це має важливе значення для формування загальної культури підростаючого покоління.

З метою згуртування дітей та учнівської молоді керівник гуртка також проводить національно-патріотичні години до Дня захисників Вітчизни, Революції Гідності, Небесної Сотні, Дня Незалежності України. Діти залучаються до вшанування пам'яті загиблих героїв та патріотів свого міста, держави, що формує громадянина країни, носія високих ідеалів служіння народу, захисника України.

Важливою лінією роботи мовно-літературного гуртка «Росинка» є виховання у студійців почуття патріотизму, поваги до ветеранів Великої Вітчизняної війни, воїнів-афганців, сучасних захисників держави, які сьогодні виборюють суверенітет та незалежність нашої країни на Сході України.

Це участь у конкурсі патріотичної пісні, у створенні книги «Олюднимо історію разом», акції «Лист захиснику». Традиційними стали конкурси виразного читання до Дня Соборності та бою під Крутами, до дня народження Тараса Шевченка («Віртуальна екскурсія шевченківськими місцями»). Саме тут члени гуртка працюють у жанрі художнього читання. Разом із практичною діяльністю велику роль у формуванні світогляду вихованців гуртка відіграють пізнавальні екскурсії, бесіди та зустрічі з відомими творчими людьми свого міста чи регіону.

Невід'ємною частиною роботи гуртка «Росинка» є вивчення народознавства. Це дає дітям можливість поглиблювати й розширювати знання духовної спадщини свого народу, сприяє вихованню патріотизму та національної свідомості, засвоюється культура дідів і прадідів, яка лежить в основі сучасної української культури. Щороку проводимо народні ігри, розігруємо сценки до Дня Святого Андрія, до Дня Святого Миколая, театралізоване свято «водіння кози», щедрування. Також вихованці збирають матеріали з історії українських традицій, створюють презентації, стінгазети.

Уся діяльність мовно-літературного гуртка «Росинка» покликана виховувати в учнів любов та інтерес до слова, навчає дбати про яскравість, виразність і точність мови, розвиває мислення, творчі здібності, впливає на естетичні переконання, формує духовний світ дитини для необхідного розвитку громадянської компетентності.

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що громадянське виховання на сучасному етапі – це складний, багатоплановий процес, що спрямований на всебічний розвиток вихованця, як особистості. Натомість, громадянська освіта виступає як спеціалізована систематична підготовка учнів до життя у суспільстві та є потужним чинником її соціалізації. Формування громадянської компетентності учнів п'ятого класу забезпечується специфікою функціонування її складових та змісту і здійснюється в процесі життєдіяльності дітей, де провідною є навчання, під час якого формується цілісна картина світу, розвивається світогляд людини-громадянина.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в дослідженні проблеми формування громадянської компетентності учнів п'ятого класу засобами інформаційно-комунікативних технологій.

Література:

1. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. №710-р. Київ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>
2. Сухомлинський В. Народження громадянина / В.Сухомлинський // Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5 т. – К., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.
3. Пометун О. Формування громадянської компетентності старшокласників засобами різних предметів [Електронний ресурс] / О. Пометун. — Режим доступу : http://www.civiced.org.ua/.../OP_article_UKR.doc.
4. Терещенко А. Б. Сучасний стан громадянської освіти в Україні та європейських країнах: аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Терещенко А. Б., Овчарук О. В., Іванюк І. В. — К., 2013. — 72 с. — Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/844/1/civic_education.pdf.
5. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковориди. Харків: ОВС, 2002. 400с.
6. Лейко С.В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. Педагогічний процес: теорія і практика. 2013. Вип. 4. С.128-135.
7. Когтєв А. В. Формування громадянської та національної самосвідомості учнів з вадами слуху на уроках математики в умовах спеціального навчально-виховного закладу. - Харків, 2015 - 29 с. - С. 5-10.
8. Дорошенко К. Г. Втілення ідей громадянського виховання у роботу загальноосвітньої школи / Збірник наукових праць /За заг. ред. проф. В.І.Сипченка. Актуальні питання громадянської освіти і виховання учнівської та студентської молоді. - Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ Видавничий центр «Маторін», 2007. – 227 с. - С. 174-178.
9. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету міністрів України від 23.11.2011р. №1392. М.Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
10. Концепція «Нова українська школа». Міністерство освіти і науки України. 2016, Жовтень. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.ptf>
11. Бех І.Д. Компетентісний підхід у сучасній освіті. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук, праць. К., 2002. С.6-12.

12. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковориди. Харків: ОВС, 2002. 400с.

13. Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник/ за ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен. К.: Богдана, 2003.

14. Громадянське виховання: нові виклики сучасних реалій в умовах трансформації суспільства: наук.-доп. бібліогр. покажч./уклад.: З.М. Горова, В.В.Косенко. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. 128с.

References:

1. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni "Konceptija rozvitku gromadjans'koï osviti v Ukraïni" [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Concept of development of civic education in Ukraine"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> [in Ukrainian].

2. Suhomlins'kij, V. (1977). *Narodzhennja gromadjanina* [The birth of a citizen]. (vol. 1-5). [in Ukrainian].

3. Pometun, O. Formuvannja gromadjans'koï kompetentnosti starshoklasnikiv zasobami riznih predmetiv [Formation of civic competence of high school students by means of various subjects]. www.civiced.org.ua Retrieved from http://www.civiced.org.ua/.../OP_article_UKR.doc. [in Ukrainian].

4. Tereshhenko, A. B. (2013). *Cuchasnij stan gromadjans'koï osviti v Ukraïni ta evropejs'kih kraïnah: analitichnij zvit* [Current state of civic education in Ukraine and European countries: analytical report]. K. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/844/1/civic_education.pdf. [in Ukrainian].

5. Lozova, V.I. (2002). *Teoretichni osnovi vihovannja i navchannja* [Theoretical foundations of education and training]. Harkiv: OVS [in Ukrainian].

6. Lejko, S.V. (2013). Ponjattja «kompetencija» ta «kompetentnist'»: teoretichnij analiz [Concepts of "competence" and "competence": theoretical analysis]. *Pedagogichnij proces: teorija i praktika - Pedagogical process: theory and practice*, 4, 128-135 [in Ukrainian].

7. Kogtev, A. V. (2015). *Formuvannja gromadjans'koï ta nacional'noï samosvidomosti uchniv z vadami sluhu na urokah matematiki v umovah special'nogo navchal'no-vihovnogo zakladu* [Formation of civic and national self-awareness of students with hearing impairments in mathematics lessons in the conditions of a special educational institution]. Harkiv [in Ukrainian].

8. Doroshenko, K. G. (2007). Vtlennja idej gromadjans'kogo vihovannja u robotu zagal'noosvitn'oi shkoli [Implementation of the ideas of civic education in the work of a comprehensive school]. *Aktual'ni pitannja gromadjans'koï osviti i vihovannja uchniv's'koï ta student's'koï molodi - Current issues of civic education and upbringing of pupils and student youth*, 174-178 [in Ukrainian].

9. Postanova Kabinetu ministriv Ukraïni "Derzhavnij standart bazovoï i povnoï zagal'noï sereďn'oi osviti" [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "State standard of basic and full general secondary education"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. Konceptija «Nova ukraïns'ka shkola» [The "New Ukrainian School"]. (n.d). mon.gov.ua Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20sereďnya/nova-ukraïnska-shkola-compressed.ptf> [in Ukrainian].

11. Beh, I.D. (2002). Kompetentisnij pidhid u suchasnij osviti [A competent approach in modern education]. *Teoretiko-metodichni problemi vihovannja ditej ta uchniv's'koï molodi - Theoretical and methodological problems of raising children and school youth*, 6-12. [in Ukrainian].

12. Lozova, V.I. (2002). *Teoretichni osnovi vihovannja i navchannja* [Theoretical foundations of education and training]. Harkiv: OVS [in Ukrainian].

13. Sohan', L.V. , Ermakova, I.G. , Nesen, G.M. (2003). *Zhitteva kompetentnist' osobistosti* [Vital competence of the individual]. K.: Bogdana [in Ukrainian].
14. Gorova, Z.M. , Kosenko, V.V.(2011). *Gromadjans'ke vihovannja: novi vikliki suchasnih realij v umovah transformacii suspil'stva* [Civic education: new challenges of modern realities in the conditions of the transformation of society: science-adp. bibliography display]. Sumi: SumDPU im. A.S.Makarenka [in Ukrainian].

УДК 371.378.011

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-464-473](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-464-473)

Павловський Юрій Вікторович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри технологічної та професійної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (096) 212-19-10, <https://orcid.org/0000-0002-8194-6820>

Лузгінов Олександр Володимирович магістрант, вчитель праці, навчально-виховний комплекс «Середня загальноосвітня школа №2 – гімназія» м. Трускавеця, вул. Данилишиних, 19, м. Трускавець, 82200, тел.: (068) 328-51-28

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНІКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ

Анотація. Формування мотивації навчання без перебільшення можна назвати однією з актуальних проблем сучасної дійсності, справою суспільної ваги. Її актуальність обумовлена оновленням змісту навчання, постановкою завдань формування прийомів самостійного набуття знань та пізнавальних інтересів, формування активної життєвої позиції. Вочевидь, виникнення напряму арт-терапії у психотерапії належить до 30-х років ХХ століття. Розглядаючи застосування арт-терапії, ми визначили її спрямованість на корекцію емоційно-особистісних проблем. Спочатку метою арт-терапії було зняття стресу у тих, хто потрапив у важку життєву ситуацію. У сучасній дійсності арт-терапія розвивається як самостійний метод, а також доповнює інші методи.

Арт-терапія сприяє гармонійному розвитку особистості, за допомогою розвитку здібностей самовиражатися, та пізнавати себе; знайти прийнятний вихід агресії та негативним почуттям; полегшити процес вираження почуттів; отримання матеріалу для подальшого дослідження та інтерпретації; розвиток контролю та самоконтролю; розвиток творчих здібностей та самооцінки.

Рекомендований вік для використання даного напрямку не має чітких меж і допускає роботу як з дітьми від 6 років (що є рекомендованим), так і з підлітками або людьми юнацького віку.

У статті розглянуто окремі аспекти інтеграції арт-терапевтичних технік при організації занять учнів з художньо-трудової діяльності в позаурочний час. Теоретично обґрунтовано практичну доцільність використання арт-терапевтичних технік для розвитку творчих здібностей учнів, як засобу

внутрішньої мотивації. Описано основні техніки і напрямки, які можуть бути використані для організації занять. Проведено дослідження рівня навчальної мотивації після інтеграції арт-терапевтичних технік при проведенні факультативних занять з трудового навчання при вивченні українського народного розпису.

Ключові слова: арт-терапія, арт-педагогіка, арт-терапевтичні техніки, навчально-виховний процес, мотивація.

Pavlovskyy Yuriy Viktorovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Technological and Professional Education, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, I. Franka St., 24, Drohobych, 82100, tel.: (096) 212-19-10, <https://orcid.org/0000-0002-8194-6820>

Luzginov Oleksandr Volodymyrovych Graduate student, teacher of the teacher, Educational complex «Secondary comprehensive school No. 2 – gymnasium» Truskavets, Danylishinikh St., 19, Truskavets, 82200, tel.: (068) 328-51-28

ART THERAPEUTIC TECHNIQUES AS A MEANS OF INCREASING LEARNING MOTIVATION OF STUDENTS

Abstract. The formation of learning motivation without exaggeration can be called one of the urgent problems of modern reality, a matter of social importance. Its relevance is determined by updating the content of education, setting tasks for the formation of techniques for independent acquisition of knowledge and cognitive interests, and the formation of an active life position. Obviously, the emergence of the direction of art therapy in psychotherapy belongs to the 30s of the 20th century. Considering the application of art therapy, we determined its focus on the correction of emotional and personal problems. Initially, the goal of art therapy was to relieve stress in those who were in a difficult life situation. In today's reality, art therapy is developing as an independent method, and also complements other methods.

Art therapy contributes to the harmonious development of the personality, with the help of the development of self-expression and self-knowledge; find an acceptable outlet for aggression and negative feelings; facilitate the process of expressing feelings; obtaining material for further research and interpretation; development of control and self-control; development of creative abilities and self-esteem.

The recommended age for the use of this direction has no clear limits and allows work both with children from 6 years old (which is recommended) and with teenagers or young adults.

The article examines certain aspects of the integration of art therapy techniques in the organization of students' classes in artistic and labor activities during extracurricular hours. The practical expediency of using art therapy techniques for the development of students' creative abilities as a means of internal motivation is theoretically substantiated. The main techniques and directions that can be used to organize classes are described. A study of the level of educational motivation after the integration of art-therapeutic techniques during optional work training classes in the study of Ukrainian folk painting was conducted. Keywords: art therapy, art pedagogy, art therapy techniques, educational process, motivation.

Keywords: art therapy, art pedagogy, art therapy techniques, educational process, motivation.

Постановка проблеми. Сучасні стандарти освіти вимагають нових підходів при викладанні предмету трудового навчання. Від педагогів очікують якісно нового рівня практичних знань з педагогіки і психології. Наше суспільство потребує мотивованих творчих особистостей, які в перспективі будуть формувати фундамент української нації. Художньо-трудова діяльність учнів є поліфункціональним засобом розвитку творчих здібностей дітей різних вікових категорій. Учитель праці має володіти навичками організації позаурочної художньо-продуктивної діяльності учнів. Інтеграція в освітню діяльність арт-терапевтичних технік дає можливість розширення та збагачення навчального процесу, створюючи умови для розвитку творчих здібностей та мотивації вивчення предметів гуманітарно-художнього циклу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впровадження арт-терапевтичних технік в освітній процес досліджувалася вітчизняними і зарубіжними авторами: Масол Л.М., Вознесенська О.Л., Мова Л.В., Федій О.А., Небесаєва Ж.О., Лебедева Л.Д. Дослідженням психології творчості та методами розвитку творчих здібностей займалися вітчизняні автори: Карпенко Н.А., Туриніна О.Л., Костю С.Й. Аналіз останніх публікацій показує, що адаптація арт-терапевтичних технік, як засобу розвитку творчих здібностей, у художньо-трудовій діяльності учнів не достатньо відображена в науковій літературі і перебуває на стадії становлення. Також педагогічна наука більше спрямована на методику вивчення предмету, ніж на мотивацію учнів.

Масол Л.М. робить акцент на факторі навіюванні (сугестії), в арт-терапевтичних техніках.

Федій О.А. представляє авторську концепцію естетичного впливу арт-терапії на особистість учня при її соціалізації, називаючи цей напрямок естетотерапією. Вона розглядає використання різних технік і видів арт-терапії в освітньо-виховному процесі для вирішення психолого-педагогічних завдань.

Вознесенська О.Л, Мова Л.В. розкривають сутність арт-терапевтичного процесу техніки, напрямки, межі використання в освітньому процесі. У своїй роботі вони роблять акцент на практичному досвіді організації розвивальної і тренінгової роботи з учнями.

Хіл А. – один із перших авторів, що почав використовувати малювання для роботи з хворими на туберкульоз для відволікання їх від думок про хворобу. Він помітив, що за допомогою малювання багато пацієнтів стали швидше одужувати і разом з тим позбавлялися від психічних розладів. В своїй книзі «Мистецтво проти хвороби» він описав свій досвід і ввів термін «арат-терапія». Хіл є засновником арт-терапії як напрямку психотерапії.

Лебедева Л.Д. – одна із перших авторів, яка виділяє і теоретично обґрунтовує педагогічний напрямок в арт-терапії. Характеризуючи визначення арт-терапії як піклування про психічне здоров'я і розвиток учня, пропонує багато авторських методик та підходів роботи з дітьми в освітньому процесі.

Небесаєва О.А. у своїй дисертаційній роботі розглядає розробку та апробацію курсу «Арт-педагогіка» для майбутніх вчителів. Нею підібрані та адаптовані методики в єдиний технологічний навчальний комплекс.

Кузьменко Т.М. у навчально-методичному посібнику розглядає теоретичні та практичні основи роботи з інноваційними арт-терапевтичними методиками, а саме: з метафоричними асоціативними картами, техніками роботи та принципами створення авторських колод.

Карпенко Н.А., Костю С.Й, Туриніна О.Л. у своїх працях розкривають структуру і зміст творчості на різних вікових етапах онтогенезу дитини, шляхи розвитку творчого потенціалу особистості.

Метою статті є обґрунтування доцільності інтеграції арт-терапевтичних технік для розвитку творчих здібностей як засобу внутрішньої мотивації при організації навчання учнів з художньо-трудової діяльності.

Викладання основного матеріалу. Інноваційні підходи в освіті мають спиратися на прояви творчого потенціалу дітей і підлітків та на новітні напрацювання психолого-педагогічної науки. Інтеграція методології арт-терапії у педагогічній науці і практиці дозволила сформувати нову галузь арт-педагогіка. Подібно до арт-терапії, арт-педагогіка використовує схожі техніки для потреб навчання і розвитку дітей та підлітків. У ній виділяють основні напрямки: зображувальна терапія (ізотерапія), колаж, лялькотерапія, казкотерапія. Всі перераховані напрямки базуються на засобах різних видів мистецтва, їх позитивному впливі на психіку дитини. Це відмічають всі фахівці у своїх дослідженнях [2, 3, 4].

Дитячу художню творчість треба розглядати в аспекті створення чогось нового, значущого для самої дитини-творця, а не в аспекті чогось нового в

певній галузі культури [1]. Дитяча творчість відрізняється від дорослої та інших видів відсутністю досвіду. Також художня творчість тісно пов'язана з культурою, в якій формується особистість дитини. Вона базується на підсвідомих процесах [3, 5]. Дослідження Гілфорда і Торанса свідчать, що творчість корелює з інтелектуальними здібностями до певної межі, тобто творчі особистості можуть бути як із середнім та і високим інтелектом, і, навпаки, високий інтелект не гарантує творчих здібностей [3]. А. Маслоу у своїх роботах зазначав, що в здоровій особистості закладена потреба у самоактуалізації своїх можливостей і здібностей. Він один із перших хто вважав, що творчість є універсальною сутністю людини [5]. Це свідчить про те, що творчість не є чимось елітарним, винятковим. Творчі здібності можуть розвиватися в процесі діяльності дитини, якщо для цього створені умови. Інтеграція арт-терапевтичних технік у навчальний процес при формуванні художньо-трудових навичок у дітей дозволяє екологічно впливати на підсвідомі процеси психіки, гармонізувати роботу правої і лівої півкулі мозку, зменшити нервову напругу, розвивати творчі здібності, емоційний інтелект, окомір, дрібну моторику рук, покращити вербальну і невербальну комунікацію між учнями та педагогом [6].

Навчання і розвиток завжди йдуть паралельними процесами, де мотивація учня є одним із головних чинників у засвоєнні і формуванні знань, умінь і навичок. Навчальна мотивація може бути зовнішня і внутрішня. При зовнішній мотивації засвоєння знань учнем не виступає метою, а представляє собою засіб для досягнення інших цілей: отримати гарну оцінку, похвалу батьків, визнання друзів. Тобто, зміст навчальних предметів при такій мотивації не викликає в учнів зацікавленості, його активність носить вимушений характер. Внутрішня мотивація, навпаки, носить особистісно-значущий характер і виражається у високій пізнавальній активності. Процес пізнання приносить емоційне задоволення учню, де він реалізує свій творчий потенціал [3].

Нижче перераховані арт-терапевтичні напрямки і пов'язані з ними техніки, на нашу думку, найбільше придатні для інтеграції в навчальну і художньо-трудову діяльність учнів. У межах статті ми приводимо короткий опис цих напрямків, вказуємо назви основних технік, які детально розкриті у відповідній літературі.

Зображувальна терапія (ізотерапія) – в якості корекційно-розвивального засобу використовує малювання та широке коло матеріалів. В ізотерапії використовують фарби, олівці, кольорову крейду та допоміжні матеріали: папір, картон, іграшки, навіть стіни кабінету.

Основні техніки: малювання на вільну тему, малювання на задану тему (проективне малювання), колективне малювання [2, 7, 8, 9].

Колаж – один із арт-терапевтичних напрямків, де основним засобом є створення композицій із фотографій, готових зображень вирізаних із газет, журналів, які наклеюють на плоску поверхню. При достатній простоті виконання колажування ця техніка є дуже інформативною і ресурсною в плані заохочення дітей до процесу творчості і психологічної діагностики [2].

Лялькотерапія може використовуватися для розвивальної, психокорекційної виховної роботи з дітьми, підлітками та дорослими [9]. Основні техніки: створення ляльки та придумування з нею історій, програвання цих історій (драматизація). Для створення ляльок використовують різноманітні матеріали: картон, папір, текстильні матеріали.

Казкотерапія базується на корекційно-розвивальному впливі казки на особистість дитини. У казкотерапії використовують три підходи: створення казки в індивідуальному або груповому форматі, використання авторських казок для навіювання різних психологічних станів (медитативні казки) і переписування існуючих казок за власним сценарієм. Досить часто казкотерапевтичні техніки поєднують з лялькотерапією, асоціативними метафоричними картками, зображувальними техніками [2, 7, 9]. У процесі створення казки можуть бути використані готові ляльки різної конструкції: пальчикові, рукавичні, маріонетки, тощо.

Асоціативні метафоричні картки – це інноваційний метод широкого спектра використання, який базується на проєкціях та асоціаціях, що викликає стимулююча картинка із зображенням. Ця методика останнім часом використовується психологами та педагогами як діагностичний, розвивальний і психотерапевтичний засіб. Нині існує багато тематичних колод різного призначення, як українських так і зарубіжних авторів. Їх поділяють на сюжетні, портретні, предметні та абстрактні колоди. Вони містять авторську концепцію роботи з психологічною проблемою через метафору, а також розроблені вправи і техніки роботи з ними на основі однієї науково визнаної теорії [4]. Принципи і техніки роботи з метафоричними картками розкриті українськими психологами арт-терапевтами: Т. Лемешко, О. Гарьковец, Е Тараріной, Т. Кузьменко, Л. Мілютіной.

Основні арт-терапевтичні техніки роботи з дітьми описані в навчально-методичних посібниках Лебедевої Л.Д. Вознесенської О.Л, Мови Л.В, Федій О.А, Масол Л.М., Кузьменко. Т.М.

Проведення педагогічного експерименту. Нами була висунута гіпотеза: інтеграція арт-терапевтичних технік при навчанні учнів художньо-трудовій діяльності в позаурочний час скерована на розвиток творчих здібностей, сприяє внутрішній мотивації вивчення навчальних дисциплін художньо-гуманітарного циклу. Експеримент проводився на базі НВК «СЗШ №2 – Гімназія» міста Трускавця. Для організації дослідження було

сформовано контрольну та експериментальну групи, в які увійшли учні 8 класу по 15 дітей у кожному. На початку навчального року в контрольній та експериментальних групах було проведено дослідження навчальної мотивації за методикою Дубовицької Т.Д. для констатації актуального рівня навчальної мотивації в кожній із груп з таких предметів: образотворче мистецтво, трудове навчання, українська література. Після обробки даних отримані результати вхідної діагностики були приведені до середньо-групових показників (рис. 1).

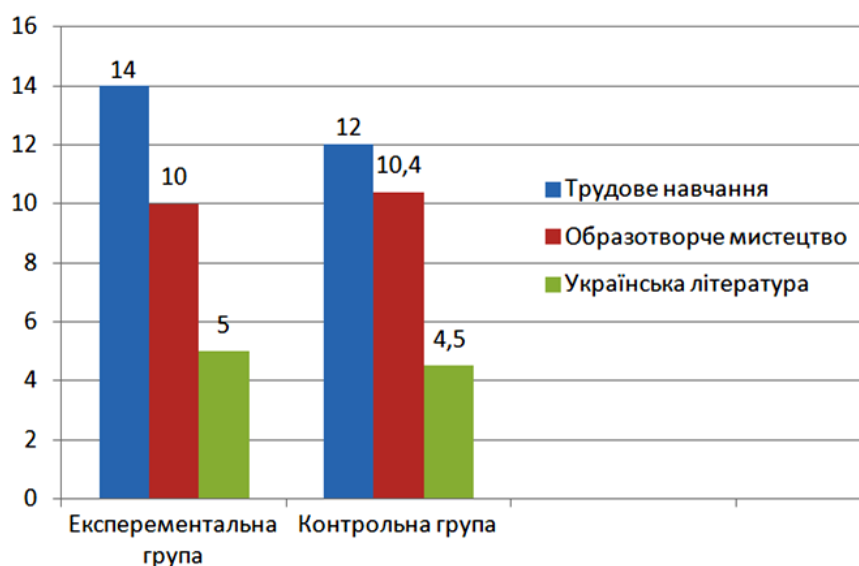

Рис. 1. Дослідження рівня навчальної мотивації за методикою Дубовицької Т.Д. на початку I семестру

Дослідження показало, що на початку навчального року, учні контрольної та експериментальної групи на початок семестру мали середній рівень внутрішньої мотивації з трудового навчання відповідно 14 і 12 балів, середній рівень внутрішньої мотивації з образотворчого мистецтва відповідно 10 і 10,4 бали, та низький рівень внутрішньої мотивації з української літератури відповідно 5 і 4,5 бали.

Для постановки формуючого експерименту нами було розроблено навчально-методичне забезпечення занять, яке включало інтегровані арт-терапевтичні техніки скеровані на розвиток творчих здібностей відповідно до змісту навчального плану факультативу з традиційного українського розпису. Експериментальна група учнів відвідувала заняття оди раз на тиждень тривалістю дві академічні години. З контрольною групою учнів таких занять не проводилося. На кінець першого семестру контрольна експериментальна вибірка учнів пройшла повторне діагностичне дослідження за тією ж методикою, що й на початку навчального року. Так само як і при проведенні констатуючого експерименту отримані дані ми звели до середньо-групових

показників, порівняльний аналіз яких відобразили графічно на рис. 2.

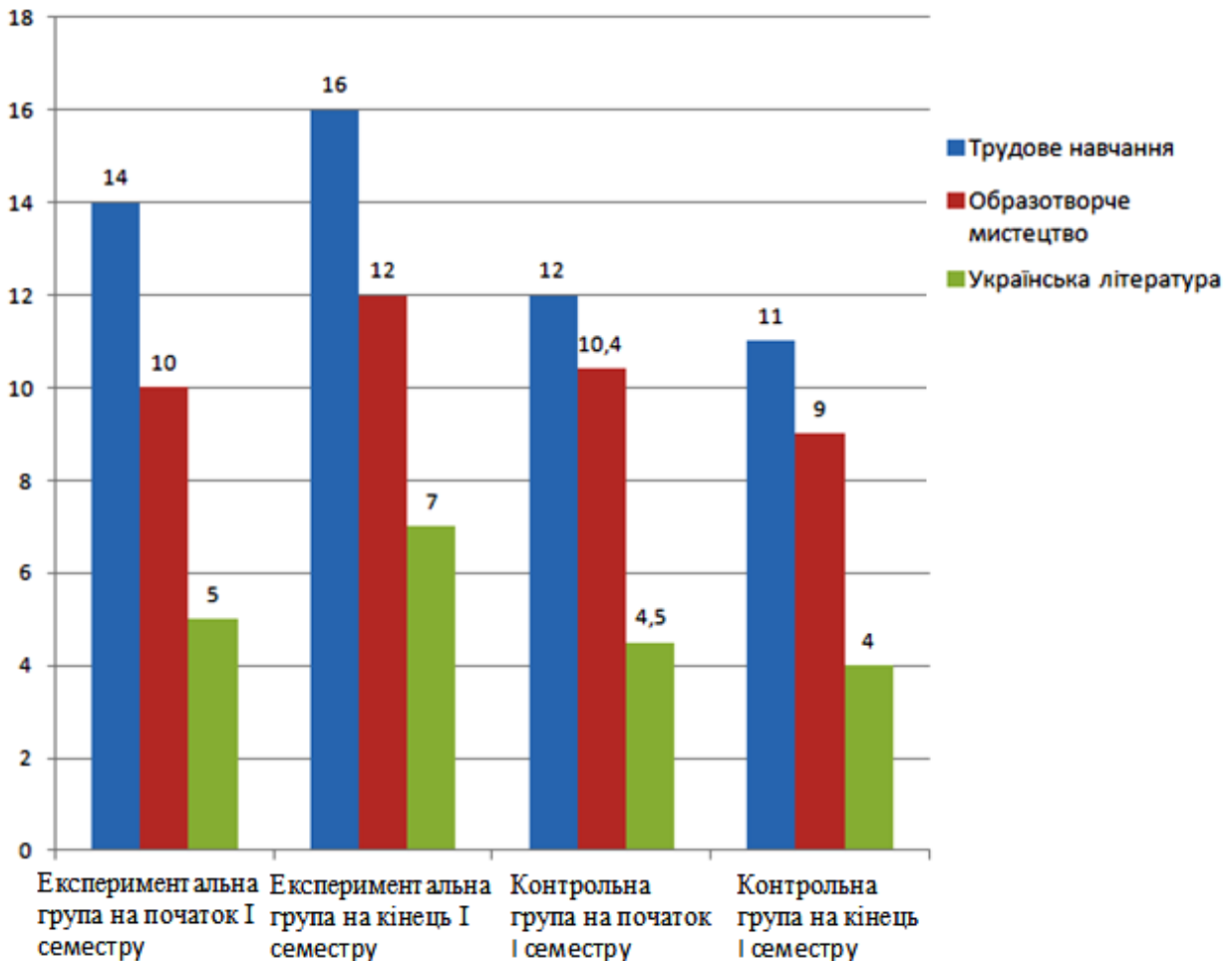

Рис. 2. Дослідження рівня навчальної мотивації за методикою Дубовицької Т.Д. на початку і в кінці I семестру

Аналіз показників на початку і в кінці першого семестру показав що внутрішня мотивація експериментальної групи учнів до вивчення таких навчальних предметів як трудове навчання, образотворче мистецтво, українська література показав зростання, відповідно на $16 - 14 = 2$ бали (трудове навчання), $12 - 10 = 2$ бали (образотворче мистецтво) та $7 - 5 = 2$ бали (українська література). Порівнюючи ці показники з попереднім періодом можна констатувати, що в експериментальній групі учнів відбулось зростання показників рівня внутрішньої мотивації вивчення предмету трудового навчання з середнього рівня на високий, української літератури з низького рівня на середній. Мотивація вивчення образотворчого мистецтва зросла, але залишилася на середньому рівні з тенденцією до високого рівня.

У контрольній групі учнів на кінець першого семестру було діагностовано незначне зниження рівня внутрішньої навчальної мотивації з

двох предметів у порівнянні з попереднім періодом. А саме: з трудового навчання рівень внутрішньої мотивації вивчення предмету знизився на $12 - 11 = 1$ бал, з образотворчого мистецтва $10,4 - 9 = 1,4$ бали. Рівень внутрішньої мотивації щодо вивчення української літератури знизився на $4,5 - 4 = 0,5$ бали, що відповідає низькому рівню внутрішньої мотивації. Аналізуючи зміни показників можна зазначити, що формально вони залишилися у тих самих діагностичних рівнях відповідно до критеріїв методики.

Висновки. Теоретично обґрунтовано практичну доцільність використання арт-терапевтичних технік для розвитку творчих здібностей учнів, як засобу внутрішньої мотивації. Описано основні техніки і напрямки, які можуть бути використані для організації занять. Проведено дослідження рівня навчальної мотивації після інтеграції арт-терапевтичних технік під час проведені факультативних занять з трудового навчання при вивченні українського народного розпису.

При проведенні педагогічного експерименту встановлено, що в експериментальній вибірці учнів спостерігалось зростання внутрішньої навчальної мотивації учнів на кінець першого семестру. У цій групі відмічено зростання рівня внутрішніх мотивів за всіма досліджуваними предметами, у порівнянні з контрольною групою респондентів. Учні, які навчалися за програмою факультативу, мали один високий і два середні групові показники навчальної мотивації на кінець першого семестру. Ми можемо констатувати, що респонденти контрольної групи в більшості випадків у навчальній діяльності з трудового навчання, образотворчого мистецтва та української літератури керуються внутрішньою мотивацією. Це свідчить, що впровадження арт-терапевтичних технік, скерованих на розвиток творчих здібностей учнів, сприяє підвищенню внутрішньої мотивації вивчення предметів гуманітарно-художнього циклу.

Вибірка учнів у контрольній групі на кінець першого семестру показала зниження внутрішньої мотивації з усіх навчальних предметів, які досліджувались. Такі результати пояснюється віковими особливостями дітей. Пік зниження навчальної мотивації, як правило, припадає на 7-8 клас, що зазначають багато фахівців з вікової і педагогічної психології.

Література:

1. Антонюк Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми. *Шкільна бібліотека*. 2016. №5. С. 41-43.
2. Вознесенська О.Л., Мова Л.В. Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті. *Шкільний світ*. 2007. 120 с.
3. Дзюбо Л.В., Гриценко Л.І. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик. *Шкільний світ*, 2011. 70 с.

4. Карпенко Н.А. Психологія творчості: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
5. Кузьменко Т.М. Інноваційний арт-терапевтичний інструментарій для психоконсультації та психокорекції: навчально-методичний посібник. Переяслав-Хмельницький: 2018. 127 с.
6. Костю С.Й. Психологія творчості: Курс лекцій з дисципліни для студентів денної форми навчання спеціальності 053 «Психологія». Мукачево: МДУ, 2018. 46 с.
7. небесаева О.А. Формирование готовности будущего учителя к творческой художественно-изобразительной деятельности средствами арт-педагогике. Диссертация на соискание степени доктора философии. Республика Казахстан Алмааты, 2017. 166 с.
8. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. СПб.: Речь, 2003. 256 с.
9. Масол Л.М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання: методичний посібник. Харків, 2015. 178 с.
10. Федій О.А. Естототерапія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.
11. Туриніна О.Л. Психологія творчості: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2007. 160 с.
12. Adrian Hill, Art versus illness (G. Allen and Unwin, 1945).

References:

1. Antonyuk, L.V. (2016). Osoblyvosti roboty z obdarovanyimi dit'my [Peculiarities of working with gifted children]. *Shkil'na biblioteka*, 2, 41-43 [in Ukrainian].
2. Voznesens'ka, O.L., Mova, L.V. (2007). Art-terapiya v roboti praktychnoho psykholoha: vykorystannya art-tekhnologiy v osviti [Art therapy in the work of a practical psychologist: the use of art technologies in education]. *Shkil'nyy svit* [in Ukrainian].
3. Dzyubko, L.V., Hrytsenko, L.I. (2011). *Diahnostyka navchal'noyi motyvatsiyi: zbirnyk metodyk* [Diagnostics of educational motivation: a collection of methods]. *Shkil'nyy svit* [in Ukrainian].
4. Karpenko, N.A. (2016). *Psykhoholiya tvorchosti* [Psychology of creativity]. L'viv: L'vDUVS [in Ukrainian].
5. Kuz'menko, T.M. (2018). *Innovatsiynyy art-terapevtychnyy instrumentariy dlya psykhhokonsul'tuvannya ta psykhhokorektsiyi* [Innovative art therapy toolkit for psycho-counseling and psycho-correction]. Pereiaslav-Khmel'nyts'kyi [in Ukrainian].
6. Kostyu, S.Y. (2018). *Psykhoholiya tvorchosti* [Psychology of creativity]. Mukachevo: MDU [in Ukrainian].
7. Nebesaeva, O.A. (2017). Formirovaniye gotovnosti budushchego uchitelya k tvorcheskoy khudozhestvenno-izobrazitel'noy deyatel'nosti sredstvami artpedagogiki [Formation of the readiness of the future teacher for creative artistic and visual activity by means of art pedagogy]. Doctor's thesis. Almaaty [in Russian].
8. Lebedeva, L.D. (2003). *Praktika art-terapii: podkhody, diagnostika, sistema zanyatiy* [The practice of art therapy: approaches, diagnostics, system of classes]. SPb.: Rech' [in Russian].
9. Masol, L.M. (2015). *Khudozhno-pedahohichni tekhnologiyi v osnovniy shkoli: yednist' navchannya i vykhovannya* [Art-pedagogical technologies in primary school: unity of learning and education]. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Fediy, O.A. (2007). *Estototerapiya* [Estothotherapy]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
11. Turynina, O.L. (2007). *Psykhoholiya tvorchosti: navchal'nyy posibnyk* [Psychology of creativity: a study guide]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
12. Adrian, Hill. (1945). *Art versus illness: a story of art therapy*. London: G. Allen & Unwin [in English].

УДК 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-474-487](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-474-487)

Сахненко Анна Василівна доктор філософії (спеціальність 017 – Фізична культура і спорт), доцент кафедри фізичного виховання, Сумський національний аграрний університет, вул. Г. Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (0542) 62-78-16, <https://orcid.org/0000-0002-8084-3897>

Євтушенко Євген Григорович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичного виховання, Сумський національний аграрний університет, вул. Г. Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (0542) 62-78-16, <https://orcid.org/0000-0003-1036-4652>

РОЗВИТОК СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЗВО АГРАРНОГО ПРОФІЛЮ ЗАСОБАМИ І МЕТОДАМИ КРОСФІТУ

Анотація. Освітній процес в Україні в умовах сьогодення вимагає від усіх його учасників проявів педагогічної творчості, креативності та швидкого реагування на нові виклики, що постійно виникають внаслідок мінливих умов життя в нашій країні. Перехід переважної більшості закладів вищої освіти на змішану форму навчання зумовив пошук нових підходів до проблеми покращення підготовки майбутніх фахівців усіх галузей до умов професійної діяльності.

Фізичне виховання становить невід'ємну частину загальної системи виховання студентства нашої країни. Метою фізичного виховання у ЗВО нашої країни є допомога у підготовці гармонійно розвинених висококваліфікованих фахівців. З огляду на це, одним з основних завдань, що постають перед фізичним вихованням є досягнення належного рівня необхідної фізичної підготовленості відповідно до вимог обраного фаху.

Тому, незважаючи на складне становище, фізичне виховання в системі вищої освіти повинно спиратися на нові технології викладання, що дасть змогу забезпечити професійну фізичну й психофізіологічну готовність студентів до виконання професійних обов'язків.

На думку сучасних науковців, однією з професійно важливих фізичних якостей фахівця аграрного профілю є силові якості. Відтак, система фізичного виховання відіграє провідну роль у збереженні здоров'я, вихованні професійно важливих фізичних якостей і навичок майбутніх спеціалістів. Тому, для закладів вищої освіти аграрного профілю актуальним є пошук шляхів розв'язання низки завдань, від яких залежатиме рівень професійної підготовки майбутніх фахівців агропромислового виробництва.

У представленій статті розглянуто арсенал засобів і методів кросфіту, що становили основу змісту експериментальної навчальної програми з фізичного виховання та особливості розвитку силових якостей студентів Сумського національного аграрного університету в умовах освітнього процесу з фізичного виховання. Результати дослідження дозволяють засвідчити ефективність використання засобів та методів кросфіту задля покращення розвитку силових якостей студентів ЗВО.

Ключові слова: фізичне виховання, кросфіт, студенти, розвиток, фізичні здібності, силові якості, показник.

Sakhnenko Anna Vasylivna Doctor of Philosophy (specialty 017 –Physical Culture and Sports), Associate Professor of Physical Education Department, Sumy National Agrarian University, G. Kondratieva St., 160, Sumy, 40000, tel.: (0542) 62-78-16, <https://orcid.org/000-0002-8084-3897>

Evgen Hryhorovych Yevtushenko Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Physical Education Department, Sumy National Agrarian University, G. Kondratieva St., 160, Sumy, 40000, tel.: (0542) 62-78-16, <https://orcid.org/0000-0003-1036-4652>

STRENGTH QUALITIES DEVELOPMENT OF AGRARIAN PROFILE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS STUDENTS BY MEASURES AND METHODS OF CROSSFIT.

Abstract. The educational process in Ukraine in today's conditions requires from all its participants pedagogical creativity manifestations and quick response to new challenges that constantly arise as a result of changing living conditions in our country. The vast majority transition of higher education institutions to a mixed educational form led to the search for new approaches to the problem of improving the future specialists training of all fields for the professional activity conditions.

Physical education is an integral part of the general student educational system in our country. The physical education purpose in our country's higher educational institutions is helping to train harmoniously developed highly qualified specialists. In this view, one of the main tasks facing physical education is achieving the appropriate level of necessary physical fitness in accordance with the chosen profession requirements.

Therefore, despite the difficult situation, physical education in the system of higher education should be based on new teaching technologies, which will make it possible to ensure the professional physical and psychophysiological readiness of students to perform professional duties.

According to modern scientists, one of the professionally important physical qualities of an agricultural specialist is strength. Therefore, the physical education system plays a leading role in preserving health, educating professionally important future specialists' physical qualities and skills. Therefore, for higher education institutions of an agrarian profile, it is urgent to find ways to solve a number of tasks, which will depend on the professional training level of future specialists in agro-industrial production.

The arsenal of crossfit tools and methods that formed the basis of the experimental curriculum content on physical education and the specifics of the students' strength qualities development of Sumy National Agrarian University in the educational process conditions on physical education are examined in the presented article. The study results allow us to prove the effectiveness of using crossfit tools and methods to improve the strength qualities development of higher educational institutions students.

Keywords: physical education, crossfit, students, development, physical abilities, strength qualities, indicator.

Постановка проблеми. Пандемія covid-19 та воєнні дії країни-агресора на території нашої держави чинять значні перешкоди перебігу освітнього процесу на всіх ланках освіти, ставлячи нові виклики та завдання перед фахівцями-педагогами. Дана ситуація зумовила пошук нових шляхів покращення підготовки майбутніх фахівців і у галузі фізичного виховання.

Одним із основних завдань фізичного виховання закладів вищої освіти нашої країни є формування всебічно розвиненої особистості фахівця, здатного до прояву творчості і креативності у професійній і побутовій діяльності, інноваційного пошуку шляхів самореалізації в умовах неперервних змін швидкоплинного інформаційного суспільства, збереження і підтримки гарного стану здоров'я і працездатності впродовж життя [1].

Відтак, для галузі аграрної промисловості особливого значення набуває реалізація завдань навчальної дисципліни «Фізичне виховання», що повинна забезпечувати гармонійний фізичний розвиток, належний рівень здоров'я та розвиток професійно важливих фізичних якостей майбутніх фахівців аграрних спеціальностей [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковець Л. П. Пилипей у професіографічних дослідженнях об'єднав спеціальності аграрної промисловості у природничо-аграрну групу спеціальностей, визначивши професійно важливі фізичні здібності майбутнього фахівця-аграрія. Важливе місце серед зазначених фізичних кондицій займають силові якості [2; 3].

Вирішення завдань стосовно розвитку силових якостей студентства СНАУ зумовило впровадження у зміст робочої навчальної програми з

фізичного виховання студентів експериментальної групи засобів і методів кросфіту. Розглянувши особливості даного виду спорту більш детально, можемо констатувати, що відповідно до режимів виконання вправ і дозування навантаження у кросфіті виділяють два напрямки – суто фізкультурний, або оздоровчий, розрахований на людей без професійної спортивної підготовки, і професійний – більш складний, призначений для тренувань і змагань підготовлених спортсменів. Таким чином, тренування за даною системою можна умовно поділити на «фізкультурні», або «оздоровчі» (для більшості людей) і «професійні» (для елітних атлетів, професійних спортсменів) [4-8].

Слід зазначити, що до фонду засобів кросфіту входять як спеціальні вправи, так і вправи загальної фізичної підготовки, що дозволяє вирішувати широкий спектр завдань фізичного виховання, одночасно впливаючи на різні групи м'язів студентства. Саме засоби кросфіту складали основне змістовне наповнення самостійної роботи і другої половини основної частини практичних та інтерактивних занять студентів експериментальної групи.

На думку фахівців фізичного виховання і спорту, тренування за системою кросфіт, як допоміжний засіб, підходять для підвищення рівня фізичної підготовленості як для спортсменів у будь-якого виду спорту, так і людей різного рівня фізичної підготовленості [9-13]. У кросфіті використовується методика, в арсеналі якої присутні прийоми різних спортивних напрямків. Експерти описують Кросфіт як систему підготовки, що розвиває всі фізичні якості атлета: витривалість, силу, швидкість, гнучкість, координацію, спритність тощо [4; 14-16]. Однак, дослідження сучасних науковців засвідчують позитивний вплив використання засобів кросфіту саме на розвиток силових якостей людини [17-20].

За своєю структурою, кросфіт – це колове тренування, у процесі якого виконується певний комплекс вправ за мінімальний час. Водночас, воно має принципові відмінності від звичайних колових тренувань [1; 17]:

- в комплексі використовуються навантаження, спрямовані на розвиток одразу декількох фізичних якостей, таких як сила, витривалість, спритність, тощо. У кросфіті поєднуються різні вправи, мета яких – досягнення високого рівня фізичної підготовленості в поєднанні з гармонійним розвитком всього тіла [17];

- в тренуваннях не використовують ізольованих вправ як на тренажерах, так і з вільною вагою. Кросфіт-тренування складаються із загальної розминки, блоку, розвиваючого необхідні рухові навички і 20-30 хвилин високоінтенсивного тренінгу [1; 17].

В системі кросфіт існує три режими дозування навантаження:

- І режим, при якому комплекси вправ виконуються без урахування часу. Підбирається декілька вправ, що дозволяють використовувати наявний

інвентар та знання техніки, наприклад, три вправи (підтягування, вправа на роботу м'язів черевного пресу, стрибки): підтягування 10 р.; вправа на роботу м'язів черевного пресу 20 р.; стрибки 20 р. Починати слід з підтягування. Після завершення 10 повторень відразу (без відпочинку) необхідно перейти до виконання вправи на роботу м'язів черевного пресу. По завершенні 20 повторень здійснюється перехід до виконання стрибків. Ці три підходи в різних вправах виконуються без відпочинку і складають «одне коло» або «один раунд». Таких раундів можна робити декілька, в залежності від рівня фізичної підготовленості студентів [1; 17].

Такий варіант тренувань дуже корисний, оскільки в ньому задіяні три найбільші м'язові масиви (ноги + руки + тулуб), однак, загальне навантаження невелике. При підборі вправ необхідно дотримуватись наступного правила: не ставити поруч вправи, в яких задіяні одні й ті ж м'язові групи, тому що це сильно уповільнить перехід до наступної групи вправ через закиснення даної м'язової групи [1; 17].

Перший різновид – це самий простий варіант формування навантаження в кросфіті, тому що він не регламентований за часом. Студент робить коло за колом, але якщо сил не вистачає, можна зупинитися на 10-15 секунд і продовжити після паузи. Однак, чим менше таких пауз, тим краще. В процесі тренувань пауз повинно ставати дедалі менше, аж до повного їх зникнення [1; 17].

- II режим, при якому необхідно вмістити якомога більший обсяг раундів в один і той же час. Цей спосіб складніший, тому що є суворо регламентованим за часом. У цьому різновиді необхідно виконати якомога більше раундів за визначений відрізок часу. Критерієм прогресу за цим варіантом є збільшення кількості повних кіл за один і той же час. У цьому різновиді дозування необхідно дотримуватись наступного правила: тільки після того, як буде виконано заплановану кількість повторень в підході будь-якої вправи, можна переходити до виконання наступної вправи. Мета даного варіанту тренування не в тому, щоб зробити багато повторень в одному підході, а в тому щоб зробити багато самих підходів [1; 17].

- За III режимом дозування студентам потрібно зменшити тривалість тренування. На занятті задається загальна кількість повторень кожної вправи, яку потрібно виконати. Особливість цього варіанту дозування навантаження полягає в тому, що кожен учасник навчального процесу сам вирішує скільки кіл (раундів) він може зробити. Кількість виконаних раундів залежить від рівня фізичної підготовленості та самопочуття студента. Зазначений варіант тренування не регламентований за часом [1; 17].

На нашу думку, впродовж першого року навчання студентів у закладі вищої освіти аграрного профілю доцільно застосовувати режим дозування навантаження, регламентований за часом виконання та режим,

регламентований за кількістю виконаних комплексів без урахування часу. Час виконання комплексів та засоби кросфіту повинні підбиратись викладачем фізичного виховання у залежності від завдань заняття, самопочуття та рівня фізичної підготовленості студентів.

Мета – дослідити ефективність використання засобів і методів кросфіту задля розвитку силових здібностей студентів ЗВО аграрного профілю в умовах освітнього процесу з фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось в Сумському національному аграрному університеті з вересня по грудень 2022 року. Загальна кількість учасників педагогічного експерименту становила 28 осіб. До складу експериментальної та контрольної груп входило 14 студентів I курсу інженерно-технологічного факультету. Середній вік юнаків становив 17,9 років.

Заняття з фізичного виховання в обох групах проводились 2 рази на тиждень, одне з занять передбачало самостійне опрацювання матеріалу та виконання практичного завдання. Тривалість кожного заняття складала 1 год. 15 хв. Вирішення завдань стосовно розвитку силових якостей студентства СНАУ зумовило впровадження у зміст робочої навчальної програми з фізичного виховання студентів експериментальної групи засобів і методів кросфіту.

Задля визначення рівня розвитку силових здібностей студентів було підібрано комплекс тестових випробувань, серед яких:

- підтягування на високій перекладині, що визначає рівень розвитку динамічної сили м'язів плечового поясу;
- стрибок у довжину з місця, що визначає рівень розвитку вибухової сили;
- піднімання тулуба в сід за 30 с, що визначає рівень розвитку динамічної силової витривалості м'язів тулуба;
- стрибок у висоту з місця, що визначає рівень розвитку швидко-силових якостей;
- вис на зігнутих руках, що визначає рівень розвитку статичної силової витривалості.

Результатам, отриманим у процесі виконання кожного різновиду тестових випробувань присвоювалась кількісна та якісна оцінка. Основу кількісної оцінки складали бали – від двох до п'яти. Згідно кількості балів, кожен результат оцінювався за шкалою, де визначеній кількості набраних балів відповідав певний рівень.

Сумарна кількісна оцінка, що визначала загальний рівень показника розвитку силових якостей (його якісну оцінку), знаходилась шляхом додавання балів, отриманих за результат кожного виконаного тестового

випробування відповідно до розробленої шкали оцінювання (табл. 1).

Таблиця 1

Шкала оцінювання загального рівня розвитку силових якостей студентів СНАУ за результатами виконання п'яти тестів

Кількісна оцінка (бали)	Якісна оцінка (рівень)
25-21	високий
20-16	достатній
15-11	середній
≤ 10	низький

Дослідження рівня розвитку силових якостей учасників експериментальної та контрольної груп на початковому етапі експерименту дозволяє стверджувати про відсутність достовірних відмінностей між середньостатистичними значеннями результатів виконання усіх тестів (табл. 2).

Таблиця 2

Середньостатистичні показники рівня розвитку силових якостей студентів СНАУ на констатувальному етапі педагогічного експерименту
($\bar{x} \pm S_{\bar{x}}$)

Вид тестування	Експериментальна група		Контрольна група	
	результат	бали	результат	бали
Підтягування на високій перекладині, рази	$9,36 \pm 0,34$	$2,21 \pm 0,11$	$9,43 \pm 0,43$	$2,43 \pm 0,14$
Стрибок у довжину з місця, см	$209,71 \pm 2,13$	$2,36 \pm 0,13$	$210,14 \pm 2,46$	$2,36 \pm 0,13$
Вис на зігнутих руках, с	$9,07 \pm 0,68$	$2,14 \pm 0,09$	$9,36 \pm 0,68$	$2,29 \pm 0,13$
Піднімання тулуба в сід за 30 с, рази	$17,64 \pm 0,36$	$2,07 \pm 0,07$	$17,86 \pm 0,80$	$2,29 \pm 0,13$
Стрибок у висоту з місця, см	$32,36 \pm 1,22$	$2,79 \pm 0,11$	$31,86 \pm 1,68$	$2,50 \pm 0,14$
Загальний бал	$11,6 \pm 0,19$		$11,9 \pm 0,35$	

У результаті виконання тестової вправи «підтягування на високій перекладині» у студентів було зафіксовано показники, що становили $9,36 \pm 0,34$ рази і $9,43 \pm 0,43$ рази в експериментальній та контрольній групах відповідно (табл. 2). Кількісні оцінки результатів виконання тесту не перевищували межу у 3 бали, що відповідає низькому рівню.

Аналіз рівня розвитку вибухової сили майбутніх аграріїв на констатувальному етапі дослідження дозволив засвідчити низький рівень результатів виконання тестового випробування у представників обох груп (табл. 2). Середні значення показників в експериментальній та контрольній групах були кількісно оцінені у $2,36 \pm 0,13$ бали і $2,36 \pm 0,13$ бали й становили $209,71 \pm 2,13$ см і $210,14 \pm 2,46$ см відповідно ($t=0,13$ при $p>0,05$).

Результати виконання тестової вправи «вис на зігнутих руках» виявив показники, що в експериментальній групі мали середнє значення $9,07 \pm 0,68$ с; показник юнаків контрольної групи складав $9,36 \pm 0,68$ с. Обидва показники відповідали низькому рівню розвитку статичної силової витривалості і достовірно не відрізнялися ($t=0,30$ при $p>0,05$) (табл. 2).

Статистична обробка даних, отриманих у результаті виконання тесту «піднімання тулуба в сід за 30 с» дозволила констатувати, що на констатувальному етапі експерименту показники переважної більшості досліджуваних в обох групах відповідають низькому рівню і мають середні кількісні оцінки $2,07 \pm 0,07$ бали в експериментальній та $2,29 \pm 0,13$ бали в контрольній групі. Результати виконання випробування, що вимірювались кількістю разів становили $17,64 \pm 0,36$ рази і $17,86 \pm 0,80$ рази в експериментальній та контрольній групі відповідно ($t=0,25$ при $p>0,05$) (табл. 2).

Діагностування рівня розвитку швидкісно-силових здібностей майбутніх аграріїв здійснювалось за допомогою результатів виконання тесту «стрибок у довжину з місця». Показники, що на констатувальному етапі експерименту продемонстрували представники обох груп, склали $32,36 \pm 1,22$ см в експериментальній групі та $31,86 \pm 1,68$ см у контрольній групі і були оцінені у $2,79 \pm 0,11$ бали та $2,50 \pm 0,14$ бали відповідно ($t=0,24$ при $p>0,05$) (табл. 2).

Середні значення сумарного балу, що визначав якісну оцінку рівня розвитку силових якостей студентів за результатами виконання 5 тестових вправ, в експериментальній групі склали $11,6 \pm 0,19$ бали. Серед представників контрольної групи було зафіксовано показник $11,9 \pm 0,35$ бали. Обидва показники відповідали низькому рівню і не мали достовірних статистичних відмінностей ($t=0,75$ при $p>0,05$) (табл. 2).

Результати дослідження рівня розвитку силових якостей, отримані на формувальному етапі педагогічного експерименту дозволили виявити достовірні зміни показників в експериментальній та контрольній групі.

Визначення рівня динамічної сили м'язів плечового поясу засвідчило позитивну динаміку в експериментальній та контрольній групах. Покращення результатів виконання тесту в експериментальній групі порівняно з контрольною становило 14 % (1,6 рази), $t=3,24$ ($p<0,05$). Середній показник рівня розвитку динамічної сили в експериментальній групі становив $11,71 \pm 0,13$ рази, у контрольній – $10,07 \pm 0,49$ рази (табл. 3). Кількісний показник студентів експериментальної групи відповідав середньому рівню ($3,71 \pm 0,13$ бали), у представників контрольної групи – низькому рівню ($2,86 \pm 0,21$ бали) (табл. 3).

Таблиця 3

**Середні показники рівня розвитку силових якостей студентів
СНАУ на формувальному етапі педагогічного експерименту ($\bar{x} \pm S_{\bar{x}}$)**

Вид тестування	Експериментальна група		Контрольна група	
	результат	бали	результат	бали
Підтягування на високій перекладині, рази	$11,71 \pm 0,13$	$3,71 \pm 0,13$	$10,07 \pm 0,49$	$2,86 \pm 0,21$
Стрибок у довжину з місця, см	$236,29 \pm 2,67$	$3,43 \pm 0,14$	$221,43 \pm 2,02$	$3,00 \pm 0,15$
Вис на зігнутих руках, с	$24,50 \pm 1,68$	$3,29 \pm 0,13$	$18,36 \pm 1,76$	$2,71 \pm 0,13$
Піднімання тулуба в сід за 30 с, рази	$26,0 \pm 0,38$	$3,29 \pm 0,13$	$21,07 \pm 0,74$	$2,79 \pm 0,16$
Стрибок у висоту з місця, см	$42,71 \pm 1,13$	$3,43 \pm 0,14$	$37,36 \pm 1,21$	$3,0 \pm 0,15$
Загальний бал	$17,1 \pm 0,33$		$14,4 \pm 0,36$	

Порівняльний аналіз результатів виконання тесту «стрибок у довжину з місця» представників експериментальної та контрольної груп виявив достовірно вищі показники юнаків експериментальної групи. Різниця становила 6,3 % (14,9 рази), $t=4,44$ ($p<0,05$). Середні показники рівня розвитку вибухової сили в експериментальній групі склали $236,29 \pm 2,67$ см ($3,43 \pm 0,14$ бали), у контрольній – $221,43 \pm 2,02$ см ($3,00 \pm 0,15$ бали) і знаходились у межах середнього рівня (табл. 3).

За результатами тестування статичної силової витривалості на формувальному етапі педагогічного експерименту показники експериментальної групи виявились достовірно вищими за показники контрольної групи на 6,1 с (25,1 %), $t=2,52$ ($p<0,05$). Середні значення результатів виконання тесту «вис на зігнутих руках» в експериментальній групі відповідали середньому рівню і становили $24,50 \pm 1,68$ с ($3,29 \pm 0,13$ бали). Показники контрольної групи відповідали низькому рівню і склали $18,36 \pm 1,76$ с ($2,71 \pm 0,13$ бали) (табл. 3).

Аналіз динаміки рівня розвитку динамічної силової витривалості дозволив констатувати, що на формувальному етапі експерименту показники в експериментальній групі були достовірно вищими, ніж у контрольній. Різниця становила 4,9 рази (19 %), $t=5,93$ ($p<0,05$). Середньостатистичні величини результатів виконання тестової вправи «піднімання тулуба в сід за 30 с» у експериментальній групі склали $26,0 \pm 0,38$ рази ($3,29 \pm 0,13$ бали) і відповідали якійсь оцінці середнього рівня. Показники контрольної групи знаходилися у межах оцінки низького рівня і становили $21,07 \pm 0,74$ рази ($2,79 \pm 0,16$ бали) (табл. 3).

Повторне дослідження рівня розвитку швидкісно-силових здібностей студентської молоді за результатами виконання тестового завдання «стрибок у висоту з місця» засвідчило достовірне зростання результатів серед

представників експериментальної групи. У порівнянні з контрольною групою показники в експериментальній групі достовірно покращились на 12,5 %, що становило 5,4 см ($t=3,23$ при $p<0,05$). Середній показник представників експериментальної групи складав $42,71 \pm 1,13$ см ($3,43 \pm 0,14$ бали), у контрольній групі – $37,36 \pm 1,21$ см ($3,0 \pm 0,15$ бали) і відповідав якісним оцінкам середнього рівня (табл. 3).

Загальні показники рівня розвитку силових якостей студентів на формувальному етапі педагогічного експерименту становили $17,1 \pm 0,33$ бали в експериментальній і $14,4 \pm 0,36$ бали в контрольній групі (табл. 3). Слід відмітити достовірну позитивну динаміку показників формувального етапу порівняно з констатувальним, що спостерігалась в обох групах. Достовірне покращення загального показника рівня розвитку силових якостей в експериментальній групі складало 32,2 %, приріст становив 5,5 бали ($t=14,44$ при $p<0,05$), у контрольній групі – 17,4 %, приріст складав 2,5 бали ($t=4,98$ при $p<0,05$).

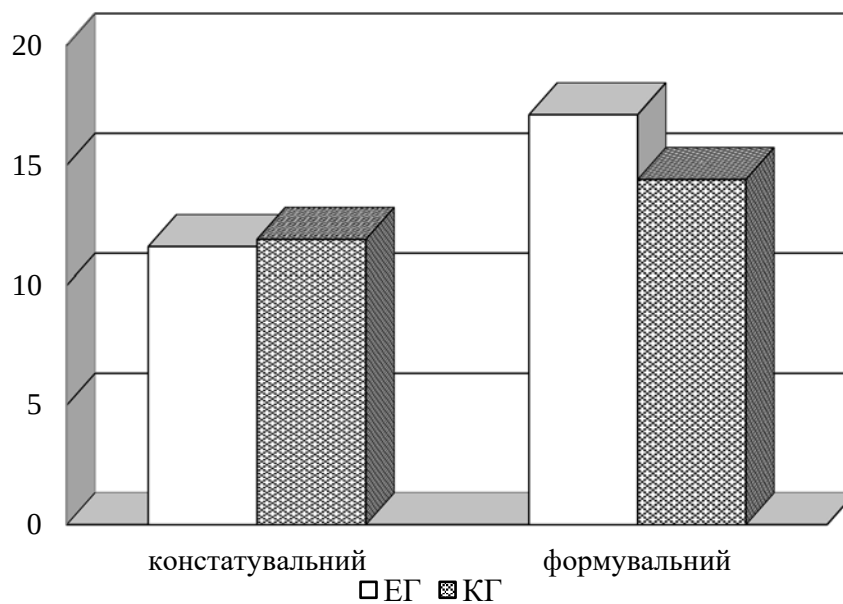

Рис. 1. Динаміка загального показника рівня розвитку силових якостей студентів СНАУ на початку і в кінці педагогічного експерименту (бали).

Порівняльний аналіз результатів дослідження загального показника рівня розвитку силових якостей в експериментальній та контрольній групах дозволяє стверджувати, що на формувальному етапі педагогічного експерименту показник представників експериментальної групи достовірно вищий за показник контрольної групи. Різниця кількісних характеристик показника обох груп становила 15,8 %, що складало 2,7 бали (рис. 1). За

шкалою оцінювання загальний показник розвитку силових якостей студентів експериментальної групи відповідав достатньому рівню, рівень показника контрольної групи визначено як середній.

Висновки. Таким чином, результати дослідження засвідчують ефективність використання засобів кросфіту задля розвитку силових якостей студентів в умовах освітнього процесу з фізичного виховання аграрного ЗВО за усіма показниками і загальним показником рівня розвитку силових якостей.

Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на розробку експериментальної методики розвитку професійно важливих фізичних якостей студентів ЗВО аграрного профілю та перевірку її ефективності в умовах секційних занять кросфітом.

Література:

1. Сахненко А. В. Акмеологічні засади організації професійно орієнтованого фізичного виховання студентів аграрних спеціальностей: дисс. ... докт. філософії: 017. Суми, 2020. 271 с.
2. Пилипей Л. П. Теоретико-методичні основи професійно-прикладної фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів: дис. ... д-ра наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02). Київ. 2011.
3. Сахненко А. В. Особливості формування професійно важливих якостей студентів аграрних спеціальностей у процесі акмеологічно спрямованого професійно орієнтованого фізичного виховання. Молодий вчений. № 8 (84). 2020. С. 169-174.
4. Claudino J. G., Gabbett T. J., Bourgeois F., Souza H. D. S., Miranda R. C., Mezêncio B., Serrão J. C. CrossFit overview: systematic review and meta-analysis. *Sports medicine-open* 2018. № 4 (1). P. 1-14.
5. Dominski F. H., Serafim T. T., Siqueira T. C., Andrade A. Psychological variables of CrossFit participants: a systematic review. *Sport sciences for health*. 2021. № 17. P. 21-41.
6. Hak P. T., Hodzovic E., & Hickey B. The nature and prevalence of injury during CrossFit training. *The Journal of Strength & Conditioning Research*. 2022.
7. Partridge J. A., Knapp B. A., Massengale B. A. An investigation of motivational variables in CrossFit facilities. *Journal of Strength and Conditioning Research*. 2014. № 28. P. 1714-1721.
8. Paine J., Uptgraft J., & Wylie R. CrossFit study. *Command and General Staff College*. 2010. P. 1-34.
9. Ягодзінський В. П. Методика розвитку фізичних якостей курсантів-десантників засобами кросфіту у процесі фізичного виховання: автореф... канд.пед.наук.: 13.00.02 – теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров'я). Київ, 2020. 21 с.
10. Грибан Г. П., Пилипчук П. Б. Розвиток фізичних якостей у студентів засобами силових видів спорту. *The VIII International Science Conference «Impact of modernity on science and practice», April 6–7, 2021, Madrid, Spain*. С. 101-103.
11. Следніков Л. С., Жиденко А. О. Обґрунтування ефективності використання методики розвитку фізичних якостей дітей 6-14 років за допомогою ігрового кросфіту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15.: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (Фізична культура і спорт)*. Київ, 2019. № 3. С. 527–530.
12. Чепелюк А., Малай Г. Інноваційні засоби тренування для розвитку фізичних якостей велосипедистів. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 3 (3).

13. Корчагін М. В., Ольховий О. М., Откидач В. С., Мартиненко О. М. Розвиток фізичних якостей спортсменів, які спеціалізуються в бойовому двоборстві у підготовчому мезоциклі. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2018. № 1 (17). С. 302-306.
14. Knapp B. A. Rx'd and shirtless: An examination of gender in a CrossFit box. *Women in Sport and Physical Activity*. 2015. № 23. P. 42–53. URL: <http://journals.humankinetics.com/wspaj-back-issues/wspaj-volume-23-issue-1-april/rxsquod-and-shirtless-an-examination-of-gender-in-a-crossfit-box>
15. Meyer J., Morrison J., & Zuniga J. (2017). The benefits and risks of CrossFit: a systematic review. *Workplace health & safety* 2017. № 65 (12). P. 612-618.
16. Базилевич Н., Тонконог О. Вплив занять кросфітом на формування мотивації студентів до регулярних занять фізичною культурою і спортом. *Молодий вчений*. 2017. № 2. С. 113–117.
17. Базилевич Н., Тонконог О. Особливості використання нового виду спорту «Crossfit» у самостійній фізкультурно-оздоровчій роботі студентів. *Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» Спецвипуск*. 2016. С. 136–142.
18. Зіамбет В.Ю., Астраханкіна Ю.С. Кросфіт як спосіб підвищення ефективності фізичної підготовки студентів вузу. *Молодий вчений*. 2016. № 7. С. 1061-1063.
19. Кокорев Д.А. Кросфіт тренування як інноваційний компонент у фізичному вихованні студентів. *Пріоритетні напрями розвитку науки та освіти*. 2016. № 1 (8). С. 134–137.
20. Степанова І., Дутко Т., Жорова О. Засоби кросфіту в системі секційних занять фізичним вихованням студентів закладів вищої освіти. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі*. 2018. № 4 (36). С. 88–93.
21. Sakhnenko, A. V. (2020). Analysis of the level of professionally important physical qualities development in future specialists of the agrarian industry of Ukraine. *Sciences of Europe*. 2020. № 3 (51). P. 66–71.

References:

1. Sakhnenko, A. V. (2020). Akmeologichni zasady orhanizatsii profesiino oriietovanoho fizychnoho vykhovannia studentiv ahrarnykh spetsialnostei: dyss. ... dokt. filosofii: 017. [Acmeological principles of organization of professionally oriented physical education of agricultural specialties students: diss. ... Dr. philosophy: 017]. Sumy. [in Ukrainian].
2. Pylypei, L.P. (2011). Teoretyko-metodychni osnovy profesiino-prykladnoi fizychnoi pidhotovky studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. [Theoretical and methodological foundations of professional and applied physical training of students of higher educational institutions]. Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Sakhnenko, A.V. (2020). Osoblyvosti formuvannia profesiino vazhlyvykh yakostei studentiv ahrarnykh spetsialnostei u protsesi akmeologichno spriamovanoho profesiino oriietovanoho fizychnoho vykhovannia [Peculiarities of the formation of professionally important qualities of agricultural specialties students in the acmeologically oriented professionally oriented physical education process]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 8 (84), 169-174. [in Ukrainian].
4. Claudino, J. G., Gabbett, T. J., Bourgeois, F., Souza, H. D. S., Miranda, R. C., Mezêncio, B., Serrão, J. C. (2018). CrossFit overview: systematic review and meta-analysis. *Sports medicine-open*. 4 (1). 1-14 [in English].
5. Dominski, F. H., Serafim, T. T., Siqueira, T. C., Andrade, A. (2021). Psychological variables of CrossFit participants: a systematic review. *Sport sciences for health*. 17. 21-41 [in English].
6. Hak, P. T., Hodzovic, E., & Hickey, B. (2022). The nature and prevalence of injury during CrossFit training. *The Journal of Strength & Conditioning Research* [in English].

7. Partridge, J. A., Knapp, B. A., Massengale, B. A. (2014). An investigation of motivational variables in CrossFit facilities. *Journal of Strength and Conditioning Research*. 28. 1714-1721 [in English].
8. Paine, J., Uptgraft, J., & Wylie, R. (2010). CrossFit study. *Command and General Staff College*. 1-34 [in English].
9. Yahodzinskyi, V. P. (2020). Metodyka rozvytku fizychnykh yakostei kursantiv-desantnykiv zasobamy krosfitu u protsesi fizychnoho vykhovannia [Methodology for the physical qualities development of paratrooper cadets using crossfit in the physical education process]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Hryban, H. P., & Pylypchuk, P. B. (2021). Rozvytok fizychnykh yakostei u studentiv zasobamy sylovykh vydiv sportu [Physical qualities development in students by strength sports means]. *The VIII International Science Conference «Impact of modernity on science and practice», April 6–7, Madrid, Spain*. 101-103 [in Ukrainian].
11. Sliednikov, L. S., & Zhydenko, A. O. (2019). Obgruntuvannia efektyvnosti vykorystannia metodyky rozvytku fizychnykh yakostei ditei 6-14 rokiv za dopomohoiu ihrovoho krosfitu [Justification of the effectiveness of the developing physical qualities method using of children 6-14 years old with the game crossfit help]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 15.: Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (Fizychna kultura i sport) – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 15.: Scientific and pedagogical problems of physical culture (Physical culture and sport)*. Kyiv, 3. 527–530 [in Ukrainian].
12. Chepeliuk, A., & Malai, H. (2021). Innovatsiini zasoby trenuvannia dlia rozvytku fizychnykh yakostei velosypedystiv [Innovative training means for the physical qualities development of cyclists]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*. 3 (3) [in Ukrainian].
13. Korchahin, M. V., Olkhovyi, O. M., Otkydach, V. S., Martynenko, O. M. (2018). Rozvytok fizychnykh yakostei sportsmeniv, yaki spetsializuiutsia v boiovomu dvoborstvi u pidhotovchomu mezotsykli [Physical qualities development of athletes who specialize in combat duels in the preparatory mesocycle]. *Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu – Ukrainian Journal of Medicine, Biology and Sports*. 1 (17). 302-306 [in Ukrainian].
14. Knapp, B. A. (2015). Rx'd and shirtless: An examination of gender in a CrossFit box. *Women in Sport and Physical Activity*. 23. P. 42–53. Retrieved from <http://journals.humankinetics.com/wspaj-back-issues/wspaj-volume-23-issue-1-april/rxrsquod-and-shirtless-an-examination-of-gender-in-a-crossfit-box> [in English].
15. Meyer, J., Morrison, J., & Zuniga, J. (2017). The benefits and risks of CrossFit: a systematic review. *Workplace health & safety* 65 (12). P. 612-618 [in English].
16. Bazylevych, N., & Tonkonoh, O. (2017). Vplyv zaniat krosfitom na formuvannia motyvatsii studentiv do rehuliarnykh zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom [The crossfit classes influence on the students' motivation formation for regular physical education and sports]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*. 2. 113–117 [in Ukrainian].
17. Bazylevych, N., & Tonkonoh, O. (2016). Osoblyvosti vykorystannia novoho vydu sportu «Srossfit» u samostiinii fizkulturno-ozdorovchii roboti studentiv [Peculiarities of the new sport type “Crossfit” using in the students' independent physical culture and health work]. *Humanitarnyi Visnyk DVNZ “Pereiaslav-Khmelnytskyi DPU imeni Hryhoriia Skovorody” Spetsvypusk – Special issue of Humanitarian Bulletin of State Higher Educational Institution “Pereiaslav-Khmelnytskyi DPU named after Hryhoriy Skovoroda”*. 136–142 [in Ukrainian].

18. Ziambet, V.Iu, & Astrakhankina, Yu.S. (2016). Krosfit yak sposib pidvyshchennia efektyvnosti fizychnoi pidhotovky studentiv vuzu [Crossfit as a way to increase the efficiency of physical training of university students]. *Molodyi vcheny – A young scientist*. 7. 1061-1063 [in Ukrainian].
19. Kokoriev, D.A. (2016). Krosfit trenuvannia yak innovatsiinyi komponent u fizychnomu vykhovanni studentiv [Crossfit training as an innovative component in students' physical education]. *Priorytetni napriamy rozvytku nauky ta osvity – Priority areas of science and education development*. 2016. 1 (8). 134–137. [in Ukrainian].
20. Stepanova, I., Dutko, T., & Zhorova, O. (2018). Zasoby krosfitu v systemi sektsiinykh zaniat fizychnym vykhovanniam studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Means of crossfit in the sectional classes system for students' physical education of higher education institutions]. *Aktualnye nauchnye issledovanyia v sovremennom myre – Actual scientific research in the modern world*. 4 (36). 88–93 [in Ukrainian].
21. Sakhnenko, A. V. (2020). Analysis of the level of professionally important physical qualities development in future specialists of the agrarian industry of Ukraine. *Sciences of Europe*. 3 (51). P. 66–71 [in English].

УДК 37.034+378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-488-495](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-488-495)

Семенова Людмила Сергіївна кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної культури, спорту та здоров'я, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», пр. Гагаріна 8, м. Дніпро, 49005, тел.: (097)501-12-62, <https://orcid.org/0000-0002-7421-9174>

Соколова Ліна Олександрівна кандидат технічних наук, доцент кафедри фізичної культури, спорту та здоров'я, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», пр. Гагаріна 8, м. Дніпро, 49005, тел.: (099) 724-59-21, <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Клименко Ірина Миколаївна викладач кафедри мовної підготовки, Дніпровський державний медичний університет, вул. В.Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044. тел.: (063)394-67-50

Романюта Інна Анатоліївна кандидат медичних наук, доцент кафедри терапевтичної стоматології, Дніпровський державний медичний університет, вул. В.Вернадського, 9, Дніпро, 49044, тел.: (067) 562-70-71

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. Реформування вищої освіти України спричинено багатьма чинниками, зокрема, процесом інтеграції країни до Європейського Співтовариства. В цьому контексті спостерігається більша мобільність студентів, розширення міжнародного спілкування, збільшення доступу до цифрової інформації та розуміння значення якості та спрямованості освіти. Важливим напрямком підготовки сучасних фахівців є не тільки навчання висококваліфікованих та професійно компетентних працівників, але й спеціалістів з високими моральними якостями. Тому метою дослідження є розробка заходів щодо покращення морального виховання студентів.

Для розробки змісту морального виховання студентів з використанням історичного методу дослідження було проаналізовано життя та діяльність видатних професіоналів. Серед них були виділені особистості, життя та діяльність яких можуть бути прикладом високих етичних норм (Теодор Гааз, Джон Говард, Альберт Швейцер).

Також проаналізовано життя та діяльність видатних особистостей, які працювали у нашому місті, а саме:

- безкорислива допомога бідним людям Івана Лешко-Попеля,
- праці, присвячені етичним питанням першого ректора Катеринославської медичної академії професора Володимира Порфрійовича Карпова,
- принципи виховання студентської молоді та формування культури взаємовідносин серед колег професора Івана Олександровича Логвіненка.

Для формування особистості майбутнього фахівця підкреслено важливе значення вивчення гуманітарних дисциплін, мовної підготовки. Етичні питання постійно обговорюються зі студентами-медиками на кафедрі мовної підготовки під час вивчення життя та професійної діяльності відомих представників світової науки і культури. Запропоновані заходи, щодо покращення морального виховання студентів, а саме: створити науково-методичний центр з морального виховання студентів на базі кафедр гуманітарних дисциплін, створити електронний архів методичної та спеціальної літератури з морального виховання студентів, забезпечити проведення регулярних вебінарів для викладачів з морального виховання студентів, включати питання морального виховання студентів до курсів підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: молодь, моральне виховання, студенти, освіта

Semenova Liudmyla Serhiivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physical Culture, Sports and Health, Dnipro, State Higher Educational Institution «Ukrainian State University of Chemical Technology», Gagarin St., 8, Dnipro, 49005, tel.: (097) 501-12-62, <https://orcid.org/0000-0002-7421-9174>

Sokolova Lina Oleksandrivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physical Culture, Sports and Health, Dnipro State Higher Educational Institution «Ukrainian State University of Chemical Technology», Gagarin St., 8, Dnipro, 49005, tel.: (099) 724-59-21, <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Klymenko Iryna Mykolaivna Teacher of Language Training Department, Dnipro State Medical University, V. Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, tel.: (063) 394-67-50

Romanyuta Inna Anatoliyivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of Therapeutic Dentistry, Dnipro State Medical University, V. Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, tel.: (067) 562-70-71

THE WAYS TO IMPROVE MORAL EDUCATION OF YOUTH IN UKRAINIAN UNIVERSITIES

Abstract. The reform of higher education in Ukraine is caused by many factors, in particular, the process of the country's integration into the European

Community. In this context, there has been bigger mobility of students, expansion of international communication, increased access to digital information and understanding of the importance of quality and focus of education. An important direction of training of modern specialists is not only the training of highly qualified and professionally competent workers, but specialists with high moral qualities. Therefore, the purpose of the research is to develop measures to improve the moral education of students.

To develop the content of moral education of students using the historical research method, the lives and activities of outstanding professionals were analyzed. Among them there were identified personalities whose lives and activities can be an example of high ethical norms (Theodore Haas, John Howard, Albert Schweitzer).

The life and activities of outstanding personalities who worked in our city were also analyzed, namely:

- disinterested help to the poor by Ivan Leshko-Popel
- works of the first rector of the Katerynoslav Medical Academy, Professor Volodymyr Porfiryovych Karpov on the ethical issues
- the principles of education of student youth and the formation of a corporate culture among colleagues of Professor Ivan Oleksandrovysh Logvinenko,

For the formation of the personality of the future specialist, the importance of studying humanities and language training is emphasized. At the language training department during the study of the life and professional activities of famous representatives of world science and culture ethical issues are constantly discussed with medical students. Measures to improve the moral education of students are proposed, namely: to create a scientific and methodical center for the moral education of students on the basis of departments of humanitarian disciplines, to create an electronic archive of methodological and special literature on the moral education of students, to ensure the holding of regular webinars on the moral education of students for teachers, to include the issue of moral education of students in upgrade training courses for faculty members.

Keywords: youth, moral education, students, education

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування освіти, зокрема вищої освіти України зумовлене інтеграцією країни до Європейського Співтовариства. Тому спостерігається більша мобільність молоді, розширення її міжнародного спілкування, розширення доступу до цифрової інформації. В той же час важлива підготовка не тільки висококласних фахівців, але й спеціалістів з високими моральними якостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування моральних якостей у молоді висвітлюються такими українськими ученими як, М.Фіцула, В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелєва, К.Жмак. Однак заходи щодо

покращення морального виховання студентів. поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі.

Мета статті – є розробка заходів щодо покращення морального виховання студентів.

Виклад основного матеріалу Національна система освіти України ґрунтується на основних принципах гуманізму та культурного різноманіття. Радикальні зміни сьогодення, які впроваджуються в українській вищій освіті, спричинені багатьма чинниками, зокрема, процесом інтеграції країни до Європейського Співтовариства. В контексті інтеграції до Європейського простору спостерігається більша мобільність студентів, яка супроводжується розширенням міжнародного спілкування, збільшенням доступу до цифрової інформації та поглибленням розуміння якості та спрямованості освіти. Для підготовки професіоналів з високими моральними якостями важливо застосовувати найкращі прогресивні інновації з різних сфер науки.

При вивченні, аналізі життя та діяльності видатних науковців у дисциплінах гуманітарного блоку студенти набувають не лише спеціальних знань, але й формуються як особистості, орієнтовані на найкращі людські якості та цінності. Гуманітарні науки збагачують загальнокультурний світогляд майбутніх фахівців, допомагають оволодіти професією, зберегти відданість їй, бути відповідальними перед суспільством, різнопланово поєднувати різні галузі науки. Водночас гуманітарні науки, окрім всебічного розвитку, допомагають розвивати креативне та критичне мислення, комунікативні та аналітичні здібності, виховувати такі якості, як гуманізм, альтруїзм, працьовитість.

Прикладом високих етичних норм гуманізму був видатний лікар і меценат Федір Гааз (1780-1853). Усі свої кошти він спрямував на допомогу бідним та в'язням. На постаменті його пам'ятника були викарбовані такі слова "Поспішайте на добрі справи".

Британський громадський активіст, меценат, реформатор тюремних справ Джон Говард (1726-1790) брав участь у боротьбі з епідеміями на півдні України і загинув тут, відрізнявся високим гуманізмом.

Альберт Швейцер (1875-1965) – німецький та французький філософ, доктор філософії, теології та медицини, автор фундаментальних праць з теології. В Африці (Габон) побудував лікарню і довгий час надавав медичну допомогу місцевим жителям. Науковець був нагороджений Нобелівською премією миру за велику гуманістичну діяльність у підтримці світового миру, яку він витратив на лікування прокази в Африці [1].

Праця лікаря та гуманіста Катеринослава Івана Лешка-Попеля є прикладом безкорисливого служіння суспільству. Люди називали його «другом бідних», «народним лікарем», «видатним лікарем». Він був відомою

людиною наприкінці XIX – початку XX століття. Життєві та гуманітарні прагнення І.В. Лешко-Попеля слугують прикладом для морального виховання поколінь лікарів на основі найкращих традицій минулого. Людина великої душі, глибоко розуміюча медичний обов'язок, Іван Лешко-Попель, відрізнявся від багатьох своїх колег, був сповнений особливою чуйністю та чутливістю. День і ніч пацієнти стукали у його двері, і він завжди був готовий «допомогти хворому і піти до протилежного кінця міста пішки, на Кайдак чи Амур, де люди чекали його як надію» [2].

Етичним питанням медицини присвячені праці відомого вченого, першого ректора Катеринославської медичної академії професора Володимира Порфирійовича Карпова. У своїй роботі «Гіппократ і колекція Гіппократа» професор В.П. Карпов підкреслює, що Гіппократ пропонує дотримуватися принципу індивідуалізації у лікуванні із суворим дотриманням етичних норм. Слід зазначити, що професор В.П. Карпов був і талановитим вченим, і видатним педагогом. Значну увагу приділяв навчанню та педагогічній роботі. Він вважав, що лекції є основою навчально-виховного процесу. Його лекції, як зазначали слухачі, були блискучими за змістом і глибокими за формою. При цьому він завжди враховував рівень підготовленості аудиторії. Студенти його любили. Володимир Порфирійович виховав плеяду учнів, видатних вчених, таких як М.Л. Гербільський, Н.Х. Флеров та інших [3].

Професор Іван Олександрович Логвиненко, завідувач кафедри соціальної гігієни та управління охороною здоров'я Дніпропетровської медичної академії, вважав, що виховання студентської молоді має бути спрямоване на формування не тільки високих професійних, але і моральних якостей. Особливу увагу приділяв культурі взаємовідносин колег. Він казав: «Атмосфера в колективі повинна навчити красі людських стосунків, культурі думок і вчинків». Професор І.О. Логвиненко завжди першим приходив на роботу, починаючи трудовий день з прибирання свого кабінету. Охайність, зразковий порядок і дисципліна повинні бути в усьому, вважав Іван Олександрович. Він був вимогливий не лише до викладачів та учнів, але, перш за все, до себе. Основною характеристикою професора була самовідданість у роботі, і саме цього він очікував від підлеглих. Незважаючи на вимогливість до своєї роботи, І.О. Логвиненко був чуйною, уважною людиною, завжди як батько ставився до молодих колег та студентів, знав їх соціальні та побутові проблеми, часто зустрічався зі студентами у гуртожитках [4].

Однією з найважливіших умов підготовки висококваліфікованих фахівців будь-якої галузі є їх мовна підготовка, рівень якої значною мірою визначає якість освіти та ефективність подальшої професійної діяльності. Особливо знання професійної термінології дозволяють успішно опановувати

навчальні предмети, знання іноземної мови розширює доступ до інформаційних ресурсів, що сприяє професійному зростанню фахівця.

Питання гуманітарного змісту постійно обговорюються зі студентами-медиками 1-го та 2-го курсів на кафедрі мовної підготовки під час вивчення життя та професійної діяльності відомих представників світової науки і культури. На кожному занятті з латинської мови та основ медичної термінології викладачі приділяють особливу увагу розділу підручника під назвою «Чи знаєш ти...», який стосується деяких історичних та культурних подій, пов'язаних із медичною наукою [5]. Закономірно, що гуманітарний матеріал вводиться в курс медичної латини, незважаючи на свою короткочасність та суто професійну термінологічну спрямованість. Сучасна наукова термінологія, зокрема її медичний розділ, відображає багатовікову історію медицини. Загальновідомо, що приблизно три чверті медичної термінології має грецьке походження. Перша причина полягає в тому, що греки були засновниками раціональної медицини у золотий вік грецької цивілізації в V столітті до н. е.

Взагалі, медична професія, об'єктом якої є людина, зобов'язує слуг Гіппократа володіти *arte humanitate, labore et scientia*. *Arte humanite* включає не тільки людяність і співчуття, але й певний рівень освіти, культури та інтелекту. Значна частина гуманітарного матеріалу, представленого на заняттях з латинської мови, присвячена латинським висловом та прислів'ям з метою ознайомлення студентів із давнім суспільним устроєм та філософією, що складається зі слів та виразів давнього походження: "яблуко розбрату", "Ахілесова п'ята", "Голова Медузи". Однак, не кожен може точно зрозуміти значення фрази, оскільки не знайомий із зразками та персонажами античної міфології, епізодами історії та подробицями життя давніх греків та римлян. Ті слова, які увійшли до професійної мови медичної професії, особливо вимагають кваліфікованих коментарів викладачів латинської мови – "уранізм", "геростратизм" тощо.

Англійська мова на сучасному етапі є міжнародною мовою багатьох сфер, зокрема світової медичної науки. Студенти у період навчання у ВНЗ приймають участь у різних грантах, конкурсах, олімпіадах, завдання яких передбачає ознайомлення з найсучаснішими досягненнями у певних сферах та галузях науки, що найчастіше опубліковані англійською мовою. Отже, гарне володіння англійською мовою відкриває для студентів нові перспективи та можливості [6,7]. Для практичного оволодіння англійською мовою, отримання необхідної інформації зі спеціальної літератури студентам-медикам пропонуються оригінальні медичні статті, патенти або тези з англomовних романів, таких як А.Д. Кронін "Цитадель", А. Хейлі "Остаточний діагноз", С. Моем "Підбиття підсумків", А. Уолкер "Медицина" тощо [8].

Таким чином, гуманітарні дисципліни відіграють важливу роль у формуванні професійних компетенцій майбутніх фахівців, сприяють накопиченню спеціальних знань та розвивають здатність застосовувати їх на практиці, а також формують особистість молоді на основі загальних принципів людяності.

Отже, з метою удосконалення морального виховання студентів пропонується:

- 1) створення науково-методичних центрів з морального виховання студентів на базі кафедр гуманітарних дисциплін;
- 2) формування електронних архівів (банків) методичної та спеціальної літератури з морального виховання студентів;
- 3) проведення регулярних теоретичних та практичних вебінарів для викладачів з морального виховання студентів;
- 4) включення питань морального виховання студентів до курсів підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів.

Література:

1. Ступак Ф. Я. Історія медицини: підручник / Ф. Я. Ступак. – К: Книга-плюс, 2016. – 128 с.
2. Semyonova L. S. Impotance of studying I.V. Leshko-Popel activities for moral education of medical students/ L. S. Semyonova// Медичні перспективи. - 2017.- № 1.- С. 141-146
3. Семенова Л. С. Пам'яті професора Володимира Порфирійовича Карпова / Л.С. Семенова// Медичні перспективи. - 2013. - № 3. - С. 157-159.
4. Семенова Л. С. Згадаймо вчителя та колегу Івана Олександровича Логвіненка / Л.С. Семенова // Медичні перспективи. - 2015. - № 1. - С. 146-147.
5. Смольська Л.Ю. Латинська мова та основи медичної термінології / Л.Ю.Смольська. – К.: Медицина, 2010- 440 с.
6. Аврахова Л. Я. Англійська мова для студентів-медиків : підручник / Л. Я. Аврахова. – К.: Медицина, 2012. – 440с.
7. Бакаїва Г. Е. Англійська для спеціального призначення в Україні: навч. посіб./ Г.Е. Бакаїва. – К.: Ленвіт, 2004. – 118 с.
8. On doctoring / R. Reyholds, G. Stone, L. Nixon, D. Wear. – New York: Simon and Schuster. 1995. - 118 с.

References:

1. Stupak, F.Y. (2016). *Istoriia medytsyny [History of medicine]*. Kyiv: Kniga-plus [in Ukrainian].
2. Semenova, L.S. (2017). Vaznlyvist vyvchenia diialnosti I.V .Leshko-Popelia dlia moralnogo vykhovannia medychnykh studentiv [Impotance of studying I.V. Leshko-Popel activities for moral education of medical students]. *Medychni perspektyvy-Medical Perspectives*, 1, 141-146 [in Ukrainian].
3. Semenova, L.S. (2013). Pamiati propessora Volodymyra Porfiriivycha Karpova [In memory of Professor Volodymyr Porfiriiovych Karpov]. *Medychni perspektyvy-Medical Perspectives*, 3, 157-159 [in Ukrainian].

4. Semenova, L.S. (2015). Zhadaimo vchytelia ta kolegu Ivana Oleksanrovycha Logvunenka [Let us remember the teacher and colleague Ivan Aleksandrovic Logvinenko]. *Medychni perspektyvy-Medical Perspectives*, 1, 146-147 [in Ukrainian].
5. Smolska, L.Yu. (2012). *Latynska mova ta osnovy medychnoi terminologii [The Latin Language and Medical Terminology Basics]*. Kyiv: Medytsyna [in Ukrainian].
6. Bakaiva, G.E. (2004). *Angliiska dlia spetsialnogo pryznachennia v Ukraini [English for Specific Purpose (ESP) in Ukraine]*. Kiev: Lenvit [in Ukrainian].
7. Avrahova, L.Ya. (2012). *Angliiska dlia meduchnykh studentiv [English for Medical Students]*. Kiev: Medytsyna [in Ukrainian].
8. Reyholds, R., Stone, G., Nixon, L., & Wear, D. (1995). *Pro likuvania [On doctoring]*. Niu York: Simon and Schuster [in USA].

УДК 614.8:331.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-496-510](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-496-510)

Тимошук Світлана Василівна кандидат хімічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79007, тел.: (032) 239-45-47, <https://orcid.org/0000-0002-3124-0328>

Попович Святослав Ігорович старший викладач, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79007, тел.: (032) 276-83-65, <https://orcid.org/0000-0003-3558-6681>

Федина Лариса Олександрівна кандидат хімічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79007, тел.: (032) 239-45-47, <https://orcid.org/0000-0001-6597-674X>

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕЧНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. Важливість освіти у сприянні безпечному та здоровому професійному середовищу є значною, але поточні навчальні методи та інструменти, які використовуються у закладах освіти, не завжди можуть надати студентам практичні навички та досвід з безпеки. Дослідження показали, що традиційні методи навчання не дають достатніх знань з питань безпеки. Методи навчання та організаційні рішення, особливо у сфері безпеки процесу, відіграють ключову роль у перетворенні отриманих знань у практичні навички, які можна використовувати під тиском надзвичайної ситуації. Проведене опитування серед студентів показало, що близько 90% з них вважають питання безпеки важливими у своїй професійній діяльності. У роботі відзначають, що підготування висококваліфікованого фахівця передбачає забезпечення його теоретичними знаннями, практичними навиками та розвинутими особистісними якостями. Для формування безпечного професійного середовища необхідно володіти фундаментальними, практичними та диспозиційними знаннями. Вони дозволяють людям вирішувати складні проблеми, розуміючи можливу природу проблеми та причинно-наслідкові зв'язки. Обмежені можливості для практичного застосування знань у традиційних освітніх програмах підвищують ризик виникнення нещасних випадків через відсутність практичних навичок у надзвичайних ситуаціях. У тексті стверджується, що практичне навчання має відбуватися після початкового інструктажу, і пропонується використовувати

проблемні завдання для розвитку практичних навичок аналізу виробничих процесів. Обговорюється використання віртуальних технологій для створення цікавого та ефективного навчального досвіду. У тексті робиться висновок, що хоча віртуальна реальність не може замінити традиційні підходи до отримання знань і практичних навичок, вона може доповнити їх і значно покращити когнітивну готовність. Розвиток особистісних якостей передбачає формування ризик-орієнтованого мислення та активної позиції щодо безпеки праці. Багато в чому на поведінку співробітників впливає прихована професійна культура. Для створення безпечного середовища необхідні відкрите спілкування, розширення можливостей співробітників і тісна співпраця. Особистий розвиток є невід'ємною частиною навчання з безпеки та створює середовище відповідальності та ризик-орієнтованого мислення, що має вирішальне значення для запобігання нещасним випадкам і травмам. Залучаючи співробітників і приділяючи пріоритет безпеці, організації можуть зменшити ймовірність небезпечних подій і створити культуру безпечного робочого місця.

Запропоновано модель створення безпечного професійного середовища яка складається п'яти основних етапів. Успішна є модель управління безпекою ґрунтується на інтеграції культури безпеки в систему управління. Першочерговим завданням в діяльності організації є формування у всіх учасників відповідального ставлення до своїх обов'язків, дій вчинків, а також повної відповідальності за прийняті рішення. Головне завдання керівника – це налагодження каналів комунікації серед усіх учасників професійного середовища. Освіта, навчання, розвиток практичних навичок та особистісних характеристик з питань безпеки мають забезпечити формування цілісного знання і мислення, необхідних для прийняття обґрунтованих рішень з мінімальним ризиком для самого себе та навколишнього середовища.

Ключові слова: безпека праці, роботодавець, працівник, культура безпеки, мотивація.

Tymoshuk Svitlana Vasylivna Candidate of Chemistry Science, Associate Professor, Senior Lecturer, Department of Safety Life, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1, Lviv, 79007, tel.: (032) 239-45-47, <https://orcid.org/0000-0002-3124-0328>

Popovych Svyatoslav Ihorovych Senior Lecturer, Department of Physical Education and Sports, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1, Lviv, 79007, tel.: (032) 276-83-6

Fedyna Larysa Oleksandrivna Candidate of Chemistry Science, Associate Professor, Senior Lecturer, Department of Safety Life, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1, Lviv, 79007, tel.: (032) 239-45-47, <https://orcid.org/0000-0001-6597-674X>

THE ROLE OF EDUCATION IN FORMING A SAFE PROFESSIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The importance of education in promoting a safe and healthy professional environment is significant, but current teaching methods and tools used in educational institutions may not always provide students with practical safety skills and experience. Studies have shown that traditional teaching methods do not provide sufficient knowledge on safety issues. Teaching methods and organizational decisions, particularly in the area of process safety, play a key role in transforming acquired knowledge into practical skills that can be used under the pressure of emergency situations. A survey of students showed that about 90% of them consider safety issues important in their professional activities. At work, it is noted that the preparation of a highly qualified specialist involves providing them with theoretical knowledge, practical skills, and developed personal qualities. To create a safe professional environment, it is necessary to possess fundamental, practical, and dispositional knowledge. They allow people to solve complex problems by understanding the possible nature of the problem and cause-and-effect relationships. Limited opportunities for the practical application of knowledge in traditional educational programs increase the risk of accidents due to the lack of practical skills in emergency situations. The text asserts that practical training should take place after initial instruction and proposes using problem tasks to develop practical skills in analyzing production processes. The use of virtual technologies to create an engaging and effective learning experience is discussed. The text concludes that while virtual reality cannot replace traditional approaches to acquiring knowledge and practical skills, it can complement them and significantly improve cognitive readiness. The development of personal qualities involves the formation of risk-oriented thinking and an active stance towards occupational safety. The hidden professional culture has a significant influence on employees' behavior. To create a safe environment, open communication, expanding employee opportunities, and close cooperation are necessary. Personal development is an integral part of safety training and creates an environment of responsibility and risk-oriented thinking that is crucial for preventing accidents and injuries. By involving employees and prioritizing safety, organizations can reduce the likelihood of hazardous events and create a culture of a safe workplace.

A model for creating a safe professional environment consisting of five main stages has been proposed. The successful safety management model is based on integrating a culture of safety into the management system. The primary task in the organization's activities is to foster a responsible attitude towards one's duties, actions, and decisions, as well as full accountability for them by all participants. The main task of the leader is to establish communication channels among all

participants of the professional environment. Education, training, the development of practical skills, and personal characteristics in matters of safety should ensure the formation of a comprehensive knowledge and thinking necessary for making informed decisions with minimal risk to oneself and the surrounding environment.

Keywords: workplace safety, employer, employee, safety culture, motivation.

Постановка проблеми. З розвитком науково технічного прогресу в галузі інформаційних технологій з'являються нові вимоги до кваліфікації працівників, зокрема поряд із відмінними професійними навиками виникає потреба у розвитку творчих здібностей, лідерських якостей, здатності самостійно приймати рішення. Успіх у розвитку таких здібностей головно залежить від якості навчання. Тому важлива роль належить закладам освіти, бо саме від знань набутих під час навчання залежить успіх професійної діяльності. В процесі навчання ми не тільки отримуємо певні знання, набуваємо навиків, але також набуваємо досвіду який формуватиме нашу поведінку, впливатиме на прийняття рішень саме через отримані знання. Жодна професійна діяльність не може вважатися успішною, якщо не забезпечено належного рівня безпеки працівникам та навколишньому середовищу.

Гарантування безпеки професійної діяльності є актуальними у всіх галузях економіки без виключення. За даними Міжнародної організації праці кількість нещасних випадків зі смертельними наслідками за останні 10 років зменшилася майже на порядок, проте не зменшилася кількість випадків із високим рівнем ризику щодо фізичного, психологічного чи ментального здоров'я. Виробничі травми, захворювання та смертність призводять до значних економічних витрат для окремих осіб, роботодавців, урядів і суспільства. Негативні наслідки таких явищ включають пільгову пенсію, втрату кваліфікованого персоналу, прогули, високі витрати на лікування та страхові внески. Також слід врахувати, що робота працівників, які піддають щоденній втомі часто супроводжується помилками у виконанні та створює загрозу виникнення нещасного випадку. Європейське агентство з безпеки та гігієни праці підрахувало, що 3,9 % світового валового внутрішнього продукту і 3,3 % європейського валового внутрішнього продукту витрачається на боротьбу з виробничими травмами та професійними захворюваннями [1]. Аналіз основних причини нещасних випадків та надмірного ризику пов'язують із низьким рівнем знань з техніки безпеки, здебільшого через нерозуміння працівниками причинно-наслідкових зв'язків у власній роботі, а також низьким рівнем соціальної відповідальності за формування безпечного середовища. Сучасна освіта з безпеки та гігієни праці здебільшого ґрунтується на аналізі конкретних причин виникнення нещасних випадків, які призвели до масштабних аварій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо ряд теорій, які намагаються пояснити причини виникнення небезпечних подій. Мабуть найвідомішою є «теорія доміно», яка стверджує, що нещасний випадок є результатом ланцюга послідовних подій. Така послідовність починається з соціального чинника, навколишнього середовища, індивідуального чинника, небезпечних дій, механічних та фізичних небезпек, нещасних випадків, травм тощо. Очікується, що усунення будь-якої однієї ланки з цього ланцюжка “доміно” може запобігти аварії.

Leveson вважав недоцільним аналізувати інциденти як серію подій, особливо для соціально-технічної системи, оскільки вона нехтує основними взаємозв'язками між компонентами системи [2]. Складність соціально-технічної системи постійно зростає, де людина та її робочі звички є інтегрованою частиною цієї системи [3]. Отже, це спонукає нас розглядати безпеку не як просто людську надійність, а як інтегровану систему, оскільки всі взаємодіють одна з одною, щоб спричинити помилку чи інцидент [2].

З розвитком цифрових технологій усі провідні організації мають системи реєстрації аварій/інцидентів (Industry 4.0), тому сьогодні доступна велика кількість даних, пов'язаних з безпекою праці. Це дало можливість розвивати методи які базуються на аналізі даних [4]. Сьогодні такі дані є в машинобудуванні [5], біобезпеці [6], ядерній безпеці, ергономіці [7], енергетичній безпеці, культурі безпеки [8] тощо. Це відіграє вирішальну роль у розвитку досліджень і є підґрунтям для подальших досліджень. Основна мотивація організацій, що стоять за таким величезним збором даних, полягає в тому, щоб вивчити минулі події, з метою запобігання повторенню таких інцидентів у майбутньому. База даних може бути безцінним джерелом інформації; однак сама по собі база не може зрозуміти цю інформацію. Люди повинні розуміти інформацію в базі даних і контекстуалізувати її, тому інтенсивно розвиваються методи інтелектуального аналізу даних [9] і моделювання рішень [10]. Проте такий аналіз має один недолік: він не дає можливість в повній мірі вивчити причинно-наслідкові зв'язки. Автори [11] зазначають, що метод ідентифікації небезпек, який базується виключно на розслідування нещасного випадку на робочому місці не є ефективним оскільки залежить від методів та фаховості експерта. Ідентифікація небезпечних чинників, які виявляють при розслідування нещасних випадків не зможуть гарантувати високий рівень безпеки [12]. Зазвичай вони дають можливість визначити першопричину, яка саме в цій ситуації призвела до нещасного випадку. Не можна стверджувати, що за інших обставин вона також була б причиною нещасного випадку. Ефективне навчання на основі інцидентів безпеки можливе лише за наявності правильних організаційних факторів. Виявленні причини небезпек повинні безпосередньо супроводжуватися

плануванням і впровадженням коригувальних дій. Якість запропонованих коригувальних дій залежить від виявлених причин, які в свою чергу залежать від переконання, що є першопричиною. Логічно припустити, що поверхневі розслідування призведуть до пропозиції заходів недостатніх для коригування. Найважливіші засоби контролю, необхідні для подолання вище вказаної загрози полягають у необхідності сприяти розвитку культури, яка заохочує вибір і впровадження коригувальних дій, спрямованих на вирішення очевидних причин.

Мета статті. Ми пропонуємо розглядати питання безпеки не лише як правила безпечної поведінки у різних ситуаціях, а як навчання безпечної поведінки, де безпека є пріоритетом у прийнятті всіх рішень. Враховуючи різноманітну природу та характер прояву небезпек це вимагає від працівників і керівників усіх ланок глибоких знань не лише в галузі їхньої професійної діяльності, а й високого рівня освіченості загалом. Випускники повинні бути здатними аналізувати небезпеки поза технічними причинами враховуючи дії самих працівників, віддалено оцінювати наслідки прийнятих рішень.

Виклад основного матеріалу. Підготовка висококваліфікованого фахівця передбачає, що у процесі навчання майбутній фахівець отримає глибокі теоретичні знання, набуде практичних навиків та розвине особистісні якості (рис.1).

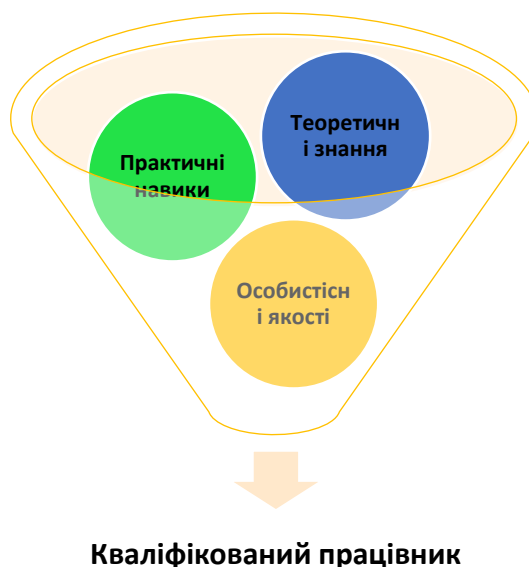

Рис. 1 Необхідні складові для підготовки висококваліфікованого працівника

Освіта з питань безпеки є важливою у сприянні безпечному та здоровому робочому середовищу; однак сучасні педагогічні методи та інструменти що використовують заклади вищої освіти не завжди можуть забезпечити

реальними практичними навиками та досвідом з питань безпеки. Опитування студентів будівельних спеціальностей показало, що традиційні методи навчання не дають достатніх знань з безпеки для роботи на будівельних майданчиках. Крім того, в роботі [13] помітили, що поточні системи навчання безпеки мають обмежену ефективність, не охоплюють цільову аудиторію або проводяться в масштабах, які не відповідають їх важливості.

Методи навчання та організаційні рішення, особливо у сфері безпеки процесу, відіграють ключову роль, оскільки вони мають перетворитися на здатність використовувати отримані знання на практиці, у реальній ситуації діючи під тиском події на момент аварії [14]

Опитування проведене нами серед студентів показало, що близько 90% студентів вважають питання безпеки важливим у їхній професійній діяльності. Для студентів природничих факультетів цей показник сягав понад 90%, а для студентів гуманітарних факультетів понад 80%.

Знання у формуванні безпечного професійного середовища.

Навчання з питань безпеки це неперервний процес, який розпочинається від пізнання навколишнього світу у ранньому дитинстві, збуття професійних навиків у закладах освіти і продовжується у процесі професійної діяльності. В роботі [15] виокремлюють три форми знань: основоположні, практичні та диспозиційні.

Основоположні знання ґрунтуються розуміння питань безпеки та нещасних випадків. Глибоке знання є важливим, оскільки вони дозволяють розв'язувати складні проблеми, дозволяючи людині зрозуміти можливу природу проблеми та причинно-наслідкові зв'язки.

Практичні знання розглядають на різних рівнях починаючи від простих фактичних знань (наприклад, знання про відповідне обладнання/процес) до розуміння того, як конкретний процес працює на практиці, яких процедур необхідно дотримуватися з конкретними обладнання тощо. Практичні знання включають прийоми та навички, які дозволяють застосувати основоположні знання. В умовах прийнятного рівня ризику практичні знання використовують для досягнення визначених цілей. У випадку підвищеного рівня ризику практичні знання полягають у здатність контролювати ситуацію та вибирати, які дії гарантуватимуть безпеку і не завдадуть шкоди здоров'ю.

Диспозиційні знання допомагають людям застосовувати свої основоположні та практичні знання в дії.

На практиці всі ці види знань однаково важливі та підсилюють одне одного. Тому з точки зору навчання безпечних та здорових умов праці необхідно враховувати всі аспекти знань.

Практичні навички у формування безпечного професійного середовища.

Студенти відзначають що, навчальні програми не передбачають можливості практичного застосування отриманих знань. Багато нещасних випадків трапляється через відсутність практичних навиків у екстримальних ситуаціях [16]. Традиційне навчання у вигляді інструктажів є лише первинним етапом навчання безпечної поведінки на робочому місці. Наступним етапом має бути відпрацювання навиків безпечної поведінки у аварійних ситуаціях. Слід зауважити в більшості галузей економіки виробничі процеси автоматизовані чи напівавтоматизовані, тому практичні навички полягають у аналізі виробничих процесів на різних стадіях. За обмежених ресурсів, зазвичай, використання проблемно-пошукових завдань, обговорення методів їхнього вирішення сприяє розвитку практичних навиків.

З розвитком технологій з'являються нові методи набуття практичних навиків. Зараз більше, ніж будь-коли, уваги приділяється створенню захоплюючого навчального досвіду, який використовує віртуальні технології та цифровізацію освіти. Доведено, що проактивна навчальна діяльність з визначення небезпек закріплює знання та значно зменшує кількість інцидентів і травм на робочому місці. Існує багато досліджень щодо використання переваг віртуальної реальності в освіті, що включає досягнення в симуляції, моделюванні та розробці програмного забезпечення для навчання безпеки на основі ігрових технологій [17]. Запропонований підхід, у порівнянні з традиційними системами навчання, має потенціал для покращення когнітивної готовності операторів шляхом звернення до трьох компонентів усвідомлення ситуації, а саме відчуття безпосередньої участі у виробничих процесах, розуміння їхнього значення та мети, і навчитися прогнозувати поточний стан у найближчому майбутньому [18]. Перевагами віртуальної реальності є відомості про небезпеку, які максимально наближені до реальності. Звичайно, що такі види навчання не можуть замінити традиційні підходи у набутті знань та практичних навиків, але є дуже вигідним їхнім доповненням.

Розвиток особистісних характеристик у формування безпечного професійного середовища.

Звичайно найкращі результати в навчанні з питань безпеки досягають коли забезпечити всі три складові (рис.1), проте традиційні форми навчання мало уваги приділяють розвитку особистісних характеристик, які є основою формування усвідомлення відповідальності за власні дії. Розвиток особистісних характеристик передбачає формування ризик-орієнтованого мислення та активної позиції щодо безпеки праці. В багатьох аспектах поведінка працівника спричинена прихованою професійною культурою. Відкритість у спілкуванні, розширення можливостей працівників і тісна співпраця є необхідними для формування безпечого середовища. Співробітники повинні мати можливість відкрито обговорювати свої

проблеми з керівниками через відкритий діалог та різні форми спілкування. Вигоди, які можна отримати від залучення працівників, величезні. Дослідження показали, що в організаціях з низким рівнем залученості працівників у діяльність компанії небезпечні події трапляються на 62% частіше порівняно із компаніями де працівники беруть активну участь у прийнятті рішень [19]. Керівники повинні враховувати елемент безпеки в усіх своїх рішеннях, щоб направляти та впливати на прийняття рішень і дії інших для запобігання катастрофам і травмам.

Культура безпеки професійної діяльності – це система особистісних і соціальних цінностей, норм і правил, в основі яких лежить безумовність пріоритетів безпеки при виконанні людиною будь-якої професійної та суспільної діяльності. Визначаючи культуру безпеки певним станом розвитку особи, доцільно враховувати, що вона формується упродовж усього її життя, в якому окремих період займає професійна підготовка в умовах навчальних закладів. Підвищення освіченості населення та культури з питань безпеки праці залишається пріоритетним завданням державної політики, зокрема засобами вищої освіти, яка готує висококваліфікованих працівників та ланку безпосередніх керівників, які особисто відповідають за безпеку праці на кожному робочому місці.

Таким чином, створення справжнього партнерства у сфері безпеки означає спільну роботу керівництва та робочої сили над досягненням загальних і зрозумілих цілей безпеки за допомогою чіткої та послідовної комунікації, ефективного моніторингу, звітування та рішучих дій для дослідження блокувань і вжиття відповідних коригувальних дій, якщо це необхідно.

Практичне значення.

Численні дослідження показують, що безпека покращує результати бізнесу. Небезпечні операції призводять до втрати часу, поранених співробітників і втрати морального духу. Тим не менш, багато організацій побоюються, що додаткові процеси безпеки можуть забрати час і гроші. Так, але це час і гроші витрачені дарма. Витрати на профілактику в рази менші порівнянно з витратами на усунення нещасних випадків.

Будь яка професійна діяльність – це складна мережа взаємозалежностей між фізичними об'єктами, інформацією, комунікаційними каналами та каналами знань і діяльністю по прийняттю рішень.

Рис. 2 Головні етапи у створенні безпечного професійного середовища

Ми вважаємо, що успішною є модель управління безпеки є та, що ґрунтується на інтеграції культури безпеки в систему управління. Першочерговим завданням в діяльності організації є формування у всіх учасників відповідального ставлення до своїх обов'язків, дій вчинків, а також повної відповідальності за прийняті рішення (рис. 2). Роль керівника полягає не лише у контролі, а підтримці і сприянні працівникам на всіх рівнях. Культура безпеки той чинник який допомагає підвищити відповідальність за мінімального контролю. Ефективна система управління вимагає підтримки як керівництва, так і залучення працівників. Важливо, щоб співробітники брали участь у процесі вирішення проблем, бо саме вони володіють тими знаннями про небезпеки та небезпечні методи роботи, а також вони володіють потенційно корисними знаннями про те, що може чи не може спрацювати з точки зору засобів контролю та захисту. Роль керівників трохи інша – вона полягає у налагодженні комунікації, формуванні і реалізації корпоративної культури. Прийняття рішень, реалізація та оцінка ефективності повинно бути спільною метою для всіх учасників професійної діяльності компанії. Це призводить до відчутних результатів, які поширюються по всьому підприємству, оскільки вони пов'язані з діяльністю усіх учасників.

Будь яка діяльність не буде успішною якщо вона не проводитиметься з максимально можливим рівнем безпеки. Тому на другому етапі необхідно донести, що однією із основних цілей компанії є максимальне дотримання безпеки. Як зазначалося раніше, навчання це безперервний процес, тому

необхідно передбачити можливість навчання у процесі професійної діяльності. На нашу думку, ефективність навчання з питань безпеки зростає за умови, що метою програми цілісне підвищення професійності, кваліфікації працівника, що включає виконання обов'язків з максимальним рівнем безпеки щодо себе та оточення.

Повертаючись до питання контролю, але вже не з боку керівника, а системи контролю в компанії, то в літературі пропонують інтеграцію систем безпеки з якістю, навколишнім середовищем і продуктивністю [20]. Інтегрована теорія управління безпекою складається як з процесів вирішення проблем на основі поведінки, так і з процесу зміни культури [21].

Відповідно до [22] така інтеграція може бути здійснена на трьох рівнях:

- Стратегічна та культурна інтеграція з метою покращення навчання, постійного вдосконалення продуктивності, залучення зацікавлених сторін та спільного управління;
- Координація спільних бізнес-процесів між безпекою, якістю та навколишнім середовищем (наприклад, політика, планування, процедури, аудити, контроль невідповідності, запобіжні та коригувальні дії та огляди керівництва);
- Відповідність різних стандартів (наприклад, ISO 9001, ISO 14000, OHSAS 18001, ISO 45001) з перехресними посиланнями та, можливо, спільною інформаційною системою.

Після визначення головних показників у роботі, в тому числі із безпеки, наступним етапом гарантування безпечності професійного середовища є мотивування до підвищення рівня безпеки. Найперше, щоб підвищити ефективність безпеки, нам потрібно наймати людей, які володіють знаннями та навиками які необхідні для роботи. Одним із критеріїв, для потенційних кандидатів, повинна бути умова безпечного виконання робіт. Глибокі знання з питань безпеки є передумовою безпечної поведінки. У роботах [23-24] стверджують, мотивувати це почути «голос безпеки». Його можна пояснити, як поведінку, спрямовану на підвищення безпеки шляхом ідентифікації потенційних небезпек і можливостей для позитивних змін. Залучення працівників шляхом до прийняття рішень є найкращим способом мотивування. Проте треба чітко розуміти, що найсильніша мотивація сама по собі не підвищить і не закріпить досягнення, якщо вона не буде підкріплена знаннями та добре розвинутими навиками.

Зміна технологій сьогодні відбувається швидкими темпами, тому необхідно забезпечити можливість постійного вдосконалення та навчання в процесі професійної діяльності. Організації повинні регулярно навчати співробітників, щоб забезпечити актуальність знань вмінь і навиків.

Висновки. Організація і управління охороною праці є комплексним завданням, і його вирішення потребує комплексних міждисциплінарних знань, а отже і міждисциплінарних форм організації навчального процесу. Підготовка фахівців різних галузей з питань безпеки професійної діяльності повинна здійснюватися через розуміння необхідності формування професійної компетентності у забезпеченні безпеки життєдіяльності. Освіта має реагувати на виклики сучасного професійного середовища, адаптувавши навчальні плани, методики викладання та стратегії для вирішення питань безпеки. Необхідно передбачити врахування потреб як з боку роботодавців так і з боку працівників. Одним із шляхів вирішення безпеки на робочому місці є формування культури безпеки, що спрямоване на зміну підходів щодо визначення мети, шляхів і методів розвитку та побудови безпечного професійного простору. Освіта, навчання, розвиток практичних навиків та особистісних характеристик з питань безпеки мають забезпечити формування цілісного знання і мислення, необхідних для прийняття обґрунтованих рішень з мінімальним ризиком для самого себе та навколишнього середовища. Сама по собі безпека не є гнучкою, але підходи керівників та менеджерів повинні бути амбівалентним. Це одна з проблем у дотриманні суворого, послідовного підходу до безпеки: якщо дозволити комусь зробити щось небезпечне хоча б один раз, це зменшить усі інші спроби зробити це належним чином. Лідери та менеджери можуть проявляти гнучкість в різних питаннях, але це не про безпеку.

Література:

1. Type of injuries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osha.europa.eu/en/tools-and-resources/eu-osha-thesaurus/term/48321c>.
2. Leveson N. A new accident model for engineering safer systems / N. Leveson // *Safety Science*. – 2004. – №42(4). – P. 237–270.
3. Qureshi Zahid H., A. Ashraf Muhammad, Amer Yousef (2007). [IEEE 2007 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management - Singapore (2007.12.2-2007.12.4)] *2007 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management - Modeling industrial safety: A sociotechnical systems perspective*. , (), 1883–1887. doi:10.1109/ieem.2007.4419519
4. Shyur H.-J. A quantitative model for aviation safety risk assessment / H.-J. Shyur // *Computers & Industrial Engineering*. – 2008. – №54(1). – P.34–44.
5. Liang H. The structure and emerging trends of construction safety management research: A bibliometric review / H. Liang, S. Zhang, Y. Su // *Int. J. Occup. Saf. Ergon.* – 2020. – № 26. – P. 469–488.
6. Garg K.C. Bibliometrics of global malaria vaccine research / K.C. Garg, S. Kumar, Y. Madhavi, M. Bahl // *Health Inf. Libr. J.* – 2009. – 26. – P.22–31.
7. Silva J.A. Human reliability and ergonomics: A literature review from 1963 to 2011 / J.A. Silva, N.L. Menegon, M.M. de Carvalho // *Work*. – 2012. – 41. – P. 3252–3259.

8. van Nunen K. Bibliometric analysis of safety culture research / K. van Nunen; J. Li, G. Reniers, K. Ponnet // *Saf. Sci.* – 2018. – № 108. – P. 248–258.
9. Raviv G. Analyzing risk factors in crane-related near-miss and accident reports / G. Raviv, B. Fishbain, A. Shapira // *Safety Science*. – 2017. – №91. –P. 192–205.
10. Mistikoglu G. Decision tree analysis of construction fall accidents involving roofers / G. Mistikoglu, I. Gerek, E. Halil, M. Ercan, P.E. Usmen, H. Cakan, E. E. Kazan // *Expert Systems with Applications*. – 2015. – №42(4). –P. 2256–2263.
11. Dhalmahapatra K. On accident causation models, safety training and virtual reality / K. Dhalmahapatra, S. Das, J. Maiti // *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*. – 2020. –P. 1–32.
12. Stemn E. Failure to learn from safety incidents: Status, challenges and opportunities / E. Stemn, C. Bofinger, D. Cliff, M. E. Hassall // *Safety Science*. 2018. – №101. – 313–325.
13. Saleh J.H. From learning from accidents to teaching about accident causation and prevention: Multidisciplinary education and safety literacy for all engineering students / J.H. Saleh, C.C. Pendley // *Reliab. Eng. Syst. Safe.* – 2012. – №99. –P. 105–113.
14. Gajek A. Process safety education – learning at the level of the establishment and at the human level / A. Gajek // *Chem. Eng. Trans.* – 2019. – №77. – 841–846.
15. Lukic D. How organisations learn from safety incidents: a multifaceted problem / D. Lukic, A. Margaryan, A. Littlejohn // *Journal of Workplace Learning*. –2010. – №22(7). –P. 428–450.
16. Reese, C.D., Eidson, J.V.: *Handbook of OSHA Construction Safety and Health*. CRC/Taylor & Francis, Boca Raton (2006), 256 p.
17. Le Q.T. A Social Virtual Reality Based Construction Safety Education System for Experiential Learning / Q. T. Le, A. Pedro, C. S. Park // *Journal of Intelligent & Robotic Systems*. – 2015. – №79(3-4). –P. 487–506.
18. Davide Manca; Sara Brambilla; Simone Colombo (2013). Bridging between Virtual Reality and accident simulation for training of process-industry operators. *Advances in Engineering Software*, 55, 1-9. doi:10.1016/j.advengsoft.2012.09.002
19. Harter J.K., Schmidt F.L., Killham E.A., Agrawal S. Q12 meta-analysis: The relationship between engagement at work and organizational outcomes – Omaha, NE: Gallup, 2009, 39p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrbartender.com/images/Gallup.pdf>
20. DeJoy D.M. Behavior change versus culture change: Divergent approaches to managing workplace safety / D.M. DeJoy // *Safety Science*. – 2005. – №43(2). –P. 105–129.
21. DeJoy D.M. Making work safer: Testing a model of social exchange and safety management / M. D. David, J.D. Lindsay, J. V. Robert, G. W. Mark // *Safety Science* – 2010. – №41(2). –P. 163–171.
22. Jørgensen T.H. Integrated management systems – three different levels of integration / T.H. Jørgensen, R. Arne, M. Dolores Mellado // *Journal of Cleaner Production*. – 2006. – №14(8). – P. 713–722.
23. Bazzoli A. Speaking Up about Workplace Safety: An Experimental Study on Safety Leadership / A. Bazzoli, M. Curcuruto, J.I. Morgan, M. Brondino, M. Pasini // *Sustainability*. – 2020. – №12. – 7458.
24. Curcuruto M. Upward safety communication in the workplace: How team leaders stimulate employees' voice through empowering and monitoring supervision / M. Curcuruto, M.A. Griffin // *Safety Science*. – 2023. – №157. – 105947

References:

1. Type of injuries. Retrieved from <https://osha.europa.eu/en/tools-and-resources/eu-osha-thesaurus/term/48321c>.
2. Leveson N. (2004). A new accident model for engineering safer systems. *Safety Science* 42(4), 237–270. doi:10.1016/s0925-7535(03)00047-x
3. Qureshi, Zahid H.; A. Ashraf, Muhammad; Amer, Yousef (2007). [IEEE 2007 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management - Singapore (2007.12.2-2007.12.4)] 2007 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management - Modeling industrial safety: A sociotechnical systems perspective. , (), 1883–1887. doi:10.1109/ieem.2007.4419519
4. Huan-Jyh Shyur (2008). A quantitative model for aviation safety risk assessment. *Computers & Industrial Engineering*, 54(1), 34–44. doi:10.1016/j.cie.2007.06.032
5. Liang, H.; Zhang, S.; Su, Y. (2020). The structure and emerging trends of construction safety management research: A bibliometric review. *Int. J. Occup. Saf. Ergon.* , 26, 469–488.
6. Garg, K.C.; Kumar, S.; Madhavi, Y.; Bahl, M. (2009). Bibliometrics of global malaria vaccine research. *Health Inf. Libr. J.*, 26, 22–31.
7. Silva, J.A.; Menegon, N.L.; de Carvalho, M.M. (2012). Human reliability and ergonomics: A literature review from 1963 to 2011. *Work* , 41 (Suppl. S1), 3252–3259.
8. Karolien van Nunen; Li, J.; Reniers, G.; Ponnet, K. (2018). Bibliometric analysis of safety culture research. *Saf. Sci.* 108, 248–258.
9. Raviv, Gabriel; Fishbain, Barak; Shapira, Aviad (2017). Analyzing risk factors in crane-related near-miss and accident reports. *Safety Science*, 91, 192–205. doi:10.1016/j.ssci.2016.08.022
10. Mistikoglu, Gulgun; Gerek, Ibrahim Halil; Erdis, Ercan; Mumtaz Usmen, P.E.; Cakan, Hulya; Kazan, Emrah Esref (2015). Decision tree analysis of construction fall accidents involving roofers. *Expert Systems with Applications*, 42(4), 2256–2263. doi:10.1016/j.eswa.2014.10.009
11. Dhalmahapatra, Krantiraditya; Das, Souvik; Maiti, Jhareswar (2020). On accident causation models, safety training and virtual reality. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 1–32. doi:10.1080/10803548.2020.1766290
12. Stemn, Eric; Bofinger, Carmel; Cliff, David; Hassall, Maureen E. (2018). Failure to learn from safety incidents: Status, challenges and opportunities. *Safety Science*, 101, 313–325. doi:10.1016/j.ssci.2017.09.018
13. Saleh, J.H., Pendley, C.C. (2012) From learning from accidents to teaching about accident causation and prevention: Multidisciplinary education and safety literacy for all engineering students. *Reliab. Eng. Syst. Safe*, 99, 105–113. doi:10.1016/j.ress.2011.10.016
14. Gajek, A. (2019). Process safety education – learning at the level of the establishment and at the human level. *Chem. Eng. Trans.* 77, 841–846. <https://doi.org/10.3303/CET1977141>.)
15. Lukic, Dane; Margaryan, Anoush; Littlejohn, Allison (2010). How organisations learn from safety incidents: a multifaceted problem. *Journal of Workplace Learning*, 22(7), 428–450. doi:10.1108/13665621011071109
16. Reese, C.D., Eidson, J.V.: Handbook of OSHA Construction Safety and Health. CRC/Taylor & Francis, Boca Raton (2006).
17. Le, Quang Tuan; Pedro, Akeem; Park, Chan Sik (2015). A Social Virtual Reality Based Construction Safety Education System for Experiential Learning. *Journal of Intelligent & Robotic Systems*, 79(3–4), 487–506. doi:10.1007/s10846-014-0112-z
18. Davide Manca; Sara Brambilla; Simone Colombo (2013). Bridging between Virtual Reality and accident simulation for training of process-industry operators. *Advances in Engineering Software*, 55, 1–9. doi:10.1016/j.advengsoft.2012.09.002

19. J.K. Harter, F.L. Schmidt, E.A. Killham, S. Agrawal Q12 meta-analysis: The relationship between engagement at work and organizational outcomes - Omaha, NE: Gallup, 2009, 39p. Retrieved from <http://www.hrbartender.com/images/Gallup.pdf>
20. David M. DeJoy (2005). Behavior change versus culture change: Divergent approaches to managing workplace safety. *Safety Science*, 43(2), 105–129. doi:10.1016/j.ssci.2005.02.001
21. David M. DeJoy; Lindsay J. Della; Robert J. Vandenberg; Mark G. Wilson (2010). Making work safer: Testing a model of social exchange and safety management. *Safety Science*, 41(2), 163–171. doi:10.1016/j.jsr.2010.02.001
22. Tine H. Jørgensen; Arne Remmen; M. Dolores Mellado (2006). Integrated management systems – three different levels of integration. *Journal of Cleaner Production*, 14(8), 713–722. doi:10.1016/j.jclepro.2005.04.005
23. Andrea Bazzoli, Matteo Curcuruto, James I. (2020). Morgan, Margherita Brondino and Margherita Pasini Speaking Up about Workplace Safety: An Experimental Study on Safety Leadership. *Sustainability*, 12, 7458; doi:10.3390/su12187458
24. Matteo Curcuruto, Mark A. Griffin (2023). Upward safety communication in the workplace: How team leaders stimulate employees' voice through empowering and monitoring supervision. *Safety Science*, 157, , 105947 <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2022.105947>

УДК 373.2.017:33]:159.922(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-511-518](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-511-518)

Трофаїла Наталія Дмитрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20304, <https://orcid.org/0000-0002-9865-6133>

ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Стаття присвячена проблемі економічного виховання дітей дошкільного віку, зокрема, з визначення ролі співпраці закладу дошкільної освіти та сімей вихованців з даної проблеми. Обґрунтовано роль сім'ї, вплив сімейного господарювання на формування у дитини засад соціально-економічного досвіду. Проблема економічного виховання дітей визначалася актуальною в різні історичні часи. Починаючи з педагогів-класиків до сучасних науковців ведеться багато дискусій, щодо розробки системи навчання дітей елементарних економічних знань.

У зв'язку із бурхливим розвитком економічних процесів у світі, стала необхідність залучати дітей до економічного життя набагато раніше, ніж це було декілька десятиріч тому. Це дає необхідність зниження вікових меж для початку економічного виховання дітей як подальшої фундаментальної бази економічної освіти. У дошкільному віці у дітей формуються багато якостей, однією з яких є моральні, і складовою їх частиною є ощадливість. Тому економічне виховання дітей дошкільного віку є однією із складових всебічного розвитку дитини. Воно необхідно для подальшого дорослого життя дитини. Доведено, що сучасні заклади дошкільної освіти мають всі можливості для реалізації цілеспрямованої педагогічної діяльності в сфері економічної освіти дошкільників. Водночас, ознайомлення дітей з деякими доступними економічними уявленнями не є обов'язковим у програмі дошкільної освіти. Доводиться констатувати, що сьогодні економічна освіта дітей дошкільного віку є скоріше епізодичною, ніж цілеспрямованою та системною.

Отже, у наукових дослідженнях останніх років, економічне виховання на етапі дошкільного дитинства, визначається важливим завданням сучасної освіти, що сприятиме становлення дитини самостійною, соціально адаптованою, правильно зорієнтованою в економічних явищах, успішною в сучасних умовах ринкової економіки.

Ключові слова: економічне виховання, заклад дошкільної освіти, сім'я, діти дошкільного віку.

Trofaia Nataliia Dmytrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Child Psychology and Pedagogy, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20304, <https://orcid.org/0000-0002-9865-6133>

ECONOMIC EDUCATION AS A NECESSARY COMPONENT OF COMPREHENSIVE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article is devoted to the problem of economic education of preschool children, in particular, to the determination of the role of cooperation between the preschool education institution and the families of pupils in this problem. The role of the family, the influence of family management on the formation of the foundations of socio-economic experience in a child is substantiated. The problem of economic upbringing of children was determined to be relevant at different historical times. Starting from classical teachers to modern scientists, there are many discussions about the development of a system for teaching children basic economic knowledge.

In connection with the rapid development of economic processes in the world, it became necessary to involve children in economic life much earlier than it was several decades ago. This makes it necessary to lower the age limits for starting economic education of children as the further fundamental basis of economic education. In preschool age, many qualities are formed in children, one of which is moral, and thrift is a component of them. Therefore, economic education of preschool children is one of the components of a child's comprehensive development. It is necessary for the further adult life of the child. It has been proven that modern preschool education institutions have all the possibilities for the implementation of purposeful pedagogical activities in the field of economic education of preschoolers. At the same time, familiarizing children with some available economic concepts is not mandatory in the preschool education program. It must be stated that today the economic education of preschool children is episodic rather than purposeful and systematic.

So, in the scientific studies of recent years, economic education at the stage of preschool childhood is defined as an important task of modern education, which will contribute to the child becoming independent, socially adapted, correctly oriented in economic phenomena, successful in modern conditions of the market economy.

Keywords: economic education, preschool education institution, family, preschool children.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань держави в умовах сьогодення є розвиток особистості дитини як основний ресурс, що визначає поступальний рух суспільства. Це задекларовано в Законах України «Про охорону дитинства», «Про дошкільну освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», у Сімейному кодексі України, Базовому компоненті дошкільної освіти, який орієнтує педагогів на формування у дітей дошкільного віку предметно-практичної компетенції, яку визначає як обізнаність дитини з предметним світом, його особливостями, уміння застосовувати елементарні економічні поняття, ощадливого ставлення до речей та грошових коштів. Відтак, у сучасних умовах входження нашої держави у світовий економічний простір, коли дитину вже з перших років оточує економічне середовище, наповнене різноманітними економічними поняттями і процесами, актуалізується необхідність і важливість економічного виховання дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що у сучасній педагогічній теорії економічне виховання розглядається багатоаспектно. Дослідники С. Батишев, Ю. Васильє, Н. Кулакова розглядають економічне виховання як одну із складових трудового виховання. У цьому випадку економічна освіта й виховання виявляються в підготовці вихованців до життя і праці й стають однією з необхідних умов громадської, трудової й моральної зрілості людини. М. Малишев, К. Петросян, О. Соболева, В. Розов, Б. Шемякін П. Шемякін вбачають в економічному вихованні синтез трудового, морального, ідейно-політичного виховання, що може вважатися самостійним напрямком, має специфічні цілі, завдання, зміст і перебуває в діалектичному взаємозв'язку з іншими сторонами виховання.

Мета статті - висвітлення важливості економічного виховання дітей дошкільного віку в сучасній теорії та практиці дошкільної освіти України.

Виклад основного матеріалу. Економічне виховання на етапі дошкільного дитинства, визначається важливим завданням сучасної освіти, що сприятиме становлення дитини самостійною, соціально адаптованою, правильно зорієнтованою в економічних явищах, успішною в сучасних умовах ринкової економіки.

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти передбачено формування в дітей елементарних споживчих уявлень, зокрема про товари і послуги, гроші. В освітній лінії «Дитина у світі культури» в частині «Предметний світ» зазначено, що дитина 6 (7) років має «уявлення про заощадливе ведення домашнього господарства, вміє ощадливо ставитися до речей, грошей. Розрізняє соціальні ролі «покупець», «продавець», поняття «товар», «гроші», «заощадливий», «недбайливий».

Досліджуючи проблематику економічного виховання дітей старшого дошкільного віку, перш за все, необхідно надати визначення поняттю «економічне виховання».

Теоретичні основи початкового економічного виховання дітей дошкільного віку представлені в педагогічних працях Я.Коменського, Й.Песталоцці, Д.Локка, Ф.Фребеля, М.Монтессорі, К.Ушинського, А.Макаренка, Є.Водовозової, С.Русової, В.Сухомлинського.

В працях Ж.Руссо, Й.Песталоцці важливі думки, положення, рекомендації по вихованню дітей дошкільного віку, багато із них мають відношення до економічного виховання: уміння працювати, оволодіння практичними навичками, які дають людині життєву стійкість.

Сучасні науковці А. Богуш та Н. Гавриш визначають економічне виховання як організовану педагогічну діяльність, спеціально створену систему роботи, спрямовану на формування у дітей екологічної свідомості [2].

Дослідниця А. Сазонова, визначає мету економічного виховання, як «формування у дітей доступних економічних понять; виховання з раннього дитинства свідомого користувача всім, що надається дітям для їх щасливого дитинства; виховання поваги до тих, хто піклується про них».

Н.Дудник виділяє основи економічного виховання дошкільників:

- соціальна значущість проблеми – сучасні економічні умови вимагають необхідності виховання з дошкільного віку та набуття самостійності, діяльності, ініціативності, старанності, економічної компетентності, людяності, що є базою готовності для подальшого дорослого життя;
- формування повноцінної особистості як суб'єкта економічної соціалізації, економічної освіти дітей дошкільного віку, формування основ економічної культури, залучення дітей до дорослої економіки, як одного з чинників економічної соціалізації, яка безмежно впливає на відносини дитини на духовні та матеріальні цінності, становлення економічної соціалізації дітей;
- формування у дітей старшого дошкільного віку економічних знань, усвідомлення дітьми економічних понять.

Крім того, головне завдання економічного виховання вбачається в психологічному захисті дитини від негативних впливів суспільства шляхом створення психологічно комфортної для дошкільника обстановки.

На думку В. Бурла, система економічного виховання дітей у закладі дошкільної освіти включає:

- формування початкових економічних знань, умінь і навичок, якостей особистості засобами ознайомлення дітей із працею дорослих на основі взаємодії різних видів діяльності (трудової, ігрової, навчальної, зображувальної);
- відповідну підготовку вихователів та залучення батьків до початкового економічного виховання старших дошкільників;
- створення ігрової атмосфери при ознайомленні з різними економічними категоріями,

➤ створення умов для самостійного прояву дітьми особистісних якостей економічного характеру, використання економічних уявлень у різних видах діяльності;

➤ створення розвивального середовища для економічного виховання.

Г. Шатова розглядає економічне виховання як один з важливих компонентів соціалізації дитини.

На думку Т. Атрощенко, – це процес спрямованої взаємодії дорослого та дитини щодо передачі дорослим наявного у нього досвіду діяльності у галузі економіки та необхідних щодо цього знань; набуття малюком необхідних понять.

Основними інститутами економічної виховання дітей дошкільного віку є сім'я та заклад дошкільної освіти.

Законом України «Про охорону дитинства» визначено, що «сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього». Цим же законом передбачено, що «виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки, або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці».

Завдяки об'єднанню зусиль батьків, родини та колективу закладу освіти спрямований на створення та гармонізацію єдиного соціального простору для вихованців, проведення педагогічно значущих заходів, які сприяють розвитку, вихованню та соціалізації дитини.

Для успішної організації процесу економічного виховання вихователю дитячого садку потрібно:

1. Ознайомити з програмою економічного виховання;
2. Опрацювати основні елементарні економічні терміни (визначити словникове тлумачення та пояснення для дітей, скласти лексичне поле понять);
3. Скласти перспективний план роботи в якому вказати основну мету, завдання, форми та методи роботи;
4. Підібрати методичну літературу;
5. Створити ігри економічної спрямованості;
6. Виготовити наочність;
7. Підібрати художні твори економічної спрямованості;

8. Створити куточок економічного виховання (ілюстрації та посібники за темами, дитячі роботи).

У закладі дошкільної освіти, виділяють такі основні напрямки роботи під час реалізації завдань з економічного виховання дошкільників:

1. Першочерговим завданням є, дати дітям знання про працю та про всі її особливості, все, що з нею пов'язано, у відповідності до вікових особливостей дітей.

Важливо, що реалізація завдань економічного виховання можлива виключно за умови повноцінного вирішення завдань трудового виховання в усіх вікових групах закладу дошкільної освіти, тому що праця – провідна категорія економічної науки.

2. Ознайомити дошкільників з простими економічними поняттями та термінами: ціна, гроші, товар, вартість, економіка, бюджет, банк, реклама, продукція, ярмарок, власник, конкуренція тощо. Познайти дітей з сучасними, відносно новими професіями, такими як менеджер, бізнесмен, підприємець, фінансист, рекламодавець, фермер та ін. Закріпити знання, які безпосередньо пов'язані з працею, та як: предмети праці, результати праці, індивідуальна та колективна праця.

Довести до дітей зміст таких категорій, як: дорожче – дешевше, вигідно – невигідно, виграв, програв, поміняв. Вчити правилам чесної та справедливої гри, вмінню програвати, не ображаючись на партнера. Формувати у дошкільників знання про людину бережливу, заощадливу, раціональну, гарного господаря.

3. Формувати у дітей економічне мислення засобами сюжетно-рольових діяльності, дидактичних та настільно-друкованих, читання художньої літератури.

4. На постійні основі взаємодіяти з батьками дошкільників, проводити просвітницьку роботу з питань економічної освіти дітей, а також активно їх залучати до процесу формування економічних знань дітей в умовах дошкільного навчального закладу та родини.

Економічне виховання у закладі дошкільної освіти здійснюється у традиційних формах роботи:

- заняття (комплексні, інтегровані, комбіновані);
- екскурсії;
- спостереження;
- ігрова діяльність;
- трудова діяльність тощо.

Нині, в контексті реалізації дитиноцентричного підходу, змінилася основна характеристика співпраці ЗДО та родини – все більше увага спрямовується на користь останньої, її можливостей. Інтересів, можливостей включення у загально виховний процес.

Як зазначає Є. Голубєва, у даних обставинах сім'я та ЗДО визначаються «активними суб'єктами діалогу з питань забезпечення повноти соціально-педагогічного й культурно-освітнього середовища для життя, розвитку і самореалізації дитини».

Дослідниця І. Сасова зазначає, що сімейне економічне виховання має ряд особливостей і переваг у порівнянні з іншими формами суспільного виховання. Воно освячено авторитетом батьків, силою сімейних традицій та звичаїв.

Сімейне виховання індивідуальне, звернене безпосередньо до дитини. Виховні можливості сім'ї характеризуються безперервністю, тривалістю, різнобічністю. Економічне виховання дітей в сім'ї є систематичним, цілеспрямованим впливом дорослих членів сім'ї, всього сімейного укладу на формування у дітей господарського відношення до особистого та суспільного надбання, повага до працюючих людей, до праці в усіх її відношеннях.

Аргументуючи актуальність економічного виховання дітей дошкільного віку, А. Богуш зауважує, що сучасні соціально-економічні відносини в суспільстві спонукають дитину досить рано знайомитися з проблемами сімейної «дорослої» економіки. Відтак, виникає необхідність організовано залучати дітей уже в дошкільному закладі до засвоєння основ економіки, пропедевтики економічної грамотності [1].

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що сім'я відіграє велике значення у всебічному розвитку та соціальному становленні особистості, в тому числі з формування первинних економічних знань, що необхідні дитині на господарсько-побутовому та суспільно-економічному рівнях. Успішне економічне виховання, в тому числі формування економічних знань у дітей старшого дошкільного віку можливе лиш при здійсненні тісної взаємодії між дошкільним закладом і сім'єю.

Література:

1. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: Підручник для студ. вищ. навч. закладів. Вид. 2-ге. Київ: ВД Слово, 2015. 408 с.
2. Богуш А. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш К. : Видавничий Дім "Слово", 2007. 408 с.
3. Економічне виховання особистості дитини-дошкільника. Розвиток особистості дитини дошкільного віку в різних видах діяльності : монографія / А.М. Богуш, Н.Г. Грама, Н.І. Луцан та ін. Одеса : Вид. Бакаєв В.В., 2013. 236 с.

References:

1. Bohush A., Havrysh N. (2015) Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkillnomu navchalnomu zakladi [Methods of familiarizing children with the environment in a preschool educational institution]. K. : VD Slovo. 408 p. . [in Ukrainian].

2. Bohush A. (2007) *Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkilnomu navchalnomu zakladi* [Methods of familiarizing children with the environment in a preschool educational institution]. K. : Vydavnychi Dim "Slovo". 408 p. . [in Ukrainian].

3. Bohush A., Havrysh N., Lutsan N., (2013) *Ekonomichne vykhovannia osobystosti dytyny-doshkilnyka. Rozvytok osobystosti dytyny doshkilnoho viku v riznykh vydakh diialnosti* [Economic upbringing of the personality of a preschool child. Personality development of a preschool child in various activities]. Odesa: Vyd. Bakaiev V.V. 236 p. . [in Ukrainian].

Журнал

*«Актуальні питання у
сучасній науці»*

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)

Випуск № 3(9) 2023

Підписано до друку: 14.03.2023 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р., 02217,
м. Київ, пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кв. 10

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com